Momisuli Baurdzsán

A nagy család

Mögöttünk Moszkva

Gondolat

Momisuli Baurdzsán

Gondolat

Momisuli Baurdzsán

A nagy család

Mögöttünk Moszkva

Momisuli Baurdzsán

A nagy család

Mögöttünk Moszkva

Gondolat • Budapest 1980

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült
Момыш-улы Бауржан
За нами Москва. Записки офицера.
Изд. 6-е. Алма-Ата, «Жазушы», 1970
Fordította
Lénárt Éva
Lénárt György

A fordítást ellenőrizte
Láng Rózsa

A jegyzeteket és a kazak fogalmak
és nevek magyarázatát készítette
Mándoky Kongur István

ISBN 963 280 724 3

© Lénárt Éva és Lénárt György, 1980.
Hungarian translation

A nagy család

Apám, Mominali, vagy ahogy az *aul*ban* nevezték, Momis**, nagyapám negyedik gyermeke volt. Nagyapám, Imas, magas, horgas orrú, testes öregember volt, kilencvenkét éves korában halt meg, 1911-ben.

A nagyanyámat, Kiztuvmaszt, öregkorában „Szári kempir"-nek, „Fehér anyóká"-nak nevezték. Mesélik, hogy fiatal korában gyönyörű, fehér bőrű nő volt. A vidék nomád településein nem sok hozzá fogható kazak asszonyt lehetett látni. Ahogy ő mondogatta: „A fiaim az apjukra ütöttek – feketék, akár a korom, de a lányaim az én fehér bőrömet és a szépségemet örökölték." Nagyanyám nem engedte a fiainak, hogy barna bőrű asszonyt hozzanak a házhoz – szerinte azok mind csúnyák. Csak a bőr fehérségét értékelte. Apámat harmincéves koráig legénysorban tartotta, s nyíltan meg is mondta neki:

– Kérem az Istent, hogy neked, te fekete bőrű csúfság, egy paradicsomi szépségű menyasszonyt küldjön, hogy ha az unokáimat megcsókolom, ne taszítson bennük a te feketeséged.

Egyszer nagyanyám mindenki szeme láttára kikergette apámat – felnőtt *dzsigit* fiát – a jurtából, mert az *ajtiszon* – a dalos vetélkedőn – egy barna bőrű lánykával látta, és haragosan azt kiáltotta, nem engedi, hogy „a korom korommal mocskolja be magát".

Apám meghajolt anyja akarata előtt, bár a barna bőrű lányokat illetően nem osztotta véleményét.

Jókedvében, amikor úgy adódott, nagyanyó gyengéd volt felnőtt gyermekeihez, becsülte apám eszét és tehetségét, s büszkén hangoztatta:

– Ez a csúfság, istennek hála, legalább az eszemet örökölte. Ezzel kárpótolt a sors, vigasztalásul.

Ha unokái külsejében valami hibát fedezett fel, mint a vihar, dühösen rárontott szüleinkre:

– Minek hoztok nekem ilyen gyereket ide?

Így aztán szüleink nem is engedtek nagyanyánkhoz, amíg jól meg nem mosdattak és illendően fel nem öltöztettek bennünket.

Apám harminchárom éves volt, amikor feleségül vette anyámat, Reziját, a Bajtana nemzetségből származó Ebdirahman lányát. Anyámra nem is emlékszem. Hároméves lehettem, amikor szülésben meghalt. Róla alkotott képem főként nagyanyám és apám elbeszéléséből rajzolódott ki.

Nagyanyám időnként kalácsot sütött, ételt főzött; amolyan kisebbféle halotti tort rendezett, és felolvastatott a *Korán*ból menye lelki üdvéért. Ilyenkor az egész ház gyászba borult, ő maga pedig sírt és jajgatott, s mintha csak anyánkhoz szólna, így beszélgetett vele:

* A dőlt betűs szavak, továbbá a szövegben előforduló kazak személy- és földrajzi nevek többségének jelentését lásd hátul, a *Kazak fogalmak és nevek magyarázata* c. részben.
** A kazakban – a magyarhoz hasonlóan – elöl áll a vezetéknév (Momisuli; jelentése: Momis fia), utána a keresztnév (Baurdzsán).

– A mennyország legyen a te nyugvóhelyed, én gyönyörűséges Rezijám, angyalom, kicsi menyem, de hamar elmentél, de gyorsan itt hagytál minket...

Szerinte anyám gyönyörű asszony volt. Tisztelte az öregeket, apámat, a környezetét.

Elsőnek Übis nővérem született, két évre rá Übiján, majd Szelima, aztán Elima.

Apám úgy mesélte, hogy én 1910 telén születtem, a régi naptár szerint december 24-én. Apám akkor Eülije-Ata* városában volt. Születésem éjszakáján nagyapám hírnököt küldött mindenfelé, többek között apámhoz is.

Amikor Bajtok, a hírhozó belépett a házba, ahol apám tartózkodott, megpillantva apámat, úgy megilletődött, hogy egy szót sem tudott kiejteni. Csak átölelte, és sírt. Apám nővére és mindenki, aki jelen volt, megijedt, mert azt hitték, hogy családi szerencsétlenségről hozott hírt, és kérlelve sürgették, hogy mondja már el, mi történt.

– A néném fiút szült! – bökte ki végre Bajtok.

Az aggodalmat öröm váltotta fel. Elhalmozták jókívánságokkal apámat, a futárt meg ajándékokkal a jó hírért.

Mire apám hazatért, már az egész rokonságot ott találta, jókívánságokkal és ajándékokkal megrakodva érkeztek. Összegyűlt az egész aul. Ünnepi *tojt* – lakomát – rendeztek.

Utánam még egy fiú született, Teürdzsán; ő egyéves korában meghalt. Apám mesélte, hogy amikor anyám terhes volt velem, egyszer álmot látott... Egy vénséges vén hang, számára ismeretlen négy szót mondott arabul: „Baur, Teür, Majsz, Manusz". Amikor felébredt, így fejtette meg álmát: a teremtő négy fiút ajándékoz neki, s ez lesz a nevük. Engem a Baurdzsán névvel tiszteltek meg.

Hathónapos koromban anyám bepólyált, és elvitt nagyapámhoz, aki éppen fát ültetett.

– Eljött az unoka, hogy segítsen a nagyapjának – mondta anyám.

Nagyapa abbahagyta a munkát, odajött hozzám, és a kezembe adott egy vékony kis vesszőt...

– Nesze, ezzel hajtsd majd a juhokat meg a lovakat.

Nagyapó gyengédségét azonban én, úgy látszik, nem értékeltem kellően, el sem mosolyodtam.

– Nehéz természete lesz – jelentette ki az öreg.

Első találkozásunk és „társalgásunk" tiszteletére apám levágott egy ürüt, és meghívta nagyapót családostul.

Mindezt azért meséltem el ilyen részletesen, hogy érzékeltessem, mennyire vágytak, áhítoztak már szüleim egy fiúgyermek után, és hogy milyen őszinte örömet keltett születésem. Mert egy kazak, akinek nincs fia, olyan, mintha nem lenne gyermeke és örököse, akárhány lánya született is. Azt az asszonyt, aki nem adott életet fiúgyermeknek, „Kuvbász", vagyis „Száraz fejű" gúnynévvel illették. „Tukum-

* ma Dzsambul

szuz"-oknak – „magtalan", „utód nélküli" – embereknek tartották őket (csak férfiágon ismerték el az örökösödést).

Nagyanyó mesélte, hogy anyám valami idegmegrázkódtatáson esett át, amit méltósággal viselt el. Utána hat hónapig betegeskedett, és úgy halt meg, hogy teljesen öntudatánál volt, és előbb mindenkitől elbúcsúzott.

Halála előtt odavittek ágyához, hogy végső búcsút vegyek tőle; emlékszem, nagy, ovális, sárgásfehér arcára, egyenes orrára, hófehér fogaira. Homlokon csókolt, akkor utoljára. Aztán azonnal elvittek tőle.

Utolsó leheletéig nyugodtan beszélgetett apámmal, s amikor már kezdte elhagyni ereje, gyenge hangon azt mondta apámnak:

– Isten veled... Légy boldog a gyermekeinkkel.

– Így távozott el tőlünk, könnyek, jelenetek nélkül – emlegette sokszor apám csendes bánattal.

Egy év múlva apám olyan gazdag tort rendezett, amilyet – a szemtanúk szerint – asszonyok emlékére nem szoktak rendezni.

Apám azt mondta, hogy anyám halála után kitörölt öt évet az életéből. Nyolcéves voltam, amikor másodszor megnősült. Új anyánk édesanyám távoli rokona volt.

Amikor születtem, apám ötvenhárom éves volt. Nagyanyám elbeszélése szerint gyermekei közül ő volt a legügyesebb, legértelmesebb. Mindenáron meg akart tanulni írni-olvasni. Az iskola befejezése után is, haláláig képezte magát. Tudott számolni, újságot olvasott, és amikor a mi vidékünkön megjelentek az oroszok, a cirill ábécét is tanulgatni kezdte. Fiatal korában kitanulta az asztalos-, az ács-, a cipész- és az állatgyógyász-mesterséget. Bizonyára a hosszú legényélet volt az oka, hogy némi jártasságra tett szert az ötvösművészet terén is. Ezt alighanem a nőkkel való kapcsolataiban kamatoztatta.

Apám a dalos vetélkedőkre – az ajtiszokra – verseket költött, de mások verseit nem tanulta meg soha.

Amikor felnőtt dzsigit lett, nagyapám átengedte neki a gazdaság vezetését. Még a hiú és parancsoláshoz szokott nagyanyó is engedett hatalmából a házi tűzhelynél, és gazdasági ügyekben mindenkit Momishoz utasított. Egyetlen dolgot sem intéztek nélküle, még a házon kívül sem, lett légyen az adásvétel, ajándékozás a rokonoknak, lakomák, torok rendezése, adófizetés, a szállásterület változtatása vagy bármi más. Ha apám távollétében vita támadt, megoldását feltétlenül elhalasztották az ő megérkezéséig. Az aul már a nagyapa életében is az ő nevét viselte.

– Rögtön a család feje lett... – mesélte a nagymama. – Megszabadított bennünket a gazdaság ügyes-bajos gondjaitól.

Apám kötelessége volt, hogy gondoskodjék a család jólétéről. Nem voltunk gazdagok, de becsületben éltünk. Nagyapától kezdve mindenki dolgozott, senkit sem fogadtunk fel, és mi sem szegődtünk el máshoz.

Fiatal korában apámnak több ragadványneve is volt: „Molda-bala" – írástudó

fiú és „Uszta-bala" – mesterkezű fiú. A nagyanyó „Karakatpá"-nak, fekete kőbálványnak nevezte.

Apám a közepesnél alacsonyabb, sovány ember volt, nyílt, nagy homlokkal, hosszú szemöldökkel és szempillával, nagy kerek szemmel.

... Nagyanyó, aki nagyra tartotta benne az erőt és ügyességet, még a „Taramisz" – erős, inas – névvel is felruházta.

Egyszer megsértődtem a nagymamára egy nem éppen hízelgő gúnynévért, amit apámnak adott.

– Az anya úgy nevezheti a fiát, ahogy akarja... – jegyezte meg kedvesen apám.

Emlékszem, egyszer a nagybátyám, apám öccse, félbeszakította a nagymamát: „Elég volt, anyám!"

A nagyanyó felcsattant:

– Még Momis sem emeli fel soha a hangját, ha velem beszél. Te hogy merészeled, te tacskó?! Takarodj a szemem elől! – és kikergette a jurtából.

Ekkor lépett be apám. A nagyanyó megölelte, sok kedves szóval becézte, összecsókolta, és követelte, hogy büntesse meg nagybátyámat a tiszteletlenségért.

– Megbüntetem, feltétlenül megbüntetem, mama... – nyugtatgatta apám. – Csak engedd meg, hogy ne verjem... – kérlelte a nagymamát.

Nagybátyám a nyáj mellett töltötte az éjszakát. Reggel apám valami megbízatást adott neki, lóra ültette, és elküldte valahová tíz napra.

Mire visszajött, a nagymama elfelejtette gorombaságát, sőt még hiányzott is neki a kisebbik fia.

Nálunk a pusztán nehéz volt olyasvalakit találni, aki – mint mondani szokták – „vezetni tudta a tollat a fehér papíron". A *molláh** – akik a Korán egyes részeit a maguk módján magyarázták – sem mind ismerték az írás művészetét. Apám népszerű ember lett a járásban. Az új orosz hatóság minden hivatalos ügyet papíron intézett, és bevezette azt a szabályt, hogy minden írni nem tudó – márpedig akkoriban ezer közül kilencszázkilencvenkilenc írástudatlan volt – aláírás helyett jobb keze nagyujjának lenyomatát tegye a papirosra.

Mindannyian, beleértve az aul és a járás öregeit, elöljáróit is, apámhoz fordultak, hogy intézze el ügyeiket, így többek közt listák, kérvények, feljelentések megírását is. A járási vezető mellett voltak tolmácsok. Tulajdonképpen ők uralkodtak a kazakok fölött a járásban, hiszen bármely kérdés eldöntése elsősorban attól függött, hogyan fordítja le a tolmács a kérést vagy panaszt. Apám szerint a tolmácsok rendszerint megvesztegethető szélhámosok, címeres gazemberek voltak. A panaszostól és a bepanaszolttól egyaránt bezsebelték a borravalót. „A te szavaidat fogom tolmácsolni" – ígérték, amikor elvették a pénzt, s közben azt mondták, ami nekik tetszett.

Abban az időben a pusztai hatalmasságok kénye-kedvének volt a nép kiszolgál-

* *molla* – mohamedán pap, egyházi személy; írástudó

tatva. Tetteiket az új rendszerre hárították, melyet az orosz elöljárók vezettek be a pusztán. Az orosz hivatalnokok egyszerű bábuk voltak ezeknek a kezében: ugyanazt a politikát folytatták, amit a kazak földesurak: „oszd meg és uralkodj", és pénzt csikartak ki mindegyik nemzetségtől.

A kazakok az orosz nép sok kiváló képviselőjét ismerik: népművelőket, kutatókat, utazókat. De a mi pusztáinkon egyetlen cári tisztviselő sem volt népszerű a kazakok között.

Akkoriban háromévenként egyszer hívták össze a járási rendkívüli kongresszust a járási vezetők és a *bij*ek – bírók – megválasztására. Ezt hosszú harc előzte meg, ami a szavazatok megvásárlásával, zsarolással, rágalmazással, az ellenfél lejáratásával járt együtt.

A választási rendszer formálisan delegáláson alapult: ötven gazdaság állított egy képviselőt. Ténylegesen az egész nemzetség helyett egy elektor szavazott. Az egész nemzetség szavazataival ő üzérkedett. Tulajdonképpen a szavazatoknak nem is volt szerepük a választásokon, többnyire maga a tisztviselő hamisított választási okiratokat, és azt a személyt nyilvánította megválasztottnak, akitől több baksist kapott. A nemzetség nevében az elektornak nyújtották be a kérvényeket, melyeket persze senki sem olvasott el, de a kérvényezési cirkusz volt a leghatékonyabb eszköz ahhoz, hogy a pusztai hatóságok hozzáférhetetlenek legyenek a kazakok számára.

Egyszer a választás előtti gyűlésen az írástudók megoldhatatlannak tűnő feladat elé kerültek.

– Megállt a papiros!... Megállt a papiros!... – suttogták izgatottan a „küldöttek". Nagy nyüzsgés támadt, és mindenki törte a fejét.

A bírói tisztség egyik jelöltje – apám anyai nagybátyja, Tekebaj – egyszer csak jajgatni kezdett, hogy a papiros nem ér oda idejében a járási gyűlésre. Apám, a huszonnégy éves dzsigit, megkérdezte:

– Mi a baj? Mi történt?

– Senki nem tudja leírni azt, hogy „fél" – sóhajtotta a bij.

– Majd én leírom... – mondta apám.

– Hogy tudnál te, ifjú, leírni ilyen bonyolult jeleket? Hiszen már második napja egyetlen molla sem akad, aki le tudná írni... – nézett hitetlenkedve apámra a jövendő bij.

– Én tudom és leírom... – felelte magabiztosan apám.

Bevezették egy külön jurtába, ahol a szomorú mollák ültek. Apám leírta: „1/2", és bebizonyította, hogy éppen ez jelenti a felet. Mindenki el volt ragadtatva, megkönnyebbülten sóhajtottak fel, és úgy tekintettek apámra, mint a megmentőjükre.

Tekebaj vetélytársa abban az időben Bajuzak-*datká*nak*, egy pusztai nemesúrnak a fia – az ötvenéves Kabilbek volt. Több mint három évig versenyzett az első-

* *datka* – özbegül: dotha; tábornoki cím a Kokandi kánságban

ségért, Tekebajra rágalmak özönét zúdította, lótolvajlással vádolta, különféle provokációkhoz folyamodott, hogy lejárassa vetélytársát.

Tekebaj legidősebb fia, a harmincöt éves Szerkebaj, Kabilbek embereinek újabb rágalma után magához vett tíz dzsigitet, és elindult Kabilbek tanyájára. Leült vele szemben, összehajtotta a *kamcsit** – ez volt a kihívás jele –, és hívei közepette a legmegalázóbb szavakkal sértegette. Kabilbek szó nélkül végighallgatta Szerkebajt, és hívei felháborodására, válasz helyett csak intett, hogy hallgassanak, és ne mozduljanak a helyükről.

Szerkebaj, aki még jobban felpaprikázódott, szitkok özönét zúdította Kabilbekre, aztán lóra pattant, és hazanyargalt.

Miután Szerkebaj elment, barátai felháborodva faggatták Kabilbeket:

– Miért nem engedted meg, hogy elbánjunk vele?

Kabilbek nyugodtan válaszolta:

– Bizonyára már ő is szégyelli magát tettéért.

Amikor Szerkebaj büszkén beszámolt apjának vakmerőségéről, s azzal dicsekedett, hogy „maga Kabilbek sem mert egy szót sem szólni", apja szigorúan csak ennyit mondott:

– Ostoba!

Szerkebaj kiviharzott apja jurtájából, hazament, és két napig étlen-szomjan feküdt...

A választási előkészületek annak rendje és módja szerint zajlottak.

Harmadnap Szerkebaj megjelent apjánál:

– Méltatlanul megsértettem Kabilbeket, hiszen ő húsz évvel idősebb nálam. Éget a szégyen.

Tekebaj összegyűjtötte híveit, ajándékokat vett magához, és elindult Kabilbekhez. Kabilbek emberei azt gondolták, hogy Tekebaj harcba vezeti dzsigitjeit, és felkészültek az ellenfél fogadására. Tekebaj egy lóugrásnyira állt meg Kabilbek szállásától, majd Szerkebajjal együtt elvált a dzsigitektől. Kabilbek, aki azt gondolta, hogy tárgyalni jönnek a harc kezdetéről, elébük ment. Tekebaj pedig leszállt a lóról, és odament Kabilbekhez.

– Az én csahos szájú kölyköm tegnapelőtt durván megugatott téged. Azért jöttem, hogy bocsánatot kérjek a nevében. Megbocsátasz-e?

Kabilbek meghatódva leugrott lováról, és Tekebaj lábához vetette magát.

– Ó, nemes Tekebaj, én nagyobb bűnt követtem el ellened, mint a fiad ellenem. Te idősebb vagy nálam, én pedig nyeregből hallgattalak meg. Megbocsátod-e nekem, *akszakál*** a tettemet, amely szégyent hoz nemzetségemre? Az ajándékokat tartsd meg magadnak, és fogadd el köntösömet...

Levette köntösét, ráadta Tekebajra, és az övéihez fordulva hangosan így szólt:

– A választáson szavazzatok Tekebajra. Én visszalépek a jelöltségtől.

* *kamcsi* – lovaglóostor, korbács

** *akszakál* – szó szerint: fehér szakáll; tiszteletre méltó öreg

Ettől kezdve a korábban ellenségeskedő nemzetségek barátságban éltek, és a következő választásokon a nemzetségfők önként engedték át egymásnak a bij tisztségét. Mitévők lehettek volna ilyen nagylelkű tettekkel szemben a tisztviselők és a tolmácsok? Lepénzelték őket, hogy ne avatkozzanak bele a nemzetségek belső ügyeibe. A nemzetségek között gyakran támadtak összetűzések, a Nagy Nemzetség kereteit azonban sohasem lépték át, s mindig a nemzetségen belül oldották meg a vitás kérdéseket.

Később apámnak nemegyszer felajánlották a kerületi írnoknak, vagyis a kerületi intéző személyi titkárának tisztségét, de apám, aki senkitől sem akart függeni, nem fogadta el, bár a kéréseket mindig teljesítette: szívességből megírt mindenféle papírokat.

Huszonnyolc éves korában megválasztották elöljárónak, és tizenhét év után önként átadta ezt a tisztséget a vele egykorú Eresnek. Apám semmiféle más posztot nem töltött be, nem hivatalos „tanácsadó" maradt az aul ügyeiben. Igazságos volt, s az aulban ezért „Tuvra Momis"-nak, vagyis egyenesnek, igazságosnak nevezték el.

Nem volt zsugori, nem volt kicsinyes, és nem volt irigy. Mások sikerének is őszintén örült. Élete végéig bőkezű volt az ajándékozásban, vendéglátásban, szeretett lakomákat, torokat rendezni, hiábavaló gondnak tartotta a javak gyűjtését, az állatállomány szüntelen növelését. Egyszer mostohaanyám szemrehányást tett nekem, amiért fölöslegesen költekeztem. Kérdően néztem apámra:

– A pénz azért van, hogy elköltsék – felelte apám.

Amikor aulunk nyári szállására, a *dzsajlau*ra özbegek* érkeztek nagy kerekű szekereiken, hogy aszalt barackot és almát árusítsanak, az aul egész gyerekserege zsibongva rohant elébük, az özbeg pedig csak ugratott bennünket, ledobálva útközben néhány gyümölcsöt. A nagyobbak röptében elkapták, a kicsik pedig a földre vetették magukat, hogy elsőnek szedjék fel az almát. Akinek sikerült megkaparintani az ütődött gyümölcsöt, az elszaladt, de a többiek utánaeredtek. Aztán újra űzőbe vették az özbeget, és megint minden kezdődött elölről: mindenki szerette volna elkapni az almát. Az özbeg megállt az aulnál, és boldog mosollyal mondta:

– Jaj, de finom kis barack! Jaj, de csuda finom! Hívjátok, gyerekek, a szüleiteket, vegyenek belőle. Olcsó, olcsón adom...

A gyerekek berohantak a jurtákba, és kérlelték szüleiket, hogy menjenek az özbeghez, ám sok jurta volt, ahol nem mindig akadt pénz. És akkor apám sorba állította az izgatott gyerekeket, és megvette nekik a csemegét azon a pénzen, amit művészi ötvösmunkáiért kapott. Az özbeg kimért mindegyiknek egy félfontnyi-fontnyi barackot, a gyerekek egymás után megkapták, és ingecskéik aljában vitték el. Az asszonyok kicsinyeikkel a karjukon odajöttek, és sorba állították apróságaikat. De azok semmit sem értettek, kapálóztak és sírtak.

* *özbeg* – a keleti nevek írásmódjára vonatkozó új helyesírási szabályzat szerint az *üzbég* népnév helyes átírása

– Ne sírj, ne sírj, mert akkor a nagyapó nem vesz neked barackot – csitítgatták őket az anyák.

A vásárról apám mindig teli tarisznyákkal jött haza. Ajándékokat hozott a gyerekseregnek, ezért az aulban minden gyerek nagyapónak becézte, a felnőttek pedig Zsekének szólították. Az egyik öreg, amikor apámat emlegeti, még ma is hozzáteszi a becéző Zseke névhez, hogy „zsariktik", ami azt jelenti, hogy „igaz, derék ember".

Nagyapám halálának harmadik évfordulójára apám nagyszabású *aszt* rendezett, s díjakat tűzött ki lovasok, birkózók és énekesek számára. Meghívta az egész járást. Mivel az ilyen aszok már régen kimentek a divatból a kazakoknál, meg kell magyaráznom, mi is az az asz. A kazakoknak van egy törvényük, amely meghatározza a család, a rokonok és a hozzátartozók jogait és kötelességeit. Ez nem a házasság, a család és a gyámság „tökéletesített kódexének" változata. Nem, ezek évszázadok során kialakult szokások és kötelezettségek, viselkedési normák, amelyek az emberi méltóságon, erkölcsön és igazságosságon alapulnak. Az apának kötelessége felnevelni gyermekeit, jó nevelést adni nekik, megnősíteni fiát, férjhez adni lányát, és egyenlően elosztani közöttük az *ensit*, vagyis vagyonának rájuk eső részét, amikor önállóak lesznek, kiválnak, hogy saját jurtájukban éljenek. Az apának őriznie kell a család és a nemzetség becsületét. A gyermekek rossz cselekedeteiért az apa felel, hiszen ő nevelte rosszul őket. Ezért a rossz gyerekek miatt az átok és a jókért a hála a szülőkre száll. „Átkozott legyen apád és anyád!", „Köszönet apádnak és anyádnak!" – így fejezik ki a kazakok egyik esetben dühüket, máskor pedig hálájukat. Innen ered a nemzetség őseinek tisztelete.

Valamennyi nemes tulajdonság átöröklését, folytonosságát kötelezőnek tekintették. „Jó emberek utóda, jók a csontjai" – mondják mifelénk. Ezért igyekezett az ajtiszokon mindenki jó oldaláról bemutatkozni őseinek. A kazak vágya, hogy méltó utód lehessen. A családi és nemzetségi becsületet minden kazak egész életén át köteles féltve óvni.

A fiúknak „meg kell védeniök rokonaikat attól, hogy rossz hírbe keveredjenek", vagyis nem tehetnek olyasmit, ami okot szolgáltatna másoknak, hogy rosszat mondjanak róluk. A gyerekek mindvégig kötelesek tisztelettel viseltetni szüleik iránt, semmilyen körülmények között sem lehetnek velük szemben durvák vagy illetlenek, tisztelniök kell korukat, tisztességgel kell eltemetni őket, minden imájukban meg kell emlékezni róluk, és aszokat – torokat – kell rendezniök. Ha bármilyen okból elmulasztották a tor megrendezését, ezt az emberek a gyermeki kötelesség elhanyagolásának tekintették, amely megrovást érdemel. A szülők emlékével szembeni tiszteletlenség – mint rossz cselekedet – elítélése nemzedékről nemzedékre szállt.

Az asz megrendezésekor bőkezűnek kellett lenni, és semmit sem volt szabad sajnálni. Az előkészületekben részt vett az egész nagy család.

Ünnepi jellegű volt az asz, ha olyan öregek tiszteletére rendezték, akik példás életet éltek, ünnep egy olyan igaz ember tiszteletére, aki méltó örökséget hagyott

utódaira. Szomorú esemény volt a fiatalok tiszteletére rendezett asz, mivel idő előtt távoztak az életből.

A jómódú emberek pompás aszokat rendeztek, amelyekre két-három hónappal előbb meghívták a közeli és távoli aulokat, az egész környéket. A rendezendő aszról a vásárokon verses kikiáltók adtak hírt. Dicsérték az elhunytat és tiszteletre méltó fiait, kihirdették az asz helyét és rendjét, felszólították az *akin*okat* és a *szajipker*eket**, hogy készüljenek fel a versenyekre. Tetemes díjakat tűztek ki számukra. Mindenki készült az ilyen aszra, rendbe hozták a ruházatukat, a lószerszámot, a lovakat, gondosan ápolták és futtatták versenylovaikat, hiszen ezekre a találkozókra az egész környékről összesereglettek az emberek.

A közepes vagyonúaknak és a vagyontalanoknak be kellett érniük azzal, hogy *botkával*, vagyis kásával vendégeljék meg az aul néhány tagját. Anyagi lehetőségeikből nem futotta nagyobb kiadásra.

Apám összegyűjtötte nemzetségünk valamennyi öregjét, hogy megtanácskozza velük a nagyapám emlékének szentelt nagy asz rendezését. Az öregek le akarták beszélni apámat, hogy ilyen nagy költségbe verje magát, mivel egy egylovas parasztnak az ilyen vállalkozáshoz nincs meg a tehetsége. De apám nem hallgatott rájuk, és mindenkinek azt mondta, hogy nagy aszra készüljenek. Elment a városba pénzért az uzsorásokhoz, szakácsokat fogadott fel, száz font rizst, húsz toklyót és tíz lovat vett. Mindez kora ősszel történt. Az aszra meghívták az özbegeket is, ők pedig három napon át folyvást árulták a sárga- és görögdinnyét, szőlőt.

A dzsajlaun ötven nemezsátrat állítottak fel. A hagyomány szerint tíz-tizenöt kilométeres körzetben az auloknak éjjeli szállást kellett biztosítaniok a vendégek számára. A gazdagok magukkal hozták jurtájukat is, és ide terelték a ménesből fejőskancáikat.

Az aul körül a pusztán lovasok száguldoztak, a jurták elé lovak voltak kötve; gazdáik benn üldögéltek a *dasztarkán*** mellett, hallgatták az akinokat, és élvezettel iszogatták a kumiszt.

Az első nap a gyülekezéssel telt el, a második az ételek széthordásával, a harmadik a harcosok, a dzsigitek viadalával és a *bejgé*vel, vagyis a lóversennyel. Az estéket az akinok ajtiszai töltötték be. Jutalmat kaptak mindazok, akik valami nagyszerűt hajtottak végre, és elsők lettek valamiben. A kirgiz *szirnajcsik*** napokat töltöttek nyeregben, körbejárták a jurtákat, *küj*öket***** játszottak a jurta fejének tiszteletére, s pénzt, köntöst, lovat kaptak ajándékba.

Nagyanyó büszkén emlegette ezt a napot:

* *akin* – népi költő, énekmondó

** *szajipker* – a versenylovakat felkészítő edző

*** *dasztarkán* – étkezéskor, teázáskor a földre, a padlóra vagy az asztalra terített kendő, abrosz

**** *szirnajcsi* – zenész

***** *küj* – hangszeres szólózene, melódia, dallam

– Az egylovas szegényemberek közül csak az én Momisom cselekedhetett így, hogy teljesítse fiúi kötelességét atyja iránt.

... Később, már fiatalember koromban, amikor a szovjet iskola diákja voltam, egyszer megkérdeztem apámtól:

– Hogy tudtál te, egylovas szegényember létedre, ilyen gazdag aszt rendezni nagyapám tiszteletére? Hiszen a nagymama annyit beszélt erről az aszról, hogy már mindenkinek zúgott tőle a füle.

Apám elmosolyodott, élvezettel megsimogatta a bajuszát és szakállát, elgondolkozott egy kicsit, a szeme sarkából rám sandított, aztán újra elmosolyodott, és azt mondta:

– Ha ilyen kérdéseket teszel fel, fiacskám, ez azt jelenti, hogy okosodsz... Az érett embernek – mint mondják – komoly felelet dukál. Megmondom neked őszintén, minden kertelés nélkül. Bizonyára tudod, mire mondja a nép: *„Szirti kampijgan – isi kuvusz"* – „kívülről jóllakott, de a gyomra üres" (fenn az ernyő, nincsen kas). Én nem voltam ilyen szegény. Nálunk mindig épp fordítva volt. Volt egy kis pénzem – a család tartaléka. Ez nem lett volna elég ahhoz, hogy nagyapád tiszteletére aszt rendezzek, ezért elmentem Eülije-Atába az uzsorásokhoz (abban az időben az özbeg és buharai zsidók között rengeteg uzsorás volt), és három hónapra kölcsönt vettem fel. Egy gazdag özbèg vállalt kezességet. Nekünk akkor, különféle ágakon, körülbelül nyolcvan rokonunk volt. Kiszámítottam: ha mindegyik rokon, ahogy az akkoriban nálunk szokás volt, csak egy-egy lovat hoz – az nyolcvan ló... Az oroszok akkor vezették be a Földbankot, amely kölcsönt adott a szántóföldekre. Elmentem oda, egy befolyásos orosz ember kezességet vállalt, kölcsönt vettem fel egész földünkre, és nagy összeghez jutottam... Megrendeztem az aszt. Nagymama erről máig sem tud.

– És hogyan számoltál el végül? – szakítottam félbe apámat.

– Az elszámolás nagyon egyszerű volt az uzsorásokkal és a Földbankkal is... A rokonok nem nyolcvan, hanem százhúsz lovat hoztak, s annyi tehenet, borjat, bárányt, mint a pelyva. Az asz ünnepélyesen és méltón zajlott le... A következő vásáron mindent eladtam, és elszámoltam az uzsorásokkal meg a Földbankkal. – Ekkor apám elnevette magát, és azt mondta: – Azóta a járásban megbízható adósnak számítok az uzsorásoknál is, a Földbanknál is. – Apám újra megsimogatta szakállát, elkomorodott, szigorúan a szemembe nézett, és figyelmeztetett: – De te, fiacskám, soha ne csináld utánam. Az adósság függőséget jelent. Én abbeli igyekezetemben, hogy megőrizzem a becsületemet, csaknem becstelen lettem.

Kissé elkalandoztam, hagyjuk egyelőre a felnőttbeszédet, jobb lesz, ha visszatérünk a gyermekévekhez.

Emlékszem: a nap beragyogja a hegytetőket, a szemnek oly kedves, puha, bársonyos fényével. „Ott a nap... Ott fénylik..." – gügyögöm, mély álmomból felébredve még félig csukott szemmel, s reszketve a reggeli hűvösségtől.

Odalent az aul. A juhászok a hegyek oldalán terelik nyájukat. A puszták és a

nyájak egybeolvadnak a körös-körül heverő görgelékkövekkel. A hegy árnyékot vet völgyére, és amíg a nap nem emelkedik a horizont fölé, a hatalmas árnyék mindjobban közelít a hegy lábához.

Nagyanyó kilép a jurtából, és kézen fog:

– Menjünk kumiszt inni, ha már ilyen korán felkeltél. – Meztelen lábacskámat megvetem egy kövön, és ki akarom rántani a kezemet... – Mit makacskodsz? Hát jó, majd én megiszom mindet!

Elhagyottan, sírva eredek nyomába...

Gyermekkor... Ó, gyermekkor! Távoli és ködös, naiv és tiszta, életem hajnala.

Az emberek az én szememben jók és tiszták, igazságosak és jóindulatúak, egymás iránt hűségesek, odaadók voltak. A férfiak szakálla számomra tiszteletre méltó dolog volt. A dzsigitek ifjúi hevében, a lányok ruhájának suhogásában az élet ünnepélyes szépségét fedeztem föl. Úgy látszott, hogy engem mindenki szeret, és mindenki csak azért él, hogy szórakoztassa a pajkos gyerekeket.

A fenséges bércek rengetege, a puszták végtelen térsége, az ég áttetsző kékje, a fénylő csillagok, a hold kerek korongja, a növények pompás szőnyege – úgy tűnt, mind-mind jóságos, becéző mosollyal néz rám. Minden ugyanolyan jóságos és szép, mint amilyen szépnek láttam öreg nagyanyámat és ifjú nővéreimet.

Csak a sötét fellegek emlékeztettek apám szorgos buzgalmára, a mennydörgés pedig mintha nagyanyó haragja lett volna felnőtt fiaival szemben, s én ilyenkor ijedten elcsendesedtem... Úgy tűnt, hogy az eső egy sértődött gyermek könnyeihez hasonló, és én megsajnáltam, és szenvedtem... A ménesek játékos kancái, a mezőn nyargaló csikók hívogattak, hogy fussak utánuk. Derült napokon a gyapjas bárányfelhők csalogattak, szerettem volna felszállni hozzájuk, és bújócskázni pajtásaimmal a felhők között... Hová el nem vitt a gyermeki képzelet... Néha még ma is szeretnék visszatérni ebbe a távoli gyermekvilágba...

Visszaemlékezéseinkben, ki tudná miért, mindig rendszert keresünk, valami mélyebb értelmet akarunk adni nekik. Érettebb korban ez lehetséges, de fölösleges összhangot és következetességet keresni első tapasztalataink-érzékeléseink között. Azt hiszem, hogy mindannyiunk cselekmény nélküli életrajza épp azért érdekes, mert a kisgyermek valamennyi észleletének és benyomásának pontosságával jut el hozzánk. Ezért szeretnék gyermekkori benyomásaimról úgy beszámolni, hogy abban az eredendő tisztaságban jelenjenek meg, amelyre mindannyian emlékezünk.

... Itt megy nővérem, Übiján, a nagy jurtából a tűzhely felé. Meglátom, és örömmel szaladok elé. Nővérem elkap futtomban, és feje fölé emel. Kacagok... Aztán inge gallérjának széles nyílásán keresztül keblébe rejt, és úgy megy velem tovább, mint kenguru a kis kölykével. Az ingéből kikandikál a fejem. Melegem van a keblén...

Egyszer a másik nővérem, Elima, amikor velem játszott, mindenféle háztartási eszközökből és holmikból egy fél méter magas, kör alakú kerítést csinált, csellel bekergetett engem oda, bezárta a „kaput" apánk nyergével, és elment játszani a barátnőivel. Körülbelül egy órát töltöttem éktelen üvöltéssel ebben a „magánzárká-

ban". A nénikém szabadított ki. „Jaj, de rossz kislány ez az Elima!" – mondogatta a karján ringatva engem. Azóta kevésbé szerettem fiatalabbik nővéremet...

Emlékszem... Nagybátyám, apám öccse a nagy jurta közepén jobb kezének tenyerén tart engem. Állok a tenyerén, nyújtott térddel, és félelem tölti el a szívemet. Nagybátyám mondogatja közben: *„Kaz, kaz!"** – és vigyáz, nehogy leessek...

Ő ültetett egyszer bele engem egy rókaprém sapkába, amely még a nagyapától maradt, és összekötözve a sapka szalagjait, felakasztotta a jurta falának egy magas kiugrójára. Ő maga leült a nemezszőnyegre, és sokáig azzal szórakozott, hogy engem kérdezgetett: „Na, hogy vagy madárfióka? Mikor repülsz ki? Mikor repülsz ki?" Amikor nyafogni kezdtem, rám ijesztett: mindjárt jön a *dijuana***... Ezután kerültem a bácsikámat.

Egyszer apám éppen a vásárról érkezett. Nővérem kivitt elé. Apám feltette a nyeregre a *korzsun****, és felültetett a lóra. Belekapaszkodtam az első nyeregkápába. Apám kötőféken vezette a lovat. A jurtáig a távolság nem volt több harminc méternél, de én néhányszor legurultam hol az egyik, hol a másik oldalon, és belecsúsztam a korzsunba. Apám nevetve kihúzott onnan, és újra nyeregbe ültetett. Nővérem mellettem jött, és mondogatta: „Ne félj, ne félj! Erősebben tartsd magad!" Ez volt az első lovaglóleckém.

Emlékszem még... A jurtában a nemezszőnyegen néhány szakállas ember ül, és kumiszt iszik. Apám a szélen ül, és int, hogy menjek oda, majd a fülembe súgja: „No, fiam üdvözölted az *atát*****, ahogyan tanítottalak?" Megszégyenülten kiszaladok a jurtából. Egy kicsit álldogálok, majd komoly arccal újra bemegyek, meghajolok, és tagoltan azt mondom: *„Asszalam alejkum, atalár."****** Persze mindenki nevet, de hogy meg ne sértsenek, kórusban felelnek: *„Alejkum szalam!"******* Azután megdicsérnek, és azt mondják, jó kisfiú vagyok. Én nagyon örülök a dicséretnek, odaülök apám mellé. Megsimogatja a fejemet. „Derék fiú vagy! Amikor belépsz a jurtába, ahol idősebbek ülnek, mindig úgy viselkedj, ahogy illik!"

Apám tanított a családfánkra.

– Kinek a fia vagy? – kérdezte tőlem.

– Momis fia vagyok – feleltem.

– Momis kinek a fia?

* *Kaz, kaz!* – „Lépj, lépj!", „Járj, járj!"

** *dijuana* – koldus, kóbor kéregető

*** *korzsun* – átalvető nyeregtarisznya

**** *ata* – apó, öregapó

***** *Asszalam alejkum, atalár!* – Béke veletek, nagyapók!

****** *Alejkum szalam!* – Veletek is béke legyen!

– Momis – Imas fia.

És így tovább hetedíziglen...

Ha vendég jött hozzánk, mindig kötelességének érezte, hogy érdeklődjön ismereteim iránt, és a nevemet kérdezte, aztán hetedíziglen az összes elődeim nevét.

Egyszer, egy kaukázusi utunk alkalmával, már harmadik napja a szabad ég alatt éjszakáztunk. Gyakran feküdtem nyitott szemmel, és gondolatban bebarangoltam életem útjait. Sok állomáson megállás nélkül áthaladtam, állandóan gyermekkorom és a háborús évek vonzottak. Amíg mindenki aludt, szerettem volna felugrani és leírni mindent, ami felbukkant emlékezetemben. De honnan szerezzek fényt? Nem maradt más hátra, az eget nézegettem. A csillagok hunyorogtak, mintha együttéreztek volna velem tehetetlenségemben. Valahol az erdőben baglyok huhogtak, mintha az éjszakai nyugalom őrei lettek volna. Az ég csodálatosan tiszta... Szélesen mosolyog a telihold. Alig hallatszik a fák könnyű susogása... A látóhatáron dombok. Nem, nem dombok ezek, hanem puha szőrű pihenő tevék, púpjuk lágy hullámban folyik egymásba, emelkedik egymás fölé az éjszakai ég előterében... Ez itt nem az Ala-Tau, meredező sziklás csúcsaival, nem, tevék hatalmas púpjai ezek. És akkor eszembe jutott...

Öt- vagy hatéves lehettem talán. Felébredtem éjjel, halkan lecsúsztam nagyanyó ágyáról. Apámhoz akartam menni, akinek jurtája a közelben volt. A karámban kinyújtott nyakkal, szorosan egymás mellett aludtak a tevék. Közéjük furakodtam, hozzásimultam egy puha szőrű teveborjúhoz, és sokáig néztem a csillagos eget. Úgy láttam, mintha mosolyogna a hold. A tevepúpok hegycsúcsokként magasodtak, háttérben az éggel, hullámvonalban takarva egymást. Olyan csend volt, hogy hallottam a teveborjak halk lélegzetét. Elfelejtettem, hogy a jurtába indultam apámhoz, és megbűvölten álltam. Reggel két puha szőrű teve között találtak, mély álomba merülten. Apám jót nevetett, de nagyanyám megharagudott, és akkortól bezárta az ajtót a jurtában.

Sose gondoltam volna, hogy megismétlődhet ez az éjszaka a háborúban. De akkor ugyanúgy volt minden. A holdas éjszakában a púpos hegyek között ugyanolyan kicsinek éreztem magam, mint azokban az években.

... Szóval, betöltöttem az ötödik életévemet. Aulunk hegyvidéki nyári szállásheIyéről, amely az Ala-Tau lábánál volt, már régen elvándorolt az Akszaj és Kökszaj szorosain keresztül, és leereszkedett a nedvességben bővelkedő Mingbulak síkságára, az „Ezer forrás" földjére.

Korai meleg ősz volt. Teltek aulunk nomád életének hétköznapjai. Az állatok legeltek, a felnőttek saját dolgukkal foglalkoztak, mi, gyerekek pedig szülőfalunk csendjében játszadoztunk. Lassacskán megnőttem, vége felé közeledett az én pusztai aulbeli „óvodáskorom".

Amikor emlékezetemben felsorolom tanítóim neveit, mindig magam előtt látom legközelebbi rokonaim képét.

Későbbi nevelőim közül senki sem tanított meg arra, amire megtanított nagyanyám, apám és rokonaink közül az idősebbek. Nem, nem túlzok. Legelőször nagyanyámtól hallottam a világ teremtésének legendáját, tőle hallottam az emberről, az életről, a kötelességről és a nemeslelkűségről, arról, hogy mi a jó és mi a rossz, mit kell megtenni, és mi az, amit kerülni kell, kit kell szeretni, és ki az, aki megvetésre méltó. A Lelkiismeret, az Erkölcs és a Szokások Parancsolatainak első összegezését tőlük tanultam. Igaz, mint a gyerekek általában, én sem értettem nagyanyám meséinek és legendáinak, apám elbeszéléseinek és az idősebbek intelmeinek lényegét. Akkor csak külső, látszólag kalandos jellegük vonzott. Most már tudom, hogy az emberi magatartás törvényeire tanítottak.

Tanítóimtól megtanultam, hogyan kell ejteni a hangokat, hogyan képződnek a betűkből szótagok, szavak. Megtanítottak, hogyan kell a tollat vezetni a papíron, a számtanpéldákat megoldani. De maga az élet, az emberek, akikkel érintkezésbe kerültem életemnek egy rövid szakaszában, bonyolult, állandóan változó helyzetben, amely a csendből az emberek sűrűjébe, az élet egyik medréből a másikba dobott – ők is a tanítóim voltak. Ők fejtették meg nekem nagyanyám szavait arról, hogy mit szabad és mit nem, mi a jó és mi a rossz...

Nagyanyám szavai: „az úgy történt" – a messzi múltba, korábbi évszázadokba vittek vissza, és ugyanaz az „úgy történt" nemegyszer tanács volt a jövőre nézve is...

Ma, amikor magam is apa vagyok, és gyermekeim egyszerű, naiv, de mély értelmű kérdéseket kezdenek feltenni, az idő és a távolság pedig nem mindig engedi, hogy megfeleljek rájuk, őszintén sajnálom, hogy nekik nincs ilyen nagyanyjuk.

Arra a kérdésre, hogy „hány éves vagy?", minden gyerek büszkén azt feleli, hogy ennyi meg ennyi „múltam". Napjainkban minden évben megemlékeznek a születésnapról, de akkor, az én gyermekkorom idején, nem a születésnapot ünnepelték, hanem egy sajátságos „határkövet". A kisded első „határköve" az volt, amikor negyvennapos lett, a következő, amikor „a hetedik évébe lépett", ami azt jelentette: a gyermek végleg saját lábára állt. Nem hiába mondják nálunk: „Hétéves koráig összeveri a föld", vagyis a gyerek hétéves koráig csúszik-mászik, majd sokat esik. Az igazi „határkő" az, amikor a fiú a tizenharmadik évébe lépett – az érettség kora ez, amikor elengedik a kezét, vagy ahogy a kazakok mondják, „már saját kantárszára van". És végül a „huszonöt éves dzsigit".

Apám megtanított a napok, hónapok, évek nevére, a tizenkét évenként ismétlődő időszámítás szerint. „Az egér, a tehén, a kígyó, a ló, a majom, a tyúk, a vadkan, a nyúl, a juh, a párduc, a kutya, a sárkány éve..." – bifláztam. De apám nem magyarázta meg, hogy ez mit jelent.

Egyszer apám engedélyével el akartam dicsekedni gyér tudományommal, és lélekszakadva szaladtam nagyanyám jurtájába... Emlékszem, a jurtában langyos szellő lengedezett. Ott ült a nagymama, kezében két vesszővel, és olyan ritmikus ütésekkel csapkodta, ványolta a gyapjút, mintha valami dal taktusát verte volna. Két nővérem és unokahúgom segítettek neki. Az egyik behordta a gyapjút, a másik

szétteregette, a harmadik az orsót pergette... Én meg büszkén új tudományomra, beszaladtam a jurtába, és türelmetlenül felkiáltottam:

– Nagymama, nagymama, idehallgass! Elmondom, mit tanultam...

– Várjál, kisunokám, befejezem, aztán elmondod – állított meg nyugodtan, mint mindig. Leültem, és turkálni kezdtem a gyapjúban, de a kisebbik nővérem kitépte a kezemből. Megharagudtam rá, és azt mondtam neki, hogy majom. Erre ő rám ütött.

– Miért volnék én majom!?! – kérdezte sértődötten.

– Mert a majom évében születtél...

– Te meg vadkan vagy, mert a vadkan évében születtél! – nyújtotta rám a nyelvét.

Sértett hiúságomban verekedni akartam.

A nagymama nevetve választott szét bennünket.

– Hát Kurmankül mikor született?

– A tyúk évében – felelte nagymama.

Kurmankül sovány kislány volt, rakoncátlan hajfonatokkal. Rögtön el is kezdtük csúfolni: „Tépett tyúk!" Kurmankül szipogott. Akkor nagyanyó leültetett bennünket, adott egy-egy forró lepényt mindegyikünknek, és méltósággal mesébe fogott:

– Amikor Allah megteremtette a világot, a napot, a holdat, a nappalt és az éjszakát, úgy elfáradt, hogy elfelejtett nevet adni a napoknak, heteknek, hónapoknak, éveknek. Minden élőlény úgy élt a földön, hogy sem a számokat, sem az időt nem ismerte, és valamennyien úgy összezavarodtak, hogy nem tudták, ki az idősebb, ki a fiatalabb: az életkort nem az évek száma szerint, hanem a magasság alapján állapították meg, nem tudták, mikor kell jönnie az ősznek, télnek, tavasznak, nyárnak. A juhok és tevék nyíratlanul jártak, elfelejtették a szőrüket hullatni, az emberek pedig elfelejtették nyírni őket. Allah nézte, nézte ezt a rendetlenséget, és elhatározta, hogy megtanítja az embereket okos, ésszerű dolgokra: az időszámításra, arra, hogy becsüljék az időt, ne éljenek hebehurgyán, mint a gyerekek. Ezért kell a hónapokat felosztani hetekre, az évet pedig tizenkét hónapra, megszámozni a napokat, hogy mindenki tudja, mikor mit kell tenni: mikor kell a fiatal állatokat tejjel táplálni, mikor kell a juhokat nyírni, és mikor nyári szállásra terelni a jószágot. És elnevezte Allah a hónapokat az évszakok szerint. A holdat megbízta, hogy segítse az időszámítást, hol eltakarva, hol meg felfedve arcát, a csillagokat pedig, hogy előre jelezzék az időjárást.

Így éltek az emberek sok évig. De aztán újra zűrzavar támadt... Minden év hasonlít a következőre, az egyik tavasz olyan, mint a másik, az egyik tél, akár a másik. És az emberek úgy éltek, hogy nem volt múltjuk, és nem pillantottak a jövőbe.

Akkor Allah összegyűjtötte az állatokat, és azt mondta nekik, hogy tizenkét éves szakaszokra osztja fel az időt, az éveket pedig, hogy mindenki megjegyezze, és el ne felejtse őket, az állatokról fogja elnevezni. Holnap hajnalban menjenek ki az állatok a pusztába, és nézzenek keletre. Amikor az első napsugár felkúszik a horizont-

ra, megjelenik egy fehér párafelhő, és fehér takaróval borítja a földet, az lesz az új év. Aki először meglátja, annak a nevét kapja az első év, és innen kezdődik az időszámítás. Aki másodiknak látja meg, az a második évnek adja a nevét. És így az a tizenkét állat részesül ebben a megtiszteltetésben, amelyek elsőnek látják meg az új évet.

Az állatok kifutottak a pusztára, és persze dicsekedni kezdtek és veszekedni, mindegyik első akart lenni. Némelyek éles látásukkal hencegtek, mások gyors lábukkal, amely elsőnek röpíti őket az újévi felhőhöz, megint mások... De a teve kérődzve, gőgösen pillantott le mindegyikre, amint fel-felvillantak a lába előtt – és leheveredett...

– Fölöslegesen vitatkoztok – mondta. – Nekem futni se kell, még csak fel sem kell állnom. A nyakam olyan hosszú, hogy csak felemelem a fejemet, így ni, és magasabb leszek mindenkinél, én látom meg elsőnek Allah új évét. – Megvetően előrenyújtotta nyakát, és szedegetni kezdte a földről a bogáncsot.

A szegény kis egér tudatában volt annak, hogy milyen jelentéktelen, mindegyiküknél jobban izgult, szaladgált ide-oda, és mindenkitől kérdezgette:

– Mit csináljak? Mit csináljak? – Odáig merészkedett, hogy még a tevét is megkérdezte, de az csak prüszkölt egyet, és kiköpte feléje a visszakérődzött ételt:

– Hordd el magad minél messzebb, te csöppség, hisz te még a fűnél is alacsonyabb vagy! Elegen vannak itt, akik méltóbbak nálad... – És nehéz szemhéját lustán leengedte.

A mindenkit megnyugtató éjszaka sötét sállal takarta be a földet. Aztán kigyúltak a csillagok, és a pusztán olyan csend lett, hogy még a szél is elhallgatott, s csak olykor üvöltött fel egy-egy sakál. Az állatok tágra nyitott szemmel bámultak keletre.

Ekkor alig észrevehetően világosodni kezdett az ég. Az állatok nyugtalankodni kezdtek, nyakukat nyújtogatták, a róka bozontos farkát lóbálva futkosott ide-oda...

– Én még ráérek... – ásított a teve.

És akkor a feje fölött hirtelen vékony cincogás hallatszott:

– Látom... látom, most kezdett emelkedni a felhő...

Az egér volt az. Felmászott a teve feje búbjára, és elsőnek látta meg az új évet.

– Hol cincogsz, te undok teremtés? – fordult meg a teve, elfelejtve Allah szavait...

– A fejed búbján vagyok, innen mindent jobban látok, és messzebb is, és én vagyok az első!... – kiáltotta örömmel az egér, ám a teve megrázta a fejét, és az egér „én vagyok az első" kiáltással a földre pottyant.

Hát ezért hívják az első évet az egér évének, és a nép úgy mondja: „Ne légy olyan, mint a teve, amely hosszú nyakában bízva, hoppon maradt... Sok állat kiérdemelte a megtiszteltetést, de teve éve nincsen ma sem..."

A nagyanyó elnevette magát, és azt mondta:

– Sose higgyétek magatokat magasnak, nehogy az egér túljárjon az eszeteken, gyerekeim...

Ekkor a jurta felső nyílásán keresztül berepült egy fecske. A madárfiókák csipogni kezdtek, és kidugták sárga csőrüket a fészekből, amely ügyesen oda volt erősítve a *sangrak** körívéhez. Akaratlanul is mindannyian felnéztünk. A fecske elhelyezkedett fészkének szélén, megetette az egyik fiókát, és elrepült újabb zsákmányért. Látszott, ahogy felröppen, apró pontként úszik a kék égen, mely kirajzolódott a sangrak nyílásán, majd újra beröppent sebesen, és a következő kis csipogó kapott egy zöld bogarat. A fáradt fecske azután leült a fészek szélére, és tisztogatta a tollait...

– Fü-ü-ütty – füttyentettem, felkaptam a hosszú pálcát, amivel a nagymama az előbb a gyapjút csapkodta, felugrottam, és elijesztettem a fecskét.

– Hohó! De rossz fiú vagy! De milyen rossz! – fogta le a kezemet a nagyanyó. – Miért ijesztgeted a fecskét? Nem tudod talán, hogy a fecske az ember barátja? Szívesen látott vendég a jurtában, amíg fiókái meg nem erősödnek... Ha a vendégemet megsérted, az annyi, mintha engem sértenél meg.

A lányok nevetgélve néztek rám.

Ákkor a nagymama odahúzott magához:

– No, nyugodj meg, csillagom... Ülj az ölembe, én meg elmesélem neked, miért válik ketté a fecske farka, és a szúnyognak miért nincs nyelve.

Gyönyörűség volt hallgatni a nagymamát.

– Egyszer a nagy Szülejmen** padisahnak – kezdte a nagymama a mesét –, aki bölcsebb volt a világ minden szultánjánál, és igazságosan uralkodott a földön és a vízben élők fölött, értette az állatok, a madarak, a halak és a bogarak nyelvét – a kígyó felbecsülhetetlen szolgálatot tett: szétfröcskölte mérgét, és ezzel megállította az ellenséget.

Szülejmen padisah meg akarta jutalmazni a kígyót, és megkérdezte tőle:

– Mit kívánsz a segítségedért?

– Ó, hatalmas Szülejmen – kezdte a kígyó, és háromszoros gyűrűbe tekeredve magasra emelte a fejét –, engedd meg nekem és utódaimnak, hogy a földön élők közül a legédesebbnek a vérét szívhassuk...

Szülejmen elgondolkozott, és azt mondta:

– Legyen hát úgy. De mondd meg nekem, kinek a vére a legédesebb.

– Ó, hatalmas uralkodóm – felelte panaszosan a kígyó –, honnan tudhatnám én azt. Ilyennek teremtett az Isten. A testem hideg, és mindenki undorodik, ha hozzám ér. Senki sem akar megsimogatni. Nincs se szárnyam, se lábam, és senkit sem tudok utolérni. Még a napsugár is elszalad, elugrik a bőrömről, és nagyon sokáig kell feküdnöm a homokon, hogy felmelegedjek. Akinek lába van, elfut előlem, aki-

* *sangrak* – a nemezház (jurta) kupoláját alkotó hosszú, meghajlított végű farudakat felül összefogó, a fény beeresztésére és a füst kivezetésére szolgáló nagy fagyűrű vagy -abroncs

** Szülejmen – Salamon király

nek szárnya van, kacagva kering fölöttem. Honnan is tudhatnám, kinek a vére a legédesebb. Allah még a nyálamat is méreggé változtatta minden élő számára!

Sokáig gondolkozott az igazságos Szülejmen. Hiszen egy bölcs és jóságos királynak nem volt könnyű gyötrelmes halálra ítélni valakit, de adott szavát nem szeghette meg. Akkor összehívta az összes hosszú fullánkos rovart, és megparancsolta nekik, hogy röpüljenek szét a világ négy tája felé, és próbálják ki a világ összes élőlényének vérét, azután térjenek vissza, és jelentsék, kinek a vére a legédesebb.

Elröpültek a hírnökök a világ négy tája felé, hogy teljesítsék Szülejmen parancsát. Teltek a napok. A hírnökök járták a világot. Minden élőlény tele volt izgalommal: kinek jut az a szerencsétlen sors, hogy a kígyó méregfogától kelljen elpusztulnia?

Egyszer csak a fecske, aki minden reggel a legkorábban repült ki nyugtalan csiripeléssel a hírnökök elé, meglátta a fáradt szúnyogot. Ő tért vissza elsőnek a válasszal. A fecske odarepült hozzá:

– Erőt, egészséget, szúnyog... Béke legyen veled! Szerencsésen megjártad-e utadat? Mi újság a hatalmas Szülejmen birodalmában, aki a földön, tengereken, hegyeken és völgyeken uralkodik?

A szúnyog udvariasan felelt a fecske köszöntésére, de bocsánatot kért: nincs ideje részletesen mesélni, négy napja repül már pihenés nélkül, és siet, hogy megvigye a királynak a választ.

– Akkor elkísérlek, és útközben elmesélheted.

A fecske a szúnyog mellett szállt, az pedig elmesélte, hogyan teljesítette Szülejmen parancsát.

– És kinek a vére a legédesebb? Égek a kíváncsiságtól! – kiáltott fel a fecske...

– Az em-be-ré! – zizegte fontoskodva a szúnyog.

– Nem... nem... nem mondasz igazat! – háborodott fel a fecske.

– Esküszöm! Szakadjon rám az ég, ha nem igaz! Még most is a nyelvemen érzem az ízét...

– Mutasd a nyelved!

Az ostoba szúnyog kinyújtotta a nyelvét, a fecske pedig villámgyorsan odakapott, és kitépte.

– Ne merj hazudni, undok teremtés! – csivitelte a fecske, és a többi hírnök elé röpült... És mind ugyanazt a választ adta, mint a szúnyog. A darázzsal, a bögöllyel, a léggyel is ugyanúgy tett az ember életéért küzdő fecske, mint a szúnyoggal...

Amikor valamennyi küldönc összegyűlt az udvaron, kijött a hatalmas Szülejmen, és a szúnyoghoz fordult:

– No, hadd halljam, kinek a vére a legédesebb?

A szúnyog felelni akart, de csak egy szánalmas „zzz-zzz-zzz"-t hallatott válaszul.

– Mi lelt, talán részeg vagy? Nincs nyelved? Beszélj értelmesen!

De újra csak „zzz-zzz-zzz"-t hallatott a nyelv nélküli szúnyog.

Szülejmen a darázshoz fordult, majd a légyhez és a többi hírnökhöz, de válaszul csak ennyit hallott „dz-dz-dz", „zzs-zzs-zzs", „zs-zs-zs-ü-ü-ü".

– Mi történt velük? Megértette valaki, hogy mit mondanak? – kérdezte haragra gerjedve Szülejmen.

Ekkor előrepült a fecske, megcsókolta a földet Szülejmen lába előtt, és azt mondta:

– Én mindent megértettem. Mindannyian egyhangúan azt bizonygatják, felség, hogy a legédesebb vér a béka vére.

A hatalmas Szülejmen felállt trónjáról, és így szólt:

– Úgy legyen!

A kígyó, aki a trón lábánál feküdt, felbőszülve, saját mérgétől fuldokolva tekergett.

– Hazudik! Ez haz-zugs-ság! – sziszegte.

– Úgy legyen – ismételte Szülejmen. – Az uralkodó döntése visszavonhatatlan!

Akkor a kígyó dühében a fecskére vetette magát, de az még idejében fölröppent; a kígyónak csak a fecske farkát sikerült kettévágnia a nyelvével.

Ezért van hát kettévágva a fecske farka. A szúnyogok, legyek, darazsak és muslincák pedig a mai napig sem tudták elfelejteni az emberi vér édes ízét, s alighogy az ember magáról elfelejtkezve elalszik, máris ott teremnek, és könyörtelenül szívják... – fejezte be nevetve a nagymama, és megfricskázta az orromat. – Megértetted, kicsikém?

Azóta minden reggel, amikor felébredtem a fecske csicsergésére, szeretettel figyeltem, hogyan tűnik el a reggeli ég kékjében a jurta nyílásán keresztül.

Még egy legendára emlékszem, amit a nagymama mesélt. De erről majd később.

Mominkul nagybátyám, nagyanyám legfiatalabb gyermeke, magas növésű, atléta termetű, fekete szemű férfi volt, rövid, tompa orral. Vastag alsó ajka kissé lecsüngött. Világos bőre volt.

A nagymamának nem tetszett bácsikám tompa orra és vastag ajka.

– Mit tegyünk, szeretett volna rám hasonlítani, de nem sikerült neki – mondogatta. Mégis, mivel ő volt a legfiatalabb, elkényeztetett, kedvenc fia volt. Megbocsátotta neki vakmerő kifakadásait, engedetlenségét. Gyakran fenyegetőzött, hogy megbünteti, de Mominkul elbújt a másik jurtában, és kivárta, amíg a nagymama haragja lecsillapodott. Senkivel sem volt nagymama ilyen feledékeny, ha büntetésről volt szó, mint vele. Amikor Mominkul valamelyik csínyéről hallott – az pedig gyakorta előfordult –, csak csóválta a fejét:

– Ó, *tentek, tentek!** Ugyan kire ütött? – kérdezgette. – Az apja szelíd, csendes ember volt... Biztos a bátyáimra, talán Szerkebajra. Ugyanolyan izgága és szeles...

Fiatal korában nagybátyám valóban kiegyensúlyozatlan, izgága, nyughatatlan

* *tentek* – haszontalan

legény volt. Ha gyalog járt, a gyors járástól összevissza lóbálta a kezét, ha meg lóra szállt, minden akadályon átvágtatott, mintha az ördög bújt volna belé. A lóra menet közben szökkent fel, és le is úgy ugrott róla.

Jól emlékszem egy estére: a nap korongja elérte a nyugati hegyeket, a Kulán csúcsait; a Csakpak, a Zsabagili és a Buraldaj narancssziínű fényben játszott, északon az Ala-Tau csipkézett ormainak haván tükröződtek utolsó sugarai, és dzsajlaunk rónaságaira lassacskán csöndes árnyék borult. A kéklő, rózsaszínű árnyék körös-körül mindent az est kékeslila díszébe öltöztetett. A hűvös levegő elárasztotta a földet. A legelőkről hazatérő állatoktól megélénkült az aul. A munkanap a vége felé járt. Az asszonyok befejezték a fejést, a bárányokat a *kögen*hez*, a borjakat a karókhoz kötözték. A kancákat férfiak fejték. A ménes még legelészett a füvön. Ezen az estén aulunkban sokáig nem tudtak megfogni a ménesből egy szilaj *kasagánt*.** Sebesen, mint a szélvész, vágtatott a pusztán, és a dzsigit, kezes lován száguldozva nyomában, hiába próbálta nyakába vetni a pányvát. Az aul egész népe odacsődült, hogy lássa a hajszát, mindenki izgult a maga módján.

– No, no még egy kicsit! – rikkantotta az egyik szurkoló a dzsigitnek, aki már csaknem utolérte a szilaj csikót.

– Úgy! úgy!... Vesd rá gyorsan! – tanácsolta a másik.

– Nézd, megint elillant, akár a sátán! – kesergett egy harmadik.

Egyik dicsérte, a másik meg szidta a lovast.

– Ennek egy tehén vón' való!

– Próbálj csak te elfogni egy ilyen makrancos, zabolátlan lovat!

Nagybátyám felkapott egy nyergeletlen lóra, és a táncoló kasagán elé vágott.

– Hát ez meg mihez kezd itt pányva nélkül? Csak gyötri oktalanul a lovát...

Mominkul a kasagán tomporához ért, elkapta a farkát, és már repült is lefelé lováról a földre. Ijedt kiáltások hangzottak fel a nézők között. Mindenki azt hitte, hogy elesett. De nem, Mominkul már futott is, ki nem engedve kezéből a kasagán farkát, húzta a ló farkát maga felé, hogy ne tudja megrúgni a hátsó lábával. A kasagán akaratlanul is lassított. Mominkul kihasználva ezt, ügyesen felszökött a hátára, sörényébe kapaszkodva sokáig száguldozott a pusztán, mígnem a szilaj csikó mégiscsak megadta magát akaratának. Az aul elragadtatással figyelt.

– Hű! Ez ám a dzsigit! Megzabolázná ez magát az ördögöt is!

– Ez aztán a karakán gyerek!

– Ügyesen elbánt vele!

– Akár egy kullancs, úgy ráakaszkodott!

Nagybátyám szerette, ha dicsérik a bátorságát, és kész volt akár a tűzbe is menni. Nagyon erős volt, és bármilyen súlyt könnyedén felemelt. A vándorlás idején mindig neki jutott a legsúlyosabb teher. Szeretett birkózni, ő volt a legjobb futó az aulban, de soha semmit nem csinált végig. Rászolgált sok ragadványnevére, példá-

* *kögen* a bárányok kikötésére szolgáló, két végén cövekhez erősített, hosszú kötél
** *kasagán* – makrancos, vad természetű, a ménestől mindig elszökni igyekvő ló

ul: „ügyes", *„alangaszár kara küs"*, vagyis „meggondolatlan fekete erő", aztán *„taubuzár"*, „hegyek rombolója" – vagyis olyan önbizalma van, hogy képes lerombolni a hegyeket. Egyszóval pusztai sportember volt, vakmerő akrobata lovon és földön egyaránt, ám ez a merészség gyakran komoly kellemetlenségekbe sodorta. Egyetlen olyan évre sem emlékszem, amikor a *kökpár*ról* sértetlenül tért volna meg. Egyszer kificamodott kulcscsonttal, máskor lábtöréssel, harmadszor meg eszméletlenül hozták haza. De mihelyt meggyógyult, mindent elfelejtett, mint az aszszonyok, akik elfelejtik a szülési fájdalmakat.

Amikor Mominkul az ágyban nyögött, a nagymama így korholta:

– Jaj, időnek előtte a sírba küldesz te engem! Miattad hajlott meg a hátam! Miféle gonosz szellem űzi a lelkedet?

Aztán mindenről megfeledkezett, és aggódó gyöngédséggel faggatta:

– Nagyon fáj? Nem kérsz inni? Elég puha a párnád?

Legkisebb fiának balesetei mindig sokba kerültek a nagymamának, aki álmatlan éjszakákat töltött Mominkul ágya mellett, és ilyenkor rólunk, unokáiról is megfeledkezett. Ezért már gyermekkorunk óta féltékenyek voltunk a nagybátyánkra, nem nagyon szerettük, féltünk, hogy miatta elveszítjük a nagymama gyengédségét.

Apám, hogy megjuhászítsa egy kissé a féktelen fiút, könyvet adott a kezébe, de annak nem volt türelme az olvasáshoz, ezért változatosságképpen apám az ékszerkészítés mesterségére kezdte tanítgatni. A tanítás az otthoni körülmények közt nem volt eredményes, ezért elhatározták, hogy nagybátyámat „iskolába" küldik – a nagymama bátyjainak auljába, a despota Szerkebaj keze alá.

Emlékszem, amikor Szerkebaj megérkezett az aulunkba. Hatvanadik esztendejében járt már. Megérkezése esemény volt. A távolban, a látóhatár szélén feltűnt négy lovas. Szerkebaj volt az egyik, három dzsigit kíséretében. Lassan poroszkált jó hóka lován, mögötte a dzsigitek hosszú ügetésben.

– Szerkebaj jön! Szerkebaj jön! – hangzott, amikor még messze volt.

Nagymama sürgölődni kezdett, rendbe hozta a jurtát, leterítette a nagy nemezszőnyeget, a tűzött paplanokat, szétrakta a párnákat – így készült a vendégek fogadására.

Apám és nagybátyám kiléptek a jurtából, és tiszteletteljes pózban álltak, már messziről tudomására hozva Szerkebajnak, hogy várják. Szerkebaj, amint meglátta őket, gőgös tartást vett fel, és lelassította lova lépteit. A dzsigitek követték példáját. Amikor Szerkebaj már csak húsz-harminc lépésnyire volt, apám jelt adott nagybátyámnak, mire ő előreiramodott, és tisztelettel, a hagyományos *„szalam alejkum!"*-mal üdvözölte a vendéget, aztán bal kezével megfogta a ló kantárját, jobb kezével pedig a kengyelvasat.

– *Alejkum szalam!* – felelt rá Szerkebaj megállva, és jobb lábát átvetette a ló tomporán. Amíg a lovas lába földet nem ért, nagybátyám a karjánál fogva támogatta tisztelettudóan. Szerkebaj, miután megmozgatta, kinyújtóztatta tagjait, szé-

* *kökpár* – nemzeti lovas sportjáték

lesre terpesztette lábát, majd odament apámhoz, és kazak módra két kezével köszöntötte. A dzsigitek is leszálltak lovaikról. Apám intett az aulbeli ifjaknak, és azt mondta:

– Vegyétek át a lovakat a *konak*októl!*

Szerkebaj haragra gerjedve cserdített egyet az ostorával, megállásra kényszerítve a lovakhoz szaladó ifjakat.

– Engem fogadjatok tisztelettel, ne a rabszolgáimat!

A dzsigitek, akik bizonyára hozzászoktak már Szerkebaj elviselhetetlen természetéhez, zavartan mosolyogtak.

– Mit vicsorogtok itt? Törődjetek a magatok dolgával – háborgott tovább Szerkebaj. – Más aulban magam követelek tiszteletet, nemcsak nektek, de még a kutyáimnak is, de az édestestvérem auljában ugyanúgy fogtok szolgálni engem, mintha csak otthon volnék.

Vendégünk vad képe láttán rémülten elrejtőztünk, és bizalmatlan gyanakvó tekintettel méregettük.

Apám mindenkit a jurtába invitált. Szerkebaj lépett be elsőnek. Nagyanyó megölelte, gyöngéd neveket suttogott neki. A dzsigitek behozták a jurtába a nehéz korzsunokat. Szerkebaj ült a díszhelyen, és nagymamához fordulva, tisztelettel kérdezte:

– Jól érzi magát, néném?

– Hál' istennek, csillagom, hál' istennek – felelte a nagymama.

Azután következtek az ilyenkor szokásos kérdések, hogy szerencsés volt-e az útjuk, rendben van-e a jószág, és mi van a családdal? Kibontották a korzsunokat, és kivették az ajándékokat belőlük: teát, cukrot, mazsolaszőlőt és egy ruhára való anyagot a nagymamának.

Szerkebaj gazdagon és választékos eleganciával öltözködött: amikor belépett a jurtába, és levette vidrabőr sapkáját, kékesen fénylő, borotvált koponyáján hímzett bársony *tübetejka* maradt; rövid kaftánján ezüstöv csillogott; kezében ezüsttel gazdagon kivert kamcsi volt. Hosszú, egyenes orra, összehúzott szeme komorrá tette sovány arcát, nyírott bajszának vége lecsüngött a szája sarkánál; szakálla hosszú, de ritka volt. Keményen, parancsolóan beszélt, idegesen, hegyes mozdulatokkal bökdösve közben ostorával vagy mutatóujjával beszélgető társa felé. Úgy láttam, hogy nem tűr ellentmondást, és mindenki engedelmeskedik neki, ezért én sem mertem szabadon viselkedni, de ránk, gyerekekre, nem is hederített, mintha nem is volnánk a világon.

Az est folyamán Szerkebaj többször rákiáltott nagybátyámra és dzsigitjeire, dühös megjegyzéseket tett: semmi sem volt kedvére.

Mivel én sohasem láttam eleven kánokat meg szultánokat, számomra Szerkebajban összpontosultak a középkori feudális nagyúr vonásai.

* *konak* – vendég

Szokás szerint levágtak egy juhot. A nagymama cukrot, aszalt szőlőt szórt a tenyerünkbe. Gyönyörködtünk a lovakban. A lószerszám ezüstveretű volt rajtuk.

Amikor Szerkebaj magával vitte nagybátyámat az aulunkból, Mominkul félénken nézett nagymamára, mintha mindörökre elbúcsúzna, és késedelmesen ült fel a lóra. A feldühödött Szerkebaj, már a nyeregben ülve, háromszor is kegyetlenül végighúzott ostorával nagybátyámon, s közben szidalmazta:

– Elbúcsúzol már végre? Majd kiverem én belőled a bolondságot. Csak érjünk haza az aulba, majd megtanítalak én téged kesztyűbe dudálni!* – Dühösen pillantva a nagymamára, azt mormolta a fogai között: – Csak a csontjait kapod vissza, *ekpe!***

Nagybátyám még egy utolsó panaszos pillantást vetett a nagymamára, a nagymama pedig zavarodottan suttogta maga elé:

– Te jobban tudod, kedvesem, legyen, ahogy akarod, de hát ő is csak a te véred, csontod...

Szerkebaj gőgösen búcsút véve elindította lovát.

Mint valami fogoly, kullogott utána nagybátyám. Nyoma sem maradt hetykeségének...

Nagymama sokáig nézett utánuk, kendője csücskével törölgette könnyeit, egyre csak azt hajtogatta:

– Szerencse kísérjen utadon, drágaságom!

Egy hónap sem telt bele, s a nagymama már vágyódni kezdett a fia után, három hónap múlva pedig már nem bírta tovább nélküle, hát útnak eredt, hogy meglátogassa. Vagy egy hetet tölthetett ott, aztán visszajött, és sóhajtozva mesélte apámnak:

– Szegény fiacskám, úgy lefogyott, annyira megnyúlt az arca! Szerkebaj úgy tartja, akár a börtönben. Kényszeríti rá, hogy reggeltől estig olvasson. Szegény fiú, valósággal elsorvad tőle.

Nagymama szavai szerint Szerkebaj kérlelhetetlenül szigorú volt. A nagybátyám pontosan előírt rend szerint élt a házában. Arra azonban Szerkebaj természetesen nem kényszerítette rá, ahogy én akkor szó szerint képzeltem, hogy a két lábát egy csizmába dugja...

Hosszú köpenybe öltöztette a bácsikámat, bőrsüveg helyett pedig turbánt kellett hordania.

– Belépek a jurtába – mesélte a nagymama –, látom, a sarokban ott ül fehér turbánban egy sápadt fiatal molla, és a *Korán*t olvassa. Jobban megnéztem: az én legkisebb fiam! Nem hittem a szememnek...

Egy alkalommal nagyanyó kérésére, hogy engedje haza fiát vendégségbe az aulba, Szerkebaj azt felelte:

* A kazak szólásmondás így hangzik: Mind a két lábad egy csizmába dugom!

** *ekpe* – nővérem, néném

– Majd ha embert faragtam belőle, ha pedig nem sikerül, itt tartom magamnál szolgálni, és a vadászkutyáimat bízom a gondjaira.

Bárhogy kérlelte is a nagymama, Szerkebaj hajthatatlan maradt. Nagybátyám csak két év múlva jött haza, hosszú köpenyben, turbánban, pelyhedző bajuszkával, amin az emberek jót nevettek az aulban.

Hazatérte után már másnap levette a turbánt, feltette rókaprém sapkáját, és ismét olyan lett, amilyen volt. Attól kezdve őt tartották a második írástudónak aulunkban.

Szomorú perceiben a nagymama mindegyre legendákat mesélgetett nekünk. Úgy látszik, amikor mesélt, elfelejtette bánatát, ezért is kezdett bele:

– Hallgassátok csak, gyerekek... A világ teremtése után történt, amikor Allah még nem sújtotta az embereket a borzalmak özöneivel, nem törölte le a föld színéről városaikat és auljaikat... Az emberek akkoriban nem ismerték a „hála" szót, élvezték a Nap melegét, a hűs Szellőt, a Hold fényét és mindazt, amit a Föld adott nekik, de semmit sem neveztek meg kedves szóval... Akkor a fáradt Nap panasszal fordult Allahhoz:

– Ó, hatalmas teremtőm, én nyugalom, pihenés és álom nélkül kelek fel, fényemmel a világ minden sarkát bevilágítom, valamennyi élőlényt melengetem, elevenné teszem a földet és a növényeket. Napkeltekor kiragadom a világot a sötétségből, és mindenkit látóvá teszek, sugaraimmal örömet szerzek minden elevennek és halandónak, meleget hozok a hideg éjszakában fagyoskodóknak, szárítgatom azokat, akik megáztak az esőben, és a te teremtményeid, akiket felmelegítek, mind-mind kiegyenesítik a derekukat, felém tárják karjukat, a virágok kelyhei kinyílnak az emberek mindenre kíváncsi szemének örömére. Nem vagyok én sem éjszaka, sem sötétség, hogy szomorúságot, bánatot ültessek teremtményeid lelkébe, én arra buzdítom őket, hogy nevessenek és örvendjenek az életnek, mert az én melegemtől elolvad a hó, a jéghegyeket smaragdszínű áradattá változtatom, vizével oltva az áttetsző források szomját. De felbecsülhetetlen munkámért, Allah, senkitől sem kapok hálát. Nincs már erőm hozzá, hogy ezt az igazságtalanságot elviseljem. Ments fel, kérlek, engedd, hogy pihenjek, ó, Allah!

– Eredj, és folytasd a munkádat – felelte Allah a Napnak –, én pedig majd gondolkozom rajta, hogyan lehetne jutalmazni a fáradozásodat...

A Nap után a Hold jelentkezett, meghajolt Allah előtt, és széles mosolyra derült:

– Ó, te Mindenható és Irgalmas Isten, kéréssel jöttem hozzád...

– Mi történt veled, te éji lámpás, amelyet a Földnek adtam?

– Ó, legkegyelmesebb Uram, gyér az a fény és hideg a sugár, amellyel megajándékoztál. Amikor a Nap elhagyja a Földet, én maradok az egyetlen világító test a sötétségben, mint egy világítótorony, szétsugárzom a fényt, és így szolgálok a Földnek és mindennek, ami földi... Lassan lebbentem fel arcomról a fátylat, segítek az embereknek számlálni a napokat, heteket, hónapokat, teliholdkor ledobom

a sötét takaró leplét, és bőkezűen osztom az örömöt mindazoknak, akik nem alszanak az éji homályban... A holdas éjszaka nyugalmat ad az alvóknak és boldogságot a szerelmeseknek. Én nem égetek könyörtelenül, mint a Nap – lágy és kellemes a fényem. De az emberek, akiket a ragyogó napfény elvakít, észre sem vesznek engem. Hosszú, becsületes szolgálatomat még soha senki sem köszönte meg, sőt, nevetség tárgya lettem az egész emberi nem előtt. A homlokomon, államon és a szemem alatt levő ráncokról, amelyek jóságos mosolyomtól keletkeztek, az emberek azt hiszik, hogy fintor, és csúfolnak, hogy ragyás vagyok. A számomra legdrágább időben, amelyet az emberek teliholdnak neveznek, csak úgy árad belőlem a jóság, ők pedig az ostoba, kopasz, kövér emberekre és a torzszülöttekre mondják, hogy „holdvilágképű"... Nem, nem tűröm tovább, hogy csúfot űzzenek belőlem!

A Hold elbújt a felhők mögé, és panaszosan sírdogált... Cseperegni kezdett az eső...

– Vigyázz gyönyörű ezüstös szemedre – mondta Allah válaszképpen. – Eredj csak, és szolgáld a világot, én pedig majd gondolkozom...

Ekkor tombolni kezdett a felháborodott Szél, Allahhoz szaladt, lefújta a port trónusáról, lába elé vetette magát, és így rimánkodott:

– Éjjel és nappal vágtázok a hegyeken, erdőkön, pusztákon át és a tenger hullámai fölött. Repítem a hajókat, összeszedem a felhőket, és oda hajtom, ahol szárazság van, és elzavarom őket, ha megtelt nedvességgel a föld. Ha én nem volnék, elpusztulnának a hőségtől az emberek. Elűzöm a hőséget, felfrissítem a testeket, kiszellőztetem a köpönyegeket, ruhákat, bundákat. Se nyugalmam, se pihenésem. Megfáradtam. Ó, Uram, parancsolóm, elfárasztott az emberi hálátlanság... Nem szolgálok tovább...

A Víz is mély meghajlással folyt Allah trónusa elé, és így csörgedezett:

– Én is elfáradtam, igazhitűek Ura! Éjjel-nappal csak folyok, folyok. Lemosok minden szennyet a Föld orcájáról, mosogatom az emberiség hálátlan és becstelen fiainak testét, minden élőnek a szomját csillapítom. Zokszó nélkül, hallgatva tűrök tisztaságomban... De meddig még?

Elgondolkozott Allah.

– Igen, hálátlan az emberi nem, és megérdemli a büntetést! – kiáltott fel, és megparancsolta, hogy hívjanak össze mindenkit, aki csak él a Földön...

– A Nap, a Hold, a Szél és a Víz kimondhatatlanul meg van sértődve miattatok – fordult Allah az összegyűltekhez. – Nem akarnak többé szolgálni és segíteni nektek, és kérik, hogy engedjem őket nyugalomba... Összehívtalak benneteket, hogy megkérdezzem, hogyan fogtok élni ezután?...

Az Ember, meghallván Allah szavait, úgy megijedt, hogy elsápadt, megrázkódott, és fejvesztetten, mély meghajlással kezdett volna esedezni a Naphoz, a Holdhoz, a Szélhez és a Vízhez, de nem volt annyi ereje, hogy egy szót is kiejtsen.

Akkor Allah újra megkérdezte:

– Ki kíván tanácsot adni?

Mindenki hallgatott.

Csak a Denevér rebbent fel, és izgatottan suttogni kezdett:

– Ó, Mindenható, hallgasd meg teremtményedet, engedd, hogy megmondjam az igazat. Gondold el, Teremtője mindannak, ami létezik a világon, mi lesz emberrel, állattal, madárral, növénnyel és virággal, ha kihuny a Nap. Mi lesz a Földdel, ha a Hold nem irányítja többé a tenger apályait és dagályait, és a tengerek és óceánok vize, megszegve a törvényeket, a szárazföldre árad? Mi lesz, ha eltűnik a Víz? Kiszáradnak a folyók, elrejtőznek a tavak, és megszűnik a források csörgedezése. És ha a Szél nem száguldoz többé a világban, nem irányítja a hideget és a hőséget, az esőt és a viharokat? Gondold csak meg, Teremtőm! A Szél hozza el hozzánk a te akaratodat, és mi meghálálјuk neked kegyességedet. Szánd meg teremtményeidet, Hatalmas Úr! – És a Denevér saját merészségétől megriadva, mint egy kő, a Világmindenség Urának lába elé zuhant.

„Igazat mondott ez a kicsiny teremtés" – gondolta Allah, és megparancsolta: mindenki teljesítse a dolgát, amit a világ teremtésekor rá kiróttak... A Nap, a Hold, a Szél és a Víz dolgozzon becsülettel, az Ítélet napjáig...

Akkor a haragvó Nap fényével megvakította a Denevért:

– Próbálj csak a szemem elé kerülni, hamuvá égetlek a sugaraimmal!

A Szél dühében viharként pörgött:

– Jól vigyázz, darabokra téplek, ha az utamba kerülsz!

– Én meg vizembe fojtalak, ha csak a part közelébe jössz – sustorogta a Víz, és visszatért medrébe.

A Hold úgy megszokta már, hogy mindig mosolyogjon, hogy erre is csak elmosolyodott, és hallgatott.

– Ó, mit tegyek? Én nem vagyok bűnös, hiszen nem magamnak kértem kegyelmet tőled, Allah! – fohászkodott a Denevér.

Akkor Allah így szólt a Denevérhez:

– Amikor a Nap lebukik a Föld peremén, a Hold még nem foglalja el őrhelyét, az álmos Szél elül az alkonyat csendjében, akkor repülj te ki. Nappal rejtőzz a romok s a barlangok homályába, simulj a mennyezethez, vagy bújj meg a hasadékokban, hogy surrogásoddal el ne áruld magad. És hogy éhen vagy szomjan ne halj, két emlőbimbót adok neked. Az egyikben tej lesz, a másikban víz. Így élj tovább.

Azóta a gyáva Ember megtanulta, hogy hálát adjon a Napnak, a Holdnak, a Szélnek és a Víznek, és leboruljon előttük... A Denevér pedig sokat szenved az Embertől, amiért tanúja volt megszégyenítésének...

A régmúlt idők tanújaként adom tovább nagyanyám legendáit. Nagyanyám, aki tudományát a szülői ház „szóbeli egyetemén" szerezte, nagyszerű népi bölcsesség őrzője volt.

Az aulban sajátságos esti összejövetelek voltak szokásban: miután hazaterelték a legelőről a jószágot, de még az alkony leszállta előtt, összegyűltek az emberek az

aul szélén. Megvitatták a nap eseményeit, mesélgették a legfrissebb újdonságokat, és ha nem volt semmi fontos dolguk, birkózást, futást vagy különféle játékokat rendeztek.

Nagybátyám hazatérésével az emberek esténként a nagymamánál kezdtek összejönni. A bácsikám hősi eposzt olvasott fel, énekelve. Mindenki nagy figyelemmel hallgatta. A népköltészet nyelvének nem mindennapi íze-zamata, a hősi életszemlélet, az epikus figurák, a vers dallamossága minden hallgatót rabul ejtett. Ezt a népi hagyományt én nagybátyámnak ezeken az estjein hallottam először.

Hívogatták a szomszédos aulokba, és ő szívesen eljárt oda is. Aulunk ifjú léhűtői napközben jártak a nyakára, hogy olvassa fel nekik, ami tetszett, és amit ők is meg akartak kívülről tanulni, hogy fitogtassák tudásukat az esti összejöveteleken. Meg kell adni, ezeknek a lelkes írástudatlanoknak fenomenális emlékezőtehetségük volt. Ha kétszer-háromszor meghallgatták, már fújták kívülről az egészet, úgyhogy másnap este már a szomszéd aul valamelyik jurtájában zendítettek rá. A nagybátyámat „tanítójuknak" nevezték. Van egy öregember, az írástudatlan Szüjümbaj, aki még ma is fújja a *Rüsztem dasztán*t, a *Kambár*t és más hősi eposzokat; ő nagybátyámat – aki anyai ágon másod-unokatestvére volt – tartja tanítójának.

Szerkebaj sokszor dühöngött nagybátyámra, amiért levetette a turbánt, és a vallási szertartásoknál jobban érdekelték őt a dalok és a szórakozás. Istentelennek, sátánnak nevezte unokaöccsét.

– Jobb lenne, ha a *Korán*t olvasnád őseid és hozzátartozóid lelki üdvéért, de te csak „ke-e-e-ej" – danolgatsz! – utánozta gúnyolva bácsikámat.

– Minden pénteken olvasom a *Korán*t – mentegetőzött Mominkul.

– Fuj, te kiállhatatlan kölyök! – heveskedett az öreg. – Ez kevés! Mindennap többször is kell *Korán*t olvasni, és még úgy is adósuk maradsz szent őseidnek!

Nagybátyám háromszor is nősült, és mindannyiszor botránnyal, nem békésen. Két feleségét megszöktette, s mind a kétszer verekedés és a nemzetségek közti konfliktus lett belőle, és az ügy pénzbüntetéssel fejeződött be.

Bizony, fiatal korában nemcsak a játékok és esti összejövetelek értelmi szerzője volt, hanem mindenféle verekedésé és botrányé is.

Apám bátyjára, Tülebaj nagybátyámra úgy emlékszem, hogy magas, pisze orrú, testes öregember volt, ritkás kecskeszakállal, és soha meg nem vált volna hosszú botjától. Keveset volt otthon, és vásárba sem szokott járni. Élete javát a legelőn töltötte. Nyáron késő este tért vissza az aulba, s karján egy kis bárányt hozott, amely eltévedt a nyájtól. Tülebajnak sok gyermeke volt, s közepes vagyona. Halála után, két-három év leforgása alatt gyermekeinek többsége követte őt. Egyetlen lánya maradt, Kurmankül, aki három-négy évvel volt idősebb nálam.

Legidősebb nővéremre, Übisre csak homályosan emlékszem. Apám mesélte, hogy hamar megtanulta az alapismereteket, könyveket olvasott, sőt írni is tudott. Az első tanult lány volt pusztai körzetünkben. Körülbelül 1912–13-ban férjhez adták az írástudatlan Omaruli Riszkulbekhez, aki a Bajtana nemzetségből származott, s akivel még egész fiatalon eljegyezték. Amikor eljött az ideje, hogy férjhez

adják, mindenféle szóbeszéd járta, hogy ez a leány „látó", vagyis írástudó, a vőlegény pedig „sötét agyú vaksi", vagyis írástudatlan, és hogy írástudó lányhoz csak írástudó férfinak van joga. Azt beszélték, hogy ez a frigy egyenlőtlen, és ezért igazságtalan. De apám, akit fogva tartott a kötelezettség, adott szava és az elfogadott *kalim*, mégis férjhez adta Riszkulbekhez. Nem tudom, mi volt az oka, de Úbis egy évre rá meghalt. Apám élete végéig nem tudta kiheverni elvesztését. Bizonyára megértette, hogy végzetes hibát követett el. És ez a hiba, azt hiszem, teljesen új alapokra helyezte többi lányához – nővéreimhez – való viszonyát.

Télen agyagból vert házakban laktunk, tavasszal elvándoroltunk tíz-tizenöt kilométerre a dzsajlaura, hogy az állatok ne tapossák le a gabonát és a kaszálót. Keveset vetettünk, csak a saját szükségletünkre, ezért csak egy kis földdarabot műveltünk meg, de hát nem is nagyon értettünk a földműveléshez: a kazak általában az *omaccsal** kicsit összekarmolászott egy láncalja földet, elszórta a magot, és ezzel kész. És csak augusztusban jött el újra, hogy betakarítsa a termést.

Derékszögű sarlóval arattak. És így nyomtattak: elterítették a búzát a földön, odahajtottak egy tucatnyi lovat vagy bikát, kötélből kerítést húztak a szérű köré, és kurjongatva hajtották körbe az állatokat. Az ilyen nyomtatáskor a kurjongatásban mindig kitűntünk mi, gyerekek. Élveztük az ijedt állatok futását, és a szérűn olyan zsivaj volt, hogy még elképzelni is nehéz. Végül elfáradtunk ettől az ordítozástól, és „szabaddá tettük" az állatokat, külön raktuk a paták által félig kicsépelt és trágyával szennyezett szalmát. A szérűn ott maradt a földdel és a pelyvával kevert mag. Hogy szétválasszuk a magot a pelyvától, mindenki kórusban fütyült, ahogy csak bírt, hívogatva a szelet... A szél „hívásra jött", és akkor elkezdték szórni a földről a szél irányában a búzaszemekkel kevert, apróra tört szalmát, és a port. Ezzel még nem fejeződött be a dolog. Újra füttyel hívogatták a szelet. Estére a szél „hívásra megjelent". Akkor fogták a rostát, és áteresztették rajta a magot. Majd a gyerekcsapat rávetette magát a magra, kézzel kiszedegettük közüle és félredobáltuk az apró kavicsokat. A viszonylag tiszta magot aztán kúp alakú halomba rakták, és valaki könyökével méregette körbe meg a tetejéig a kúpot, egy aulbeli matematikus pedig ezeknek az adatoknak az alapján meghatározta a termés mennyiségét, hogy ennyi meg ennyi *batpan***. Ezután ünnepélyesen elsuttogtak valami imát, és zsákokba szórták a gabonát. A termést a „szent földművelés" adományának tekintették, és minden jelenlevő annyit szórhatott belőle a zsákjába, amennyit csak lelkiismerete megengedett, senkinek sem volt joga hozzá, hogy lefogja a kezét. Ez a szokás onnan eredt, hogy az aratás és a cséplés kollektívan történt – mint például a társadalmi munka – és a föld ajándékához, amíg az a szérűn volt, senkinek sem volt monopoljoga.

Így emlékszem aulunk földművelési szokásaira kora gyermekkoromból.

* *omacs* – faeke

** *batpan* – súlymérték, kb. 12 pudnak, vagyis közel 2 q-nak felel meg

Az oroszokkal való szomszédság eredményeképpen tanulták meg fokozatosan elődeink s a többi kazakok is a gabonatermesztés művészetét. Kezdték jobban felszántani a földet, megjelentek a boronák, amelyeket az oroszoktól kaptak árendába... Kőhengerek a szérűre, többfajta szita, szelelőrosta, villa, kasza tűnt fel az aulban. De minden nagy nehezen, lassanként honosodott meg, mert egészen a kollektivizálásig a kazak ember szégyennek tartotta, hogy a lóval dolgozzon, hiszen a ló lovaglásra való. És mindenki ökörrel dolgozott.

Lassacskán megerősödött a földmagántulajdon, még árendába is adták az oroszoknak a földeket, artelbe szövetkeztek velük, úgyhogy a termést egy a négy, egy a kettő vagy a három arányában osztották el. Megjelent a *koszsik* – a kishaszonbérlők, vagyis a félig bérlő, félig cselédparasztok – rétege.

Az állatokkal nem rendelkező szegény ember kapott a tehetősektől vetőmagot, két ökröt a munkához, fejőstehenet, néha egy rossz lovat lovaglásra, szirombőr lábbelit, régi háziszőttes *csekpent** munkaruhának, és a saját földjén mint béres dolgozott a gazdára.

Azok a koszsik, szántó-vető béresek, akik csak vetőmagot kaptak, feles arteltársaknak számítottak, ha ökröt is kaptak – harmadát, ha tehenet és csekpent is – negyedét kapták a termésnek. A gazda meg a vetőmagért, tejért és ökrökért megkapta a termés java részét. Ilyen kizsákmányoló viszonyok között dolgoztak a koszsik. Más nemzetségekből is jöttek hozzánk koszsit keresni, mivel az ő földjükön, a Karataun túl rosszul termett a búza.

A nomád életmód mind szűkebb területre korlátozódott, a földművelés lassanként háttérbe szorította az állattenyésztést. Nemzetségünkből a gazdagok tél idejére állataikkal együtt a Karataun túlra vándoroltak, tavasszal pedig visszajöttek, és felfogadták részesnek szegény rokonaikat. Az aul egyik ősünk, Üszen nevét viselte. Az Üszenek közül Nijaz utódai – hat fia és azok gyermekei, akik harmad-unokatestvéreim voltak – gazdag nagybirtokosok – *bájok* – voltak.

A mi családunkban nem voltak kishaszonbérlők, és nem vándoroltunk el télen sehová, mivel kevés állatunk volt, ezek ellátására pedig elég volt az összegyűjtött széna. Az Üszen nemzetség más ágai gyakran vállalták el a bérlőséget, a Bajmen–Tojtabaj ág pedig, amióta csak az eszemet tudom, egészen a kollektivizálásig, soha nem tudott kilábalni a kishaszonbérlő sorsból. Tojtabaj gyermekei nekem másod- és harmad-unokatestvéreim. Annak ellenére, hogy a közös őstől, Üszentől származó ágak egyenlőek voltak, a megtelepedett ágak közelebbi rokoni kapcsolatot tartottak, mint Nijaz fiai. De a *dzsut*** után a Nijazok elszegényedett része is hozzánk csatlakozott.

* *csekpen* – ujjas, kaftán

** *dzsut* – az állatállomány tömeges elhullása télvíz idején, amikor a jégborította legelőkön nem találni élelmet

Apám volt a legidősebb az Üszenek között, úgyhogy az övé volt a „nagy út"*, és valójában is ő volt a rangidős az Üszen paraszti utódai, a *dijkán*ok között. Később, 1925-ben, valamiféle esküvői botrányok után tönkrement Nijaz utódainak másik, gazdag ága is, és ők is csatlakoztak hozzánk, dijkánokhoz.

Nem emlékszem a „háború" szóra. Homályosan dereng az 1916-os év, de tulajdonképpen csak az aulbeli nők sírása, jajveszékelése, a férfiak nyugtalan arca és az alkony előtti napfogyatkozás maradt meg emlékezetemben.

Lovasok száguldoztak hozzánk az aulba riasztó hírekkel: „Viszik a munkásokat! Viszik a munkásokat! Lövészárkot ásatnak velük! Földet ásatnak velük!" És bár még senkit sem vittek el, elég volt ez a hír ahhoz, hogy minden asszony sírva kezdjen búcsúzkodni a fiatalabb emberektől. „Jaj, most mit tegyek? Eljött a nap, amikor elvisznek téged a háborúba... Szemem fénye, ó, most mit tegyek?" A fiatalemberek elsápadtak ezektől a szavaktól. Éjjel-nappal jajveszékeltek az öregasszonyok, az anyák, és az ő jajukat a fiatalasszonyok lágyabb hangja kísérte. A jószágot felügyelet nélkül hagyták, és ránk, gyermekekre senki sem figyelt, minket senki sem becézgetett. A férfiak szinte eszüket vesztették ettől az üvöltéstől. Előbb el akartak vándorolni valahová, azután verekedést akartak rendezni a sorozókkal... Aztán kezdték elküldözgetni a fiatalokat távoli rokonaikhoz, más nemzetségekhez – a dezertálás naiv formája ez. A pánik néhány napig tartott. Az idősebb férfiak gyűlésekre utaztak, és ellentmondó értesüléseket hoztak onnan. Végül az asszonyok belefáradtak a sírásba és a jajveszékelésbe, pénzt gyűjtöttek minden jurtában, és sorsot húztak a fiatalok között. Azután különválasztották azokat, akikre a sorshúzás esett, és az egész aul sírása közepette az idősebb elöljárók elindultak velük a postaállomásra, ahol a sorozás volt. Estére visszajöttek az „újoncokkal", és azt mondták, hogy kiváltották őket a parancsnoktól. Újra pénzt szedtek minden jurtában, és a mi alulunkból tíz ifjú helyett csak az egy Kozsamkult küldték el – egy egyedülálló szegény embert. Az aul meleg ruhát varrt neki, minden jurtából ajándékokat gyűjtöttek számára, és elkísérték az állomásra. Éppen ezen a napon, estefelé a Napot fátyol takarta, nyugaton vörös visszfénye borította be az eget.

– A Nap elég! A Nap elég!

Újra jajveszékelni kezdtek az asszonyok:

– Az utolsó ítélet napja! Eljött az utolsó ítélet napja! – suttogták eszelősen az emberek.

Honnan, honnan nem, megjelent a molla, és felharsant az *azán* – az imára hívás.

* „nagy út" – „régi, ősi út", a nemzetség legöregebbjének és családjának állandó vándorló-költöző útiránya

– *Allah akbar, Allah akbar! Ilá iláha ilallah Muhammed raszullulla!** – fejezte be énekelve a pap.

Az azán idején mindenki elhallgatott, mindenki magában imádkozott. Apám és nagyapám elmentek azokkal, akik Kozsamkult kísérték, én pedig félelemmel és reszketéssel a lelkemben nagyanyámhoz simultam, és egy lépésre sem tágítottam mellőle

– Mondd, hogy *biszmilla***, mondd, hogy biszmilla – sürgetett a nagymama.

Mire a molla befejezte az azánt, és az emberek kezdtek magukhoz térni, a sötét fátyol eltűnt a Nap elől, és amikor az emberek meglátták, kórusban kiáltották:

– Ó, Allah, Mindenható!

Az asszonyok sírtak – de most már örömükben. Mindenki a mollához szaladt, mint a megváltóhoz, aki megmentett minket az ítélet napjától, és megajándékozták, ki mivel tudta.

Ettől az estétől kezdték vágni a juhokat – áldozatul –, és egy hétig majdnem mindennap vágtak. A felnőttek *beszbarmak*ot*** ettek, s közben mondogatták: „Fogadja el Allah az áldozatot." Mi, gyerekek pedig, miután kaptunk egy-egy darabka ízletes húst, szaladtunk az udvarra fogócskázni, és megfeledkeztünk aulunk tegnapi tragédiájáról.

Néhány hónap múlva Kozsamkul levelet küldött. Ezt a levelet minden összejövetelen felolvasták. Versek is voltak benne, lírai sorok, amelyek honvágyáról tanúskodtak, és arról, hogy milyen nehéz neki idegenben. Az asszonyok sírtak, amikor a levelet olvasták, a fiatalság meg kívülről megtanulta a verseket. A mai napig is emlékszem néhány verssorra Kozsamkul leveléből:

Ezen a porlepte földön születtem én, itt vágták el köldökzsinóromat, legyen áldott a föld. Mint a hal, úszkáltam a tóban, legyen hát áldott e tó. Egy feje van a bátor dzsigitnek, nem látod meg azt, míg vissza nem térünk, ó népem! Áldását adja rád az Úr! Bármiféle sors vár is a dzsigitre, szembenéz vele az, aki bátor.

Nem kísérheti a nép mindig és mindenütt a dzsigitjeit. Négy-öt hónap múlva visszatérünk népünkhöz...

Kozsamkul írástudatlan volt. Valószínűleg a lövészárkoknál dolgozó kazakok együtt fogalmazták a verses levelet hazájukba, és egy írástudó leírta mindenkinek, aki kérte.

Az egész aulban pénzt gyűjtöttek Kozsamkulnak, és elküldték neki. Egy év múlva tényleg visszatért, és úgy fogadták, mint várva várt vendéget, egész nyáron át nagy tisztelettől övezve pihent aulunkban, majd összegyűjtve az ajándékokat, elment, hogy meglátogassa a lövészárokban szerzett barátait. Többé nem tért vissza hozzánk.

* arab: „Allah nagy, Allah nagy! Allahon kívül nincs más isten, és Mohamed az ő prófétája!"

** *biszmilla* – az ima első szava: „Allah nevében"

*** *beszbarmak* – kazak nemzeti eledel, húsból és tésztából készül

Emlékezetes volt még számomra a „nyomorúság éve", vagy ahogy a nép emlegette, az éhség esztendeje. Ez az 1917–18-as év volt.

Egymást követő két éven át szárazság és rossz termés volt a mi vidékünkön. Az állatoknak nem termett elegendő takarmány. Nagyon zord volt a tél. Tömegesen hullott a jószág. Nekünk is csak három kecskénk maradt. Fejték őket, de a tej nem volt mindannyiunknak elég, mint azelőtt, ezért vízzel hígították, felforralták, úgy ittuk háromszor napjában. Ha apámnak sikerült otthoni holmikért cserébe néhány font lisztet szereznie, akkor főztek valami liszttel bolondított löttyöt levesnek.

Ezen a tavaszon ért el hozzánk a vasútépítés, és Burnoje állomás forgalmas kereskedelmi központ lett. Apám vett néhány pud porcukrot vagy fél pud lisztet, bérelt egy kis helyiséget az állomás közelében, és a nagymama meg a nagybátyám elindultak ezzel a „tőkével" üzletet csinálni. Engem is magukkal vittek. Először láttam nagy épületeket, sokféle nemzetiségű embereket így együtt, először hallottam a gőzmozdony füttyét. A szokatlan járástól (négy kilométer volt az út aulunktól az állomásig) és az új benyomásoktól elfáradtam. A nagybátyám elment, a nagyanyó lefektetett aludni, aztán nekilátott, hogy a cukrot elkeverje a liszttel, ahogy ő mondta, hogy *zsentét* készítsen (házi készítésű, egyszerű halvafélét). Én elaludtam.

Reggel megjött apám. Amikor felébredtem, mindegyikük arcán nyugtalanságot láttam. Semmit sem értettem, és kérdezősködni kezdtem... De a nagymama a fülembe súgta: „Aludj még egy kicsit."

A szoba levegője nedves volt, csöpögött a mennyezetről a víz. Éjjel zuhogott az eső.

– Nem – mondta apám percnyi hallgatás után –, készülődjön, mama, hazamegyünk az aulba, nem szabad vállalni a kockázatot, valahogy majd csak kihúzzuk az újig.

– Majd én itt maradok – mondta a nagybátyám.

Apám haragosan válaszolt:

– Éppen téged nem akarlak veszélynek kitenni!

A készülődés nem tartott sokáig. Négyesben kiléptünk az utcára. A szomszéd háznál nagy csoportosulás volt. Gyorsan mentünk el mellettük. Útközben megértettem a nagymama szavaiból, hogy az éjszaka a szomszéd házban megöltek egy embert egy lepényért.

A nagybátyám ritkán aludt otthon, most gyalog járt át a nővéreihez a Karataun túlra, mivel lovunk nem volt, de semmit nem hozott onnan.

Aulunk másik oldalán húzódott a Taskent–Pispek (Frunze) műút. „Fekete útnak" nevezték nálunk. A Kulbásztaun – a Mingbulak egyik nagy forrásánál – állt a postakocsi-állomás. A nagybátyám elszegődött oda kocsisnak. Nagyanyó elment vele Beketre, így hívták aulunkban ezt az állomást (a „piket" kártyajáték elferdített neve). Mi otthon maradtunk, felvizezett tejet ittunk, és rántott levest ettünk.

Egy kis idő múlva apám elutazott valahová, és hozott két zsák megzöldült búzát. Forró vízzel megmostuk, a napon megszárítottuk, megpörköltük, és azt ettük.

Eltelt még egy kis idő, melegebb lett, és apám hozott néhány font porcukrot meg

egy fél pud lisztet, néhány font kölest és egy kis csomag teát. Azt mondták, hogy ezt a szovjet élelmiszer-segélyező bizottságban kapta. Derűs napok voltak, a föld régen felszáradt. Apám elindult Beketre nagyanyóhoz, és engem is magával vitt.

Nagymama könnyezve fogadott bennünket. Nagyon megörült. Vittünk neki cukrot, teát, lisztet és darát. A nagybátyám úton volt. A többi kocsissal lakott egy közös csűrben – tíz vagy még több család együtt.

Megvártuk, amíg megjött. Ő is megörült nekünk, engem megsimogatott, és megkérdezte, hogy vannak a nővéreim. Aztán apámmal elmentek az állomásfőnökhöz. Amikor visszajöttek, mindannyian útnak indultunk. A nagyanyó vidáman búcsút vett a kocsisok feleségeitől:

– Lám, engem elvisz az unokám, rátok meg tekintsen mielőbb a jó szerencse!

Útközben megálltunk apám barátjánál, Ijmankulnál, akinek a felesége valódi *ajrán*nal* vendégelt meg bennünket. Ijmankul odavezetett egy szürke tehenet a borjával. Apám leszámolta neki a pénzt. Ijmankul adott még nekünk egy zsák kölest, és újra elindultunk.

Több lett a tej, és most már ajránt ittunk.

Beköszöntött a május. A nagybátyám négy napig túrta a földet lapáttal, és elvetette a kölest.

Nővéreim a mezőn füveket szedtek. A nagymama megfőzte a füveket vagy tejben, vagy csak egyszerűen vízben, és úgy ettük. Egyszer, amikor ezzel a zöld levessel lakatott bennünket, egy óra múlva egymás után rogytunk a földre. Az első a legfiatalabb nővérem volt... Én nem tudtam szétnyitni az állkapcsomat, a szemem elhomályosult, a fejem forgott. Nagyanyó megijedt, kapkodni kezdett, szaladt, megfejte a tehenet, és tejet adott nekünk. Estére hazajött apám és nagybátyám; mindannyiunkat fekve találtak. Valószínűleg valamelyik fű okozta a mérgezést. Ettől kezdve a „zöld leves" tilos volt.

Apámnak került valahonnan egy lova, és ettől fogva sokat volt távol.

A nagybátyám otthon dolgozott. A dzsajlaun valami idegen bájok jelentek meg nyájaikkal, és a nagybátyám kijárt hozzájuk a juhokat nyírni, kiherélni a növendék állatokat, néha az állomásra ment napszámba, és onnan hozott egy-egy cipót.

Apám hazahajtott négy fejősjuhot, majd újra elutazott.

Egy hónap múlva mostohaanyát hozott nekünk.

A következő év is nehéz volt, de már nem annyira, mint az elmúlt esztendő. Nem éheztünk éppen, de sohasem laktunk jól. Szomszédaink rendkívül megsínylették a szűkölködést, néhány család ki is halt, mások szétszéledtek a rokonaikhoz. Csak a harmadik évben tértek magukhoz az emberek – az állam vetőmagot osztott a népnek.

Híre járt, hogy a cárt elkergették, kezdett terjedni a „vörösök" és a „fehérek" kifejezés. Az aulban a sztarsinának azt mondták, hogy „felvirradt a szegény emberek fényes napja", hogy „most már nem fogják cári hivatalnokok elnyomni a kazako-

* *ajrán* – savanyú tej, aludttej

kat", meg hogy az új törvény szerint „minden ember egyenlő". „Feketelistákat" állítottak össze, ahová felírták a bájokat. Választások kezdődtek, hathónaponként tartották őket. Egy új főnök jelent meg – a koszsik szövetségének elnöke. Beszéltek az új rendszerről, beszéltek Leninről, a fordulat, a forradalom vezéréről. Megjelentek a Munkás-, Paraszt és Vöröskatona Küldöttek Tanácsának rendkívüli meghatalmazottai, a szegényparasztok közül sztarsinákat jelöltek ki. Tízjurtánként aktivistát választottak. Az aktivisták között volt a nagybátyám is, néhányszor az aul tanácsának elnökévé is megválasztották. Megkezdődött a földek újrafelosztása, és sok bájt megfosztottak a földjétől, olyan embereket, akik azelőtt megkaparintották a szegények földjét, s úgy gyarapították birtokaikat. A földet az kapta meg, aki művelte. Az artelek feltételei is megváltoztak a kishaszonbérlők, a koszsik javára. A kizsákmányoló negyedrészt eltörölték, de a harmados és a feles munka érvényben maradt. A nép szinte újjáéledt az átélt ínséges évek után, új társadalmi-politikai és gazdasági élet kezdődött. Az emberek lassan-lassan elfeledkeztek az éhségről, kezdték felszerelni otthonukat és gazdaságukat.

Ezután jó termésű évek következtek, és tél idején megkezdődött a tétlenség kora – az édes semmittevés, amit *zsora bozá*val* töltöttek el az aulban. Esténként, mindennap máshol gyűltek össze a kölesből készült ital, a boza mellett. Apám nem szerette a *zsorát*, így hát a mi házunk soha nem vett részt benne. Nagybátyám úgy két esztendeje megnősült, és különköltözött. Ő részt vett ezeken az esti összejöveteleken. Egyszer apám nekem is megengedte, hogy elmenjek megnézni a zsorát. Elmentem. Az udvaron a sihederek játszottak. A házból vidám beszélgetés és énekszó szűrődött ki. Befurakodtam. Zsúfolásig tele volt emberekkel. Asszonyok is voltak közöttük. Középen egy nagy üst állt, tele a kellemetlen illatú kölesitallal. A házigazda teletöltött magának egy facsészét, s dallal a *Szári kozsá*hoz fordult – így hívták a tamadát. A gazda kérte, hogy tiszteljék meg házát szép, vidám szavakkal, a dzsigitek zengő dalaival, s hogy a tamada állapítsa meg a mulatság műsorát, s igazságosan irányítsa a társaságot.

Az öreg Tasztemir – a Szári kozsa – a díszhelyen ült, és hallgatta a házigazdát. Komoly arccal átvette a bozával megtöltött csészét, amit feléje nyújtottak, s utasításokat adott, hogyan folyjon le a zsora ennél a *mirzá*nál** – így tisztelte meg a házigazdát – és ennél a szépséges szűznél – így nevezte a csúnya, idősecske háziasszonyt. Szellemesen beszélt, és néha borsos tréfával fűszerezte mondanivalóját. Mindenki nevetett a tréfáin. A tamada a rendbontásért a következő büntetéseket szabta ki: ennyi meg ennyi csésze kölesitalt fenékig kiinni, ennyi meg ennyi dalt elénekelni, vagy elmesélni egy kitalált történetet, vagy nyeríteni, mint a ló, vagy valami más ilyesmit. Ezt a kódexet felosztotta külön fejezetekre, és kiválasztott két

* *zsora boza* – ivással egybekötött társas mulatság
** *mirza* – úr, nemesúr

*zsaszault**, akiknek a rendre kellett felügyelniük. Ezek rögtön felálltak a helyükről, kezüket mellükre szorították, és dalban bemutatkoztak a *takszir*nak – uruknak –, megesküdtek, hogy hűségesek lesznek hozzá, és pontosan fogják teljesíteni szolgálatukat a „Szári kozsa úr árnyékában". Tasztemir megállapította, hogy mindenkivel magázódni kell, s hogy itt minden dzsigit – mirza, a nők pedig mind a világszépei. *Kara szözzel*, „fekete szóval", vagyis prózában beszélni egymással csak az ő engedélyével lehet, mindenki csupán a dalok nyelvén beszélhet. Sokan megijedtek, és kérlelni kezdték a Szári kozsát, hogy egy kissé enyhítse a feltételeket.

– Majd fontolóra vesszük – mondta Tasztemir méltóságteljesen. – A Szári kozsa nem mond kétszer semmit, engedelmeskedjetek parancsomnak, bűnös alattvalók!

Kórusban feleltek neki:

– *Kup, takszir!* – Rendben van, uram!

Inni kezdték a bozát. A tamada dicsőítő beszédet mondott a házigazda és felesége tiszteletére. A zsaszaulok a sorok között járkáltak, felügyeltek a rendre.

– Hé, zsaszaul! Minden rendben van birodalmamban? – kérdezte a Szári kozsa, mire a zsaszaulok hízelegve így feleltek:

– Ki merészelné az ön birodalmában megszegni az ön által megállapított rendet? A mirzák boldogan töltik idejüket a szépséges hajadonokkal.

– A nép nem panaszkodik? – kérdezte az uralkodó.

– Nem – felelték a zsaszaulok –, ital van bőségesen, a házat besugározza a háziasszony mennyei, szűzi szépsége, vidámak a lelkek, a dzsigitek és a lányok szíve ugrándozik, mint a fiatal csikó.

Ilyen párbeszéd folyt, amíg a *kesze* – vagyis a csésze – nem járt mindenkinél kétszer. Harmadszorra a zsaszaulok már találtak rendbontókat, odavezették őket a tamadához, aki mindkét fél meghallgatása után kinyilatkoztatta igazságos ítéletét.

Néha az egyik alattvaló egyszerűen felállt a helyéről, és engedélyt kért a takszirtól, hogy előadhassa panaszát.

– Kire van panaszod? – kérdezte a Szári kozsa.

– Egy ilyen meg ilyen lányra.

– Zsaszaulok, hozzátok elém azt a lányt! – parancsolta a kozsa.

A zsaszaulok a sorok között vezették a zavart nőt a kozsa trónja elé. Megkezdődött a kihallgatás. A panaszos szellemeskedett, játszotta a sértettet, az asszony azonban nem jött zavarba, ő is szellemességekkel vágott vissza. Ha ebben a csipkelődésben egyenlő feleknek bizonyultak, kihallgatták a tanúkat is. A rögtönzött tárgyalás az éles nyelvűek győzelmével végződött, és a bij ítéletet hirdetett.

Megkezdődött a bírói ítélet végrehajtása. Az elítéltek ittak vagy állathangokat hallattak, szellemeskedtek vagy trükkökkel nevettették a többieket. E rögtönzött kiskocsmában sajátos működvelő tevékenység közepette teltek a téli napok, egyik a másik után. Persze, néhanapján verekedésbe fulladt a zsora, de a következő alka-

* *zsaszaul* – szó szerint: „tiszt", „kapitány"

lommal kibékítették az ellenfeleket – keszét cseréltek, és utána nyilvánosan megkövették egymást.

Bár apám megengedte, hogy igyak a bozából, soha egy kortyot sem vettem a számba. Undorodtam még a szagától, a látványától is, moslékra emlékeztetett, és a mai napig is émelygést vált ki belőlem.

Így hát a mi falunkban nem éltek rosszul az emberek. Soknak volt hátaslova is. Burnoje állomáson vásárt tartottak vasárnaponként. Az aulból mind odajártak a férfiak, ott találkoztak az ismerősök. A találkákat is így beszélték meg: „a viszontlátásra a következő vásáron". A hatóságok tribünt állítottak a vásártéren. Ebéd után itt szokott beszélni egy szónok a lovas hallgatóság előtt, elmondta az új híreket, és magyarázott. Néha lovasverekedések játszódtak le a nemzetségek között, vagy az aulokban levő különböző csoportok civakodni kezdtek. Az egyik lovascsapat ostort pattintgatva a másiknak rontott, szétváltak, hogy ismét egymásnak rohanjanak, száguldás közben nagyokat cserdítettek ostoraikkal. Ezeknek a verekedéseknek nem is annyira a küzdő felek itták meg a levét, akik lóháton nyargalásztak, hanem inkább a gyalogos özbegek és oroszok jártak pórul, akiket gyakran agyontiportak a száguldó lovak.

Apám tanítani kezdett az arab és az orosz ábécére. Számtanra is tanítgatott, ha nem is rendszeresen. Munkára fogott a gazdaságban is, segítenem kellett neki meg a nagybátyámnak: lovakat itatni, eléjük rakni a zabot, hajtani az ökröt boronáláskor, meg a szérűn, amikor csépeltek.

Hosszú téli estéken mesékkel szórakoztatott, dalokra tanított bennünket apám, könyveket olvasott fel hangosan, alighanem *csagatáj* nyelven; megragadt bennem néhány sajátos kifejezése ennek a dialektusnak: *boladur* – „lesz", *geledur* – „jön", *beredur* – „ad", *usbu* – „ez" stb. És közben folyton meg kellett magyaráznia egyik vagy másik szónak a jelentését.

A szovjet hatalom első évei a mi vidékünkön nagyon viharosan teltek, sajátos osztályharcban, nemzetségi belviszályok, az aulokon belüli csoportosulások létrejötte és a félfeudális főurak – a bijek, a járási vezetők és a bájok – zsarolásai közepette, akik ekkor még nem tették le a fegyvert; ők álltak szegény rokonaik háta mögött, és kegyetlen harcot folytattak a hatalomért az aulban, a járásban és a befolyásért a kerületben.

A harc rendszerint a választások előtt bontakozott ki teljes erővel. Ebben a harcban a járási főkolomposoknak sikerült elterelniök az egyszerű nép figyelmét az osztályharcról, mesterségesen kihasználva a nemzetségi-rokoni érzelmeket és a nemzetségek közti villongásokat. Az aulokban nyugtalanság uralkodott a klikkek zsarolásai, a pletykák, a hamis feljelentések, a rágalmak és megvesztegetések miatt. De már éledezett az aulban az új élet hajnala, eljött az egyenlőség kora, és lassanlassan a szegény emberek is kezdték felemelni a fejüket. Gyakran jöttek ki hozzánk meghatalmazottak, akik gyűléseken magyarázták az új rend értelmét, beszéltek a

szegények jogairól és a választásokat levezető birtokosok jogairól. A meghatalmazottakat az emberek nem nagyon ismerték név szerint, így aztán gyakorta csak külső tulajdonságaik, jellegük alapján adtak valamilyen nevet nekik. „A hajas meghatalmazott" – így nevezték az egyiket dús hajzata miatt (akkoriban láttak először a kazakok hosszú hajat saját atyafiságukban). „Kékszakállú", vagyis borotvált állú meghatalmazottnak hívták a másikat (a kazakok az idő tájt nem borotválták a szakállukat). Volt egy meghatalmazott, akit „Hadparancs" néven emlegettek, mivel az valamennyi rendelkezését hadparancsnak tekintette. A meghatalmazottakat gyakran váltogatták. A nép között erre többféle magyarázat volt, de én gyermekésszel nem értem fel minden részletét.

Apám ekkor már a hatvan felé járt, és nem vett olyan aktívan részt az aul életében, mint azelőtt. Nagybátyámat viszont nem lehetett többé otthon tartani, minden gyűlésre eljárt. Választották kisbírónak, csendbiztosnak, küldöttnek, az aultanács elnökének, sőt volt ő a koszsik szövetségének elnöke is. Egy időben *naib*ként – a koszsik járási szövetségének elnökhelyetteseként dolgozott. Ellenfeleinek rágalmai miatt néhányszor már börtön fenyegette, és ez rettegésben tartotta egész családunkat, különösképpen a nagymamát, de végül is minden szerencsésen történt. De bárhogy iparkodott is a bácsi, „nem vitte sokra". Nem mintha a tehetség hiányzott volna belőle, inkább az aulbeli hangadók intrikáltak ellene. Szerkebaj, valahányszor találkozott vele, dühöngött, fafejűnek nevezte őt, aki nem tudja kiverekedni a rangot, a hatalmat magának, azt mondta, hogy rossz magaviseletével szégyent hoz apai nagyapja, Tekebaj bij emlékére, hogy lusta a *Korán*t olvasni, ezért nem segítik őt az ősök szellemei.

– Hat hónapig minden veréb parancsnokolhat olyankor, amikor az igaz férfiak feketelistára kerülnek – gúnyolta a bácsit. – Én mind a mai napig megmaradtam Szerkebaj bijnek – tiszteletre méltó atyám, Tekebaj bij méltó fiának – mondta kérkedve, és kamcsijával nagyot suhintott a földre. – De te, fattyú, egyik helyről a másikra tántorogsz, mint egy részeg muzsik.

A bácsi megpróbálta megmagyarázni neki az új helyzetet.

– A tojás tanítja a tyúkot – gúnyolódott a vénember gonoszul. – Csak tanítsd, bolond, az okosat!

– A maga ideje már lejárt...

– Micsoda? Micsoda? – fortyant föl Szerkebaj, s ostornyelét a bácsi mellének döfte. – Mit mondtál, te áruló? Mit mondtál?!

– Semmit; csak úgy véletlenül kicsúszott a számon – dünnyögte a bácsi.

– Majd adok én neked fogvicsorgatást! – lihegte az öreg. – Kiverem én belőled ezt a te új rendedet. Olyan kezes leszel nekem, mint a borjú a kötőféken! Na, nézzétek csak, micsoda vetélytársam akadt!

Nem maradt más hátra, a bácsikám elhallgatott, és a megfelelő pillanatban kisurrant a jurtából, hogy a felbőszült öreg végig ne verjen a hátán az ostorával.

A vén Szerkebaj még jó sokáig morgott és szitkozódott utána:

– Hej, micsoda rakoncátlan, féktelen ez a mai ifjúság! *Ej, zaman, zaman!* – Mi-

csoda idők! – mondogatta magának. – Kár, hogy ez a fajankó rokonomnak született, másképp ízekre szedtem volna szét.

Aztán sokat jelentőn összehúzva szemöldökét, beharapva bajszát, nagymamához fordult, és dührohamában újra ordítani kezdett:

– Miért szültél, ekpe, ilyen unokaöccsöt nekem?

– Kedvesem – felelte nagyanyó bűntudatosan –, hiszen Allah adta, és maga jött a világra...

– Persze! Mindenki a magáét pártolja, hogy az ördög vinné el! Ezek a nyomorult nincstelenek lassanként a fejemre nőnek. Még az édes unokaöcsém is azt mondja: „A maga ideje már lejárt." Miért kell ezt nekem lenyelnem?

– Bocsáss meg már neki, Szerkes, hiszen csak eljárt a szája a fiúnak – suttogta ijedten nagymama.

– Eljárt a szája! Ha-ha! – nevetett Szerkebaj dühösen. – Majd megmutatom én neki! Majd fognak még ezek a senkiháziak verekedni a lerágott csontért, amit a kutyámnak dobok. He-he! Tépik még egymást érte, mint az éhes farkasok.

– Mit beszélsz, Szerkes, a saját véreddel tennél ilyet?! – kérdezte ijedten nagyanyó.

– Hé, te öszvér! – kiáltott ki Szerkebaj. – Gyere csak be a jurtába!

Erre a hívásra a bácsi visszajött.

– Térdelj le, és kérj tőlem bocsánatot! – parancsolta az öreg.

A bácsikám határozatlanul álldogált.

– Ugyan már, Momintaj, kérj bocsánatot a nagybátyádtól, hiszen a saját véred – kérlelte nagyanyó.

A bácsikám, legyőzve büszkeségét, letérdepelt.

Szerkebaj, ráfröcskölve minden mérgét, végül megbocsátott neki...

Így maradt meg gyermekkori emlékeim között, miként folyt családunkban az osztályharc akkortájt. Az aulban és a még nagyobb méretekben folyó osztályharcról később lesz szó, úgy és abban a sorrendben, ahogyan én felfedeztem és megfigyeltem az aul, a járás, a körzet és a terület mindennapjainak életében... De egyelőre ne vágjunk a dolgok elébe.

„A nők egyenjogúsága", „a kalim eltörlése", „a nők szabad párválasztási joga" – ezek voltak az első szavak, amelyeket a forradalom éveiben a nők felszabadításáról hallottam.

De nagyanyánk azt mondta nekünk:

– A kalim olyan út, melyet apáink és anyáink tapostak. Az én anyámért is fizettek kalimot, értem is kaptak kalimot, a lányaimat is kalimmal adtam férjhez, és a fiaimat is kalimmal nősítettem. Hát hogy legyünk meg most már kalim nélkül? – kérdezte felháborodottan. – Micsoda menyasszony az olyan, aki semmiért lép be egy idegen házba? Hogy fogják azt megbecsülni? A férje ingyen kapta meg, és minden nélkül kergeti el. Ha nem kérnek kalimot a lányért, az annyit tesz, hogy kelengyét sem adnak vele, tojt sem rendeznek neki. Mi a jó ebben? Nem, amíg én élek,

senkihez sem adlak benneteket kalim nélkül. Járjátok csak az én utamat. Ha majd meghaltam, azt teszitek, amit akartok.

Nővéreim az egészből semmit sem értve néztek nagyanyóra. Szigorú tekintete, parancsoló hangja zavarba hozta őket, kegyetlenül zavart volt az ábrázatuk.

Hogy felülkerekedjek gyermeki bánatukon, felugrottam a helyemről, és azt kérdeztem a nagymamától:

– Hát engem hogy fogsz megházasítani?

Nagyanyó elnevette magát.

– Először is férjhez adom ezeket a borzasfejűeket, sok jószágot kapok értük, gazdagok leszünk, és akkor választok neked egy szép menyasszonyt, nagy kalimot adok érte, és téged is megházasítalak. Adja Allah, hogy megérjem ezt az időt! – tette hozzá nevetve.

Nővéreim görbén és ellenséges szemmel néztek rám: énmiattam, az én szép menyasszonyomért akarja őket nagyanyó eladni. Én pedig megsemmisítő, gőgös pillantást vetve rájuk, kimentem, és leszaladtam a tóhoz játszani.

Derült idő volt. A hegyek tükröződtek a vízben. Teljesen elmerültem agyagvára építésében, amikor valaki váratlanul nekem esett, ellökött, ütött-vert, és összevissza kent sárral. Kiderült, hogy az én veszedelmesen önérzetes kisebbik nővérem volt. Felugrottam és rárontottam. Elszaladt, és felkapaszkodva a háztetőre, elbújt a boglyában, amit nálunk a tetőre raknak, hogy a jószág ne csipegesse a szénát, és onnan kezdett csúfolni:

– Juj, piszkos, akár az ördög! Bőgőmasina, és még szép lányt akar feleségül venni! – Aztán felkapott egy darab téglát, kimászott a boglyából, és büszke pózba vágva magát, kijelentette: – Egyetlen szép lány sem megy tehozzád feleségül, hacsak nem bolond!

– Én meg megmondalak a nagymamának, hogy adjon téged egy sánta, hitvány, fogatlan torzszülötthöz... – soroltam hadarva, ami csak eszembe jutott.

– De én nem megyek! – kiáltotta a nővérkém, és felém vágta a téglát.

Én félreugrottam „lövedéke" elől, neki pedig mérgében, hogy nem sikerült eltalálnia, olyan gyorsan kezdett peregni a nyelve, hogy jóformán egy szavát sem értettem.

Így zajlott le első összeütközésem az elnyomott női lakossággal. És az első nő, kisebbik nővérkém, jogait védelmezve, hadat üzent nekem – „a kalim védelmezőjének".

Nagymama szavai beteljesültek. Nővéreimet nagyanyó nyomdokain haladva adták férjhez, kalimot kaptak értük.

Übiján kisgyerek korában eljegyezték Zsarilkap fiával, a Csakpak hegy lábánál élő Segir nemzetségéből származó Mamittal.

Azt mondják, hogy Zsarilkap gazdag ember volt, és rokonságban állt a hozzánk közel álló Nijazokkal. A kazakoknál az a szokás, hogy amikor a nőági rokonság néhány nemzedék után gyengülni kezd, hogy ezt a kapcsolatot ismét megerősítsék,

úgymond, „megújítják a csontot". Bizonyára ez a körülmény szolgáltatott okot arra, hogy Übiját és Mamitot eljegyezzék egymással... Zsarilkap családja sok kárt szenvedett a dzsuttól, és teljesen elszegényedett. Apja és anyja meghaltak, Mamit pedig, aki felnőtt fiatalember volt már, velem egykorú öccsével együtt Nijazulu Szajlaubajnak, Nijaz gazdag fiának gyámsága alá került. Nijaz fiai anyjuk szerint két családcsoportra oszlottak: az idősebb feleség gyermekeit a „barna bőrű nagymama fiainak" csúfolták, a második feleségét pedig – a „fehér nagyanyó gyermekeinek", de ezenkívül még „Ajdin fiainak" is nevezték őket. A Nijazok ritka kivétellel beszédhibásak voltak – raccsoltak; Mamit munkás volt náluk, kisöccse pedig a juhokat legeltette.

Azóta a nyár óta emlékszem rájuk, hogy hozzánk vándoroltak a dzsajlaura. A Nijazok a nehéz években valahogy elkerülték az aulunkat, aztán pedig, amikor a nép sorsa kissé jobbra fordult, ismét megjelentek szálláshelyünknél. Jószágaik sok kárt okoztak a földműves parasztoknak, tönkretették a vetést meg a kaszálót, de minthogy a megtelepedettek nagy része koszsi volt, a Nijazok a helyzet urai maradtak. A földművesek nem nagyon kedvelték őket. Különösen elviselhetetlen volt az anyjuk, egy vénséges vén asszony, a féleszű Ajdin, aki mindig mocskos rongyokban járt, loboncos ősz haja lebegett a szélben a fejére dobott kendő alól. Örökké a mezőkön látták, amint az egyik nyájtól a másikhoz rohant, gyalogosan, szitkozódva és kiabálva a fiaira meg a pásztorokra, de még a szembejövőkre is. Azt képzelte, hogy ha nem maga vigyáz mindenre, akkor biztosan ellop valaki egy kisborjút vagy egy bárányt a nyájból. Éjszakákon át le nem hunyta a szemét, őrizte a jószágot a farkasoktól meg a tolvajoktól. Egész éjjel járkált, és huhogott, mint a bagoly: „Huhu!"... Sosem láttam ülni, mindig szaladt valahová. Olyan volt, mint egy igazi boszorkány, minden gyerek reszketett tőle. Az aul minden lakója elkerülte, félt a civakodástól. Ha találkozott valakivel, mindig ömlött belőle a szitok. Nyáját ráhajtotta a vetésre és a kaszálóra, és senki egy szót sem szólhatott miatta.

Ajdin fiai valamennyien szörnyen fukarok voltak. Maguktól is sajnáltak mindent: a ruha csak arra volt nekik, hogy fedje a testüket, és étték, ami éppen akadt, ami elébük került. A tej és a kumisz százliterszámra veszett náluk kárba, de nem adtak volna belőle senkinek. Gyűlölték őket, de a föld és a legelők közös tulajdona, meg a félelem a félbolond öregasszonytól, elvette az aul lakóinak kedvét attól, hogy kimutassák igazi érzelmeiket Ajdin fiaival szemben.

Az aulbeliek mindenféle babonákkal és baljós jelekkel ijesztgették a Nijazokat. Az öregasszonynak azt mondták, hogy „a Hold oldalára dőlt", vagy „a csillag nem azon a helyen van", vagy „a felhő nem jó úton jár", és azt jósolták neki, hogy baj éri a juhokat, teheneket, lovakat. A rémült vénasszony mindenkitől kérdezgette, hogy most mit csináljon, hogyan vegye elejét a bajnak. Akkor jött egy másik a szomszéd aulból, akit felbiztattak, s azt mondta neki:

– Ez azért van, mert az Isten a földművesek átkai miatt megharagudott rátok. Nem szabad letiporni és lelegelni a vetést meg a kaszálót. Hogy eloszlassad a ha-

ragját, azoknak a juhoknak és teheneknek a tejéből, amelyek a szántóföldön voltak, két fejésnyit oda kell adni az embereknek.

Az öregasszony hallgatott rá. Akkor valami mást fundáltak ki, hogy meggyőzzék. Utána való napon az öregasszony a nyáj körül rohangált, hogy védje a vetést a jószágtól, de két-három nap múlva ismét megfeledkezett a történtekről, és ment tovább minden a régi útján.

Az aul egyik nagy tréfacsinálójának, Zsamaknak egyszer gusztusa támadt friss bárányhúsra. De hát honnan vegyen? Csinált magának tökből egy álarcot, kiszúrta a szemnyílásokat, az orr- és a szájnyílást, és ezt a maszkot felvette, magára kanyarított egy belsejével kifelé fordított subát, néhány kis kolompot a nyakába aggatott, és lesben állt a temetőnél. Délutánra járt az idő. Ajdin egyik fia, Dautbaj, visszajőve a malomból, arrafelé tartott teveháton. Amikor a temetőhöz ért, Zsamak a csengőivel csörömpölve, maszkban és kifordított subában, nagyot rikoltva kiugrott a sírok mögül. Dautbaj megdermedt a rémülettől, és eszméletét vesztve leesett a teve hátáról. Zsamak néhányszor magához térítette, és így kiáltozott:

– Én vagyok a te ősöd! Ti nem emlékeztek meg rólunk, és mi éhezünk... Oda nézz, ég a Hold, vihar lesz... Magamhoz veszem a lelkedet, magamhoz veszem a testvéreid lelkét, és összes jószágaidat pusztulásba kergetem! Amint hazaérsz, mondd meg a tieidnek, hogy tüstént vágjanak le öt bárányt, olvassák a *Korán*t miérettünk, és vendégeljék meg az egész ault, mert különben új veszedelmet küldünk reátok...

Zsamak eltűnt; estére járt, mire a halálsápadt Dautbaj hazavánszorgott, és elmesélte, hogy látomása volt. A babonás öregasszonyok még maguk is hozzátettek egyet-mást, olajat öntve a tűzre. Levágták az áldozati bárányokat az ősök lelkéért. A vendégek között természetesen Zsamak is ott volt.

Ebben a családban éltek, nyomorogtak apjuk-anyjuk halála után Zsarilkap fiai. Velük és az öreg Ajdinnal kapcsolatos az egyik legszörnyűbb gyermekkori emlékem. A kisfiú, Zsarilkaszin, aki báránykákat legeltetett, alighanem csak hébe-korba kapott enni. Amennyire visszaemlékszem, mindig úgy láttuk őt, hogy csaknem meztelenül, mezítláb s a nap tüzes leheletétől megperzselve baktatott a bárányok után. A naptól feketére égett arcában villogott nagy szürke szeme – ami kazakoknál ritkaság – és fehér foga. Éhségében mindig füvet rágott, és a szája sarka zöld volt.

Egyszer mi, gyerekek, tanúi voltunk egy mindannyiunkat mélyen megrázó jelenetnek. Az öreg Ajdin, a kezében hozva egy elbitangolt báránykát, szitkozódva szaladt a legelőre, hogy utolérje Zsarilkaszin nyáját, rongyai és ősz haja lebegtek a szélben. Ahogy elérte Zsarilkaszint, botozni kezdte.

– Miért hagytad ott ezt a báránykát, te gonosz kölyök? – szidta a vénasszony.

A kisfiú hiába próbálta kiszakítani magát a kezéből, a vénasszony tovább verte szitkozódva Zsarilkaszin leborotvált fejét. Minden egyes ütés után kék-vörös daganat támadt a gyerek fején. Zsarilkaszin pörgött, mint a csiga, kiabált, kegyelemért esedezett.

– *Apa! Apataj!** Jaj, de fáj!

A vénasszony dührohamában az öreg kúthoz vonszolta.

– Most bedoblak, hogy megegyenek a kígyók.

Fulladozva sikoltozott Zsarilkaszin, de Ajdin a lábánál fogva a kútba engedte a gyereket. Odafutottunk. Zsarilkaszin hörgött, próbált megkapaszkodni a kút kavicsos falában, de akkor az öregasszony még lejjebb eresztette, aztán kihúzta, és újra beleengedte. Hullottak lefelé az apró kövecskék, hörgött az eszméletét vesztő gyerek, a vénasszony pedig még mindig fenyegette, hogy beledobja a kútba. Mi nem tudtunk uralkodni magunkon, hangosan zokogtunk és kiabáltunk. Az öregaszszony ránk sem hederített. Csak amikor Zsarilkaszin teljesen erejét vesztve, ájultan és már élettelenül lógott fejjel lefelé, akkor húzta ki; maga is kifáradt, földre dobta, melléült, mint egy ragadozó madár az áldozatához. Ahogy a szerencsétlen kisgyerek magához tért, az aulba vonszolta. Mi pedig, a jelenettől teljesen megrendülve, némán bámultunk utánuk. Játszani sem volt kedvünk, egyre csak Zsarilkaszin vértelen arca lebegett a szemünk előtt.

Este elmeséltük az esetet apánknak. Azonnal felkelt, és elment Nijazék jurtájába. A gyereket az udvaron találta. A fiúcska lázas önkívületben volt. Apám karjába vette, és elhozta hozzánk, a mi jurtánkba, próbálta tejjel itatni, gyöngéd szavakat mondott neki, de a gyermek semmire sem reagált. Akkor ágyba fektette a jurta oldalánál, és fölemelte a nemezlapot, hogy a kisfiút érje a friss szellő. Nekünk pedig meghagyta, hogy ne zavarjuk a szegény kis mártírt, és kiment a jurtából.

Zsarilkaszin mozdulatlanul feküdt, nehezen lélegzett, ajka elfehéredett. Csak néha dünnyögött valamit érthetetlenül, és fel-felsikoltott. Olyan szörnyűség volt az egész, hogy lélegzetünket is visszafojtva, le nem tudtuk venni szemünket az ágyáról.

Apánk visszatért, köpönyegének aljában egy halom frissen szedett gyógyfüvet hozott. Miután megfőzte a füveket egy üstben, *pijalába*** öntötte, és hideg vízbe állította a főzetet. Amikor kihűlt, megpróbálta az italt a kisfiú szájába önteni. Nővéreimnek megparancsolta, hogy vizes ruhát rakjanak a fejére. A gyereknek láza volt, a kendők hamar kiszáradtak, és gyakran kellett őket cserélni.

A Zsarilkaszin körüli izgalomban és futkosásban álmatlanul telt el az éjszaka. Hajnal felé, amikor hűvösebb lett, Zsarilkaszin kinyitotta a szemét, és magához térve körülnézett. Nem értette, hol van, felkiáltott, és sírva fakadt. Apám gyöngéden nyugtatgatta:

– Ne félj, no ne félj! – és elfordulva, gyűlölettel átkozta el a gonosz vénasszonyt.

– Ó, legyen átkozott ez az elmeháborodott Ajdin!

Aztán karjára vette a gyereket. Nővérem hozta a főzetet, és apám rákényszerítette Zsarilkaszint, hogy kiigya az egész pijalát, majd megfürdette. Zsarilkaszint

* *Apa! Apataj!* – Néni! Nénikém!

** *pijala* – csésze, teáscsésze

elővette a hidegrázás. Akkor megitatták tejjel, és jól bebugyolálva újra ágyba fektették.

Már hajnalodott. Zsarilkaszin elaludt, mi is aludni tértünk. Így feküdt több mint egy héten át nálunk, amíg rendbe nem jött. Apánk példáját követve, mi is igyekeztünk figyelemmel és gyöngédséggel körülvenni őt.

A babonás vén Ajdin az aulban csak az apámat tisztelte. Alighanem még a fiatalkori emlékei miatt; amikor az aulba hozták feleségül apám másodunokabátyjához, rá is átragadt az aul tisztelete a fiatal Momis iránt. Vénségére sem szólította a nevén apánkat, hanem „tudós fiatalembernek" mondta. És kétségtelenül apám tekintélye kényszerítette Ajdint arra, hogy kerülje el a jurtánkat, ahol a kisfiú menedéket talált. Bizonyos idő múlva a fia, Szajlaubaj, bejelentette jogát Zsarilkaszinra. Jól emlékszem apám szigorú arcára és haragos szavaira:

– Az ő apja – mutatott a gyermekre – nem volt kevésbé tehetős nálad, és nem volt rosszabb sem, hanem jobb ember volt, mint te vagy. Miért gondolod, hogy a te fiaidat nem érheti hasonló sors, mint ezeket az árvákat? Mi lett volna, ha emiatt a bolond öregasszony miatt meghalt volna ez a fiú, és a Segirek nemzetsége idejött volna, hogy *kunt** követeljen a halottért? Gondold csak meg, Szajlaubaj, mi lett volna veled akkor! – Erkölcsi intelmeit még sokáig folytatta, majd ezekkel a szavakkal zárta: – Anyáddal pedig magam beszélek.

A szerencsétlen kisfiú, amikor Szajlaubaj elvitte, még soká nézett vissza ránk, mint akit kivégzésre visznek.

A vén Ajdin meg apámmal való beszélgetése után rövid időre elcsendesült, de aztán minden kezdődött elölről.

Tehát nővérem, Übiján el volt jegyezve Zsarilkaszin bátyjával, és először történt az aulban, hogy a menyasszony láthatta a jövendőbelijét, s közelebbről megismerkedhetett vele. És itt kezdődött a baj, kiderült, hogy a két szív nem egymásra várt. Apám megmakacsolta magát, nem akarta megszegni adott szavát. De Übiján nem szerette a jegyesét. Vagy három évig kötötte apám az ebet a karóhoz, amíg végül is nagyanyó valahogy az unokája pártjára nem állt, és ki nem mondta, hogy bontsák fel az eljegyzést. Mamittal közölték ezt, és megígérték, hogy visszakapja a foglalót, amit a kalimra adott.

De sok nőnek az aulban nem úgy alakult a sorsa, mint az én testvéreimnek. Sohasem felejtem el, hogyan jelent meg aulunkban a gyönyörű Zejipa, Nurtaj lánya, aki a hírneves Bajtana nemzetségéből származott. Nurtaj tiszteletre méltó és tehetős kazak volt. Egész családja válogatott, nagyszerű legényekből állt: öt magas, sudár, daliás dzsigit fia volt, kissé előreálló nagy metszőfogakkal, ami sajátosan gőgös arckifejezést adott nekik. Ezért kapták a *kürektiszter,* vagyis „lapátfogúak" csúfnevet.

Nurtaj egyetlen lánya, Zejipa hasonlított a bátyjaira. Emlékszem rá az első nap-

* *kun* fizetség, büntetés az okozott kárért, a gyilkosságért

tól fogva, hogy az aulunkba érkezett: ifjú menyecskeként leszállt a lóról, és büszkén, felemelt fejjel ment végig az aulon. Nijaz és Ajdin fertelmesen rút ötödik fiának, a dagadó Dautbajnak lett a felesége, aki nemrégiben megözvegyült. Ahogy a kazak példabeszéd mondja: „Ha ferde is a szája, a báj fia tartja a beszédet", vagy „akinek hosszú a keze, elveszi, ami neki tetszik, akinek rövid, az beéri a maradékkal..."

Így hát ez a faragatlan, rövid eszű, rusnya szörnyeteg kinyújtotta kezét a gyönyörű Zejipa után, és a jószágok, a jómód meg a nagy kalim megtették a magukét, megkapta feleségül Zejipát. Lehet, hogy azon a napon, amikor ezt a szomorú és egyenlőtlen házasságot megkötötték, valahol egy vakmerő, szerelmes legény a bánattól sújtottan ült a jurtájában, és haragos szavakkal átkozta sorsát és a törvényt, mely elválasztotta őt kedvesétől.

Zejipa sudár, magas, büszke tartású nő volt. Hosszúkás arca, egyenes orra örményre vallott: szenvedélyes, tüzes szeme, hosszú, egyenes szemöldöke, nagy, de szép szája volt... Öntudatosan járt-kelt, szabadon lépkedett a földön, mint e föld úrnője, figyelembe sem véve az őt körülvevőket. Független viselkedését az aulban neveletlenségnek tartották: kazak szokások szerint az ifjú menynek csendesebbnek kell lennie a víznél, kisebbnek a fűnél. Zejipa bátran szembeszegült az aulban kialakult etikettel: nem hajtott fejet sem Ajdin, sem férjének bátyjai, sem azok feleségei előtt. Tekintetében, hangjában és viselkedésében mindig a megvetés érződött férjével és annak hozzátartozóival szemben. Ajdinnak és dicső sarjadékának kísérletei, hogy megtörjék a büszke nőt, nem jártak sikerrel: az akaraterős és önálló Zejipa egyetlen megsemmisítő pillantással elnémította őket. Dautbaj eleget hallgatott anyjától és bátyjaitól is azért, hogy ő, a férj, nem tudja feleségét tisztességre tanítani. Úgy látszott, Zejipa minderre, sőt saját sorsára is ironikusan és némi gúnnyal tekint, piszkos munkát nem végzett, úgy viselkedett, mint egy nemes hölgy, és nem is akart lemondani szabadságáról.

A többi Nijazzal és a mi családunkkal Zejipa meglehetősen tapintatos volt. Ilyennek emlékszem rá házasságának első éveiben. Gyakran szaladt át hozzánk, bizonyára azért, hogy kiszabaduljon egy kicsit abból a világból. Emlékszem rá, milyen szép volt, amint ott ült a nemezszőnyegen, felvetett fejjel, fogainak fehér gyöngysorával, hófehér *kijmesek*ben és rendkívül szépen megkötött *kündük-zsauluk*ban*. Le sem tudtam venni a szememet róla: valami érzés mozdult bizonytalanul a lelkemben, anélkül hogy felismertem volna, részvét-e vagy elragadtatás az, ami alighanem az arcomra volt írva. Zejipa észrevette, és különösen gyengéd volt hozzám.

Az ősz beköszöntével a Nijazok elköltöztek téli legelőre az Akkölhöz, és Nurtaj aulja közelében töltötték el a telet. Ekkor született meg Zejipa első kislánya, aki apja tökéletes hasonmása volt. Zejipa elborzadt. Bánattól sújtottan kikergette férjét a jurtából, és elment az aulból vissza, az apjához. Senki sem merte tartóztatni.

* *kijmesek, kündük-zsauluk* – női fejrevalók, fejdíszek

Tárgyalások kezdődtek a visszatéréséről, de Zejipa és Nurtaj kereken elutasították. Akkor a Nijazok hírnököt küldtek apámhoz és valamennyi Üszenhez, azzal a kéréssel, hogy segítsünk nekik megtorolni a sértést, amelyet itt, idegenben elszenvedtek, hiszen ha a feleség elhagyja a férjét, az nem magánügy, hanem olyan esemény, amely a nemzetség becsületén ejt foltot. És bár az Üszenek gyűlölték a Nijazokat, kötelesek voltak megvédeni a nemzetség becsületét, és mintegy húsz lovas, élükön apámmal, útnak indult a Nijazok megsegítésére. Ez a konfliktus jelentős esemény volt az egész környéken, még a sok egyéb családi baj között is. A kemény és befolyásos ember hírében álló apát, Nurtajt nem volt könnyű dolog meghajlítani. A bijek a gyakorlatban kialakult szokások szerint hol rábeszéléssel, hol meg fenyegetésekkel igyekeztek hatni a másik félre. A tárgyalások csaknem egész télen át elhúzódtak, a csomó pedig egyre jobban összevissza gubancolódott. Lovasaink közül néhányan visszatértek. Helyettük újak mentek. Az egész aul ennek a harcnak a lázában élt. A hazatérők elmesélték, hol, melyik aulban folytak a tárgyalások, ki hogyan viselte magát, ki mit mondott. A hírhozók szerint apám mint legidősebb, az Üszenek korelnöke, úgy viselkedett, mint egy igazi delegációvezető, diplomatikus tapintatot tanúsított, és szónoki képességeit csillogtatta a bij előtti vitákon. De Nurtaj hajlíthatatlan maradt, nem akarta visszaadni a lányát, és hatalmas váltságdíjat ajánlott fel érte. Ebbe viszont a mieink nem egyeztek bele.

A kazakok akkortájt szinte gondtalanul éltek. Az előkészület a tavaszi vetéshez a megművelt terület kicsinysége miatt nem okozott komoly gondot. A kezdetleges mezőgazdasági felszerelés rendbehozására két-három nap is elegendő volt. Éppen ezért a téli időszakot bátran a semmittevés idejének lehetett tekinteni, amikor a férfiak az estéket bozaivással töltötték, a nappalokat pedig a távolabb élő rokonok meglátogatásával. Mindenfelé ellovagoltak vendégségbe. Ilyen szabad időben valami kis konfliktus éppen kapóra jött ahhoz, hogy elmenjenek abba az aulba, ahol az események zajlottak. Most a Nijazok, akiknek alaposan az inukba szállt a bátorságuk, hívták meg hivatalosan az Üszeneket, hogy húzzák ki őket a bajból. A mi aulunk látható elégedettséggel reagált a hívásra. Először is az Üszeneknek nem volt kifogásuk egy kis vidám sétalovaglás ellen, másodszor pedig amúgy is fenték a fogukat a fukar Nijazokra, jól akartak lakni náluk *szogum*mal.

A téli időben a jószág, a szűkös takarmány miatt, nem tartotta meg a testsúlyát, ezért minden kazak igyekezett novemberben vagy december elején, amíg le nem ment a jószágról a zsír, amely a dús legelőkön nyáron rárakódott, levágni néhány juhot és két-három hízott kancát. Az egész télre és tavaszra való tartalék húst nevezték szogumnak. Ennek a télire eltett húsnak a megőrzése hideg időben nem jelentett különösebb gondot. A kazak természeténél fogva és hagyományaihoz híven, nagyon vendégszerető nép, és a télire eltett hústartalék arra kötelezte a gazdát, hogy megkínálja a vendégeket beszbarmakkal. Ha a házigazda ezt elmulasztotta, mindenki elítélte érte. Igaz, a mi körzetünkben jóval kevesebb marhát vágtak, mint máshol. Nálunk, földművelőknél, a hétköznapi adag sokkal kisebb volt, és nem mindennap került hús a tálba. Beértük levesekkel, és nagy mennyiségben fogyasz-

tottunk kenyeret meg darát. A ház asszonya csak valamilyen családi ünnep alkalmából főzött beszbarmakot, vagy olyankor, ha vendég érkezett, ezért a mi szogumunkból a legjobb falatot mindig a vendégek számára tették félre. Némely háznál, ahol kevés volt a hús, már jó előre felosztották darabokra, és őrizték a szívesen látott vendégek számára, akiknek a gazda szerint el kellett jönniük ezen a télen. A gazda házi szókincsében nevük is volt a különböző daraboknak: ennek meg ennek a része... Ezért mi, a gyereksereg, mindig örültünk a vendégeknek, barátságosak voltunk hozzájuk, mivel tudtuk, hogy a látogatás napján feltétlenül beszbarmakot készítenek. Egyébként szólni kell néhány szót a mi vidékünkön készült beszbarmak sajátosságairól, amely különbözik a pusztai állattenyésztők beszbarmakjától.

A mi beszbarmakunkban több a tészta, mint a hús, a pusztaiaknál pedig egy egész toklyóhoz nem adtak hozzá egy kilogrammnál több lisztet, vagyis mindenki azt tálalta fel, amiben gazdag volt. A hús hiánya nálunk arra késztette a gazdákat, hogy új ételt találjanak ki, és egy sajátos első és második fogást adjanak fel, mint az oroszok. Nálunk először teaivással kezdődött a vendégség. Azután mivel nem tudtunk egy fél bárányt felszolgálni, mint a pusztaiak – a tálat telerakták tésztával előételnek, és csontos húst adtak mellé. Amíg a vendégek ettek, lerágták a csontokat, készült a második fogás, a fő húsétellel. A második fogást *narin*nak, vagy másképpen *tuvragán et*nek hívták: a húst egészen apró darabokra vágták, a tésztát ugyanúgy, és az egészet leöntötték húslével: ily módon sajátos, sűrű tésztaleves lett belőle. Egyszer egy pusztai ember, aki nálunk vendégeskedett, és hozzá volt szokva, hogy tele szájjal falja a húst, amikor a második fogásnak nekilátott, sóhajtva odakapott az állkapcsához. A mellette ülők izgatottak lettek, azt hitték, valami baj történt a vendéggel. De az, anélkül hogy zavarba jött volna, azt mondta:

– Jaj, jaj! Egy körömnyi hús a fogamra akadt!

Így csúfolódtak rajtunk, földműveseken, a pusztai állattenyésztők.

Így hát a mi Üszen atyafiaink hogy is ne örvendeztek volna szabad életüknek és annak, hogy szabadon, mint a madár, a Nijazoknál vendégeskedhetnek, akik kénytelenek rájuk tékozolni télire eltett hústartalékukat? Nap mint nap húsz-harminc embert láttak vendégül a konfliktus körül folyó, végtelenbe nyúló tárgyalások során. Belefáradva ebbe a tevékenységbe, a közvetítők két-három napokat adtak az ellenséges feleknek arra, hogy meggondolják a bijek újabb javaslatait, maguk pedig szétszéledtek, elmentek látogatóba távolabb élő rokonaikhoz, hogy pihenjenek egy kicsit. Aztán ismét összegyűltek, és ez a sajátos „nemzetségek közti konferencia" másfél-két hónapig elhúzódott.

Nurtaj nem engedett, és Zejipa semmi pénzért sem akart visszatérni utált férjéhez a nem szeretett aulba. Nurtajban nyilván megszólalt az apai érzés egyetlen lánya iránt, akit olyan keserves sorsra ítélt. Úgy látszik, jóvá akarta tenni vétkét.

A mieink egyre makacsabb és határozottabb követelésekkel állottak elő. Nurtaj végül is belefáradt a hosszan tartó harcba, és azt ajánlotta, hogy a kérdést „hábo-

rúval" döntsék el. Első javaslata az volt, hogy veje, a gyűlölt Dautbaj, nevezze meg a Nurtaj öt fiának bármelyikét, és vívjon meg vele. Ha Dautbaj győz, akkor visszaküldi hozzá a lányát, ha azonban Nurtaj fia győz, akkor Dautbaj büntetést fizet, és elveszti jogát a feleségére, meg arra, hogy visszakapja a kalimot. A mieink előre látták a dadogó, satnya, beteges Dautbaj biztos vereségét, így ebbe nem egyezhettek bele.

Ekkor Nurtaj azt ajánlotta:

– Nekem öt fiam van, én a hatodik, a Nijazok közül is hatan vannak itt. Egyenlő feltételekkel mérkőzzünk meg egymással.

Ez elől már az Üszenek sem térhettek ki.

És ekkor az Üszenek – kivéve a Nijazokat és a Nurtajokat, akik ugyanennek a nemzetségnek az oldalági rokonai voltak – fölmentek a Nurtaj aulja melletti kis dombra, nézőnek. Hat Nurtaj sorakozott fel a hat Nijazzal szemben. A felek ostorokkal, *csokpár*okkal* és ujjasuk öblébe rejtett kövekkel voltak felfegyverkezve. Megbeszélt jelre a felek vágtában egymásra rontottak. Száguldozás közben kövekkel dobálták egymást. Ha a lovak összeütköztek, előkerült a buzogány. A küzdők elszáguldottak egymás mellett, újra visszatértek, és újra egymásnak rohantak. Nurtaj fiai három menetben már három idétlen Nijazt ütöttek le a lováról csokpárjaik ügyes csapásaival. És ekkor, a győzelem hevében Nurtaj egyik unokatestvérének fia, aki a nézők között állt, nem tudta tovább türtőztetni magát, és hangos kurjantással leszáguldva a csúcsról, hetediknek a Nijazok elleni küzdelembe vetette magát. Ez a feltételek teljes megsértését jelentette. Ekkor nagybátyám, a heves természetű Mominkul villámgyorsan leugrott a lováról, odaszaladt apámhoz, és követelte, hogy szálljon le pej kancájáról. Apám zavarában engedelmeskedett. A bácsikám felpattant a kanca hátára, felkapott egy hosszú karót, és a Nurtajokra támadt. Úgy száguldozott a harcmezőn, mint valaha a vad kasagánon; ahol érte, verte a Nurtajokat, és egy pillanat alatt kiegyenlítette a számlát. Végül, a csata végén letaszította lováról magát Nurtajt, az pedig eszméletét veszítve a földön maradt. A csata sorsa eldőlt. A nyeregben maradt Nurtajokat bácsikám egész az aulig üldözte. Apám Nurtajhoz szaladt, és felemelte a fejét. Nurtaj, amint magához tért, azt kérdezte:

– Te vagy az, Momis?

– Te akartad ezt, Nurtaj, te nem akartad békés úton elintézni – felelte apám.

Az öreg Nurtaj legyintett, és gyenge hangon mondta:

– Te légy a bíró. Ó, de kár, hogy az az ostoba kölyök beavatkozott!

Apám jelt adott, hogy szüntessék meg a harcot, szálljanak le a lóról, és két napra oszoljanak szét gondolkozni.

Harmadnap Nurtaj futárt küldött. A mieink megérkeztek az aulba, Nurtajhoz. Apám kisebb büntetést szabott ki Nurtajra, mivel letért az apáink és nagyapáink által taposott útról. De Zejipának vissza kellett térnie a gyűlölt házba.

* *csokpár* – ősi harci fegyver, nehéz bot, amely nagy, vastag bunkóban végződik

Nagybátyám egész életében dicsekedve emlegette győzelmét, és azt tartotta magáról, hogy nemcsak Dautbaj és a Nijazok, de a mi kis Üszen nemzetségünk becsületét is megmentette.

Apámnak ez nem volt kedvére, és mindig szemrehányást tett öccsének a nemtelen csapásért, melyet az idős Nurtajra mért.

Másfél-két év múlva láttam viszont Zejipát. Nyomát sem lehetett találni benne annak a női bátorságnak és függetlenségnek, amely jelleméből fakadt. Szemmel láthatóan nem törődött magával, elcsüggedt. Egykor hófehér fejdísze megsötétedett, mozdulataiban már nem volt méltóság, tekintete már nem volt oly kihívó és büszke, szeme elvesztette fényét. Mondták, hogy most már engedelmesen elviseli az esztelen Ajdin zsémbelését, és torzszülött férje még rá is kiabál, hogy bizonyítsa férji hatalmát.

A feudális szokások, a nemzetségi rend kegyetlen törvénye és a kalim sötét ereje megtörte a makrancos Zejipát, megölte benne a büszke emberi lelket, a nagy érzéseket. Beletörődött asszonyi sorsába.

... 1944-ben, amikor az aulba utaztam, hogy nagybátyám halálakor kifejezzem részvétemet a családjának, az elkésett vendégek között egy görbe hátú asszony lépett a házba, szemébe húzott kendővel. Nem ismertem meg, de felkeltem, hogy üdvözöljem... Az asszony őszinte, szívből jövő mozdulattal, az idősebb gyöngéd szavaival szólva, megölelt. Amikor leültünk a nemez sátorlapra, kérdezgetni kezdett, hogy szolgál az egészségem ebben a „bizonytalan háborús időben", és bocsánatot kért a késéséért. Ekkor a szoba közepére akasztott petróleumlámpa fényénél megismertem Zejipát. Elcsigázottan ült ott. A tompa fény kiemelte ráncainak sötét vonalait; fogatlan szája beesett. Nem tudtam türtőztetni magam:

– Mitől öregedett meg ilyen hamar?! – kiáltottam fel.

Zejipa csak ingatta a fejét:

– Hát hogyne öregedtem volna meg! – mondta keserűen. Hiszen nyolc kölyköt hoztam a világra a te rokonodnak!

Az öreg Osakbaj megcsóválta a fejét, és rosszallóan vetette oda:

– Az aul összes asszonyai közül te vagy a legboldogabb, Zejipa, hiszen a te házadba nem kopogtatott be a háború: az urad is veled van, a gyermekeid is.

– Mindenki, aki férfi, aki csak nadrágban jár, alkalmas volt és elment, hogy eldöntse a nép sorsát, megvédje a nép becsületét – felelte Zejipa kihívóan. – De Dautbajt, úgy látszik, csak arra szülte az anyja, hogy engem strázsáljon.

Szavaiból kicsendült az a mély megvetés az erőszakkal szemben, amely Zejipának, a kalim áldozatának lelke mélyén mind a mai napig élt.

De térjünk vissza nővérem férjhezmeneteléhez. A Mamittal való kapcsolat felbomlása után, amint ennek elterjedt a híre, járni kezdtek hozzánk lánynézők vagy azoknak a közvetítői – leánykérők – más nemzetségektől.

– Hadd válasszon maga, ha egyszer nem akart hozzámenni Mamithoz – döntött a nagymama.

Übijánból közben nagylány lett. Piszkos házimunkát nem kellett végeznie.

Kezdték szebb ruhákban járatni, és kézimunkára fogták. Megtanulta a hímzés művészetét, a kazak díszítés valamennyi remek mintáját, megtanulta a takácsmesterséget, a házi szövést, sok-sok ezüst ékszert hordott a nyakán, a mellén, a hajfonataiban, kezének minden ujján és tolldíszes kis sapkáján. Dalokat énekelt, részt vett az ajtiszokon, kivirult szabad életétől, és minden ajánlatra kitérő választ adott. Észre sem vette, hogy a huszadik évébe lépett. Már kezdték felhánytorgatni neki, és mondogatták, hogy egykettőre vénlány lesz.

Egy alkalommal két lovas érkezett hozzánk, az egyik közülük Baltabaj volt Batirbek nemzetségéből, a másik pedig – alig ütköző bajuszkával – egy húsz év körüli, ismeretlen dzsigit. Apám nem volt otthon. A vendégeket teával kínálták. A fiatalember némán ült, és zavartan szürcsölte a teát a pijalából. Néhány ügyetlen szót szólt a nővéremhez.

A vendégek távozása után a kisebbik nővéremmel utánozni kezdtük őket. Übiján eleinte nevetett, aztán valahogy megharagudott. Bennünket szórakoztatott ez, és addig nevetgéltünk rajta jó hangosan, míg mind a ketten kaptunk egyet a fejünkre. Este megjött apánk. Kihasználva Übiján távollétét, egymás szavába vágtunk, és úgy meséltünk apának a vendégekről, utánoztuk mozdulataikat, mimikájukat, és kisebbik nővérem azt mondta:

– Übijánnak biztosan tetszett a dzsigit, mert haragudott, és megvert minket, amiért utánoztuk, hogy hogyan itta a teát.

Apám végighallgatott, nevetett és azt mondta, felejtsük el a dolgot.

Aztán adomát mesélt egy ügyetlen dzsigitről. Élt egyszer egy báj, akinek megvolt mindene, és volt egy féltve őrzött, kényes, szép fia. Ez a fiú bejárta az egész környéket, megnézett minden szép hajadont, de olyannyira gőgös volt, hogy csak saját magát szerette, okosabbnak tartotta magát mindenkinél, így hát egyetlen leányzó sem nyerte meg a tetszését: az egyiket csúnyának találta, a másikat butának, ő pedig okos és szép lányt keresett. Az útjába akadó lányok egyikében sem volt együtt a szépség és az ész. Így aztán sokáig hiába keresett menyasszonyt. Egyszer arra kérte apját, engedje őt el hosszabb útra. Az beleegyezését adta, és az ifjú dzsigit ellovagolt messzi földre, járt száz meg száz aulban, megnézett minden leányzót, de megint csak nem tetszett meg neki egyetlenegy sem... Egyszer egy fehér jurtához ért. Kijött a jurtából egy szép leány, és azt ajánlotta az utasnak, hogy szálljon le a lóról. Az ifjú leszállt, bement a jurtába, leült, és elgyönyörködött a leányka szépségében, aki közben nyugodtan készítette az étket a vendég számára.

A tea felforrt. A lány ügyesen, kecses mozdulattal terítette le a dasztarkánt, és kínálni kezdte az utast.

A dzsigit azt gondolta: a szépsége, az megfelel, de okos-e vajon, próbáljuk ki azt is.

Az udvarban volt néhány különböző nagyságú fatönk a földön; a jurta ajtaján át látni lehetett őket.

– Szép lány, mondd meg nekem, kérlek, hány ilyen tuskót tud felemelni egy ló? tette fel a kérdést fontoskodva.

– A jó ló egyet, a rossz pedig kettőt is felemel – felelte nyugodtan a lányka.

A dzsigit azt gondolta: „Hogy ez milyen ostoba! A rossz kettőt, a jó pedig egyet. Na nem, ez a lány nem illik hozzám!" Csalódottan búcsút vett a lánytól, és ellovagolt.

Hazatérve elmondta apjának a dolgot.

– Végigjártam az aulokat, és hét nap alatt sehol sem találtam magamhoz méltó mátkát. Egyetlen szép leánnyal találkoztam, de az olyan ostoba volt, hogy a kérdésemre azt felelte: a jó ló felemel egy tuskót, a rossz pedig kettőt is.

Ekkor haragosan szavába vágott az apja:

– Tökfej! Te nem értetted a szavait! Ő azt mondta, hogy te kettesével vetted a *baurszakot** a dasztarkánról, nem ő az ostoba, hanem te vagy az. – És móresre tanította a fiacskáját.

Apánk meséje könnyekig megnevettetett bennünket. Kisebbik nővéremmel valósággal gurultunk a nevetéstől, és utána az összes aulbeli gyerekek előtt eljátszottuk a báj fiacskájának találkozását az okos, szép lánnyal. Vidám előadás volt.

Két hét múlva újra eljött Baltabaj, de ezúttal egyedül. Beszélt valamiről apámmal, aztán elment. Bennünket, gyerkőcöket, nem avattak be ezekbe a beszélgetésekbe, hanem játszani küldtek.

Egyszer apánkkal voltunk a téli szálláshelyek környékén. Apám lóherét kaszált. Estefelé összegyűltünk, hogy visszatérjünk az aulba. Váratlanul felbukkant Baltabaj. Engem apám elküldött, hogy kerítsek egy fenőkövet, amivel megfenheti a kaszát. Kerestem, kerestem, de sehol sem találtam.

Váratlanul megpillantottam a dzsigitet. Kantárszáron tartva a lovát, ott állt az ismerős fiatalember, aki Baltabajjal együtt járt nálunk annak idején az aulban. Odahívott, megkérdezte, hogy hívnak, és adott néhány szem cukorkát. Dicsért, azt mondta, jó fiú vagyok, és mindent megtett, hogy a kedvemben járjon. Rosszat sejtve, kíváncsian nézegettem a legényt. Erőteljes testalkatú, kissé durva külsejű, alacsony homlokú, lesült bőrű legény volt, duzzadt szemhéjjal és nagy orral. A kezén az ujjak aránytalanul nagyoknak tetszettek, és amikor a cukorkát adta, észrevettem, hogy a tenyere durva és sebhelyes. Ezúttal maga sodorta cigarettát szívott mahorkával. Nem volt rosszul öltözve, de érezni lehetett, hogy ez az öltözék szokatlan számára, és nem illik hozzá.

Amikor visszaértem apámhoz, Baltabaj búcsúzott tőle.

– Nem nemes úrfi, egyszerű, becsületes, dolgos legény, nemrég szerelt le a hadseregből.

– Jól van, Baltabaj, majd gondolkozunk rajta. Adj időt, hogy a szív mondhassa meg a magáét – felelte apám.

A leánykérésnél az első közvetítőket *zsausi*nak nevezték. A zsausi keresett megfelelő menyasszonyt a legény kérésére. Valamilyen ürüggyel ellátogatott az aulba a leányhoz a jövendő vőlegénnyel együtt, hogy a fiatalok láthassák egymást, anélkül

* *baurszak* keletlen tésztából készült, olajban vagy vajban kisült fánk-, illetve lángosféle

hogy egyelőre bárkinek is bevallották volna jövetelük valódi célját. Ha a dzsigitnek tetszett a lány, megismételte látogatását. A zsausi ajánlotta a vőlegényt, és kapta meg a szülők beleegyezését a tárgyalásokhoz a kalimról.

Baltabaj ebben a szerepben még néhányszor eljött hozzánk, és egy fél év múlva megkapta a beleegyezést a tárgyalásokra. Übiján nővérem és Ajuvbaj ez alatt az idő alatt alighanem találkozhattak néhányszor, mintegy véletlenül a tojokon, esti összejöveteleken és a szomszédos aul egyéb ünnepélyes találkozóin. Amikor a testvéremet megkérdezték, hogy tetszik-e neki a kérő, elhomályosult szemmel azt felelte, hogy ő csak kisborjú szüleinek a kötőfékjén, és hogy nagymama és apa akarata szent törvény a számára. Még én is megértettem ebből, hogy ez „igent" jelent.

Mintegy két hét múltán Baltabaj hét lovast hozott Ajuvbaj rokonságából hivatalos látogatásra. Leánykérőbe jöttek. Megkezdődtek a tárgyalások a kalimról. A mi földművelő vidékünkön megszabott kalim tizenhat kanca (állattartó területeken negyvenegy) – nem került vitára. Megfelelő értékű csere is lehetséges volt: egy kanca egyenlő értékű volt húsz juhval vagy két-három tehénnel. A tárgyalások egész menete érthetetlen volt számomra, de tudtam, hogy apám ragaszkodik a tojhoz és ahhoz, hogy a lányt másfél-két évnél előbb nem vihetik el. A lánykérők ebbe nem mentek bele.

Most, visszaemlékezve a nézeteltérések minden részletére, azt hiszem, apám azért ragaszkodott ilyen hosszú jegyességhez (vagy ahogy ott mondták, a „kalim alatti időszakhoz"), hogy elegendő idő álljon rendelkezésére az esküvői előkészületekhez és az illendő kelengye elkészítéséhez, mivel nem volt olyan gazdag, hogy egyszerre vehessen meg minden szükséges holmit. De talán azért is ragaszkodott hozzá, mert ezek az esküvő előtti évek – „a kalim alatti idő" – a jegyesség boldog idejét jelentették, amikor a fiatalok egyenlő felekként találkoznak egymással. Idősebb nőktől gyakran hallottam: „két évig jártam jegyességben, és csak a harmadik évben mentem férjhez". A mátkaságra büszkén emlékeztek az asszonyok, mint leányságuk megindító emlékére. Lehet, hogy apám azt akarta, Übijánnak is legyen ilyen emléke. De a kérők minél hamarabb be akarták fejezni a dolgot, nem hittek apámnak, aki egyszer már megszegte adott szavát, sem a menyasszonynak, aki lehet, hogy „hirtelen fogja magát és máshoz megy közben – az új rend szerint ők meg aztán törhetik a fejüket, hogy mit csináljanak, kapkodhatnak fűhöz-fához". Ilyen esetek előfordultak már, mióta hivatalosan eltörölték a kalimot, és a „hűtlen ara" szülei rendszerint hallani sem akartak a foglalóba kapott jószágok visszaadásáról, vagy csak egy jelentéktelen részét adták vissza. Hivatalosan pedig kockázatos volt fellépni, mivel a kalim törvényen kívül helyeztetett. Ezért, hogy pórul ne járjanak, a vőlegény szószólói azon buzgólkodtak, hogy a menyasszonyt a kalim kifizetése után azonnal megkapják. Előfordultak olyan esetek is, hogy előbb elvitték a menyasszonyt becsületszóra, és azután fizettek érte kalimot. De a becsületszóban nem lehetett mindig bízni. Mint minden, ami a törvényen kívül áll, a kalimmal kapcsolatos tárgyalások is hosszú ideig húzódtak. A tárgyaló felek nehezen küzdötték le a kölcsönös bizalmatlanságot, hiszen olyasmi is megesett, hogy egy semmirekellő az

eladósorban levő lányát vagy testvérhúgát jó néhányszor „odaígérte", foglalót vett fel rá különböző személyektől a kalim terhére, utána pedig mindent letagadott.

Az is megtörtént, hogy valaki átvette a kalimot, aztán megszegte a szavát. Akkor a sértett a sértő fél auljában felkereste valamelyik jó rokonát, aki a sértő fél valamelyik rokonához ment feleségül. Elcsalta magához az auljába vendégségbe, és akkor a szegény asszonyt az aul egész népe rábeszélte, hogy ne menjen haza, maradjon ott zálogban, amíg a sértő fél jóvá nem teszi hibáját. A sértett iránti részvétből és lánykori nemzetsége becsületéért, azért, hogy ne „alázzák meg" véreit*, az asszony rendszerint ráállt. Ez a sajátságos *barimta***, nőrablás volt az egyik eszköz arra, hogy rákényszerítsék azt, aki megkapta a kalimot, adott szavának megtartására vagy a bánatpénz megfizetésére.

Voltak lányok és asszonyok, akik bátran szembefordultak a feudalizmussal, és éltek új jogaikkal, szétzúzva a megcsontosodott, ősrégi törvényeket. Valamivel később magam is tanúja voltam a nők „sztrájkjainak és lázadásainak", amire későbbi jegyzeteimben visszatérek. Egyelőre arról szeretnék beszélni, hogy a kazak nőknek és a kazak férfiaknak milyen nehéz volt áttörniök a nyomasztó hagyományokon, annak ellenére, hogy Október után betiltották a kalimot.

Egyszer, vásár utáni napon, vagy kéttucatnyi lovas érkezett az aulunkba Ajuvbaj auljából, a tiszteletre méltó Ongarbajjal az élen, aki Ajuvbaj unokanagybátyja volt. A vendéglátás még bőségesebb volt, mint először, és kölcsönösen ajándékokat váltottak a vendégekkel. A tárgyalások megegyezéssel értek véget. A lánykérők jó hangulatban távoztak, kívánva mindannak a boldog beteljesülését, amiben megállapodtak. Egy hétre rá meghívtak bennünket Ajuvbaj auljába, a kalim első részének átvételére. Apám maga nem vett részt ezen, a nagybácsim ment helyette; egy csapat lovas kísérte az aulunkból. Másnap öt lovat, egy pár ökröt és harminc bárányt hajtottak haza. Azonkívül ajándékokat hoztak, válaszul a mi ajándékainkra, amit a legutóbbi látogatás alkalmával kaptak.

Übiján szomorúan járt-kelt. Nem tudom, de lehetséges, hogy új helyzete, a „menyasszonysor", ami egy sereg megkötést jelentett számára, nehezére esett. Talán azért is szomorkodott, hogy férjhez akarják adni. Figyelmesen követtem minden mozdulatát, eleinte testvéri együttérzésből bánata iránt, aztán kíváncsiságból, de végül is, amikor rájöttem, hogy tettetés az egész, nagyon elkeseredtem. Fájdalmasan érintett a női nemnek ez a vonása, amellyel most találkoztam először. Kiábrándulásomnak nem volt határa, mivel nagyon szerettem Übiját, nemcsak testvérem volt, anyámat is ő pótolta. Családunkban senki sem vette annyira szívére a távozását, mint én. Gyermeki önzésem és gyermeki értelmem, úgy látszik, azt tételezte fel, hogy örökké velem marad.

A kalimot, amint megérkezett, azonnal eladták. Bácsikám a vásárból különböző

* Szó szerint: az ő „csontját". A kazak a „csont" fogalommal fejezi ki a vérségi rokonságot. – *A ford.*

** *barimta* – tulajdonképpen a jószág erőszakos elhajtása

kelméket és ruhadíszeket hozott nővéremnek. Übiján csinosabban, mutatósabban öltözködött, és ezután is csak kézimunkával foglalkozott. Jurtánk sajátos műhellyé változott, tele volt mintás szövetekkel, kivarrásokkal, ötvösmunkákkal. A nagymama azt mondta, hogy „az új életedbe mindent viszel, ami szükséges, jurtát, ágyat és háztartási eszközöket" – ebből megértettem, hogy ez a hozomány.

Hat hónap múlva Ajuvbaj, barátja, Ongdasz kíséretében, alkonyatkor megérkezett az első találkára. A vőlegény az aul közelében maradt egy elrejtett horhosban, barátja pedig két táskára való ajándékkal az aulba jött, és elmondta jövetelük célját: a vőlegény az első találkozóra érkezett, hogy eljegyzett mátkájával együtt töltse az éjszakát. Rendszerint ezzel kezdődött a játék, amelynek során a fiatalok jobban megismerték egymást.

Az aul fiatal női, mihelyt meglátták az ajándékokat, siettek, hogy méltóan fogadják a vőlegényt. Nővérem azonban váratlanul a leghatározottabban tiltakozott, és megtagadta a találkozást vőlegényével. Mindenki megpróbálta rábeszélni, de hasztalan. Halottsápadtan, lihegve és haraggal a hangjában azt mondta:

– Hogy nem szégyelli magát! Miért siet annyira? Hiszen még egy kerek esztendő van hátra! Mondjátok meg neki, hogy az ilyen sürgetésért én csak megvetem őt! Hogy képzeli? – kérdezte felháborodva. – Hogy merészelt az én beleegyezésem és minden előzetes értesítés nélkül idejönni?!

– Ugyan, kedvesem! Hisz ez őseink szokása, nyugodjon békében lelkük a Paradicsomban! Hát a vőlegényed! – kezdte volna figyelmeztetni egyik nőrokonunk.

– Amíg apám házában vagyok, addig nem vagyok a felesége! – kiáltotta sápadtan Übiján. – Ha még egyszer megkísérli a látogatását, nem vagyok többé a menyasszonya! Így adjátok át neki.

Megdöbbentem. Sohasem gondoltam volna, hogy a mi Übijánunk, aki mindig olyan nyugodt és kiegyensúlyozott volt, váratlanul fellázadhat, és ilyen ellentmondást nem tűrő hangon követelőzhet. Valahogy másképp néztem a testvéremre, mintha most látnám először. Úgy állt ott, kezével a ládára támaszkodva, mintha valaki meg akarná ragadni, hogy erővel elvigye onnan. Hosszúkás arca, egyenes, vékony orra az idegesen remegő orrlyukakkal még jobban elhalványodott. Vékony ajka remegett. Haragos, tiltakozó tekintete az egyik nő arcáról a másikra futott. Vékony kezének finom ujjaival felemelte *solpu*val* ékesített hosszú hajfonatának végét, mintha ütésre készülne. Sima, sötét, elválasztott haja még inkább kiemelte arcának szigorát. Magas növéséért és karcsú derekáért kapta a *Talsibik* becenevet – „hajlékony, mint a fűzfavessző". Ez a hajlékonyság és mozdulatainak könnyedsége kivételes nőiességet és bájt kölcsönöztek neki.

A póruljárt vőlegény hiába várakozott még vagy három órát a horhosban, végül is elment a barátjával. Ongdasz ott akarta hagyni a táskát az ajándékokkal, de Übiján kategorikusan tiltakozott:

– Nem, nem. Nem kell! Az isten szerelméért, könyörgök, itt ne hagyja!

* *solpu* – hajdísz, ékszer

Übiján viselkedése izgalmat váltott ki Ajuvbaj auljában. Felderítőket küldözgettek hozzánk – asszonyokat, hogy tudomást szerezzenek a menyasszony hangulatáról. Nyilván meghányták-vetették, hogy ki lehet-e fizetni a kalim hátralevő részét. Különböző ürügyekkel látogattak meg bennünket a nők, és beszélgettek a mi asszonyainkkal, Übijánnal. Én nem jutottam a közelükbe.

A nők élete megelevenedett az auljainkban: jogaikba léptek a rábeszélők, az ajánlók és a szóbeli postások... Így telt el még hat hónap. A mi aulunkban folytatódott a megfeszített munka: göngyölték a nemezlapokat, varrták a szőveteket, hímezték rájuk a díszítőmintákat... Jártak hozzánk varrónők, hímzőasszonyok, tanácsadó öregasszonyok. Valamennyi kész holmit elővették és kibontották előttük, egész kiállítás lett belőle. Megkérdezték a véleményüket, a nők megtették a megjegyzéseiket, némelyik ott maradt segíteni. A jószág pedig egyre fogyott nálunk, minden vásári napon eladtak valamit, és a pénzen kelengyét vettek nővéremnek.

Ajuvbaj a követein keresztül nyilván megkapta Übiján beleegyezését, hogy eljöjjön hozzánk. Egyszer estefelé ismét megjelent Ongdasz a táskákkal. Ezúttal mindenki barátságosan és udvariasan fogadta, tréfálkoztak, kacérkodtak vele, célozgattak a közeli találkára. Az aultól távol jurtát állítottak fel, oda vitték Ongdaszt a táskákkal. Az *otaut**, ahol először kellett találkoznia a vőlegénynek és a menyasszonynak, ünnepélyesen feldíszítették, és oda tessékelték be Ajuvbajt. Ő és barátja a főhelyen ültek. Összegyűlt az aul ifjúsága. A lányok és a fiatalasszonyok ünneplőbe öltözve „udvariassági látogatásra" jöttek, hogy megismerkedjenek a vőlegénnyel; mindegyik igyekezett csillogtatni ékesszólását, szellemességét, vagy egyszerűen csak kacérkodott; hangosan kacagtak, de tapintatosan viselkedtek, nehogy neveletleneknek látsszanak.

Néhányan ravasz találós kérdéseket adtak fel Ajuvbajnak, például: „Honnan jön fel ma a Hold?" Az ügyetlen Ajuvbaj ezt felelte: „Azt hiszem, már rég feljött a Hold, hiszen besötétedett!" Az egyszerű, naiv válasz és a képletes célzás közvetlen értelmezése általános hahotát váltott ki. „Mit gondol, magának melyik oldalán van most a *Solpán*** csillaga és a Hold?" Erre azt felelte, hogy nem tudja, mert a jurtában ül. Az asszonyok ismét nevettek, Ajuvbaj tehetetlenül nézett a barátjára, mintegy panaszosan kérve: „Segítség, elsüllyedek!"

– Nem rokona magának a Göncölszekér csillagzata? – kérdezte az egyik asszony, aki nem fért a bőrébe, és nyilvánvalóan csúfolódni akart Ajuvbaj ostobaságán. A csillagképhez fűződő mondára célzott – az elrabolt menyasszonyra és vőlegényre, akik az égbolton száguldanak –, és tettetett izgalommal kérdezte: – Lehet, hogy veszélyes megismertetni magával ezt a fényes csillagot?

A végérvényesen megfeneklett Ajuvbaj bizonytalanul dörmögte, hogy ezeket a csillagokat nem ismeri, és hogy ő sohasem volt rabló. Az utolsó szavakat már a sértődöttség árnyalatával mondta, ami megint csak általános derültséget váltott ki.

* *otau* – a fiatalok jurtája, illetve a szülőktől különvált új család lakóhelye
** *Solpán* – Esthajnalcsillag

– Mikorra várja a teliholdat? – kérdezte az egyik nő.

Ajuvbaj azt felelte, hogy ő nem csillagjós, tehát nem tudhatja, és még az auljukban sincsen csillagász, akitől megkérdezhetné. A kirobbanó nevetés megrázta a jurtát, és végleg zavarba ejtette Ajuvbajt.

Ekkor lépett közbe a barátja, Ongdasz. Most vele kezdtek csipkelődni. De Ongdasz dörzsölt fickónak mutatkozott...

Hozták a teát, aztán a vacsorát. A teljesen megkavarodott Ajuvbaj zavarában egyre inkább elvesztette lélekjelenlétét. Patakokban ömlött arcáról a veríték. Hol széles övével, hol kendővel törölgette magát. Vacsora után Ajuvbajt végleg sarokba szorították az ajtiszon. Ongdasznak kellett a szót vinnie, Ajuvbajnak csak utána kellett volna mondania a szöveget, és kísérni a dallamot. Kiderült, hogy durva, vastag hangja van, és minden igyekezete ellenére mindvégig hamisan énekelt, eltért a társától, a dal szövegét sem tudta.

Éjfélre járt az idő, és egy idősebb néni, aki a vacsorát vezette, hazazavart bennünket. Csak néhány nőnek engedte meg – barátnőknek és felnőtt lányoknak –, hogy ott maradjanak.

Engem többé ki sem engedtek a házból, ennek az éjszakának a többi eseményéről csak másoktól hallottam, sok-sok idő múltán.

Übiján, aki a másik jurtában ült, saját „ügynökeitől" minden öt-tíz percben pontos híreket kapott a vendégjurtából. Amikor a barátnői érte jöttek, hogy a vőlegényéhez vezessék és bemutassák neki, kereken megtagadta a találkozást, és az aul asszonyainak nem kevés erőfeszítésébe került, hogy rá tudják beszélni. Azt mondták neki, hogy ez így nem helyes, mivel a vőlegény meg a barátja az ő beleegyezésével, vendégként jöttek ide, és most ülnek, és várják a találkozást. Sokáig tartott a rábeszélés, a kérlelés, érveket hoztak fel, végül virradat előtt beleegyezett, hogy odamenjen. A hosszú várakozástól elgyötört vendégek, különösen pedig Ajuvbaj, akinek alaposan kijutott ezen az estén, nyomott hangulatban, álmosan üldögéltek. Amikor bevezették Übiját, fel sem álltak a helyükről, ahogy azt az udvariasság és a tapintat kívánta volna. Übiján pedig mindenféle arcátlanságokat mondott nekik, és kezet sem nyújtva, kijelentette, hogy mielőtt egy férfi jegyességre lép, tanulja meg, hogyan kell társaságban viselkedni, és válaszolni a fiatal nők és a lányok kérdéseire.

Ezzel Übiján sarkon fordult és kiment.

Ekkorra már virradt, és az ősi szokás szerint a vőlegénynek pirkadat előtt el kellett hagynia az aul határait. A nők igyekeztek Ajuvbajt megnyugtatni, azt mondták, hogy ők megtettek minden tőlük telhetőt, hogy neki magának is be kell látnia hibáját, hogy mátkájának rövidesen elszáll a haragja, és majd csak megjuhászodik. A vőlegény a bátorító szavak után kénytelen volt hajnal előtt elmenni, barátja, Ongdasz pedig megkérte a nőket, hogy senkinek se szóljanak egy szót sem a történtekről.

Másnap Übiján mindent kidobott, ami a keze ügyébe akadt – félbehagyta a kelengye készítését, és olyan szomorú volt, hogy valamennyien vigyáztunk, fel ne in-

gereljük valamivel. Néhány nap múlva kijelentette, hogy nem megy Ajuvbajhoz feleségül, de apám tudtára adta, hogy másodszor nem hajlandó megváltoztatni az ígéretét. Ajuvbaj ezalatt otthon az auljában kijárta „az iskolát", és két hónap múlva megismételte látogatását, hogy a vizsgát letegye. Az asszonyok meg a lányok ezúttal féken tartották a nyelvüket, úgyhogy az új találkozóhoz nem is lett volna szükség olyan kemény felkészülésre.

Telt-múlt az idő, Ajuvbaj csaknem minden héten eljött. Übiján láthatóan beletörődött, hogy „ami a homlokára van írva, azt az ember nem törölheti le" – vagyis hogy sorsát senki sem kerülheti el –, és nem lázadozott, mint azelőtt. A kelengye nőttön-nőtt, a jószág meg egyre fogyott.

Közeledett az esküvő napja. Szeptember közepére tűzték ki, a termés betakarításának legvégére.

Az esküvői előkészületek nem mentek simán. Az aulbeli és a járási hatóságok többször is behívták apámat, hogy kivallassák a kalimról, vagy maguk jöttek ki hozzánk, leleplezéssel fenyegetőztek, ijesztgették, kihozták a meghatalmazottakat. Apám szemmel láthatóan tudta, hogy egyik-másik közülük szintén ludas és megéri a pénzét, ismerte a természetüket, és megértette, hogy mindezt csak azért csinálják, mert baksist akarnak.

– Nem én vagyok az egyetlen a körzetben, aki így tesz, és ha egyikőtöknek dobok egy kis koncot, holnap mások is koncért jelentkeznek, hozzátok hasonlóak, énnekem pedig nincsen módom ahhoz, hogy minden léhűtőt jól tartsak. Mindenkitől nem félhetek. Menjetek, és jelentsetek fel a nagy főnöknek, annak majd megadom a választ.

Egy idő múltán elhozták a nagy főnököt (bizonyára a kerületi rendőrparancsnokot, akihez a mi járásunk is tartozott). És mi történt? A legelső pillanatban beleszeretett Übijánba, és vallatás helyett igyekezett rávenni apámat, hogy adja feleségül a lányát hozzá; nagy kalimot ígért érte. Már nős volt, Übiját második feleségének szerette volna. Apám nem egyezett bele. A főnök eleinte fűt-fát ígért, de miután meggyőződött apám hajlíthatatlanságáról, az ellenkező végletbe esett – fenyegetőzni kezdett.

A rendnek ezt az őrét, ezt az önkényurat rövidesen áthelyezték a mi kerületünkből a velünk szomszédos kerületbe, amely Kirgizisztán területén volt. Ott szerdánként tartották a vásárokat, és egy csapat kirgiz dzsigit a vásár egyik végéből a másikba hajszolta, majd nyilvánosan megverte a rendőrfőnököt. A megszégyenített parancsnokot a felsőbb hatóságok azon nyomban visszaküldték az auljába, megfosztva attól a jogától, hogy bármilyen tisztséget is betölthessen. Apám semmit sem mondott el nekem, de sejtettem, hogy ebben a dologban az ő keze is benne volt...

Apám rövidesen nyilvánosan bejelentette, hogy lányát, Übiját férjhez adja Ajuvbajhoz, szeptembernek ezen meg ezen a napján, és ebből az alkalomból tojt rendez, amelyre meghív mindenkit, aki két-három napot vidáman óhajt eltölteni.

Két héttel a tiszteletére rendezett toj előtt, az aulunkból való két fiatal dzsigit és

három nő kíséretében Übiján útnak indult, hogy elbúcsúzzon valamennyi távoli rokonunktól. Ez a hagyományos utazás bizonyára azt a célt szolgálta, hogy a menyasszony lányságának utolsó napjaiban egy kicsit fellélegezzen, szórakozzék, felviduljon a figyelmes rokonok társaságában. Mint bármelyik kazaknak, nekünk is több tucatnyi rokonunk volt: apám négy nővére, a nagymama két bátyja, anyai nagybátyánk, apai nagybátyánk és nagynénéink, a mostohánk rokonsága, unokatestvéreink és másod-unokatestvéreink feleségeinek rokonsága. Szóval, vérségi kapcsolataink és a nemzetségi gyökerek aulunktól százötven-kétszáz kilométerre nyúltak a kör sugarának minden irányába.

Mielőtt Übiját útnak indította volna, nagymama sajátos kiállítást rendezett a kelengyéjéből. Derült idő volt. Összegyűltek aulunk összes asszonyai. Sokáig tanácskoztak, végül kiválasztottak az aul közelében egy zöld mezőt, oda hordták át az egész kelengyét, majd szétrakták és kiterítették a földön, mintha meg akarnák szárítani a napon. Először kigöngyölték nagymama nagy szőnyegét, amelyet unokájának ajándékozott az esküvőjére. A szőnyeg virágmintái élénk színekben játszottak. Mellette helyeztek el egy kisebb szőnyeget, boldogult anyánk szőnyegét. Az asszonyok megpihentek, és gyönyörködve szemlélték az épp most felállított, négyzetes mintákkal díszített hatalmas jurtát, melyet színes kötelek, szalagok, bojtok, rojtok tömege hálózott be. Aztán fehér nemezlapokkal befedték a jurtát, szorosan megfeszítették, zsineggel és hurkokkal megerősítették. Az asszonyok ünnepélyesen álltak ott; rövid szünet után a legidősebb Übijánhoz fordult, s az ajtóra mutatott.

– Lépj be a hajlékodba, szemem fénye!

Nővérem lépett be elsőnek, utána a többiek... Az asszonyok a munkától fáradtan leültek a csupasz földre, és sorban egymás után kifejezték szívből jövő jókívánságaikat. Nővérem, zavarában és szemlátomást elkeseredve amiatt, hogy el kell válnia övéitől, könnyekre fakadt. Az asszonyok is törölgették könnyeiket, amelyeket elmúlt lányságuk emléke csalt a szemükbe.

Félórai pihenés után az asszonyok két nagy ládát és egyéb holmikat hordtak a jurtába. Kibontották a ládákat, teregettek, rendezkedtek. Felállították a faragásokkal díszített faágyat, bevetették, a ládákból előhúzták a menyegzői ruhákat, és szétaggatták az ágy fejénél. A sarokban sajátos ruhatár keletkezett lány- és aszszonyruhákból. Előkészítették a menyecskeruhát, de Übiján még nem viselte. Leterítették a földre a nemezlapot, a szőnyegeket, és befejezve az új jurta belső berendezését, valamennyien letelepedtek, most már mint vendégek. Behozták a szamovárt, leterítették az abroszt, és baurszakot meg aszalt barackot raktak a vendégek elé. Kezdődött a teázás. A férfinemet csak mi, gyerkőcök képviseltük.

Teázás közben az asszonyok komoly beszélgetést folytattak. Megvitatták, mivel kellene még kiegészíteni a kelengyét, mit kellene igazítani rajta. A teázás végén a nénik mindenféle holmikat ajándékoztak Übijánnak, ekképpen szólván: „Tedd hozzá az én ajándékomat is, emlékül." Ajándékoztak csészéket, teáskannát, tálat, kést, ollót vagy egyebet, amire csak szükség lehet egy háztartásban.

– Most már a ház is kész! – mondták a nők. – Saját jurtáddal, saját háztartásoddal mégy. Senkitől sem fogsz függni, ruhád és ágyad kettőre is elég. Légy hálás nagyanyádnak és apádnak. Nem mindenkire néz ekkora szerencse.

A vendégek lassan hazaszállingóztak. Én magam, teljesen belefeledkezve a baurszak és az aszalt barack evésébe meg a nagyok beszélgetésébe, oly sokáig üldögéltem az új jurtában, hogy elszalasztottam azt, ami eközben az utcán történt.

– Néném! A kísérők megérkeztek! – kiáltott be a bácsi, aki a sátor előtt állt.

Én, mint a puskagolyó, repültem ki az ajtón.

Fiatalasszonyok és tizenhétéves-forma lányok ünneplő ruhában, két illendően, de nem díszesen öltözött ifjúval már indulásra készen álltak.

Az asszonyok korallokkal – *marzsan*okkal – kigyöngyözött, káprázatos kijmesekben és zsaulukokban voltak. Nyakukban *tumarsa**. A kündük-zsaulukot tíz-tizenöt méter anyagból csavarják fel, és hímzett bokrétát tűznek a közepébe. A kündük felcsavarása valóságos művészet. Az anyagot olyan gonddal csavarják, hogy este úgy veszik le, mint valami koronát, anélkül hogy elveszítené a formáját. A kijmesek hosszú vége hátul úgy lóg, mint egy fátyol. Az egyik nőn fekete bársonykabátka volt, elöl barna prémmel szegélyezve, körös-körül ezüstfehér paszománnyal. A kabát alól kilátszott hosszú, fehér, fodros szoknyája, vörös anyagból készült, ezüstcsatos öv fogta át derékban a fekete bársonyt. Egy másik szintén ünneplőbe öltözött: bársonyból készült *csapán*t** viselt színes, hímzett, bojtos övvel, magas prémsüvegének teteje korallokkal kivarrt égszínkék bársony, több soros korall gyöngysor a nyakán, *besmet*je*** pedig ezüstkapoccsal a derekánál csak kiemelte karcsúságát, és redőkben hullott lefelé. A bársony mindkét oldalon ezüst díszítőelemekkel volt kivarrva. Ez a nő is világos, háromfodros szoknyát hordott, amely olyan bő volt, hogy ha két végét megfogta és kezét a feje fölé emelte volna, a szoknya legyezőként takarta volna a lábát, piros szattyánbőrből való, magas sarkú csizmáját.

Nagymama meghívására az asszonyok beléptek a jurtába. Egyikük melegen köszöntötte Übiját, és azt mondta, hogy ők fogják elkísérni erre a „boldog utazásra". A dzsigitek a bejáratnál álltak, mivel ők nem jöhettek be a menyasszony jurtájába. A kölcsönös üdvözlések után a nők Übiján öltöztetéséhez láttak. Jól illett hozzá sötétkék bársonybesmetje, halványrózsaszín ruhája a sok-sok széles fodorral, nehéz redőkkel. Prémsapkáján bagolytollak libegtek. Hajfonatait még hosszabbnak mutatták a solpuk, amelyek bennük csilingeltek, mint ezüstcseppecskék. Übiján magas sarkú, hímzett csizmát vett fel. Nyakán annyi gyöngysor volt, hogy szinte meg sem lehetett volna számolni. Keblét sok-sok különböző nagyságú és mintájú ékszer borította. Minden ujján gyűrűk, csuklóit karkötők szorították. Elő-

* *tumarsa* – talizmántartó nyakék

** *csapán* – meleg köntös, köpönyeg

*** *besmet* – rövid felsőkabát, ujjas mellény-, illetve menteféle

ször fedeztem fel, hogy nővérem körme hennával vörösre van festve. A kazakoknál ez a szokás nem járta, csak a mi vidékünkön vették át az özbegektől.

A nagymama ezüsttel és rézzel díszített kamcsit adott a mátkának, és szerencsés utat kívánt neki. Mindnyájan kimentek a jurtából.

A nagybácsi elővezette a felnyergelt, hollófekete poroszka lovat. Ubiján lovának szerszámja gazdagabb díszítésével és fényével különbözött a többiekétől. Ékszerei és a pompás lószerszám a veretekkel apám keze munkáját dicsérte, nagybátyám meg én segítettünk neki.

A bácsi és a dzsigitek felsegítették a fehérnépet lovaikra. Odajött apám is, intésére mindenki imára tartotta kezét, végighallgatták jókívánságait, amelyekkel szerencsés utat kívánt, és elindultak.

Nővérem elutazása után az aulban tovább folytak a toj előkészületei. A nagybácsi vásárokra járkált, eladogatta a marhát, és teli táskákkal tért haza. Néhány aulunkbeli dzsigit apám kérésére elvitte őröltetni a gabonát. Apám hozzálátott az ötvösmunkákhoz. Én voltam az inasa, és boldogan teljesítettem kötelességemet. Apámnak segíteni gyermeki vágyaim netovábbja volt.

Először agyagból formált egy alkalmas csészét hosszúkás vájattal; és ezüstérmeket helyezett belé. A csésze fölé kis sátrat rakott hasított szilánkból, meggyújtotta, én meg csak bámultam, ahogy fellángolt a szilánk, és vörösleni kezdett a csésze. Apám csipeszekkel rakosgatta át a fasződarabkákat. Segítettem neki felfújni a kecskebőrből készült kézi fújtatót. Aztán a csésze fölött kék láng jelent meg, a csészében pedig higanyként csillant fel a megolvadt ezüst. Apám megvárta, amíg egy kissé megkeményedik, aztán hideg vízzel telt csészébe öntötte az ezüstöt. A víz sistergett, pára szállt a csésze fölött. Apám kis kalapácsokkal kalapált az üllőn, különböző formájú kis reszelőkkel esztergált, dudorokat kalapált ki a gyűrűkön, karkötőkön, majd ceruzával megrajzolta a mintát, és finom pengével az ezüstre véste. E percekben csend uralkodott a jurtában. Lélegzetemet visszafojtva figyeltem, féltem még mozdulni is, nehogy megzavarjam ezt a finom munkát.

A kecses rajz megjelent az ezüstön. Apám ekkor homokkal csiszolta, gyapjúval dörzsölte az ékszert, hozzáforrasztotta a csatokat, behintette az egészet fehér porral, amelyet „müszetirnek" nevezett (alighanem szalmiák volt), és végül a tűzhöz vitte. Amikor a por ellobbant a tűzben, a karperecet vagy a gyűrűt a térdébe törölte; a megtisztult ezüst szikrákat vetett. Talán ékszerészhajlamának volt köszönhető, hogy elbeszéléseiben apám mindig kitért a női ékszerek és az ötvösmunkával díszített lószerszámok leírására.

Mesteri ügyességének aulunk határain túl is híre ment.

Még egy munkájára emlékszem: egymaga készített el egy pisztolyt. Ehhez a munkájához az adta az ötletet, hogy egyszer egy kisebb acélcsövet talált. Jól emlékszem, hogyan szerelte rá a billentyűt, hogyan díszítette a fegyvert; de a pisztollyal sajnos nem lehetett lőni. Nagy csalódást okozott ez apámnak. Később talált valahol néhány töltényhüvelyt, megtöltötte őket puskaporral, és hogy nekünk,

gyerekeknek örömet szerezzen, egy nagyot robbantott. Így végződött ennek a maga készítette pisztolynak a története.

Übiján két hét múlva tért vissza útitársaival együtt; az őt kísérő dzsigitek egy nagy, felmálházott tevét és négy kétesztendős csikót vezettek. Csodálkozásomra elhaladtak jurtánk mellett, és a távolabb álló menyasszonysátor előtt állapodtak meg, ott rakták le a málhákat. Újra összeszaladtak az asszonyok. Köszöntötték szerencsés visszatérésük alkalmából az utasokat, és kikérdezték őket, vígan telt-e az idő, jól fogadták-e őket a rokonok.

A jurtába rögtön behozták a szamovárt. Az est „szónoka" a teázás alatt Katsagül volt, Übiján leánypajtása, aki mindent elmesélt rendre, részletesen: mikor kinél vendégeskedtek, melyik aulban, milyen estéken vettek részt, ki mit kívánt Übijánnak, mivel ajándékozták meg, és hogyan kísérték el őket. Elbeszélését ügyes tréfákkal, dalokkal tarkította, amelyeket ezeken az estéken hallott. Egyik rokont dicsérte a szíves fogadtatásért és a figyelemért, rosszallóan csipkelődött a másik rovására, a csekélyke buzgalmáért, a langyos fogadtatásért.

A nők feszült figyelemmel hallgatták, nevettek, csodálkoztak, jóváhagyták, megtoldották, ellágyultak, nemcsak szavakban, de mimikájukkal, bólogatásukkal, gesztusaikkal is kifejezve érzelmeiket. Háromórás elbeszélését Katsagül az ajándékok bemutatásával fejezte be, amelyek a jelenlevőkből újabb elragadtatást, felkiáltásokat, gesztusokat és fintorokat váltottak ki.

Kiderült, hogy Szerkebaj ajándékozta a tevét, a bátyja, Kuldzsabaj pedig egy kétéves lovat. Feleségeik közül az egyik színes selyemfonállal hímzett, díszes nemez ágytakarót, a másik pehelydunyhát adott bársonyhuzattal; apám nővére egy kis szőnyeget és bőrtokot a pijalákhoz; apám másik lánytestvére brokátköntöst és egy ezüsttálcát.

Az ajándékokat a kelengyéhez rakták. Miután jól kibeszélgették magukat, és mindent megnéztek, hazamentek az asszonyok, Übiján pedig átöltözött otthoni ruhájába, és eljött apámat köszönteni. Apám nagyon gyöngéden fogadta, megsimogatta a fejét. A szeretetteljes fogadtatástól meghatva, a felnőtt nagylány sírva fakadt, és mint egy gyermek, apám karjába vetette magát. Apám, nehezen uralkodva felindulásán, ölbe vette Übiját, leült vele az ágyra, és ringatni kezdte, mint egy kisgyereket, megnyugtató, gyöngéd szavakat mondogatva neki. Kisebbik nővérem, Elima, kétfelé meredező copfjaival az ágy fejénél állt, és az ő arcán is peregtek a könnyek. Engem, aki sohasem láttam még apánktól ilyen gyengéd érzelmeket lányai iránt, meghökkentett a mindig fegyelmezett és komoly Übiján gyengesége, a lábam is a földbe gyökerezett. Alighanem nagyon ostoba képet vághattam, mert Elima odaszaladt hozzám, és hátba vágott az öklével:

– Te miért nem sírsz, te szívtelen!

Én is megbokszoltam, de kívánsága mégis teljesült, mert nekem is kicsordult a könnyem... Apám elnevette magát, és mindhármunkat átölelt, három síró gyermekét.

A következő napon a menyasszonysátor körül felállítottak még egy tucatnyi jurtát, melyet aulunk a tojra várható vendégek számára készített elő. Estére szomszédságunkban egy másik aul nőtt ki a földből, központjában Übiján jurtájával.

Egy nap múlva bennünket, gyerekeket is kiöltöztettek, és az egész aul készülődni kezdett a vendégek fogadására. Estére megérkezett Ajuvbaj, hét dzsigit kíséretében. A számára kijelölt jurtában szállt meg. A jurtát, ahol Übiján ült, most már „menyasszony"-jurtának, Ajuvbaj jurtáját pedig „vőlegény"-jurtának nevezték.

A jurtákból élénk, gondtalan beszélgetés hallatszott. Mindenki vigalomra készülődött, nevetést, csengő hangokat hordott a szél. Felnyerítettek a vendégek kikötött lovai.

Megértettem, hogy ez már a toj, hogy már megkezdődött. A felnőttektől elhagyatva, figyelmüktől megfosztva én sem éreztem magamat jobban, mint a vendégek lovai. Kószáltunk a sötétben, iparkodva valahol valami különöset meghallani vagy megpillantani, de minden jurtánál volt egy ember, aki a szamovárra ügyelt, s az elkergetett bennünket:

– Hé, gyerekek, ti meg mit kerestek itt!?

A kedvesebbek suttogva igyekeztek meggyőzni:

– Minek jöttök ide, gyerekek? Kicsiknek nem szabad idejönni! Szégyen a vendégek előtt. – És udvariasan ugyan, de ők is elkergettek: – Egy-kettő! Indulás! Menjetek már!

A nők jóformán egyáltalán nem szóltak hozzánk, mind siettek valahová, és hogy megszabaduljanak tőlünk, kezünkbe nyomtak egy-egy baurszakot, vagy valami édességet. Bosszantó volt. Nem tágítottunk. Megpróbáltuk magunkra vonni a figyelmet. De a baurszakon kívül semmit sem kaptunk. Suttogva beszélgettünk egymással.

Amint olyan embert pillantottunk meg, aki egyszer már elkergetett, nyakunkba szedtük a lábunkat, és futottunk, amerre a szemünk látott, futottunk a szélrózsa minden irányába, de utána újra visszalopakodtunk. Így, alaposan kifulladva és kudarcainktól kimerülten, késő este tértünk vissza a régi aulba, némán, és dühösen életkorunkra, amely megfoszt bennünket attól, hogy résztvehessünk a tojon.

Beköszöntött a reggel. A látóhatár szélén felkelő nap ferde sugarai a fehér jurtákra tűztek. Füstölögtek a tábortüzek és a szamovárok. Az alvó aul lassan ébredezett.

A vendégek, ahogy felébredtek, egymás után mentek a forráshoz, megmosakodtak, nyújtózkodtak, lustán és fontoskodva ballagtak vissza a jurtákhoz. Tizenkét óra tájban nekiláttak teázni. Lustán és lassan iszogatnak, komoly képpel szót váltanak egymással, aztán a kumiszt kínálják. Ezt is lassan és lustán isszák. Senki sem siet. Nincs miért sietni. A Nap is ráérősen emelkedik a zenit felé. Nyoma sincs a tegnapi vidám hangzavarnak. Mindenki komoly, valakit várnak. De kit? Várják a jelzett időpontot, az új vendégeket. Elviszik az abroszt. A vendégek az unalomtól fáradtan pihennek. Forró a levegő. Felemelik a jurták oldalán a nemezlapokat, és a váz rácsának kockáin át, a távolból láthatjuk az összes vendéget. Pihennek, a le-

terített takarókra és párnákra heveredve... A Nap nyugaton kényelmesen lefelé ereszkedik. Ismét füstölögni kezdenek a tüzek és a szamovárok. A vendégeknek hozzák a teát. Lassú, hosszas iddogálás. Aztán beszbarmakot tálalnak. A vendégek sietség nélkül esznek, beszélgetnek... Nekünk, gyerekeknek, ebből már elegünk van, kínos lassúsággal elégül ki kíváncsiságunk...

Pereg az idő. A hőség csökken. A Nap újra ferdén süt, de ezúttal nyugovóra készül az aul másik oldalán...

És most végre emberek tűnnek fel a horizonton. Jönnek a szomszéd aulból az ünneplő ruhás asszonyok és lányok, lóháton közelednek a férfiak... A másik oldalon is lovasok közelednek, amott pedig a távolban, egyre újabb emberek; nyeregben és gyalogosan, asszonyok csoportokban és elhúzódó láncban, elszóródva a puszta egész szélességében. Körös-körül megszállják az aulhoz vezető távoli utakat, egyre közelednek, szűkül a „körénk vont gyűrű"... Lehull rólunk az unalom, tágra nyílt szemmel meredünk a távolba, bámuljuk az érkezőket. Az aul lakói tiszteletteljes tartásban állnak, fogadásukra készülve. Asszonyok fogadják a nőket, nyájasan meghajolnak, kissé fél lábukra dőlve. Halljuk a hangjukat, és néhány szót el is kapunk:

– Szerencsés legyen ez a toj!

– Ti is azok legyetek! – halljuk a választ.

Nevetés, solpuk csilingelése, női ruha suhogása, kecses nők mozdulatai. Nekünk úgy tűnik, hogy a nők nem is beszélgetnek egymással, inkább valami éneklő hangot hallatnak, turbékolnak, csicseregnek, és nem is járnak, csak úgy lebegnek a pusztán.

Elkísérik őket a menyasszony jurtájához. Felköszöntik a menyasszonyt ezen az ünnepi napon: „Életed minden napja olyan fényes legyen, mint ez a mai nap! Ne hulljanak le rólad egész életeden át a te ékességeid! Olyan legyen a te jurtád mindig, mint a mai napon, vendégekkel és örömmel legyen telve!"

A menyasszony megköszöni nekik a jókívánságokat: „A kellemes szavak megigézik fülemet, szárnyakat adnak lelkemnek, megnyugtatják szívemet, reményeket ébresztenek, arcotok kedves a szememnek. Teljesüljenek be a szavaitok! Hálás leszek nektek mindörökre!"

A nők nem titkolt kíváncsisággal nézegetik a jurta berendezését, a holmikat és magát a menyasszonyt.

Visszatekintve megértjük, hogy mi, gyerekek, fölöslegesen tátottuk el a szánkat a lányok és asszonyok éneklő hangjának, csengő dalának hallatán, kecses mozdulatai láttán, az igazi látványosság csak ezután következett: megjelent a lovas dzsigitek serege, fejük kendővel volt bekötve. Dermedten és néma elragadtatással néztük őket. Ismeretlen dzsigitek arca, szikár lovak, a lovak hasába vágódó, feszesre húzott nyereghevederek... A dzsigitek száma egyre nő. Igyekszünk meghatározni, hányan vannak, de minthogy csak húszig tudok számolni, nehéz megállapítanom a lovasok számát. Ha megpillantok az aul szélén egy-egy különálló csoportot, azt mondom magamban: „Ez kétszer húsz lehet." A másik csoportra tekintve: „Nem,

itt többen lehetnek kétszer húsznál" – javítom ki magam, és amíg számolgatom, hányszor „húsz" lovas lehet ebben a csapatban, a két előző csapat összeolvad egy harmadikkal, vagy megjelenik egy negyedik. A dzsigitek nem állnak egy helyben, és lehetetlen pontosan megszámolni őket. Amikor még egy közeledő csoportot pillantok meg, végleg belezavarodok a számolásba, mégis kitartóan számolok, helyesbítek, kerekítek, elhagyom az „apraját", öt-hat lovast, és végre kimondom az eredményt: „sok"...

Tehát higgyenek nekem, sokan voltak. Most is azt mondom, hogy „sok", bár lehetséges, hogy kétszázan vagy háromszázan voltak, esetleg egyszerűen csak százan. Érjük be ez utóbbival, ha netalán nem értenének egyet pontos meghatározásommal, hogy „sok".

A dzsigitek nem szálltak le lovukról, mint ahogy az érkező vendégek szoktak, és ha leszálltak is, akkor sem a jurtáknál, hanem kissé távolabb. Ismerős arcokat kerestem, de a kendőkkel bekötött fejű dzsigitek valamennyien egyformának látszottak. Egy felgyűrt ujjal mellettem elügető lovasban egyszerre csak felismertem anyám egyik unokaöccsét – nővérének fiát –, aki mindig törődött velem. Ő volt a keresztapám – a fekete bajszú Tineli, a mi Batirbekjeink közül, az Üszenek másik ágából. Örömmel kiáltottam fel: Bátyó! Megfordult, anélkül hogy megállította volna lovát, aztán megismert, és kedves mosollyal, könnyedén tartva lovát, menet közben felemelt, és maga elé ültetett.

– *Hé, mirza! Toj kuttu bolszun!* Boldog ünnepet! – és fényes bajuszával megcsiklandozta az arcomat és a nyakamat.

Megkérdezte, hogy vagyok, és sok hízelgő dolgot mondott: megnőttem, igazi dzsigit lett belőlem. Megtudtam tőle, hogy kökpár lesz, most várják a kökpár atamánjának, az apámmal egyidős öreg Akkul atának érkezését.

Tineli, a keresztapám, Akkul után a második legjobb lovasnak számított, ezért nevezték őt tisztelettel *sabandoz* Tinelinek, vagyis a merész lovas Tinelinek, és szép bajsza révén jutott a másik hízelgő jelzőjéhez – *zsezmurt*, ami annyit jelent, hogy bajuszos dzsigit, akinek a bajsza úgy ragyog, akár a fényesített réz.

A lovascsapat mozgolódott, kiáltások hallatszottak: „Akkul jön! Akkul jön!" Tineli ennél a hírnél gyorsan letett a földre, és az atamán elé vágtatott. A lovasok parancs nélkül ünnepélyesen felsorakoztak, mint igazi katonákhoz illik, akik félelmes, de szeretett parancsnokukat várják. Akkul neve varázserővel bírt. a legkisebb fegyelmezetlenséget sem tűrte. Mindenki rendbe szedte magát.

Hatalmas ugrásokkal vágtatott felénk Akkul szikár, rövid sörényű, szürke lova, „szürke kőszáli kecskéje", ahogy nálunk nevezték. Elkísérte őt legidősebb fia, Aszilbaj, egy harminc év körüli, hatalmas termetű férfi, és Tineli. Amikor Akkul közeledett, a tömeg szétvált, hogy utat engedjen neki. Mindenki tisztelettudóan állt ott, de ő senkit sem méltatott szürke szemének még csak egy pillantására sem. Homlokát szorosan keresztülkötötte a fehér kendő, besmetjének ujja fel volt gyűrve, és szabadon hagyta lesült, eres, inas karját. Hosszú, ritkás szakálla eltakarta a

mellét. Régimódi bőrövet tekert szorosan a derekára. Akkul könnyedén és biztosan, mélyen ült a nyeregben, törzse fesztelenül előredőlt. Lábát sarok nélküli csizmába bújtatta, és lazán tartotta az ezüstkengyelben, amely olyannak látszott, mintha a ló behúzott szárnya volna. Egyenesen apámhoz lovagolt, aki az aul közepén állt, vendégekkel körülvéve. Akkul könnyed mozdulattal leszállt a lóról. A futástól felhevült és a tehetetlenségi erő következtében még előrelendülő, nagy, fekete szemű ló fülét hegyezve, csöppet táguló orrlyukkal, megállt. Úgy tűnt, mintha a szürke ló a veretekkel cifrázott ezüst lószerszámmal meg az ősz Akkul egyek lettek, eggyé olvadtak volna, mint egy mozdulatlanná dermedt szobor.

– Erőt, egészséget, Momis! – üdvözölte Akkul a barátját.

– Sokáig élj, Akkul! – felelte neki apám.

Az üdvözlések után, a toj megkezdésekor Akkul bocsánatot kért, hogy váratott magára. Aztán a lovas tömeghez fordulva, kettőbe hajtott kamcsijával feléjük intve, hanyagul kijelentette:

– Ezeknek a léhűtőknek, legyen akármilyen hőség, csak az a fő, hogy kezdődjön a kökpár... Csak egyet tudnak, vágtázni a mezőn, ugratnak ész nélkül egymás után!... Semmiféle szabály, csak abban mesterek, hogy hajszolják a lovat. Ütik a szerencsétlen állatot ostorral, csépelik az oldalát a lábukkal, rángatják a gyeplőt. De az ilyen lovaglástól nemcsak egy ló, még egy elefánt is kinyúlna! Nincs már meg a lónak az a nemes tisztelete, ezért is nem értik és nem is akarják tudni, hogy kell bánni ezzel a nemes és finom lénnyel, amely törékenyebb egy fiatal lánynál!

Akkul haragosan nézett a fiatalok felé, és oktató hangon tette hozzá:

– Hol van már az az idő, amikor a lovat úgy tartották, hogy fölösleges zsír ne rakódjék a testére, a verítéket letörölték róla, ugratás közben figyelték a lélegzetét és patáinak csattogását, hogy magukat is, a lovat is irányítsák: hol visszafogták, hol megeresztették a kantárt, ugratásnál kissé fölemelkedtek, fordulóban könnyedén megbiztatták a lovat... Úgy ülnek ezek a lovon, mint a tömött zsák, száguldoznak, mint az eszeveszett, a lovat tönkreteszik, ők meg leesnek róla. A jó lovas szárnyat ad a lónak, nem nehéz teher rajta. Előfordult, hogy érzem, gyorsul a ló zihálása. Én magam nem lélegzem, de őt engedem fellélegezni; a patája nem úgy csattog a szent anyaföldön – megemelem, visszafogom... Ezek meg csak a gyorsasággal törődnek... Nem, Momis, manapság nem olyanok a fiatalok, ezeknek csak bikavagy öszvérháton lenne szabad lovagolni, nem a jóvérű *karabajir*okon... És a nyergek! Micsoda nyergeik vannak, nézd csak meg!

Tineli könyörgő mozdulatot tett, kérve apámat, hogy vessen már véget a híres lovas öreges fecsegésének. Apám valóban félbeszakította barátjának hosszú beszédét, mondván:

– Mit tegyünk, Akkul; új idők, új emberek. A zaman jog szerint az övék, vigadjanak, rakoncátlankodjanak kedvükre. Majd benő a fejük lágya – még előttük van az élet.

Akkul még akart valamit mondani, de ekkor Tineli jeladására felhangzott a bá-

csikám váratlan felkiáltása: *„La aumin, Aka!"** – olyan pózban, mint aki *batát* – áldást – kér, Akkul figyelmét egy sötétszürke kecskére hívta fel, melyet kökpárra szántak, és amelyet ő tartott a térdei között.

Akkul, összetéve tenyerét, majd megsimítva szakállát, kijelentette:

– A Mindenható nevében!

A bácsikám azonnal serényen ledöntötte a kecskét, térdével leszorította, és késsel levágta a fejét.

– Ma türtőztesd magad egy kissé, Akkul, hagyd a fiatalokat, hadd szórakozzanak egy keveset! – mondta apám.

– Nem ismerik el az apjuk erejét – felelte büszkén Akkul. – Belekapnak ezek mindenbe, maguk nem tudják megkaparintani a zsákmányt, másnak meg nem engedik át! Ahelyett, hogy ügyesen, egyetlen rántással kapnák el – és mutatta kezével ezt a mozdulatot –, ilyenformán – lendületes törzshajlítással, kecsesen hajolt a képzelt zsákmány felé –, a ló erős gerincére támaszkodva, miközben így tartják a lovat – mutatta, csizmájának orrát kissé beljebb mozdítva a jobb kengyelben. Száz kézből is kiszakítani a kecskét, mint az ék éle, vágni szét a tömeget, és kirepülni a gyűrűből, mint az ágyúgolyó...

Bácsikám kiáltása, hogy „Kész, Aka!", ismét félbeszakította Akkul hosszúra nyúló locsogását. Amint megpillantotta a kökpárhoz előkészített kecskét, megfeledkezett végig nem mondott gondolatáról, egész lénye megváltozott, és mint egy eszelős, kiáltott rá a bácsikámra:

– Mit késlekedsz, Mominkul? Gyerünk, élénken! – és már indult is.

Bácsikám a földön vonszolva a kecske tetemét, Akkul lova mellett futott. A lovasok felzúgtak, felbolydultak, elindították lovaikat, néhányan szemrehányást tettek magukban a hiú öregembernek, de azért igyekeztek, hogy Akkul meghallja hízelgő bókjaikat. A nők is kiözönlöttek a jurtákból, hogy lássák a kökpár kezdetét.

A lovasok elvágtattak az aultól mintegy kétszáz méternyire, és felálltak széles félkörben úgy, hogy szabadon hagyják az aul felőli oldalt. Bácsikám vagy tíz-tizenkét lépésnyire elszaladt Akkultól, és magasra emelvén feje fölé a kecske tetemét, Akkul felé hajította. Az öreg szinte összenőtt a lovával, hevesen előrelendült, majd felemelkedett a repülő kecsketest felé, és röptében elkapta. A tömeg helyeslően felzúgott...

Akkul körbeszáguldott, mesterien vágtázva lovával, és megjátszva, mintha üldöznék: a kecskét egyik oldaláról a másikra dobta, kisiklott veszélyes ellensége elől, aki már-már utoléri és kiragadja kezéből a zsákmányt, oldalára dőlt, majd váratlanul felegyenesedett a nyeregben, egy rántással elkapta a zsákmányt, és meredek fordulattal ügyesen kikerülte őt követő képzelt ellenfelét.

A tömeg elragadtatva gyönyörködött az öreg bravúros ügyességében. A levegőt hangok zúgása töltötte meg, Akkul pedig tovább folytatta lovasművészetének bemutatóját, hirtelen meg-megállította lovát, hogy ellenfelei a tehetetlenségi erő kö-

* *La aumin, Aka!* – „Aumin"-t (ámen), Aka!

vetkeztében elrepüljenek mellette. Akkul abban a pillanatban élesen fordított a lován, és villámsebesen elszáguldott a képzeletbeli üldözők elől.

A lovaglás művészete nemcsak az én gyermeki lelkemet ejtette rabul, de Mominkul nagybátyámból is elragadtatást, őszinte dicséretet váltott ki, büszke volt a vakmerő öregre. Bácsikám mellettem állt, topogott, integetett, és összefüggéstelen szavakat kiáltott. Apám haragosan figyelte öccsét, és a fejét csóválta. Nagybátyám teljesen belefeledkezett Akkul műlovaglásába.

Akkul még egy kört csinált, aztán a lovasok alkotta félkör közepébe lovagolt – azok elragadtatott felkiáltásokkal fogadták őt –, felemelkedett a nyeregben, és feje fölött lengetve a kecskegida tetemét, könnyedén feldobta a magasba.

A lovasok odarohantak, de Akkulnak már nyoma sem volt. Kezdődött a kökpárnál szokásos zűrzavar. A lovas tömeg hol a mező egyik végében kavargott, hol sűrű sorokban megindult, hol meg újra megállt, mint a jég zajláskor a folyókanyarban.

Akkul odajött hozzánk, egy cirkuszi artista ügyességével ugrott le menet közben a lóról, és apámhoz lépve azt mondta:

– Ide nézz, Momis, hallgasd meg, hogy lélegzek én, és hogy lélegzik az én Köksolakom.

Valóban, csak egy kissé voltak izgatottabbak, könnyedén és egyenletesen lélegeztek. Köksolaknak forró volt a teste, de nem tajtékos. Amikor odavezették hozzánk, kitágult orrlyukaival szimatolt bennünket. Akkul megveregette a nyakát, megsimogatta a pofáját, és úgy beszélgetett vele, mint egy emberrel.

– Várj egy kicsit, megmutatjuk mi még ezeknek az idétlen, besavanyodott fickóknak, hogy kell a bárgyú alakokat eltávolítani, szétszórni, mint a magot a felszántott földeken...

Köksolak arrább lépett, és lassan váltogatta a lábát, mintha gazdája vezette volna kötőféken.

Bácsikám, aki elragadtatással nézett Akkulra, rajongva mondta az öregnek, hogy ő egy igazi *pir*, a dzsigitek lelki támasza, és hogy az ő Köksolakja – Aliser *Doldolja**, hogy Akkul homloka fölött a legendás Kiriksiltenek szelleme lebeg. Ez szemmel láthatóan csak olaj volt a tűzre. A vén Akkult, a kökpár fanatikusát, sértette apám egykedvű hallgatása, hiúsága nem hagyta békén.

Megvető pillantással végigmérve a lovas tömeget, Akkul magához intett egy vágtató fiatal lovast. Az tüstént megfordította lovát, és pontosan Akkul előtt két lépésnyire állította meg a jó pejmént. Akaratlanul hátrahőköltünk, Akkul azonban meg sem moccant. A felhevült ló felágaskodott.

– Belekapaszkodtál a kökpár lábába? – kérdezte Akkul a fiatalembert szigorú hangon.

A gyors lovaglástól ziháló, megzavarodott fiatalember őszintén válaszolt:

– Én csak most... még nem.

* *Doldol* – Aliser Nevái csagatáj költő szeretett hátaslovának neve

Akkul a fogai között sziszegte:

– Neked majd kiugrik a szíved. A ló pedig csupa tajték. Mire a zsákmányhoz hozzájutsz, mindketten kinyúltok, aztán a kecske helyett titeket lehet megnyúzni! – A fiatalember zavartan elmosolyodott. Akkul dühösen vezényelt: – Indulás! – Mire az ifjú engedelmesen megfordította lovát, és elvágtatott.

– Ormótlan teve még sohasem nemzett nemes *tulpárt*!* – kiáltotta a fiú után, apjának puhaságára célozva.

Bácsikámból értelmetlen kiáltás formájában tört ki elragadtatása: „Uaea!" Apám újra szigorúan mérte végig, öccse azonban le nem vette tekintetét Akkulról; apám kezdte volna meggyőzni az öreget, hogy igazságtalan volt a fiatalemberhez, de Akkul ezt felelte:

– Te akárhogy iparkodtál is, nem tanultál meg olyan jól bánni a *Korán*nal, mint én a lóval. – Úgy látszik, valami korábbi elszámolása lehetett apámmal egy ifjúkori sérelemért, amikor a molla elláthatta a baját, mert rosszul tanult. – Nem vagyok én ostoba molla! Ha nem tudsz lovagolni, szállj le a lóról, ne gyötörd az állatod – megmondom kereken. Én csak a két végletet ismerem: tanulj meg valamit tökéletesen és élj vele, vagy egyáltalán ne tudd! Íme, ez az én igazságom!

Apám elnevette magát, és azt mondta, Akkul korán őszült, és most éli a második gyermekkorát.

– Igen, gyermekként, fiatal emberként akarok meghalni! – vágta el Akkul. ... A nap lehanyatlott.

A kökpár folytatódott, a lovasok hol távolodtak, hol közeledtek az aulhoz. Száraz földcsomók repültek fel a lovak patái alól. Ugrató lovak százai után a szürke por hosszú csóvája gomolygott.

Hol kavargott, örvénylett egy helyben a lovas tömeg, hol meg egy ugrással kitört a körből. A tömegből kivált néhány lovas, mögöttük mások, megelőzték az előrevágtatókat, feltartóztatták őket, összeolvadtak velük, majd újabb kör alakult a lovasokból, gomolygott, pörgött egy helyben, mint egy hatalmas, sötét csiga. Hirtelen, széthasítva a tömeget, kiszakadt belőle egy lovas, a kökpárt a kengyelszíj alatt tartva.

– Ez aztán erős kezű fickó, micsoda hatalmas erő! – lelkendezett Akkul.

Én azt hittem, az öreg annyira el van telve önmagával, hogy képtelen bárkit is dicsérni, mivel számára valamennyien „kitömött zsákok" voltak, nem lovasok. Meglepett hát igazságos természete, a felkiáltás, mely sportszenvedélyének erejénél fogva önkéntelenül szakadt ki belőle. Ettől a perctől kezdve megváltozott valami az Akkul iránti érzelmeimben; azért sem haragudtam már rá, hogy apámat olyan alaposan „leteremtette". A lovas, aki kiszakította magát a tömegből, végigvágtatott a mezőn, és mindenkit elragadott vakmerőségével. Kitartóan száguldtak nyomában a többiek, néha utol is érték... De alighogy üldözői közül a legelső a köze-

* *tulpár* – nemes paripa

lébe ért, a lovas ügyes kitérő fordulattal kicsúszott a kezükből. Mintha csak csúfolódott volna a vágtató lovasok tömegével.

Akkul izgatottan figyelte a játékot. Százszor is hallottam elégedett felkiáltásait: „Micsoda remek fickó!"

A lovas még egyszer körbevitte a tömeget maga után, néhány cikcakkot csinált, egyik oldalról a másikra ugratott, végleg szétszórta üldözőit a mezőn, és körültekintve ügetésbe fogott, lovát egyenesen felénk irányítva. Egy pillanat – és már ott állt előttünk. Teljes vágtában, feje fölé emelve a kökpárt, Akkul felé hajította:

– Itt van, fogjad, Aka!

Ekkor ismertem meg a hangjáról, hogy a bácsikám. Fekete volt a portól. A tajtékos paripa – a *toru at* –, a herélt pej ló is koromfekete lett. A bácsit üldöző lovasok majdnem eltapostak bennünket, gyalogosokat, olyan közel vágtattak el mellettünk, hogy én rémülten, behunyt szemmel apámhoz simultam. Amikor kinyitottam a szememet, sűrű, szürke porfelhőbe burkolózva álltunk. A zsivaj távolodott, minden elcsendesült, pontosan hallhatóvá vált az emberi beszéd. Amikor a por felszállt, megpillantottam Akkult, aki a kezében tartotta a szerencsétlen szürke kecske nyúzott, piszkos, szétzilált tetemét, az állatot, mely alig néhány órája még oly békésen legelészte a füvet a réten, hangos, panaszos „me-e-e"-kiáltások közepette, rémítő hosszú szakállával és feje búbján meredező, hátracsapott szarvaival.

A lovasok sebes vágtában érkeztek a világ minden tájáról.

Akkul értésükre adta: a kökpárnak vége.

Fáradtan és csalódottan, kelletlenül oszlottak széjjel.

... Alkonyat. A kökpártól felkavart por régóta elült, szürkébe vonta aulunk füvét és jurtáit. Esti hűs levegő ereszkedett le a forró földre.

A menyasszony és vőlegény jurtájánál a nemez oldallapokat körben feltekerték, és kövér göngyölegekben a jurta tetejéhez erősítették. A rácson át jól látható volt a jurta egész belseje.

Übiján ünneplőbe öltözve üldögélt jurtája közepén lánypajtásai, barátnői és vendégei körében.

Ajuvbajt jurtájában az őt kísérő dzsigitek és bajtanabeli atyafiai vették körül, akik a kökpárra érkeztek.

Sok nép gyűlt össze. Az aul közepén egy csoport férfi vitatkozott. Odamentem hozzájuk. Kiderült, hogy a bajtanabeliek a mi Üszeneinkkel vitatták a toj megkezdésének a jogát. Mindkét fél felhozta saját érveit, egyik sem akart engedni. Végre valaki azt ajánlotta, hogy húzzanak sorsot. Ebbe mindnyájan beleegyeztek.

Tineli letakarta a füvet ujjasának aljával, kiszakított egy darabot, és kezdte „megdolgozni" ruhája ujjában, senkinek sem mutatva, hogy milyen fű ez, és mit csinál vele. Ugyanezt tette a Bajtana képviselője, Ongal is. A bácsi levette a sapkáját, és felfelé fordítva, odament a gyülekezethez. A férfiak, ruhájuk ujjának végével eltakarva kezüket, füvet dobtak a sapkába. Akkor a sapka gazdája ujjasának szélével letakarta fejfedőjét, kezével összekeverte a füvet, néhányszor megrázta a sapkát, majd megpillantva engem, aki a felnőttek között álldogáltam, odahívott, és

azt mondta, húzzak ki behunyt szemmel egyetlen szál füvecskét. Behunytam a szemem, bedugtam a kezem a sapkába, és tapogatózva kikerestem egy fűszálat. Valamennyi résztvevő, mint minden sorshúzásnál, lélegzet-visszafojtva várta az eredményt. Magasra emelve a két helyen is összetekeredett zöld fűszálacskát, a bácsi megkérdezte:

– Kié ez?

– Az enyém! – kiáltott fel örömmel Ongal, a Bajtana nemzetségből.

A tömeg felzúgott. Ongal a többiek kíséretében a menyasszony sátra felé indult, és leült Übijánnal szemben, megnyitván a tojt.

Übijánhoz fordulva, Ongal dalolni kezdett arról, hogy ő fehér sólyom, amely egy esztendővel ezelőtt hallott a szépséges Übiján közelgő tojáról. A hír nem hagyta nyugton, az álmot is ellopta tőle; hat hónapja annak, hogy útnak indult, a végtelen puszta térségein és a kék tengereken átrepülve, átszelte a magas hegyek gerinceit, és szállt-szállt, hogy idejében megérkezzék erre a tojra.

A férfiak, a nők és a lányok, akik sűrű tömegben vették körül a jurtát, kacagtak Ongal fantáziáján, amellyel az auljaink közötti öt kilométeres távolságot egy gyors röptű madár hathónapos útjára változtatta.

Übiján megköszönte Ongalnak a figyelmét és a megtiszteltetést, s válaszul azt énekelte neki, hogy meghatotta a nemes sólyommadárnak ez a cselekedete; egyúttal megkérdezi, hogy szerencsésen repülte-e végig a nagy távolságot, nem fáradtak-e a szárnyai, épek-e a karmai – egyszóval, hagyományos „isten hozottat" mondott.

Ongal válaszul rázendített: minden rendben van. Az úton találkozott ellenségekkel, de hatalmas szárnycsapásaival, erős öklének ütéseivel és nyolc karmának hegyével legyőzött mindenkit. És itt, e szép leány auljában, ellenséget pillantott meg (finom célzás Tinelire, a vitatársára), de kegyetlen harcokban őt is legyőzte. Most az ellenség valahol a közelben hánykolódik, miután ő a földhöz vágta, és vergődik, a fűben összegabalyodtak szárnyai...

A tömeg ismét felmorajlott a gyönyörűségtől.

A továbbiakban Ongal megénekelte Übiján szépségét, kifejezve elégedettségét, sőt elragadtatását Übiján szavaitól és vendégszeretetétől. Mondta, hogy gyöngyházszínekben pompázó tollú paradicsommadarat lát maga előtt, hogy nem hiába tett meg ilyen hosszú utat, és Übiján szemének egyetlen pillantása, hangjának édes csengése bőséges jutalom minden szenvedésért, amelyet útközben elviselt...

Übiján ismét hálásan megköszönte neki, és kérte, hogy legyen tisztelt, szeretve várt vendége, tegye boldoggá jelenlétével életének e fontos napját, melyet az ősök végakaratának megfelelően készül eltölteni. Ongalnak selyemzsebkendőt ajándékozott, néhány gyűrűt és karkötőt göngyölt bele. De amíg a kendő átkerült Ongal kezébe, a gyűrűk gazdára találtak a jelenlevők között.

Ongal fontoskodva törölte arcát az ajándékba kapott kendőbe, azután énekszóval megnyitotta a tojt, felhívta a résztvevőket, hogy legyenek vidámak, tüntessék ki egymást kedves szavakkal, tréfákkal és szépen hangzó énekekkel. Amikor a ken-

dőt lebegtetve befejezte énekét és felállt a helyéről, a vendégsereg azt kiáltotta: „A toj megkezdődött! A toj megkezdődött!"

Honnan, honnan nem, mintha az égből potyogott volna a baurszak és az aszalt barack, röptében kapta el mindenki, és tüstént a szájába is dugta.

Ez a hagyományos baurszak- és aszaltbarack-eső az első ünnepi tószt sajátos formája; aulunknak a tömegben rejtőző férfiai és asszonyai szórták a vendégek közé.

A toj megkezdődött! Folyt a kínálgatás, indult az énekesek versengése. Késő éjszakáig minden jurtából nótaszó hallatszott. Mindenütt tréfáltak és vigadtak. Az ünnepeltek jurtái álltak a figyelem központjában. Ezen az éjszakán bennünket, gyerekeket sem kergettek el, mint az előzőn. Szabadon futkároztunk az új aulban, egyik jurtából a másikba bujkálva a felnőttek lába alatt, zavarva őket, ám egy szóval sem méltattak minket figyelmükre... Ez a mellőzés kissé bántotta az önérzetünket, de örültünk, amiért senki sem sértett meg bennünket olyan felszólítással, hogy: „Menjetek innen! Nincs itt keresnivalótok!" Az énekesek versenye csak hajnal előtt csendesült el.

Engem délelőtt tíz órakor ébresztettek. Az aulban ismét sok nép gyűlt egybe. Kezdődött az erősek birkózása. Az emberek hatalmas félkörben álltak és ültek a küzdőtér körül. A birkózók kiléptek a porondra, övüknél fogva megragadták egymást, hajladoztak, és vállukat egymásnak vetve, szétterpesztett lábbal körbejártak, várva a megfelelő pillanatot, hogy földhöz vághassák ellenfelüket. Egyikük váratlanul megszorította ellenfelének oldalát, aztán elszakította a földtől, fölemelte, és körben forgatta. Meghajtotta a törzsét, hogy levegőbe emelt ellenfelét ledobja, de annak sikerült ügyesen talpra állnia; nem engedte magát földre dönteni. És a küzdők újra megragadták egymást övüknél fogva, körbejártak, szélesen szétvetett lábakkal. Végre az egyiknek sikerült győzelmet aratnia, és a tömeg felzúgott, a szurkolók vitatkoztak, a győztes pedig díjat kapott – ruhaneműt vagy kendőt, pénzt, jószágot.

Újabb birkózópár jött ki a porondra: tíz-tizenkét éves kamasz fiúk mérkőzése következett. Igyekeztek utánozni az idősebbeket, de nem minden sikerült nekik igazából. A birkózó kölykök inkább harcoló kis kakasokra emlékeztettek, és mindenkit megnevettettek. A győztes kisfiú is kapott díjat – egy szépen kivarrt tübetejkát vagy egy kis rókaprém sapkát.

Az erős napsütés elől az emberek a jurták árnyékába rejtőztek... Akárcsak az előző napon, megkezdődött a várakozás unalmas ideje, és tartott mindaddig, amíg a nap lejjebb nem ereszkedett, mérsékelve kissé sugarainak tüzét.

Ebéd után lovasversenyek voltak. Három díjat tűztek ki – egy ló, egy tehén meg egy borjú... A bejgén – a futtatásokon – mintegy harminc ló vett részt, *kunán*ok, vagyis háromévesek – a tojon kialakult szokások szerint háromévesnél idősebb lovakat nem engedtek futni. A győztesek megkapták díjaikat, utána pedig ismét kezdődött a kecskehúzás – a kökpár, mint tegnap.

Az este és az éjszaka ajtiszok közepette telt el.

Másnap reggel a menyasszony jurtájából Übiján sírása hallatszott – beleremegett a szívem. Az asszonyok levették róla rózsaszín lányruháját, és átöltöztették fehér menyecskeruhába.

Übiján kántálva panaszkodott, siratta a leányélet szabadságát.

Új öltözékében jött ki a jurtájából. Az asszonyok támogatták őt, és rábeszélően biztatták:

– Az ősök lába taposta ezt az utat, kedvesem! Nincs mit tenni, nem hordhatod örökké a leányruhát!

Nekifogtak szétszedni a jurtáját, a dzsigitek pedig lovat hoztak Übijánnak és tevéket a kelengye számára.

Apám, aki távolról, némán nézte ezt a jelenetet, könnyekre fakadt, Übiján pedig egyre csak vinnyogott, sírt vékony hangon. Mi Elimával apám mellett álltunk. Én is alig tudtam visszafojtani a könnyeimet.

De most már minden fel van rakodva, elővezették a felszerszámozott lovakat. Übiján mind magasabb és magasabb hangon folytatta sírását, az aulbeliek sorra odajárultak hozzá, átölelték, vele sírtak, és sebesen a fülébe suttogták jókívánságaikat.

Apám ment oda hozzá utolsónak, átölelte, gyöngéd szavakat mondott neki izgalomtól remegő hangon, és könnyeit elrejtve, félreállt.

Übiját megragadta két dzsigit Ajuvbaj hét kísérője közül, és felültették az oda vezetett lóra. Két oldalról tartották, amint imbolygott a nyeregben, majd elindították lovát.

Elima, látván, hogy elviszik a testvérét, sírva fakadt. Egy nő hosszú selyemsálat dobott Übiján fejére. A hollófekete lovon fehér sátorként imbolygott a menyasszony alakja.

A nagymama, én és Übiján, aki nem hagyta abba keserves siránkozását, Ajuvbaj hét dzsigit társa kíséretében, akik kötőfékjénél vezették a két, kelengyével megrakott tevét, útnak indultunk Übiján új lakóhelyére, Ajuvbaj auljába.

Két-három kilométer után Übiján abbahagyta a sírást.

Elhaladtunk egy aul mellett. Az úton asszonyok, lányok csoportja várt bennünket; már távolról észrevették az esküvői menetet. Megkínáltak a bőrtömlőkben magukkal hozott kumiszból, és amíg valamennyien szomjunkat oltottuk, Übiját nézegették, érdeklődtek a hozomány felől.

A vőlegény auljához érve néhány tucatnyi asszony és lány jött elénk. Übiján leszállt a lováról. A kíséretében levő dzsigitek és mi a nagymamával elváltunk a menyasszonyt körülvevő asszonyi tömegtől, és egyenest az aulba tartottunk, ahol a férfiak vártak bennünket egy magas, fekete, báránybőr sapkás aggastyánnal az élen, aki panyókára vetett, hosszú, teveszőr köpenyeget viselt. Az apót kissé már meggörnyesztette az idő, botra támaszkodott. Orrlyukai alatt a bajusz ki volt csipkedve, ajkánál nyírva, de állát hófehér, hosszú, ritka körszakáll övezte, amelyet az öreg nagy, eres kezével egyre simogatott. Amikor az akszakál beszélt, szakálla öregesen remegett, de megsárgult, hatalmas fogai arról tanúskodtak, hogy a nagyapó-

nak még „állnak a falak" a szájában... Bőrének feketesége és szakállának fehérsége között meghökkentő volt az ellentét. Mindenki atának szólította. Kiderült, hogy ő Ajuvbaj apja – Majlibaj a neve.

Bennünket egy nagy jurtába vezettek. Majlibaj és a nagymama kerültek a díszhelyre. Engem a nagymama baloldalára ültettek. A többi rokon kor szerint helyezkedett el... Mindenki elcsendesült. Majlibaj reszkető, vastag hangon, üdvözlő szavakkal fordult nagymamához. Amikor megszólalt, úgy tűnt nekem, mintha egy *szaba** bugyborékolna a torkában. A nagymama pedig az ilyenkor szokásos, illendő üdvözlő szavakkal válaszolt neki. Aztán az öregember bemutatta a fiait: a legidősebbet, akinek már ősz szálak vegyültek a szakállába, a másodikat, nagyon gyér fekete szakállal. A harmadik és a negyedik fiatalabb volt náluk, de ezek is szakállasak. Aztán sorban bemutatta rokonait. Kumiszt ittunk. Egész idő alatt Majlibaj apó és a nagymama beszéltek, a többiek tisztelettudó tartásban hallgatták őket.

– Ata! – fordult hozzá az utolsó előtti fia. – Azt mondják, minden kész van.

Az öreg jelt adott, hogy kimehetünk a jurtából. Nehézkesen feltápászkodott. Valamennyien kitódultunk. Nem messze innen állították fel az ifjú pár jurtáját. Az öreg és fiai beléptek az otauba, ahogy most Übiján jurtáját nevezték, megnézték a berendezést, aztán újra kijöttek, és Majlibaj kifejezte háláját a nagymamának a fiatalok „kényelmes és pompás fészkéért". Megemlítette apám nevét is, kérve, hogy adják át neki köszönetét, amiért „ilyen időkben" boldoggá tette öreg napjait; szemének ekkora gyönyörűséget szerzett ezzel a szép, új otauval és a hozzá illő pompás *zsaszau*val**, amely oly szép, mint egy tojás. Szakállas fiai helyeseltek az öregnek.

Übiján eddig a lányok és az asszonyok körében üldögélt, akik az aul szélén, a horpadásban várták őt, és miután megnézték az otaut, bevezették saját jurtájába... Azután, hogy visszatértünk a nagy jurtába, férfiak ott többé nem jelentkeztek, hanem idősebb asszonyok jöttek, sorra egymás után. Majlibaj mindegyiket bemutatta nagymamának, elmagyarázva, hogy melyik kije neki. Valamennyien köszöntötték nagymamát.

– No, te *kara dzsigit!**** – fordult egy pergő nyelvű öregasszony Majlibajhoz, úgy szólítva meg őt, ahogy valamikor régen nevezték, amikor még fiatal volt. – A legkisebb fiadat házasítod, meglehet ez az utolsó örömöd az életben. Ne sajnálj hát semmit, töltsd meg az üstöket, hadd fürödjön tejben-vajban mindenki!

– Igen, *zsengese*****, nekünk, veled, alighanem ez már az utolsó lesz, amit látunk... – felelte öreges bánattal Majlibaj.

– Nem, nem! Te, ha akarsz, eredj magad, de én egyelőre nem kívánkozom oda,

* *szaba* – nagy bőrzsák (tömlő) a kumisz savanyítására

** *zsaszau* – kelengye, a menyasszony hozománya

*** *kara dzsigit* – „fekete legény"

**** *zsengese* – az idősebb fiútestvér feleségének tiszteletteljes megszólítása

még jó néhány ilyen esküvőt szeretnék látni – mondta tréfásan a pergő nyelvű öregasszony.

– Öt fiú és tizenkét unoka! – szólt bele egy másik öregasszony. – Persze, hogy a tied az elsőség, mert ahogy mondják, apád meg anyád már régóta várnak odaát, és unatkoznak nélküled.

– Dicsőség Allahnak! – felelte Majlibaj. – Dicsőség Allahnak! Ő kegyes hozzám. Amit kellett – megéltem, a részemet megettem, de hagyjátok meg nekem, hogy Momis lányától legalább egyetlen kis unokát megcsókolhassak – kérlelte az öregasszonyokat, mintha az ő kezükben lett volna a sorsa.

– Jó, jó! Úgy legyen – mondta az első öregasszony –, élj csak, és csókolgass akár három unokát is a legkisebb menyedtől! – Mintha valóban csak tőle függött volna ennek a kérdésnek az eldöntése.

... A Nagy Honvédő Háború harmadik évében gyakran hallottam a fronton, régi katonák között, ilyen és ehhez hasonló tréfálkozást.

– Csak tebeléd csapna elsőnek a ménkű! – fordult az egyik gárdista a földijéhez.

– Jó, bánom is én, legyen, te legalább majd eltemetsz! – felelt a tréfára tréfával a másik.

– Akkor adjál egy kis kapadohányt, meg egy kis papirost, máskülönben nem temetlek el!

– Hagyjál akkor mán eljutni legalább Berlinig, hadd lássam annak az ördögfajzatnak a fészkét!

Az első, megsodorva a társától kapott újságpapirosból a cigarettát, hanyagul legyintett rá:

– Na jó! Legyen, ezt még engedélyezem...

Amikor a halál közel van, és a körülmények vagy a kor miatt megszokottá válik, az embernek, úgy látszik, valamilyen belső kielégülést okoz, ha tréfálkozhat rajta. És jól is van ez így, hogy kinevetheti a halált...

Majlibaj jurtája nyolcszárnyú volt. Az időtől megfeketedett favázak és nemezlapok, a tépett kötelek és elnyűtt szalagok arról tanúskodtak, hogy ez a jurta bizony nem egy-két éve szolgál lakóhelyül, a foltok pedig, amelyeket ügyefogyottan varrtak fel a nemezre, azt mutatták, hogy a ház asszonya nem valami nagy művészettel öltögeti a posztóba a tűt. Mint az öreg jurtákban általában, ebben sem volt semmi különleges díszítés. Az pedig, ami még a felállításától fogva itt maradt, régóta megfakult, és csak a gyengén kivehető minták emlékeztettek egykori szépségére...

A jurta tágas volt, és sok ember fért el benne. Estefelé már túl volt zsúfolva. A fiatalabbak álltak, az idősebbek komolyan üldögéltek, kor szerint, a leterített nemezszőnyegeken.

Az udvaron a sürgés-forgás nem volt kisebb, mint a mi aulunkban, amikor mi készülődtünk a vendégek fogadására. Főtt a hús a katlanokban, forrt a szamovárokban a víz. Mindenki készülődött „a menyasszony orcájának feltárására" – így hívják az ilyenkor szokásos szertartást – és az új házaspár összeadására.

Majlibaj mellett, köztem és a nagymama között egy vörös szakállú *hodzsa** ült fehér *csalmá*ban**, feketére festett szempillákkal. Takszirnak, úrnak szólították. Ő minden férfit *murtum*nak*** nevezett. Néztem rövidre nyírt, vörös bajuszát, és nem értettem, miért mondja minden férfira, hogy az az ő bajusza... Kiderült, hogy ez az ember pir volt – egyházi személy, és valamennyien látogatták a mecsetjét, hogy megmentsék lelküket – tehát lelki alattvalói voltak.

Most egy középtermetű, zömök, negyven év körüli férfi lépett a jurtába, sűrű, fekete szakállal jóindulatú, kövér arcán. Ötepnek hívták. Ötep megjelenése általános felbuzdulást váltott ki. Széles mosollyal köszöntött mindenkit. Nagypárnára ültették, valamennyiünk elé. Széles háta eltakart előlem mindent, kénytelen voltam felállni, és a nagymama vállára támaszkodva ágaskodni, hogy lássam, mi történik a jurtában.

Az egyik nő behozott egy izzó parázzsal teli serpenyőt, és Ötep elé állította. Ötep, felgyűrve ujját, olyan mozdulatot tett a serpenyő fölött, mintha melengetné a kezét, aztán jobb kezét oldalra nyújtotta, mire odaadtak neki egy hosszú, mintegy kétujjnyi vastag sodrófát.

Ötep jelére kinyílt az ajtó, és két fiatal nő bevezette a fehér selyemlepelbe burkolt Übiját. A kísérő asszonyok minden irányban meghajoltak.

– Lépjen elő, bájos menyecske! Apósa jurtájába lépett! – mondta az egyik öregasszony, megtörve az ünnepélyes csendet.

Übiján két lépést tett előre, és megállt Ötep előtt. A serpenyő választotta el őket, amelyen a széndarabokat már szürke hamu borította.

– He-e-e-ej! – kezdte Ötep az éneklést, botját lengetve, és figyelmet követelve a vendégektől.

Megjött ím az új menyecske!
Azért, hogy őt megnézhesse
És az árát megfizesse,
Jöjjön minden ember erre...
Mivel ő a szépek szépe,
Csak az nézhet szép szemébe,
Ki az árát megfizette,
Letette az én kezembe...

– Fizetünk! Szívesen! – hangzottak a felkiáltások.

– Hadd lássuk már, minél előbb!

* *hodzsa* – mohamedán papi, egyházi személy

** *csalma* – turbán

*** *murtum* – szó szerint azt jelenti, hogy „bajuszom", az arab eredetű kazak *murid* (tanítvány, segéd) szó birtokos személyragos *muridim* (tanítványom, követőm) alakjának elferditése

Ötep versben válaszolt, azt mondta, nem hisz a puszta szónak: amíg meg nem ezüstözik a kezét, és meg nem olajozzák a torkát, nem mutatja meg a menyasszony orcáját.

Majlibaj Ötep lábához dobott néhány ezüst félrubelest. Egy nő elébe tett egy sárga, olvasztott faggyúval teli pijalát. Mások pénzt dobáltak: ki egy tízkopekest, ki húszkopekest, és a nemezlapon egyre nőtt Ötep előtt a halom ezüstpénz.

De Ötep csak énekelt, hogy ez kevés neki, még többet követelt: amíg akkorára nem nő előtte az ezüstboglya, mint a menyecske maga, addig nem fedi fel az arcát. A vendégek haragot színleltek, de Ötep rájuk ijesztett, dalolva, hogy elrepül a boldogság paradicsommadara, varázsütésre felröppen, és elszáll a sangrak kerek nyílásán keresztül.

Akkor, megjátszván a rémületet, mindenki kérlelte, hogy ne tegyen ilyet, és ismét hajigálták a pénzeket. Ötep újra rámutatott a különbségre a pénzkupac és Übiján nagysága között.

Ekkor a nők gyűrűket, karkötőket dobáltak, ezüst- és gyöngyház gombokat. Valaki, bizonyára tévedésből, egy fekete gombot dobott oda. Ötep megharagudott, és félrelökte. A jelenlevők elégedetlenségüket fejezték ki a hanyag nőszemélyel szemben, a szerencsétlen fehérnép pedig, hogy lemossa a szégyent és enyhítsen vétkén, szégyenpírtól égve kért bocsánatot mindenkitől, és a nyomorult fekete gomb helyébe kárpótlásul két súlyos ezüst karperecet húzott le a kezéről, és a közös rakásba dobta. Ezzel a mozdulattal meggyőzte a társaságot őszinteségéről, mire megbocsátottak neki.

Ismét felhangzott Ötep éneke. Übiánról, a mi dicső nemzetségünkről kezdett dalolni, epikus tónusban, mesélt elődeinkről, dicsérte nagymamát, és úgy mutatta be őt az egybegyűlteknek, mint egy anyasast a dicső sasfiókák anyját, akinek fészkében nőtt, nevelkedett a menyecske.

És a nagymama általános elégedettség közepette egy kis aranygyűrűt ajándékozott Ötepnek.

Aztán Ötep áttért Übiján erényeinek méltatására: megénekelte szépségét, kedves természetét, jó szívét, művészetét a kézimunkában, azt mondta, hogy ezt az ault rövidesen nemcsak szépsége tölti meg, de művészi kézimunkái és hímzéseinek a mintái is díszíteni fogják. Übiján a lepel alatt fejbólintással köszönte meg az éneket.

A fellelkesült Ötep iparkodott még jobban felszítani a jelenlevők kíváncsiságát, leírva az előttük álló menyecske selyemlepellel födött arcát, mely fényesebb a Holdnál, mélységes fekete szemét és gyöngysor fogait. Megénekelte hajlékony derekát, amely vetekszik a legvékonyabb nádszállal, bőrének fehérségét, amely nem marad el a finom selyem mögött, és még több ezüstöt, aranyat követelt.

A vendégek felháborodtak telhetetlenségén, de Ötep újabb és újabb fenyegetésekkel elhallgattatta őket. Fenyegetéseit szenvedélyes harci tempóban énekelte, és vezényelt hozzá botjával.

He-e-e-ej! – hívta fel a figyelmet újra Ötep elnyújtott kiáltásával.

Ó, itt a díszhelyen ülő
nyolcvanéves Majlibaj...

Pergő dalok előadására tért át, amelyeket gyors tempóban énekelt. Dicsérő éneket zengett Majlibajról, és felszólította Übiját, hogy hajoljon meg mélyen apósa előtt. Übiján alázatosan meghajolt. Ötep minden dalocskáját ezekkel a szavakkal fejezte be: „Egy meghajlás ennek meg ennek".

Aztán áttért kortársainak bemutatására Majlibaj családjából, de őket már tréfásan mutatta be. A szegény atáról, *kajinagá*król és *abiszin*okról (ezek a vőlegény legközelebbi rokonai) szóló csipkelődései olyan találóak voltak, hogy a jurta rázkódott a kacajtól. Néhány vendégnek a könny is kicsordult a szeméből. Különösen kijutott Majlibaj egyik fiának, a negyvenéves Zsartibajnak, aki fehér arcú, pisze orrú emberke volt, ritkás kis szakálla, mint valami ecset, egy csomóban meredezett álla legvégén. Fakó arcát Ötep csúfondárosan egy ifjú lány orcáin égő vörös rózsákhoz hasonlította: rövid, tompa orrát gyűszű alakú, kerek orrlyukával sasorrnak nevezte; a néhány szál vékony szőrre, mely a szája végén meredezett, azt mondta, hogy sűrű, hegyesre pödört bajusza füléig ér. A gyér kis seprőt az állán úgy jellemezte, mint sűrű szakállt, mely övig takarja a mellét.

Erre újra kirobbant a nevetés, Zsartibaj csak sápadozott, pirult, és kínosan tapogatta szakállát.

Übiján még mindig ott állt leple alatt, a két fiatal nő pedig, akik karon fogták kétoldalt, alig tudták visszatartani a kacagásukat.

Végül Ötep kijelentette:

– És Zsartibajnak is egy meghajlás.

Übiján előtte is meghajolt, a szegény Zsartibaj melléből pedig kiszakadt egy megkönnyebült sóhajtás, amitől mindenki újra nevetésben tört ki.

Ötep nyugodt méltósággal fogott új dalba, amelyben Übijánnak tanácsokat adott, hogyan bánjon a férjével, az emberekkel, hogy viselkedjen az új környezetben, mit tanácsos tennie a fiatalasszonynak, és mit kell kerülnie – hasznos útmutatásokkal látta el, oktatta őt...

Aztán a bottal felemelte a lepel szélét, és lerántva Übiján fejéről, a földre dobta. A nép felzúgott, szemét valósággal a menyasszonyba fúrta.

Übiján zavartan a serpenyőbe öntötte az Ötептől kapott csésze olajat. Az sisteregni kezdett, „füstfüggönyt" alkotva az ifjú nő körül. Az emberek a csípős füsttől és szagtól fulladozva kiáltották: „Áldd meg!"

Ezzel az ősrégi szokással, amely alighanem még a tűzimádóktól maradt ránk, lezárult a szertartás, „a menyasszony arcának felfedése".

Ötep összeszedte az ezüstöt-aranyat, mely előtte hevert, felemelte a fehér fátylat, és kiment a jurtából. A vendégek egy része utánavetette magát. Behallatszott az udvarról:

– Nekem is! Nekem is!

A rögtönző dalénekesnek láthatóan sikerült ezüsttel megváltani magát, és így megszabadult üldözőitől.

Majlibaj meghívta Übiját, hogy foglalja el a számára készített helyet. Übiján leült a jurta szélén, a jobb oldalon, az asszonyok között. A jurta bal oldalát a férfiak foglalták el.

Behozták a szamovárt.

A hodzsa egész idő alatt némán ült, röviden válaszolt a kérdésekre, a beszélőhöz „igen, murtum" szavakkal fordult, tiszta özbeg kiejtéssel. Egykedvűnek látszott, hiszen hosszú élete során gyakran volt tanúja hasonló ceremóniáknak...

Amikor a teaivás, amely beszélgetés közben folyt, a végéhez közeledett, a hodzsától kértek engedélyt, hogy megkezdhessék az új pár összeadását.

Tiszta vízzel telt csanakot állítottak Majlibaj elé. Majlibaj egy ezüst félrubelest engedett a vízbe, és átadta a facsészét a hodzsának. A hodzsa fehér kendővel takarta le, és szemét összehúzva mondta az imádságot, aztán ráfújt a vizescsanakra. Ezalatt két felnőtt dzsigit bevezette a jurtába Ajuvbajt. Ajuvbaj leült Übijánnal szemben a számára kijelölt helyre. A hodzsa odahívta az Ajuvbajt kísérő dzsigiteket, és megparancsolta, hogy kérdezzék meg a házasságra lépők nevét. A dzsigitek a vőlegényhez és a menyasszonyhoz lépve, feltették nekik a kérdést. Azután a hodzsa elé álltak, és kezüket keresztbe téve mellükön, jelentették:

– A vőlegény Ajuvbaj dzsigit, Majlibajnak Zulihával kötött házasságából származó törvényes fia, huszonöt éves, igazhitű muzulmán.

– A menyasszony Übiján leányzó, Momisnak Rezijával kötött házasságából törvényesen született, huszonegy éves, igazhitű muzulmán lány.

A hodzsa megkérdezte a dzsigiteket, hogy hajlandók-e tanúk lenni a házasságkötésnél, itt, a nép előtt, és odafenn az Isten előtt – és mielőtt idejöttek, s mielőtt teljesítenék e kötelességet, eleget tettek-e a mosakodás rituális kötelezettségének, amelyet a *Korán* előír.

A dzsigitek igenlően válaszoltak, és megesküdtek szavaik igazságára.

Ekkor a hodzsa azt kívánta, hogy kérdezzék meg a menyasszonyt és a vőlegényt: házasságkötésük szabad akaratukból és szívük szerint történik-e.

A dzsigitek kezükbe fogták a nekik átadott fehér törülköző végeit, majd lassan imbolyogva Übiján felé indultak, és elnyújtva énekelték:

Tanúk vagyunk mi, tanúk,
tanúskodni jöttünk ide,
nappal a nép előtt,
alkonyatkor tanúk leszünk
Isten előtt.

A távolságot Übijánig olyan apró léptekkel tették meg, hogy végigénekelték addig egész „tanúságtételüket". Egy lépéssel nővérem előtt megálltak, és megkérdezték, beleegyezik-e a házasság megkötésébe. Übiján hallgatott.

Ugyanezekkel a szavakkal járultak Ajuvbajhoz, és az ő beleegyezését is kérték. De csak miután háromszor ismételték el ugyanazokat a szavakat, és tették fel ugyanazokat a kérdéseket, csak akkor kapták meg végre a fiataloktól a beleegyezést. Ezután visszamentek a hodzsához, és tanúságot tettek arról, hogy a házasságkötés a felek saját akaratából és szívük szerint történik, amire ők maguk a tanúk.

A hodzsa olvasta az imádságot, levette a csanakról a kendőt, és átadta a vízzel telt csészét a tanú dzsigiteknek. Azok Übijánhoz vitték, ő pedig ivott a vízből. Aztán odanyújtották Ajuvbajnak; a vőlegény szintén ivott egy kortyocskát. Végezetül maguk a tanúk is megnedvesítették ajkukat. Utána a csésze körbejárt, kézről kézre adták, a pénz pedig, amely az alján feküdt, azé lett, akinek az utolsó csepp víz jutott.

Mindezek után a hodzsa ünnepélyesen kijelentette, hogy a házasság megkötetett.

Majlibaj a hodzsa elé tett egy rakás pénzt, az meg sietve a keblébe dugta.

Rövidesen behoztak a jurtába egy nagy tál beszbarmakot, és megkezdődött a lakoma.

Másnap reggel tea és kumisz mellett az öreg Majlibaj köszönetet mondott nagymamának, és kérte, ne ítélje el őt, ha valami nem úgy volt, ahogyan kellett volna, és hogy adja át apámnak azt a kérését, hogy minél hamarabb tisztelje meg jurtáját látogatásával, mivel ő már olyan öreg, hogy nem tudja megtenni a hosszú utat.

A nagymama egy hagyományos, hosszú, keleti brokátköntöst kapott ajándékba, meg egy ruhára való anyagot, nekem pedig kétéves csikót ajándékoztak és egy ezüsttel kivert kamcsit.

Aztán kimentünk a nagy jurtából, hogy elbúcsúzzunk Übijántól. A nagymama jajveszékelt, hogy csak úgy zengett bele az aul, és ölelgette zokogó unokáját. Miután boldogságot kívántunk neki, útnak indultunk nővérem új fészkéből. Ajuvbaj egészen a mi aulunkig kísért bennünket. Először fogadta őt apám a mi jurtánkban, nálunk töltötte az éjszakát, és a következő napon tért haza otthonába.

Családunk életének ezután következő eseményei az én számomra érdekesek ugyan, megannyi részletük azonban bizonyára unalmas lenne az olvasó számára. Éppen ezért a továbbiakban nem fogok szigorúan ragaszkodni az időrendhez, és csak a legfontosabb dolgokra térek ki.

Übiján lakodalma és az elszámolás első vőlegényével, akinek apánk visszatérítette a kalimra korábban adott foglalóját, végleges anyagi romlásba döntötte családunkat, és ebből felnőttkoromig sem tudtunk kikászálódni. Különösen fájdalmasan érintette a szegénység meglehetősen bőbeszédű mostohánkat, aki felhánytorgatta apámnak, hogy nem tudja étellel megtölteni a fazekát, ruhával befedni a testét, és semmi sincs, ami itt tarthatná őt ebben a házban.

Apám és mostohám között huszonöt év volt a korkülönbség. Apám, hallva mostohám szavait, elhívta hozzánk az aulba anyját és nagybátyját, és kijelentette nekik, hogy el akar válni a mostohámtól; azt ajánlotta, hogy másnap vigyék el ma-

gukkal. Azok nagyon izgatottak lettek. Az öregasszony bocsánatot kért apámtól leánya tiszteletlen viselkedéséért, és rátámadt a lányára. Mostohám magába roskadva ült, eleinte hallgatott, utóbb mentegetőzni kezdett, mondván, hogy véletlenül csúsztak ki a száján ezek a szavak.

Apám azt mondta, magukra hagyja őket őszinte, családi beszélgetésre, engem pedig Elimával együtt a nagymama jurtájába vitt.

Ez a história nagyon elkeserítette a nagymamát. Haragudott menyére, anyámat emlegette, és siratta, mintha csak a mai napon halt volna meg, szemrehányást téve apámnak, hogy nem páholta el a mostohámat, amikor az „gonosz szavakra" nyitotta a száját, és nem leckéztette meg egész életére.

– Ó, miért nem engem szólított magához akkor Allah az én szelíd és kedves Rezijám helyett! – mondogatta, egyre jobban búnak eresztve a fejét. – Hogy nézzem én ezt, hogy hallgassak ilyen beszédeket?

– Anyám! – szakította félbe apánk szigorúan. – Hagyja békén Allahot!

Nagymama válaszul dühtől lihegve rontott apámra:

– Hát ez meg micsoda? Anyádat akarod tanítani? Mi? Majd megtanítlak én téged kesztyűbe dudálni, csak próbálj szájalni velem! Majd ellátom a bajodat! A fülednél fogva foglak kirángatni a konokságból!

Apám elnevette magát.

– Kérem, anyám, ne felejtse el, hogy már réges-régen a hatodik évtizedben járok!

A szomszédos jurtából a másik öregasszonynak, mostohám anyjának a dühös kiáltozása hallatszott.

Ez a családi botrány a következő napon ért véget. Mostohaanyám bocsánatot kért az „akaratán kívül elejtett szavaiért", a vendégek pedig, arra intve apámat, hogy „a feleségének, ha ül, a fejét üsse, ha meg áll, a lábát", eltűntek, mintha ott se lettek volna... De arra nem emlékszem, hogy apám az öregasszony utasítását valaha is végrehajtotta volna.

Gyakran meglátogattam Ubiját, és Ajuvbaj is elég sűrűn járt át hozzánk. Ott maradt nálunk egy napra, néha kettőre is, segített szántani, elvetni a magot, betakarítani, csépelni. Az övéinek azzal magyarázta a dolgot: „A sógor még kicsi, apósom meg idős már, felnőtt fia nincsen, nekem kell hát segítenem."

Egy év múlva megbetegedett a nagymama. Betegségének harmadnapján magához hívta apámat. A hátán feküdt, gyorsan és nehezen lélegzett, orcái égtek, szeme csillogott. A párnán, a huzat fehérségébe olvadva terültek szét ezüstös hajfonatai. Álla alatt zacskósan lógott ráncos, öreg bőre. Nyugodt volt, nem nyögött, nem panaszkodott, viselkedésében, nekem úgy tetszett, volt valamelyes ünnepélyesség...

– Momis! – fordult a fiához. – Küldjél futárokat a lányaimhoz és az unokámhoz. Jöjjenek el, hogy elbúcsúzhassanak tőlem.

– Ugyan már, ugyan, anyám! – kezdte volna apám.

– Hallgass végig – szakította félbe határozottan a nagymama –, orvosért nem

kell küldeni. A mollát se hívd egyelőre, ha majd lesz egy kis időtök, Mominkajnak meg neked, gyertek ide hozzám, és ti mondjátok felváltva a fülembe a szent *Korán* szavait. – A nagymama kissé elgondolkozott. – Szerkebajt ne hívd, ő csak kiabál mindenkire, de ha magától idejön, akkor Mominkul ne bosszantsa...

Apám szeretett volna mondani valamit...

– Eredj, eredj, tedd, amit mondok – szakította félbe nyugodtan és ellentmondást nem tűrően nagymama.

Az idő téliesre fordult. Valamennyien lábujjhegyen jártunk. Apám és öccse egymást váltva őrködtek a nagymamánál. Bennünket nem engedtek be a szobájába. Kimosták a nagymama fehérneműjét és ruháját, magyarázva, hogy az öregasszony mindenből tisztát kér, és stoppolták, javítgatták öltözékét.

Három nap múlva mindenki együtt volt: nagymama két lánya és Übiján is eljött.

Egy alkalommal nagymama magához hívott valamennyiünket. Amikor beléptünk, felemelkedett az ágyon.

– Nos, gyermekeim, nekem most már rövidesen eljön az időm – és egy csöppnyi mosollyal hozzátette: – Mutassátok meg a „kelengyémet", a „menyegzői ruhámat".

E szavaknál idősebbik nagynéném, Pias felzokogott.

– Ne sírj! – parancsolt rá a nagymama.

Apám kibontotta előtte a halotti lepelre való fehér kelmét – „a menyegzői ruhát", a hófehér, szorosan felgöngyölt nemezlapot, majd a kis szőnyeget, mellyel később letakarták, utána pedig összes ruháit, öltözékét.

Nagyanya e szemle után odahívta magához a bácsikámat, és kérte, hogy olvassa hangosan a *Korán* szavait.

Mi nagyon izgatottak lettünk, azt gondoltuk, hogy most azonnal meg fog halni. A bácsi ugyancsak felindultan, remegő kézzel nyitotta ki a könyvet, és olvasni kezdte a *Koránt*.

– Ejnye, fiacskám, „a kegyes szívű Allah nevében" hova lett? – szakította félbe nagymama.

– Dicsőség Allahnak, a világmindenség urának... – olvasta a bácsi megzavarodva a *Korán* hagyományos jelmondatát.

– Jól van – mondta a nagymama. – Most már olvashatod.

A bácsi elolvasott egy rövid fejezetet, nagymama pedig fekve, figyelmesen hallgatta. Ránk pillantva azt mondta:

– Most menjetek, gyerekek, pihenni, majd én hívlak még egyszer benneteket.

Átmentünk a másik szobába. Egy idő múlva kijött apám is, akit a bácsi váltott fel az őrködésben.

Váratlanul kiáltást hallottunk:

– Anyánk rosszul van! Anyánk rosszul van!

Valamennyien felugrottunk az ágyról, megriadva nagybátyám hangjától.

Apám futás közben kapkodta magára a ruháit.

Amikor átszaladtunk Elimával azon a kis távolságon, mely házunkat a nagymamáétól elválasztotta, egy női sikoly hasított a hajnali derengésbe Ajnabek szomszédunk távoli kunyhója felől.

Egymás kezét fogva beléptünk, és apánkat láttuk: a nagymama ágya fejénél ül, hangosan olvasva a *Koránt*. A nagymama behunyt szemmel fekszik. Körülötte mindenki némán, felindultan áll. A bácsi, könnyektől remegő hangon, mondani szeretne valamit:

– Anyám! Anyám!

– Ne zavard őt, hadd hallja a *Korán* szavait – kiáltott apám a bácsira, és folytatta a felolvasást...

Nagymama egy csöppet kinyitotta a száját, könnyedén megrándult az álla, aztán mindörökre mozdulatlanná dermedt.

– Isten veled! Bocsáss meg, anyám! – mondta apám, és fehér kendővel takarta le a halott arcát.

A bácsikám és a nagynénéim felzokogtak.

Bejött Ajnabek, kifejezte részvétét. Amikor valamennyien elcsendesedtek egy kissé, azt mondta:

– Ma reggel Allah magához szólított valakit aulunkból, és egy másikat küldött hozzánk!

Szavaiból értettük meg, hogy a felesége lánygyermeknek adott életet. Következésképpen a nagymama nevét adták neki, és a kislányt az ő lányának tekintették. A besietők szomszédok megtisztították az udvart a hótól, aztán felállítottak egy jurtát, és odavitték a nagymama holttestét.

A mi nem nomád, megtelepedett körzetünkben télidőben az elhunytak a temetés előtti napokat jurtában töltötték, ott „vendégeskedtek". Nem tudom, honnan ered ez a szokás: vajon őseinknek azzal a kívánságával függ-e össze, hogy a jurtából, a nomád ember kedvelt lakóhelyéről induljanak utolsó útjukra, vagy az élők óhajával, hogy az elhunyt testét hidegen tartsák? Bárhogy is volt, körzetünkben a jurta megjelenése valamely téli szálláson, annak volt a jele, hogy az aulban valaki eltávozott az élők sorából.

A nagymamát a jurta jobb oldalán fektették le, és testét vékony nádból font spanyolfallal kerítették el. A jurtában üldögéltek a közeli aulokból érkezett öregasszonyok. Én meg a nagybácsim botra támaszkodva álltunk a jurta mellett. Apám a temetési előkészületeket intézte.

Mindenfelől özönleni kezdtek aulunkba az emberek, hogy búcsút vegyenek a nagymamától. Jöttek csoportosan a szomszéd aulból, és aulunkhoz érve kiáltozni kezdtek: „Nagyanyó" Nagyanyó!"

Az érkezők maguk is sírást színleltek, megöleltek bennünket, bementek a jurtába, megölelték az asszonyokat, aztán kijöttek. Abbahagyták a sírást, és valaki az idősebb vendégek közül aulja nevében részvétét fejezte ki, és jó szóval emlékezett meg a nagymamáról.

Megérkezett a következő csoport, utána másik, és ez így tartott egészen sötéte-

désig. Este a bácsikámmal elhagytuk a „gyászőrséget". Abban a házban, amelyben halott van, szokás szerint nem szabad főzni, ezért a szomszédok hoztak nekünk ételt és teát saját edényeikben.

A következő nap reggelén a távolabbi aulokból is érkeztek lovasok, hogy részt vegyenek a gyászszertartáson. A molla, egy ősz öregember, csalmával a fején és fehér köntösben, az imádságot olvasta. Az öregasszonyok megmosták a nagymamát, felöltöztették a halotti lepelbe, fehér nemezlapra helyezték, és beleburkolták a testét. Apám megemlékezésül *zsirtiszt* adott azoknak, akik részt vettek ebben levágott anyagdarabokat és pénzt. Aztán odahívott bennünket, és mindannyiunknak a markába nyomott egy csomó ezüstpénzt.

Apám és nagybátyám bementek a jurtába, és vállukon hozták ki a *tabit*ot – a szőnyeggel leborított ravatalt a nagymama holttestével. A jelenlevők körülállták őket, a gyerekek marokkal dobálták a pénzt a tabitra. Az emberek röptében elkapták a pénzt, vagy egyszerűen csak felvették a szőnyegről.

A tabitot a földre tették, mintegy száz méterre a jurtától. A bácsi odavezetett egy lovat a tabithoz, a kötőféket a molla kezébe adta. A molla és valamennyi jelenlevő mintegy negyvenlépésnyire távolodott a tabittól. A molla, kantárszáron vezetve a lovat, vagy tízlépésnyit visszament, és leült a földre. Odalépett hozzá egy idős férfi, a Kijikbajok közül. Eszdeület is leült vele szemben. A molla az imádságot olvasta, és anélkül, hogy a kötőféket kiengedte volna a kezéből, a végét Eszdeület kezébe nyomta, majd sorra „átadogatta a nagymama bűneit".

Te, Isten szolgája – mondta neki –, magadra veszed-e a halott asszony bűneit?

A molla sorolta a szemmel látott, füllel hallott, szájjal kimondott, gondolatban és valóságosan elkövetett bűnöket.

Eszdeület minden kérdésre azt felelte: „Magamra veszem."

A molla minden egyes „magamra veszem" után hátrább csúsztatta kezét a kantárszáron. Amikor Eszdeület végre az elhunyt összes lehetséges bűneit magára vállalta, a molla emlékeztette rá, hogy megígérte: buzgó imákkal fordul a Teremtőhöz, leimádkozza a távozó valamennyi bűnét, amelyet az valaha is elkövetett, és kiengedte kezéből a kötőféket.

Eszdeület felállt, és hazavitte a lovat.

A tabithoz lépve a molla imára szólította a népet. Sorba állt mindenki, és mondta a molla után az imát a nagymama lelki üdvéért.

Akkor apám és nagybátyám vállukra emelték a tabitot. A gyászmenet megindult a temetőbe. Csak a férfiak mehettek, a nőknek az aulban kellett maradniok. Némán, lehorgasztott fővel ballagtak.

A frissen ásott sír már készen állt a halmon.

Manapság a városokban és néhol aulokban is divatba jön a koporsó, de elődeink súlyos bűnnek tartották volna, hogy az elhunyt testét összeszegelt deszkák közé zárják. Azt mondják: „Földből lett, vissza kell térnie a földbe, hadd egyesüljön por a porral."

Hogy meggyőződjön a sír megfelelő állapotáról, apám belefeküdt, fejével nyugat

felé, kezét kinyújtotta kétoldalt, felkelt, felült, jól megnézte, aztán kimászott. Mivel apám alacsony termetű, vézna öregember volt, a nagymama pedig testesebb nála, úgy látszik, kétsége támadt, hogy jól vette-e a mértéket, és ezért jelt adott a nagybátyámnak, hogy ereszkedjen le ő is a sírba. Az engedelmesen megtette ugyanazt, amit a bátyja, de érzékeny lelke nem tudta elviselni ezt a megpróbáltatást, és felcsuklott a zokogástól. Apám haragosan rákiáltott:

– *Tejt!** Ne mocskold be a földet könnyeiddel! Mássz ki, szaporán!

Így hát mindkét fia maga járt a nagymama „szobájában", mielőtt ő örökre beköltözött volna oda.

Fehér nemezlapba burkolva, fiai karján, úszva ereszkedett le nyughelyére a nagymama. Kibontották a nemezt, meglazították a halotti lepel csomóit a fejénél és a lábánál, kitakarták az arcát, megigazították a fejét, amely nyugat felé volt. A gödör nyílását befedték téglával, és földdel szórták be a „folyosót". A jelenlevők mindegyike földet dobott rá, ezekkel a szavakkal *„Ijmaning zsoldasz bolszun"* (Tiszta a lelkiismereted), *„zsatkan zsering torka bolszun"* (legyen neked könnyű a hely, ahol fekszel, mint a pehely)...

Kisebbik fia zokogva borult le a földre, és fejét fogva suttogta:

– Jaj! Sötét van odalenn!

– Hagyd abba a vonítást! Állj fel! – kiáltott rá apám. A bácsi felemelkedett, és még mindig zokogva, lapáttal szórta a földet, az előírt búcsúszavakat mormolva.

Rövidesen kis sírhalom emelkedett. Mindenki sarkára ereszkedett a sír körül. A molla a sír nyugati oldalán ült le, és az imádságot olvasta. Az emberek némán ültek még négy-öt percig azután, hogy a molla befejezte az imát. Majd mindenki felállt, és elment. Mintegy negyven lépésre távolodva a sírtól, valamennyien megfordultak, és visszatérve a sírhoz, hangosan, jó szavakkal emlékeztek a nagymamáról: „Igazhitű muzulmán nő volt, tiszta, becsületes asszony, jóságos lelke senkit soha meg nem sértett volna." Utána ismét elmentek, és többé már nem tértek vissza.

Azt tartották, hogy mire az emberek negyven lépést megtesznek, belép a sírba Zsebrájil arkangyal kivallatni az elhunytat, és az emberek azért térnek vissza, hogy ha a halott zavarba jön, és nem válaszol elég érthetően Isten nyomozójának kérdéseire, akkor „segítségére siessenek, kihúzzák a csávából"; ilyenkor tanúsítaniok kell az egész világ előtt, és Zsebrájilt is meg kell győzniök róla, hogy az elhunyt tisztességes, jóravaló ember volt itt a földön. Zsebrájil hitelt ad az élőknek: abbahagyja a vallatást, és elrepül, jelentést tesz a Teremtőnek arról, hogy még egy jámbor lélek érkezett, ott hagyva Isten bűnös nyáját a hazug világban.

Mindenki visszatért az aulba. A nők sírva fogadtak bennünket. Teát hoztak, utána beszbarmakot, mely már a mi házunkban készült. Ettünk, és imákat mondtunk a nagymamáért, ilyenképpen: *Tije berszin* (érjen el hozzá – meghallgatásra találjon az ima). A nagymama halotti tora után apám a molla elé tett egy köteg pénzt, és mindannyiunk nevében köszönetet mondott neki az imádságokért.

* *Tejt!* – Ne merészelj!

A nagymama holmijait és ékszereit ládába rakták, és elzárták.

A rokonság még három napig ott maradt, hogy részt vegyen a gyászunkban, aztán szétszéledtek. Nagynéném és Ubiján a búcsúnál még egyszer elsiratták a nagymamát, és arra kértek, ne felejtsük el, hogy a bennünket összekötő csomó, ami a nagymama volt, kioldódott, most hát eljött az ideje a testvéri érzelmek megerősítésének. Erre a mieink kellő udvariassággal azt felelték, hogy a nagymama emléke még nagyobb felelősséget ró ránk a baráti és rokoni kapcsolatok ápolásában.

Minden pénteken imákat mondtak érte.

Bár a kazakok tréfából azt szokták mondani, hogy „az öregasszony halála ünnepnap", a nagymama halála mélységes fájdalmat okozott valamennyiünknek, kezdve apámmal és végezve a legfiatalabbal, velem; sokáig egyikőnk sem tudott megszabadulni az árvaság érzésétől.

Nagymama halála volt az első halál, amelyet láttam, és az ő temetése az első, kazak szertartások szerinti temetés, amelyen részt vettem.

Nagymama halála után házunk sokáig tartotta a gyászt. Az eltávozott mindannyiunknak hiányzott. A ház népe csak a legszükségesebb családi ügyekben váltott komoran egy-két szót egymással. Mindenki hallgatag volt, mintha nagymama elvitte volna magával a vidámságot és a vitákat, a civódásokat és a gyerekzsivajt, a családi hiábavalóságokat, az ebédek és a vacsora utáni esték ünnepélyességét. A nők némán főzték az ételt, osztottak és tálaltak nekünk, mi pedig némán ettük a porciónkat.

Nagybátyám, aki különösen érzékeny volt, pillanatonként szomorított bennünket nehéz sóhajaival. Amikor azonban lefeküdt a padlóra, és mozdulatlan tekintettel a mennyezetre meredt, apám összehúzott szemöldökkel nézett rá. A bácsi láttán valamennyien súlyos hallgatásba merültünk.

– Momintaj! – fordult akkor apám öccséhez. – Kelj fel, nézz a jószág után!

A bácsi ilyenkor felkelt, és lassú léptekkel kiment a házból. Az udvaron gépies mozdulatokkal eloldozta a lovakat és a teheneket, felmarkolt a kazalból egy nyaláb szénát, és szétdobálta a sövény mögött. A jószág a táplálékra vetette magát, ő pedig guggolva, szomorúan nézett az állatokra.

Valamennyiünknek hiányoztak a nagymama erélyes, határozott utasításai, parancsoló mozdulatai, jóváhagyó mosolya, gyöngédsége, szigora, és azok a szép pillanatok, amikor meséket mondott nekünk, és a szeme körüli ráncokban könnyed, kópés nevetések bujkáltak.

Mint a csatában, ahol a parancsnok váratlan elvesztése megzavarja a rendet, a mindennapi életben, a házi tűzhely közelében is, ahol születtünk és felnőttünk, a nagymama szigorú rendjéhez szokva nevelkedtünk, megtorpanás és zavar támadt, s az idősebbek közül egyelőre senki sem merte a nagymama szerepét magára vállalni. Mintha rá vártunk volna, már-már úgy tetszett, hogy visszatér, felébreszti a családot a mély álomból, és frissítő lökést ad. De sajnos naponta újra meg újra meg kellett győződnünk róla, hogy mindörökre elment tőlünk.

Nagyapám időtől megfeketedett, erős fából készült, faragásokkal és málló, megfakult festésekkel díszített ágya a régi helyén állt, a szoba bal oldalán. Az ágy teljesítette végső kötelességét, asszonyának halottas ágyául szolgált. Nagymama szerény fekhelye mindig akkurátusan be volt vetve. A szokáshoz híven, az ő ágyát senkinek sem illett elfoglalni.

Éjszakánként nem hallottuk többé öreges krákogását, mélyről jövő köhögését, sem békés szuszogását, és senki nem hívogatott többé kedveskedve bennünket.

Nagymama halála után két héttel levágtak két kövér bárányt, beszbarmakot főztek, baurszakot készítettek, és meghívták az egész ault. A díszhelyen az öregaszszonyok ültek, akik a nagymamát mosdatták, a többiek koruk szerint. Imákat olvastak fel a *Korán*ból nagymamáért, és minden vendég azt kívánta, hogy „a mennyek országa adassék meg az elhunytnak", csak azután látott hozzá az evéshez. Evés közben senki sem beszélt, de amikor a teát hozták, apám középre állt a félkörben ülő vendégek közé, kettesben a bácsikámmal. Két kezét hasán összefonva, apám egy barna bőrű öregasszonyhoz fordult, akinek arcára mély ráncokat vésett az idő és a fehér zsauluk olyan volt rajta, mint egy hatalmas habos sütemény, amelyet egy kicsi fejre tettek.

– Tisztelt Anya – mondta apám –, tiszteletre méltó társnőivel együtt – és itt apám felsorolta a mellette ülő öregasszonyok nevét – nagy szolgálatot tett anyánknak és nekünk, akiket az ő áldott teje táplált, hogy mekkorát, azt csak maga az Isten tudná megmondani...

– Valamennyien halandók vagyunk, édes fiam! Csak a kötelességünket teljesítettük – dünnyögte az öregasszony reszkető hangon, mintegy önmagának. Barátnői, a hozzá hasonlóan ősz öregasszonyok, rábólogattak.

– Megfizethetetlen az adósságunk magukkal szemben, Anya – folytatta apám, és a bácsi valahogy görnyedten biccentett rá, mintha bátyja szavait ismételné. – Fogadják, tiszteletre méltó Anyák, tiszta szívből jövő hálás köszönetünket!

A bácsi és apám háromszor mélyen meghajoltak az öregasszonyok előtt.

Fogadjuk, fogadjuk – mormolta fehér zsáulukban az egyik ősz hajú asszony. Tisztelünk benneteket, mert teljesítitek anyátok iránt a fiúi kötelességeteket.

– Nektek, Momis és Mominkul, nem velünk szemben van megfizethetetlen adósságotok – vágott közbe harsány hangon a másik, egy fürge öregasszony –, hanem az anyátokkal szemben.

– Köszönet nektek, gyermekeim. Szép temetést rendeztetek – tette hozzá a harmadik. – Bár adná az Isten, hogy mi is így fejezhessük be bűnös életünket, ahogy anyátok.

– Nem, nem tettek meg mindent! – kiáltott közbe újra a fürge öregasszony. – Vajon a gyerekek méltóknak bizonyulhatnak-e anyjuk munkájának akár csak századrészére is, amikor az hordta őket a szíve alatt, gondoskodott róluk éjt nappá téve, nyugalmat nem ismerve?! Nem, nem ilyennek születtetek, anyátok nevelt ilyenné, ő állított talpra benneteket.

– Igen, igen, igaza van, Anya – felelte apám, a bácsi pedig elérzékenyülve szipogott.

A ház népe behozta nagymama holmijait, és feltornyozta a legöregebb asszony előtt. Az pedig, fogatlan szájával suttogva valamit, osztotta a holmikat az öregasszonyok között. Amikor a ruhaneműket már szétosztották, és csak az ékességek maradtak, az öregasszony szünetet tartott, körülnézett, és néhány szót mormolva, a fiatalabb asszonyoknak adogatta az ékszereket: az egyiknek fülbevalót, a másiknak gyűrűt, a többieknek karkötőket, korall gyöngysorokat, mondván: „Viseld az ő emlékére!"

Amikor mindenki elment, két férfi kivitte nagymama ágyát a házból, és a háztetőre tették; sokáig sütötte ott a nap, fújta a szél.

Ezután nem maradt semmi a házban, ami nagymamára emlékeztetett volna bennünket.

„Megfizethetetlen az adósságotok anyátokkal szemben"... – a talpraesett öregasszony szavai mélyen emlékezetembe vésődtek. Megértettem, milyen sokkal tartozunk nagymamának – életünkkel is. Különösen fokozta ezt nagybátyám vigasztalhatatlan bánata, akit mindannyiunknál jobban megrendített nagymama halála. Hiszen a nagymama éppen a legkisebb fiára kiabált rá legtöbbet, és én szégyelltem magam, hogy nem szenvedek olyan erősen a halála miatt, mint a bácsikám.

Kezdtem a nagybátyámat mindenben követni, gyermeki őszinteséggel utánozva őt, ezzel szerettem volna jóvátenni hibámat, amelyet a nagymama emlékével kapcsolatban elkövettem. Kívülről tudtam néhány imádságot, amelyekre apám tanított meg, és amikor lefeküdtem, elmondtam magamban, lelkem mélyén a nagymamának szentelve őket.

Néhány nap múlva apám láthatóan megszabadult a nagymama halálával rá hárult gondoktól és vesződségektől. Egyre ritkábban kezdték látogatni házunkat a részvétlátogatók, akik köszönés nélkül léptek be, kínálás nélkül ültek a díszhelyre, az ima szavait suttogták, és kifejezték együttérzésüket bánatunkban: „Ilyen az ember sorsa!", „Növekedjenek az ő ágai!", „Élők, éljetek boldogul!"

A vendéget rendesen teával kínáltuk, és apám vagy nagybátyám kísérte ki, hogy felsegítse a lóra.

A szokás tiltotta, hogy családunk valamely tagja nyilvános helyen megjelenjen, nehogy összetalálkozzanak azokkal az ismerősökkel, akik még nem teljesítették a részvétnyilvánítás kötelességét.

„Csak most temette el a hozzátartozóját, és máris jön-megy!" – így ítélte el a nép azt, aki nem győzte kivárni, hogy ledobhassa a gyászt.

„Te mindmostanáig nem látogattad meg a házat, melyet örökre elhagyott egy ember, bánatba borítva szeretteit!" – hányták szemére annak, aki késlekedett a részvét nyilvánításával.

Kezdtünk otthonülők lenni, az emberek pedig, akik az aul közelében jártak, siettek házunkba kötelességüket teljesíteni.

A részvétnyilvánítás haláleset alkalmából kétféle: *köngül ajtuv* megnyugtató

szavakat mondani –, ez kiterjed a megboldogult összes ismerőseire és hozzátartozóira. Az ismerősök közül azok, akik nem voltak ott a temetésen, vagy az aulba utaznak, és úgy tolmácsolják együttérzésüket, vagy alkalomadtán, véletlen találkozáskor mondják el, a vásáron. Aki temetés után először lép be a házba, látogatását imával kezdi, kifejezi részvétét, és köznapi ügyekről nem beszél, sem pedig tréfálkozást nem enged meg magának. Ha van efféle ügye, az a következő találkozásra marad. A részvét másik fajtája: a *bata okuv* – imamondás a halottért. A részvétnyilvánításnak ez a formája mindazokra kötelező, akik valamilyen atyafiságban vannak, továbbá a *tamir*okra – a legközelebbi barátokra.

Az volt a szokás, hogy a részvétnyilvánító családból eljöttek az összes felnőttek, három-négy falubelijüknek, közeli barátjuknak a kíséretében. Hoztak magukkal korzsunban vágott bárányt, baurszakot, teát, cukrot és *bata okurlukot* ima mondására (jószágot vagy pénzt).

Imákat mondtak az elhunyt lelki nyugalmáért; ilyenkor megvendégelték őket, tort rendeztek. Sok család rögtön visszaadta a bata okurlukot, megtoldva még a zsirtisszel, amelyet szétosztottak a kísérők között. Mindkét részről széles gesztusokkal hangsúlyozták, hogy semmit sem sajnálnak, ha hozzátartozójuk lelki békességéről van szó, hogy ebben az álnok világban a gazdagságnak nincs semmi jelentősége, és mindenképpen teljesíteni fogják kötelességüket az elhunyt iránt, megadva lelkének azt, amit megérdemel.

A nagymamáról való megemlékezési szertartások halálának évfordulójáig folytatódtak. Eljöttek hozzánk összes rokonaink valamennyi ágról – ha jól emlékszem, huszonkét család. Minden hónapra jutott két megemlékezési menet. E látogatások révén megismerkedhettem minden rokonunkkal, azokkal is, akik távoli vidékeken éltek. Voltak köztük jómódúak, közepesen tehetősek és szegény emberek. A szegények számára nem volt ez olcsó mulatság – utolsó értékeiket hozták el. Apám és nagybátyám hozzájuk különösen figyelmesek voltak. Emlékszem, amikor eljött hozzánk Arisztan unokaöccsünk Buraldajból két, magához hasonló, toprongyos fickó kíséretében. Néhány font húst hoztak, amelyet bizonyára a vásáron vettek, egy kis csomag teát, egy font cukrot. Letettek az asztalra néhány ötöst, és bűntudatos arccal azt mondták:

– A szegény embernek rövid a keze, de tiszta a szíve. A nagymamáért hoztuk.

Tisztelettel fogadtuk őket, az ötösöket visszaadtuk, megduplázva. A tiszta lelkű Arisztan azonnal megosztotta a pénzt egyenlően a barátaival.

– Jó, hogy legalább a szegény embernek nem útitársa a förtelmes fukarság – mondta utóbb apám, amikor Arisztan szerénységére és a gazdag Kirikpaj fösvénységére és sajátos aranyszabályára emlékezett: „garasokból gyűlik a vagyon". Igen, valóban, a mi szegényeink megvetették Kirikpaj felfogását, és nem verték fogukhoz a garast...

A gazdag Kirikpajnak Pijas nagynéném a második felesége volt. Kirikpaj családjában nem szorult ugyan a második helyre, de mégis számolnia kellett a férjével.

Egyszer a bácsi elvitt hozzájuk vendégségbe. Kirikpaj fukaron, elhanyagoltan

élt. A jurta közepén üldögélt a beteges vénember, és a háztartás minden ügyébedolgába beleavatkozott: „Süssetek vagy két tucat baurszakot!" „Egy csipetnyi teát tegyetek a kannába, ne többet, hogy ne legyen olyan sűrű, mint a múltkor!" „Ezeket a húsdarabokat rakjátok a fazékba!" „Több vizet öntsetek rá, hadd jusson a házban mindenkinek leves!" „Dagasszatok kétöklömnyi tésztát, annyi elég lesz a vendégeknek." „Miért hoztatok be olyan sok *juhporost**?" „Hová lett az a sok só? Nem hever az a földön, mint a Karatau kövei!" „Adjatok rántott levest a cselédeknek!" Ilyeneket kiabált, és ordítozása betöltötte az estét. A háziak engedelmesen teljesítették parancsait. Ez a zsémbes vénember mindenkivel kötekedett, mindenbe beleütötte volna az orrát. Feleségei, menyei és fiai nem tiltakoztak, de az arcukról gyűlölet sütött, és a szemükből azt lehetett kiolvasni: „Meddig akarsz még élni? A szemrehányásaid szitává lyuggatják a fülünket!"

Amikor feladták a teát, és a két tucat baurszakot szétszórták a dasztarkánon, Kirikpaj megparancsolta, hogy hozzanak három kisebb darab cukrot. Kettőt ő maga ütött szét kis darabkákra, elszórta az abroszon, a harmadikhoz azonban nem nyúlt, megparancsolta, hogy tegyék vissza a ládába, és megkérdezte, hogy hány darab cukor maradt még ott.

– Körülbelül húsz – felelte Pijas.

– Hogyhogy húsz? Reggel huszonhét volt, két darabot most vertem szét, egyet visszatettem, huszonötnek kellett maradnia – mondta izgatottan.

– De hiszen a ház soha sincs vendégek nélkül – mentegetőzött Pijas. – Ma a szomszéd aulból vendégeskedtek nálunk.

– Minek kell a szomszédasszonyokat rászoktatni, hogy cukorral igyák a teát?! – háborodott fel Kirikpaj.

Amíg ezt a furcsa, számomra szokatlan családi beszélgetést hallgattam, észre sem vettem, hogy Kirikpaj jelére elvitték a dasztarkánt.

Amikor a beszbarmak megfőtt, Kirikpaj újra rákezdte: „Ebbe a tányérba ezt a darabot tegyétek, ebbe tésztát tegyetek, ezt a maradék húst vágjátok kis darabokra, és a tészta maradékával osszátok szét a többieknek."

Hármunknak egy tálat adtak. Kirikpaj, feltűrve az inge ujját, apróra vagdalta a húst. Amikor elkészült vele, felszólított, hogy lássunk evéshez. Megkóstoltam, de a tészta túl vastag és sós volt. Úgy látszik, a menye, aki a tésztát gyúrta, a sót nem „kétöklömnyi" tésztához mérte. A hús rossz minőségű és egy kissé szagos volt. Másodszor nem nyúltam a tálba. A bácsi úgy tett, mintha enne, üres kezét emelte a táltól a szájához, de Kirikpaj falt, mint egy éhes farkas, bekebelezte az egész beszbarmakot. Nagyszámú családja a főzőüst körül nyüzsgött, ki-ki a kezét nyújtogatta, és lopva dugott a szájába egy-egy elkapott darabkát.

Kirikpaj kitakarította a tálat, kezét a csizmaszárába törölte, kiitta az odanyújtott *szorpát***, és megsimogatta a szakállát.

* *juhporos* – szárított juhtrágya – tüzeléshez. – *A ford.*

** *szorpa* – húsleves, a főtt hús elköltése után feladott, csészéből fogyasztandó húslé

Bap boptu! Bap boptu! – mondta a jóllakottságtól elégedett hangon. – Pontosan annyi volt, amennyi kellett! Minek kell többet készíteni? Mindig így csináljátok! – oktatgatta az értetlen feleségeket és menyeket, és az éhkoppon maradt család lehorgasztott fővel bámult a földre.

Éjfél felé felébredtem.

– Te miért nem alszol? – kérdezte a bácsikám.

– Éhes vagyok.

– Pszt! Csendesebben! Szégyenbe hozol, bird ki még egy kicsit, reggel elmegyünk Kelimbethez, ott majd jóllakatnak.

Kora reggel a bácsikám igyekezett valamilyen ürüggyel minél hamarabb elhagyni Kirikpaj aulját. Üres gyomorral jöttünk el.

Kelimbet legfiatalabb nagynénémnek, Übikülnek volt az apósa. Vagy húszversztnyire lakott Kirikpaj auljától, a Karataun, a Borkazgan szurdokban, ami meszes szorost jelent. Neki is nagy családja volt, de szegény embernek számított, jobban mondva, nem nagyon tehetős középparasztnak. Az ő auljában tisztaság és rend volt. Az egész család örömmel fogadott bennünket. Őszinte szívből köszöntöttek, és tudakozódtak az egészségünk felől.

A bácsinak első dolga volt bejelenteni, hogy éhesek vagyunk. Amíg a szamovár felforrt, a jólelkű, sovány, barna arcú öregasszony, a nagynéném anyósa, gyorsan kenyeret, *kurt*ot*, vajat, tejfölt, tejet rakott elénk.

Amikor jóllaktam, a bácsira néztem, és azt mondtam Kirikpajt utánozva:

– Bap boptu! Bap boptu! Éppen annyi volt, amennyi kellett!

A bácsi felnevetett, és teázás közben elbeszélte a tegnap esti vacsorát, amit Kirikpajnál költöttünk el. Kelimbet egész családja, amely nagy egyetértésben, együtt üldögélt a dasztarkán mellett, gurult a hangos nevetéstől...

De ideje visszatérnem a témához. A nagymama halálát követő évben megfordult nálunk az egész rokonság, a családfa valamennyi ágáról. Szerkebaj érkezése pompás és hatásos volt. Szerkebaj bőségesen megtöltött toros korzsunokat hozott magával. Ezúttal hallgatag volt, nem kiabált a bácsira. Kijárt a nagymama sírjához, gyakran sóhajtozott, nyögött, mondván, hogy most már egyedül ő maradt a család idősebb nemzedékéből, és magányosnak mondta magát. Úgy látszik, az öreget mélyen érintette, hogy kor szerint most már rá került a sor, neki kell elhagynia ezt az álnok világot. Nem mulasztotta volna el a *namaz* (az imádság) idejét, pedig azelőtt sohasem tapasztaltam benne ilyen buzgóságot. Nem követelőzött, nem parancsolgatott, hanem csak kérte a bácsit, hogy olvassa rendszeresen a *Korán*t az elhunyt elődök lelki üdvéért. Sőt, egyszer-kétszer becézve Momintajnak szólította – kicsinyítő képzővel –, ahogy néha, jó hangulatában, a nagymama hívta. A halál és nagymama elvesztése megszelídítette Szerkebaj lobbanékony természetét, bár nem sok időre...

A megemlékezések nagyanyóról tisztelettel folytak.

* *kurt* szárított sajt

Igen, a kazakok tudtak örülni az újszülöttek érkezésének, az új házasok boldogságának, jókívánságokkal halmozva el őket; és tudták tisztelni a halottak emlékét. Ez a magatartás normái közé tartozott, társadalmi kötelesség volt, mindenki számára kötelező.

Miután a részvétlátogatásokkal és megemlékezésekkel kapcsolatos gond és sürgés-forgás elült, és lezajlottak a legközelebbi hozzátartozók látogatásai, apám esténként, szabad idejében, nagymama lelki üdvösségéért a *Korán*t olvasta. Ezeket a sajátos gyászszertartásokat komolyan és ünnepélyesen végezte, és az egész családot bevonta.

A *Korán* olvasását, csakúgy mint az imádkozást, kézmosás előzte meg. Apám a ládából elővett egy nagy, megsárgult bőrkötéses könyvet. Óvatosan fogta kézbe, és leült vele a leterített, tiszta nemezszőnyeg, a díszítéssel borított *tekemet* közepére; azután homlokához és szakállához érintette a *Korán*t, és ünnepélyes tartásban olvasni kezdte. Mi félkör alakban ültünk előtte, és figyelmesen hallgattuk. Lassan, elnyújtva, szinte szótagolva olvasta a számunkra érthetetlen arab szavakat, különösen hosszan ejtve minden egyes sor utolsó szavát.

Magával ragadott bennünket a prófétának, „Isten kedveltjének" nyelve – kora gyermekségünktől ezen a néven emlegették nekünk Mohamedet, az igazhitű muzulmánok prófétáját –, az érthetetlen, de szépen hangzó szavak ritmusa és meghökkentő zeneisége.

Jóllehet a szöveget nem értettük, apánk komoly és figyelmes tartása, megindult, remegő hangja megszelídített bennünket; úgy éreztük, hogy ezen a könyvön keresztül, amely egy nagy párnán feküdt előtte, valóban az Istennel beszélget. Olvasás közben egyetlen gyerekes csínyt sem engedtünk meg magunknak.

Egy óráig, néha kettőig is eltartott a *Korán* olvasása. Apám elvette kezét a nyitott könyvről, amelyet lapozgatott, és lehunyt szemmel, emlékezetből mondta a *Korán szúrá*jának kezdetét, felemelve szétnyitott tenyerét. Mi is kinyújtottuk magunk elé kezecskéinket, hallgatva apánk befejező szavait, amelyeket megértettünk, mert kazakul mondta, drága anyanyelvünkön:

– Ó, mindenkinek megbocsátó, legkegyesebb és mindenható Teremtője nyolcvanezer lénynek, amely a levegőben repül, a földön jár és a vízben úszik! Ó, alkotója a világmindenségnek, az áldott Napnak, az ezüst Holdnak, a pislákoló csillagoknak, a mennynek és a Földnek! Ó, bölcs teremtője világnak és a túlvilágnak, a Föld erős várának és az óceánok és tengerek véget nem érő kékségének, a zuhogó folyóknak és a virágok mintáival borított széles mezőknek, a fenséges hegyeknek és a csipkés gránitszikláknak!... Mi, a te szolgálód ivadékai, egy anyaméhben termett fivérek és nővérek, fiú- és lányunokák, meghajtjuk előtted fejünket, és imádsággal fordulunk hozzád, tiszta szívből, adj nyugodalmat a mi szülőanyánk, elhunyt édesanyánk lelkének... Bocsásd meg neki, nem érdeme szerint, hanem a te kegyességedből, minden földi bűnét, és fogadd be az ő lelkét mennyei birodalmad fényes tájaira. Ámen! Érjen el a mi imádságunk a te füleidhez, és találjon meghallgatásra!

Ezt elmondván, apám háromszor megsimította hosszú, őszes szakállát, mi pedig gyermekarcunkat.

Ahogy most visszaemlékszem, apám zárószavai különös benyomást gyakoroltak gyermeki elmémre, és gyermeki képzeletem távolba, messzi utakra szárnyalt.

Amikor apám az Isten „mindenhatóságáról" szólott, képzeletemben felködlött egy óriás, kezében hatalmas pöröllyel, amint a kövek hatalmas tömbjeit apró darabokra töri. Apám azt mondta: „A legkegyesebb", ezért képzeletemben az óriás széles, jóságos mosolyra derült. „Nyolcvanezer lény Teremtője" – jelentette ki apám, és az én szemem előtt madarak, bogarak, csikók, báránykák, kecskegidák és kis tevék képe villant fel... „A tengerek és a folyók, a szárazföld, a széles puszták és a hegyek Teremtője." Ezeknél a szavaknál az óriás kezének intésére a pusztán hatalmas vizek fakadtak. A víz bugyborékolva folyt szét a tengerekbe és a folyókba. Hatalmas lapátjával az óriás a földet meregette, töltést emelt, és ez a földtömeg heggyé növekedett.

„A te szolgálód fiai és unokái"... Ez elkeserített, nem akartam egy szolgáló unokája lenni. Képzeletemben az én erélyes nagymamám képe sehogyan sem fedte a „szolgáló" jelentését. Nem tudtam őt megalázottnak, nyomorúságosnak elképzelni.

„Mennyei birodalmad fényes tájaira..." Eszembe jutott a bácsikám kiáltása: „Ó, sötét van ott!", amikor a nagymama sírját betemették. Féltem akkor, és sajnáltam a nagymamát, most pedig könnyeimet nyelve mondtam apám után: „Adj neki egy fényes sarkot a te mennyei birodalmadban."

Megmaradt az emlékezetemben, hogy amikor unokabátyám, Aruan, Ajsza nagynéném egyetlen fia meghalt, az öregasszony sápadtan, könnyek között, a haragtól fuldokolva szaggatta magán a ruhát, és kibontva ősz haját, a vigasztalhatatlan fájdalom rohamában átkozta Allahot, agyalágyult vénembernek nevezve őt. Megrendültem, és a mai napig is a mérhetetlen anyai bánat kifejezéseként maradt meg emlékezetemben ez a tiltakozás a halál ellen, mely egy fiatal életnek vetett véget.

Az öregek általános megalázkodása Allah előtt egyfelől, a nagynéném átkai másfelől, nem fértek meg gyermeki tudatomban. Néha kimentem a házból a forráshoz, és elképzeltem magamnak Allahot. Szerettem volna megtalálni, megpillantani őt.

És lám, mintha csak az én fantáziám iránti előzékenységből történt volna, a mennybolt közepén egy nagy, fehér felhő kerekedett, óriási, ülő alak formájában. Hát itt van! Szememet le nem véve róla, bámultam a felhőt, képzeletemben hatalmas öregembert formázott, bő, fehér köpenyben, fürtös, ősz, göndör hajjal és hosszú szakállal. A felhő foszladozott, és én mintha most profilban láttam volna fehér szemöldökét, hosszú szempilláit. Most megfordult, és az volt az érzésem, hogy mindenre figyel...

... Vendégségbe érkezett Übiján. Ő emlékezett a legjobban anyánkra, és kérte apámat, hogy érette is olvasson *Korán*t. Apám teljesítette a kérését. Mostanemcsak

nagymamáért, de összes meghalt elődeinkért olvastuk a *Korán*t, a nevük említésével, és ezeknek a szavaknak kíséretében, hogy: „a te szolgád", „a te szolgálód". Sok-sok elődünkről most hallottunk először, és apánk, megérezve közönyünket, a *Korán* olvasása után elbeszélte, hogy kik voltak ők a mi számunkra, hogyan töltötték az életüket, milyenek voltak, és milyen volt a természetük. Szívesen hallgattuk apánk visszaemlékezéseit. Érdekesen tudott mesélni, így azután nemcsak imádságosak lettek az esték, hanem bizonyos fokig irodalmiak is. Minden emlékemet atyafiságunkról és néhány történetet nemzetségünk tagjairól apánk „esti iskolájából" merítettem.

Ez idő tájt töltötte be apám a hatvanadik évét. Amióta az eszemet tudom, ősz szálak vegyültek a szakállába, de nagymama életében észre sem vettem hajlott korát: a nagymama jelenlétében mindig gyermek maradt, aki fölött édesanyja szülői hatalmat gyakorolt. Nagymama életében ő csak a legidősebb gyermek volt a családban. Amikor öregember vagy öregasszony van a házban, mindenki fiatalnak tűnik mellette. Apám most szűnt meg számunkra fiatalnak lenni.

– Mi vagyunk a család, mi vagyunk a nép – mondta apám. – A családban öregek halnak meg, fiatalok születnek és élnek, de a nép nem ismeri a halált. Anyánknak két fia és hat lánya van életben, unokája pedig, Istennek hála, összesen – huszonhárom. Ő egymaga harmincegy gyökeret eresztett, és nektek is lesznek majd gyökereitek gyermekeim. Apám rendesen így fejezte be elbeszéléseit.

Tavasszal családunk egy orosz muzsikkal, Kuzma Goncsarovval szövetkezett. Kuzma nagy családos, vörös szakállú, vörös szemhéjú, ráncos öregember volt. Idősebbik fiát Száskának hívtuk, a másikat Nekodinak, a harmadikat Tiskónak, a negyediket Kerillnek és a velem egykorút Vaszilnak, az öregasszonyt Matykának, a két menyét meg Szanykának és Manykának.

A kazakok sohasem ejtették helyesen az orosz neveket és családneveket, mindig átforgatták a maguk módján, és külső adottságaik vagy jellemvonásaik alapján adtak neveket az oroszoknak: Kizil Zsagor – vörös Grigorij, Dmitrij – Metrej, Luka, Iluuke.

Kuzmával a következő feltételek mellett szövetkeztünk: a földet mi adjuk, a vetőmagot felesbe, az igaserő pedig az övé. Vetés és aratás idején tőlünk a nagybátyám dolgozott. Amennyivel kevesebbet adtunk a szövetkezésbe, meg Goncsarovék többletmunkáját tejjel és hússal pótoltuk.

Goncsarov egész családjával, két homokfutón járt ki hozzánk az aulba, vasekéket és boronákat hoztak. Apámmal együtt *százsennyel** felmérték a földet, a bácsi segített, és tanulta, hogyan kell összeszerelni az ekét, „felmunícziózni" a lovakat hámmal, szügyelővel és istránggal.

Nekiláttunk a szántásnak: két eke egymás után hullámokban dobta ki a földet, és mély barázdákat szántott. Nekünk, akik hozzá voltunk szokva, hogy a földet fa-

* *százseny* – régi orosz hosszmérték 2,13 méter hosszú

ekével kapirgáljuk, úgy tetszett, hogy az ekék egyenesen „fenekestül" felforgatják a földet. Sokáig futottam, figyelve, hogy vágják az ekék a zsíros földet, és hogy dobják szét mély, egyenes barázdát hagyva maguk után. Négy jó sárga deres ló húzta az ekét. Mi Vaszillal mentünk az eke után, húzva magunkkal a boronát.

A faeke nyomán a barázdák között felszántatlan részek maradtak, a vetés tarkállott tőlük, és a szekérrúddal így-úgy elegyengetett föld göröngyökben hevert, most viszont a súlyos vasboronák széttörték ezeket a rögöket, és nyomukban apró, hullámos sorokban feküdt az egyenletes szántás. Gyakran visszanéztem, és gyönyörködtem a föld fekete hullámaiban.

Matyka néne vasfazékban főzte az ételt. A mi asszonyaink kíváncsian figyelték, és elámultak a sok zöldségen.

Goncsarovék családjáról és velük való barátságunkról majd később mesélek részletesen.

Véget értek a téli esték.

Eljött a tavasz. Ebben az évben a *nauruz** hónap, amelynek az első napja az újév a régi naptár szerint, a szép tavasz kellős közepén érkezett el, amikor kezdett teljes szépségében, minden színében kibontakozni a természet.

Derűs, napsütéses, enyhe napok voltak... A zöld fű tűhegyei iparkodtak áttörni a vastag földtakarón. A fák ágain, amelyeket még nagyapám ültetett, duzzadni kezdtek a rügyek. Vakítóan csillogtak az Ala-Tau jeges csúcsai, visszaverve a nap sugarait. A földet könnyű pára lepte, a gazdasági udvarokról a trágya fanyar illata szállt. Megjelentek az éneklő madarak, és teli torokból csiripeltek, fütyörésztek. Hazatérő darvak húztak el magasan az égen.

A tehenek és a juhok megellettek... Csupa sürgés-forgás volt minden, fogadták az újszülötteket. A tehenek különösek voltak ellés előtt: szemük csillogott, orrlyukuk kitágult, mintha szimatoltak vagy hallgatóztak volna, fülüket hegyezve törtek ki a szabadba... Ilyen jelek alapján, amelyet a kazakok *bosalau*nak neveznek, tudtuk meg, hogy a tehén bármely órában megellhet, ezért aztán rajta tartottuk a szemünket.

... A bácsikám, ahogy felfogta a vörhenyespiros kisborjút, rögtön az orrlyukába fújt, és óvatosan a szalmára helyezte. A tehén bőgve és szarvával fenyegetőzve közeledett a „csecsemőhöz", és érdes nyelvével nyalogatni kezdte nedves, rövid szőrét. A kisborjú iparkodott felállni hosszú, vékony lábacskáira, melyeken a kis paták helyén átlátszó porcogó volt, ám elesett; még egy kísérletet tett, és ismét elesett, egyre távolabb kúszva a szalma alomtól. Anyja vigyázott rá, nem engedett hozzá bennünket. Most végre, vékony lábacskáin imbolyogva, a kisborjú megtette az első egy-két lépést, pofácskáját anyja hasába fúrva keresni kezdte tőgyének bimbóját, de nem találta, és újra elesett... Akkor a bácsi odament a tehénhez, szigorúan rákiáltva véget vetett féltékeny tiltakozásának, ujjával meghúzkodta a bim-

* ma a március hónapot jelenti

bókat, hogy megtisztítsa őket, és a kisborjút anyja tőgyéhez vitte. Amikor megérezte, hogy borja szopik, a tehén is megnyugodott, és átadta magát az első szoptatás gyönyörűségének.

Ezek a jelenetek ellágyulást és elragadtatást váltottak ki a ház népéből.

Most meg örömkiáltással hanyatt-homlok rohan felénk Elima nővérem, meztelen lábacskáit kapkodva. Újszülöttet hoz – egy fekete, göndör szőrű barikát. Utána szalad panaszosan bégetve az anyajuh...

A tél idején alaposan lesoványodott csikók, amelyek még nem vedlették le szőrüket, legelészték a zöld füvet. Mintegy fonákjára fordított, tépett subácskákban elragadó volt látni hancúrozásukat.

A tél komor emlékét gyorsan elkergette az öröm, amit a tavasz hozott embernek, állatnak egyaránt.

A bácsi szekercéjével kopácsolt, rendbe hozta a primitív mezőgazdasági felszerelést. Készülődött a vetéshez.

Az asszonyok párolták a búzaszemeket, és verték a mozsárban, hogy megtisztítsák a héjától, felteték a nagy üstöket, és főzték az újévi, tejjel ízesített gyöngykásalevest.

Megkezdődött az újév várása – a tavaszé.

Aulról aulra jártak az emberek, hogy felköszöntsék a szomszédokat a tavasz érkezése alkalmából, és megkóstolják a *nauruz közsét**. Mindenki beléphetett a házba, és minden jót kívánhatott a nauruzhoz, és kapott a háziasszonytól egy tányér jó levest. A vendég leült, és amint étkezéshez látott, azt mondta magában:

– Hálát adunk a sorsnak azért, hogy megérhettünk még egy újévet.

Az illendőség úgy kívánta, hogy dicsérjék a levest, az egészet meg kellett enni.

Akadtak furfangos asszonyok, gonosz tréfák kedvelői, akik egyenesen arra tartogattak nagy fatálakat, hogy ha olyasvalaki tér be hozzájuk, akire rég „fenik a fogukat", ezt tegyék a boldogtalan elé, színültig merve levessel. Az áldozat babonából nem merte visszautasítani, lekuporodott hát vele a sarokba, de persze nem győzött ilyen hatalmas porciót bekebelezni az „isteni ételből", és álló napon át, késő estig csak ette-ette. Ha közben elcsigázva megállt, hogy kifújja magát egy kicsit, a háziasszony imígyen nógatta:

Egyél csak, egyél, deli vitézem, kívánok neked annyi boldogságot ebben az esztendőben, ahány búzaszem van a tányérodon!

– Köszönöm, lelkem, hiszen eszem – dörmögte a vendég.

– Egyél csak, egyél, hős daliám, egyél, amíg forró, nehogy kihűljön a boldogságod!

– Egyél, komám, vágyaid kelyhe is legyen ennyire telve – tódította kajánul a háziasszony tréfáját a másik vendég.

* *nauruz közse* - újévi kásaszerű, sűrű leves

Es amíg az áldozat birkózott a hatalmas tál levessel, a többiek adomákat meséltek, szellemeskedtek, tréfálkoztak, nevetgéltek, verseket mondtak és énekeltek a tavasz tiszteletére. Sajátos ünnepi köszöntők voltak ezek a versek...

Tovaillan tavaszra a tél nedve,
Színt vált a föld; selymedzik tarka-szebbre.
Az ember és állat sürgése láttán,
A Nap mintha fénylő anyaszem lenne.
Jön, jön a nyár kakukkos erdő-szóval,
Fiatalok ajkán száz vidámló dal.
Akárha mind most kelne ki a sírból,
Öregje is örvend; ifjul a sóhaj...
Teve borjal, juh ellik – zseng a karám,
Pillangó- s madárhad száll kört kör után.
Virágok, fák kandikálnak hajlongva,
Mint csörgedez a patak csermely-sután.
Hattyú, vadlúd lépdel a tó sekélyében,
Gyerekhad nyargal fészek-lesre ébren.
Sebes lovam iramul gyors-galoppba,
Viharmadár cikkan fel szürke-kéken.
Vérszíjon holt-madarak függnek sorba,
*Lány lányt karol, kényeskedő-kevélyen.**

Ki szólt szebben nálad, Abaj, a mi kazak tavaszunkról! Azon a tavaszon hallottam először a nevedet. Apám ebédnél mesélte, hogy távol, „hét határon túl" él Abaj a Tobuktu nemzetségből, és hogy ő *bolusz* – járási vezető, meg hogy ő a legokosabb a Tobuktu nemzetségben, és nemcsak bolusz, hanem szép verseket is költ, és nagy akin ő, s a dalait az egész puszta énekli.

Amikor a tavaszi Nap eltűnt a látóhatár szélén, pislákolva ferde sugaraival, az emberek, boldogságot kívánva egymásnak az új évre, szétszéledtek.

A postaállomás, ahová a nehéz évben a bácsikám elszegődött kocsisnak, a Taskent–Frunze útvonalon állt. Ezt az útvonalat „fekete útnak" nevezték, bizonyára azért, mert a bevetett földek között valóban fekete szalagként vágott át.

A „fekete út" magasan fekvő vidéken haladt, ahol az „Ezer forrás" ered. Amennyire vissza tudok emlékezni, ez a hosszú út egyetlenegyszer sem szelt keresztül egyet sem ezek közül a kis patakok közül, amelyek a sok-sok horhosban vájtak medret maguknak. Számunkra ez az út jelentette a határvonalat a szántóföld és a legelő között. Tőle délre, az Ala-Tau felé emelkedett a magasan fekvő vidék. A ta-

* Tamás Menyhért fordítása

laj itt apró kaviccsal van teleszórva, ezért nem vetették be, hanem jószágot legeltettek rajta.

Tavasszal a mi aulunk, hogy a jószág ne tegyen kárt a vetésben és a kaszálón, mindig nyári szállásra vándorolt, és az egész nyarat néhány versztnyire az úttól töltötte, benépesítve a magaslatot a jurták fehér gombáival.

A földművelők, akiknek kevés volt az állatuk, nem mentek el az Ala-Tau távoli hegylábához, mert itt helyben is volt elegendő takarmány. Oda voltak kötözve szántóföldjeikhez és rétjeikhez – a nyár az ő számukra a munka dandárja volt. Rendszerint a gazdagabbak vándoroltak az Ala-Tauhoz.

Ott, egy kis földterületen, melynek sugara nem volt több tizenöt-húsz kilométernél, minden nadrágszíjon, aszerint hogy milyen közel volt a hegyekhez, több nappal vagy héttel késett a tavasz. Az éghajlat és a növényzet lépcsősen váltakozott: minél magasabban feküdt a föld, annál hidegebbre váltott.

Vidékünknek ezt a sajátosságát aulunk tréfamestere, Tokmirza azzal magyarázta, hogy Allah szórakozott volt, amikor a világot teremtette.

Megteremtette Allah ezt a bűnös világot – mesélgette a tréfacsináló az egyik nálunk vendégeskedő pusztai embernek. – Elfáradt az öreg a nehéz munka után, és elszenderedett. Ahogy felserkent: látja ám, hogy elfelejtette megteremteni a mi vidékünket. Összeráncolta a homlokát, nagyon megharagudott magára. Haragjában leszakított egy darabka jéghegyet a Himalájáról, és ide hajította. – Tokmirza az Ala-Taura mutatott. – Amíg az Isten jobbra-balra nézelődött, a jéghegy olvadni kezdett, és ezer kis forrás fakadt belőle. Akkor letört egy darabot a déli hegyekből, és ide ragasztotta – a Karataura mutatott –, hogy gátat vessen ezeknek a patakoknak. Persze, kapkodva csinálta, sebtiben, és lám, ez lett belőle, láthatjátok: a patakok beleütköztek az Ala-Tauba. Hová is legyenek most már?... Hát elkezdtek folydogálni lefelé a lejtőn, nyugatról kelet felé. Ezért hívják ezt a patakocskát Terisznek, ami annyit jelent, hogy – vissza. Lám, tisztelt barátaim, ezért nem hasonlít nálunk az egyik földdarab a másikhoz. Azért meg, hogy az emberek között is meglegyen ez a tarkabarkaság, hozott először a forró iráni oldalról egy nyitott köntösű özbeget, aztán a Jenyiszej partjáról duzzadt szemhéjú kirgizeket, most meg nemrégiben ide hozta a lenhajú oroszokat. Ez itt nem olyan, mint nálatok a pusztán, amely úgy terül el, mint abrosz a sima földön, csak heverészik magának a napon, és nem él más rajta, csak kazak. Nálunk, barátaim, mindenféleség van: ha a hegyet akarod, itt van neked a hegy, ha a vizet, ott van, ha kenyeret akarsz, nesze neked kenyér, ha mindenféle gyümölcsöket szeretnél, fogjad, piac kell – tessék, akár mindennap, nem úgy, mint nálatok: puszta, jószág, hús és... ezzel vége.

Néhány év óta Beket postaállomás, a járás egyetlen téglaépülete, a nagy gyülekezetek színhelye lett. Az egész járásból lovasok százai jöttek ide a gyűlésekre.

Ablanulu Szadik érkezése ezúttal május elsejére esett. Az Ablanuluk hárman voltak. Az idősebbet a nép az utónevén Izbaszarnak hívta. Fékezhetetlen kiskirály hírében állott, aki valamilyen tisztséget viselt a kerületben, de tisztét nem sokáig

tudta megtartani. Amikor híre terjedt bukásának, sokan nem tudták megállni, hogy fel ne kiáltsanak: „Úgy kell neki!"

Öccséről, Szadikról a nép körében az a hír járta, hogy komoly, egyenes és megvesztegethetetlenül becsületes ember. Úgy mondták, tapasztalt, udvarias, okos.

A bátyjától féltek, de nem tisztelték, tőle nem féltek, de tisztelték. A nép megkülönböztetésül hangsúlyozta a két fivér utónevét – Ablanulu Izbaszar és Ablanulu Szadik.

Izbaszar mindig lármásan, nagy hanggal érkezett az értekezletre. Senkit nem engedett oda a „küldötteken" kívül. Az értekezlet résztvevőit, ahogy mondják, „a sárba tapodta", sértőn csőcseléknek, „öszvéreknek", „tevéknek" nevezte őket, és nem restellte beszédét közönséges szavakkal, szitkokkal tarkítani. Gyakorta fenyegetőzött a „feketelistával" vagy szibériai száműzetéssel. Az értekezlet után mindenki úgy jött vissza, mint akit agyoncsaptak, és amikor Izbaszar elutazott, a háta mögött kinevették, utánozták járását, hangsúlyát, mozdulatait.

Azokon a gyűléseken, amelyeket Szadik tartott, sokkal több ember volt; valamiféle nagygyűléshez hasonlítottak. Szadik meghallgatására eljöttek öregek és fiatalok, még asszonyok is. A nép udvariasnak és szerénynek tartotta őt.

Derűs nap volt. Előző este hirdették ki, hogy holnap Beketbe érkezik Szadik, és kéri mindazokat, akik meg akarják őt hallgatni, hogy jöjjenek el. „A maga részéről megtiszteltetésnek tartja, hogy megoszthatja az új híreket fivéreivel és nővéreivel."

Apám és a bácsikám elhatározták, hogy engem is magukkal visznek. Gyorsan felöltöztem, és boldogan ültem föl a lóra a bácsi mögé. Útközben utolértünk egy csoport lovast, akik között ott volt Akkul is, Köksolak nevű lován. Apámmal a szokásos módon üdvözölték egymást:

– Jó egészséget, Momis!

– Hosszú életet, Akkul!

– Szadikot mégy meghallgatni?

– Igen, Akkul.

Akkul, ahogy engem megpillantott a bácsi mögött, felkiáltott:

– Hát te, ifjú dzsigit?... Te hová?

A bácsi, észrevéve zavaromat, tisztelettudóan felemelkedett a nyeregben, és felelt helyettem.

– Szadikot meghallgatni, Aka.

– I-i-igen... – húzta el a szót az öreg. – Jó szót hallani – fél boldogság!

Ekkor Akkul észrevette, hogy egyik fiatal útitársa megingott a nyeregben, amikor a lovak átugrották az árkot. Akkul dühödten támadt rá:

– Miért kínozod a lovat? Ez nem hinta! A lovat hajtottad, magad meg egy helyben maradtál! Eltörhetted volna a gerincét annak a nemes állatnak!

– De hisz véletlenül történt, Akkul! – avatkozott közbe békítően apám.

– Hagyj, Momis, hagyjál, Allahra kérlek! A lovas nemcsak magának, de még a lónak sem engedhet meg véletleneket! – és Akkul még egyszer haragosan tekintett a fülig pirult fiatalemberre. – Milyen is ez a mai fiatalság, Momis! Akár egy zsák,

és méghozzá micsoda zsák!... De szomorú is egy ilyen alatt látni azt a szerencsétlen lovat!

Így fecsegett az öreg csaknem egészen Beketig, minden alkalommal hangoztatva saját elsőbbségét a lovassportban. Mindenki tisztelettudóan hallgatta, igyekeztek minél egyenletesebben lovagolni, nehogy méregbe mártott, szúrós megjegyzéseket kapjanak.

Nekem már akkor elromlott a hangulatom, amikor kilovagoltunk a házból. Haragudtam a bácsira, aki nem engedte, hogy én nyergeljem fel a lovat, és most mögötte ültem, a ló tomporán, és a bácsi széles hátát néztem, és megvetettem őt. De a szigorú és zsémbes Akkul zsörtölődését hallva örültem, hogy nem hagytak önállóskodni.

Beértünk Beketbe. Az állomás körüli térséget falként kerítették be a lovak százai. Az emberek a halomnál gyülekeztek, mindenfelé ültek, maguk alá terítve ködmönük szélét. Nagyon sok nép gyűlt össze: őszszakállú öregek, férfiak, dzsigitek, ifjak, és oldalt egy asszonycsoport unatkozott a közeli aulokból.

Mindannyian várakozva néztünk az állomás épületére.

– Jön! Jön! – terjedt el suttogva sorainkban.

A postahivatal főnökének kíséretében, aki régi szabású egyensapkát viselt, és a járási elöljáróság néhány kazak tisztviselőjének a társaságában középtermetű férfi közeledett nyitott, szürke köpönyegben és fedetlen fővel. Amint megpillantottam, én is, akár a többiek, valósággal belefúrtam a szememet. Nyugodtan jött kísérői egyikével. Sápadt, egészségtelen színű volt az arca, a homloka magas, feje kerek, kopaszodó, rövidre nyírt, fekete bajuszt viselt, szeme kissé duzzadt, fáradt.

Szadik felment a dombra, és kézfogással üdvözölte az öregeket, aztán mellére téve kezét, meghajolt a tömeg előtt.

– Üdvözletet hozok nektek, emberek – mondta torokhangon. – Hogy s mint éldegéltek, tiszteletre méltó akszakálok? Hogy szolgál az egészségetek? – fordult az öregekhez.

– Köszönjük kérdésedet, Szadik. Hát neked hogy megy a sorod?

– Az egészséged hogy szolgál?

– Megnőttek-e már a gyerekeid? – kérdezgették az öregek.

– Köszönöm – Ablanulu mosolyogva mutogatta fehér fogait. – Egyelőre nincs baj az egészségemmel... hogy van Köksolak, a lovad, Aka? – fordult a híres lovashoz (Akkult Szadik láthatóan korábbról is ismerte).

– A rendőreid elől rejtegetem – felelte epésen az öreg, általános hahotától kísérve.

Ablanulu Szadik is elmosolyodott.

– Senki sem nyúlhat a te Köksolakodhoz, Aka. Mondjátok meg, hogy én parancsolom – felelte Szadik nyugodtan.

– Köszönet érte, Szadik... Máskülönben se az orosz fogatosoknak, se a mi lovainknak nincs tőlük nyugtunk... Mindenfelé nyargalnak, akár a megveszekedettek, csak a lovak elhajtásában mesterek...

– Szadik már megmondta a dolgokról a magáét – szakította félbe Akkult apám. – Hagyd már, hogy őt hallgassuk.

Akkul haragosan nézett apámra, de elhallgatott. Szadik meghajolt, mintegy bocsánatot kérve Akkultól, és fölment a domb legtetejére. Körülnézett, majd nyugodtan és magabiztosan elkezdte:

– Tisztelt akszakálok, ha megengeditek, szólok néhány szót – fordult az öregekhez.

– Beszélj, Szadik, beszélj! – felelték azok kórusban.

– Tiszteletre méltó akszakálok, kortársaim, és ti, fiatal dzsigitek, meg maguk is, kedves asszonyok – fordult melegen hozzájuk. – Harminchárom évvel ezelőtt, éppen ezen a napon, amikor a természet megújul, a munkások és minden ember, aki dolgozik ezen a világon, kijelentették, hogy ez a nap mindörökké ünnep lesz, a munka, a szabadság, a barátság és az emberek testvériségének ünnepe.

Aztán nagyon egyszerűen és nagyon érthetően mesélt a dolgozó nép ünnepéről – május elsejéről. Röviden, de világosan ecsetelte, mi történik az ország belsejében és az egész világon, tisztelettel említette Lenin nevét, és elmondta nekünk, hogy miért ő a világ összes dolgozóinak nagy vezére. Beszélt a népek egyenlőségéről és testvériségéről, arról, hogy mit hoz a forradalom a dolgozó kazakság számára...

– Boldog az, aki szabad! Ezt akarják a bolsevikok minden ember számára! – így fejezte be a beszédet.

Mindenki nagy figyelemmel hallgatta, egyetlen szavát sem engedve el a füle mellett. Rövid szünet után egyetértő felkiáltások hallatszottak:

– Jól mondtad, Szadik!

– Jó időt választottak az ünnep számára!

– Okosan határoztak!

Szadik még egyszer végignézett az összegyűlteken. Amennyire emlékszem rá, az „elvtárs" szó helyett azt mondta, „atyámfiai".

– Atyámfiai! Én a tietek vagyok! Nem ellenségetek, hanem közületek való, és a testvéretek vagyok. És egyike vagyok azoknak a kazakoknak, akik beléptek a kommunista pártba! Én, akárcsak ti, szeretem a honfitársaimat, és mindenféle jót kívánok nekik. Az orosz nép jó fia (és az orosz nép szám szerint sokkal nagyobb nálunk, kazakoknál), Lenin elvtárs arra tanít bennünket, bolsevikokat, hogy hűségesen és becsületesen szolgáljuk népünket. Lenin elvtárs a népek szabadságát, egyenlőségét és a népek közötti barátságot hirdeti. Egyetlen embernek sem szabad elnyomnia a másikat, senki sem veheti el a munkájuk gyümölcsét másoktól. Minden embernek úgy kell dolgoznia, hogy véglegesen eltöröljük a föld színéről a szegénységet, az éhséget és a szenvedést. A törvényeknek igazságosaknak kell lenniük. Ezért követjük mi és az elvtársaim Lenint, és ezért léptünk be a kommunisták pártjába... Minden, amiről álmodunk és amiért harcolunk, rövid időn belül teljesedni fog. Meg vagyunk győződve róla, hogy ha jól dolgozunk és a tömegek követnek bennünket, elérjük a kitűzött célt. Meg vagyunk győződve róla, hogy a holnapunk jobb lesz a mánál. Ha nem mi, a gyermekeink mindenesetre jobban fognak élni ná-

lunk, unokáink pedig még jobban. Ki lenne az, hacsak nem egy gonosztevő, aki rosszat kívánna gyermekeinek és unokáinak?

Ismeritek a mi közmondásunkat, hogy „a lombos fa árnyékában, melyet valaha a nagypapa ültetett, hűsölnek az unokák". Mi, bolsevikok, azt akarjuk, hogy az emberek jól végezzék munkájukat, hogy a munka gyümölcsei meghozzák nekik a jó és boldog életet... Új fát kell ültetni, gondozni kell, mint anya gondozza a gyermekét... Jöjjön el a termékeny tavasz és örömteljes nyár a kazakok életébe is!

Én fontos ügyben jöttem hozzátok, de erről majd később. Ma pedig ünnepeljük meg a május elsejét.

– Nyúzzunk kecskét! – kiáltotta Akkul.

– Kökpár! Kökpár! – zúgott fel az ifjúság.

Szadik szélesen elmosolyodott, és intett kezével. Mindenki elcsendesült.

– Kökpár! – ünnepélyes zúgás futott végig a tömegen.

Szadik jelenléte mindenkit udvariasságra késztetett. Úgy látszott, még a dölyfös és gúnyos szájú Akkul, „a lovassport abszolút bajnoka", sőt goromba rendőreink is igyekeztek udvariasan viselkedni.

A kökpár népes volt, és „Májkökparinak" nevezték, vagyis a májusünnep tiszteletére rendezett kökpárnak. Mint mindig, Akkul volt a hangadó. Jelenléte szigorú szabályok között tartotta a játékot. Mint a vihar, száguldott végig a lovasok tömege a nyílt mezőn a kecske teste után. Az öregek, Akkul kivételével, természetesen, de apámat is beleértve, valamennyien körülvették Szadikot, és ők alkották a nézők „bírói kollégiumát" – a zsűrit.

Szadik hollószínű karabajiron lovagolt, és vidám mosollyal figyelte a játék menetét.

– Mi, bolsevikok, azt akarjuk, hogy mindenkinek vidám legyen a lelke. Azt akarjuk, hogy gyermekeink ifjúkora boldog és önfeledt legyen. Ellenségeink rágalmakat szórnak ránk, hogy el akarjuk venni az emberektől a boldogságot, és sajnos a mi soraink között is akadnak tudatlanok, akik az ellenség malmára hajtják a vizet! Mi azt akarjuk, hogy mindaz a nemes és jó, ami csak van a népben, eddig még soha nem látott módon felvirágozzék!

Szadik mintegy mellékesen beszélt, közben a zöld mezőn kavargó játékot figyelte. Most már apám mögött ültem a ló farán, mivel a bácsi kedvére akart gyönyörködni a kökpárban. Sértett hiúságom nem hagyott nyugton. Egyetlen vigasztalásom az volt, hogy mondhatnak, amit akarnak, Ablanulu Szadik társaságában lehetek.

Váratlanul, mintha egy ék hasította volna szét a lovasok sűrű tömegét, a kökpárversenyzők sűrűjéből kiszakadt Akkul. Még szemünk sem rezdülhetett, amikor már ott termett előttünk szürke lován, és Szadiknak dobva a kecske testét, odakiáltotta:

– Kapd el, Szadik!

Aztán ágaskodó lován félreugrott. A rövid kantárra fogott Köksolak, karcsú lábain rugózva, egy helyben táncolt. A lovasok tömege a mi csoportunknál kettészа-

kadt, mint a hullám a kiugró sziklafalon. Én jelentéktelenül kicsinynek éreztem magam, és a sérelem hasogatta a szívemet, egyszeriben szerettem volna felnőtt lenni, és együtt lovagolni a többiekkel.

– Maga a kökpár lelke, Aka – mondta Szadik az öreg Akkulnak. – Nem szeretném, ha beköszöntene az az idő, amikor a maga művészete már csak legenda lenne az ifjúság számára!

– Egyelőre nincs szándékomban a másvilágra menni! – jelentette ki sértődötten Akkul. – Már bocsásson meg, Szadik, de engem ne siettessen!

Mindenki felkacagott. Szadik egy szép selyemkendőt nyújtott át Akkulnak.

– Tessék, Akkul! Május elsejei díj! A legjobb dzsigitnek!

Akkul izgatottan felemelkedett a kengyelben, és átvette Szadik ajándékát. Köksolak, mintha tapsolna lovasának, a földhöz csapkodta mellső lábait.

– Most pedig, Aka, maradjon egy kicsit velem – kérte Szadik. – Hadd szórakozzon az ifjúság.

És Akkul engedelmesen ott maradt Szadik társaságában a kökpár végéig.

A kökpár sötétedésig folytatódott. Szadik le nem vette szemét a pusztán nyargalászó lovasokról. Úgy tetszett, mintha a kökpár magával ragadná, de nyugodt és tartózkodó szavai arról tanúskodtak, hogy elgondolkozva keresi a választ a szenvedélyes kökpárjátékban örömét lelő lovas tömeg sorsának izgató kérdéseire.

– Momeke – fordult apához. – Nálad szeretnék nyugovóra térni éjszakára.

– Öröm lesz nekem, ha érkezéseddel szerencsélteted hajlékomat, Szadik – felelte apám. – Megtiszteltetésnek veszem, és nyugalmat találsz majd a fedelem alatt.

Mindenki irigykedve nézett ránk, és én megfeledkeztem róla, hogy a ló tomporán kuporgok apám mögött. Büszke voltam, hogy Szadik választása a mi házunkra esett.

Apám jelt adott bátyámnak, aki tajtékos paripáján vad vágtában hozzánk repült. Hirtelen megállította a verítéktől és portól megsötétedett pejkót.

– Szadik nálunk lesz vendégségben – mondta apám öccsének. Még ki sem mondta az utolsó szót, amikor a bácsi már sarkon fordult lovával, és elvágtatott az aulunk felé.

A kökpár véget ért.

– Kérem, hogy Szadikkal együtt kóstolják meg a sót és az ízeket* az én tűzhelyemen – fordult apám a körülállókhoz.

– Ugyan már, Momeke, túl sok lesz a vendég – mondta volna Szadik.

– Hála istennek, mi, Baktijárok is elegen vagyunk, és nincs felosztva az örökségünk – szakította félbe apám.

Igen, a Baktijárok voltak elegen... Három ház a mienk, apám unoka- és másod-unokatestvéréé, négy ház a Nazaroké, három ház a Taszirbajoké és négy ház a Nijazoké – összesen tizennégy jurta, hetvenfőnyi lakosság házi tűzhelye. Fogad-

* Ez ugyanaz, mint az oroszoknál vagy a magyaroknál a só és kenyér. – *A ford.*

hattunk vendégeket nyugodtan, és megvendégelhettük az Ablanulu Szadik kíséretében levő húsz lovast.

Szadik maga a sor közepén lovagolt, két oldalán pedig hosszú sorban az őt kísérő kazakok.

A Nap hatalmas vörös labdája elrejtőzött a Kulántau hegy púpjai mögött. A puszta lassanként az alkony lágy fátyolába burkolózott. Én, minthogy a ló tomporán töltöttem az egész napot, nehezen gyűrtem le fáradságomat, és amikor a ló, hogy lépést tartson, lassú ügetéssel kocogott, egész testemben fájdalmat éreztem.

Ezen a szélcsendes estén szürke oszlopokban emelkedett a füst aulunk házai körül a tüzekről. A legelőről hazatérő jószág nyüzsögve kavargott a beterelésnél. A mezőn egy hollófekete, lobogó sörényű mén vágtatott végig, visszakergetve a méneshez az engedetlen kancákat. Az aulból a készülő étel illata áradt: baurszakot sütöttek, az üstökben főtt a beszbarmak, gőzölögtek a szamovárok.

A férfiak tisztelettudó tartásban, csoportosan álldogáltak a jurtájuk előtt, a vendégekre várva. Az asszonyok sietős mozdulatokkal tűntek fel itt-ott a jurták között.

Amikor a vendégek megérkeztek, aulunk lakosai mintegy parancsszóra hanyatthomlok elébük szaladtak, és kötőfékjüknél ragadva a lovakat, segítettek a vendégeknek leszállni. Mikor pedig a vendégek leugráltak a kengyelből, elvezették az állatokat. A fáradt emberek kissé imbolyogva, lassan lépkedtek, kinyújtóztatva lábukat.

– Isten hozott, Szadik, íme az én jurtám! – mutatott apám az ajtó félrehajtott függönyére.

– Szerencse és boldogság legyen honos vendégszerető házadban, Momeke – felelte Szadik a hívásra, és azt mondta, hogy a jurtába elsőnek a korosabbak lépjenek be, így szólván mindegyikhez: „A magáé az elsőség, akszakál!"

Így, miután maga elé engedett öt-hat akszakált, Szadik maga is átlépte jurtánk küszöbét.

Mindenkire nagyon kellemes benyomást tett, hogy ilyen gondosan ügyelt a pusztai etikett finomságaira, és minden jelenlevőt megnyert magának.

A többi vendéget más jurtákhoz vezették. Én persze a mi jurtánkba szaladtam be, utolsónak, és csodálkozva megálltam: az volt az érzésem, hogy egy másik lakásba kerültem – úgy megváltozott a jurtánk belseje. A bácsi rám ripakodott:

– Hé, Baurdzsán, eredj a nagy jurtába!

– A fiú a maga utóda, Momeke? – kérdezte apámat Szadik, és mosolyogva nézett rám.

– Igen, az én fiam – felelte az öreg.

– Hadd maradjon velünk – állította meg a bácsit kedvesen Szadik. – Udvariatlanság lenne részemről, ha megtagadnám a társaságunkat ettől a fiatalembertől a saját otthonában, annál is inkább, mivel az egész napot velem töltötte.

Így Szadik megmentett engem az elüldözéstől. Lehetőséget kaptam rá, hogy nyugodtan végigtekintsem az új helyzetet jurtánkban, amely teljesen ámulatba ej-

tett. A padlót, patkó alakban, már a küszöbtől kezdődően szőnyegekkel terítették le, a szőnyegeken atlaszterítők, azokon nagy párnák szétdobálva, a jurta falán pedig csillogott a felaggatott edény. A jurta közepén egy nagy petróleumlámpa lógott, mely erős fénnyel égett. Mintáiról ismertem fel, hogy melyik holmi kié.

Becsvágyó bácsikám megmozgatta az egész ault, és minden jó holmit kölcsönvett, így díszítette és rendezte be jurtánkat, úgyhogy otthonunk olyan benyomást tett, mintha a leggazdagabb emberé lenne az egész környéken.

A vendégek, maguk alá húzva a lábukat, leültek.

Kérkedő bácsikám gyönyörködött az imígyen létrehozott kényelemben és szépségben, bátyjára pislogatva, láthatóan elismerést várt, mintegy azt mondván: „No, milyen? Jól berendeztem?"

A bácsi úgy osztotta be az embereket, hogy minden ment, mint a karikacsapás – mintha forgatókönyv szerint mozogtak volna: először vizet hordtak korsóban, és a vendégek megmosták a kezüket, aztán leterítettek egy nagy abroszt. Egyesek baurszakot szórtak szét, mások bőrtömlőben hozták a kumiszt, megint mások a kumisszal megtöltött pijalákat adták oda a vendégeknek. Mindenki teljesítette saját feladatát, anélkül hogy zavarta volna a másikat, és miután megtette, amit kívántak tőle, hangtalanul eltávozott.

A vacsora azzal kezdődött, hogy a vendégek szomjukat oltották. A hűs kumisz után a májusi kökpárról, erről a sajátos ügyességi lovasversenyről folyt a beszéd. Ablanulu Szadik tapintatosan és hozzáértéssel nyilatkozott, az utolsó szót a „főbírónak" – Akkulnak engedve át. Az öreg a hetedik mennyországban érezte magát, és ezúttal bölcs volt, nem fecsegett fölöslegesen. Bácsikám mélyen meghajolt Akkul előtt, és nem törődve az illemmel, megpróbált maga is közbeszólni, de amint észrevette bátyja szemrehányó tekintetét, sietve kiment a jurtából. Egy félóra múlva jött vissza, és lába között egy bégető, fekete fejű, fehér juhot tartva, kezét imára emelte, olyan pózban, ahogyan batát, áldást kérnek.

– Aumiin?* – kérdezte.

Mindannyian leplezetlen izgalommal néztek a bolsevik Szadik felé, mivel a bata a valláshoz kapcsolódott, és mint minden, ami régi, tilos volt a hatalom korábban nálunk vendégeskedő képviselői előtt.

Szadik, megértve a néma kérdést, kedvesen elmosolyodott rövid, fekete bajusza alatt, és imára nyújtotta kezét.

– Aka, a maga útja régebbi az enyémnél, szerezze meg nekünk azt az örömet, hogy áldást mond erre a vendégszerető házra.

Akkul gondokba merülten tépelődött egy pillanatig, de nem vesztette el a fejét, imára emelte a kezét, és elnyújtott, éneklő hangon rákezdte:

– Ó, Teremtő! Én fordulok hozzád elsőnek. Add, hogy örökké süssön a Nap Földünk felett, ahogy Neked tetszett ezen a napon! Add, hogy a népek felvirágozzanak a boldogságban ez alatt a Nap alatt, és örvendezzenek az életnek! Add,

* Aumiin – az Ámen arab változata

hogy az ifjúság ujjongjon és tomboljon, és add, hogy az öregkor nyugalomban és megelégedésben, az élet szépségével körülvéve teljen! Add, hogy egyenlőek legyenek előtted, ahogy ezt ma Szadik mondta (ezeknél a szavaknál Szadik zavartan lesütötte szemét), a különféle törzsek és népek gyermekei, az emberi nem fiai. Ültess a szívükbe jóságot és testvéri szeretetet egymás iránt! Semmisítsd meg az ördögöket, amelyek az ellenségeskedés szellemét hintik el az emberek és a népek között! Töltsd meg a pusztánkat nedvdús füvekkel és zsíros nyájakkal! Adj nekünk gazdag aratást! Sarjadjon zöld hajtás asszonyaink szoknyáján, töltsd meg jurtáinkat hancúrozó gyermekekkel! Szárnyas táltos lovakkal áldd meg dzsigitjeinket!...

A vége felé az öreg kissé zavartan megállt, szemmel láthatóan nem tudva, hogyan fejezze be áldását.

Mindenki felnevetett, mivel éppen a lovaknál akadt fenn. Akkor Akkul elrikkantotta magát: „Isten nevében!" – és a juhot kivitték.

Mindenki tudta, hogy Akkul sohasem végzett vallásos szertartásokat, ezért „áldásai" nem is hasonlítottak a megszokottakhoz.

Szadik, aki nem tudta elrejteni a szája sarkán bujkáló mosolyt, hogy kissé bátorítsa a feszengő Akkult, ezt mondta:

– Jól mondta, Aka, a legjobbakat kívánta, és mi, kommunisták is ugyanazt kívánjuk a népnek, amit maga mondott.

– Mi pedig nem is sejtettük, Akkul, hogy ilyen költői tehetséggel vagy megáldva – tréfálkozott valaki.

– A dal szelleme nyeregben ül, és nem bújik meg a szoknyák között – vágta viszsza Akkul, arra célozva, hogy a tréfálkozó közismert szoknyabolond volt.

Mindenki nevetett.

– De a mi Akánk nemcsak úgy gondolkozik, mint egy költő, hanem politikus is – mondta Szadik, és mintegy mellékesen hozzátette: – De hiszen a mi politikánk azonos a nép legfőbb óhajával – testvériség és barátság az emberek között a kölcsönös tisztelet alapján. Vegyük például az oroszokat... Egy egyszerű muzsik látástól vakulásig dolgozik a mezőn, vagy vegyük a munkást, akinek a keze által épül a mi vidékünkön is a vasút. Ugyanolyan emberek ők is, mint mi, senki sem dolgozik rájuk; a kenyerüket és a kenyérhez valót saját kezükkel keresik meg.

– Igazad van, Szadik. Az oroszok tudnak és szeretnek dolgozni...

– Hagyd, hogy Szadik befejezze a beszédét.

– Az orosz – jó nép, és ha valaki közülük elnyomta a kazakokat, azok a cári hivatalnokok voltak. Most egészen más lett a helyzet: maguk az oroszok kergették el a trónról a gyűlölt cárt.

– Szóval, Lenin, azt mondják, jóravaló, egyenes ember.

– Igen – mondta Szadik –, a mi Leninünk nagyon igazságos ember...

– Na és mi ő most, ez a Lenin, magának a cárnak került a helyébe? Azelőtt Nyikolaj volt, most meg Lenin? – kérdezte valaki, amire Szadik elmosolyodott, és azt felelte:

Igen, most Lenin van, de ő nem cár, hanem vezér, a jóravaló emberek között ő a legokosabb.

– Mondjad meg már, Szadik, kérlek szépen, itt van például ez a te bátyád, Izbaszar, ahogy az idejön, kezdi azzal, hogy „Allah nincs" és „ti mind sötétek vagytok", „ti semmit sem értetek", és amikor valaki, akinél megszáll, szokásunk szerint bárányt hoz és kéri rá az áldását, akkor csak legyint a kezével, és dühösen azt mondja: „Ej, micsoda sötét fejek, vigyétek innen ezt a bárányt, és vágjátok le"... A cár az csak cár, volt belőlük elég, a trón is csak trón, de hogy jön ide Allah? Hiszen ő – egyetlen! Miért kell a hitet lerontani? Minek kell tönkretenni a szokásokat?

– Te meg minek hozol ide mindenféle helytelenségeket? Hiszen Izbaszar mégiscsak az édestestvére Szadiknak – kiáltott Akkul a szabadgondolkodóra.

Szadik széles mosollyal felemelte jobb kezét, mintegy védelmezve a beszélőt Akkul haragjától.

– Ugyan már, ugyan már, Aka. Miért fojtja bele a helyes beszédet?

– Hát aztán, Lenin hisz vagy nem hisz? – fejezte be a szavait a szabadgondolkodó.

– Én magam nem találkoztam Leninnel, de azok, akik jobban ismerik őt nálam, mindannyian azt mondják, hogy Lenin nagyon egyenes és becsületes ember. Nem tudom, hogy hisz-e Istenben, de ő, mindenki azt mondja, nagyon hisz a népben. Én meg úgy gondolom, ezért követi őt mindenki. – Szadik könnyű mosollyal tette hozzá: – Ami a bátyámat illeti, ebben nincs szavam, mert ő idősebb nálam. De tudjátok, hogy Izbaszart elítélték az elvtársak, és leváltották a munkájáról...

A kinos csendet Akkul törte meg:

– Hej, de derék legény vagy! Jól és helyesen beszélsz, te Szadik. Ha egyszer Lenin hisz a népben – ez a legfontosabb.

– Ha egyszer Lenin hisz a népben, akkor a nép sem fogja őt cserbenhagyni – tette hozzá a szabadgondolkodó. Ő volt az aul tréfacsinálója, a szellemes Tokmirza, egy vidám öregember, állandó tamada az ünnepi vacsorákon, egylovas szegényparaszt...

– Helyesen beszél Tóka, épp ezért is jöttem el magukhoz, hogy tanácskozzunk, mit és hogyan kellene csinálni, hogyan kell nekünk megjavítanunk az életet.

– Beszélj, Szadik.

– Nem tudom, jók leszünk-e neked tanácsadóknak...

– Jók bizony, azt hiszem, nagyon is megfelelőek. Mi igazán szépen ünnepeltük meg ma május elsejét – kökpárt rendeztünk a ti tanácsotokra...

– Szép ünnep volt, Szadik – szakította félbe Akkul. – Most már minden évben meg fogjuk ünnepelni a május elsejét!

– Mi az, Akkul, minden évben te szeretnéd a májusi díjat kapni? – tréfált Tokmirza.

– Nem, nem vagyok én olyan mohó, mint te – és előhúzva ujjasából a szép selyemkendőt, amelyet Szadiktól kapott, azt mondta: meg fogom őrizni ezt a ken-

dőt, és a következő év május elsején a legjobb dzsigitnek adom. Gondolom, akkorra te is megtanítod a fiadat, hogy ne verje a ló hátát – égette le Tokmirzát.

– Miért térítitek el a beszédet a helyes fonaláról? Hagyjátok Szadikot, hogy végigmondja a magáét. Tőlünk akart tanácsot kérni – avatkozott bele apám.

– Igen, tisztelt akszakálok, tőletek akarok tanácsot kérni. Sok esztendő súlya nyomja a vállatokat, szeretném, ha segítenétek nekem minél jobban megmagyarázni népünknek az új rendet.

– De hát a rendőreid minek teszik hiábavalóan tönkre a lovakat? – lobbant fel Akkul. – Nyargalnak, mint a megveszekedettek, lovaglóostorral verik a szerencsétlen állatot. Ha egyszer egy rendőr felül a lovadra, készülj el minden rosszra. Neki mindenáron galoppal kell vágtatnia.

– No, Akkul, a lovakra vonatkozóan Szadik neked még nappal megadta a választ.

– Te nekem, Momis, ne írd elő, hogy mikor mit mondjak... Én Szadik helyében réges-rég felakasztottam volna ezeket a naplopókat...

Általános nevetés közepette Szadik nyugodtan felelt Akkulnak. – Én, Aka, rendőröket akasztatni, persze, nem fogok, mivelhogy a szovjet hatalom és Lenin nem enged meg ilyesmit. De aki közülük botrányt okoz, azt minden bizonnyal el kell távolítani a szolgálatból.

– Igen, igen, Szadik – mondta izgatottan Akkul –, feltétlenül szállítsd le őket a lóról, és parancsold meg nekik, hogy egész életükben gyalog járjanak.

– Úgy is teszek, Aka – mosolyodott el Szadik. – Te, Aka, és ti valamennyien helyesen szóltatok, jó tanácsokat adtatok nekem. Az első: elhatároztuk, hogy a jövőben megünnepeljük május elsejét, mint a tavasz és az öröm ünnepét. A második: ha a rendőreink megsértik a népet, meg kell őket zabolázni. Köszönöm nektek, akszakálok, hogy ma a tanácsaitokkal segítettetek két kérdést helyesen eldönteni...

– Beszélj, Szadik, beszélj – szakadt ki a büszke és zavart Akkulból –, bocsáss meg nekem, öreg fecsegőnek, és mindenkinek, aki visszatartotta ajkadon a jó szavakat.

– Van még két kérdés – mondta Szadik lassan. – Két kérdés van, amelyet a ti tanácsotok nélkül nehéz eldöntenem...

– Beszélj, Szadik...

– Fiatalabb vagyok mindannyiótoknál, tisztelt akszakálok, én nem az idősebb bátyátok, hanem az öcsétek vagyok. Az orosz emberekkel rendbe kell hoznunk kapcsolatainkat. A mai napig is vannak néhányan köztünk forrófejűek, akik, ahogy régen, nem szeretik az oroszokat. Ahány vásár, annyi verekedés...

– Hogyan, Szadik, hát most is, az új időkben, azt parancsolod, hogy egyre-másra hajlongjunk? Újra engeded a kozák kancsukát a hátamon?... – Akkul fuldoklott. – Nem, már bocsáss meg, ha egyszer a te Lenined azt mondta: „Minden ember egyenlő" – akkor én a te zsivány oroszaidnak nem engedek! Ha ő nem tiszteli az én ősz szakállamat, akkor te, Szadik, ne tartsd vissza az ostoromat...

– Te Akkul, egy vén zsivány kazak vagy... – kezdte volna apám.

– A te házadban nem vagy a tanítóm nekem! Azt akarod, hogy elmenjek...?! – kiáltotta apámnak Akkul.

– Aka! Aka! – fordult hozzá könyörögve Szadik. – Ha tudja, tartsa tiszteletben a kérésemet. Ha egyszer komolyan szeretnénk beszélni, akkor mire ez az éles hang, a heveskedés?

– Akkul, bocsáss meg nekem, helytelenül szóltam. Hallgassuk meg Szadikot – mondta apám.

– Az, az – dünnyögte Akkul magában –, de te, Momis, ne birizgálj engem örökké!

– Szóval, hogy kellene helyesen, testvériesen elrendezni az ügyeinket az egyszerű orosz emberrel? Hiszen Aka, ahogy hallottam, Tyimofej Vodopjanov barátja magának? Ez talán nem igaz?

– Timoska? Az egyenes és jóravaló ember, de a komája, az az Iván – az rossz ember.

– Mi meg Kuzma Goncsarovékkal együtt szántjuk a földet, együtt kaszáljuk a szénát, vendégségbe járunk egymáshoz – tette hozzá apám. – Az öcsém nagyon sokat tanult Goncsarovéktól...

– Zsagor megmentette az életemet az ínséges években – mondta Tokmirza...

– Metrej meg kunyhót épített nekem.

Szadik elmosolyodott, és türelmesen hallgatta az oroszokról való vallomásokat.

– Azt mondjátok Timoska, Kuzma, Zsagor, Metrej és mások jó emberek, de Timoska komája, Iván, rossz ember! – kacagott fel Szadik, és Akkulhoz fordulva megkérdezte: – Hát akkor hány jó ember van az oroszok között és hány rossz?

– Úgy látszik, több a jó, mint a rossz. Na, de az ördögbe ezzel az Ivánnal! – dünnyögte maga elé Akkul.

– És hány kazak „Iván" van nálunk?

– Mit mondjunk – avatkozott bele Tokmirza –, nálunk is van hitvány, semmirekellő elég.

– Gondolkozzatok – mondta Szadik –, döntsetek, és adjatok nekem tanácsot, hogyan rendezzük a viszonyt az oroszok és a kazakok között... A másik kérdés, amelyről szerettem volna veletek tanácskozni – a föld. Nekünk sok a földünk, de a használatában nincs rend. Lenin azt mondja, hogy a föld azé legyen, aki dolgozik rajta. És hogy van ez nálunk? Az egyiknek több van, mint kellene, a másiknak meg egy darabka földje sincs. Vajon ez igazságos? Hát ezért is szerettem volna hallani bölcs tanácsaitokat, tisztelt akszakálok. És kérem, hogy fontoljátok meg ezt a kérdést is, és két-három nap múlva adjatok nekem tanácsot a többiek, a társadalom nevében.

– Jól mondod, Szadik, igazad van – zúgtak fel a jurtában –, adj nekünk időt, hogy tanácskozzunk, aztán majd elmondjuk a véleményünket...

Később Szadik közvetlenül és vidáman mesélt arról, milyen volt a börtönben, hogyan töltötte száműzetését Szibériában, mesélt a kazakok 1916-os felkeléséről, és melegen szólt orosz elvtársairól.

Én apám mellett kucorogtam, és lélegzet-visszafojtva hallgattam őt. Gyermeki elmém nem fogott fel mindent.

A Szadik közelében töltött nap és a házunkban tett látogatása a mai napig emlékezetemben maradt: eleven nyüzsgésével rendkívül érdekes volt számomra.

A bácsi ezen az estén energikus, ügyes szervezőnek bizonyult, és ettől a naptól átvette a gyeplőt a ház irányításában.

Egész este és egész éjjel – ugyanazzal az ösztönösséggel, ahogyan a nagygyűlés után a kökpárt – ajtiszokat rendeztek május elseje tiszteletére. Járásunkban először Szadik és Akkul változtatták át a májust össznépi ünneppé, az utána következő években azután ez már hagyománnyá vált.

A kazakok körében akkor erősödött meg a földhöz való magántulajdonosi viszony, amikor megjelentek vidékünkön az orosz áttelepülők, akiknek a cári kormány odaadományozta a kazakoktól elvett legjobb földbirtokokat.

Megállapították a birtokhatárokat. Az orosz parasztok szenvedtek a ménesektől és juhnyájaktól, amelyek ellenőrzés nélkül kóboroltak a pusztán. Akkor az oroszok, rá akarván szoktatni a kazakokat arra, hogy ügyeljenek a jószágra, kerülőket állítottak a földjükre. A kerülők elhajtották a marhát, ha átlépte a mezsgyét, és csak a büntetés természetbeni megfizetése után adták vissza. A büntetés mértékét ők állapították meg.

A kazakok nem értették a dolgot.

„A föld az Istené, a fű az Istené, a jószág is az Istené!"

És a maguk részéről az oroszok sem értették:

„Az én földem, az én füvem, az én vetésem! Hogy lehet az, hogy a kazakok nem akarják megérteni, hogy ez az enyém..."

Az orosz mezőőrök kezdtek visszaélni a bizalommal, és elég gyakran elhajtották a marhát, még akkor is, ha az nem bitangolt a paraszti birtokokra. Az igazságtalanság felháborította a kazakokat, üldözőbe vették az őröket, és erővel visszaszerezték a jószágot.

Ekkor a kerülők sörétes puskákkal fegyverkeztek fel. A kölcsönös összeütközések éleződtek. A viták gyakran verekedésbe torkolltak, sőt gyilkosságok is előfordultak. A kazak minden oroszban az elnyomóját kezdte látni, aki elűzte őt a törzsökös atyai földről. Az orosz áttelepülők meg a kazakokban a sértő felet látták, aki megszámlálhatatlan nyájával tönkretette a vetést, megsemmisítette nehéz munkájuk gyümölcsét. Mindkét fél érdeke csorbát szenvedett, és a maga szempontjából mindkét félnek igaza volt.

Így lett a föld az oroszok és a kazakok közötti egyenetlenségek okozója.

A cárizmus gyarmatosító politikája az oroszokat támogatta, és ez mindenre hatással volt. Az új földön, az áttelepülők falvaiban szaporodott a kulákság, akár a gomba; mint éhes farkasok vetették magukat a „szabad" földekre. A kazakok földbirtokai egyre jobban fogyatkoztak, így aztán, hogy ne maradjon „szabad" föld, a szegény kazakok kezdtek letelepedni. Az oroszok példájára megművelték a

földet, és lekaszálták a füvet – takarmányul a jószágnak. A kazak így fokozatosan kezdett földhöz kötődni, és megfertőződött a magántulajdonosi ösztönnel: „Az én földem, az én szénakaszálóm, az én vetésem!"

Amikor én születtem, a kazakoknál már meghonosodott az „enyém" szó, ami a földhöz való új viszonyt fejezett ki. A föld gabonát és gyümölcsöt adott, amit nemcsak megenni lehetett, de pénzért eladni is. A pénz mesés erővé vált, hiszen mindent lehetett kapni érte.

A kazakok félénken próbálkoztak a földdel. Megjelentek a földvásárlók és a bérlők. Kereslet mutatkozott a föld iránt, és gyakorivá vált a föld eladása. Igaz, a kazakoknál egészen a legutolsó időkig a legelőkre nem terjedt ki a magántulajdon. A vásárlás és eladás tárgya a vetésre alkalmas föld és a szénakaszáló volt. De a kazak nép még hosszú ideig nem tudott hozzászokni ehhez, és gyalázatosságnak tartotta a föld és a fű eladását, és sokan egyszerűen átadták minden ellenszolgáltatás nélkül annak, akinek szüksége volt szántóföldre és rétekre. Az idő azonban megtette a magáét, és fokozatosan létrejött egy sajátos „mandátum", *ata konusz zserim* („őseim szálláshelye"), amely a föld magántulajdonjogának az alapja lett. Az „őseim szállása" hosszú sávként húzódott azon az útvonalon, amely valaha a nomád ősök vonulási területe volt.

Így hát a földtulajdon a kazakoknál kezdetben közösségi-nemzetségi tulajdonként jelentkezett, majd fokozatosan nemzetségen belüli, végül pedig magántulajdonná alakult. Megjelentek a földbankok, amelyek kölcsönöket adtak erre az ingatlan vagyonra.

Később már nemcsak az oroszokkal folytattak harcot a föld birtoklásáért, hanem a kazakok között is kitört a háborúskodás. A földek és a vizek körüli konfliktusok egyre terebélyesedtek, és egészen a kollektivizálásig elhúzódtak. A forradalom idejére a kazak dijkánok – földművesek – között is voltak már földnélküliek és kisbirtokosok, akik valaha garasokért eladták „az ősök szálláshelyéből" nekik juttatott földdarabot, és gazdag földbirtokosok, akik kezükbe kaparintották a szegények juttatott földjeit.

A mi családunknak ötven gyeszjatyina szántóföldje volt „az ősök szálláshelyéből". Apám a nagymama és saját babonás hiszékenysége miatt nem vásárolt és nem is adott el földet. A könnyelmű bácsi viszont, még a nagymama életében, az egyik nehéz évben azt ajánlotta, hogy adják el a föld egy részét; a nagymama haragosan kiáltott rá:

– Benned, úgy látszik, rossz szellem tanyázik, te kölyök! Tőlem három fiú született, tőletek is lesz mindegyiktől három, azoktól is lehet három, akkor hová óhajtod a dédunokáimat tenni?! Te vagy az első a nemzedékünkből, aki Isten földjének eladásáról szót mer ejteni, hogy állna görcs a nyelvedbe!

Ezután egyetlen szót sem hallottam családunkban a föld eladásáról vagy bérbeadásáról, és a nagymamának ez a végakarata nem szenvedett csorbát egészen a földreformig.

A föld kérdésével kapcsolatos gyűlésre, amelyet Szadik tartott, a bácsi nem en-

gedett el: „Eredj, játssz a gyerekekkel, és az egyik szemed közben a bárányokon legyen, mint a többi kisfiúé!" Panaszos tekintetem látva, apám elfordult, és ezzel megerősítette a bácsi parancsát.

A földreform, vagy ahogy a kazakok nevezték, a *zser bölüv* – földosztás – az 1921-es év egész első felében tartott. Ez volt a szovjetek második nagy politikai lépése az új választási rendszer bevezetése után. Állandóan lovasok vágtattak minden irányba, aulról aulra, gyűlésről gyűlésre. Az ata konusz („az ősök szálláshelye") körül előbb a nemzetségek, majd az alnemzetségek között bontakozott ki a harc, később aztán a közös nagyapával vagy dédnagyapával rendelkező családok közötti harccá nőtt. Szenvedélyes viszályok lángoltak fel a nemzetségek között az „isteni" föld miatt.

Szadik a középkor egymást kergető és egymás után születő hullámai között lavírozott. Meglehet, neki is ki kellett innia a keserű poharat, de ő hullámtörő volt azon az új parton, amely felé egymást követve rohantak a hullámok, megtörtek rajta, és lábához lehullva újra megpróbáltak feltörni, de már zavarosak és gyengék voltak.

Szadik rendkívüli tapintattal járt el, miközben kitartóan követte saját vonalát, lehetőséget adott a kazakoknak arra, hogy megnyugodjanak, megnyugvást találjanak a nemzetségek közötti viszálykodások után. Türelmesen várta, mikor fordulnak maguktól hozzá a harcban elfáradt emberek, hogy érvényt szerezzen a törvény szavának. Várta, mikor kezdik maguk örömmel tenni azt, ami ellen oly viharosan tiltakoztak, és amivel szemben álltak.

Türelem rózsát terem.

Igen, Szadik nem siettette, nem hajtotta túl a dolgokat. Jó tanáccsal és türelemmel semmisítette meg a múlt maradványait. Kitartóan várta azt a pillanatot, amikor az ő útmutató szava nem fogja bosszantani az embereket, és a nép maga mondja ki: „Ennek így kell lennie!"

Egyszer a bácsi hazajött ebédelni a téli szállásról, ahova valamilyen gazdasági munka elvégzése miatt ment; hazaérve lefeküdt aludni. Nekem megparancsolta, hogy söpörjem fel tisztára a mi cserényünket, és én a lehető leggondosabban teljesítettem is a parancsát. Valami kis nótát dúdolgattam közben az orrom alatt, és úgy belemerültem ebbe a foglalatosságba, hogy csak akkor ocsúdtam fel, amikor Akkullal az élén, a botokkal felfegyverkezett tömeg már egészen a közelünkben volt.

– Hé! Mominkul, te aljas kankutya, gyere, állj ki az igazság törvénye elé! – kiáltotta Akkul.

Akkul bősz hangjától és a kíséretében levő felajzott tömegtől úgy megrémültem, hogy hanyatt-homlok rohantam be a jurtába, ahol a bácsi aludt, és remegő hangon költögetni kezdtem.

– Bácsi, bácsikám! Akkul itt van, hogy agyonüssön téged.

A bácsi félálmában nem értett semmit. Felugrott, és azt dünnyögte:

– Micsoda?... Miféle ostobaságokat fecsegsz?

Ekkor már ide hallatszottak a hangok:

– Aha! Inadba szállt a bátorságod, te nyúllelkű! Gyere ki, azt mondták neked, szaporán!

– Ne bújj meg a családi sangrak alatt! Na, gyere hát!

– Szétverjük az ostoba kobakodat!

Szokásaink szerint a jurtában nem szabad verekedni, ezért Akkul csoportja mintegy húszlépésnyire a jurtától megállt, üvöltözve fenyegetőzött, és támadóállásba helyezkedett.

Éppen ez az íratlan törvény tette lehetővé, hogy az üldözött mindig menedéket találjon, bármely jurtában, ahová sikerült elrejtőznie üldözői elől. A jurtába betörni annak a családi tűzhelynek a megsértését jelentette, amelynél közös őseink „osztatlan részét" főzik. Ha az üldöző nem csillapodott le, akkor szemére vetették, hogy nem tiszteli a fedelet, amely alatt ősei és annak rokonai éltek. „Még a veréb is menedéket talál a bokorban. Hát mi neked az én jurtám? Semmiség a bokorhoz képest?" – mondták az üldözőnek, aki ellensége kiadását követelte.

– Gyáva! Gyáva! Gyáva! – kiáltotta Akkul legidősebb fia, a széles arcú, nagyszájú Zsakszibaj, dühtől eltorzult arccal, mely a Buddha-szobrok rémes maszkjára emlékeztetett.

Szavai felháborítottak. Félelmemet legyőzve kiszaladtam a jurtából, és odakiáltottam a tömegnek:

– Ő nem gyáva! Aludt! Máris felöltözik, és kijön!

– Ó, te csöppség, mars a golyóidhoz, azokkal gurigázz! – kiáltott rám Zsakszibaj.

Megrettenve szörnyű képétől, besurrantam a jurtába.

A bácsi sietve öltözött, és közben folyton kikiáltott a szidalmazóknak:

– Máris! Máris jövök, hogy jól elpáholjalak!

Gyorsan körülnézett a jurtában, de miután semmi megfelelő harci eszközt nem talált, a bácsi csupasz kézzel szaladt ki, odakiáltva ellenfeleinek:

– Itt vagyok!

Akkul emberei abban a szempillantásban rárontottak botokkal, csak úgy hullottak rá az ütések, s kiáltások hallatszottak.

Akkul, mint egy seregparancsnok, oldalt állt, botját lengetve figyelte, hogy húzzák el a bácsikám nótáját.

A bácsi kezével eltakarta a fejét, a lábával meg nagyokat rúgott. Engem a hideg rázott a tehetetlen dühtől és a sajnálattól a bácsi iránt. Fojtogatott a felháborodás haragja ettől az egyenetlen harctól.

Asszonyaink sikoltozni kezdtek, de kiáltásaik és sírásuk belefulladt a harcolók lármájába.

Váratlanul a bácsi kiragadta az egyik támadó kezéből a botot, és áttörte magát az őt körülvevő gyűrűn. Kissé odább szaladt, aztán hirtelen megfordult, és futtában, mint egy kánya, lecsapott Akkulékra. Olyan hozzáértéssel és olyan ügyesen

dolgozott a bottal, hogy az úgy villogott, mintha egy zsonglőr kezében lett volna. Kiverte a fegyvert ellenfelei kezéből, és miután hármat lefegyverzett, dühödten kalapálni kezdte egyiket a másik után. Utolsónak Zsakszibajt ütötte le, erős csapással.

Én kárörömet éreztem, és megittasultam Akkulék vereségétől.

Az „öreg hadvezér", látva, hogy a fia elterült a földön, maga vetette magát a bácsikámra. A bácsi eldobta botját, és szétvetett lábbal, két kezét a háta mögé téve a rárohanó öreg elé állt. Akkul lendületből botjával a bácsi fejére csapott. Széthasadt homlokából ömlött a vér, és elöntötte Mominkul egész arcát. Akkul még egyszer ütésre lendítette botját, de aztán leengedte, és arcát két kezével eltakarva megfordult, és görnyedten ment az aulja felé, anélkül hogy egyetlenegyszer is visszanézett volna. „Elesett harcosai" egymás után vánszorogtak utána.

A bácsi vérbe fagyott arccal a tűzhelyhez ment, levágott egy darab nemezt, megperzselte, és a füstölgő, kesernyés szagú gyapjút a sebére rakta.

Estére megérkezett apám. Egymás szavába vágva meséltük neki az „ütközetet", amely jurtánk előtt zajlott le. A bácsi sokáig győzködte apámat, hogy fogalma sincs ennek a támadásnak az okáról. Apám csak szemrehányóan ingatta fejét...

Kiderült, hogy egy bizonyíték szolgáltatta az okot: a sok horhos egyikében, a kaszálón, volt egy szerencsétlen gödör, magas és sűrű fűvel benőve. Az elhagyott helyen a fű le volt taposva – valaki feküdt ott. Az egyik arra járó észrevette ezt, a távolból látta nagybátyámat keresztülmenni a horhoson, és rövid idő múlva onnan jött elő egy nő, Zsakszibaj felesége. Ez az ember azt a csalhatatlan következtetést vonta le, hogy az összenyomott fű nem lehet más, mint a házasságtörés nyoma, amit Zsakszibaj felesége a bácsikámmal követett el. Kötelességének tartotta, hogy tüstént értesítsen mindenkit a gyanújáról.

A küzdelem után a két szomszédos aul között „hidegháború" kezdődött. Az érintkezés megszakadt. Így tartott ez egy teljes héten át.

A szerencsétlen asszony, akinek a férje alaposan összetörte a csontját, barátnője sátrában talált menedéket, és az, „a sangrak szent jogán", nem adta ki őt a bosszúért lihegő férjnek.

Akkul egy embert küldött apámhoz azzal a kéréssel, hogy oldja meg a konfliktust, válassza el a fiát a menyétől, és vonja felelősségre a bűnösöket, akik megtörték a házasság szentségét és sérthetetlenségét.

Apám azt felelte, hogy nem tud testvérének és az asszonynak a bűnéről. Mivel Akkul a felperes, és vénségére éppen ő keverte ezt a kását, neki volt joga, hogy bírákat hívjon az ügy rendezésére. Ami apámat illeti, ő a bíróság előtt alperesként jelenik meg, idézésre.

A bíróság két héttel a történtek után ült össze. A bírák, a szokásnak megfelelően, egy semleges alnemzetség legöregebbjei voltak, akik egyaránt rokonságban álltak mindkét féllel. A legöregebb közülük Zsarimbet volt, ő látta el az elnöki tisztet. Magas és testes öregember, aki mindenkire bizalmatlanul nézett, és nagyon komor volt.

A felperesek csoportja – Akkul legközelebbi rokonsága – a jobb oldalon ült, az alperesek a bal oldalon. Illendőség szerint ilyen fontos ügyekben nők nem vehettek részt a bírósági eljáráson.

– Sok szomorú eset fordul elő, és sok bánat éri az embert életében – kezdte Zsarimbet. – Az ember bűnös, de mindenkinek, aki fiatalságánál fogva vétkezik, be kell vallania bűnét, és őszinte vallomásával kell lemosnia a gyűlölet keserűségét, mely a rokonok között támadt... Ti – fordult a felekhez – egy anyának és apának gyermekei, egymáshoz nagyon közel álló emberek... Rám hárult az a nehéz feladat, hogy összebékítselek benneteket, testvéreket, egy rokonok között ennyire megengedhetetlen vitában. Igazat szóljatok, segítsetek nekem, hogy megtaláljam a helyes szót számotokra. Elsőnek beszélj te, Akkul.

Akkul mogorván nézett maga elé, és a kamcsija végét a földbe szúrva elkezdte:

– Minek ide a beszéd, Zsareke? A dolog ismeretes, és fekete szégyen nehezedik rám, nem tudom felemelni a fejemet, és nem tudok nyíltan tekinteni a világra! – Akkul váratlanul kirobbant, és ostorával cserdítve kiabálni kezdett: – Ez a tisztátalan kankutya bemocskolta a családom és nemzetségem becsületét, mintha pogány módon kátránnyal mocskolta volna ősz szakállamat!...

– Akkul, ha szitkozódni akarsz – szakította félbe Zsarimbet szigorúan –, vagy itt a szemem előtt ismét verekedést kezdesz, akkor jobb, ha azt kéred, távozzunk el a te aulodból!

Akkul zavarba jött. Zsarimbet ránézett, és enyhébb, együttérző hangon tette hozzá:

– Gondold meg, Akkul! Te magad, Istennek hála, az ősz haj ezüstjével vagy borítva, tiszteld egy kissé a mi fehér szakállunkat is!

Akkul hallgatott.

– Beszélj, Momis – fordult Zsarimbet apámhoz.

– Én, Zsareke, sajnálom, hogy nem tudom elmondani nektek ennek az ügynek a körülményeit, mivel minden a távollétemben történt. Hadd feleljen hát az öcsém magáért, ő ehhez már éppen eléggé felnőtt.

– Beszélj, Mominkul! – fordult Zsarimbet a bácsihoz.

Mominkul nem jött zavarba, és tisztelettelteljes tartásban elkezdte:

– Zsareke! Én nem merészelek perbe szállni Akkullal, mert ő idősebb bátyám és tanítóm nekem. Csak annyit mondhatok, hogy ez a szomorú eset egyszerű félreértés, amelyet gonosz nyelv okozott: én és ez a szerencsétlen asszony teljesen ártatlanok vagyunk, és a gyanúsítás merő igazságtalanság velünk szemben.

– Megvetlek téged, te tacskó! – kiáltotta oda Akkul.

Zsarimbet szigorúan ránézett, és azt mondta:

– Esetleg te ülsz az én helyemre, Akkul?

Akkul ismét elhallgatott. A bácsi, ezt felhasználva, folytatta:

– Én magát, Aka, jobban szeretem az édestestvéremnél – mondta, megigazítva homlokán a kötést. – Maga persze gondolhat rólam, amit akar, de szent meggyőződésem, hogy rossz emberek tévesztettek meg magát. Az én lelkiismeretem tiszta

magával szemben. Én nem harcoltam magával, és nem haragszom magára azért, hogy akkor széthasította a homlokomat... a többiektől is csak védtem magam...

– Én nem azzal vádollak téged, hogy ezeknek itt elláttad a baját – Akkul megvetéssel pillantott a segítőire. – Ezek itt valamennyien... – megakadt a nyelve, és gyűlölködő tekintete valósággal belefúródott segítőibe. – Rohadék! Rohadék! – kiáltotta eszeveszett dühvel.

A bácsi Zsarimbet kérdéseire válaszolva nagy nyugalommal részletesen előadta, hogyan zajlott le a „csata". Zsarimbet figyelmesen végighallgatta, összehúzta ősz szemöldökét, és elkomorodott. Aztán dühös pillantást vetett Akkulra, majd így szólt:

– Hogy engedhettél meg magadnak olyat, Akkul, hogy fegyvertelenre támadj?! Tucatnyian – egyetlen ember ellen? Ez a te első vétked! És miért támadtál rá te magad, Akkul, és hogy mérhettél csapást egy emberre, aki a korod iránti tiszteletből nem volt hajlandó kezet emelni rád, és eldobta a botját? Ez a második vétked!

Akkul mélyen lehorgasztott fejjel hallgatott.

A szélső jurtából váratlanul előbukkant egy karcsú nőalak, ünneplő ruhában. Mindenki legnagyobb meglepetésére a nők számára tiltott helyre, a bírák felé indult. Akkul felismerte benne menyét, kezével integetett neki zavarában, és könyörgő hangon kérlelte:

– Vissza! Vissza, gyermekem! Vissza, gyermekem!

De hangjából inkább kérés csendült, mint parancs. Az asszony azonban büszkén, felemelt fejjel, határozott léptekkel ment tovább.

Közel érve, mély meghajlással üdvözölte az öregeket, és megvetően nézett a férjére, aki apja mellett ült, és sápadtan, haragtól csillogó szemekkel kezdte:

– Fényességes atyám! – fordult Zsarimbethez. Indulatai és hangja annyira határozottak voltak, hogy a meglepetéstől senki sem szakította félbe. – Én is szüleim gyermeke vagyok! Nem az én bűnöm, hogy nőnek születtem, de nem szégyellem, hogy nő vagyok. Maga is atyja a saját gyermekeinek. Vajon kevésbé szereti-e lányát a fiánál? Vajon szülői szívének és érzéseinek nem egyforma-e minden gyermeke?! Vajon a menyei nem teszik boldoggá, amikor unokákat szülnek?! Én úgy jöttem ide, mint gyermek az atyjához. Remélem, hogy idejövetelem nem sérti magukat, akszakálok. Igen, én gyenge, védtelen nő vagyok. Egyedül vagyok, senki nem kel a védelmemre. Ezért minden férfi könnyen megverhet engem. Maguknak se volna nehéz engem innen elkergetni. De találnak-e magukban elég erőt ahhoz, hogy végighallgassanak?

Szavait pontosan és tagoltan ejtette ki, alig tudta türtőztetni haragját, úgy beszélt, ahogy csak igaz ember beszélhet. Külseje ünnepélyes volt, emelt fejjel, nyugodtan állt. Ruházatán nem volt semmi fölösleges, nem igyekezett csecsebecsékkel fölhívni magára a férfiak figyelmét. Mindez fegyverévé vált. Hófehér arca, márványkék árnyékkal a szeme alatt, akaraterőt és határozottságot fejezett ki.

Zsarimbetet – és az egész gyülekezetet – szinte megbabonázta ez a bátor asszony.

Zsarimbet egyenesen az asszony szemébe nézett, de az nem sütötte le haragtól és felháborodástól csillogó szemét.

– Beszélj, gyermekem, beszélj! – Zsarimbet zavarában mindkét kezével simogatta a szakállát.

– Eljöttem – mondta Zejnep, méltósággal a hangjában. – Nem pereskedni jöttem. Ha erre szükség lenne és a felperesek odáig viszik a dolgot, akkor van erre más bíróság az országban, a szovjet bíróság, ahol én, az új törvény szerint, mint a férfiakkal egyenlő, megvédhetem a jogaimat. Azért jöttem, hogy maguk előtt közöljem a férjemmel az elhatározásomat. Az ő fáradozása révén egymással való kapcsolatunk mindenki számára nyilvánvaló lett. Engem megsértettek anélkül, hogy rászolgáltam volna. A törvény jogot ad nekem a teljes szabadságra, és én úgy határoztam, hogy élek törvény adta jogommal: eldöntöttem, hogy itthagyom a férjemet.

Szavai után sóhajtás szállt végig az ülők sorai között.

– Eljöttem, hogy köszönetet mondjak magának, és elbúcsúzzak, ata! – fordult Akkulhoz.

– Ugyan, ugyan, gyermekem! – Akkul hangja megremegett, de Zejnep nem hallotta szavait, újra Zsarimbethez fordult:

– Nem parancsolhatná meg valakinek, ata, hogy kísérjen el az aulomig, ahol születtem? – Aztán merőn férjére nézve, odavágta neki: – A ti házatokba én, amíg élek, soha többé be nem teszem a lábamat!

Miután még egyszer bocsánatot kért az öregektől, visszament a jurtába, a jelenlevők elámult pillantásaitól kísérve.

Mindenki sokáig hallgatott. Zsarimbet, nehéz helyzetében, ujjait tördelte.

– Szegény gyermek, hogy megsértették! – szólalt meg végre. Azután parancsot adott, hogy Zejnepet kísérjék el az auljáig. – Legyen ott egy kicsit, hadd nyugodjon meg, talán meggondolja magát! Vénségemre nem tagadhatom meg egy védtelen asszony kérését.

Hazatérve, a magunk módján valamennyien fájlaltuk Zejnep lépését... Hirtelen úgy tetszett, mintha a hátam mögül nagymama hangját hallanám: „Ha ostoba vagy is, de ma úgy viselkedtél, mint egy okos!"

Hátrafordultam, azt gondolva, hogy megpillantom a nagymamát, és nagyon meglepődtem: apám mondta ezeket a szavakat öccsének, aki mellette lépkedett.

Zejnep ügye több mint egy esztendeig húzódott. Véget nem érő tárgyalások folytak, de ő hajthatatlan maradt, kitartott az álláspontja mellett, és azzal vetett véget a pereskedésnek, hogy rövidesen férjhez ment a saját választása szerint és kalim nélkül. Akkul pedig élete végéig fájlalta Zejnep távozását.

Zejnep esete igen nagy visszhangot váltott ki a környéken. Amikor Akkul ebben a kérdésben Ablanulu Szadikhoz fordult, az udvariasan kivezette őt dolgozószobájából, együttérzését és sajnálkozását fejezte ki azért, hogy semmiben sem lehet a se-

gítségére, és magához Zejnephez utasította – az első asszonyhoz a vidékünkön, aki, megvédte új, törvény adta jogait, élt az egyenjogúságával, melyet a szovjet törvény biztosított neki.

Goncsarovék együtt dolgoztak velünk a szénakaszálásnál.

A jelzett napon megérkeztek két bricskán, kaszákkal, villákkal, kaszakövekkel és egyéb szerszámokkal, amikre a szénakaszálásnál szükség van. Goncsarov egész családja mezítláb járt, csak az öreg hordott csizmát, kátránybűzzel rontva a levegőt. Fiai rövid lenvászon inget viseltek, öv nélkül. A mezítlábas asszonyok fehér kendővel kötötték be a fejüket, bő lenszőttes ingekben szöszmötöltek, csörömpöltek tábori konyhájuk eszközeivel, és rendbe hozták a kézi fagereblyéket. A hajuk kifakult a napon, és nekem úgy tűnt, mintha nem is női haj, hanem kendercsomó volna a fejükön. A mi asszonyaink megvetéssel néztek az orosz asszonyok meztelen lábára, és egymás között mélyen elítélték őket: „Tömlöcbe kéne vetni ezeket a hitetlen gyaur asszonyokat!" „Hogy nem szégyellik magukat, mezítláb!" „Fuj, a szégyentelenek!"

... Érkezésükkor Goncsarovék nem fogadták el a kínálást: siettették a mieinket, hogy minél hamarabb induljanak a kaszálóra.

– Dolgozni kell, Momis – mondta az öreg Goncsarov –, beszbarmakot ehetünk azután is.

A kaszáló nem volt messze, legfeljebb három kilométernyire. Apám és a bácsikám lóháton mentek, én felkéredzkedtem Goncsarovék óriási kétkerekű talyigájára. Először ültem szekéren, és ezért nem minden izgalom nélkül másztam fel hátul. Amikor a szekér csikorogva, döcögve elindult, belekapaszkodtam az oldalába. Az asszonyok észrevették rémületemet, és jót nevettek rajtam, majd nyugtatgatni kezdtek. Vaszilij, hogy bátorságot öntsön belém, meg hogy henceghessen előttem, járkálni kezdett fel-alá a szekéren, mintegy azt mondván nekem: „Nézd csak, nézd, hogy én milyen legény vagyok!", de akkor Tisko a pejkói közé csapott, és a lovak gyorsabban kezdtek lépdelni. Én még erősebben kapaszkodtam a szekér oldalába.

– Tisko, mit csinálsz? – kiáltott rá Manyka. – Csendesebben hajts, mert még kiugrik a szeme a mi kis kirgizünknek!*

Tisko odafordult hozzám, és nagyot kacagva meghúzta a gyeplőt. A lovak megálltak, én meg mint az őrült, kiugrottam a szekérből, és elszaladtam. Vaszilij utolért, megfogta a kezemet, rábeszélve, kérlelve a szekérhez húzott. Én meg makacskodtam...

– Vaszil! – kiáltotta neki Manyka. – Hagyd azt a kis ördögfiókát, és gyerünk!

Vaszilij dühbe gurult, pofon vágott, és elszaladt az övéihez. Én utánavetettem magam, utolértem, és belekapaszkodtam az ingébe... Elkeseredetten birkóztunk.

* Az oroszok korábban a kazakokat „kirgizeknek", míg a kirgizeket „kazakirgizeknek" nevezték.

Odajött Tisko, mindkettőnk feje búbjára nyomott egy barackot, és miután szétválasztott bennünket, öccsét a szekérhez vitte.

Én köveket kezdtem hajigálni utánuk. Az egyik eltalálta Manykát. Az felvisított, és ilyesmiket kiabált felém: „Kirgiz kölyök! Ördögfióka! Sátánfajzat!" Én pedig válaszul káromkodni kezdtem. Úgy látszik azonban, hogy annyira elferdítettem az orosz szitkokat, hogy nem tudták visszatartani a kacagásukat. Erre aztán kibékültünk. Tisko Vaszilhoz lökdösött, aztán pedig maga mellé ültetett.

A mi rétünk nagy és sima. Goncsarovék kifogták a lovakat, és tüstént megragadták a kaszákat. Az öreg hívta apámat, és a földre ülve mutogatni kezdte neki, hogyan kell kikalapálni a kaszát. Metod pedig tanította a bácsikámat, hogyan kell élesíteni a kaszát kaszakővel, és beletenni a magasságnak megfelelő nyelet. Rövidesen valamennyi kaszát kikalapálták és megélesítették.

Az öreg Kuzma fogta a kaszát, magához mérte, suhintott vele egyet a levegőbe, kalapáccsal megveregette, valamit javított rajta, és ment kaszálni. Jól szétvetve lábát, magasra lendítette a kaszát, és a törzsét kissé meghajtva engedte le. A kasza mint valami kígyó kúszott a sűrű fű közé, és mintha sistergett volna, a fű hullámai lágyan ringva hullottak Kuzma lábához. Az öreg a kasza minden suhintásával lassan előrehaladt. Mintegy tíz lépés után megállt, és odakiáltott az idősebbik fiának:

– Szasko! Scso ti koszu poszagyiv nyedobre i rukojatku trohi dvinul, azs mozsno hrebet polomaty!*

Szasko apjához szaladt a kalapáccsal, és kezdte javítani a kaszát, mondogatván közben:

- Szejcsasz, batyko, szejcsasz nalagyimo, jak britva bugye.**

– Robi, szinok, robi garno*** – dünnyögte az öreg gyöngéden.

Szasko ügyesen kopácsolt, beverve az éket, a kasza minden kalapácsütésre elnyújtott dallamos hangot adott. Aztán elengedte a nyelet, és kezdte arrább tolni a száron.

– Trohi po vise, szinok!**** – erősködött az öreg.

- Ja tak i robju, batyko***** – felelte neki Szasko, ráköpve a kaszanyélre, és megszorította szirombőr szíjjal. Ahogy meghúzta a szíjat, jobbra-balra lendítve ellenőrizte, hogy elég erős-e a nyél.

– Tyepericsa, garno, batyko, pobacstye, jak zrobil.******

Az öreg fogta a kaszát, és miután magához mérte, széleset suhintott vele, a fiára nézett, és megdicsérte:

* De rosszul csináltad meg a kaszát, a nyelét is alig nyomtad be, leszakad az ember dereka. (ukrán)

** Máris, apám, máris megcsinálom, olyan lesz, mint a borotva.

*** Dolgozz fiam, dolgozz rendesen.

**** Kicsit magasabbra, fiacskám!

***** Én így dolgozom, apám.

****** Most már jó, apám, nézze meg.

– Dobre, szinok, dobre!*

Visszament a már megkezdett sorhoz, és jóformán anélkül, hogy egy cseppet is meghajolt volna, folyamatosan kaszálni kezdett. Most csak a keze dolgozott. Magasra lendül és lebegve hull lefelé a kasza, egyenest a gyökerénél nyesve a füvet, mely halk füttyögéssel, engedelmesen fekszik le a sorba. Mintegy száz lépés után Goncsarov odakiáltott a fiainak:

– Na, fiúk, kezdjétek!

Erre a parancsszóra Szasko, Metod és Tisko is fogták a kaszát, és dolgozni kezdtek. Elsőnek a legidősebb – Szasko indult. Amikor két-három lépést megtett, meglendítette a kaszáját Metod, aztán meg Tisko, és mögöttük a bácsikám is.

Az öreg állt, megvárva őket, folyton rá-rákiabálva a kaszálókra:

– Könnyedén, Szasko!

– Túllendítetted, Metod!

– Egyenletesebben, Tisko!

– Mominkul, te pogányul kaszálsz, mért görnyedezel?

A négyes mind egyenletesebben és összehangoltabban haladt. A bácsim teljes erejéből igyekezett, de nem sikerült neki úgy, mint a többieknek. Az öreg nem nézhette ennek a bivalyerős embernek, „ennek a hegymozgatónak" az ügyetlenségét, odament hozzá, elvette tőle a kaszát, aztán megindult egyenletes, összehangolt léptekkel a fiai után. Ugyanilyen egyenletesen és simán feküdt le lábai elé a fű. Mintegy tizenöt lépés után megállt, visszaadta a kaszát a bácsinak, és ezt mondta:

– Így kell csinálni, Mominkul! Minek pocsékolod az erődet hiába?

Tisko lefordította apja szavait a bácsinak.

A Goncsarovok folytatták könnyű, egyenletes lépéseiket. A bácsi, bár nem maradt el tőlük, de verítékben fürdött. Annyira elfáradt, hogy a kaszája billegett a levegőben, és gyakran beleütközött a vége a földbe.

Így tették meg a második és a harmadik sort. A bácsi izzadt, és fáradtan, lihegve, nedves homlokát törölgetve kezdett az új sorhoz. Goncsarovék meg úgy haladtak, mintha mi sem történt volna – nyugodtan, egyenletesen.

A negyedik sor közepe táján a bácsi kaszája belevágódott a földbe, és csak a kaszanyél egy darabja maradt a kezében. Elvesztette az egyensúlyát, és csaknem ő maga is beleverte az orrát a földbe. Persze a kasza nem bírta ki a bácsi durva erejét, és eltörött.

Goncsarov ordítani kezdett a bácsira, és azzal az egyetlen szóval nevezte, amelyet a kazak nyelvből ismert: Akmak! – vagyis „Fajankó!" Aztán gyorsan gesztikulálva mondott valamit a fiaihoz fordulva: Tiskónak nem sikerült elég gyorsan fordítani izgatott szavait, mert apja folyton félbeszakította. Újra hallottam, hogy „ördög!", „sátán!". A bácsi bűntudatosan, magába roskadva állt az öreg előtt, és kazakul dörmögött valamit, de nem tudtam kivenni a szavait.

– Apám azt mondja – fordította Tisko, amikor az öreg kiöntötte haragját és

* Jól van, fiacskám, jól van!

odább ment –, hogy Mominkul egy fajankó, hogy nem használja a fejét, és a végén nemcsak a kaszát, de még a szekeret is össze fogja törni.

A bácsi, hallván, hogy az öreg ilyen elismerően nyilatkozik az erejéről, szélesen elmosolyodott, és megkérte Tiskót, mondja meg apjának, másnap elmegy a vásárba, és vesz egy pár kaszát magának, mivel, úgy látszik, neki még jó néhány kaszát el kell törnie ahhoz, hogy megtanulja ezt a mesterséget, de kéri Kuzmát, hogy gyakrabban figyelmeztesse, ha nem jól végzi a munkáját. Kuzma meglágyult, és felajánlotta a bácsinak a saját kaszáját. Egy lépésre sem maradva le tőle, Kuzma minden lendületnél épületesen oktatgatta.

Apám a kovács feladatát látta el, és a szekér árnyékában üldögélve kalapálta a kaszákat az üllőn. Mi Vaszillal a mezőn szaladgáltunk pillangókat kergetve, megfeledkeztünk arról, hogy néhány órája még ellenségekként hajba kaptunk egymással.

A mi dolgunk volt, hogy vigyázzunk a réten legelésző lovakra.

Aztán Vaszil mesélni kezdett nekem arról, hogyan harangoznak náluk a templomban. A harangozó éppen ekkor látott munkához, és a falusi kis templom harangjainak zúgása, mint távoli melódia szűrődött hozzánk. Hallgattuk a harangok szépen hangzó kórusát. Figyeltem Vaszil magyarázataira. Amikor elért hozzánk a basszus hangú, elnyújtott „bu-u-u-m-m!", Vaszil azt mondta, hogy ez volt a legnagyobb harang. De a harangozó egyre magasabbra és magasabbra vette, és eljutott a legmagasabb hangokig kötél-klaviatúráján, az egész pusztát harangzúgással töltve meg.

– Hallod, hallod?... – kiáltotta Vaszilij. – Hallod, ez kicsi. Ez még vékonyabb hangot ad, ez meg a legapróbb! Hallod? Cin, cin! – és a harangütések ütemére csettintgetett az ujjaival.

Megegyeztünk abban, hogy a legszebben a legeslegkisebb harang muzsikál, amely ilyen finom hangot tud kiadni.

Megkérdeztem Vaszilt:

– Elmehetnék én is a faluba, hogy megnézzem azokat a harangokat?

– Nem, a bátyuska nem enged a templomba „baszurmánokat".

Kérdeztem, hogy miért nem engedi a papája a muzulmánokat a templomba, válaszul nevetni kezdett, és elmagyarázta, hogy nem az apjáról beszél, hanem az orosz molláról. Válaszától elszomorodtam, annyira szerettem volna megnézni az orosz templomot, főképpen pedig a kicsi harangokat.

Vaszil remekül ki tudta fejezni magát kazak nyelven, ha nem is annyira, mint a bátyja, Tisko. A Goncsarov család többi tagja „néma" volt, ahogy nálunk az aulban mondták, mivel, nem ismervén a kazak nyelvet, Tisko vagy Vaszil távollétében arcjátékkal és mutogatással magyaráztak.

Hevertünk Vaszillal a fűben. A sűrű, magas fűből képzett ernyő, mint egy sátor, megvédett minket az izzó napsütéstől. A lovak legelésztek a réten, a férfiak kaszáltak, csak néha jutott el hozzánk a kaszák pengése, amikor valami durva gazba üt-

köztek, meg a suhintás füttye, amikor Szasko ügyesen és gyorsan élezte a megtompult kaszát.

A magas fűben heverészve, a világon mindenről beszélgettünk. De Vaszil váratlanul észbe kapott, eszébe jutott valami, átfordult a másik oldalára, és a nadrágzsebébe dugta a kezét.

– Nesze! – és a tenyerembe szórt egy marék pirított magocskát. A napraforgómagot nálunk, nem tudom miért, *pisztének* nevezik. Vaszilij magának is vett, és gyorsan tördelni kezdte, köpdösve a héját az orra alatt.

Én azelőtt sohasem kóstoltam még szotyolát, de a barátomat nem mertem visszautasítani. Teletömve a számat, szorgalmasan rágni kezdtem, nem jöttem rá, hogy fel kell törni és a nyelvem hegyével elválasztani a magocskát a héjától, a héját pedig kiköpni, ahogy Vaszilij virtuóz módon művelte. Szorgalmasan megrágtam mindent, ami a számban volt, és kiköptem a szúrós galacsint. Vaszilij meglepődött, kérdőn és csodálkozva nézett rám, aztán vadul felkacagott, és összekeverve az orosz és kazak szavakat, valami mondókába kezdett. Sokáig harsányan nevetett, aztán nagy nehezen erőt véve magán, tanítgatni kezdett, hogyan kell feltörni a szotyolát. Sokáig gyakoroltam, Vaszilij pedig már végzett a porciójával. Néhányszor a héját nyeltem le a magocska helyett, végül mégiscsak elfogyasztottam a kóstolót, de az új kínálást nem fogadtam el, megfájdult bele a nyelvem hegye.

– Vaszil! Vaszil!

Az öreg Kuzma kiáltása izgalomba hozott bennünket. Vaszilij felugrott apja hívására.

– A-u-u-u! Itt vagyok!...

Az öreg szidni kezdte a fiát, mert megfeledkeztünk a lovakról, és azok, miután telezabálták magukat jóízű zaftos fűvel, hemperegni kezdtek a réten. Vaszilij mint kilőtt nyíl repült végig, és kurjongatva, füttyögve kergette el őket a rétről. Kuzma még sokáig szitkozódott, öklével fenyegetőzött és kiabált utánunk.

A rétnek több mint a fele le volt már kaszálva. A lekaszált fű úgy hevert rajta, mint megfagyott hullámok taraja.

Az asszonyok főzték az ebédet, a szekér alól apám kopácsolása hallatszott, amint a kaszákat kalapálta. Kuzma visszament a kaszálókhoz, és amint egy vezetőhöz illik, élükre állt, egyenletes, súlyos léptekkel emelve lábát, minden lendületnél egy lépéssel előrehaladt, a többiek meg követték. A négyes fogat egyenletesen, ritmikusan haladt, mintha jégen siklott volna, parancsszóra, egyszerre emelve fel és eresztve le a kaszát.

Délre már tökéletes összhangban dolgoztak, most is a bácsikám zárta a sort.

– Nézd csak – rántotta meg a zekém ujját Vaszilij –, Mominkul milyen jól megtanult kaszálni!

Igen, a nagybátyám most már nem húzta össze magát, nem erőlködött, mint előbb, hanem szálegyenesen és könnyen haladt, mint aki a megszokott munkáját végzi. Eszembe jutott, hogy alig pár órája Kuzma fajankónak nevezte.

– Ugyan már, az én papám mindenkit fajankónak hív!

– Es ver téged? – kérdeztem Vaszilijt, emlékezve, hogy az apja dühösen fenyegetőzött az öklével. – Nagyon megver, ugye?

– Megver! – erősítette meg Vaszilij ironikus mosollyal és klasszikus nyugalommal! – Meg bizony! – ismételte. – Csakhogy én idejében kereket oldok! És csak akkor jövök elő, amikor már elfelejtette, hogy meg akart verni.

– Akkor most ne kerülj a szeme elé, mert ellátja a bajodat!

– Nem – felelte Vaszilij meggyőződéssel. – Már elfelejtette, hogy nem vigyáztunk jól a lovakra. Hát a te papád – kérdezte –, az nem ver téged?

– Az én apám még sohasem vert meg – feleltem büszkén.

– És kitől félsz jobban, apádtól vagy a nagybátyádtól? – vallatott tovább.

Azt feleltem, hogy a bácsitól jobban félek.

– Én a bátyáimtól csöppet sem félek – jelentette ki Vaszil. – Ha csak hozzám mernek érni, a papám mindig megvéd.

A Nap a zeniten állt, és körös-körül mindent átjártak kegyetlenül tűző sugarai. Vakítóan fényes nap volt és olyan tikkasztó hőség, hogy még a legyek és a szöcskék is az árnyas oldaláról szálltak rá a fűre.

Kuzma pihenőt rendelt. A fáradt és verítékező kaszálók ernyedten ballagtak a szekerekhez. Tikkadtan vetették magukat a friss fűre a szekerek árnyékában.

Mi hazamentünk, nem fogadtuk el Goncsarovéktól az ebédet.

Goncsarovék egy hét múlva jöttek vissza a szénát begyűjteni.

A kazakok nem rakják boglyába a szénát a mezőn, mint az oroszok, hanem kisebb csomókba kötik, aztán a tetőre dobálják, és minden egyes boglyában, amelyet a tetőre vagy a karámba raknak, megszámolják a csomókat. „Ebben a boglyában ezer csomó van" – mondták a mieink. Az így rakott boglya egyben mércéül szolgált a lónak adott takarmány porciózásához. A kazak ember tudta, hány csomó szénát kell vetnie naponta a jószág elé, hogy kihúzza a takarmánnyal az újig, amikor már friss nő a legelőn.

... A fű, amely rendekben feküdt a réten, megsárgult és megszáradt. Goncsarovék szekéren jöttek ide felrakni a szénát, a mieink pedig velük dolgoztak.

– Na, mi legyen, Momis? Boglyába rakjuk? – kérdezte Kuzma.

Apám – egyetértése jeléül – bólintott, de a bácsi, megelőzve bátyját, Tiskóhoz fordult, a tolmácshoz, ezekkel a szavakkal:

– Én úgy csinálom, ahogy szoktuk – csomót kötök, maguk meg csinálják, ahogy maguk szokták.

Tisko lefordította, Kuzma pedig szemöldökét összehúzva, haragosan felelte:

– Hát ez meg mi, ki itt a gazda, Momis vagy te? – és apámra nézve széttárta a karját.

Apám Tisko útján megmagyarázta, hogy Mominkul vezeti a gazdaságot, és ő bánik a jószággal, ezért hadd takarítsa be a szénát úgy, ahogy jónak látja.

Tisko sokáig magyarázta apám szavait. Kuzma heveskedett, szenvedélyesen gesztikulálva sorolta érveit. A beszélgetésbe beleavatkoztak az asszonyok is. Apám és a bácsi rosszallóan pillantottak rájuk, mintha azt mondanák: „Hát ez meg mi-

csoda, hogy ti is beleártjátok magatokat a férfiak dolgába?" Megkértük Tiskót, fordítsa le, mit mond az apja, de csak annyit felelt rá, hogy „mindjárt", és várta a családi vita végét. Szemünk előtt folyt le, a számunkra ismeretlen nyelven, Goncsarovék családi tanácsa. Kuzma kiabált az övéire, indulatba jött, talán szitkozódott is, azok meg vitatkoztak vele, rábeszélték, győzködték.

Végül is Goncsarovék egyetértésre jutottak, és Tisko lefordította:

– Apám azt mondja – kezdte –, hogy nincs nekünk időnk arra, hogy csomót kötözgessünk, meg aztán a csomó is lehet sokféle. – Tisko itt megállt, és elgondolkozott: hogy lehetne jobban, diplomatikusabban lefordítani apja goromba szavait: – Azt mondja: miért szövetkezett vele Mominkul, ha egyszer mindent a maga módján akar csinálni? Persze, nem kényszerítheti Mominkult arra, hogy boglyába rakja a szénát, ő meg nem teheti, hogy csomókat kössön kazak módra.

– Hát akkor osztozzunk így... terjesztette elő a bácsi a saját tervét.

– Tisko, mit mond ez? – szólt közbe az öreg.

– Azt mondja, hogy a rét nem egyenletes, a rendek nem egyformák, és arról beszél, hogyan kéne a munkát elosztani.

– Nagyon egyszerűen – mondta élénken a bácsi. – A ti harmadotokat jobbról kezdjük. – Két sor a mienk, egy a tietek. Kinek milyen jut – aztán kész...

Tisko lefordította a bácsi javaslatát. Kuzma egy kicsit gondolkozott, aztán legyintett rá.

– Bánom is én, legyen úgy, ahogy mondja! – de figyelmeztetett, hogy többet nem segítenek nekünk, és Mominkul csak kösse a csomókat magának, ha egyszer kedve tartja.

– Jól van – felelte a bácsi.

Valamennyien a jobb szárnyra mentek. Kuzma haladt elöl, hosszú lépéseivel mérve a földet, apám meg, aki nem volt hozzászokva a gyalogláshoz, mögötte imbolygott. Kuzma leszámolt két részt, és figyelmesen megnézte a harmadikat vörös, szempilla nélküli szemével. Csizmája orrával félrelökte a rend végét, mintha azt mondaná: „Ez az enyém."

A negyedik fordulónál egy ritkás sor került elébe. Hevesen gesztikulálva kiabált a fiaival. Azok hiába mutogatták neki, hogy a mi rendjeink is ugyanolyan silányak, az öreg annyira kikelt magából, hogy apám tolmács nélkül is megértette, miről van szó. Legyintett, és mutatta, hogy vegye a következő sort magának. Kuzma már éppen oda is ment, és már emelte volna a lábát, hogy felhajtsa a rend végét, amikor fiai és az asszonyok ráüvöltöttek, bizonyára szemrehányást tettek neki mohóságáért meg azért, hogy megsérti az elfogadott feltételeket. Az öreg toppantott, öklével megfenyegette őket, és felhajtotta annak a sornak a végét, amely a sorshúzásnál neki jutott. Folyvást zsörtölődve ment tovább...

Goncsarovék fogták a gereblyéket és a villákat. A férfiak villával forgatták a sorokat, az asszonyok a nyomukban haladtak, és összegereblyézték a maradék szénát. A hosszú sorok végén hamarosan kis kupacok keletkeztek, amelyeket, nem tudni miért, *csömelek*nek – vagyis boglyáknak – neveztek. Déltájt, amikor a szénát

már összehúzták, a férfiak villával egy helyre hordták a kupacokat, az asszonyok pedig Kuzma parancsszavára boglyába rakták.

Mi kötözni kezdtük a csomókat. Mellettünk volt a még lekaszálatlan rét, onnan téptünk tövestől hosszú fűszálakat. Ebből csináltuk a köteléket. Apám meg én három lépésenként rakosgattuk a sorok mentén a száraz szénát kis csomókba, a bácsi pedig, mint a legerősebb, mögöttünk jött, és kötözte a csomókat, térdével leszorította a nyaláb szénát. A munka gyorsan haladt, estére több mint háromszáz csomót kötöttünk.

Így tartott ez három teljes munkanapon át. Életemben először vettem részt a közös munkában, apám és nagybátyám dicséretei fellelkesítettek.

– Igazi dzsigit lett a mi Baurdzsánunk – mondta a bácsi.

– Eredj, tépj még egy kis füvet a csomókötéshez, csak minél hosszabbakat válassz – küldött apám.

Én persze már nagyon fáradt voltam, de olyan jólesett a dicséretük, hogy minden erőmmel iparkodtam...

A bátor harcos és a szenvedélyes sportember többnyire szereti a kockázatot. Nagy részük nem természetes halállal hal meg, és ritka az olyan, akinek megengedi a sors, hogy ágyban hunyja le a szemét. Életük olyan, mint a feszes húr, amely a legszebb hangzatnál pattan el, megszólaltatja a megszakadó élet utolsó hangját, és hirtelen elhallgat.

„A dzsigit ló nélkül, akár a madár szárnya nélkül; a harci paripa a dzsigit szárnya; akinek nincs lova, az szenvedések és megaláztatások foglya" – így ragaszkodtak a kazakok a lovakhoz. A kazak ember bármilyen nélkülözést inkább elviselt, de ló nélkül nem tudott meglenni. *Zsalgiz atti kedej* – „egylovas szegényember", nála nyomorultabbak csak a ló nélküliek voltak, akiket *Kuv tomar*nak, száraz tuskónak neveztek.

Minden kazak értett a lóápoláshoz, és nagy odaadással gondozta a lovát. Soha meg nem itatta és meg nem etette volna a felhevült állatot. Hosszú útról megérkezve, kötelező volt a lovat pihentetni. A kollektivizálás előtt a kazakok egyáltalán nem dolgoztak lovakkal, és a vásárban nem vettek orosz lovakat, mert úgy tartották, hogy azoknak meg van törve a marja és be van nyomva a lapockájuk porcogója. A kazakoknál a ló csak lovaglásra szolgált. Egyetlen kazak sem bízta rá a lovát másra. Versenylóra nem ültettek asszonyt, „a szoknyájuk súlya" miatt.

Szeretett lovát a kazak ember éppen úgy elsiratta, mint a hozzátartozóját. A legősibb időktől fogva ugyanúgy megénekelték a lovakat, mint a legendás hősöket. A kazak népi eposzban a hősök neve mellett lovaik legendás neve is fennmaradt. Tajburul – Koblandi batir lova, az Alpamisz batir lova, Doldol az Aliseré, a Tölegen lova stb. Még a mai napig is énekli a nép „Kulager" énekét egy ló pusztulásáról, amelynek szomorú dallama tragikumot és gyászos bánatot fejez ki. A mesékben, énekekben, zenében, költeményekben a kazak a lónak mindig megtisztelő helyet juttat. A jó lóra mai napig is azt mondják: „Ez a ló felér egy menyasszonnyal!"

A lovak iránti rajongás és határtalan szeretet nemzedékről nemzedékre szállt a kazakok körében.

A nevezetes Köksolak az utolsó ló volt Akkul életében, ő pedig a ló utolsó lovasa. Hű barátként ugyanazon a napon hagyták itt örökre aulunkat, és nem lehet tudni, melyikőjüket siratta meg jobban a nép. Akkul utolsó szavai ezek voltak: „Köksolak bőrével takarjatok le engem!"

Így hát elkezdem a mesét Akkul haláláról, és lova, Köksolak pusztulásáról.

Nagyapám és nagyanyám legidősebb lányát Ajsának hívták. Tíz évvel volt öregebb apámnál. A Kazigurt hegye lábánál megtelepedett Segir nemzetségből való Dzsantöréhez adták feleségül.

Dzsantöre auljába az út a Csakpak-hágón vezetett keresztül. Csakpak magyarul annyit jelent, hogy kova. Nevét a sok-sok fényes kovakőtől kapta, amivel a mai napig is játszanak a gyerekek, a sötétben szikrákat csiholnak belőle.

Továbbhaladva, az út átvágott a Majlikent és a Tülkübász völgyén, áthaladt a Masat-szoroson és az Akszuv folyó völgyén, amely „fehér viz"-et jelent, a fehér iszap miatt, amit forrásvidékéről, a hegytetőkről hord le. Aztán az út keresztülvágott Szajram és Lenger hegytetőin, és felfelé kaptatott a Kazigurtra.

Lovon ez háromnapi távolság. Ajsa és Dzsantöre számítottak a legtávolabbi rokonainknak, ők látogattak el hozzánk a legritkábban.

Dzsantöre nagyon korán megözvegyült. Tizenhat éves volt, amikor első felesége tizenöt éves korában belehalt a szülésbe, férjére hagyván kisfiát, Bolatot.

Nagyapám rokonságban volt Dzsantöre apjával. Dzsantöre fia, Bolat, unokaöcsnek számított nálunk, mivel az anyja a mi nemzetségünkből való volt. Hogy a rokonság a jövőben se szakadjon meg, úgy határoztak, hogy a mi Ajsánkat, aki az idő tájt tizenhetedik évében járt, hozzáadják Dzsantöréhez.

Dzsantöre először tizennégy esztendős korában volt vőlegény. Apja természetes dolognak tartotta, hogy fia ilyen fiatalon házasodjon, mivel muzulmán szokások szerint nagykorúnak számított.

Sokat meséltek arról, hogy ki mikor házasodott és hány éves volt a menyasszonya, nem ment ritkaságszámba, hogy valaki tizenhárom éves korában hozta világra első gyermekét. Végül azt is mesélték, hogy szent Mohamed maga akkor vette el egyik feleségét, amikor az még csak hétéves volt. Amint láthatják, a kazakok a Próféta paráznaságára is úgy tekintettek, mint valamiféle szent dologra. Ez igazolta a fiatalkori házasságot és a soknejűséget. Igaz, a kazakok véleménye egy dologban eltért a Prófétáétól: a rokonházasságot, az unokatestvérek házasságát elítélték, és elmarasztalták azokat is, akik ezt megengedték.

Dzsantöre első felesége valamelyik nagymama révén Akkul unokatestvére volt, a fia pedig, Bolat – egy mokány, fekete öregember, akinek sovány, finom metszésű arcán mint fénysugarak meredeztek minden irányba ritkás ősz szakállának szálai –, Akkul unokaöccse volt.

Bolat születésekor apja egészen fiatal fiú volt. Az apa együtt vált férfivá és öregе-

dett meg a fiával. Úgy nevezték őket, hogy „a két öreg", megkülönböztetésképpen pedig az egyiket „öreg ápának", a másikat „öreg fiúnak" hívták.

Dzsantöre és Bolat szenvedélyes kökpárversenyzők voltak. Az ő vidékükön ugyanolyan legendás sportembereknek számítottak, mint nálunk Akkul.

Ezen a napon mindannyian otthon voltunk. A lemenő nap ferde sugarai bevilágították szálláshelyünket. Egyszer csak a domb aljánál négy lovas jelent meg. Sötét sziluettjük kirajzolódott a sugárzó napban. A lovasok egyike fehér ruhás asszony volt. Lépésben jöttek, sietség nélkül.

– Miféle utasok ezek? – kérdezte apám izgatottan, és kezét szeméhez emelve kémlelt a távolba. – Úgy látszik, Ajsa jön. Eredj, Mominkul, gondoskodj a fogadásukról. – Még jobban kimeresztette szemét. – Igen, ők azok! Ez Dzsantöre, megismerem arról, ahogy megüli a lovát, az meg Bolat, kissé görnyedten lovagol, az pedig Aszkar, aki szálegyenesen ül az állaton. A nagy jurtát készítsd elő a vendégeknek! – kiáltott apám a bácsi után. – Ajsa nem szeret a kicsiben lenni. Állítsátok fel mielőbb, mert mindjárt itt lesznek.

A lovasok már „lóugrásnyira" voltak. Nem fért hozzá kétség, hogy ők azok! Ajsa elöl lovagolt egy szép pej kancán, a férfiak pedig gyors ügetéssel követték, és így is alig érték utol. Ajsa biztosan és büszkén ült a lovon, eltelve azzal a tudattal, hogy lovának patái ősei földjén csattognak.

Apám le nem vette szemét a közeledő utasokról. Aztán futni kezdett eléjük, és amikor Ajsa visszafogta poroszka lovát, apám megragadta a kantárt. Az idős asszony felindult és elérzékenyült, motyogott valamit magában, és ellágyultan nézett öccsére.

Apámnak az erős felindulástól reszkettek a térdei. Bal kezével a lovat fogta, jobbját nővérének nyújtotta:

– Szállj le, ekpe. – És remegő hangon tette hozzá: – Bizonyára elfáradtál a hosszú lovaglástól, szállj le, angyalom, szállj le, anyácskám!

Szavai végképp meghatották az idős asszonyt, és bátyja karján leszállt a lóról. Apám ügyesen tartotta karjában, és nyugtatgatta:

– Nem szabad ennyire felindulni, ekpe... Fáradt vagy. Gyerünk a házba, ott majd megpihensz.

A sápadt, pisze orrú, erős állú és vékony, remegő ajkú idős asszony szemealja kissé püffedt volt, gyenge hangon kérdezte apámat:

– Ó, hol van már az én drága jó anyám?!

E szavak különösen érzékenyen érintették a bácsit, aki mostanáig oldalt álldogált, és most szemét törölve hüppögni kezdett.

– Na, elég már, Ajsa. Nem lehet ennyire szabadjára engedni az érzelmeket! – avatkozott közbe a pirospozsgás arcú, fehér hajú öregember, atlaszfényű ősz szakállal, szürke prémsapkájában. – Szent asszony volt Ajsa édesanyja, a megboldogult. De hát senki sem élhet élete végéig együtt a szüleivel! – Így beszélt Dzsantöre, ennek a csúnya öregasszonynak, a mi Ajsánknak a férje.

A kissé távolabb álló izmos, sovány öregember, Bolat, tisztelettudóan szólt közbe:

– De hiszen megígértétek, hogy jól fogtok viselkedni!

Kantárszáron tartva arányos testalkatú, hollófekete, szikár, herélt lovát, délcegen, mint a megfeszült húr, egy bronzarcú, sima képű, hegyes orrú, vékony ajkú és keskeny szemű dzsigit állt ott, kissé megnyúlt arccal. Besmet volt rajta és hegyes csúcsú vidrabőr süveg a fején. Aszkar volt az, Ajsa néném édesfia.

Ránk, gyerekekre és a háziakra senki sem figyelt. Az öregek a meghatott vallomások hevében megfeledkeztek mindenről, és csak a szokásos köszöntések után – „Milyen volt az út? Nyugodtan viselkedtek-e útközben a lovaitok? Egészségesek-e a gyerekek? Rendben van-e minden a nyájak körül?" – jutottunk eszükbe.

A legsérelmesebb azonban az volt, hogy ez az öregasszony, aki úgy dédelgette idős apámat, még a nevemet sem tudta. Miután odaintett engem, mérgesen önmagára, jobbra-balra kiköpött, pfuj, és száraz, ráncos kezét a homlokomra tette:

– Ez a te fiad, Momis? – kérdezte. – Nekem is van egy ilyen bolondos kis unokám! – Isten segítségével még jó dzsigit lesz belőle – tette hozzá.

Apámat meghatotta a viszontlátás és nővére gyöngédsége. Dzsantöre ritkán szólt a beszélgetésbe, Aszkar pedig még egyetlen szót sem ejtett. A bácsi az udvaron látta el a házigazda teendőit.

Tea előtt Ajsa behívta egész házunk népét, kinyitotta a magával hozott korzsunokat – a nyeregtáskákat –, és kezdte az ajándékokat kiosztani. A nőknek egy-egy ruhára való kelmét, nekem és a bácsikámnak virágos tübetejkákat hozott, amelyeket azonnal a fejünkre tett, apámnak pedig egy karakülsapkát, amelyet maga varrt, és általános nevetés közben, mint egy gyereket, etetni kezdte őt mindenféle édességekkel.

– Mit csinálsz, öreganyám? – nevetett Dzsantöre. – Add az édességet inkább a gyerekeknek.

– De hát várj már egy kicsit – mondta az öregasszony, védelmezve a kis édességcsomagokat –, először odaadom a Momisét, aztán mindenki vehet, amit akar.

– Félsz, hogy Momist be találják csapni a gyerekei? – kacagott fel Bolat.

Apám nevetve vette át nővére ajándékait.

– De hisz én neki hoztam – felelte Ajsa komolyan –, és neki kell hogy odaadjam...

Amíg ez a kedves osztozás folyt, Akkul lépett be, aki épp most érkezett, és köszönt. Meghatottan ölelték meg egymást valamennyien, és Akkul leült Dzsantöre mellé. A szokásos kérdések után Akkul bűntudatosan nézett az öregasszonyra.

– Bűnös vagyok én Ajsa apa ez előtt a sangrak előtt, bűnös... – mondta. – De amikor hallottam érkezésetekről, leküzdhetetlen erő húzott ide. Eljutott a híre hozzátok is, biztosan, hogy a perpatvar hideg szele állt közénk...: Erőszakkal kényszerítettem magam rá, hogy átlépjem ezt a küszöböt. Tudtátok-e, hogy micsoda szégyen érte vén fejemet?

Dzsantöre Akkul szavaira elítélően ingatta a fejét, és hallgatott. Bolat mélyet só-

hajtva lesütötte a szemét, és figyelmesen nézegetni kezdte az elébe terített abroszt. Aszkar tovább ült egy indiai isten pózában.

– Jól tetted, Akkul, hogy eljöttél, szívemből örülök neki – kezdte apám.

De az öregasszony fuldokolva kiáltott fel:

– Hol van az az én fészkemből származó szörnyeteg?! – és öklével hadonászva a bácsira rontott, aki ebben a pillanatban hozta be a szamovárt a jurtába. – Micsoda tisztátalan erő hozott téged az én fészkembe? Micsoda ördög költözött beléd, te hitehagyott? Ó! Ó! Mit tettél, mit készítettél te nekem öregségemre, halálom előtt? Mintha éles késsel vágtál volna a szívembe! Miért nem vitt el még pelenkás korodban valami pogány betegség? Miért nem mérgeztek meg a rossz szellemek, miért lepték el fekete lelkedet? Micsoda szégyen! Micsoda szégyen, hogy te velem egy anyaméhből származott öcsém vagy!

– Ajsa! – kiáltott rá szigorúan Dzsantöre.

– Ó, nem vagyok én már többé Ajsa! – kiáltott fel az könnyek között. – Hagyj el engem, én ennek az ördögnek a nővére vagyok! – Száraz, ráncos ujjával a bácsira mutatott, és kiköpött, majd elfordult, hogy ietörölje kendője sarkával a könnyeit. – Fuj! Fuj! Fuj! Te hitetlen! Hát hogy van képed?!... – mondta a teljesen elképedt bácsinak.

– Ó, minek is, minek is élek én és ülök itt most a szülői fedél alatt?! Miért kell nekem ilyen kegyetlenül bűnhődnöm, micsoda bűnökért?! Micsoda érzés látnom ezt a pimasz arcot? – Újra a bácsi felé köpött néhányszor, és kiabálni kezdett, kezével meg hadonászott: – Mars a szemem elől! Mars, kifelé!

– Eredj, Momintaj, eredj öcsém! – mondta apám a bácsinak, aki zavartan nézett rá.

A bácsi engedelmesen kiment a jurtából.

Ilyen nehéz sora volt a legfiatalabbaknak a kazakoknál: engedelmeskedniök kellett mindenben az idősebbeknek, és soha senki nem merészelhetett ellenkezni velük, semmilyen körülmények között.

Annyira sajnáltam a bácsit, hogy kisurrantam az udvarra utána.

Szegény Mominkul kitágult szemmel, a szégyentől és a haragtól vörösen állt az udvar közepén, és a távolba meredt...

A nagymama is mindig őt szidta, őt csepülte, vágta Szerkebaj, és még az apám is fajankónak nevezte egyszer, de ez a kurta orrú öregasszony mindenki füle hallatára lehordta a sárga földig, és kidobta saját otthonából.

Annyira szerettem volna valamivel segíteni rajta, hogy legalább egy részét magamra vegyem azoknak a bántalmaknak, amelyeket az öregek rázúdítottak, de nem mertem odamenni hozzá, ő pedig állt ott tovább mozdulatlanul, távolba meredő tekintettel. Aztán amikor észrevett, csendesen azt mondta:

– Eredj a jurtába, segíts apádnak széttölteni a teát...

Amikor bementem a jurtába, már mindenki békésen itta a teát, csak Ajsa néni arcát borította most is a sápadtság leple: az idős asszony szemmel láthatólag még

mindig nem tudta legyűrni magában a belső ellenkezést: mohón itta a teát, de nem a hosszú út miatt – úgy tetszett, bizonytalanságát akarta a teába fojtani.

– Miért nem figyelmeztettél engem már előbb erre?! – tett apámnak szemrehányást.

– De hát nem engedtél szóhoz jutni bennünket! – mentegetőzött apám. – Súlyos és szomorú félreértés volt az egész.

– Ajsa néném – mondta Akkul –, gonosz nyelv rágalmazta meg őket... Egyenes jellem volt az én menyem, és én mégis hitelt adtam a gonosz szavaknak. Ha igaz lett volna, sohasem léptem volna át többé ennek a háznak a küszöbét. Igen, igaza volt az én szépséges menyemnek, és meg is bosszulta magát rajtam, vén bolondon – folytatta Akkul. – „Ha engem akkor nem szánt senki, miért sajnálnám én magukat?" – ezt üzente vissza a követünkkel.

– Megsértették azt az asszonyt, keményen és kegyetlenül megsértették, Akkul. – Az öregasszony kiegyenesedett, és élesen hozzátette: – Egy nőt megsérteni – ehhez nem kell sok ész. Mi valamennyien – a ti perpatvaraitok és kicsinyes pletykáitok áldozatai vagyunk! Hogy nem szégyelled magad, ősz fejeddel?

Haraggal nézett Akkulra. Akkul megsemmisülten ült ott, valahogy görnyedten, és válla közé húzva a fejét.

– Megzavarták a fejemet, Ajsa néném. Az ördög bújt belém... A harag fojtogatott.

– Most, látom, meg vagy elégedve a szégyeneddel! Magad hívtad a fejedre az egészet! – tört ki a düh Ajsából. – Szerencsétlen kölyök, az vagy, semmi más!

A hatvanéves „kölyök" magába roskadva ült a sarokban, és szuszogva kortyolgatta a forró teát, idegesen kopogtatva közben a pijala fenekét.

– Én meg csak szidom, szidom őt, és szegény testvérkém egy szóval se védekezik! – Ajsa felzokogott, és könnyek között ismételgette: – Egyetlen szót nem szól ellenem, szegénykém, hiszen ő a legkisebb köztünk... Csak néz rám zavart tekintettel, és hallgat, mintha nem mondtam volna rá semmi rosszat! – Itt Ajsa már sírva fakadt. – Hogy vetemedhettem arra, hogy megbántsam a legkisebbet?! Amikor én, vén bolond, azt kiáltottam neki, hogy kifelé!... – A hangja megremegett, ésráncos álla rázkódott bele. – A-a-aa! Ő, a kedves, alázatosan kiment a szülői házból.

– Na, hagyd már abba! – állította meg szigorúan Dzsantöre a feleségét, akinek arcát elöntötte a könny. – Átkozódtál, ellágyultál, jól kisírtad magadat – úgy látszik, élvezetet találtál benne...

– Te velem így ne beszélj! Én itt neked nem vagyok a feleséged! – zokogott fel az öregasszony. – A szüleim áldott hajlékának fedele alatt nekem ne parancsolgass! Ebben a házban én neked csak a mátkád vagyok!

Ezeknél a szavaknál az öregek valamennyien felkacagtak, még a hallgatag Aszkar is a hasát fogta nevettében.

– Ülj csak, ahogy egy tisztességes vőlegényhez illik! – kiáltott rá Ajsa Dzsantörére a jelenlevők kacagása közben.

Dzsantöre a térdére csapva felkiáltott:

– Jó kis firma vagy te, anyókám! – vette fel tréfásan a szégyenlős vőlegény pózát, és mesterkélten fiatalos hangon Ajsához, az ő kisasszony-mátkájához fordult: – Az egész jurtát besugározza a maga szépsége! Fülemüle hangjának zenéje tölti meg e hajlékot! Soká fog még csiripelni, Ajsa, szemem fénye? – tette hozzá ironikus hangon, és szigorúan zárta: – Ha te nem fáradtál is bele a kántálásba, szánd meg legalább a többieket!

Ebben a pillanatban lépett be a bácsi a jurtába. Bizonyára figyelte a beszélgetést, és amikor eljött a megfelelő pillanat, visszatért. Ajsa néni, ahogy megpillantotta, újra szabad folyást engedett szavainak és könnyeinek.

– Ülj le, kedveském, ülj le, ülj le, drága kis fiam. – Felzokogott, kendője sarkával megtörölte szemét, és odanyújtotta üres pijaláját: – Momintaj, kedvesem, tölts még egy kis teát nekem, drága kis öcsém!

Megengedte a bácsinak, hogy teát töltsön neki, s ezzel mintegy mentegette magát előtte, de ugyanakkor a hangjával éreztette, hogy neki van igaza, és tettét a fiatalok nem ítélhetik meg.

A bácsi tisztelettudóan elvette a pijalát, megtöltötte teával, és ugyanolyan tisztelettudóan adta vissza.

Ajsa, élve a család legöregebb tagjának jogával, a továbbiakban sem tagadta meg magától azt a gyönyörűséget, hogy rendelkezzék, tanácsokat, utasításokat adjon, néha ránk kiáltson, de nem hagyta ki az övéit sem, Dzsantörének is kijutott a magáé. Férje kérdő pillantásaira és zavarba ejtő kérdéseire, mindenki füle hallatára, azt felelte:

– Én voltam az első gyermek, aki ebben a házban született. Elsőnek hoztam örömet a szüleimnek. Engem dédelgettek először ez alatt a fedél alatt!

Ezekre az érvekre a mieink nem tudtak mit válaszolni, és nem maradt más hátra, mint hogy meghajoljunk az öregasszony akarata előtt.

Dzsantöre családját, amely oly ritkán látogatott el aulunkba, a szó szoros értelmében kézről kézre adták a nemzetségünkbe tartozó rokonság körében. Hol meghívták őket, hogy ízleljék meg a „só ízét", hol maguk mentek el valamelyik családhoz, újszülötthöz vagy az ifjú házasokhoz gratulálni, vagy éppen ahhoz kívántak jó szerencsét, hogy valaki kilépett a nagy jurtából és beköltözött az otauba, vagyis családot alapított. Az udvariasság azt írta elő, hogy ilyen házakba meghívás nélkül kell menni. Általában, ha a házban valami ilyesféle figyelemre méltó esemény történt, a kazakok senkit sem hívtak meg, hanem nyitva hagyták az ajtót mindenki előtt, aki ki akarta fejezni érzéseit és örömét ebből az alkalomból.

Minden jurta juhfejjel és beszbarmakkal fogadta a Dzsantöre családot, mert tiszteletükre mindenütt juhot vágtak... Mi, akik elkísértük őket, pukkadásig teleettük magunkat friss hússal.

Akkul unokaöccsénél, Dembajnál megszületett az első gyermek – kisfiú. A lúdtalpas, vörös szakállú, kacsa orrú Dembaj rövid, görbe lábaival még az én születésem előtt vett el feleségül egy hosszú, sovány nőt, aki fekete volt, mint egy múmia,

és az aulban egyenessége és hórihorgas növése miatt csak „póznának" hívták. Dembaj és felesége sokáig gyermektelenek maradtak. Nagyon bánkódtak emiatt, ezért várta barátaival együtt olyan remegve Dembaj, hogy fiúval vagy lánnyal ajándékozza-e meg őt a felesége. Mesélgették, hogy amikor az újszülött első kiáltása után az egyik asszony kiszaladt a jurtából az örömhírrel, hogy kisfiú született, a szerencsétlen, sokat szenvedett Dembaj átölelte az asszonyt, és mint egy gyermek, zokogva borult a nyakába; a boldogságtól nem tudott uralkodni magán. Egyik embertől a másikhoz szaladt, és mindenkitől megkérdezte:

– Csakugyan igaz, hogy apa lettem? Fiam van! Fiam, akit felnevelhetek! Fiam született! Fiam született! Ó, Teremtőm, hogy hálálom meg ezt neked!

A mi aulunkba is elszaladt egy fiú a hírrel. Őt is megfertőzte auljának közös öröme, hogy a gyermektelen házaspárnak „Isten ajándékozta" a fiút. Elharapta a szavak végét, úgy jelentette:

– Akkul ata kéri magát, Ajsa néni, hogy legyen a keresztanyja, Dzsantöre ata pedig a keresztapja az újszülöttnek...

A mieink Dzsantörével és Ajsa nénivel az élen, valamennyien elindultak Akkul auljába. Az aulban már füstölögtek a tüzek, és a nyájból hozták az ürüket. Lassan mentünk Ajsa néni és Dzsantöre után, nem mertük utolérni a méltóságteljesen lépkedő öregeket, de nehezen tartottuk vissza kíváncsiságunk ifjonti tüzét.

Az emberek, akik Akkul auljában összegyűltek, ránk néztek, vártak bennünket. Az asszonyok edényekkel a kezükben futkostak egyik jurtából a másikba. Mint rendesen, az izgalom napjaiban ugyanúgy, mint az öröm napjaiban, sietősen mozogtak, és kiabáltak egymásnak.

Akkul középen állt fehér, teveszőr köntösben, amelynek az alja olyan bő volt, hogy úgy tűnt, nem is Akkul áll ott, hanem az öregapó szürke márványszobra. Széles karimájú fehér nemezkalapja lenyűgöző külsőt kölcsönzött neki. Amikor húszlépésnyire voltunk tőlük, megindult felénk és a kísérete követte őt. Gyorsan, lendületesen jött, új köntösének széle libegett a szélben; egész méltóságáról valahogy egy szempillantás alatt elfeledkeztem.

– Erőt, egészséget, nővérem – fordult Ajsához.

– Boldogságot mindannyiótoknak, kedveseim, boldogságot! – felelte Ajsa néni.

Egymás szavába vágva kezdtük felköszönteni Akkul összes hozzátartozóját, gratulálva az újszülötthöz. A szomszéd jurtából, görbe lábain billegve, váratlanul kiszaladt maga Dembaj.

– Ajsa néni! Ajsa néni! – mint egy gyermek, kiáltva vetette magát az öregasszony karjaiba. Kezdték nyugtatgatni, de tovább zokogott.

Vagy félszáz ember összegyűlt már. Megjelentek a nők is, tálcákkal a kezükben, és hangos jókívánságok kíséretében friss baurszakot kezdtek szórni. A vendégek röptükben kapdosták el őket, felszedegették a földről, és nevetve dobták a szájukba. Így kezdődött az ünnepség, amelyen Dembaj első fiának születését ünnepeltük.

A csecsemő születése utáni harmadik napon a puszta sportembereinek örömére, akik már tomboltak lovaikon, lehullott még egy kecskefej Dembaj nyájából.

A kökpár ebéd után kezdődött, amikor a Nap sugarai ferde ujjaikkal simogatták a földet. Dzsantöre, Bolat, Aszkar, a bácsi maguk nyergelték fel lovaikat, nem bízták másra. Megigazították a kengyelt, rövidebbre vették a kengyelszíjat. A nyereghevederek bevágódtak a lovak mellkasába, elszorítva lélegzetüket. Mindenki rendkívül figyelmes és gyöngéd volt versenylovához. Folytak a kökpár előkészületei.

Ezúttal nekem is volt saját lovam és saját nyergem. Nagybátyám segített nekem felnyergelni a hároméves sötétszürke csődört.

– Csak minél távolabb maradj a tömegtől – figyelmeztetett.

Dzsantöre és fiai szenvedélyes és ügyes lovasoknak mutatkoztak. A szép öreg a kecske fejetlen testével kiszakadt a tömegből, és a nyeregben kissé előredőlve száguldott végig a mezőn, a többiek pedig a nyomában voltak. Lova mintha a levegőben úszott volna, dobálta előre lábait.

Akkul, mint az aul feje, ezúttal oldalt állt a szurkolók között, és Dzsantöre minden fogását lelkes kiáltásokkal kísérte:

– Ó, milyen könnyedén fordult meg! A lóval tudni kell bánni! – oktatta szigorúan a körülötte állókat. – A ló aztán mindent maga csinál. Ne zavard az állatot, csak értesd meg vele, hogy mit akarsz tőle... Ó, áldott a te fehér szakállad, Dzsantöre! – kiáltott fel, amikor Dzsantöre, hirtelen megállítva lovát, elengedte maga mellett üldözőit, és éles fordulattal tüstént más irányt vett, félrevezetve a tömeget, amely mint a vihar repült el mellette. – Ó, a bátor dzsigitek régi nemzedéke! Ó, a mi régi iskolánk! – suttogta. – Láttátok? Láttátok? – kiáltotta oda ismét a szurkolóknak, Dzsantörére mutatva.

Dzsantöre pedig száguldott a mezőn, és orránál fogva vezette a lovas tömeget. De ekkor a tömegből kivált a fiatal Aszkar szürke lován, és atyját utolérve, felé nyújtotta kezét: „Add ide!" Dzsantöre teljes vágtában dobta a kecske testét fia felé. Aszkar olyan ügyesen kapta el röptében, hogy a szurkolókból újra kitört az elragadtatás.

Dzsantöre fia mellett vágtatott, láthatóan mutatta neki, hogyan irányítsa lovát, hogy manőverezzen, amikor közelednek az üldözők... Így, párban száguldottak a mezőn, hosszú uszályként vonszolva maguk után a lovasok tömegét. Váratlanul mindkét ló egyszerre a magasba lendült, szédítő ugrást hajtva végre. Apa és fia akadályon ugratott keresztül, és egyszerre érve földet, száguldottak tovább. Az üldöző lovasok visszahőkölve ugrottak félre, széles és mély csatorna volt előttük, amelyet gyors folyású hegyi patak vájt magának.

A szurkolók tömege felzúgott: Dzsantöre, észrevéve, hogy egyedül vannak az árok túlsó oldalán, visszafordult, és fiával együtt másodszor is átrepült ezen a szakadékon, oly simán és olyan egyszerre, hogy úgy látszott, maga a föld is felnyög elragadtatásában a lovasok vakmerősége láttán.

– Soha életemben nem találkoztam még ilyen merész dzsigitekkel – ámuldozott az egyik ember.

– Nem is lovak, szárnyas madarak ezek! – lelkendezett a másik.

– Jaj, nekem még a szívverésem is elállt! – mondta a harmadik izgatottan.

– Igen, a vakmerő lovas nem teher, hanem szárny a nemes paripának! – zárta le Akkul a kérdést.

Kis szünet állt be a játékban, mivel most már senki sem próbálta többé Dzsantörétől és Aszkartól elvitatni a győzelem jogát.

Ekkor maga Akkul is bekapcsolódott, újabb lelkesedést váltva ki merészségével és ügyességével. Dzsantöre nem bírta hallgatni az Akkulra szórt dicséreteket, és heves rántással utánavetette lovát. Csak a két fehér hajú dzsigit maradt a „harcmezőn", a dicsőségért és az elsőségért viaskodtak egymással. De most, mikor Akkul megfordította lovát, Dzsantöre ravaszul odalopakodva, váratlanul kitépte kezéből a kökpárt. Akkul teljesen elképedt. De amikor magához tért és látta, hogy Dzsantöre tréfát űzött vele, egyetértve intett neki kezével, és visszafogta Köksolakot. Dzsantöre ezalatt tágas kört írva le, Akkul körül száguldozott csúfolkodva, és különböző figurákat mutatott be. Most teljes vágtában Akkul felé száguldott, és odadobta neki a kökpárt. Akkul elkapta a kecsketestet, majd visszadobta Dzsantörének. Így száguldott a két öreg az összes jelenlevők nagy gyönyörűségére a széles mezőn, zsonglőrként dobálva a kecsketetemet, és maga után csalva a lovasok tömegét.

Amikor Akkul utoljára kapta el Dzsantörétől a kökpárt, váratlanul megfordult, és egyenesen az árok felé száguldott, amelyen mint kilőtt nyíl repült keresztül. A tömeg vidáman felzúgott. Az Akkul nyomában száguldó lovasok ismét megtorpantak az akadály előtt, és csak a szenvedélytől és haragtól űzött Dzsantöre lendült át az árkon, és vette újra üldözőbe Akkult, aki az előbb oly ügyesen kijátszotta őt. Az öregek között komolyra fordult a harc. Dzsantöre már-már utoléri Akkult, már nyújtja a kezét, hogy elkapja a zsákmányt, de Akkul ügyesen dobja át a kecsketetemet a másik oldalára. Akkor Dzsantöre egész testével áthajlik Köksolak tomporán, és húzza maga felé a kökpárt. A nyeregben felállva, már csaknem sikerül végleg kiragadni Akkul kezéből a zsákmányt, de az elkapja a kecske lábát. Teljes vágtában repülnek a lovasok, tovább folytatva a harcot, és nem engedve át az elsőséget egymásnak. Száguldanak, törzsükkel az ellenkező irányba dőlnek, és lovaik mintha lejtő oldalán futnának.

Minden tekintet a vágtató öregek felé irányult, akik lovaikat a szakadék felé fordították. Dzsantöre, utolérve Akkult, elsőnek lendült át a mi oldalunkra. Akkul pedig, igyekezve előbb túljutni az akadályon, elengedte Köksolak kantárszárát, és a ló nyakához simult. Ló és lovas hirtelen eltűntek a szemünk elől, mintha a föld nyelte volna el őket.

– Ó! – nyögött fel a tömeg, és oda rohant, ahol a híres dzsigit eltűnt.

Egy farkasverem volt ott, amelyet a hegyi patak föld alatti folyása vájt. Akkul lovával együtt belezuhant. A szakadék mélyén sűrű porfelhő lebegett, mindent eltakart a szemünk elől.

A idősebbek leszálltak a lóról.

– Vegyétek le a kötőfékeket – vezényelt Dzsantöre, eloldva a saját kötőfékét. Mindenki követte példáját.

Dzsantöre előtt csomóban feküdtek a lószőrből font kötőfékek, amelyek csillogtak, akár a kígyók. Dzsantöre összekötötte őket, és rákiáltott segítségére, Aszkarra:

– Add már gyorsabban! Húzd meg ezt a csomót! Még egyszer hajtsd rá!

Amíg a kötelet kötözték, a por felszállt, és mint egy füstfelhőn keresztül, láthatóvá váltak Köksolak patái.

– Köksolak a hátán fekszik! – szakadt ki valakiből izgatottan.

Dzsantöre néhány hurkot csinált, és ügyesen sorban a ló lábaira vetette. A ló megrándult, próbált kiszabadulni.

– Húzzátok! – vezényelt Dzsantöre.

Köksolak tajtékos teste végre megjelent a föld felszínén. A ló mozdulatlanul feküdt, egyszer-kétszer megpróbálta felemelni a fejét, de sóhajtva, ami inkább nyögésnek hangzott, ismét a földre hanyatlott. Nagy, fekete szemét por lepte, sűrűn pislogott vele.

– Nézzétek, a gazdáját keresi a szemével!

– Ó-ó-ó! – zokogott Dembaj.

– Óvatosan, óvatosan! – kiáltott Dzsantöre. – Óvatosabban, gyermekeim, még nem tért magához!

Megfordultam. Dzsantöre, sárral és vérrel befröcskölve, karjaiban hozta Akkul szürke porral belepett testét, akiért leereszkedett a szakadék fenekére. Nyomukban húzódott a kötél, amely Dzsantöre övéhez volt erősítve. Akkul szeme csukva volt.

– Miért zsúfolódtok itt össze? Hagyjatok egy kis levegőt! Oszoljatok szét! – kiáltotta Dzsantöre.

– Ó, jaj, drága jó apám! – zokogott fel Zsakszibaj.

– Én ide, ide teszem őt... – És Dzsantöre Akkul testét a földre engedte Köksolak mellé.

Megérkezett az aulból a lovas, akit vízért küldtek.

Dzsantöre felemelte Akkul fejét, és arcát befröcskölte vízzel, aztán a vízcseppeket egy nagy, színes kendővel letörülte.

Az apró, szürke murvával borított zöld mezőn egymás mellett feküdt eszméletlenül a sápadt, öreg Akkul és lova, a csupa agyag, nehezen hörgő Köksolak. Körülöttük lehorgasztott fejjel állt a nemrég esztelenül őrjöngő tömeg. Fiatalok és öregek nyelték torkukat fojtogató könnyeiket. Féltek időnek előtte elsiratni bálványukat, aki vezérük volt e veszélyes népi játékban.

Akkul nem adott életjelt magáról. Dzsantöre kezében tartotta a fejét, és tovább is próbálta vízzel frissíteni az öregember arcát.

– Akkul, Akkul! – hívta. – Hallasz engem?

Akkul hallgatott. De most a tömeg visszafojtotta lélegzetét: Akkul ajkai mozogtak.

– Akkul, Akkul! – folytatta Dzsantöre a szólongatást.

Akkul magához tért, és gyenge hangon kérdezte:

– Te vagy az, Dzsantöre? Velem vagy?

– Igen, mindannyian itt vagyunk, melletted...

– Akkor jó... – Mondta Akkul, alig hallhatóan. – Vizet!

Dzsantöre megitatta forrásvízzel. A víz lefolyt Akkul ősz szakállán, a feje pedig továbbra is tehetetlenül feküdt Dzsantöre karján. Valamit suttogott, csak Dzsantöre értette meg, és parancsot adott, hogy nyergeljék le Köksolakot, aztán a nyereg alatti nemezbéléseket terítsék le a földre, és párnának tegyék oda a nyerget Akkul feje alá.

Dzsantöre óvatosan áttette Akkult erre az ágyra.

– Hadd térjen magához, mielőtt átvisszük az aulba – mondta.

Ekkorra a Nap nagy vörös labdája már negyedrésznyire eltűnt a Csakpak gerince mögött, enyhe bíborfénnyel ékesítve csúcsait.

A vajákosok Köksolaknál hátgerinctörést állapítottak meg. Ezért nem tudta mozgatni végtagjait. Távolabb vitték Akkultól, és könnyezve levágták a fejét, lenyúzták a bőrét. Inas, verítéktől átitatott testét apró darabokra vágták, mint a szent madár húsát.

Amikor a hegy óriási árnyéka elért bennünket, és a Nap lebukott a Csakpak mögött, Akkult, aki már visszanyerte eszméletét, Köksolaknak két ló között kifeszített bőrén vitték el az aulba. A lovasok némán kísérték a haldoklót családja jurtájáig.

Ó, dzsigitség, ó, erő és ügyesség versenye, a puszta nagyszerű viadala, milyen közel hoztad egymáshoz az embereket! Igaza volt annak, aki azt mondotta: „A mi életünk – játék! A barátságunk – a játékban van!"

Akkul az utolsó éjszakát töltötte a jurtájában, reggelre a lelke már szélsebesen szállt a felkelő Nap felé.

Apám sok mindenre tanított – például az arab és az orosz ábécére, meg a számokra is. Olvasni nem tudtam, de írni igen, mert szerettem rajzolgatni a betűket, valójában persze összemaszatoltam a papírt, miközben iparkodtam lemásolni azt, ami a könyvben állt. Ábécéskönyv a mi könyvtárunkban nem volt, a meglevő könyvek pedig apró arab betűkkel voltak nyomva, és nekem sehogy sem sikerült legalább valami betűhöz hasonlót papírra vetnem, mivel annak, aki nem járatos az arab írásban, nehéz megkülönböztetni az egyes betűket. Nagyon hamar elapadt a vágyam, hogy bármit is kimásoljak könyveinkből.

Apám kezdett tanítani olvasni. Mivel a betűk neve élesen elütött a magán- és mássalhangzók hangzásától, és az arab nyelv „zer", „zabar", „pes", „testut", „szekun" és más kiegészítő jelei a betűk mellett, amelyek meghatározott hangzást, hosszúságot vagy rövidséget kölcsönöztek nekik, minden alkalommal összezavartak, hát mechanikusan jegyeztem meg őket. Ezért apám más módszert választott; előzőleg megmagyarázta ezeknek a jeleknek a jelentését, aztán arra kényszerített, hogy az összes betűt tanuljam meg három szótagban. Például alif zabar a, alif zer i – együtt: ai, alif pes a – aio; be zabar – ba, be zer bi – babi, be pes bo – babi-

bo; dal zabar da, dal zer di – dadi, dal pes do – dadido; te zabar ta, te zer ti tati, te pes to – tatito...

Ez megtetszett, és szívesen tanultam ezeket a mulatságos kapcsolatokat az ábécé minden betűjével, és guggolva magam elé tettem egy párnára az ábécé betűit, melyeket apám írt nekem, és énekelve rázendítettem:

– Re zabar ra, re zer ri – rari; re pes ro – rariro; hap zabar ha, hap zer hi – hahi; hahi, hap pes ho – hahiho.

Elima, aki kézimunkája mellett üldögélt, már majd kipukkant, nem bírta tovább türtőztetni visszafojtott nevetését, levetette magát, és feltartóztathatatlan kacagásban tört ki. Amikor végre jól kikacagta magát és megnyugodott, apám megszidta, és büntetésből őt is mellém ültette, hogy tanuljon, és azt parancsolta, hogy tanítsam meg mindarra, amit az előző leckékből korábban elsajátítottam. Elima minden ellenkezése megtört apám akaratán, és könnyek között ült le mellém tanulni.

A tehetséges kislány rövid idő alatt utolért engem, és szorgalma láttán apám buzdította. Szabad időnkben, csak úgy mulatságból megtanultuk, hogy ha az „a"-t, „i"-t és „o"-t hozzáadjuk bármely mássalhangzóhoz, értelmetlen három szótagot kapunk, és amikor kimondtuk, a hasunkat fogtuk nevettünkben. Tanulásunk szórakozássá változott. Egy hét múlva apám azt a leckét adta nekünk, hogy képezzünk szavakat ennek a három magánhangzónak a hozzáadása által, először egy mássalhangzóval, aztán kettővel toldjuk meg.

*Alif zabar*hoz *tet* téve – *at* (*at* kazakul azt jelenti, hogy ló),

*Alif zer*hez *tet* téve – *et* (*et* kazakul hús),

*Alif pes*hez *tet* téve – *ot* (*ot* kazakul tűz).

Ez jobban érdekelt bennünket, mivel a betűket összekapcsolva valamilyen szót kaptunk, bár ezek nem voltak mindig szavak, többnyire csak a szavak egyes szótagjai, és hogy minél hamarabb megtanuljuk a szóképzés teljes művészetét, Elimával egy hét alatt megtanultuk az egész feladott leckét, a magánhangzók és a mássalhangzók „keresztezését". Apám megdicsért minket, és újra feladta a teljes szóképzés leckéjét, ismét egyszerű szavakkal kezdve:

*Kep zer*hez *tet* téve – *ket* (*ket* – menj innen),

*Hap zabar*hoz *tet* téve – *hat* (*hat* – levél),

*Be zabar*hoz *ret* téve – *bar* (*bar* – eredj).

Apám hozott haza egyszer egy darab faszenet, amely körülbelül olyan vastag volt, mint az ujja, akkurátusan meghegyezte a végét késsel, és azt mondta, hozzak egy tiszta papírlapot. Amikor odaadtam neki a papírt, rátette a tálcára, kisimította a sima felületen, és óvatosan kezdte rajzolni az arab ábécé hatalmas betűit. Lélegzet-visszafojtva néztük apánk kalligrafikus gyakorlatait. Amikor befejezte a második sort, azt mondta, hogy olvassuk el, mit írt:

– Alif zabar – A, lám zer – li – kezdte olvasni Elima –, ali, mim zabar – ma, együtt: Alima*

* A kazak Elima nevet arab írással Alimának írják.

Végig sem olvasta, amikor összecsapta tenyerét, és hadarni kezdett:

– Ó, hisz ez az én nevem, az van ideírva, az én nevem, az én nevem!

A második sort én olvastam.

– Be zabar – ba – itt megakadtam –, hogy lehet az „u"-t összekapcsolni az „r"-rel? De Elima, kihasználva zavaromat, közelebb jött, és olvasni kezdte:

– Be zabar – Ba, Ba pes – Bau, vav-hoz re – Baur, dzsim zabarhoz nun – dzsán, együtt: Baurdzsán – fejezte be ünnepélyesen. Én zavartan és haragosan néztem a nővéremre, az meg, hogy jóvá tegye bűnét, megkérte apámat, hogy írjon le még egy nevet, hogy azt én magam olvassam el. Apám írta, én meg olvastam:

– Alif zabarhoz kap – Ak, kab pes – ku, eddig: akku, vav-hoz lám – Akkul.

Amikor kiejtettem ezt a nevet, apám megrázkódott, s mintha Akkulhoz fordult volna, felindultan mondta:

– Kísérjenek téged a jó szellemek, Akkul. A helyed betöltetlenül, üresen tátong nemzetségünkben. Adasson meg neked a mennyek országa!

Utána, komoly arccal, rövid imát mondott Akkulért. Az órának ez a szomorú befejezése elrontotta örömünket, amit nevünk első olvasásánál éreztünk. Apám, amikor észrevette, észbe kapott, de későn. Arra biztatott, hogy önállóan tanuljuk meg a leckét, aztán mintegy mentegetőzve tette hozzá:

– Az elhunytak emlékéről, gyermekeim, sohasem szabad megfeledkezni.

Szándékosan írtam le tanulásunk kezdetének néhány részletét, hogy megértessem, mennyire primitív volt ez idő tájt a kazakoknál nemcsak a gazdaság vezetése, de az írás-olvasás tanítása is.

Leesett az első hó. A bácsikám hozott egy kabátra való posztót és néhány arsin fehér vásznat. Kabátot és fehérneműt varrtak belőle nekem. Übistől kaptam egy rókaprém sapkát. Új öltözékemben jártam a szomszédos házakat. Mindenki megnézte és megdicsérte eleganciámat...

Egy szép napon a bácsi egy vörös szakállas öregembert hozott magával, akit tisztelettudóan *molda ekének** szólított. Az öreg odahívott, megdicsért, és egy maroknyi mazsolát szórt a tenyerembe. Valahogy túlságosan kedves volt hozzám. A bácsi pedig szokatlanul figyelmes volt, és dicsért az öreg előtt. Mindezt úgy fogadtam, mint ami megillet, csak nem értettem az öreg szavait, amikor mintegy szemrehányóan mondta a bácsinak:

– Egy kicsit korábban kellett volna, túlkoros már a gyerek.

– Nem tesz semmit, molda eke, a bátyám mindig sajnálta, de hát tovább már nem halogathatjuk. Tegye meg nekünk ezt a szívességet, molda eke, kérem – a bácsi mintha mentegetőzött volna. Apám valamiért nem jött be a házba. A tűzhelyen készült a vendégebéd.

A bácsi egy takarót terített a földre, tett rá egy párnát, és akkurátusan elegyengetve az elkészített ágyat, azt mondta, hogy vetkőzzek le. Csodálkozó kérdésemre

* *molda eke* – „molla atya"

azt felelte, hogy pihennem kell egy keveset, amíg az udvaron ilyen latyak van, ő meg majd beszélget a molda ekével, én addig aludjak egy kicsit. Amikor lefeküdtem, a molda eke elégetett egy darab sötétkék rongyot. Kesernyés füstjétől elfordultam, és váratlanul azt éreztem, hogy az öreg felhajtja a lábamnál a takarót, és kezével kihúzza a lábaimat. Én rémületemben fel akartam emelni a fejem, de a bácsi a vállamat a párnára nyomta.

– Semmi, semmi – nyugtatgatott –, a molda eke meg akarja nézni, hogy minden rendben van-e nálad. – Nekem pedig a két gonosztevő fogságában nem maradt más lehetőségem, mint hogy ismételjem az öreg után az értelmetlen szavakat arról, hogy én hitetlen voltam, de most már igazhitű leszek. És váratlanul égető fájdalmat éreztem, amelytől felkiáltottam, és ki akartam szakítani magam. De a bácsi ránehezedett a vállamra, az öreg pedig leszorította a lábamat. A fájdalomtól tovább üvöltöttem, ők pedig továbbra is lenyomtak, majd beszórták a sebet az elégetett kék rongy hamujával, és bekötötték. Aztán mind a ketten ott hagytak, mondván, hogy a körülmetélés az igazhitű muzulmánok törvényei szerint megtörtént, mától fogva muzulmán vagyok, és többé egy ujjal sem nyúlnak hozzám, csak feküdjek nyugodtan...

Feltálalták a dasztarkánon az ételt. Vendégek érkeztek, bejött apám, mindenkit üdvözölt, azok meg felköszöntötték őt abból az alkalomból, hogy a fia igazhitű lett. Rám többé senki sem hederített, ettek, beszélgettek, az öreg pedig mesélgetett róla, hogy hogyan hajtott végre hasonló gonoszságokat más kisfiúkon. Mindenki nevetett. Az elbeszélések hallatán bizonyára mindannyian saját gyermeksorsukra emlékeztek. Nekem persze nem volt kedvem nevetni. Ez volt az első erőszak, melyet elkövettek rajtam, és amely ünnepélyes keretek között zajlott le saját szülőházamban.

Elhagytam volna emlékezésemnek ezt a rövid fejezetét, ha ez a vad szertartás nem tartozott volna a hagyományok közé, és ha nem lett volna köze további tanulmányaimhoz. Amint később megtudtam, jövendő tanítóm kereken megtagadta, hogy olyan fiúcskát tanítson, aki a muzulmán törvények előírása szerint nincs körülmetélve, és apám beleegyezett a műtétbe, amelytől sajnálatból annyi éven át megkímélt.

Amikor teljesen meggyógyultam, megérkezett Ajuvbaj. Új rókaprém süveg volt rajta. Cserzett bőrből készült bundáján fekete bárány sálgallért viselt. Az új suba szélét és alját tenyérnyi szélességben fekete bársony szegte. Ajuvbaj elhozta szokásos ajándékát – egy csomag teát és egy font cukrot, mint mindig, valahányszor eljött hozzánk. Pödörni kezdte bajuszát, és tisztábban, akkurátusabban öltözködött, mint azelőtt. Másnap reggel, tea után a bácsi fölnyergelte nekem a lovat, és kijelentette, hogy Ajuvbaj auljába megyek, Ajuvbaj bead a mollához, és Ubijánnal fogok lakni. Apám megáldott, és arra intett, hogy tanuljak jól. Mi Ajuvbajjal útnak indultunk. Az egész család kikísért.

Éjszakára leesett a hó. Az eget felhők takarták. Szélcsendes nap volt. Az úton lovaink hagyták a hóban az első nyomot. Amikor már vagy négy kilométerre vol-

tunk az aultól és átvágtunk egy mély szakadékon, Ajuvbaj hirtelen előrerúgtatott, és letért az útról, halkan kiáltva nekem: *„Tülkü, tülkü!"* Róka! Róka! Valóban, pontosan kivehető volt, hogy távol tőlünk egy róka futott a havon. Én Ajuvbaj után vetettem magam, és hamarosan utolértem őt. Hátrafordulva rám kiáltott: „Fogd vissza a lovad, úgyse tudsz agyonütni egy rókát!" – és teljes vágta közben a bal lábszáránál pepecselt. „Ne siess, ebben a mély hóban úgyse menekül meg előlünk!" – kiáltotta, és inaszakadtából vágtatott tovább. Egyszer csak kiegyenesedett a nyeregben, bal lába lelógott; amikor mellé érkeztem, megpillantottam kezében a kengyelt a kengyelszíjjal. A távolság köztünk és a hóban futó aranyróka között egyre rövidült; amikor a róka a szakadék felé fordult, Ajuvbaj, aki egy csöppet lemaradt, odakiáltotta: „Vágj elé! Biztosan a szakadékban van a rókalyuk!"

Megcsapkodtam a lovat, oldalirányba törtem, amerre most a róka futott, és hangos kiáltással, nem nézve se jobbra, se balra, egyenesen felé vágtattam. Amikor már csak mintegy száz lépés volt a távolság a rókáig, átugrattam valami halmon, és elvágtam az útját a szakadék felé. A róka hirtelen megfordult, és visszafelé szaladt, ugrándozva, mint egy nyúl, a mély hóban. Az odasiető Ajuvbaj beérte a rókát, meglendítette a szíjat a súlyos kengyellel a végén, de nem találta el, elugratott a róka mellett, megtántorodott, bizonyára attól, hogy az egyik lába nem volt a kengyelben, de mégis a nyeregben maradt. A róka, kisurranva Ajuvbaj lova alól, újra a szakadék felé iramodott. Utánavetettem magam, és újra elvágtam az útját. Ajuvbaj ismét átugrott a rókán, anélkül hogy érintette volna. Az üzött vad rugdalózott a hóban, ide-oda vetette magát, és végül teljesen kifulladva, erejét vesztve megállt, fogát vicsorgatta üldözőire. Amikor odaértünk hozzá, a havon ült, haragosan csattogtatta fogait, szeméből dühös villámokat szórt, fejét forgatta, nyüszített, mintegy a közeledő halál ellen protestálva. Ajuvbaj, le sem szállva lováról, nagyott lendített a vaskengyelen, és fejbe vágta vele a vadat. A róka kinyúlt. Ajuvbaj lehajolt, felemelte a farkánál fogva, és a nyereghez erősítette. A vágtától és a vadászszenvedélytől felhevülve visszafordultunk az útra.

Ez volt az első eset, hogy részt vettem egy vadászaton, és az első eset, hogy részt vettem egy hajtásban s tanúja voltam annak, ahogy az egyik élő megöli a másikat...

Ajuvbaj háza új és tágas volt. Orosz mintára épitette, kemencével, és belülről kimeszelte fehér agyaggal. Übiján szeretettel fogadott, mint mindig, gondosan kikapcsolta széles övemet, a díszhelyre ültetett, közben mindegyre az otthoniak egészsége felől faggatott. Megjött Majlibaj apó, és eljöttek a fiai és a menyei, valamennyien az otthoniak egészsége iránt érdeklődtek. Ajuvbaj elmesélte nekik vadászatunkat, nekem is megadta, ami járt; mindenki dicsért, hogy nem vesztettem el a fejemet. Amikor Ajuvbaj felajánlotta az öregapónak a zsákmányt, az gyönyörködve nézett a rókára, aszott kezével megsimogatta a szőrméjét, aztán bugyborékoló, öreges hangján azt mondta:

– Legyen azé ez a róka, aki először vadászott. És hozzám fordulva hozzátette:

– Nesze, csillagom, a tied, én életemben már sok ilyen rókát láttam, adja Isten, hogy te is megéld az én koromat...

Idősebbik fia, Zsartibaj hozzálátott, hogy kikészítse a prémet.

Evés után Majlibaj és a fiai, menyei elmentek.

– Jó, hogy apó Baurdzsánnak adta a rókát – mondta Übiján a férjének, aki bejött az udvarról, miután ellátta a jószágot. – Amikor elviszed a mollához, hadd adja ajándékba a prémet a tanítójának.

Ajuvbaj egyetértett felesége javaslatával. Übiján lefektetett, leült mellém, apámról, mostohámról kérdezgetett, érdeklődött, hogy viseli magát Elima, hogy halad a kézimunkában, és mi újság a bácsival... Válaszoltam véget nem érő kérdéseire, aztán a hosszú úttól fáradtan, hamarosan mély álomba merültem.

Pénteki nap volt. Reggel eljött a kis fürge, dülledt szemű, pisze orrú Dümsebaj, Majlibaj egyik fiúunokája. Aznap nem ment iskolába, mert péntek volt, ami a mohamedánoknál ünnep. Übiján bőséges reggelit adott nekünk, és kérte Dümsebajt, hogy meséljen nekem az iskoláról, ahová járni fogok.

– A mi mollánk – kezdte volna Dümsebaj, de e pillanatban berepült az ajtón a kishúga, és kapkodva hadarni kezdte:

– Dümsebaj, megjött a nagymamánk, gyere gyorsan, gyerünk!

Dümsebaj felugrott és kiszaladt. Kiderült, hogy csakugyan megjött anyai nagyanyjuk, aki mellől Dümsebaj egész nap nem tágított, úgyhogy végül is nem tudtunk beszélgetni.

A Bajtana nemzetség lelkiatyja a taskenti Szejd-Akbar volt, akinek a bátyja az a vörös szakállú hodzsa, aki Übiját Ajuvbajjal összeadta. Nővérem és sógorom beszélgetéséből megtudtam, hogy a molla, akihez Ajuvbaj el fog vinni, Szejd-Akbar *ijsán**fia. Ez a hír egy kissé felkavart, mivel az idő tájt az ijsánokról mint csodatévőkről és szentekről, sokféle legenda járta. Nekem magamnak még sohasem sikerült ilyen egyházi férfiúval találkoznom, de sok mesét hallottam a felnőttektől arról, hogy az ijsánok valami emberfeletti képességgel vannak megáldva, szóval, hogy „szentek". Még célzásként sem volt szabad illetlent mondani róluk. Beszélték, hogy az ijsánok otthon ülnek, és látnak, hallanak mindent, hogy előttük nincs titok. Apám elbeszélte, hogy amikor anyám idegzavarban megbetegedett, vagy ahogy ő mondta, amikor a lelkét megérintették a gonosz szellemek, az aulbeli javasok sikertelen gyógyítási kísérletei után éppen Eülije-Atába hozta őt, az ijsánhoz. Az ijsán házának küszöbét átlépve anyám szokatlanul nyugodt volt. Az ijsán magánál tartotta, és azt mondta apámnak, hogy másfél hónap múlva jöjjön érte. Amikor apám megérkezett, anyámat teljesen egészségesen kapta vissza az ijsántól. Mindketten bőkezűen hálálták meg az ijsán jóságát, és boldogan tértek haza.

* *ijsán* – főmolla

Anyám útközben elmondta apámnak, hogy az ijsán jól bánt vele, gondoskodott róla, hogy állandóan el legyen foglalva hímzéssel vagy valami más munkával.

Anyám életének ez az epizódja és más felnőttek elbeszélései isteni rangra emelték az ijsánt gyermeki tudatomban. Hitemet csak megerősítette a Mohamed életéről szóló könyv, amelyet Zsarimbet *hadzsi** ajándékozott apámnak. Fanatikus gyermek voltam. Bizony, aggasztott, hogy egy ijsán fiánál fogok tanulni. Reszketve gondoltam a szent ember örökösére, akihez Ajuvbaj el fog vinni. Hosszas töprengés után megosztottam gondjaimat a nővéremmel.

– Ugyan már, más kisfiúk is járnak hozzá tanulni – felelte Übiján –; te talán rosszabb vagy náluk?

Szavai elevenembe vágtak, és egyre csak ismételgettem: „Talán más fiúk jobbak nálam?" Erőt vettem magamon, elűztem a gyötrő félelmet, és elhatároztam, hogy elmegyek az ijsán fiához tanulni. Fanatikus meggyőződésem azonban továbbra sem ingott meg, és szentül hittem, hogy az ijsán fia látott engem, amikor Ajuvbajjal kergettem a rókát, most is lát, és tudja, hogy a prém erről a rókáról való, amelyet Übiján döntése alapján neki szántunk.

Az izgalmakkal teli nap megtette a magáét. Éjszaka nyugtalanul aludtam. Kora reggel felöltöztem a lehető legrendesebben, és hónom alatt a *Korán*nal, elmentem Ajuvbajjal.

Az iskola Kaldibajnak, Majlibaj idősebb bátyjának auljában volt. Kaldibaj téli szállása egy kilométerre volt Majlibaj auljától, a Sing bulaknál, vagyis a Szakadékos pataknál. A munkaszerető öregember sok árkot ásott, nagy területen sok fát ültetett, most pedig utódai élvezik munkájának gyümölcsét. A téli szállást magas fák vették körül. Vályogkunyhók álltak elszórva a hatalmas major területén. Egy nagy, verandás, kétablakos épületnél meghallottuk a tanulók kórusát, akik énekelve olvasták a *Koránt*. Engem ismét elfogott a félelem, gyámoltalanul néztem az előttem lépkedő Ajuvbaj széles hátát. A festetlen fából készült, faragással díszített ajtóhoz lépett, majd visszafordult, és engem is odaintett. Kinyitotta az ajtót. A tanulók moraja félbeszakadt.

– *Szalem alejkum, takszir* – üdvözölte kezét szívéhez emelve a mollát Ajuvbaj. Én gépiesen utánacsináltam mindent.

A tágas szoba közepén, egy emelvényen, összenőtt szemöldökű fiatal özbeg ült virágos tübetejkában. Sovány arcából kiemelkedett éles és finom orra. Nyírott fekete bajsza vékony szájának szögletéig húzódott. Csíkos köntös lógott sovány vállán, szőrös melle, mint az idő tájt minden özbegnek, fedetlen volt: az özbegek kivágott nyakú inget hordtak.

A molla előtt egy nagy párnán feküdt a nyitott *Korán*. A tanító mögött a falnak támasztva hosszú vesszők. A fal mentén gyékénytakarókon, nyitott könyvvel kezükben guggoltak a gyerekek, és kíváncsian néztek rám.

A molla ujjai végét Ajuvbajnak nyújtotta, aztán nekem, egykedvűen nézegetve

* *hadzsi* olyan személy, aki zarándokutat tett Mekkába

bennünket sárga birkaszemével, majd a fiúkhoz fordulva, vékony hangon azt mondta: *Azat*. Úgy látszik, ez volt a jel a szünetre. A fiúk azonnal felálltak, és kimentek a szobából.

Ajuvbaj kézen fogott, és ezekkel a szavakkal fordult a mollához:

– *Takszir, molla eke*, elhoztam hozzád a sógoromat. Baurdzsánnak hívják. Nemrégen metélték körül. Apja, Momis, az apósom, kéri, tanítsd meg a fiát a Próféta szent könyvének olvasására...

– *Jahsi* (Jó, jól van) – mondta a molla özbegül.

– Itt van, molla eke, ő az. Átadom neked – folytatta Ajuvbaj. Kézen fogva közelebb húzott a mollához, és a hagyományos szólással fejezte be mondókáját: a húsa a tiéd, a csontja a miénk.

Ez a kifejezés azt jelentette, hogy a mollának ettől a perctől kezdve teljhatalma van fölöttem. Kötelességre kell tanítania, és joga van megverni is, de úgy, hogy azért ne törjön a csontom.

– Jahsi – mormolta sipogva maga elé a molla egykedvűen.

Ajuvbaj letette elé a pénzt, a tandíj első részletét, közölve, hogy most dolgoz ki otthon egy rókaprémet, és amint kész lesz, maga hozza el a mollának.

– Jahsi – ismételte még egyszer a molla, és a *Korán*omra nézve, helyet mutatott nekem a gyékényen, a jobb oldalon. Ajuvbaj leültetett a kijelölt helyre, s azt tanácsolta búcsúzóul, hogy figyeljek, viseljem magam példásan, és mindent tegyek úgy, ahogy a molla parancsolja. Néztem a távolodó Ajuvbaj széles hátát, reménytelenül és védtelenül. Visszatértek a tanulók, kezüket a szívükhöz emelték: *Edep, takszir* (Engedelmet, uram.) – ezzel egyúttal engedélyt kértek a mollától, hogy elfoglalhassák helyüket a gyékényen. Beleegyezése jeléül a molla egykedvűen bólintott. A gyerekek kinyitották a könyvet, de kíváncsiságuk felülkerekedett, és könyökükkel csendesen lökdösődve, engem bámultak. Én zavaromban úgy éreztem magam, mintha ketrecben volnék; feltehetően nagyon ostoba látványt nyújtottam. A molla, végigtekintve hallgatóságán, váratlanul felpattant a helyéről.

– Hé, *bacsalár**, miért nem tanuljátok a leckét? – kiáltotta.

A gyerekek, nyakukat a válluk közé húzva, hangosan olvasni kezdtek. A szoba megtelt zsibongással, de az elégedetlen molla felkapott egy vesszőt, és haragosan végigvert sorban mindenkit, miközben tanítványai, engedelmesen tartva a hátukat, folytatták a hangos olvasást. Mire a molla az első sor végére ért, a hosszú vesszőnek csak a vége maradt a kezében. Ingerülten eldobta a darabkát, fogta a másik vesszőt, és a mi sorunkat csépelte vele. Utolsónak engem ütött meg. Fájdalmat éreztem a lapockám között, és nagyon megsértődtem: nem az én hibám, hogy a többi fiú nem kezdett rögtön olvasni. Dühösen kinyitottam a *Korán*t, és dünnyögve kísértem a szomszédomat, akinek hangja a többiekénél erősebben hallatszott a zsivajban.

* *bacsalár* – gyerekek

A molla leült a helyére, kifújta magát, azután kihívta magához Dümsebajt. Az nyitott könyvvel a kezében kiment, és a sarkára ereszkedett.

– Olvass! – parancsolta a molla. Erre a jelre a többiek elhallgattak, Dümsebaj pedig rémülettől reszkető hangon felolvasta a *Korán* szúráját. Amikor befejezte az olvasást, a molla szigorúan megkérdezte:

– Mit csináltál tegnap?

– Eljött hozzánk a nagymamám... Én... én, molla eke – próbált mentegetőzni a rémült fiú.

– Nesze neked „molla eke", nesze neked!...

A molla ezeknél a szavaknál nagy lendülettel két csattanó pofont adott a gyereknek. Dümsebaj megingott, és sírva fakadt.

– Ne merészelj sírni! – üvöltött rá a molla, és belerúgott a fiúba. Az elesett, és védekezve, könnyek között susogta: – Bocsánatot kérek, takszir, többet nem fogok...

A molla megparancsolta neki, hogy fogja a *Korán*t, és menjen a helyére, a többi tanuló pedig újra mormolni kezdte a leckét. A molla ült a helyén, s a *Korán*t lapozgatta. A tanulók még nagyobb buzgalommal gajdoltak. Nekem kóválygott a fejem ettől a zavaros kórustól. A molla egyszer csak a legidősebb tanulót szólította:

– Hé, Dönenbaj!

A fiú felállt a helyéről, és kezét összetéve azt felelte a mollának:

– Tessék, uram.

A tanulók elcsendesedtek.

– Nos, eredj, és vágj egy pár erős vesszőt – parancsolta a molla Dönenbajnak.

– *Kup, takszir* (Rendben van, uram.) – hajolt meg Dönenbaj, és az ajtó felé indult, a tanulók pedig folytatták a gajdolást.

Az egyik ferde szemű fiú felállt a helyéről, és kezét összetéve a mellén, a mollához fordult:

– *Edep, takszir?* (Megengedi, uram?)

– Mit akarsz? – kérdezte szigorúan a molla.

– Ki szeretnék menni – felelte a fiú, fejével az ajtó felé mutatva.

– Mi kell neked odakinn?

– Pisilni kell, takszir – nyögte panaszosan a kisfiú. Láthatóan sem otthon, sem itt nem tanították meg rá, hogy ilyen esetben képletesen fejezze ki magát.

– Nem fogsz kipukkadni – felelte a molla, és noha a fiú könyörögve nézett, rákiáltott: – Ülj le, megmondtam!

A szegény gyerek leült.

Bejött Dönenbaj; a molla elé helyezett két erős vesszőt, majd a helyére ment. A molla egyenként próbálta ki a vesszőket, suhintott velük a levegőben, a tanulók pedig még gyorsabban kezdték mondogatni a *Korán* szavait. A vesszőket a falhoz állítva, a molla kiment az udvarra. Ahogy az ajtó becsukódott a molla után, az egyik fiú lábujjhegyen az ajtóhoz szaladt, és a falhoz simulva közölte a többiekkel:

– Az árokhoz ment.

A tanulók abbahagyták az olvasást, és a ferde szemű fiú kisurrant az ajtón. Valaki utánakiáltott:

– Te, Ebis, állj ott, és figyeld a mollát!

– Csendesebben, fiúk – mondta a pisze orrú, aki öv nélküli, bő kaftánt viselt –, tudjátok, mit mondok? – rákacsintott Dönenbajra, és csaknem suttogva folytatta: – Rajta, gyerekek, vagdossuk be észrevétlenül a vesszőt, hogy ha a molla újra megver bennünket, széttörjön!

– Mi az, te be akarod csapni a mollát? – tiltakozott az egyik, de mindannyian fenyegetően támadtak rá:

– Oda nézz, hogy dúl benne a becsület!

– Majd sírhatsz, eltángálunk mi óra után, ha annyira viszket a hátad!...

– Légy nyugodt, neked külön készítünk egy jó vastag vesszőt, hogy táncolni fogsz tőle...

A tanuló elsápadt, és fejét lehorgasztva a könyvre meredt.

Dönenbaj elővette övéből a kését, és gyorsan kezdte bevagdosni a vesszőt minden tizenöt-húsz centiméter után, olyan ügyesen, hogy a fahéncson nem látszott meg a bevágás. Miután befejezte a munkát, a vesszőket visszaállította korábbi helyükre. Beszaladt Ebis.

– Jön, jön – suttogta, és leült. A többiek is a helyükre rohantak, és hangosan gajdolni kezdtek, hogy a belépő molla meggyőződjön róla, milyen buzgalommal olvassák növendékei a *Korán*t. A molla bejött, fontoskodva a helyére ült, lapozott néhány oldalt, és hangosan kiáltotta:

– Hé, ti! Ide hallgassatok...

Mindenki elcsendesült.

– Nyissátok ki a következő oldalt – parancsolta, és amikor mindenki kinyitotta, kántálva olvasni kezdett, minden magánhangzót kiemelt, és minden szótagot elnyújtott. Amikor befejezte a *Korán* arab nyelvű, számunkra érthetetlen szúrájának olvasását, mindannyiunknak megparancsolta, hogy ismételjük utána a szavakat. Olvasott, mi pedig kórusban ismételtük. Ezt kétszer csinálta. Utána másnapra feladta, hogy amit olvastunk, tanuljuk meg kívülről, és lógó bajszát megsimítva, végül is bejelentette: Szünet. A gyerekek az ajtó felé rohantak.

Én három vagy négy órát ültem végig szünet nélkül. Így kezdődött a tanulásom az ijsán fiánál. Nem fogom leírni ennek a napnak a további részleteit, csak elmondom, hogy amikor Dümsebajjal hazafelé mentünk, azt mesélte, hogy ami ma történt, szokásos jelenség az „iskolában", naponta megismétlődik, és kért, hogy ne mondjam el a rokonainak, amit láttam. Megígértem.

Ubijánnak, aki első iskolai napom után tárt karokkal fogadott, vacsora után elmeséltem, hogy a molla veri a tanulókat, és éreztettem a csalódottságomat. Előbb izgatott lett, majd vigasztalni kezdett, azt mondta: ettől nem kell megsértődni, mert a molla a *Korán* szent szavaira tanít, és testednek az a helye, amelyhez a molla pálcája hozzáér és fáj, a túlvilági tűzben nem fog fájdalmat érezni. Ekkor Ajuvbaj is bekapcsolódott:

– Csak legalább arra tanítson meg a molla, hogy őseink lelkéért el tudd mondani az imádság szent szavait – mondta –, akkor minden sérelem és minden verés megtérül. Tanulj, tanulj, ne maradj olyan sötét, mint én, aki még saját lelkem megmentéséért sem tudom az ima egyetlen szavát sem kiejteni...

Így hát két hónapig tanultam ennél a mollánál, magolva a *Korán* egyes szúráit, anélkül hogy annak jelentését, értelmét felfogtam volna.

Történt egy megrázó eset, amelyet mind a mai napig nem tudok elfelejteni. Egyik este, amikor Ùbiján lefektetett aludni, a fejem alá tette a *Koránt*, mondván, hogy éjszaka a szúra tartalma, amelyet sehogy se tudtam kívülről megtanulni és ezért két botütést kaptam a mollától a hátamra, belemegy a fejembe, és egyetlenegyszer sem fogok megakadni, miközben felmondom a mollának. Reggel, amikor elindított az iskolába, a kabátom alá rám adott egy szőrmemellénykét, és kérdésemre, hogy miért vegyem fel, hiszen úgy is melegem van, azt mondta:

– Ha ma újra megver a molla, porolja csak ki ezt a kis bekecset, neked sem fog annyira fájni a bot ütése...

Természetesen éjszaka nem szaporodott a tudomány a fejemben, a molla meg persze mindannyiunkat megvert, úgyhogy nekem a legjobbkor jött a kis bekecs: jóformán semmi fájdalmat nem éreztem a botütésektől...

Egy hónap múlva nagyon elfogott a vágy az otthonom után, és Ajuvbaj megígérte, hogy kijár nekem néhány nap szabadságot a mollánál. Türelmetlenül vártam Ajuvbajt. Ùbijánnak közben nőtt-növekedett a gyönyörű kislánya, Katijra, az első gyermek a családban. Nagyon kedves kis jószág volt, öröm volt hallgatni, ahogy próbált mondani valamit, de sehogy sem sikerült neki. Majlibaj egész családja rajongott a kislányért, aki nemrég töltötte be az egy évet. Esténként Ajuvbaj lábacskáira állította hatalmas tenyerén, és így tartotta a levegőben, s közben azt mondogatta neki, hogy *kaz, kaz*. A kislány kacagott apja tenyerén, és repdesett kezecskéivel. Ùbiján az urához szaladt, esztelennek nevezte, de Ajuvbaj folytatta a játékot a kislányával, a feleségét meg nyugalomra intette.

Egy este, amikor hazajöttem az iskolából, Katijra feküdt a kiságyában. Arcocskája vörös volt és csupa hólyag. A gyermek fulladozott. Duzzadt szemhéja eltakarta gyönyörű szemecskéjét, amely mindenkit elbűvölt.

– Mi történt?... – kérdeztem a nővéremet.

– Beteg... nem tudom, mi történt... – felelte könnyek között.

Apja és anyja izgalmukban egy pillanatra sem hagyták magára a kislányt. Éjfél után elszenderedtem, de Ajuvbaj váratlanul nagyon izgatottan felkeltett:

– Baurdzsán, kelj fel, kelj fel! Olvasd el az imát a haldoklóért. Katijra haldoklik...

Felugrottam, és a gyerekágyhoz szaladtam. A kislány már nem lélegzett. Valamennyien felzokogtunk... Nem tudom, mennyi idő telt el, csak akkor tértem magamhoz, amikor bejött Majlibaj apó a subájában. Ùbiján a könnyektől fuldokolva rohant hozzá:

– Ata, ata-a... Katijra meghalt. Ó-óó...

Az öreg odament a gyerekágyhoz, karjába vette a halott gyermeket, mintha dédelgetné, leült vele a padlóra, és ringatva mondogatta:

– Miért, gyermekem, miért hagytad el öregapádat?

Hogy mit mondott még, nem hallottam. Amikor valamennyire megnyugodott, visszatette a kis testet az ágyba, s azt mondta a zokogó szülőknek: – Nyugodjatok bele gyermekeim Isten akaratába. Fiatalok vagytok, Isten segedelmével nem ez volt az utolsó gyermeketek. – Aztán odament Katijra ágyacskájához, kivett a zsebéből egy nagy kendőt, és betakarta vele a gyermek arcát.

Napkeltekor megjött az egész Majlibaj család, és mind elsiratták kicsi kedvencüket, Katijrát.

Később hallottam, hogy a kislányt az előző este rázni kezdte a hideg, arcán, a szája körül megjelent a kiütés. A szülők elvitték a gyereket a javasasszonyhoz, egy kövér, ostoba vénasszonyhoz, és az higanygőzzel kezelte a kicsit.

Katijra halála miatt két napig nem mentem iskolába. Harmadnap Ajuvbaj fölnyergelte a lovamat. – Hadd tudjon a másik nagyapa is unokája haláláról – mondta, és hazaküldött azzal, hogy három nap múlva jöjjek vissza. Komor hangulatban érkeztem haza. Elmeséltem apámnak mindent, elejétől végig. Következő reggel apám közölte velem, hogy úgy határozott, nem küld vissza a mollához. Ezzel véget ért tanulásom a „muzulmán papi szemináriumban".

A tél hátralevő részén, tavasszal és egész nyáron át apám maga tanított engem. Őszre folyékonyan olvastam arabul, szótagolva oroszul, de sem az egyiknek, sem a másiknak nem értettem a jelentését; egyszerűbb számtanpéldákat is meg tudtam oldani.

Ebben az évben Goncsarovék ismét szövetkeztek velünk. Az már jó év volt. Aulunkban egészséges volt mindenki. A jószág, amely a dús füvön legelészve megerősödött, vidáman hancúrozott a mezőkön. A gabona szokatlanul jó termést adott.

Egyszer lóháton megérkezett Kuzma Goncsarov, és apámmal együtt bejárták a mezőt. Le sem szállva a lóról, letépett egy pár kalászt, szétdörzsölte durva tenyerén, és egyik kezéből a másikba szórva ráfújt, hogy elválassza a magtól a pelyvát. Sokáig nézegette a hatalmas gabonaszemeket, majd a fogával is kipróbálta.

– *Jaksi*, Momis, *jaksi** – mondta tatárul, mivel ezen kívül, úgy látszik, sem tatárul, sem kazakul nem tudott mást mondani. Aztán arcjátékkal és mozdulatokkal magyarázott, amiből apám, aki nem tudott oroszul, megértette, hogy a búza teljesen megérett, és Kuzma a vásár napja után egész családjával jön aratni. Megállapodás szerint apámnak ekkora elő kellett készíteni egy juhot. Apám azzal az egyetlen orosz szóval felelt, amelyet ismert, de persze a maga módján ejtett ki:

– *Harasa*, Kuzma, *harasa*.

Valóban, Goncsarovék egy hét múlva megérkeztek bricskáikon, amelyek kétlovas aratógépet és egylovas boronát húztak. A téli szállásunknál jelölték ki a szérűt

* *Jaksi* – Jól van.

a nyomtatáshoz. Megtisztították az egyenletes, sima területet, aztán az asszonyok felöntötték vízzel. Mi Vaszillal segítettünk nekik, hordtuk a vizet a patakról. Goncsarov felnőtt fiai ezalatt rendbe hozták a mezőgazdasági felszerelést: az egyik az aratógépet, a másik a kőhengert készítette elő, az öreg pedig a bácsikámmal a hámokat, szügyelőket és istrángokat ellenőrizte. Apám a kézi fagereblyéket javítgatta. Estére befejeződött minden előkészület. Tisko és Vaszil eljöttek velünk az aulba a kialkudott juhért. Éppen akkor érkeztek vissza a legelőről a nyájak és a csordák, az aul körül száguldozott a ménes.

Segítettem az asszonyoknak a fejéshez terelni a juhokat, s amíg fejték őket, tartottam a bárányokat, amelyek az anyjukhoz akartak futni, s ahogy az egyiket elengedtem, elfogtam a következőt. Vaszil is segített, ugyanezt csinálta ő is. A borjak és a kis bárányok, orrocskáikat anyjuk tőgyébe fúrva, kiszopták a maradék tejet, utána elégedetten eloldalogtak, és békésen füvet csipegettek. Alkonyat előtt apám azt mondta Goncsarovnak, hogy válassza ki, amelyiket akarja.

Vaszil kijelentette, hogy szeretne nálunk maradni, de Tisko nem akarta megengedni, rábeszélte, hogy menjen vissza vele a szérűre. Aztán apám mégiscsak rávette Tiskót, hogy hagyja nálunk Vaszilt éjszakára.

– Na, Vaszil, te ma nálunk *konak*, vendégbarát vagy – mondta neki apám, és a főhelyre mutatott –, ülj ide, nálunk a konakok itt ülnek.

Vaszil zavartan fogadta el a felkínált helyet. Megkezdődött a családi vacsora az ifjú vendéggel. Megvendégeltük kumisszal, baurszakkal, aztán beszbarmakkal. Bejött a szomszéd fiú, aki hívott, hogy játsszunk *ak szüjek*et, és apám azt mondta, hogy vigyem Vaszilt is.

Csendes és sötét éjszaka volt. Az aulbeli gyerekek csapata összegyűlt. Megkezdődött a játék: vettek egy csupasz, fehér bikacsontot és egy felnőtt nagy lendülettel eldobta. Abban a pillanatban valamennyi gyerek nekiiramodott arrafelé, amerre a csont repült, s keresték a fekete földön a fehér csontot. Aki megtalálta, futni kezdett, a többiek pedig utána. Aki elsőnek érte utol, megpróbálta elvenni tőle a csontot, az előző azonban nem adta, és ezzel megkezdődött a küzdelem. Valamennyien rávetették magukat arra, akinél a csont volt. Az elrejtette, ahová tudta. A csont kézről kézre járt. Aki megkaparintotta, az kiszakította magát, és futott, a többiek utolérték, rárontottak, és újra kezdődött a küzdelem. Végül valakinek sikerült kiszakítani magát a halomból, és szaladt ahhoz, aki az előbb a sötétben eldobta a csontot, és visszaadta neki a zsákmányt. A játék újrakezdődött: ez a „fehér csont" valamiféle éjszakai gyerek-kökpár volt. A játék közben kialakult a gyerekek tájékozódóképessége, jártasságuk a közelharcban és a futásban. Miután jól kijátszottuk magunkat, fáradtan hazamentünk jurtáinkba.

Vaszilnak ez a játék nagyon megtetszett, és néhányszor ő lett a vezér. Egyik alkalommal összeverekedett az egyik kisfiúval a mieink közül. Én a vendégünk védelmére keltem, és szétválasztottam őket. Kiderült, hogy Vaszil ravaszkodott: megtalálta a csontot és szaladt vele, ám a gyereknek, aki utolérte, csont helyett egy

fehér követ nyomott a markába. Az pedig, amikor észrevette a csalást, felháborodásában verekedni kezdett...

Azóta, hogy Vaszil nálunk vendégeskedett, erős barátság szövődött köztünk. Bizonyára elmesélte az övéinek, hogyan fogadták nálunk az aulban, hogyan játszottunk éjjel, meg hogy én a védelmére keltem, ugyanis a következő napon a Goncsarov család különösen figyelmes volt hozzám: valamennyien megpróbálták kimondani a nevemet – egyikük Bazsannak, másikuk Bardannak, Burzsannak vagy Barzsannak szólított a korábbi csúfnevem – a „kirgiz kölyök" helyett. Vaszil kijavította őket; ő helyesen ejtette a nevemet. Anyja, egy jólelkű öregasszony, akit mindannyian mamónak szólítottunk, még mulatságosabbra ferdítette a nevemet: ő Buburzsannak hívott.

Megkezdődött a gabona aratása: az egyik részen aratógéppel dolgoztak, a másikon kézzel kaszáltak. Az aratógép és a kasza használata újdonság volt számunkra, mivel korábban sarlóval arattunk.

Az asszonyokra és Vaszilijra, meg rám hárult a szérű előkészítése. A tegnapi öntözés után kissé már felszáradt földet először kézi hengerrel elsimítottuk, azután pedig beszórtuk apró szalmával, majd Vaszilijjal befogtuk a lovakat, és ledöngöltük a szérűt a hengerekkel – egymás után hajtottunk körbe-körbe. Az asszonyok összeszedték utánunk a töreket, megöntözték a földet vízzel, újra beszórták szalmával, mi meg körbehajtottuk a lovakat, az utánuk kötött kőhengerekkel. Ebédre a munka véget ért, összeseperték a töreket, a szérű ragyogott.

Két napig egyvégtében folyt a kaszálás, a harmadik és negyedik napon értek el odáig, hogy amit lekaszáltak, azt a tarlóról a szérűre hordják. Három hatalmas boglya emelkedett a szérűn. Az ötödik napon megkezdődött a nyomtatás. A boglyákból villával dobálták a búzakalászokat a szérűre. Mi Vaszilijjal a föld egyik végéből indultunk, és körbehajtottuk lovainkat. Először a szétdobált gabonahalmokon hajtottunk keresztül, a nehéz kőhengerek összenyomták a szalmát. Utánunk a férfiak villákkal forgatták, az asszonyok pedig ölszámra hordták el a szérűről. Három napig tartott a nyomtatás. Hoztak egy kézi rostát, és két nap alatt átrostálták rajta a kalászokat, úgyhogy egy egész hegyre való nagy szemű, tiszta gabona maradt a szérűn.

A munkák befejezésének tiszteletére levágtak egy juhot. Estefelé láttak hozzá az osztozkodáshoz. A betakarítás és az osztozkodás vita nélkül zajlott le, és Goncsarovék a saját részükkel elégedetten hazamentek a falujukba. A búcsúzásnál meghívtak bennünket a következő vasárnapra vendégségbe.

Vasárnap reggel Jevgenyevkából elhallatszott hozzánk az aulba a kis falusi templom harangjának zúgása. Apám és a bácsikám megengedték, hogy velük menjek a vásárra. A távoli aulokból téli szállásunk mellett haladtak el a lovasok, ott hajtották a teheneket, lovakat és juhokat. Egy ilyen csoporthoz a bácsi hozzácsatolt a mi nyájunkból is négy juhot, amelyeket eladásra szánt.

Ünneplőbe öltözve elindultunk. Útközben néha lovasokat értünk utol. Apámnak meg a bácsikámnak jó vásárt kívánva, üdvözölték egymást.

Az idő tájt a vásár a kazakok számára nemcsak a csere, a vétel és az eladás helye volt, de a társadalmi kapcsolatok fenntartását is biztosította: itt találkoztak egymással az ismerősök, itt beszélték meg fontos ügyeiket.

A vásárt ott tartották, nem messze Burnoje állomástól, ahol az éhség esztendeiben a bácsikám kereskedni próbált. A hatalmas, letaposott téren rengeteg ember, állat és szekér gyűlt össze – jöttek ide három járás összes orosz falvaiból és kazak auljaiból. A tér egyik végén hagytuk lovainkat, lábukat megbéklyózva, és beleolvadtunk az embertömegbe. Az emberáradat, mint a zajló jég, ha akadályba ütközik, gomolygott és összevissza folydogált minden irányban. A tér részekre volt osztva, közülük az egyiken özbeg utcai árusok földre terített kendőkre rakták ki rövidárucikkeiket. Két sorban ültek, hangosan hívogatva a vásárlókat. Mögöttük gyümölccsel megrakott, nagy, kétkerekű özbeg talyigák sorakoztak. Gazdáik egymással vetélkedve dicsérték, kínálták a talyigáról áruikat. Arrébb sárgadinnyét meg görögdinnyét árultak. Az özbegek sorai mögött álltak az orosz szekeresek gyümölcseikkel. Oldalt volt a gabonavásár, mögötte a baromvásár: juhok, tehenek, lovak cseréltek itt gazdát. Annyi volt a nép, hogy úgy tetszett, a vásártér szinte nyög az embertömeg súlya alatt. Apám nem engedett el maga mellől, attól való félelmében, hogy eltévedek, de aztán, amikor egy kissé már tájékozódtam, megengedte, hogy egyedül mászkáljak a vásárban, és a kezembe nyomott néhány pénzdarabot. Kíváncsian ődöngtem a sorok között. Amikor ámuldozó szemmel az oroszok során ballagtam végig, valaki megragadott hátulról, és befogta a szememet. Vaszil volt, aki megpillantott, mögém lopakodott, és így megtréfált...

– Gyere – kezdett húzni a kezemnél fogva –, ott ül a papám meg mamó.

Valóban ott állt a szekerük a sor szélén, megrakodva görögdinnyével, és a kiöltözködött Goncsarovné asszonyság, tarka virágos kelméből készült sok, bő szoknyájában a szekér szélén üldögélt, és kínálta portékáját. Úgy el volt foglalva vevőivel, hogy nem is hederített ránk, Vaszil azonban a szekér árnyékába vitt, leültetett a darócra, és megetetett görögdinnyével. Az egyik szekér előtt néhány muzsik ült a földön, és vodkát iszogatott, a másik oldalon pedig csinosan kiöltözött lányok álldogáltak színes kendőkben. Előttük egy legény új, ellenzős sapkában, kivarrt orosz ingben és szuroktól bűzlő csizmában, harmonikával kezében hetvenkedett a lányok előtt. Mondott nekik valamit, azok meg kacéran nevettek. Odament hozzájuk még két kiöltözött legény, és a harmonikás játszani kezdett. A lányok táncra perdültek. Egy kör után gavallérjaik előtt megállva, kihívóan toppantottak lábukkal. A harmonikás pedig egyre csak játszott, játszott. Ez a mulatság sok népet vonzott oda, és az összegyűlt szájtátiak eltakarták a táncolókat a szemünk elől.

Elindultunk Vaszillal a fűszer- és cukorkaárusok sorai között. Egy özbeg rám sózott egypár ceruza nagyságú cukorkát, színes papírba csomagolva. A pénzem az özbeg kezébe vándorolt. Cukorkát szopogatva elindultunk csellengeni a vásárban. Találkoztunk Ajuvbajjal, kérdezte, hol van apám, és csalogatott, hogy menjek oda hozzá, de Vaszil azt felelte, hogy meg vagyunk híva hozzájuk vendégségbe. Ajuv-

baj vett nekünk egy font szárított mazsolát, és kérte, hogy adjam át üdvözletét a mieinknek, aztán elveszett a vásári tolongásban...

Délutánra a tömeg ritkulni kezdett. Elbúcsúztam Vasziltól, és próbáltam átverekedni magam arra a helyre, ahol apámmal megbeszéltük a találkozót, amikor valaki váratlanul elkiáltotta magát mögöttem: Ötep, ismerősünk még Ubiján és Ajuvbaj esküvői szertartásáról, két lovas kíséretében ment a sorok között, és felemelkedve a nyeregben, rímes beszéddel, hangosan közölte az egybegyűltekkel, hogy az egyik kísérőjének (akit énekszóval bemutatott mindenkinek) a múlt szombaton eltűnt a lova. Ugyancsak elkántálta a ló ismertetőjeleit, azt énekelve, hogy a gazdája kéri azokat, akik látták az elveszett lovat, jutalom ellenében közöljék vele hollétét. A kíséretében levő férfi pedig mellette lovagolt, s mintegy megerősítve szavait, bólogatott. Kiderült, hogy Ötep mint kikiáltó is használta költői képességét. A második menetben bejelentette, hogy a másik kísérője egy hét múlva tort rendez apja emlékére, és minden érdeklődőt meghív.

Mint látják, a vásár volt a kommunikáció – a közhírré tevés – színhelye is...

Miután bevásároltunk, elmentünk Jevgenyevkába Goncsarovékhoz. Azelőtt nem voltam még orosz faluban, és csak messziről láttam ilyet. Útközben utolértük a vásárról szekéren és gyalog hazafelé ballagó jevgenyevkaiakat. Az egész út tarkállott a kiöltözött lányoktól-asszonyoktól, az ellenzős sapkás és hímzett oroszinges férfiaktól. Két muzsik karon fogva vezetett egy megtépázott, kócos hajú részeget, aki hajadonfőtt bukdácsolt. Tiltakozott, nem tudta emelni a lábát, teli torokból ordított az útitársaira, bizonyára éktelenül szitkozódott, mert a lányok a szavaitól visszahőköltek. Ebben az emberben a bácsi felismerte *buzuk* Iványt – a garázda Iványt. Az, amikor megpillantott bennünket, kiszakította magát kísérői kezéből, és szitkozódva egy göröngyöt dobott felénk, amely eltalálta a bácsi lovának tomporát. A bácsi megfordította a lovat, és rá akarta vetni magát Iványra, de apám rákiáltott és megparancsolta, hogy ne keveredjen viszályba egy részeggel. Iván még egy göröngyöt dobott utánunk, és szitkozódva fenyegetőzött öklével. Kiderült, hogy a bácsival ősidőktől fogva ellenségek.

– Ezt a gazembert már régen móresre tanítottam az ostorommal, amikor még kerülő volt, de hála Istennek, most egyenlőek vagyunk.

– Ne fecsegj már annyit – szakította félbe apám –, gondolom, az egyenlőség nem a verekedésre való...

– És ha csúfolódik, hagyjam magam? – heveskedett a bácsi.

– Momis, erőt-egészséget! – kiáltott egy szalmakalapos idős muzsik a talyigájáról, amely mellett ellovagoltunk.

– Á, Timoska, *aman, aman** – mondta apám, és megkérdezte, hogy miért álltak meg.

– Ezt a bolondot akarom elvinni – felelte az öreg, mintegy mentegetőzve falube-

* *aman* – kazak köszöntés

lije miatt, és hozzátette: – Annyi vele a baj, minden vásáron leissza magát, és garázdálkodik.

– Timofej bácsi – üvöltött ekkor a részeg –, kapd el Mominkult, hadd tekerjem ki a nyakát!

– Na, induljatok – szólt oda Timofej nekünk, intve a kezével.

Megindítottuk lovainkat, és Iván szidalmától kísérve elindultunk...

A domb oldalán, amely mögött az Ala-Tau hegység emelkedett, egyenes és széles utca húzódott. Tiszta, kimeszelt parasztkunyhók rejtőztek a magas topolyafák között, amelyek az árkok szélén nőttek két sorban. Olyan volt, mintha egy nyárfaerdő széles útján haladnánk. Minden porta fonott sövénnyel volt elkerítve, és egy kőlépcső vagy deszkaburkolat mutatta a bejáratot az udvarba. A szalmatetejű fehér kunyhók, melléképületekkel az udvaron, olybá tűntek, mintha kastélyok volnának, a mi patakok mentén elszórt, földhöz tapadt, nomád sátrainkhoz hasonlítva. Az utca tele volt ünneplő ruhás emberekkel, csoportokban mentek, nótákat énekelve, némelyek táncoltak is, egy-egy homlokába hulló hajú harmonikás játékára.

Poroszkáltunk lovainkon a falusi utcán. A harmadik negyedben felismertem egy cölöpökből ácsolt kapunál Tiskót. Integetett, hogy menjünk oda. Belovagoltunk Goncsarovék udvarára. Nagy és tisztára söpört udvar volt, körülvéve szalmatetős, agyagból vert melléképületekkel. Az udvar közepén magasba szökött a fából készült gémeskút. A Goncsarov fiúk a lovakat az istállóba vezették. Kuzma meg az öregasszony tessékeltek bennünket, hogy kerüljünk beljebb a házba. A tisztára meszelt, földes kunyhóban a nagy orosz kemence mellett széles faágy állt, háziszőttes takaróval letakarva, egy magas láda, egy asztal fehér lenabrosszal, két padocska és néhány támla nélküli, kerek szék. A kályhánál hosszú, lenből szőtt törülköző lógott. Én, amint beléptem, rögtön megpillantottam a sarokban lógó ikonokat. Bámultam őket, nem is titkolt kíváncsisággal. A képek fémrámái fényesre voltak tisztítva. A rámákból az Atyaisten pillantott le, fehér szakállal, és úgy láttam, hogy rám néz. Az Atyaistentől jobbra lógott az Istenanya képe, a csecsemővel a kezében. Balra – Jézus Krisztus. Mindezt betetőzte lent a keresztre feszítés domborművű képe, amely alatt egy vékony viaszgyertya égett. Az ikonokat élő virágokkal vették körül...

Kíváncsiságom, úgy látszik, annyira nyilvánvaló volt, hogy apám szükségesnek tartotta, hogy felvilágosítson:

– Ez az orosz istenek képe – mondta –; ők ezekhez a képekhez imádkoznak. A fehér szakállú öregember az Atyaisten, ez a szépséges nő meg *Isza pajgambar*nak* az anyja, a gyermekkel a kezében. Ez itt meg maga Isza pajgambar, lent pedig az látszik, ahogy keresztre feszítették őt a júdeaiak... – Aztán egy kissé elgondolkodva hozzátette: – Természetesen az oroszok nem az igaz úton járnak, mikor ma-

* *Isza pajgambar* – Jézus, a próféta

guk festette képek előtt hajlonganak. Isten teremtette az embert, és nem az ember az Istent – fejezte be magyarázatát.

Amíg apám Kuzmával ügyes-bajos dolgaikról beszélgetett, nem tudtam levenni szememet az orosz ikonokról. Az asztal terítve volt, nagy, hasas szamovár sípolt a szélén, a háziasszony kendővel áttörölgette a csészéket. A fiatalasszonyok, Manyka és Szanyka, felrakták a késeket, villákat, kenyeret vágtak, főtt krumplit, pirogot hoztak be, és végül egy gőzölgő vasfazekat.

Goncsarovék keresztet vetettek az ikon előtt, és leültek az asztalhoz. Az öregasszony kezdte széttölteni a teát. Az öregember valamit mondott, és apámhoz fordulva az asztalra mutatott. Tisko így fordította le szavait:

– Azt mondja, hogy az asztalon nincsen semmi olyan, ami sertéshúsból készült. Kenyér, cukor, krumpli, gyümölcs, és a fazékban baromfihús van. Úgyhogy Momis, mint jó ismerős, ehet mindenből. Az öreg Kuzma nem csapja be...

Tisko szavaira a háziasszony elnevette magát.

– Mit mondanak? – kérdezte a bácsi Tiskótól.

– Hát azt mondják, hogy Mominkul hitetlenül néz rájuk – felelte apám, és engedélyt adott, hogy leüljünk enni.

Az ebéd barátságos, vidám hangulatban telt el. Vaszil a szemével intett, hogy menjek ki vele az udvarra. Apám megengedte, hát kimentem.

– Akarod, hogy megmutassak neked mindent? – kérdezte.

A kúthoz vitt, és felemelte a fedelét. Lehajoltam, és belenéztem. A kút falai kővel voltak kirakva, és a fenekén a víz sötét tükre csillogott. Vaszil ugrott egyet, és elkapta a kútgémen függő hosszú pózna végét, amelyen egy horog volt. A horogra ráakasztotta a vödröt, és megmutatta, hogy kell kihúzni a vizet a kútból a gém segítségével. A víz tiszta és hideg volt. Aztán bevitt az istállóba, a csűrbe, megmutatta a kiskertet és a veteményest. Ez a kirándulás mély benyomást tett rám: Goncsarovék gazdaságát mintagazdaságnak láttam a mi primitív udvarunkkal és hodályunkkal szemben. Amikor kértem, hogy mutassa meg a fatemplomot is, Vaszil habozott, majd azt mondta:

– Valahogy megmutatom legközelebb, de ma nem lehet...

Az őszi esők után a talaj menti fagyok jégpáncélba burkolták a földet. Az errefelé szokásos nyugati szél fújt, amely nyáron port kavar, ősszel hidegével átjárja az embert, télen pedig hókupacokat seper össze. Bizonyára azért is nevezték a mi állomásunkat Burnojénak, ami oroszul viharosat jelent.

Egy este apám komolyan beszélgetni kezdett velem a tanulásról.

– Oda kellene téged adni az orosz mollához tanulni! – mondta. – Azt hiszem, ott a gyerekeket megtanítják arra, hogyan használják fel a tudást az életben. Nem úgy, mint a mi molláink, akik éppen csak bemagoltak néhány fejezetet a *Korán*ból. Ott megtanítanának téged számolni, írni és olvasni. Az orosz gyerekek között, az orosz mollánál megtanulsz oroszul, és folyékonyan beszélhetsz mindenféle néppel, aki csak a mi vidékünkön él. És se orosz, se kazak – senki sem csaphat be téged...

A bácsikám egyetértett apámmal, mégis kimondta kétségeit: megengedhető-e, hogy egy igazhitű fiúcskát a hitetlen oroszok mollájához adjanak tanulni? Hisz az orosz molla nem fogja megtanítani a muzulmán törvényekre, és a rokonság majd elítéli apámat azért, hogy egyetlen fiát orosz mollához adta...

– Ne törődjünk vele – mondta apám öccsének. – Hiszen a szent Próféta ősei is hitetlenek voltak, a mi Baurdzsánunk pedig, hála Istennek egyet-mást tud már, és úgy hiszem, nem lesz hitehagyott azért, mert az orosz mollánál szerez tudást, aki jobban tanítja a gyerekeket, mint a mienk, és nem veri őket, mint a mi zsarnok tanítóink... Na és az új rend is azt kívánja, hogy a gyermekeket új szellemben tanítsuk, legalábbis nem a *Korán* szerint...

A bácsi ellenkezésére Szadikot hozta fel példának.

– Talán őt nem tiszteli a nép? Mindenkivel megérteti magát, az oroszokkal sem beszél rosszabbul, mint mivelünk, érti a dolgát, okos ember: ír, olvas két nyelven...

Egész este az én közelgő tanulásomról folyt a vita, és a testvérek végül is arra a következtetésre jutottak, hogy be kell adni engem az „orosz mollához" iskolába. A következő nap a bácsi bement Jevgenyevkába, és csak este jött haza. Vacsora után azt mondta apámnak, hogy Goncsarovéknál fogok lakni, és hogy az „orosz molla" beleegyezett, hogy tanít. Egy pud liszt, egy pud kása, egy pud borsó lesz a fizetség, és a tanszerekért – papírért és ceruzáért – külön egy ürüt kér. Goncsarovék pedig nem fogadnak el fizetséget, de megmondták, hogy nekik nincs eltéve sem juh-, sem marhahúsuk, és a bácsi megígérte, hogy visz nekik is egy ürüt.

Reggel készülődni kezdtünk a nagybátyámmal az útra. A nyereghez erősítettük a takarót meg a párnát, és útnak eredtünk. Útközben találkoztunk az egyik földinkkel; a bácsi szavára, hogy orosz iskolába visznek, az csak ingatta a fejét:

– Szóval megkeresztelni viszed. Jaj-jaj, ez nem jó, micsoda rossz idők jöttek, hogy egy ilyen okos ember, mint Momis, az egyetlen fiát orosz iskolába adja. Ki fog őérte imát mondani, ha meghal? – kiáltott utánunk, visszatartva lovát.

A bácsi némán lovagolt tovább, és amikor a muzulmán temető előtt elhaladtunk, útközben imát suttogott a halottak lelkéért, aztán megsimítva bajuszát rám nézett, és azt mondta:

– Nem, Baurdzsán, ennek az embernek igaza van. Gyerünk haza. Felnősz, ahogy a többi pajtásod az aulban – és megfordította lovát. Én pedig mentem utána...

Ez az eset két teljes hónappal késleltette tanulmányaimat. A nagybátyám makacsul tiltakozott az ellen, hogy orosz iskolában tanuljak, és kötötte az ebet a karóhoz, hogy térjek vissza Ajuvbaj auljába, és folytassam a tanulást a muzulmán mollánál, de apám és én ellene voltunk.

Abban az évben különösen szigorú volt a tél. Magas hó esett, a jószágot nem lehetett ridegen tartani a hegy lábánál, ezért a bácsikám a jószág egy részét elhajtotta a Karataun túlra, a rokonok őrizetére bízva, mert ott a tél aránylag mindig enyhe volt. A téli takarmány gyorsan apadt, a tüzelő szintén. A jószág és a magunk élel-

mével takarékoskodnunk kellett, hogy túléljük ezt a kemény telet. A takarmányt szigorú norma szerint adagoltuk, a kályhát csak főzéshez fűtöttük be. Ez a tél nagyon izgalmas volt az állattenyésztők számára. A bácsi gyakran ment el megnézni a ridegen telelő jószágot, és gyakran komoran tért vissza útjáról. Egyik alkalommal elmondta, hogyan vásárolt egy kazal szénát egy orosz paraszttól, aki ezen a környéken, Golovacsovka faluban él. Foglalót adott a szénára, majd elment a vásárba, állatokat eladni, hogy kifizethesse az összeg hátralevő részét, de mire három nap múlva visszajött a pénzzel, az orosz már eladta másnak azt a kazal szénát, sokkal magasabb áron. A bácsi annyira felháborodott ezen, hogy nagy botrányt csapott, és verekedéssé fajult a dolog. Mindkettőjüket bevitték a rendőrőrsre, és egy napig ott tartották. A rendőrség egyik munkatársa kérdezte ki őket, aki nem beszélt kazakul. A bácsi nem tudta elmagyarázni a dolog lényegét, és nem tudta megvédeni az igazságát.

– Mondtam ennek a főnöknek, hogy ez a gazember elvette tőlem a foglalót, tehát a kazal az enyém. Azzal, hogy eladta másnak, megszegte a szavát. A főnök széttárta a karját, és azt mondja nekem: *Belmej** – nem tudom. Aztán hadrikált még valamit a maga nyelvén, én azt feleltem neki, hogy nem értem, ugyanúgy, ahogy ő nem ért engem. Még most is szégyellem! – heveskedett a bácsi.

– Na jó, ne lógasd az orrod – nyugtatgatta apám. – Köszönd meg az Istennek, hogy a bordádat nem törték be, és hogy a főnök nem ültetett börtönbe a botrányért, amit ott csaptál.

– Engem? – értetlenkedett a bácsi. – Miért? Hisz én megtartottam a szavamat...

Bizonyára ez az eset volt az egyik fő oka annak, hogy a bácsi beadta a derekát, és hozzájárult ahhoz, hogy orosz iskolában tanuljak. Nyíltan nem mondta ki, csak jött-ment komoran, nagyon szenvedett a történtektől, és gyakorta nevezte süketnémának magát.

Különösen nehezen viselte el a kudarcát olyankor, amikor a jószágot etette, a hitvány porció silány szénát odavetve nekik, és a tehenek panaszos bőgésére, melyek mintha még kértek volna, azt felelte:

– Nem lehet. Értsétek meg, többet nem lehet.

A tehén odaballagott hozzá, szaglászta a ruhája ujját, mintha könyörögne, a bácsi pedig megsimogatta a pofáját, és nyugtatgatva mondta:

– Na jól van, szegénykém, többet nem tudok, de hát jön a tavasz, majd nő a dús fű, és akkor teleeszed magad. Addig meg érd be annyival, amennyit kaptál, csak húzd ki már valahogy tavaszig...

Az éhes jószág lustán odább ment, és szedegetni kezdte a szanaszét heverő száraz fűszálakat a földről.

Süvíteni kezdett a nyugati szél, és körös-körül mindent befújt. Csaknem egy héten át tombolt a mezőkön a hóvihar. A szomszédokkal megszűnt minden összeköt-

* *Belmej* - a kazak *bilmejmin:* „nem tudom" elferdítése.

tetés. Csak a bácsi járt ki a házból, subájába burkolózva, hogy ellássa a jószágot, vagy vízért menjen a patakhoz. Csupa hó volt, amikor visszajött, és sokáig rázta le magáról a havat a sarokban.

– Hű, körös-körül mindent betakart a hó, még a szomszéd házat se látni – mondta –, mintha felbőszült volna a természet...

Subánkba burkolózva gubbasztottunk mi is, és az egyik evéstől a másikig beszélgetéssel, mesékkel próbáltuk agyonütni az időt.

A bácsi elvitt Goncsarovékhoz. Náluk meleg volt. Az utcán táskákkal szaladgáltak a gyerekek, és hógolyókkal dobálták egymást. Vaszilt pillantottam meg közöttük. „Tűzszünetet" adva ellenfelének, szaladt haza. Amint megpillantott, örömmel kiáltott fel:

– Baurdzsán megjött! – és kézen ragadva, a kunyhóba vonszolt. – Gyere már, mit állsz itt?...

... Vaszil és Tisko kíséretében elindultunk a bácsival az „orosz mollához". A molla, mint kiderült, magas, sovány, idős asszony volt, simára fésült hajjal, magas homlokkal, szürke szemekkel és erős, csöppet hajlott orral. Amikor beléptünk, éppen tésztát gyúrt. Tisko bemutatott bennünket. A beszélgetés rövid volt. Rám nézett, és néhány kérdést tett fel oroszul, amelyekre nem feleltem, aztán néhány szót váltott Tiskóval, aki lefordította szavait:

– Azt mondja, hogy kár, hogy Baurdzsán nem tud oroszul. Hogy fogja tanítani, hisz ő nem beszél kazakul?

– Ha tudna oroszul, miért hoztuk volna ide? – kérdezte a bácsi.

A tanítónő elnevette magát, és azt mondta:

– Na jó, ha azt akarják, hogy oroszul tanuljon, hát maradjon itt. Meglátjuk, hátha sikerül...

És Vaszilhoz fordulva megkérdezte:

– Fogsz neki segíteni?

– Igen, fogok – felelte Vaszil.

A bácsi lelkemre kötötte, hogy jól viselkedjek, igyekezzek, és legyek óvatos – ne egyek disznóhúst és ne imádkozzak az orosz istenhez – aztán jó tanulást kívánt, és hazament.

A háziasszony helyet csinált nekem: megmutatta, hogy melyik széken fogok ülni, s hol lesz az „ágyam": Vaszil mellett a kemencén. Kissé elgondolkozott, és megkérdezte:

– Sok juhod van?

Nem értettem, miért kérdezi, de megmondtam juhaink számát. Elnevette magát, és úgy tett, mintha a hóna alól kivenne egy rovart és összenyomná, mondván:

– Ilyen „juhod" van-e?

Zavartan és sértődötten rántottam le tüstént magamról az inget, és odanyújtottam neki. Figyelmesen végignézte a varrásokat, de semmit sem talált, hát visszaad-

ta, és mintegy bocsánatkérően a kérdés miatt, megpaskolta a csupasz hátamat, és azt mondta, hogy felöltözhetek. Öltözködés közben sem tudtam elfelejteni sérelmemet, és sírdogáltam. Az öregember szidni kezdte a feleségét, a többiek is rátámadtak, szemrehányást tettek neki az udvariatlanság miatt. Szegény asszony mentegetőzött... Bizonyára azért, hogy megvigasztaljon, rögtön megparancsolta Vaszilnak is, hogy vetkőzzön le, és mit sem törődve rúgkapálózásával, valamennyien vizsgálgatni kezdték a fehérneműjét. Sehogy sem tudtam megnyugodni, és mindannyian igyekeztek jóvátenni sérelmemet.

Este vacsora után Vaszil tanulta a leckéjét, Tisko meg kinyitotta az ábécéskönyvemet, és kezdte nekem magyarázni az ábécét. Ismertem ezt az ábécét, de úgy, ahogy az apám tanította számomra, a „b" és „v", a „k", „g" és a „h", az „sz" és „c", a „je", „i" és „j" között semmiféle különbség nem volt. Az elsőket „b"-nek ejtettem ki, a másik hármat mind „k"-nak, a harmadikat „sz"-nek, a negyediket pedig „i"-nek. A kemény- és a lágyjelről és a kemény „i" hangról egyáltalán nem volt fogalmam. A testvérek sokáig, késő éjszakáig üldögéltek velem, magyaráztak, de nagyon nehezen fért a fejembe.

– Mondd azt, hogy Vaszilij.

– Baszil – mondtam én.

– Nem jó. Így mondd: Vaszilij – ismételte meg Tisko. – Érted, V, Va...

– Beszil... – feleltem én, és megkérdeztem: – Így jó?

– Nem, megint nem jól ejted ki. Nem Be, hanem Va, Va-szi-lij. Érted?

Számtalan példát hoztak, keverve a kazak és az orosz szavakat, amelyekben ezek a „bölcs" betűk megtalálhatók, de nagyon nehezen értettem meg.

Ez volt az első orosz nyelvleckém.

Vaszilij felkapaszkodott a kemencére, és hívott engem is. Ott fenn nagyon jó meleg volt. A takaró, amelyet hoztam, teveszőrből készült, vastag volt és kétszemélyes, Vaszilij azonban eddig saját kiskabátjával és egy vékony flanelltakaróval takarózott.

– Na, hogy legyen? – kérdezte –, a tiedet leterítjük, az enyémmel meg takarózunk? Itt nagyon meleg van.

Beleegyeztem.

Talán attól, hogy nem szoktam melegben aludni, vagy az új körülmények miatt, vagy attól, hogy nem hagyott nyugodni a rám váró tanulás az orosz tanítónőnél, sokáig nem tudtam elaludni. Egyik oldalamról a másikra fordultam, Vaszil viszont az igazak álmát aludta. Nagyon fülledtnek találtam a levegőt, ledobtam magamról a takarót, és nyitott szemmel feküdtem. Arra gondoltam, megfulladok itt a hőségben, otthon meg, nálunk, a hideg szobában, vastag takarók alatt alusznak. Egyik gondolatom a másikat kergette, egyik emlék jött a másik után, míg végül is minden összekeveredett, és elaludtam, mintha delíriumban feküdtem volna.

Reggel Vaszil költögetett. Félálomban hallottam a hangját:

– Baurdzsán, *tur, tur**, ideje, hogy iskolába menjünk...

Dünnyögtem valamit, és eltoltam magamtól. Amikor megunta a bajlódást, lábamnál fogva lerángatott a kemencéről, én meg csak akkor ébredtem fel, amikor már a földön találtam magam. Alsó fehérneműben ültem, és félálomban dörzsöltem a szemem.

– Ráncigáld mán meg egy kicsit, iszen nem ébredt fel ez a kis kirgiz kölyök – kacagott hangosan Szanyka. – Így csak náluk otthon, a sátorban csinálhat. Cibáld le róla a gatyáját, akkor majd csak felébred...

– Minek kell röhögni rajta? – jött méregbe Vaszil – Az ő baja, ha nem akaródzik neki felkelni, egyszerűen elaludt. – Mindezt Vaszil, mint a többiek is, félig ukránul mondta.

– Ahogy akarod, Vaszil, de ebből a kirgiz kölyökből a te tanítónédnál semmi se lesz, ha ti nem tanítjátok, akkor megmarad annak, ami vót, kirgiznek.

Sok szavát nem értettem ennek a csípős nyelvű fehérnépnek, de az értelmét a hangsúlyból kitaláltam. Amikor teljesen felébredtem és felöltözködtem, a gesztusokból és a hangsúlyokból azt is megéreztem, hogy az öreg néni és Vaszil a pártomra álltak, és szemrehányást tettek Szanykának, az meg csak harciasan visszaszájalt, bizonygatott nekik valamit. Az öregasszony toppantott a lábával, és ráparancsolt a menyére, hogy fogja be a száját. A menyecske engedelmesen szót fogadott.

A néni reggelit adott nekünk, a táskánkba meg egy-egy kerek perecet tett, Vaszilt a sarokba húzta, ahol az ikonok lógtak, keresztet vetett, és azt mondta, tegye ő is ugyanazt, homlokon csókolta, azután felém fordult:

– Hát, Burburdzsán, te ugyan buzurmán gyermek vagy, de azért téged is áldjon meg az Isten... – és megsimogatta a fejemet. – Ha már tanulni kell, Burburdzsán, akkor jól tanulj – ezzel utamra eresztett. Aztán megparancsolta a fiának, hogy ne tévesszen engem a szeme elől, és ne engedje, hogy az orosz gyerekek megbántsanak...

Vaszillal elszaladtunk az iskolába. Amikor kiléptünk a házból, minden udvarból tódultak a gyerekek a táskáikkal. Egyiket-másikat utolértük, mások hozzánk csatlakoztak, de egytől-egyig engem néztek, és kérdezgették Vaszilt:

– Micsoda kirgiz gyerek ez? Hova viszed, Vaszil?

– Az ismerősünknek, Momisnak a fia. Velünk fog tanulni – felelte Vaszil.

– Rosszul ért oroszul?

– Kicsit ért, de majd megtanul, osztán meglátjuk... – felelte Vaszil komolyan.

– Hát az ábécét tudja-e?

– Azt is csak kicsit tudja.

– Lehet-e vélle oroszul beszélni?

– Téged meg hogy tanított a tanító nénink? – támadt rá Vaszil. – Téged tán nem tanított? Akkor mér' beszélsz te is hibásan?

* *Tur* – Állj fel! Kelj fel!

– De téged is tanítottak, Vaszil – szakította félbe a másik –, akkor ne azt mondd, hogy „osztán", hanem aztán, meg hogy „mér", a miért helyett. Ahogy az órán kell beszélni!

– Oszt ez meg hun fog lakni? – vágott a szavába a harmadik fiú.

– Nálunk alszik, énvelem – felelte Vaszil.

Ekkor felhangzott a csengőszó, és minden gyerek futásnak eredt az iskola felé. Vaksi öregember állt a tornácon, kifordított szőrmesapkában, öreg kiskabátban, és rázta a csengőt...

Az osztályba én léptem be utolsónak. A tanulók levetkőztek, felakasztották kisködmönüket meg a sapkájukat a fogasra. Példájukat követve én is levetkőztem, és a köntösömet meg a sapkámat a legszélső szögre akasztottam. Bejött a tanítónő. A gyerekek valamennyien felálltak a helyükről. A tanítónő köszönt nekünk. A tanulók kórusban, de nem egyszerre, azt felelték, hogy „Jó napot kívánok, Marija Ivanovna." A tanítónő a fekete tábla előtt állt. Hosszú, fekete ruha volt rajta, fehér gallérral, széles, fekete bársonyövvel. Ránézett a tanulókra, mintha számolná a jelenlevőket, és a tekintete megállt rajtam.

– Gyere ide, kisfiam – szólított. Odamentem hozzá. – Gyerekek – fordult a többiekhez –, ez a kirgiz fiúcska nálunk fog tanulni. Meg ne bántsátok, ő is közületek való. Viselkedjetek vele ugyanúgy, mint egymással. A falunkbeli Goncsarovék ismerősének a fia.

– De keveset ért oroszul – mondta helyettem Vaszil.

– Na jó, szóval, most tanulni fogunk – mondta a tanítónő, és egy szabad helyre mutatott egy kék szemű kislány mellett, akinek szalag volt a két copfjában.

Amikor leültem, új szomszédnőm rám nézett, és arrább húzódott.

Megkezdődött az óra. A tanítónő leült, kinyitotta az olvasókönyvet, és kihívta a táblához a szomszédomat, az pedig felelni kezdett a házi feladatból. Először láttam, hogyan írnak krétával nagy betűket a fekete táblára. A kislány, miután leírt néhány egyszerű szót, letörölte, amit írt, aztán visszament a helyére. Utána egy fiú tette ugyanezt, de az néhány hibát csinált, amit a tanítónő kijavított... Persze, akkor még sok szót nem értettem, amit új társaim írtak.

Iskolánk a kis falusi templommal szemben volt, amely harangjai zúgásával már régen felkeltette kíváncsiságomat. A templom közönséges nyerstéglából épült, nagy, boltíves ablakokkal, tornáccal és falépcső feljárattal. Bádogteteje fölé emelkedett a kupola, nagy kereszttel. A templom mellett állt a pap háza, melléképületekkel. A templomtér akkora volt, mint két-három falusi porta. A templom kimagaslott a falusi házak közül. Az órák közti szünetben a gyerekek a templomtéren hancúroztak.

A második órán a tanítónő leckét adott a tanulóknak, engem pedig kihívott az asztalhoz, maga mellé ültetett, kinyitotta az olvasókönyvet, és magyarázni kezdett nekem.

– A betűket tudja – mondta Vaszil.

A tanítónő kikérdezett. Elmondtam az egész ábécét. Javítgatott, mutatta, ho-

gyan kell helyesen ejteni. „Ve, ka, ha, ce, sa, scsa, cse, ju" ismételte azokat a betűket, amelyeket hibásan ejtettem, és nekem el kellett ismételnem őket. Aztán szépen, akkurátusan leírta a betűket, és azt mondta:

– Előbb ezeket tanuld meg, írni, olvasni aztán fogunk.

Majd kinyitotta az ábécéskönyv egyik oldalát, hangosan és lassan elolvasott néhány mondatot, megmagyarázta az értelmüket, még egyszer elolvasott mindent, és azt mondta a tanulóknak, hogy olvassák el magukban.

A harmadik óra – számtanóra volt – sokkal elevenebben telt el.

Az óra elején megkérdezte, hogy mindenki megoldotta-e a tegnapi házi feladatot. A tanulók kórusban felelték, hogy mindenki megoldotta. A példát a tanítónő felírta a táblára, és megkérdezte: – Mindenki így írta le?

– Igen – felelték kórusban.

Ellenőrizte a füzeteket, belejavítgatott, és megmutatta a megoldást a táblán. Aztán elmagyarázta az új példát, és házi feladatot adott. Számtanpéldatáruk nem volt a gyerekeknek. Amíg leírták a tábláról a leckét a füzetükbe, a tanítónő odajött hozzám, leült mellém, és beírta a füzetembe a számokat tízig.

– Egy – *bir*, kettő – *eki*, három – *us**, négy – *tort*** – kezdte volna magyarázni. Amikor felszólított, hogy ismételjem a számokat, hiba nélkül elolvastam mindent oroszul, mivel a számokat tudtam oroszul, százig. A tanítónő felkiáltott:

– Derék gyerek! Kiderül, hogy tudod! – A tanulók rám néztek, a tanítónő pedig mintha nekik válaszolt volna, azt mondta:

– Igen, tudja a számokat oroszul.

Dicséretétől felbátorodva elszámoltam oroszul húszig.

– Jól van – helyeselt –, csakhogy nem „dbanaszaty", hanem dvenadcaty, trinadcaty, és nem „sesnaszat", hanem sesztnadcaty, és nem „debatnaszat", hanem gyevjatynadcaty. Megértetted? – kérdezte, és Vaszilt megbízta, hogy tanítsa meg nekem helyesen kiejteni a számokat.

Így kezdődött és ért véget tanulásom első napja az orosz iskolában.

Goncsarovék segítségével jól tanultam. Az egész család, az öreg Kuzmán és feleségén kívül, akik maguk is írástudatlanok voltak, segített nekem. Számtanból kitűnően haladtam, bár a feladatok megoldását következetesen nem írtam be a füzetembe, megoldottam fejben, és a füzetbe már egyenesen az eredményt írtam be. Ez sok gondot okozott a tanítónőnek: minden alkalommal meg kellett magyaráznia nekem a levezetést. Hiányos nyelvtudásom miatt természetesen nem értettem a magyarázatát, ő pedig minden alkalommal türelmesen ismételte. Az ábécéskönyvet olvastam, és egyet-mást le is írtam belőle a füzetbe. Sok szónak nem tudtam a jelentését. Automatikusan jegyeztem meg, anélkül hogy értettem volna, mivel pártfogóim és tolmácsaim nem értettek a könyvfordítás művészetéhez...

Napról napra közelebb kerültem az orosz gyerekekhez, iskolatársaimhoz.

Az azonban, hogyan alakult tovább az életem sora, már egy új könyv tárgya.

* kazakul helyesen: *üs* – három

** kazakul helyesen: *tört* – négy

Mögöttünk Moszkva

Az itt következő írásokban nemcsak tapasztalataimat mesélem el, de hibáimról is számot akarok adni.

A szerző

Liszenko százados

Őszi reggel. Komor felhők. A pocsolyákon vékony jégréteg. A zászlóalj ütemesen, lépést tartva menetel az ébredező város utcáin.

Az asszonyok kibújnak a meleg ágyból, sietve vállukra kapnak valamit, úgy bámulnak ki a sarkig tárt ablakokon. Izgatottak. Szemükben csodálkozás. Vajon miért csodálkoznak? Megfordulok: szabályos oszlopban menetelnek a katonák, négyen egy sorban, század század után. Hatszázan. Az oszlopok között – kettesével, négyesével befogva – harminchat pár ló patája csattog a kövezeten, lövegeket, lőszeres ládákat, kordékat, szekereket húznak. A menetet egy széles, nyitott egészségügyi kocsi zárja, oldalán sáros vöröskereszt.

A sorban menetelő emberek arca lebarnult, tekintetük feszült, szemük ég az álmatlanságtól, szemöldöküket belepte a por, széltől cserzettek, ajkuk kicserepesedett, állukon kiütközik a szúrós borosta. Vállukon puska. Szuronyok szürke erdeje imbolyog a menetoszlop fölött. A lépések súlyosan, egyenletesen kopognak az úttesten.

A hosszan elnyúló menetoszlop lépéseinek súlyától mintha meghajlana az utca, mintha dülöngélnének a házak... Keményen, erőteljesen menetelnek a katonák!

– Nóta! – adom ki a parancsot.

Tolsztunov megrángatja zubbonyom ujját:

– Mi az ördögnek énekeljenek, zászlóaljparancsnok? – súgja.

– Nóta! – ismétlem a parancsot válasz helyett.

– Nóta! – ismétlik meg a parancsot a századparancsnokok, aztán már hallani is a számlálást:

– Egy – kettő – három – négy...

– Halld, munkás, kitört a háború,
Hagyd a munkát, állj hát a sorba...

Náthásan, rekedten fogott nótába az első század előénekese, és... a strófa utolsó üteménél hirtelen abbahagyja. De még el sem hal a hang, már belevág a szomszéd basszusa:

Süvít a lövedék, kelepel a géppuska,
De nem félnek tőlük a szovjet századok!...

Énekel, és a dal ütemére bal lábával nagyot dobbant.

– Ez aztán a hang! – szól Tolsztunov mosolyogva. – Úgy énekel, mint Saljapin.

Az oszlop bekapcsolódik a refrénbe:

Bátran harcolunk a szovjet hatalomért,
S a harcban egy emberként halunk érte.

Az imént még néptelen utcák benépesülnek, az emberek mogorván bámulnak ránk. Néhányan keserűen, leverten elfordulnak.

– Hát ezt érdemeljük! – súgja Tolsztunov. Hangjában fájdalom és neheztelés érződik.

– Hát persze, politikai tiszt elvtárs, gondolja csak el, milyen fájdalmas nekik bennünket, visszavonulókat nézni – feleli Dzsalmuhammet Bozzsanov. – Hiszen Moszkva innen már csak kőhajításnyira van.

Az utcára kizúduló gyerekek eleinte félénken bújnak síró édesanyjuk mögé, azután felbátorodnak, kiszaladnak az utca közepére, csapatostul futnak mellettünk, majd minket utánozva, szinte önkéntelenül ők is alakzatba rendeződnek.

Vonul az oszlop. Az oszlop énekel...

Megyünk a betört kirakatok előtt, a járdán edénycserepek, szövetcafatok, szétrongyolt ruhák hevernek... Megyünk a friss romok mellett... leégett házak üszkös falai mellett, lógó cégérek alatt...

Vonulunk az utcán, énekelünk:

Bátran harcolunk a szovjet hatalomért...

Negyed század után, ez az 1917-es októberi ének ezen az őszi reggelen, 1941 októberében úgy szól, mint valami himnusz. Utolsó sora – „S a harcban egy emberként halunk érte" – úgy hangzik az éneklők ajkán, mint az eskü...

– Hogy jutott eszükbe ez a régi dal? – kérdem Bozzsanov politikai tisztet.

– Látják a várost, az embereket, zászlóaljparancsnok elvtárs – válaszolja minden további magyarázat nélkül.

Egy boltíves, balkonos, falmélyedésekkel és kis ablakocskákkal díszített, Katalin-stílusban épült ház tornácán asszonyok állnak. Kiválik közülük egy ősz anyóka. Egyenesen felénk tart. Csipkegalléros és csipkemandzsettás ruhája elvesztette hajdani üdeségét. Válláról lecsúszott a puha, meleg kendő. Apró léptekkel odajön hozzánk az oszlop élére, ott tipeg mellettünk, s ki tudja miért, éppen Bozzsanovot szólítja meg.

– Drágáim, kedveskéim – és a feltörő zokogástól megremeg a hangja. – Hová mentek gyermekeim?

– A háborúba, anyám, a háborúba – feleli Dzsalmuhammet.

– És a német, hamarosan itt lesz? – kérdezi az anyóka.

– Holnapra, holnaputánra, mama. De mi itt találkozni fogunk velük.

– Tegnap, kora reggel bombázott ám itt – és a lerombolt házra mutatott. – Még a templomot is eltalálta egyszer. Átkozott pogányok, istentelen muzulmánok, még a templomot se kímélik! Csak lőnek, bombáznak...

– Honnan is tudná a nénike, hogy a menetelők többsége muzulmánok leszármazottja? – mondom kazakul Tolsztunovnak.

Hallván az idegen beszédet, az öregasszony egy kicsit visszahőköl, csodálkozva néz rám, s bizonytalanul kérdezi:

– Hát... te a mieinkhez tartozol?

– Persze, a mieinkhez, anyám, kihez máshoz, mit gondol? – feleli mosolyogva Bozzsanov.

– A mieinkhez, a füstös képű kazakokhoz és kirgizekhez – tréfálkozik Tolsztunov –, no persze azért akad itt jó néhány orosz is, mama. Hát nem látja, nem ismeri fel a sajátjait?

– Isten óvjon benneteket, védelmezőink – mondja az öregasszony, s ellépve az oszloptól, szemével még sokáig kísér bennünket.

Énekszóval vonulunk végig a város főutcáján. A város neve: Volokalamszk.

Rákezdett az eső, amikor elhagytuk az utolsó házakat, és beértünk a közeli Vozmiscse faluba.

Elöl, a falusi udvarokban katonaruhás emberek. Ők is bennünket bámulnak. Vonulunk...

Egy tisztára meszelt, deszkakerítéses ház mellől megszólított valaki. Megfordultam. Panfilov tábornok segédtisztje futott oda hozzám.

– Jó napot, főhadnagy elvtárs – zihálva, örömteli mosollyal szaladt a fiatal, rózsás képű hadnagy. – Főhadnagy elvtárs, a tábornok kéreti önt...

Rahimov törzsfőnökre bíztam a zászlóaljat, aztán kiléptem és félreálltam. A századok, mint a városban is, parancsnokaikkal az élen meneteltek. Az eső végigfolyt a harcosok arcán. Nem zavarta őket: emelt fejjel vonultak. A teljesített kötelesség tudata tükröződött nedves arcukon, szemükben pedig felcsillant az övéihez messziről visszatért vándor örömének alig észrevehető ragyogása.

Igen, az ellenség mögöttes területeiről, harcban törtünk utat a mieinkhez. Megérkeztünk, sikerült az, ami az elmúlt éjszaka még megvalósíthatatlan ábrándnak tűnt. Amit e napokban átéltünk, mögöttünk van. A sorban menetelő harcosok és parancsnokok néma pillantásokkal üdvözöltek engem, én meg őket. Ők megbocsátották nekem szidalmaimat, én pedig megbocsátottam nekik engedetlenkedéseiket. Most már mindez nevetségesnek tűnik.

– Erre, erre főhadnagy elvtárs – tessékelt figyelmesen az ajtóhoz a segédtiszt.

Áthaladva a tornácon, kinyitottam az alacsony ajtót, amelynél a segédtiszt állt. Miután átléptem a küszöböt, ki akartam húzni magamat, hogy szabályszerűen jelentsek, de Panfilov tábornok nem hagyott szóhoz jutni. Gyors léptekkel odajött hozzám, kezemet mindkét kezével megragadta, forrón, atyaian megrázta, és ismerős, csendes hangján megszólalt:

– Kinézek az ablakon, csapatok mennek. Töprengek, honnan került ide ennyi nép? S egyszer csak az oszlop élén önt pillantom meg. – Elengedi a kezemet, az asztalhoz vezet, s aztán folytatja: – Be kell vallanom, az első pillanatban nem hittem a szememnek. Nagyon megörvendeztetett engem, Momisuli elvtárs, nagyon megörvendeztetett... Jó, hogy áttörtek... – A felindult tábornok elhallgatott, majd azt ajánlotta, hogy pihenjek le.

Zavarba jöttem Panfilov szívélyességétől, atyai gyengédségétől, attól, hogy a hosszú és súlyos harcok után mennyire örült a viszontlátásnak. Mindez váratlan

volt számomra. Attól tartottam, hogy a tábornok felelősségre von, mert megszakadt vele az összeköttetés a harc napjaiban, elvesztettem a kapcsolatot a szomszédokkal, ezredparancsnokommal, magányosan harcoltam, elszakadva a többiektől, és az ellenséges vonalak mögé kerültem. Képzeletemben egészen másképpen játszódott le találkozásunk. Attól rettegtem, hogy a tábornok, ha értesül megérkezésünkről, arra sem méltat, hogy találkozzék velem, csak utasítja ezredparancsnokomat, Jelin őrnagyot, hogy fosszon meg a beosztásomtól, talán még a rendfokozatomtól is. S ha aztán magához hív... Eszembe se jutott, hogy a tábornok kiabálhatna velem. Még sohasem láttam indulatosnak. Összevont szemöldökkel fog hozzám szólni, alig hangosabban és tagoltabban, mint máskor, de szavai súlyosabbak lesznek minden kiabálásnál. Bizonyára valami ilyesmit fog mondani:

„Ön, főhadnagy elvtárs, zászlóaljat kért tőlem. Én figyelmeztettem, hogy nem lesz könnyű dolog zászlóaljat vezényelni. Most meggyőződhetett róla, hogy a zászlóalj az nem üteg. Nem elég megállapítani: »jobbra nulla-nulla, balra nulla-nulla...«. Itt taktika is van, bátyuska, nem elég annyit tudni, hogy »négy lövés – gyors tűz!«... Bíztam önben, de nem bizonyult jó parancsnoknak. Hibázott: egy egész zászlóaljat kivont a harcrendből, elvesztette az összeköttetést, partizánkodni kezdett az ellenség hátában. Itt, főhadnagy elvtárs, nem egy partizánegység harcol, hanem egy reguláris hadsereg hadosztálya. Nekem önre mint zászlóaljparancsnokra nincs többé szükségem."

A legutóbbi öt napban így képzeltem el találkozásunkat, s félve siettem egy ilyen bíróság elé. De minden másképpen történt. A tábornok ragyogott az örömtől. Nem hittem a szememnek, ám újra hallottam a tábornok hangját:

– Üljön le, Momisuli elvtárs – székkel kínált egy térképpel borított asztalnál. – Foglaljon helyet. Teát kér? – És választ sem várva, kiszólt az ajtón valakinek, hogy hozzon teát.

Amióta nem találkoztam a tábornokkal, úgy tűnt, lefogyott, még kisebb és görnyedtebb lett. Zubbonyának nyaka mintha két számmal volna nagyobb, lampaszos tábornoki nadrágja, akár egy *sarovári**. Arca cserzetté vált, ráncai elmélyültek, rövidre nyírt kefehaja őszült, orra, álla hegyesebb lett, mindig gondosan nyírt bajusza csomókban meredezett, nyilvánvaló volt, hogy az utóbbi napokban nem látott ollót. Most láttam először öregnek.

Emlékeztetett szegény jó apámra, aki éppilyen alacsony termetű, hajlott, ősz ember volt. Eszembe jutott utolsó találkozásunk 1938-ban, amikor átvágtam a tengermellék dombjain, az Usszuri erdején, átkeltem az Amuron, Szkovorgyinónál és Volocsajevkánál az örökös fagyba dermedt síkságon, a hatvan alagúton a Bajkál partján, Szibéria hegyein és völgyein, s végül elvergődtem a kirgiz Ala-Tau lábánál fekvő szeretett aulunkba, hogy találkozzam a számomra legdrágább emberrel: idős apámmal. Emlékszem, milyen felindultan és gyengéden fogadott: kezemet csontos kis tenyerébe fogta, sokáig nem engedte el, szorongatta, simogatta, csókol-

* buggyos parasztnadrág

ta, szagolta, szipogva emelte izgalomtól csillogó szeméhez. Emlékszem, hogy remegő hangon, mit sem kérdve tőlem, odaszólt a háziaknak: „Tegyétek fel gyorsan a szamovárt, szedjetek ki egy bárányt a nyájból, s készítsetek puhább ülőhelyet" – mintha az éhség kergetett volna ide, és mint ismeretes: „először a koplaló gyermeket kell megetetni". Valóban így volt: minden évben, amikor szabadságra érkeztem haza a Távol-keleti Határterületről, ki voltam éhezve az apai gyengédségre, a régimódi, hasas szamovárra; hazamentem, hogy apám szeretetének mézét kóstolgassam, és igyam forrásunk jóízű tiszta vizéből, abból a forrásból, amelyben először fürösztöttek, amelyből először itattak...

– Üljön le, Momisuli elvtárs – szakította félbe gondolataimat a tábornok. – Üljön le, és meséljen. Sok embert vesztett? – De ekkor feleszmélt, szemöldökét hirtelen nyugtalanul összevonta, s szinte bűntudattal mondta: – Kérem, bocsásson meg. Mi a helyzet a konyhán, van elegendő élelmiszerük?

– Tábori konyháinkon két nap óta semmit se főztek – feleltem. A tábornok fürgén felemelkedett a helyéről, felvette a telefonkagylót, kérte a hadtápot, s kiadta a parancsot:

– Azonnal adjanak meleg ételt Momisuli zászlóaljának és a házakban készítsenek pihenőhelyet a harcosoknak.

A tábornok visszatért a helyére, leült velem szemben, és nyitott cigarettatárcáját felém nyújtva, ismét megkérdezte:

– Sok embert vesztett?

Beszámoltam a veszteségekről.

– Elszállították a sebesülteket?

– Itt vannak, tábornok elvtárs – feleltem.

A tábornok ismét felvette a telefont, s megparancsolta a törzsfőnöknek, jelentse a hadseregtörzsnek, hogy az ellenség hátából áttörve megérkezett a zászlóaljam.

– Igen, s jelentse, Ivan Ivanovics, hogy a zászlóalj teljes értékű, nem tűnt el, szervezetten, tüzérséggel és a vonattal együtt érkezett meg Volokalamszkba.

A tábornok szavai megnyugtattak, s felbátorodva félbeszakítottam:

– Tábornok elvtárs, hatszáz emberünkből kilencven nem a miénk, útközben szedtük fel őket.

A tábornok intett, hogy ne zavarjam. Ott állt a telefonnál, és a kiterített térképet nézve, figyelte a törzsfőnök jelentését.

– Igen, hm... igen... Nem, nem, nem! – tiltakozott aztán hevesen. – Én nem hiszek a csendben. Kérdezze meg még egyszer, Ivan Ivanovics, ellenőrizze... Vihar előtti csend ez. Küldje ide a tiszteket, igen... igen, igen, Hoffman századost vagy Sztarikov őrnagyot...

Miután letette a kagylót, a térkép fölé hajolt, fogta a ceruzát, és ráérősen néhány jelet rajzolt be. Szemöldökét újra összehúzta, ceruzájával komoran kopogott az asztalon, s elgondolkodva ismételgette:

– Igen, igen... úgy, úgy...

Aztán észbe kapva rám nézett:

– Mit is akart mondani, Momisuli elvtárs?

Arról a kilencven harcosról és tiszthelyettesről szóltam, akik egyenként vagy csoportosan csatlakoztak hozzánk, néhányan közülük egészen a határtól jönnek. Külön oszlopban, fedezettel kísértetem őket. Amikor idáig értem, a tábornok elégedetlenül vonta össze a szemöldökét.

– Nem értek egyet önnel, Momisuli elvtárs – mondta komolyan. – Vajon kik ezek a harcosok, akik egyenként törtek ki a bekerítésből? A mi embereink: szétverték az egységüket, vagy lemaradtak az ezredüktől. És most egyedül vannak, parancsnok nélkül, bajtársak nélkül, csak magukra hagyatkozhattak, védtelenül, éhezve vergődtek keresztül az övéikhez. Ezek, Momisuli elvtárs, becsületes, odaadó emberek, hozzánk jönnek, nem akarnak az ellenség kezére kerülni. Az az egyetlen tény, hogy sok veszteség, kockázat és szenvedés közepette verekedték át magukat hozzánk, már csak ez a tény is sok mindenről beszél. Ők – a mi embereink!

Elszégyelltem magam, hogy ilyen keményen beszéltem a tábornoknak tett jelentésemben ezekről a katonákról, s megbántam a velük szemben tanúsított magatartásomat. Emlékszem, amikor parancsot adtam, hogy külön oszlopban meneteljenek, és állítsanak melléjük néhány katonát a mi zászlóaljunkból, egy határőr-egyenruhás, magasra nőtt, borzas kamasz méltatlankodva vágta arcomba: – No csak, főhadnagy elvtárs, talán bizony foglyok vagyunk, vagy mi a csuda? – Rá akartam ripakodni, de egy civilbe öltözött fiú kedélyesen rászólt:

– Hagyd el, Ivan Mitrofanics, hál' istennek, hogy a mieink fogságába estünk.

– Jól van – higgadt le a határőr –, sorakozunk, főhadnagy elvtárs, átmegyünk a fronton, de akkor kapunk fegyvert, s újra alakulatban fogunk harcolni.

– Hol a fegyvered? – kiáltottam rá.

– Itt van! – és zubbonya alól kihúzott egy pisztolyt, tenyerén egyensúlyozva nyújtotta oda nekem: – Csak két golyóm maradt, főhadnagy elvtárs. Egy hónapja rejtegetem, készen minden eshetőségre. Úgy gondoltam, hogy ha rákerül a sor: az egyik a németé, a másik – az enyém lesz.

Megnézte a pisztolyt, s újra elrejtette. Ezt az epizódot előbb elfelejtettem jelenteni a tábornoknak, most pedig egyszerűen eltitkoltam.

– Én mint öreg katona, Momisuli elvtárs, tisztelettel tekintek ezekre az emberekre – folytatta a tábornok –, sok ilyennel találkoztam ezekben az időkben. Határozott, erős akaratú emberek. Mert képzelje csak el, ezerszer is lehetőségük lett volna rá, hogy megadják magukat, vagy hogy egyszerűen a megszállt területen maradjanak. De ők csak mennek, szenvednek, mennek, hogy újra harcoljanak, nem futnak a háborútól, hanem elébe mennek, mert szívből hisznek a győzelmünkben. Helyesen tette, hogy nem hagyta ezeket az embereket szétszéledni a falvakban, hanem összegyűjtötte és elhozta őket.

A tábornok szünetet tartott, mintha újra átgondolná az elmondottakat. Be kell vallanom, nem fogtam fel azonnal a szavait, szinte elvakított a sérelem, hogy e ki-

lencven ember miatt, rendkívül tapintatosan ugyan, de annál súlyosabban megfeddett a tábornok.

– No, de meséljen, meséljen – szólított fel.

Ez a „meséljen" felhívás számomra úgy tűnt, mintha finoman tudtomra adta volna, hogy vége az audienciának. Magam is éreztem, hogy visszaéltem ennek a rendkívül elfoglalt embernek a figyelmével. Nem akartam több idejét elrabolni, s elvonni a hadosztályparancsnokot munkájától, ezért elhatároztam, hogy a lehető legrövidebben jelentek. Úgy véltem, hogy itt, a városszélen, ahol maholnap alighanem súlyos harcok lesznek, a tábornoknak más dolga is van, mint hogy velem foglalkozzék.

– Október huszonharmadikán este... – kezdtem volna, átugorván egy hetet.

– Nem, bátyuska, várjon még csak azzal a huszonharmadikával – szakított félbe a tábornok. – Kezdje ott, hogy mi történt Zsitakánál és Szinykovónál – rámutatott a két helységre a térképen. – Emlékszik a mi spirálrugónkra? – kérdezte. – Hogy vált be önnél? Nos, itt kezdje.

Röviden beszámoltam, hogyan harcoltak és győztek azok a messze előretolt szakaszok, amelyeket Donszkih és Brudnij hadnagy vezetett.

Donszkih a harcban kilenc sebet kapott, és elesett. A tábornok megparancsolta, hogy terjesszem fel kitüntetésre, s megkért, hogy írjak levelet hozzátartozóinak. Brudnijról tett jelentésemet némán, de nyugtalanul hallgatta végig. Óráját kivette a zsebéből, s rá sem nézve, jobb keze hüvelykujjával dörzsölgetni kezdte az üveget. Ez pedig semmi jót nem ígért. Elhatároztam, hogy részletesen beszámolok mindarról, ami ezzel a hadnaggyal történt. Miután elmondtam, szünetet tartottam. A tábornok is hallgatott. Óráját az asztalra tette, kiegyenesedett, s mintegy magának mondotta:

– Van szigorúság... és van kegyetlenség... A szigorúság törvény. De a kegyetlenség törvénytelen. Egyéb-ként – húzta a szót, s merőn rám nézett. Én álltam a pillantását. – Egyébként – ismételte – önnek részben igaza van... – Azt azonban nem mondta meg, hogy miben van igazam, és egy pillanatra elhallgatott, fontolgatván valamit. Elvette az órát az asztalról, ismét törölgetni kezdte az üvegét, s folytatta gondolatait: – Tudja, a háború gyakran összekeveri ezt a két fogalmat, és ez törvényszerű. Ön Brudnijtól és kilencven bekerített harcosától helyesen és állhatatosan megkövetelte, hogy teljesítsék kötelességüket. Háborús időkben az állhatatosság következtében gyakran eltűnik a határ a szigorúság és a kegyetlenség között... – mondta határozottan. – Természetesen a háborúban nem lehet szavazni, és felesleges szánakozni; a háború, a harc megköveteli a határozottságot... De legyen arányérzékünk.

– Tábornok elvtárs, miben nincs igazam? – nem tudtam magam türtőztetni.

– Igaza volt, Momisuli elvtárs, amikor döntött, de hiba volt, amikor döntését, parancsnoki akaratát olyan jól teljesítették. Brudnij, szó se róla, az ön szemében bűnös volt, de amikor elűzte őket, ő meg kétségbeesésében hőstettet hajtott végre – nos, akkor bőven levezekelte bűnét, nem futott el, hanem visszatért önhöz, és

most ön a bűnös az ő szemében, mert kegyetlen volt hozzá. És ha szót fogad önnek – „eredj a németekhez, nekem rád nincs szükségem!..." – és elpusztul vagy hazaáruló lesz? Akkor mi lett volna?

– Egész életemben gyötört volna a lelkiismeret, tábornok elvtárs, hogy én vittem a pusztulásba vagy a bűnbe ezt az embert.

– Ez az, erről van szó, Momisuli elvtárs, éppen erről van szó. Jó, hogy erre magától jött rá.

– Ön segített nekem, tábornok elvtárs.

– Segíteni lehet, de megérteni, felismerni azt, amit sugalmaznak, már sokkal nehezebb... De sokan akadnak köztünk, akik anélkül, hogy rosszat akarnának, ítélkeznek, és kész. Ön itt kissé túlfeszítette a húrt. Javaslom, hogy Brudnijt helyezze vissza beosztásába, és rehabilitálja bajtársai előtt. És általában, a jövőben ne helyezgesse át az embereket, hacsak nincs rá nyomós oka. Mert a harcos megszokja parancsnokát, bajtársait, ezredét, a háborúban úgy félti őket, mint saját családját. Brudnij visszatért, mert hozzászokott önhöz – rám bökött mutatóujjával, és én önkéntelenül is visszahőköltem. – Minden bizonnyal meg van sértve, de szereti önt.

– Én is szeretem őt, tábornok elvtárs.

– Éppen erről van szó, hogy ön is megszerette.

- Igen, tábornok elvtárs, kicsit túlléptem a hatáskörömet.

– Nem kicsit, hanem nagyon. Próbáljon olyan parancsnok lenni, aki nem él visszza a hatalmával. Nekem nagyobb a hatalmam, mint Önnek, de még senkit sem zavartam el a hadosztálytól – s e szavakkal végérvényesen kimondta felettem az ítéletet a Brudnij-ügyben.

– Bűnös vagyok, tábornok elvtárs.

– Nem bűnös, csak heves, Momisuli elvtárs, heves! No, de meséljen tovább.

– A többit már tudja a tábornok elvtárs...

- Ne féljen, eddig még egyszer sem szidtam meg. – Hamiskás mosoly suhant át az arcán.

– Persze, persze, még egyszer sem – feleltem én is némi iróniával.

Elnevettük magunkat.

- Mondja el, hogyan harcoltak – és mit tanultak belőle? Számunkra ez a legfontosabb, Momisuli elvtárs!

Beszámoltam neki a Novljanszk és Vasziljevo környéki első harcokról. Kérdései a részletek szabatos meghatározását célozták, s térképén ezt-azt kiigazított, majd hirtelen az asztalra dobta a ceruzát, és megkérdezte, hogy ismertem-e Liszenko századost.

Liszenko századost még Alma-Atából ismertem, s kíváncsi voltam, mi történt vele.

– Zászlóaljával együtt hősi halált halt – mondta komoran a tábornok.

Ekkor belépett az alacsony termetű, rövidre nyírt, göndör hajú, rendkívül fiatalos és barátságos arcú Hoffman százados, a hadműveleti osztály vezetője. Felálltam. Üdvözöltük egymást.

– Hát igen, Hoffman elvtárs, ezredünk megnövekedett – mondta a tábornok. – Ülök, hallgatom őt, pontosítom és kijavítom a térképeinket. – A térképre mutatott – Momisuli elvtárs élő tanú. Mi nem ezt rajzoltuk be önnel, és nem ezt jelentettük a főnökségnek.

– Én csupán a feltevéseinket jelentettem önnek, tábornok elvtárs – felelte zavartan Hoffman.

– Természetesen – mondta a tábornok –, sok adat egyezett, némelyik meg nem... De, mi újság, Hoffman?

– Jelenthetek, tábornok elvtárs? – és Hoffman a kezében levő fekete irattartóra pillantott.

– Bocsásson meg – mondta felém fordulva a tábornok –, de annyira elmerültünk a beszélgetésben, hogy az ebédjéről, jobban mondva a reggelijéről teljesen megfeledkeztünk. – A szomszédos szobába vezető ajtóra mutatott: – Menjen, egyen, Momisuli elvtárs. Mi addig megbeszéljük az ügyeket Hoffman elvtárssal...

Leültem az alacsony, kerek asztalkához. A szakács elém tette a tejfölös scsível teli tányért.

– Nem kér egy kupicával, főhadnagy elvtárs? – kérdezte figyelmesen a segédtiszt.

A szomszéd szobából áthallatszott Hoffman hangja, amint jelentést tett a tábornoknak. Nem figyeltem a szavakra. Gépiesen kanalaztam a scsít, és Liszenko századosra gondoltam. Emlékszem, amikor hadosztályunk megalakulásának első napjaiban megérkezett a törzshöz. Egyszer éppen Panfilov tábornoktól jöttem. Az előszobában ott ült egy simára fésült, hetyke, fekete bajuszú, jól ápolt lovastiszt. Csapajev kucsma nélküli arcképére emlékeztetett. Lovaglóülésben ült a széken, szétterpesztve rövid lábait. Csodálatos csizmája sarkán akkurátusan felerősített nagy sarkantyúk csillogtak. Amikor elmentem előtte, tisztelegtem, s a kijárat felé tartottam.

– Főhadnagy elvtárs! – kiáltotta, s huszáros közvetlenséggel megállított, odajött hozzám, belém karolt, mintha régi ismerősök lennénk, és suttogva kérdezte: – Milyen ember ő?

Zavartan álltam. – Kicsoda?

– Gondolod, hogy bejelentés nélkül is be lehet jutni hozzá? – és a dolgozószoba felé pillantott. A tábornok éppen kinézett. A százados vigyázzba vágta magát, sarkantyúját pengetve.

– Hozzám készül, százados elvtárs?

– Igen, önhöz, tábornok elvtárs.

– Jöjjön be.

A százados sarkantyúját pengetve a dolgozószoba felé tartott. Az ajtónál megállt, s pillantásával magához intett.

– Várj meg itt – mondta, s bement a tábornokhoz.

„Vajon miféle szokás ez a lovasságnál, így feszíteni, s mindenkit letegezni?"

– morfondíroztam, de ott maradtam, hogy megvárjam. Tíz-tizenöt perc múlva a százados elégedetlen képpel lépett ki a szobából, s odajött hozzám.

– Menjünk – szólt.

Viselkedése meglepett, s azt hittem, hogy segédtisztjévé akar fogadni.

– Képzeld – mondta fojtott hangon –, a gyalogsághoz küld zászlóaljparancsnoknak.

– Hát aztán, százados elvtárs, én is a gyalogsághoz kértem magam!

Csodálkozva nézett rám, s így sziszegte:

– Észnél vagy?

– Tökéletesen.

Hallgatott. A járdán mentünk, az árnyékban.

– Tudod – kezdte –, ezekben a bokorugró gyalogsági ügyekben nem ismerem ki magamat. Tanultam, tíz évig a lovasságnál szolgáltam, lovassági akadémiát végeztem... A csodába is! Hát azért csináltam végig mindezt, hogy a bokorugró bakáknál kössek ki?

– Nem a bakáknál, hanem a gyalogságnál.

– No nézzenek csak oda, milyen lelkes gyalogos! – mosolyodott el a százados, s idegesen simogatva bajuszát, megkérdezte: – Inkább mondd meg nekem, hol lehet itt nálatok etetni?

– Szénát vagy vegyes takarmányt?

– Látom, fiú, kiismered magad a takarmányozási ügyekben... – Erre mindketten elnevettük magunkat.

Így kötöttünk ismeretséget. E naptól jó barátok lettünk. Később, a gyakorlatok során gyakran ugrattam:

– No, százados, kiismeri magát a bokorugró bakák életében?

Vidáman felelte: – Már pedzem.

Ezredtársai mesélték, hogy embereitől megkívánta a huszárok nyalkaságát és egy paripa gyorsaságát, „kenyérzsák" helyett gyakran „nyeregtáskát" mondott, s egyszer egy gyakorlat közben „állj" helyett „lóról"-t vezényelt...

A tábornok hívatott, s hellyel kínált:

– Nos, erőre kapott?

– Igen, köszönöm.

– Liszenko századosról kezdtem beszélni önnek. Sokat köszönhetünk neki és zászlóaljának.

A tábornok odatolta a térképet, s mesélni kezdte a csaták részleteit.

Október huszonegyedikén, kétnapos makacs harc után, a németek, Kaprov ezredét üldözve, beleütköztek abba a csomópontba, amelyet Liszenko százados zászlóalja védelmezett. A német élosztagok ismételten megkísérelték rohammal bevenni ezt a csomópontot, próbálkozásaik azonban nem jártak eredménnyel. Liszenko zászlóalja feltartóztatta az ellenséget.

– Be kell ismernem, Momisuli elvtárs – mondta a tábornok –, hogy túlbecsültem

Liszenko erejét, s visszaéltem a harcosok lehetőségeivel. – A tábornok szomorúan hajtotta ősz fejét a térkép fölé, mintha tisztelegne az elesettek emléke előtt. – Végzetes hibát követtem el. Túlságosan megfeszítettem a húrt, bár tudtam, hogy már-már pattanóban van...

A tábornok azután a térképre mutatva elmesélte Liszenko zászlóaljának harci cselekedeteit. Annak alapján, amit a tábornok mesélt, és amit a térképen láttam, így képzeltem el Liszenko százados zászlóaljának harcát a németekkel:

Az osztasovói híd előtt néhány kilőtt német harckocsi áll. Az országúti árokban motorkerékpárok, egérszürke köpenyes hullák. Ez a németek élosztaga, mely rohammal akarta elfoglalni a hidat, hogy biztosítsa főerőinek átkelését a Ruza folyón.

Liszenko meg ott áll feszesre húzott derékszíjjal, huszármentében, hetykén félrecsapott füles sapkában figyelőpontján egy téglaházban, Osztasovo szélén, a híd túlsó oldalán. Kezében látcső. Szeme előtt a Kurganov tüzérezred két lövege, s a kis téren felállított két géppuska. A lövészárkokban fel-feltűnnek az átfutó harcosok sisakjai. Körös-körül az ellenséges lövedékek fülsiketítő robbanásai. Egy német harckocsi egyenesen a hídnak indul, mögötte lépcsőben még kettő; ezek rövid megszakításokkal tüzelnek, hogy fedezzék az elsőt.

– Miért hallgatnak? – kiált Liszenko a belépő segédtisztre.

– Százados elvtárs – feleli a lihegő segédtiszt –, a németek jobbról és balról átkarolnak minket...

– Nem jelenteni, ütni, vágni kell! – feleli dühösen Liszenko, s választ nem várva, kisiet a fedezékből. – Hej, ti! – kiáltja a százados a tüzérekre, akik a futóárok mellvédjére kapaszkodnak fel éppen. – Miért nem tüzeltek?!

A löveg kezelői kiugranak a fedezékből, és a szakaszvezető tüzet vezényel:

– A harckocsira!

– Értettem, a harckocsira! – feleli az irányzó.

A lövés megsüketíti Liszenkót, a légnyomás majdnem a földhöz vágja... Fény lobban az élharckocsi tornya alól. Füst borítja be. A közelben kelepelni kezd egy géppuska, de hirtelen elhallgat. Liszenko megfordul, s ott látja az irányzó tüzért élettelenül a géppuska fogantyújára borulva. Egy ugrással a kis téren terem, elvonszolja a halott géppuskást, s a helyére fekszik. A zárszerkezet fogantyújára rácsapva odakiáltja a másik kezelőnek:

– Pörköljetek oda!

A nézőkében Liszenko megpillantja az előfutó német láncot... Megnyomja a billentyűt. A géppuska kelepelni kezd.

– Tak-tak-tak! – kontráz Liszenko a géppuskának, és hosszú sorozatokkal, tűzesővel kaszálja le az ellenséges láncot.

Éjjel van. Körös-körül lövések és robbanások. Liszenko tábori széken ül, fedetlen fővel, feje bekötve. Vérrel mocskolt huszármentéjét kigombolta.

– Bekerítettek bennünket – mormolja a földön és a lócán ülő parancsnokoknak.

– A második napon a németek szorosabbra vonják a gyűrűt. – Öklével a térdére csapva dühösen mondja: – Nem, ebből nem esznek! Élve sem a hidat, sem Osztasovót nem adjuk. – Fáradtan elhalkul a hangja. – Míg élünk, fiúk, sem a hidat, sem Osztasovót... Értitek?

E pillanatban kitárul az ajtó, s mindenki meglepetésére belép egy német tiszt, karján fehér szalag. Vigyázzba vágja magát, tiszteleg, s tört oroszsággal kérdezi:

– Ki van itt parancsnok?

– Én vagyok az – áll fel Liszenko.

A német mosolyog, újra tiszteleg.

– Örvendek, nagyon örvendek. Én vagyok parlamenter, Kändl őrnagy.

– Liszenko százados.

– Vagyunk ismerősök, százados úr – így a német.

– Nocsak, őrnagy úr – és gúnyosan mosolyog bajusza alatt. – Hál' istennek, már negyedik napja tart a barátságunk.

– Óh, barátság! – nevet a német.

– Miben lehetek szolgálatára, őrnagy úr?

– Sokban, nagyon sokban, százados úr.

– Hallgatom önt, őrnagy úr.

– Sok hiábavalóság ellenállni, százados úr.

– Miből gondolja?

– Ez van tény, százados úr, önök egyedül vannak, mi sokan. Hadosztályuk nincs, mi elfoglaltuk Volokalamszkot, holnap bevesszük Moszkvát. Tábornokom javasolja a megadást. Ő ígér önöknek jó feltételeket és beosztást...

– Mondja meg a tábornokának, hogy mi itt nem azért harcolunk, hogy megadjuk magunkat – szakítja félbe dühösen Liszenko. – Jó feltételeket csak ajánljon fel az árulóknak, de én és a katonáim nem vagyunk árulók. – Rápillantva az ott ülő parancsnokokra, keményen folytatja: – Nem adjuk meg magunkat. Harcolni fogunk!

– Bolond dolog, bolond dolog, százados úr, hogy lehet...

– Nem, őrnagy úr, szerintünk a harc az ésszerű... – Megfordul, s parancsot ad a hadnagynak: – Kísérjék át vonalainkon az őrnagy urat.

A német sapkájához emelte a kezét.

– Isten áldja, százados úr, auf Wiedersehen!

Amikor a német mögött becsukódott az ajtó, Liszenko a parancsnokokhoz fordulva, megismételte:

– Sem a hidat, sem Osztasovót, amíg csak élünk, elvtársak!

– Sem a hidat, sem Osztasovót! – mint egy esküt, úgy mondták utána a fedezék sötét sarkaiban...

– Október huszonkettedikén a németek teljesen bekerítették Liszenko zászlóalját – folytatta elbeszélését a tábornok, s jól kihegyezett kék ceruzájával szabálytalan kört rajzolt Osztasovo köré. – Csak ekkor fogtam fel, hogy minden késő...

Kaprov ezredparancsnok súlyos harcokban vonult vissza a „Bulicsovo" szovhoz körzetében. Ignatovo, Fedoszino, Knyazsevo és más falvak körzetében már nem volt képes védelmi vonalakat kialakítani, hogy segítséget nyújtson Liszenko századosnak, illetve nyilván nem volt rá lehetősége.

Amikor Panfilov tábornok megtudta, hogy körülzárták a zászlóaljat, nyomban megpróbált segíteni: mintegy száz főből álló osztagot indított el, Kajum Garipov hadnagy vezetésével. Garipov nem tudott áttörni Osztasovo felé. Kézigránátokkal felrobbantottak hét ellenséges harckocsit, de az osztag egy kézitusában csaknem teljesen elpusztult. Csak hat sebesült tért vissza.

Jól emlékszem Garipov hadnagyra, a Talgari-ezred harmadik zászlóaljának századparancsnokára. Még akkor felfigyeltem rá, amikor a Talgarka hegyi patak partján elterülő ezredlőtéren voltunk. Barna bőrű, középtermetű tatár volt, nem rá szabott, új egyenruhában, hüvelykujját esetlenül vállszíjába akasztva járkált a tűzvonalban, s hunyorgott az éles napfényben. Lazán összehúzott tiszti derékszíját lehúzta a pisztolytáskája. Minden új volt, minden fénylett rajta. Az egyenruha olyan szokatlan volt számára, hogy úgy tűnt, nem is tudta, mit kezdjen vele. Embereinek nemigen tudott parancsolni, inkább kérlelt, és kézmozdulatokkal kísért hosszas beszélgetésekbe bocsátkozott alárendeltjeivel, ha valamiről meg akarta győzni őket.

– Hadnagy elvtárs, hozzám! – parancsoltam neki.

Amikor odajött, Garipov kezét ügyefogyottan tarkójára csúszott sapkájához emelte, lágy tenorhangon, ráérősen jelentett:

– Parancs, főhadnagy elvtárs.

Zavartan figyelt megjegyzéseimre, pislogott barna szemével, és hosszúkás, szeplős arcán verejtékcseppek jelentek meg.

– Hadnagy elvtárs, amíg így dajkálgatja az embereit, addig semmit sem fog megtanítani a századának. Nem rábeszélni, hanem követelni kell...

– Ez nekem még nem megy, főhadnagy elvtárs – ismerte be gyámoltalanul, ám becsületesen Garipov. – Nem tudok kiabálni az emberekkel – fűzte hozzá. – Én pedagógus vagyok, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Ekkor tudtam meg, hogy Garipov öt évvel ezelőtt fejezte be a pedagógiai főiskolát, s a háború kitöréséig középiskolában tanított.

Egy hónap múlva rajtakaptam, amint éppen megszidott egy fiatal parancsnokot.

– Hát megtanult már kiabálni az emberekkel? – vetettem oda neki mosolyogva.

Ő is nevetett, s keményen tisztelegve felelte:

– Megtanultam, főhadnagy elvtárs. – De mintegy mentegetőzve, bűntudatosan tette hozzá: – Előfordul, zászlóaljparancsnok elvtárs... néha. Van, aki egyenesen rákényszerít a kiabálásra. – Az őrmester vigyázzban állt előtte.

S most róluk, osztagának harcosairól meséli a tábornok, hogyan rántották ki a bajból társaikat, s hogyan haltak hősi halált az egyenlőtlen harcban...

Három napig küzdött Liszenko zászlóalja. Három nap és három éjszaka dörögtek az ágyúk, kelepeltek a géppuskák, dübörögtek a motorok. Az osztasovói tűz-

vész adta hírül a környéknek, hogy ott, Osztasovóban egyenlőtlen és kegyetlen harc dúl...

– Egy fogoly német altiszt mondta el – folytatta a tábornok –, hogy Osztasovóban nem látott fogoly vöröskatonákat. Liszenko kapitány zászlóalja és Garipov hadnagy százada, hadosztályunk első alegységei, amelyek kollektív hősiességet tanúsítottak – fejezte be a tábornok. – Három napig tartották fel az ellenséget a hadosztályunk számára egyik legfontosabb irányban, és sikerült alaposan megtépáznia egy német páncélos zászlóaljat meg egy gyalogezredet. Ezért mondom, hogy mostani helyzetünkben sokat, nagyon sokat köszönhetünk ezeknek a hősöknek.

Részletesen beszámoltam a tábornoknak a harcról, amely a „Szovjet" szovhoz melletti ligetben folyt le, arról, hogy hogyan csaptunk le négy löveg tüzével egy német menetoszlopra, amelyben tüzérség is volt a szafatovói úton. A tábornok átnyújtotta nekem kétszínű ceruzáját, s Szafatovóra mutatott a térképen.

– Kérem, rajzolja be a térképre, amit elmondott, Momisuli elvtárs.

A térkép fölé hajoltam, s berajzoltam zászlóaljunknak az erdőben elfoglalt helyzetét, a lövegeket, aztán az út barnával jelölt vonalára a ceruza kék hegyével bejelöltem a német oszlopot – három vonalkás nyilat –, fekete ceruzával pedig ráírtam a harc napját és óráját.

– Hm, ez azt jelenti – kérdezte a tábornok –, hogy itt két zászlóalj gyalogság és egy tüzérosztály vonult fel?

– Igen, tábornok elvtárs.

Jó, meséljen tovább, Momisuli elvtárs... Itt a maga beszélgetőtársa mutatott a térképre.

Beszélgetésünk menete megváltozott. Meséltem, és a ceruza piros végével a mieinket, a kékkel meg az ellenséget jelöltem. A tábornok hallgatott. A beszélgetésnek ez a módja fesztelenebbé és bátrabbá tett...

– Bennünket itt, tábornok elvtárs, a puska mentett meg – folytattam a jelentést, a térképen megmutattam Milovano falut, s elmeséltem, hogyan törtünk át az országúton, hogyan vertük szét össztűzzel az ellenséges oszlopot.

– Állj, állj, bátyuska – szakított félbe. – Mikor történt ez, hány órakor? – kérdezte. Megmondtam. – Hm, igen... most már világos. Adja ide a ceruzát... – Kacskaringós vonalat húzott a térképre, s rám se pillantva, folytatta: – Ezen a reggelen Kaprov ezrede és Kurganov tüzérezrede Rjuhovszkoje és Szpassz-Rjuhovszkoje faluért harcolt – s megmutatta a két helységet a Volokalamszk felé vezető országút mellett.

Most újra a tábornok beszélt, én pedig hallgattam.

Kaprov ezredes ezrede és Kurganov alezredes hadosztálytüzérségének maradványa sürgősen védelembe ment át az említett helységek körzetében. A hadseregparancsnok tartalékából megerősítették hadosztályunkat egy újabb harckocsi-elhárító osztállyal. Parancsnokságunk Rjuhovszkojét és Szpassz-Rjuhovszkojét nagy fontosságú csomópontnak tekintette a Volokalamszk felé vezető utakon. A tábornok ezért tüzérfőnökével, Markov alezredessel ebbe a körzetbe sietett, hogy megte-

remtse az együttműködést a tüzérek és Kaprov ezrede között. A lövegeket a gyalogság harcrendjében állították fel. Úgy gondolták, itt veszik fel a harcot az ellenséggel, ameddig csak lehet, feltartóztatják, s ezáltal lehetővé teszik a többi egység számára, hogy felkészüljenek a védelemre a volokalamszki körzetben.

Másnap reggel egy ellenséges bombázóezred öt hullámban intéz támadást e pontok ellen, és rövid, húszperces tüzérségi előkészítés után a német hatvan harckocsival támadást indít. Kezdetben arcból támad, de a tüzérek tűzzel fogadják, olyan közel engedik magukhoz, hogy közvetlen irányzással lövik. Az ellenség tüzérsége újra rácsap hadrendünkre, újra jönnek a harckocsik, a szárnyakon a gyalogsággal, harapófogóba fogva állásainkat. Melege lett a gyalogosnak meg a tüzérnek is: az ellenség kérlelhetetlen – támadás támadást követ. Kaprov jelent: „Tábornok elvtárs, az ezred nem tudja tovább tartani magát." „Tábornok elvtárs – jelenti Kurganov –, a lövegek ötven százaléka tönkrement, a lőszer fogytán." A tábornok maga is látja az erők egyenlőtlenségét. Megparancsolja, hogy az erők egy része fedezze magát, és vonuljon vissza a következő terepszakaszra...

– Hirtelen alábbhagyott az ellenséges nyomás – folytatja elbeszélését Panfilov. – Mi történt? Mi ez a szünet?... Bizonyára az önök zászlóalja volt ebben a ludas.

– Nem tehetek róla, tábornok elvtárs...

– Nem is hibáztatom. Önnek át kellett kelni az úton, s helyesen is tették, hogy átkeltek. – A tábornok kissé elgondolkozott, és mosolyogva folytatta: – Igaz, az össztűzről ön úgy beszélt, mint saját felfedezéséről. Ez az ön számára persze felfedezés, de tudatnom kell önnel, Momisuli elvtárs, hogy ez egyáltalán nem új dolog, régi nóta, amit mi, sajnos, ki tudja, miért, elfelejtettünk. Jó, hogy maga a háború ezt emlékezetébe idézte önnek. Mi a régi hadseregnél össztűzzel támadtunk. A vezényszó így hangzott: „Század, össztűz! Tűz!"

Megint elgondolkodott kissé, aztán folytatta:

– De nem akarom megsérteni, Momisuli elvtárs, tanítsa meg erre embereit, és a jövőben is így cselekedjék.

Felállt, lassú léptekkel fel-alá járt, visszament az asztalhoz, újra a térkép fölé hajolt, s mintha saját magának mondaná:

– Milyen szerencsés és teljesen véletlen egyezés.

Rám nézett, de én nem értettem, miről beszél, ezért hallgattam.

– Milyen véletlen egyezés – ismételte. – S milyen kár, hogy csupán véletlen egyezés...

– Mire gondol, tábornok elvtárs? – kérdeztem nekibátorodva.

– Arra, Momisuli elvtárs – felelte –, hogy ugyanabban az időben ön Milovanóban, mi pedig Rjuhovszkojéban ugyanazzal az ellenséggel verekedtünk, s ezt nem is gyanítottuk. Nekünk védekezni, önnek pedig támadni kellett ebben az erdőben – mutatott a térképre. – Egészen közel voltunk egymáshoz, kiderül, hogy... De az együttműködés... Nem, mi nem tudtunk együttműködni, hiszen nem is tudtunk egymásról. A német pedig természetesen azt hitte, hogy szándékosan történik

mindez, tudatosan, terv szerint, s ezért megijedt. És alighanem nekem tulajdonítja mindezt, mintha valami jó előre átgondolt tervről lett volna szó.

A tábornok nevetésben tört ki, és zsebkendővel törölte le kibuggyanó könnyeit.

– A történelem sok olyan csodáról tud, amikor a hadvezér lángelméjének tulajdonították a körülmények véletlen egybeesését. – Kisvártatva megjegyezte. – Ez jó lecke a jövőre nézve. Persze, nálunk az összeköttetés nem jól működik, amíg nem lesznek rádióállomásaink – mondta mogorván. – De ha nekünk akkor van rádióösszeköttetésünk, akkor Rjuhovszkojénál két-három napig arra tudtuk volna kényszeríteni a németet, hogy úgy táncoljon, ahogy mi fütyülünk.

Megcsörrent a telefon, a tábornok felvette a kagylót. Minden bizonnyal a törzsfőnök jelentett valamit. Nem tartottam illőnek, hogy végighallgassam a beszélgetést, kifelé indultam...

– Momisuli elvtárs – kiáltott utánam a tábornok –, hová megy?

– Rágyújtani, tábornok elvtárs.

– Itt gyújtson rá. Hisz még nem fejeztük be a beszélgetést.

– Tábornok elvtárs, önnek sok a dolga...

– A csudába is! – szakított félbe a tábornok. – Hát nem dolgozom, amikor önnel beszélgetek? Ez az én munkám, Momisuli elvtárs, mi ketten együtt elemezzük, hogy mikor mi történt.

Nem tudtam felfogni, hogy mit kell itt még tovább elemezni. A tábornok észrevette értetlenségemet, és folytatta gondolatát:

– Ön tudja, hogy békében a gyakorlatok után napokig tartott a kiértékelés. Emlékszik?

– Emlékszem, tábornok elvtárs.

– Úgy véli, hogy az elbeszélésekkel és az eszmecserékkel hiábavalóan töltöm az időt? Nem. Én dolgozom. Maga szerint a háború nem igényli az elemzést? Nem? Éppen itt, minden egyes harc után szükség van a vitára, elemezni kell mindent, részletesen, komolyan. És azt javaslom önnek, Momisuli elvtárs, hogy vitázzék, tanácskozzék, hallgassa meg mások véleményét és tanácsait.

A búcsúzásnál a tábornok adott néhány utasítást, s megparancsolta, hogy kitüntetésre terjesszem fel azokat, akik jól harcoltak.

– Ha valaki méltó a Szovjetunió Hőse címre – mondotta –, ne restellje felterjeszteni.

Elmentem a tábornoktól. Az utcán vigasztalanul esett az eső, minden nedves volt. „A Szovjetunió Hőse! – gondolkoztam. Azért az talán túlzás...

A falu szélén Szincsenkóval, lovászommal találkoztam. Elvezetett abba a házba, amelyben a törzs volt beszállásolva. A padlóra terített köpenyén, feje alatt a gázálarctáskával Rahimov aludt, mellette zászlóaljunk másodsegédtisztje, a rózsás arcú, szőke Tyimosenko, akit hadiérettségivel bocsátottak ki a Taskenti Gyalogsági Iskolából, aztán Bozzsanov meg néhány rádiós.

– Hozzak harapnivalót? – kérdezte gondoskodóan Szincsenko.

– Már ettem – válaszoltam.

Érdekes volt végigtekinteni az alvókon. Rahimov sápadtan feküdt a hátán, keze keresztbe téve a mellkasán, mint halott a sírban. Tyimosenko kipirosodott arccal aludt, s gyakran felsóhajtott. Bozzsanov az oldalán feküdt, feje lebillent a gázálarctáskáról. A telefonos a falnak dőlve szundikált. Füles sapkája félrecsúszott, lábánál a telefonkészülék, a hallgató a földön.

– Várjon hát – hallatszott az ajtó mögül Szincsenko hangja –, hisz csak most érkezett a tábornoktól.

– Jelentsd, ha mondom! – hallatszott egy követelőző hang.

– Ki az?

– Hát ők – mondta bűntudatosan Szincsenko, s ferde pillantással mérte végig a belépőket. – Nem értem, miféle emberek, engedély nélkül jönnek.

Az ajtóban annak a kilencven harcosnak a küldöttei álltak, akik útközben csatlakoztak hozzánk.

Elsőnek a határőr lépett be, s kezét sapkájához emelte.

– Főhadnagy elvtárs!... – kiáltott jó hangosan.

De a mögötte levő, polgári ruhába öltözött, szakállas katona megrángatta zubbonya ujját, s az alvókra mutatott. A határőrnek ajkára forrt a szó, s bűntudatosan szája elé kapta a kezét. Aztán lábujjhegyen odajött hozzám.

– Főhadnagy elvtárs – suttogta –, egész közösségünk nevében köszönetet mondok önnek – aztán kihúzva magát, széles mosollyal magyarázta, az ajtónál szorongó bajtársaira mutatva: – Én valami vezetőféle vagyok közöttük. Köszönöm! – ismételte. – Sokat szidott bennünket, de kihozott a bekerítésből, etetett, itatott minket, s most hadd újítsunk egyenruhát – hamiskásan ránézett a szakállasra –, hadd kapjunk puskát, s ahogy kell, csapatkötelékben hadd harcoljunk a fasiszták ellen.

– Köszönjük, főhadnagy elvtárs – mondták a katonák –, elhozott a mieinkhez...

Nem emlékszem, mit feleltem nekik, de tudom, hogy szívélyesen elbeszélgettünk, s ők elégedetten távoztak. Leültem, és gondolkodni kezdtem ezekről az emberekről.

– Az igazak álmát alusszák – szólt mellettem valaki.

Felpillantottam, hát Tolsztunov állt előttem mosolyogva.

– Hát te mért nem alszol?

– Hát te?

– A tábornoknál voltam.

– Én is most jövök a komisszártól.

– Tudod, Tolsztunov – szakítottam félbe –, a tábornok feladattal bízott meg...

– Harcolunk?

– Várj, hallgass meg előbb. Azt parancsolta, harcosokat terjesszek fel kitüntetésre.

– Hát tedd azt.

– Tedd azt, tedd azt – utánoztam –, de kit? Kit? Valaki tán kitüntette magát?

– Hogy kit? – kérdezte értetlenül –, hát Donszkiht, Rahimovot, Muratovot, Szevrjukovot, Polzunovot, Bozzsanovot – aztán elfulladva hozzátette –, Brudnijt – és még többeket felsorolva mondta: – Talán nincsenek elegen?

– Szerinted az egész zászlóaljat terjesszem fel? – kérdeztem gúnyosan.

– Miért ne? – felelte sértődött képpel. – Te, zászlóaljparancsnok, te mindig...

– Nem, nem, Tolsztunov! Ha valaki jól verekedett, akkor úgy harcolt, ahogy kellett! Ezért nem hogy kitüntetést, de köszönetet sem mondok, mert kötelessége, hogy becsületesen és jól végezze feladatát...

– Nagyon furcsán ítélkezel, zászlóaljparancsnok – mondta dühösen Tolsztunov.

– Nem, egyáltalán nem furcsán. Mi egész idő alatt visszavonulunk, hátrahagyjuk állásainkat... mi a fenére hivatkozzam?! Arra – kiabáltam –, hogy visszavonulunk?

Tolsztunov zavartan hunyorgott, s merőn a szemembe nézett:

– Ha ez a véleményed, jelentsd a tábornoknak.

– Jelentettem, de azt mondja, hogy ha becsülettel teljesítette szolgálatát, a katona jó szót is igényel, és a harcban mindenkinek észre kell venni a bátorságát... És végül parancsot adott a felterjesztésekről.

– Tehát azt kell tenni, amit megparancsolt – és békítően hozzátette: – Hisz a tábornok már a harmadik háborúban vesz részt, ő jobban tudja, mint mi ketten, hogy mi kell és mi nem kell...

– Szeretném tudni, kit és miért terjesszek fel. Talán segíthetnél...

– Vissza! Vissza! – kiáltotta öklét rázva félálomban Krajev. – Adok én nektek... a faluba menni, élelem után! – kinyitotta a szemét, ránk pillantott, és zavartan körülnézett.

– Kit kergetsz, Krajev?

– Jelentem, zászlóaljparancsnok elvtárs, ezek a bekerített katonák újra szét akartak széledni – válaszolta Krajev alvástól rekedt hangon.

Elmosolyodtunk. Krajev csizmáját húzva az orra alatt mormolta:

– Ezek egész idő alatt csak bosszantottak engem, és most még álmodni is róluk álmodom. Főleg az a határőr.

– Ő ide jött, hadnagy elvtárs – mondta Szincsenko Krajevnek. – Mielőtt elment volna, megkért, adjam át üdvözletét és köszönetét, s nagyon sajnálja, hogy ön éppen aludt.

– Hát, isten hírével, menjenek csak tovább – mondta Krajev.

– Krajev, ön szerint vannak nálunk hősök? – kérdeztem.

– Hát persze, zászlóaljparancsnok elvtárs! Vannak, nem is kevesen. Példának okáért Bloha, hát ő nem hős talán?

...Az ég, mint valami felbillentett katlan borult a föld fölé, és csak úgy ömlött az eső. Körös-körül sötét volt, messziről ágyútűz hallatszott. Sietve sorakoztunk Vozmiscse utcáján.

Éjszaka

Filimonov a megerősítő és támogató eszközökkel már régen elszakadt zászlóaljunktól Ivankovo felé.

A zászlóalj sarat dagasztva a földúton menetelt. Mögöttünk templomkupolák és harangtornyok feketéllettek. Hamarosan rájuk borult a sötétség. A szél megerősödött. Az eső azonban alábbhagyott.

Harci zaj nem hallatszott. Mintha Volokalamszknál minden megakadt volna.

Az oszlop élére mentem, a harmadik szakasz parancsnokához, Popov hadnagyhoz, e középtermetű, kissé hajlott hátú vasgyúróhoz.

A sötétség nyomasztóan hatott rám, előttünk, valahol a homályban ott az ellenség. Vajon nem tévedt el Filimonov?...

Mögöttem hirtelen lódobogás hallatszott. Aztán megszűnt.

– Hol a zászlóaljparancsnok?

Hangjáról felismertem Averinov őrnagyot, és elkiáltottam magam.

– Kicsit messzire mentek – szólt az őrnagy, leszállva a nyeregből. – A parancs az, hogy ne Ivankovóba, hanem Tyimkovóba menjenek. Foglalják el és tartsák Tyimkovót, a tyimkovói dombot.

– Az első század a megerősítő eszközökkel valószínűleg már Ivankovo határában jár.

– Vissza kell fordulniok. Nincs mit tenni – felelte az őrnagy.

– Ilyen sötétségben irányt változtatni!!? – tört ki belőlem.

– Forduljanak meg most, azonnal – parancsolta az őrnagy –, sürget az idő.

– Nem egy rajnak vagyok a parancsnoka! Éjszakai menetben megfordítani egy zászlóaljat nem olyan egyszerű...

– Az én dolgom, hogy a parancsot átadjam önnek...

– Két óra kell hozzá. Kis csoportokban nem dobhatom oda az embereket a bizonytalanságnak, a sötétségnek...

– Akkor jelentést teszek – kiabált fenyegetően az őrnagy.

– Isten vele, őrnagy elvtárs.

Az őrnagy két lovas kíséretében elügetett.

Később szigorúan megfenyítettek, amiért Popov jelenlétében indulatosan beszéltem az őrnaggyal.

Kényszerű éjszakai pihenő. A katonák leültek a dérlepte nedves fűre, az út szélén. Mintha szitán öntenék, úgy esett egyhangúan az apró szemű eső. Körös-körül minden csendes és sötét. Filimonov valahol elöl, mi pedig két századdal itt állunk; a hadtáp és a híradós szakasz úton van: a zászlóalj három részre szakítva. És mindez a hadosztálytörzs hebehurgyasága miatt!

– Riadóztassa a zászlóaljat, indítsa el az embereket Ivankovo irányába – szólt Hoffman. – Útközben megkapja a feladatot. Könnyű felszereléssel induljanak, a hadtápot maguk után küldjük.

– Ivankovóhoz közelednek a németek. Az a parancs, hogy erőltetett menetben előzzék meg az ellenséget... – mondta Averinov őrnagy.

– Az első század parancsnoka Filimonov hadnagy. Az ön századát két géppuskával, két páncéltörő löveggel az ezredtüzérség egyik ütegeként tábori előőrsbe küldöm. Erőltetett menetben vonuljon V. L. M. K. vonalon ... órára; menetből foglalja el Ivankovót, erősítse meg állásait, mielőtt odaér a ... zászlóalj – adtam ki a parancsot Filimonovnak.

Mindez nemrég történt, amikor a szürkületig még több mint egy óra volt hátra, de a szűnni nem akaró tartós eső és a szürkésfekete ég komorrá tette a nappalt. A századok pedig a kikövezetlen falusi utcák szétfolyó, nyúlós sarát dagasztották.

Aztán kiértünk az országútra, egyenletes, gyors menetben vonultunk, majd megálltunk a csendes, sötét városban. Emlékszem, valahol egy be nem függönyözött ablakon át homályos fény derengett, s egy kis utcácskában itt-ott cigaretták parazsát vettem észre.

– Micsoda fegyelmezetlen alegység van itt pihenőben – mutattam Rahimovnak a parazsakra. – A mieink nem mernének rágyújtani!

Mindez csak nemrég történt.

Két-három óra múlva a zászlóalj három részre szakadt. Nem lesz könnyű őket összeszedni. De cselekedni kell. Fontolgatásra nincs idő. Azonnal el kell küldeni Filimonovért (akinek az alegysége erősítésekkel együtt zászlóaljunknak csaknem a felét alkotta). Meg kell fordulnia. Olyan gyorsan kell visszatérnie, amilyen gyorsan odafutott.

De: „Arigan atka kamsining szabi da avur."*

Az enyéimet most egy pehely is ledönti a lábukról...

Minden kazak szeret lovon száguldani. De a mi Dzsalmuhammet Bozzsanovunknak – aki a lövészeknél politikai tiszt – a háború kitörése óta nemigen volt alkalma rá, hogy lábát kengyelbe tegye és meghúzza a kantárt. Mindig elragadtatással és gyerekes irigységgel nézte, amikor vágtába vittem Liszankát. Néha odaszaladt, és megsimogatta a fújtató paripa pofáját meg nyakát, a kantáránál fogva elvezette, s megnyugtató szavakat mormolt neki.

Most Bozzsanov Liszanka hátán, Szincsenko pedig Pejkón nyargal Filimonov után. Itt maradtam ló és lovász nélkül.

Amikor az idő sürget, és amikor a parancsnok nem lát, kisegíti őt a részletes térkép.

Parancsnokaimmal bementem az utunkba eső első kunyhóba.

Kihaltnak tűnt, de orvosságszagot árasztott. Rahimov zseblámpájával bevilágított a sarkokba: a polcokon kis üvegcsék, fiolák fénylettek.

– Parancsnok elvtárs, úgy látszik, a helyi állategészségügyi állomás patikájába csöppentünk.

* „A fáradt versenylónak a lovaglóostor nyele is nehéz." (kazak)

Táskámból kihúztam a térképet.

A barna vonalak egy hegység domborzatát mutatták.

A Lama-folyó bal partja meredeken emelkedett a jobb fölé, s távolabb az emelkedő fokozatosan a semmibe veszett, a csaknem szabályos ellipszis, amely a hegytetőt ábrázolta a térképen, mintegy másfél-két négyzetkilométert jelentett a valóságban, s távolabb lankásan ereszkedett alá. Lábánál kis légypiszok volt, „Tyimkovo" jelöléssel.

A „240,3" jelzéssel ellátott magaslatot a helybeliek – akik életükben még sosem láttak igazi hegyeket – „Tyimkovo-hegynek" nevezték, mint ahogy „hegynek" titulálnak Moszkva környékén minden dombot, ami a mi kazak fogalmaink szerint csak lankának tekinthető.

Ez a „hegy" emelkedett a falu mögött, és valóban a legmagasabb pont volt a környéken.

– Hogy hol az ellenség, és mit csinál, nem tudjuk – kezdtem. – A helységet a térkép alapján ismerjük, és persze nincs megvilágítva, mint ez a térkép. És nem is olyan sima a felülete. Tehát alig-alig ismerjük. Egyetlen segítségünk az iránytű. Századokra tagozódva menjünk Tyimkovóba, szakaszonként, a megadott irányszögben előre. Az élen megy Popov előőrsként, a zászlóalj többi része pedig azonnal megindul, ha megérkezik Filimonov. Jelöljük be az irányszögeket... Így menjünk, amíg ellenségbe nem ütközünk, amely – reméljük – tudatni fog magáról. Popov elfoglalja Tyimkovót, Filimonov N-et, Krajev T-t, beássák magukat, a többit majd meglátjuk reggel... Popov hadnagy!

– Parancs, főhadnagy elvtárs! – Popov lépést tesz előre, egyik sarkát a másik mellé vágja, mintha sár nem is létezne.

Politikai tisztje, a magas növésű Jenyikejev görnyedten áll a sarokban; derékszíja esetlenül fogja össze rosszul begombolt, nedves köpenyét.

– Mindent megértett?

– Mindent, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Egyeztesse a térképével – én a sajátomat odaadtam Rahimovnak. – Vacsorázzanak meg, és tizenöt perc múlva sorakozó!

Amikor kiléptem az utcára, meghallottam a zászlóalj híradós szakaszparancsnokának, Sztyepanov alhadnagynak a hangját.

– Hol a zászlóaljparancsnok? – kérdezte valakitől.

– Sztyepanov! – kiáltottam.

– Jelen!

– Mindannyian itt vannak?

– Nem, parancsnok elvtárs. Csak Kirejevvel jöttem, hogy megtudjam...

– Mit keresnek itt maguk! – kiabáltam. – Hol van a híradós szakasz, hol vannak az egészségügyiek, a hadtáp? Hol vannak?

– Engedelmével, zászlóaljparancsnok elvtárs... A hadosztálytörzstől az őrnagy megparancsolta: menjen hátra az egész hadtáp a város másik végébe... Kirejevvel

erre azonnal idesiettem... – jelentette elfulladva Sztyepanov, s láthatóan megsértődött.

– Helyes, hogy idejött – dörmögtem engesztelően. – Főztek valamit a konyhákon?

– Minden konyhán főztek, parancsnok elvtárs. Boriszov négy szekérrel hátrament élelmet és lőszert vételezni...

Így hát a zászlóalj három részre volt vágva. Az ilyen zűrzavar semmi jót nem ígért.

Hallom a parancsokat, a sorakozók nyüzsgését, majd a súlyos, ütemes lépéseket. Popov százada elment. Én pedig továbbra is ott álldogálok a „patikánál". Semmiképp se tudok megszabadulni a baljós, rossz előérzetektől.

– Itt van, Kirejev? – kérdem felocsúdva, amikor a sötétségben észreveszem zászlóaljunk felcserének testes alakját.

– Igenis, alázatosan! – feleli. A zászlóaljban akkor Kirejeven kívül senki sem válaszolt volna úgy, hogy „igenis, alázatosan", vagy „tisztelettel, nem!" Abban az időben az ilyen válaszokat a Vörös Hadsereg, mint a régi, cári hadsereg örökségét, elvetette. De Kirejev, ez a régi katona, egyáltalán nem tudott megbékélni a vöröskatonáknak a – véleménye szerint – „bizalmaskodó " válaszaival, amelyeket elöljáróiknak adnak. Talán még azt sem utasította volna el ez a derék hadfi, ha ahhoz, hogy „igenis, alázatosan" még hozzáteszik: „nagyságos uram". Tapasztalt szolgálattevő volt.

– Ez a ház az állattenyésztő szovhoz állategészségügyi állomásának egykori patikája – mondtam Kirejevnek. – Szervezze meg itt zászlóaljunk segélyhelyét.

– Értettem! – tisztelgett a felcser.

– Sztyepanov, hol vagyunk? – kérdeztem, megfeledkezve róla, hogy nemrég, mielőtt eligazítást adtam volna, én magam tájékozódtam és határoztam meg helyzetünket.

– Jelentem, a „Lenin" nevű üzem telepén, az állattenyésztő szovhoz épületében.

– Mit készít ez a gyár?

– Takarót, terítőt...

– Azt mondod, takarót, terítőt?...

– Igen, zászlóaljparancsnok elvtárs...

– Hát, tudod, zászlóaljunk olyan volt, mint egy rövid takaró. Ha a fejedre húzod, a lábad kilóg, ha a lábadat takarod be vele, a fejed lesz kinn. Most pedig olyan a zászlóalj, mint a három darabra vágott takaró. S itt állok, nem tudom, hogyan varrjam össze.

– Nem baj, parancsnok elvtárs...

– Dehogyisnem, testvér, azelőtt zászlóaljat tartottam kézben, s ez a kéz most üres. Menj, hívd vissza, vezesd ide Boriszovot és az egészségügyi nővért.

– Igenis, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Sztyepanov elment.

Én meg egyedül maradtam.

Filimonov nem jön, Popovval megszakadt a kapcsolat – hát mire is várok én ebben a sötét hajnalban? Zászlóaljunk megritkult második századához, Krajev bátor katonáihoz mentem. Ők még Novljanszknál, az első ellentámadással előzték a németeket, akik nem bocsátkoztak kézicsatába.

A harcosok hátukat a szélnek vetve ültek a sánc buckáin. Odajött hozzám Krajev.

– Átázott?

– Épp úgy, mint ön, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– A tieid nem nyafognak?

– Nem, kibírjuk, parancsnok elvtárs.

Beszélgetés közben elmentünk Krajevvel az emberek mellett az úton.

– Rá lehet gyújtani! – adtam meg az engedélyt.

A katonák mohón nyúltak a köpeny ujjában lapuló, újságpapírba sodort dohányért.

Krajevvel még egyszer elvonultunk némán a katonák előtt.

– Igen, zászlóaljparancsnok elvtárs, csak eljussunk a mieinkhez...

– Szeretnéd, ha úgy menne minden, mint a karikacsapás – vágtam Krajev szavába gúnyosan. – Nem, testvér, a háborúban ilyen, sajnos, nincsen.

– Hát akkor hogyan tovább, zászlóaljparancsnok?...

Hirtelen valahonnan messziről, ahová Popov százada ment, szórványos lövöldözés hallatszott. Aztán kelepelni kezdett egy géppuska.

– Kié ugat, Krajev?

– Nem a miénk, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– És ha mégis?

– Nem, nem a miénk. Hallom. A mieink megtanulták, hogy célra tüzeljenek, rövid sorozatokkal, de a németek oktalanul tüzelnek a vakvilágba. Imádnak zajt csapni...

Mintegy szavainak igazolásául újra kelepelni kezdett a géppuska, hosszú, nyújtott sorozatokkal.

– Hallja, zászlóaljparancsnok elvtárs: géppuska. Fél hevedernyit eresztett ki, értelmetlenül. Mesterek az ijesztgetésben. Megfigyeltem, hogy a németek éjjel ostobán viselkednek.

– Miért?

– Megvilágítják rakétákkal az eget, aztán nagy zenebonát csapnak. Persze a rakéták fényénél senkit se látnak, csak lőnek. De a gazfickók rémisztgetni akarják az embereket.

– No, ébreszd fel a katonáidat, és induljatok el a megadott irányban, mert különben itt ragadtok. Nem várunk Filimonovra.

És Krajev elvonult századával.

– Tudja-e Rahimov, hogy a zűrzavar, a sötétség és a bizonytalanság rossz tréfát űz velünk?

– Igen, zászlóaljparancsnok elvtárs – sóhajtott Habibulla. – Bozzsanov mintha nyomtalanul eltűnt volna. Filimonovról és Popovról sincs hír.

– Ön maradjon itt, Habi. Várja meg Filimonovot, s mihelyt megérkezik, azonnal küldje a megszabott irányba. Aztán várja meg Sztyepanovot. Ha visszatér, szervezzék meg az összeköttetést... Én Popovhoz és Krajevhez megyek.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs! Csak nem egyedül megy ebben az átkozott sötétben?

– Mindegy, Habi, úgyis vakon játszunk – szóltam, s az ajtó felé indultam.

– Marsall! Menjen a parancsnokkal – kiáltott Rahimov.

Utánam szaladt Tyimosenko hadnagy, akit – rajtam kívül – mindenki csak Szenyának hívott. Ez az ifjú druszája volt Szemjon Konsztantyinovics Tyimosenkónak, és ugyanazt a családnevet viselte, mint a marsall. Tréfából ezért a hadnagyot néha „Marsallnak" hívtuk.

– No, menjünk, nézzük meg, mi történik ott elöl...

Tócsákban gázoltunk, sarat dagasztottunk, tapostunk, botladoztunk, csúszkáltunk. Bekerültünk egy horpadásba – még sötétebb lett... Előttünk morajlott a folyó. Ismertem már a térképről, amelyen vékony kék vonallal volt jelölve, feltűnő betűkkel: „Lama-folyó". Akkor mosolyogtam, s arra gondoltam: „miféle szokás az oroszoknál a dombot hegynek, a patakot pedig folyónak nevezni". Száraz időben ezen a Lamán minden bizonnyal át lehet gázolni anélkül, hogy akár a csizma szára is nedves lenne. De most megduzzadt az esőtől, és tombolt.

– Átússzuk, parancsnok elvtárs? – kérdezte Tyimosenko, amikor megálltunk a parton.

– Minek úszni, átgázolunk. Popov és Krajev is átmentek rajta.

– Akkor hadd menjek elsőnek, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– No, uccu neki.

Tyimosenko két lépést tett, belepottyant a vízbe, s eltűnt. Visszaugrottam.

– Itt nagyon mély... – hallatszott balról egy fuldokló hang. Aztán csend lett.

Bal felé szaladtam a parton. A Lama morajlott, tajtékzott, és a sötétben hullámos tarajok játszottak.

Szaladtam és kiabáltam.

– Tyimosenko! Szenya! Tyimosenko!

– Jaj! – hallatszott egy nyögés a szilaj áramlásból.

A vízbe vetettem magam. Jéghideg hullám csapott az arcomba. Lehúzott, aztán megfordított és elragadott, megforgatott. Nyeltem vagy kétszer is a sűrű, piszkos vízből, s kapálózni kezdtem. A víz megint lehúzott, megfordított, és odavágott valami kemény dolognak. Újra nyeltem a vizet, valamiben megkapaszkodtam, kiemeltem a fejemet: és fölöttem, mint mesebeli óriás, ott nyújtózott a híd karfája. Kimásztam a partra. Hányingerem volt.

– Tyimosenko!... Szenya! – kiabáltam megint, de nem felelt senki.

Egy kicsit arrább mentem a parton abban a reményben, hogy megtalálom Tyimosenkót. De hasztalan volt. Leültem egy kis halomra, levetkőztem, és kicsavartam a ruhámat. Megcsapott a hideg levegő. Kezem-lábam remegett. Gyorsabban kezdtem mozogni, hogy fölmelegedjek.

Amikor fölmentem a dombra, sárba vágott mély keréknyomba botlottam. A világító tájoló tűje azt mutatta, hogy a keréknyom Tyimkovóba vezet. Nekünk a zászlóaljban egyetlen vasalt kerekű lövegünk volt (a többi gumikerekű), amelynek Áli Dzsijenisbajev őrmester volt a parancsnoka. Emlékszem, még Talgarnál makacsul követelte, hogy a legjobb tüzérlovakat adjam neki, mert lövege tömör vaskerekű. Kérését teljesítettem, s elkönyveltem magamban: „derék őrmester".

– Úgy látszik, ez a Dzsijenisbajev-féle löveg nyoma – mondtam hangosan. – A keréknyom elvisz engem Popovhoz.

Az egész tyimkovói plató szántóföld volt. Úgy át volt itatva esővel, hogy merő sártengerré vált.

Amikor, mint légy a mézben, nagy nehezen előrevergődtem mintegy két-háromszáz méternyit, a keréknyom egybeolvadt az úttal, ezzel a közönséges földúttal, amely lefelé vezetett. A keréknyomban patakként folyt a víz. A keményebb, érintetlen útpadkán lépdeltem.

Az égre rakéták szálltak fel. Ezek a németek bevilágítják az egész vidéket. Aztán hosszú sorozatokkal kelepelni kezdett egy géppuska. A nyomjelző lövedékek röppályája alapján úgy ítéltem meg, hogy a géppuskás a közeli terepet és a mélységet egyaránt szórja. Egyszer csak néhány golyó fütyült el mellettem. Földhöz vágtam magam. Aztán csend lett. A közelben semmi jele a harcnak. Valahonnan lentről egy kutya csaholt. Tíz perc múlva újra rakéták röppentek fel, újra látni lehetett a nyomjelző lövedékeket, amelyek pontozott vonalakkal szelték át a sötét eget. A németek tehát Tyimkovóban vannak. De hol van Popov?

Bozzsanovot és Szincsenkót Filimonovhoz küldtem, Rahimovot az állattenyésztő gazdaságban hagytam, Tyimosenkót útközben elvesztettem, én meg nyomon követtem Popovot, aki harcba keveredhetett Tyimkovóban. Nincs itt senkim. Először éreztem magam magányosnak. Ez nekem, parancsnoknak, nem vált dicsőségemre. Ha az eltévedt golyók közül, amelyek az imént ott füttyögtek körülöttem, valamelyik eltalál, megöl vagy megsebesít, vagy ami még rosszabb – a németek kezébe kerülök – mi lesz akkor?

„Október 27-ről 28-ra virradó éjjel a Tyimkovo melletti harcokban a zászlóalj vereséget szenvedett. A zászlóalj parancsnoka nyomtalanul eltűnt..." – a legjobb esetben ezt írták volna a jelentésben rólunk.

E szörnyű gondolatok kirángattak a dermedtségből.

„A zászlóalj nem semmisülhet meg, a parancsnok meg nem tűnhet el nyomtalanul" – mondtam magamban. Felugrottam, és elindultam.

„Ha Popovot nem, akkor Krajevet fogom megtalálni. Itt kell lenniük valahol a közelben" – gondoltam, s elindultam rézsút balra.

Hirtelen egy magányos lövészgödörnél találtam magam. Térdmagasságig volt kiásva. A gödörben – mellig vízben – egy német feküdt, sapkás feje a gödör peremén.

Megrázkódtam, testemet átjárta a hideg. Aztán körülnéztem. A holttest körül a földön semmiféle fegyver nem volt.

Minden bizonnyal a német harcfedező biztosításának állásaiban bolyongtam. A németek tehát még alkonyat előtt ideérhettek, hiszen sikerült lövészgödröket ásniok. „Ez a német halott, ami azt jelenti, hogy itt voltak a mieink. Kiverték a »biztosítást«" – morfondíroztam magamban, miközben ide-oda járkáltam. A német által tartott hegyoldal felé mentem. Messziről feltűnt valaki. Egyszerre vettük észre egymást. Megállt. Én is megálltam. Kihúztam a pisztolyt a pisztolytáskából, s kibiztosítottam. „Ha németül kiált, meghúzom a billentyűt, a távolság mintegy huszonöt lépés." Mindketten féltünk felfedni magunkat. És csaknem egy időben, mindketten balra át!-ot csináltunk. Így elkerültük egymást. Aztán továbbvánszorogtam. Hátul, a magasban hatalmas fényt árasztó német rakéták, géppuskasorozatok. Amikor megfordultam, három vörös rakéta szállt fel Tyimkovo fölé. Tyimkovóban a németek valamit jeleznek. Lehet, hogy a három rakéta azt jelenti, hogy „Tyimkovót az ellenség fenyegeti", vagy egyszerűen: „Felvettük az érintkezést az ellenséggel"...

Kirajzolódik előttem egy nagy szénakazal körvonala. Hallgatózom. Lovak horkannak. Orosz beszéd. A mieink! Most már bátran lépdelek. Meg sem várva, hogy kiáltsanak, kérdem:

– Miféle fürdővendégek helyezkedtek itt el?

– Mink vagyunk, zászlóaljparancsnok elvtárs – húzza ki magát előttem egy jó kiállású alak, a kirgiz Dzsijenisbajev őrmester.

Be kell vallanom, kedves olvasó, hogy amikor meghallottam ezt a „mink"-et, kicsordultak szememből az öröm könnyei. De megpróbáltam szigorúnak látszani:

– Miért vannak itt?! – Hogy még milyen szemrehányással illettem az őrmestert, arra nem emlékszem, de arra igen, hogy lerogytam a szénára, kértem egy cigarettát, s némán hallgattam az őrmester kirgiz szavakkal kevert jelentését.

Hallgattam az őrmestert, és mohón szívtam a cigarettát. Körülnéztem: a kazalnál, mint a kútgém meredezett az ágyúcső. Odébb, a lövegtalpon, sötétlett a lőszeresláda, a négy befogott ló hol a szénát ropogtatta, hol pedig fejét rázva zörgette megoldott zabláját. A szétterített szénán mintegy húsz harcos ült. Arra gondoltam: „Íme, ezek az én katonáim, az én ágyúm, az én lovaim..." Vagyis „a zászlóaljparancsnok eddig még nem tűnt el nyomtalanul". E gondolatok közepette megint elfogott a dühroham, és határtalanul elégedetlen voltam önmagammal és elöljáróimmal.

Szívtam a magam sodorta cigaretta maró füstjét. Haragom szertefoszlott. Megkönnyebbültem.

Áli elbeszéléséből kiderítettem: Popov és százada, miután leküzdötte az átkelés nehézségeit, a hegy meredek kapaszkodóján, a szántóföld vendégmarasztaló sarában a megadott irányba ment. Elért Tyimkovóig, beleütközött az ellenség harcbiztosításába, megtámadta, kiűzte állásaiból, és betört Tyimkovóba, de ott világító rakéták fényébe került, és kereszttűz alá fogták az előre elkészített tüzelőállásokból. Ezért kénytelen volt visszavonulni. Nyilván támogatást várt: jobbról Filimonovtól, balról Krajevtől, háta mögül pedig a zászlóaljparancsnoktól! Jaj!... Ez csak a zászlóaljparancsnok elképzelése, álma volt. De az eleven valóság a háborúban furcsa határvonalat húz az elgondolás és a gyakorlat, az álom és a konkrét helyzet közé. A zászlóaljparancsnok átgondolatlan parancsot kapott fölülről, ő maga pedig a konkrét harci helyzetnek nem megfelelő, megalapozatlan elhatározásra jutott, anélkül hogy számba vette volna a terepviszonyokat, a napszakokat, az időjárást, az emberek hangulatát. Ez hajdan sikerült neki az iskolai lőtéren, a papírmasé ellenséggel szemben, a „feltételes adatok" között akkor „kitűnőt" kapott. Volokalamszknál azonban a legkomolyabban meg kellett értenie, hogy „a harc nem tréfadolog"! Ezeket a gondolatokat természetesen csak most vetem papirosra. De akkor? Akkor egészen másképp gondolkoztam.

Térjünk vissza azonban az akkori eseményekhez.

– Hol a század? Hol a parancsnok? Hol a politikai tiszt? – szakítottam félbe az őrmestert.

– Az én kezelőim és még két lövészraj, zászlóaljparancsnok elvtárs, szó szerint a hátán cipelte a löveget meg a lőszeresládát; minden lépésnél beleragadtak a sárba, a lovak meg teljesen kimerültek. Elöl fellángolt a harc. A német világítani kezdett, aztán géppuskatüzet zúdított, aknavetővel lőtt. Mindenütt ropogás, azt se tudjuk, hol vannak a mieink, és hol az ellenség, zászlóaljparancsnok elvtárs. Hozzám szalad a századparancsnok hírvivője, és azt mondja: „A hadnagy tüzet parancsol!" Mondom magamban, hát hová lőjünk, hisz semmit se látni...

– Én bizony azt feleltem volna neki: „Nem látok – hát nem lövök" – szakítottam félbe az őrmestert.

– Ugyan már, zászlóaljparancsnok elvtárs, hisz harc folyik, a német aknavetősök se látnak. Nahát, én úgy döntöttem, hogy én is hallatom a hangomat. Egyfolytában tüzeltem: tízet repesszel, tízet páncélgránáttal.

– Páncélgránáttal? Minek?

– Mert az nyomjelzős, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Vagyis, pszichikai okból?...

– Á, dehogy. Ők is lőttek, mi is lőttünk, csak az irány alapján tájékozódhattunk.

– *Kiskart* (Röviden)! – parancsoltam kirgiz nyelven az őrmesternek.

– *Ljapbaj* (Parancs)! Akkor a mieink visszavonultak. Valaki azt mondta, hogy a század politikai tisztje súlyosan megsebesült. A német mindent bevilágított, géppuskából tüzelt meg aknavetőből. Mi is visszamentünk. A lovak nem húznak, az emberek kimerültek. Itt ez a szénakazal. Több mint egy órája itt vagyunk, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Közben messziről újra géppuskasorozatok hallatszottak. Süvítve közeledett, majd a sárba csapódva, csaknem a szénakazal mellett robbant néhány akna.

Felálltam. A levegőben vijjogtak az aknák, suhogtak a lövedékek. Tüzes szökőkútként törtek a magasba a sűrű becsapódások.

– Szóval a vörös rakéta azt jelenti, hogy tüzet kérnek a tyimkovói hegyre – mondom Álinak. A német felkészült, térképről vezeti a tüzet.

„Nem rossz a szervezettség odaát – mondom magamban –, hatalmas támadás."

Egyszer csak kiadós orosz káromkodást hallok.

– Feküdj!

– Hé, Krajev! Futás, hozzám! – kiáltom torkomszakadtából, amikor felismerem Krajev hangját.

– Feküdj!

– Krajev! Futásban, hozzám.

– Futok!

– Hol kóboroltál mostanáig?

– Az igazat megvallva, zászlóaljparancsnok elvtárs, eltévedtem – mondta Krajev. – Úgy látszik, csak most tértem rá a helyes irányra. Sokáig kerestem az átkelőhelyet, kockázatos lett volna átgázolni. Féltem, nehogy vízbe kerüljenek a géppuskák.

– S most még a végszót is lekéste. Popov elvitte a századát. Úgy döntött, nem bolyong a sötétben.

– Hová mentek, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Bizonyára Volokalámszkba.

S mindent elmeséltem Krajevnek.

Nyilvánvaló, hogy a németek már közvetlenül a sötétség beállta előtt Tyimkovóban voltak. Úgy vélem, hogy ez az ő elővédjük vagy felderítőosztaguk. Az eső és a sötétség arra késztette a németet, hogy Tyimkovóban maradjon, s elővédeket állított fel.

Mögöttünk közben tompa puffanással csapódtak be és robbantak az aknák, aztán a mezőn itt-ott néhány robbanás vörös tüze látszott.

– Az ellenség azt hiszi, hogy mi a sötétség leple alatt akarunk odalopózni – folytattam a félbeszakadt beszélgetést. – A jelek szerint a faluban nincs olyan sok német, nem több, mint egy szakasz. Az ellenség fél, ezért világít és pásztázza a területet, s jelzi övéinek, hogy találkozott és összecsapott velünk, segítséget, erősítést kér.

– Rajta, verjük ki őket, zászlóaljparancsnok elvtárs – mondta Krajev.

– Popov elment, te késtél, Filimonov még nincs itt. Elszalasztottuk a lehetőséget, sok időt vesztettünk. Szakaszt szakasz után, századot század után vesztenénk el ebben az átkozott sötétségben... Nem, Krajev, nem fogunk támadni.

– És ha megjön Filimonov?

– Nem, nem jön meg.

Megparancsoltam Krajevnek, hogy küldjön összekötőt Rahimovhoz, vonultassa fel századát harcrendbe, foglaljon védelmet, és nyisson géppuskatüzet. Dzsijenisbajevet elküldtem azért a másfél szakaszért, mely Popov századából itt maradt.

Megérkezett Rahimov, s jelentette, hogy Filimonov még nem ért oda, Popov még nem került meg, a híradós- és a hadtápszakasz nem jött meg; hogy vannak-e szomszédaink, azt még nem sikerült felderíteni... Aztán jelentette, hogy Krajevék sem géppuskával, sem golyószóróval nem tudnak tüzet nyitni, mert az előnyomuláskor, amikor tócsákban, vendégmarasztaló sárban haladtak át a szántóföldön, tele lett sárral minden fegyver.

Ez a hír meghökkentett. Hallgattam, nem tudtam mit mondani. Megértettem, hogy a géppuskák szétszedése, tisztítása és beolajozása nélkül lehetetlen úrrá lennünk a helyzeten.

„Nincs összeköttetésünk, nincs élelmünk, nincs rend, a sár viszont úgyszólván lefegyverzett minket. Este óta egyik parancsnoktól a másikhoz futok. Összevissza futkározom..."

– Mit tegyünk, hogyan rendelkezik, zászlóaljparancsnok elvtárs? – szakította félbe komor gondolataimat Rahimov.

– Harcfedező biztosítást kell kiállítani; fedezékbe kell vinni az embereket a domb lábánál van valahol egy csűr. A mezőről be kell hozni minden puskát, bevonulni velük a szovhozba, fegyverkarbantartást végezni és visszatérni. Ha Filimonov megjön, embereit helyezze el a gazdaságban, hadd pihenjenek.

– Mit jelentsek a hadosztálytörzsnek, ha megérkezik az összekötő?

– Jelentse, hogy Tyimkovo elfoglalásában az ellenség két-három órával megelőzött bennünket. Egyetlen századdal a támadás nem sikerülhetett. Elhatározásom, hogy egy századdal védelmet foglalok a tyimkovói magaslaton...

A pontos, megbízható Rahimov eltávozott...

Dzsijenisbajev elhozta Popov századának maradványait. Tyerescsenko hadnagy, szakaszparancsnok súlyosan megsebesült a jobb vállán. Hamarjában bekötözték a sebet. A hadnagyot rázta a hideg. Vacogott a foga, de Tyerescsenko jelentett: százada először megtámadta az előőrsöt, aztán Tyimkovo felé vonult. Előnyomulás, a szökellések és a roham közben az egyik golyószóró a másik után mondta fel a szolgálatot. Ahogy Tyerescsenko kifejezte – nem lőfegyvert tartott a kezében, hanem dorongot, szuronnyal a végén. Popov visszavonulást parancsolt...

Sátorlapokból hordágyat csináltunk, a hadnagyot szénával betakartuk és elszállítottuk a gazdaságba, s megmondtuk Rahimovnak, hogy szállíttassa tovább a sebesültet.

A katonáknak megparancsoltam, hogy helyezkedjenek el, jobban mondva, fúrják be magukat a szénakazalba, jómagam pedig felkapaszkodtam a kazal tetejére: a németek hébe-hóba megvilágították a környéket, és aknákat lőttek.

Dzsijenisbajev hozott száraz kapcát és fehérneműt, s tiltakozásom ellenére lehúzta a csizmámat.

– Már régen rázza magát a hideg, zászlóaljparancsnok elvtárs – mondta –, váltson fehérneműt és lábbelit.

Levetkőztem.

– U-u-u! – tört ki belőlem a kiáltás, amikor megcsapott a hideg.

Az őrmester erős kezével kíméletlenül gyúrni kezdte izmaimat, végigpaskolta egész testemet, s jól megtörölt a durva katonatörülközővel... Ilyen masszázs után, száraz fehérneműben, befúrtam magamat a szénába, és álomba merültem.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs! Zászlóaljparancsnok elvtárs! – rángatott Áli. – Virrad már.

Felültem. Olyan örömmel tekintett rám a kirgiz, ahogy csak az az ember tud örülni, aki magához térített egy vízbefúltat. Odaadta nehéz menetfelszerelésemet. Szorosan meghúztam a derékszíjat, leültem.

– Mennyit aludtam, Áli?

– Három órát, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Jött ide valaki?

– Bozzsanov politikai tiszt, az ön lovászával.

– Hol vannak?

– Megetették a lovakat, és visszamentek.

– Mit mondtak?

– A házaknál, mécsesek világánál egész éjjel a fegyverekkel foglalatoskodtak: szétszedték és megtisztították őket.

– Popov megjött?

– Még nem.

– És a hadtápszakasz?

– Úgy mondják, nem.

– Ez a kazal itt a legjobb lövészárok és fedezék. Ne menjen el innen. Ébressze fel az embereket. Akik szolgálatban voltak, menjenek aludni. És egészen a harc kezdetéig ne ébresszék fel őket. Én pedig megyek.

Nappal

... Az eső elállt, de a szél kegyetlenül fújt. A hajnali köd lassan felszállt. A mezőn katonák cikáznak. Láthatólag híradósok.

Összehúzom magam a hideg szélben, kimegyek a szántóföldre. Az éjjel fagyott. Csizmám alatt ropognak a vékony jégdarabok. De a jéghártya alatt a sár nem fagyott össze. A csizma súlyossá válik, minden lépésnél rátapad a ragacsos massza, mintha el akarná nyelni. Megyek a katonákhoz, akik az egész éjjelt a szakadó esőben és az átható szélben töltötték.

Az egyik lövészraj körletében nem hiszek a szememnek: a lövészárokban csak-

nem egymás mellett, leterített szalmán – lábukat szénával vagy szalmával betakarva, magukat lövéshez beásva – alusznak a harcosok. A mellvéden fekszenek a puskák, a puska tusánál pedig a kis gyalogsági ásók. Némelyeknél oldalt hever a gázálarctáska, az üres oldalzsák; másoknál ott a tölténytáska, vízhatlan tokban meg két kézigránát.

Az egyik harcos összehúzódva fekszik, füles sapkáját az arcára húzza, kezét köpenye ujjába dugja; mellette a másik, sapkáját jól fejébe nyomva köpenyének felhajtott gallérja mögé bújik; a harmadik teljesen összegömbölyödik, átkarolja térdét, fejét ráhajtja.

Elmerengek: „Alszik a kazak."

Más rajok, szakaszok is így helyezkedtek el. Amikor egy másik állásba értem, elém pattant egy hadnagy. Halántékához emelve jobb kezét, szabályosan, de náthás hangon jelentette:

– Főhadnagy elvtárs, a második lövészszázad védelmi állást foglalt el. Brudnij hadnagy, századügyeletes.

– Hol a századparancsnok?

– Ott lent, zászlóaljparancsnok elvtárs. Egész éjjel, és most is, a géppuskákkal bajlódnak.

Brudnij arca kék volt, mint a vízbefúlóé. Fogait összeszorította, látni lehetett, mennyire igyekszik, hogy elfojtsa a remegést. Azóta volt feszült köztünk a viszony, hogy egy hete önkényesen elhagyta a harcbiztosító állást. Leváltottam, és elkergettem a zászlóaljtól.

Minden egyes találkozásunk alkalmából eszembe jutott ez az eset, no meg Panfilov tábornok tapintatos, de súlyos elmarasztalása.

Úgy látszik, Brudnij sem felejtette el a történteket. Ragyogó fekete szeme már nem volt olyan vidám, mint azelőtt, nem csikart ki dicséretet, hanem pontosan végrehajtotta a harci vállalkozásokat, és szomorúan rám tekintve, röviden jelentett. Korábban én nemcsak parancsnoka, hanem idősebb testvére is voltam, most pedig csak parancsnoknak tekintett, akinek a feladatok teljesítése során méltósággal engedelmeskedni kell.

Javaslom, hogy rehabilitálja bajtársai előtt – mondta a tábornok. Tolsztunov pedig azt ajánlotta, hogy terjesszem fel kitüntetésre. Én eddig sem ezt, sem amazt nem tettem meg. Beosztás nélkül a törzsnél tartózkodott.

– Ki jelöltę ki önt századügyeletesnek?

– Rahimov hadnagy – felelte zavartan Brudnij, s szemében felvillant a sértődöttség szikrája: „Máig se bocsátott meg, máig se bízik bennem."

Nem álltam a tekintetét. Mindketten hallgattunk.

– Nézd csak, Brudnij – mondtam –, annál a szénakazalnál, ott áll a harmadik század másfél szakasza. Eredj oda, s vedd át fölöttük a parancsnokságot. Szervezd meg úgy a védelmet, ahogyan itt megszervezték.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Én itt maradok helyetted, ügyeletet tartok, míg meg nem jön Krajev.

Távozhatok?

– Eredj.

Nagy léptekkel ment, és közben hevesen hadonászott; aztán lassabban lépdelt, válla előregörbedt, lehajtotta fejét, s látni lehetett, amint megtörölte szemét.

– Brudnij – kiáltottam.

A hadnagy gyorsan megfordult.

Fenyegetően emeltem fel öklömet, úgy kiabáltam:

– Ne merj sírni!

– Értettem. Nem sírok – felelte, és futásnak eredt a kazal felé. Úgy tűnt, mintha hangjából némi öröm csendült volna ki. Hosszan néztem utána. Ködön át láttam a fiút, mint egy jelenést. Könnyemet letörölve mentem a másik szakasz állásába.

A katonák itt is nem túl mély lövészárkokban feküdtek, egy-egy nyaláb szénán. Néztem egy darabig az alvókat, aztán elindultam a század másik szárnyához, oda, ahol néhány harcos sürgött-forgott. Bloha, az egyik Makszim irányzója is ott volt. Már messziről tiszteleg, kezét sapkájához emeli. Arca kékes-sápadt. Jelentését félbeszakítva, kérdem:

– Mit csinál itt, Bloha?

– Géppuskaállást építünk, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Valóban, a géppuska számára kiástak egy gödröt, és gondosan kibélelték szalmával.

– Jól kibélelték a lövészgödrüket, elvtársak – tört ki belőlem az elismerés. – Nem is lövészgödör ez, hanem valóságos fészek.

– Ez már a második, zászlóaljparancsnok elvtárs, amit így készítünk el – jelenti, jól kihúzva magát, büszkén a dicsérettől.

– Helyes. De hol vannak a géppuskák?

– Egész éjjel kínlódtunk a géppuskákkal, zászlóaljparancsnok elvtárs. Sehogy se boldogulunk velük. Különösen ezeket a „gyegtyarjeveket" nem tudjuk sehogyse összeállítani. Most maga a századparancsnok és Bozzsanov politikai tiszt láttak hozzá...

– Vagyis pihenőhelynek építik ezt a jó fészket?

– Nem, nem, zászlóaljparancsnok elvtárs, a két Makszim mindenképpen működni fog.

– Már hozzák is – kiáltott fel valaki.

Mindenki a hegy lába felé fordult, ahol néhány katona tűnt fel, vállukon meg kezükben cipeltek valamit, s ez a valami – sátorlapba volt burkolva. Lassan, súlyos léptekkel haladtak.

Beljakov hadnagy, a szakasz parancsnoka (aki a Taskenti Gyalogsági Iskolát szintén hadiérettségivel végezte), miután jelentést tett nekem, megparancsolta katonáinak, hogy bontsák ki a sátorlapot, és helyezzék tüzelőállásba a géppuskát. A kezelők nekiláttak, hogy végrehajtsák a parancsot.

– Kínlódtunk ám, zászlóaljparancsnok elvtárs – zihált a hadnagy.

Amikor később állást változtattak, a géppuskákat akkor is csak sátorlapba burkolva voltak hajlandók továbbcipelni egyik helyről a másikra...

– Kész! A géppuska felállítva! – jelentette harsogva Bloha.

A lövészgödör melletti térségen ott csillogott kékacél géppuskánk.

– Tölts! – adtam ki a parancsot.

Az adogatóban eltűnt, majd kibukkant a heveder rézzel bevont vége, csattant a zár. A irányzóhelyettes megigazította a töltényekkel teli hevedert.

Bloha mindkét kezével megragadta a fogantyút, és odasimult az irányzékhoz:

– Tűz!

Erre a parancsra az irányzók és a géppuska egyaránt gyorsan és kifogástalanul dolgozni kezdtek.

– Tölts! – parancsoltam újra.

Amikor a hevedert befűzte, így szóltam:

– Most pedig, Bloha, adjatok le két rövid sorozatot minden irányba.

Bloha nem minden harag nélkül nyomta meg a billentyűt.

„Tra-ta-ta-tra-ta-ta" – szólalt meg a géppuska.

– Még, zászlóaljparancsnok elvtárs? – kérdezte meg sem fordulva Bloha.

– Adjon le egy hosszú sorozatot.

Bloha a billentyűt megnyomva, erősen tartotta a fogantyút. A géppuska és kezelője úgy remegett, mint akit a hideg ráz.

– Állj!

A fegyver fuldokolva elhallgatott.

Az új harcállásból géppuskánk első megszólalása most azt jelentette, hogy „itt vagyunk", „nem mentünk el", „harcolni fogunk". Hadd tudja meg az ellenség, hadd tudják meg a mieink!

Zászlóaljunk számára így kezdődött el 1941. október 27-ének háborús reggele.

Miután megparancsoltam Beljakovnak, hogy még négy állást készítsen elő a géppuskáknak, menni készültem.

– Mit csináljunk, zászlóaljparancsnok elvtárs – kérdezte –, ha megkezdődik a tánc?

– Nem kerül sor erre hamarosan.

– Miből gondolja?

– Sem mi nem készültünk még fel rá, sem a németek. Van még három-négy órácska a munkára. Mindjárt ide küldöm Krajevet.

– Szóval, dolgoznunk kell?

– Személy szerint önnek, Beljakov hadnagy, nem dolgozni kell, hanem sürgősen lefeküdni és aludni a harc kezdetéig. Állítson ki harcbiztosítókat, s pihenjen.

– Nem tehetem.

– Mi az, hogy „nem tehetem", ha egyszer megparancsoltam?

– Hát ön, parancsnok elvtárs?

– Én egész éjjel aludtam... Aludtam, míg ti a géppuskákkal bajlódtatok...

Átaludtam Popov érkezését... Átaludtam a zászlóalj egész éjszakai csatározását... Éppen ezért, így igazságos...

Aztán mindazt elmeséltem neki, amit az olvasó már ismer. Beljakov elkísért a vízmosásig.

Ott csúszkáltam ennek a kis patakocskának meredek partján. Egyszer csaknem belepottyantam piszkos vizébe. Hegyi kazak vagyok: kora gyermekkorom óta ezerszer meredekebb és veszélyesebb csúcsokat másztam meg, mint a tyimkovói „hegyek" lejtői és kapaszkodói. De a mi hegyeink talaja más, ott nincs termőföld, hanem gránittörmelék. Itt minden csúszik az ember talpa alatt. Milyen borzasztó hibája a természetnek és a sorsnak, hogy éppen ebben a sárban kell háborúzni! Emlékszem apáink mondására: „Zsau zsagadan alganda it jetekten" – ha az ellenség galléron ragadja, a kutyák meg a ruhája szélét cibálják, hát hogy kerüljön ki a harcos a szorongató helyzetből?

Törzsünk az állattenyésztő gazdaság épületében volt. A bejáratnál néhány katona álldogált. Amikor megláttak, kihúzták magukat.

Köszöntem, és bementem a házba.

Az első szobában egy sátorlapon szétszedett géppuska alkatrészei hevertek. Az ablaknál Bozzsanov foglalatoskodott a megtisztított és bekent részek összeállításával. Mellette Szemjon Krajev állt gimnasztyorkában, sapka nélkül. Kezükön piszkossárga színben fénylett a fegyverzsír. A padlón koszos vatta, kóc és rongycsomó.

– Rosszul oktatták az embereket, aztán most maguk bajlódhatnak.

Amikor meghallották a hangomat és megpillantottak, kezükben az alkatrészekkel, vigyázzba vágták magukat.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs – pislogott rám Krajev –, mi egész éjjel...

– Ki vezényli majd a századot, Krajev hadnagy vagy Bloha őrvezető?

Rahimov kijött a szomszéd szobából, amikor meghallotta, hogy ott vagyok.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, sürgősen helyzetjelentést kell adnom.

Rahimov előtt jelölésekkel ellátott térkép és vázlat feküdt.

– Amint látja, zászlóaljparancsnok elvtárs, jobb oldali szomszédunk a Sehtman-ezred balszárny-zászlóalja. Körülbelül két kilométerre vannak tőlünk. Bal szomszédunk, az N-i ezred zászlóalja, tőlünk másfél kilométerre. Széles az arcvonal. Hogy biztosítsuk a szárnyakat, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Lövegek, géppuskák tüzével, meg Filimonov századának mozdulataival.

– Szóval, az első századot a körülményektől függően vetjük be egyik vagy másik szárnyon?

– Csak a balszárnyon. A jobbszárnyat Sehtman embereinek kell biztosítaniuk. Egyébként ilyen körülmények között nem lehet dönteni. Menjünk szemrevételezni a terepet.

Ismétlem: a tyimkovói hegy uralta a vidéket, és a várost jól lehetett látni. Ott álltunk a szénakazalnál, ahol éjjel három órát aludtam Dzsijenisbajev katonáival.

Egyszer csak Rjuhovszkoje és Szpassz-Rjuhovszkoje felől a láthatáron repülőgépek tűntek fel. Először a bombázók jöttek, egyik század a másik után, majd magasan fölöttük a vadászok.

Nyilvánvalóan Volokalamszk fölé húztak, az utcák fölé, melyeken tegnap reggel és ma éjjel még énekszóval vonultunk át.

... A felhőkben, a repülők körül, légvédelmi ágyúink lövedékei robbantak. A németek megfordultak, rajonként húztak el ék alakban, és a város szélét, az állomást kezdték bombázni. A házakra dobott nehéz repülőbombák robbanása nyomán fekete szökőkutak emelkedtek a magasba... A bombázók után szinte mélyrepülésben jöttek a harci repülőgépek, géppuskákból tüzeltek, és kis bombákat szórtak le. Majd mintegy csatlakozva a repülők elhaló zúgásához és a bombák dörejéhez, megreszketett a levegő, és távoli, elnyújtott dübörgés hallatszott. A tüzérség ágyúzni kezdett. A városra hulltak a gránátok. Füst lepte el a házakat, a fákat, és fellángolt a könyörtelen tűz.

Szóval, zászlóaljparancsnok elvtárs, az ellenség a fő csapást bal oldali szomszédunkra és Krajevre méri – törte meg a hallgatást Rahimov.

– Harckocsik! – kiáltott fel Bozzsanov. – Ó, a kutyák, azt sem engedik, hogy magunkhoz térjünk!

Igen, jöttek a harckocsik, mögöttük meg a gépkocsizó gyalogság. A tüzérség pedig tűzösszpontosítással lőtt bennünket.

A németek nemsokára betörtek a városba...

Szemrevételező csoportunk nagy távolságra volt a heves harcok színhelyétől, s nem tudta, mit tegyen. A harc menetét a felsőbb parancsnokság terve határozza meg, de kimenetelét az alárendeltek és azok a feladatok döntik el, amelyeket nekik végre kell hajtaniuk.

A felsőbb parancsnokság elgondolásait nem ismertem, és a feladatot még nem tűzték ki. Összeköttetés még mindig nincs.

– Most kezdődnek az utcai harcok. Lehet, hogy estig is eltart – szólt Rahimov.

... Egy órával később Sehtman ezrede és a mi zászlóaljunk ellen az ellenség kisebb erőkkel támadást indított.

– Most ellenünk jönnek, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Ezekkel az egységekkel akarják fedezni főcsoportosításuk balszárnyát – felelte helyettem Rahimov.

– Foglalják el helyüket – adtam ki a parancsot. – Készüljenek fel a harcra. Istennek hála, mi vonjuk magunkra az ellenség erőinek egy részét.

Amikor az ellenség már elfoglalta Volokalamszkot, és egyes szárnybiztosító alegységei hozzáfogtak bekerítésünkhöz, Filimonov – balszárnyunkat meggörbítve – összes lövegünkkel és géppuskánkkal tüzelőállást foglalt. Amikor a németek észrevették ezt a mozdulatot, megtorpantak. Egyelőre mindkét fél hallgatott.

Megparancsoltam Brudnijnak és Krajevnek, hogy rövid szókellésekkel szaka-

szonként vonuljanak vissza abba a ligetbe, amely mintegy másfél kilométerre volt mögöttünk.

Váratlanul megérkezett Sehtman, az ezred parancsnoka, és Korszakov ezredpolitikai tiszt. Felettesemnek, Sehtman őrnagynak én jelentettem és vázoltam a helyzetet, meg elhatározásomat: Filimonov századának fedezete mellett először Brudnijt és Krajevet vonom ki a harcból, majd az új állásukból lőtt tűz fedezete alatt a liget előtti magaslatról kivonom Filimonovot.

Sehtman elgondolkozva mondta:

– Igen, lehet, hogy igaza van.

– Végre tudják hajtani? – kérdezte Korszakov.

– Mit kérdezősködöl? – fordult Sehtman a politikai tiszthez. – Ő már határozott.

– De nekünk, mint szomszédoknak, tisztában kell lennünk a helyzettel – vetette ellen a politikai tiszt.

– Minden világos. Menjünk, várnak a mieink.

Amikor elmentek, megkezdődött a tüzérségi és aknavető tűz. Gyér volt, két-három ütegnél több nem tüzelt. Elküldtem Rahimovot Brudnijhoz és Krajevhez azzal a paranccsal, hogy azonnal kezdjék meg a visszavonulást.

A német pásztázott. Én néhány emberrel a kőből épült csűrnél álltam, a tyimkovói hegy lejtőjéről pedig szakaszonként, rajonként ereszkedett le a század. A folyón való átkeléskor a katonák az ellenséges tűz hatósugarába kerültek, ezért lefeküdtek.

Hírvivők futottak oda azzal a paranccsal, hogy ne feküdjenek, hanem rohanjanak át az úton, s foglaljanak el új állásokat. Eltelt két-három perc. Hirtelen felugrottak, mintha támadásba indulnának, gyors léptekkel vonultak, mindkét oldalról megkerülve a csűrt. Az egyik raj közelében két akna robbant, az emberek futásnak eredtek.

– Hej! Ne fuss! – kiáltottam. – Ne fuss, és ne feküdj!

– De miért... – kérdezte mellettem Bozzsanov.

– Hogy Filimonov emberei, meg a németek ne higgyék azt, hogy futnak a mieink – felelte Rahimov.

– Habi, menjen velük, s szervezze meg ott a védelmet. Én Filimonovval elindulok.

Rahimov Krajev után futott, s aztán a tűzben együtt mentek.

– Megengedi, hogy önnel maradjak, zászlóaljparancsnok elvtárs? – fordult hozzám Bozzsanov.

– Maradjon.

A németek támadásba lendültek. Filimonov mindenféle fegyverfajtából tüzet nyitott rájuk. Igazi harc kezdődött.

– A németek lefeküdtek! – rikkantott fel Bozzsanov.

– Menjen Filimonovhoz, és mondja meg neki: tartsa magát, amíg a mieink tüzet nem nyitnak.

Bozzsanov elfutott, vagy kétszer megbotlott, elesett, felkelt... Visszavonuló csoportunkat a németek pásztázni kezdték. Lövegünk gyorstűzzel válaszolt. A német géppuska elhallgatott.

Nagyszerű fickók! – tört ki belőlem.

A visszavonulók elérték a horhost. A hátramaradtak összeszedték a sebesülteket.

A német tüzérség és aknavetők lőni kezdték Filimonov századát. Megint csak ritka tűzzel. A harci zajokból ítélve, a fő irányokban, Volokalamszknál heves csata folyik. A németek egész tüzérsége ott van összpontosítva.

Hozzám futott Bozzsanov.

– Filimonov engedélyt kér a visszavonulásra.

– Hívd ide!

A csűr mögül Bozzsanov jeleket ad le. Nyilván megbeszélték, hogy figyelik egymást. Másképp integet, ha tagad, másképp, ha nyugtáz valamit.

Filimonov meghajolva szalad hozzánk. Százada folytatja a gyorstüzet.

Amikor odaért, hangosan lihegett: – Pa-pa-ran-csá-ra...

– Fújja ki magát, Jefim Jefimovics. Mintha minden a legnagyobb rendben lenne – feleltem.

Közben megszólaltak a puskák és a géppuskák a dombról, s eldördült néhány löveg Krajev, Brudnij és Kuharenko új állásaiból.

– Csak nehogy a mieink közé csapjon – nyugtalankodott Bozzsanov.

Szincsenko elővezeti a csűrből a lovakat, és sokatmondó tekintettel néz rám: „Ha egyszer ők ott már megszólaltak, akkor oda is kell menni."

– Ügess Rahimovhoz – felelem néma kérdésére –, s mondd meg neki: megkezdjük a visszavonulást. Liszankát is vidd magaddal. Nincs rá szükségem.

– Nos, Jefim Jefimovics, induljon vissza embereihez, és szervezze meg a visszavonulást. Csak szakaszonként, lépcsőzetesen menjenek, de mindenekelőtt a lövegeket indítsa útnak. Folyamatosan induljanak. Amíg az első szakasz nem foglalja el az új állásokat és nem nyit tüzet, addig a második ne induljon, hanem egész idő alatt tüzeljen. Ön az első szakasszal menjen, mi addig Bozzsanovval itt állunk, s csak ön után indulunk. Világos?

– Világos, zászlóaljparancsnok elvtárs. Kérek engedélyt a távozásra.

Újra a közeli csata, a visszavonulás, a védelem zűrzavara, kölcsönös tűztámogatás.

Filimonov századának szakaszai a mellett a csűr mellett vonulnak, ahol Bozzsanovval állunk, s amikor megpillantanak minket, lelassítják lépteiket.

– Gyorsabban, ne bámészkodjatok! – kiáltom.

Utolsónak Filimonov szeli át az országutat. Kazakul szólok oda Bozzsanovnak:

– Nos, Zsoltaj, úgy látszik, most rajtunk a sor.

A dombról megerősödik a mieink tüze.

Bozzsanovval felzárkózunk zászlóaljunkhoz.

Senki sem követett minket. A zászlóalj az erdőben gyülekezett. Amikor megérkeztünk az új állásokba, Bozzsanov megkérdezte:

– Mondhatok valamit önnek?

– Tessék, Zsoltaj.

– Nem fog szidni?

– Most nem, de később feltétlenül.

– De ígérje meg, hogy később se.

– Nem, nem ígérem.

– Akkor nem mondok semmit.

– Valami kellemetlenséget akarsz mondani?

– Csak önnek kellemetlen.

– Akkor pakolj ki.

– Ön tudja, hogy részt vettem a finn háborúban. Egyet s mást láttam ott, többet, mint ön. Engedelmével, mi ott akkor sok parancsnokot vesztettünk el. Úgy vélem, hogy ön ma helytelenül hősködött, amikor Krajevvel és Brudnijjal nem indult el, hanem – teljesen szükségtelenül – Filimonov századánál maradt. Ön mégiscsak egy zászlóalj parancsnoka. Persze, a katona mindig azt hiszi, hogy ahol a parancsnok, ott kisebb a veszély. De nem kell feleslegesen kockáztatni. Ezt tapasztalatból mondom. Bocsásson meg a nyíltságomért. Ott ülnek a katonák, és várnak. Nem gyöngédséget, hanem szigorúságot várnak el öntől, tudni akarják, hogyan lesz tovább, mert önre bízták sorsukat. Ha nem jöttünk volna ide, hanem ott maradunk, akkor ezek most nem ülnek itt.

Eltűnődtem Bozzsanov szavain, de nem szóltam semmit, hanem azt gondoltam: „Lehet, hogy igazad van politikai tiszt."

Ülünk a pihenőhelyen. A német elfoglalta a „Lenin" üzem munkástelepét. Nem fogott üldözésünkbe, úgy látszik, kifáradt. Az ágyúzás zajából megállapítható, hogy Volokalamszk elesett, s most a környéken folynak heves harcok.

A főnökségtől semmilyen parancsot nem kaptam. Rahimov jelentette, hogy a Sehtman-féle ezrednek a balszárnyon elhelyezkedő zászlóalja szervezetten – a mi fedezetünk alatt – a tőlünk jobbra levő erdőbe vonult. Az oda küldött hírvivő jelentette, hogy a zászlóalj rendbe szedi magát, s ebédhez készülődik. A zászlóaljparancsnok azt mondta, hogy az ezredtörzstől még nem kapott feladatokat.

– Szóval, a hadtáp körletébe vonultak vissza – foglalta össze Rahimov.

A katonák a pihenőkben rendszerint dohányoznak, de a *nagy* pihenőkben – ebédelnek. Nekünk nem volt se füstölni-, se ennivalónk. Az emberek csak ültek, hátukat a fatörzseknek vetve.

– Mit csinálunk, parancsnok elvtárs? – kérdezte Rahimov.

– Újra áttörünk a mieinkhez, Habi.

– Mit csinálunk a sebesültekkel?

– Akiket a visszavonulás előtti napon Volokalamszkba evakuáltunk, azok minden bizonnyal nem tudtak elvánszorogni, s a németek kezére jutottak – mondta borúsan Kirejev –, hiszen az őket kísérő egészségügyiek sem tértek vissza.

– Azonnal vigyétek el a sebesülteket Bikibe, mert ott kell lennie a Sehtman-ezred hadtápjának.

Kirejev elment. Szavai valamennyiünket elszomorítottak. Hallgattunk. Mindenki a maga módján érezte át sebesült bajtársaink tragédiáját, azokét, akik minden bizonnyal fogságba estek.

– És ha mégis átvergődtek? – kérdezte Bozzsanov, mintha csak magában beszélne.

– Beljakov hadnagy és Áli Dzsijenisbajev őrmester súlyosan megsebesült – tette hozzá.

– Lehet, hogy átvergődtek – szólt maga elé Rahimov.

Újra hallgattunk.

Szincsenko hozott egy csomag „Belomor" cigarettát meg kétszersültet, és odanyújtotta.

– Ez az utolsó? – kérdeztem felényúlva.

Bólintott. Forgattam a kezemben. Nagyon szerettem volna enni és rágyújtani. Nyálamat nyelve, nagy lendülettel elhajítottam a cigarettát meg a kétszersültet. Ott feküdtek a tisztás megsárgult füvén, mindenki mohó tekintettel nézett utánuk, de senki se mozdult.

– Sorakozó! – adtam ki a parancsot.

Amikor mindenki felsorakozott, kiadtam a vezényszót: „lépés in-dulj", és vissza sem fordulva, az oszlop élére mentem.

Mintegy öt perc múlva utolért Bozzsanov, és örömtől sugárzóan mondta:

– Zászlóaljparacsnok elvtárs, senki se vette fel.

– Miről beszélsz?

– Senki se vette fel a cigarettát meg a kétszersültet. Elmentek mellette, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Hogyan? Te ezért ott maradtál őrködni?

– Nem. Ott mentem az oszlop mellett, s fél szemmel...

Bozzsanov közlése nagyon megörvendeztetett. Eszembe jutottak Panfilov szavai: „A mi Vörös Hadseregünkben a tudatos katonai vasfegyelem erejének le kell győznie a hideget, az éhséget és a tábori élet minden nehézségét. Az ember sosem szokja meg sem a hideget, sem az éhezést, sem a harc veszélyeit, sem a hadjárat nehézségeit, csupán alkalmazkodik hozzájuk, mert fegyelmezett. Én mondom ezt önnek, az öreg vöröskatona."

Az elmúlt néhány napban átéltük a tábori élet minden viszontagságát, de a zászlóalj zászlóalj maradt az öntudatos katonai fegyelem révén. Ez engem megörvendeztetett, erővel töltött el. Magabiztosan lépdeltem.

Sosem volt szokásom, hogy lóháton vonuljak a zászlóalj élén, lovat csak akkor használtam, ha siettem: hogy utolérjem az oszlopot, vagy hogy hívásra a főnökséghez menjek. A menetek alatt mindig gyalog mentem. Ezt a szokásomat a háború

végéig megtartottam, akkor is, amikor egy lövészezrednek, majd egy lövészhadosztálynak lettem a parancsnoka.

Ezt nem dicsekvésből mondom, hanem talán azért, mert visszaemlékszem a fiatalságomra, amikor duzzadt bennem az erő és az egészség, és még csak eszembe se jutott a betegség.

Közvetlenül besötétedés előtt, amikor már kijöttünk az erdőből, két lovassal találkoztunk. A középtermetű, szikár Blinov hadnagy, a Sehtman-ezred törzsfőnökének beosztottja átadta hadosztályunk törzsfőnökének parancsát, amely szerint alárendelnek Sehtmannak, s a továbbiakban már az ő ezredének állományában kell végrehajtanom a harci feladatokat. Aztán a térképen megmutatta, hogy milyen feladatot szántak nekem. Rahimov azonnal átvezette saját térképére.

Blinov egyáltalán nem ismerte helyzetünket.

– Mondja meg az ezredparancsnoknak – kértem a búcsúnál Blinovot –, hogy számomra a feladat világos: tartani az utakat Volokalamszk, Biki, Csenci, Szofino irányában. Mi tehát védelmet foglalunk ezeken a kopár magaslatokon, önök viszont elrejtőznek az erdőben. De mi ma is fedeztük a balszárnyukat!

– Hát akkor nekem mi dolgom itt, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Az ön feladata az volt, hogy átadja a parancsot. Amit ön megtett. De most az a feladata, hogy ezredparancsnokának átadja az én üzenetemet. – Metsző hangon folytattam. – A zászlóalj huszonharmadika óta nem aludt, s ma huszonhetedike van. Tegnap meg ma nem ettünk, nem ittunk, és nincs cigarettánk. Lőszerünk fogytán. Jelentse neki, hogy az önök hadtápjának sürgős segítségére szorulunk.

– Értettem, főhadnagy elvtárs, mindent jelentek.

Blinov és lovásza elügettek. Mi pedig még napnyugta előtt kimentünk a védelmi terepszakaszra, szemrevételezés végett. A nyílt terepet sekély horpadás szelte át. Alján patakocska folydogált, kis cserjékkel a partján. A mélyedésnek az ellenség felé eső bal oldali pereme magaslatot alkotott. A mezőkön néhány szénakazal. Jobbra volt az erdő, ahonnan az imént érkeztünk.

A századok elindultak, hogy elfoglalják védőkörletüket. A jobbszárnyon, a híd két oldalán Tyerpakov hadnagy parancsnoksága alatt két páncéltörő lövegünk helyezkedett el. A bennünket támogató tüzérosztály Bikov körzetében tüzelőállásba vonult. Törzsünk a szakadék kanyarulatánál, a hegyfokon helyezkedett el.

Rahimov gondosan elkészítette a jelentésvázlatot, a zászlóalj harcrendjét. „Az N-i lövészezred parancsnokának, Sehtman elvtársnak – írta a bevezetőben. – Parancsa értelmében a zászlóalj védelmi állást foglalt el ... körzetében. A harcrendet lásd a vázlaton."

A jelentést aláírtam.

Holdvilágos éjszaka volt. Rahimovval kimentem ellenőrizni a peremvonalat. A katonák lövészárkot ástak.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, az emberek kimerültek. Nagyon lassan megy a munka – mondta hozzám lépve Krajev.

– Nem fogunk a puszta földön feküdni. Ássatok, ha lassan megy is. Hamarosan, lehet, hogy vacsoraidőre, valamit csak hoznak – felelte Rahimov.

A századparancsnoknak adtam néhány utasítást éjszakára a harc biztosítására vonatkozóan, azután Rahimovval visszatértünk a törzshöz. Ezen a szomorú éjszakán a hold szabálytalanul úszott a Moszkva környéki égbolton, bukdácsolt a felhők között, majd teljesen eltűnt.

Sztyepanov irányításával az emberek összeütöttek tiszteletünkre egy kunyhót, a tetejét vastagon befedték szénával, ugyanígy a padlózatát is, a sarkokba meg odahordták szerény cókmókunkat.

Engem hatalmába kerített a fáradtság. A kunyhóban lefeküdtem, fejem alá téve a gázálarcot. A kunyhó mögött álldogáltak lenyergelt lovaink, s ropogtatták a szénát, srr-srr...

Hallgattam a lovak horkantásait, foguk között a széna hersegését. Gyermekkoromban a tilalom ellenére mindig kiszöktem a lóistállóba, a jászolba száraz lóherét vetettem, és a sarokba bújva hallgattam, hogy milyen egyenletesen ropogtatják a lovak.

– Tizenegy óra, zászlóaljparancsnok elvtárs, s eddig még semmit sem küldtek. Az emberek megint vacsora nélkül maradnak – mondta letörten Rahimov.

– Tudja, Habi, mit mond a kazak, amikor üres a hasa: az éhséget csillapítja az álom vagy a szép mese a jó falatokról.

- Tudom, zászlóaljparancsnok elvtárs.

- Van egy tatár étel, amit úgy hívnak, hogy *beles*. Akkor kóstoltam meg először ezt az ízletes ételt, amikor tizenkilenc éves voltam.

– Hát maguknál nem sütnek belest?

– Nem, nem készítenek. Főznek *beszbarmak*ot, leveseket, sütnek *baurszak*ot...

- Sztyepanov! Elaludt?

- Még nem.

– Aludjon. Mi a parancsnokkal belest fogunk enni. Ha teleettük magunkat, akkor felkeltjük, hogy átvegye az ügyeletet.

– Értettem.

– Nos, meséljen, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Régi história. Hosszú történet, és belessel végződik. Talán nem is érdemes belefognom.

– De meséljen. Oly mindegy, másfél-két órácskát úgyis virrasztani kell, parancsnok elvtárs.

– Mikorra parancsolta meg a századparancsnokoknak, hogy jöjjenek jelenteni?

– Éjfél után egy órakor kell idejönniök jelentést tenni a védelmi készültségről.

– Hát ha ők sem alszanak, akkor mi sem fogunk.

– Meséljen, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– A kerületi végrehajtó bizottság titkára voltam abban az időben – fogtam bele ráérősen. – A kerületi állatorvos bizonyos Leontyev Tyimofej Vasziljevics volt, egy idősebb, kövér, puhány ember. A mi Kirejevünk nagyon hasonlít Leontyevhez. Ha egymás mellé állítanánk őket, külsejükben és jellemükben egyaránt úgy hasonlítanának egymáshoz, mint az édes testvérek.

Egyszer egy piaci napon felkeres engem az apám, s meghagyja, hogy egy óra múlva legyek az állatorvosnál. – Tolmács leszel a doktornál – szólt, s elment.

Elballagtam az állategészségügyi állomásra. Már sok kazak volt ott. Ki beteg lovát, ki tehenét, ki tevéjét hozta. Nagy volt Leontyev udvara. Ő maga az udvar kellős közepén áll köpenyben, s egymás után veszi sorra az állatokat. Kézzel-lábbal magyaráz a kazaknak, segédje pedig, aki szintén nem tud kazakul, kiadja az orvosságot, s ott helyben bekeni az állat sebét. Az egyik kazakkal semmiképp se tudja megértetni magát a doktor, s tehetetlenül széttárja kezét. Ekkor odamentem, s fordítani kezdtem.

Ebben a pillanatban lépett be apám az udvarra, s bevezette herélt pejlovunkat. Apám kedvence volt ez a sovány, karcsú lábú, hosszú nyakú, apró fejű ló. Tekintettel hajlott korára, a sorukra váró kazakok utat nyitottak apámnak. Az orvosnak szemlátomást nem tetszett ez a rendetlenség. A ló bal hátsó lábára sántított. Úgy vettem észre, hogy meghúzódott az Achilles-ín. A doktor ránézett a lóra, legyintett s azt mondta: „Lovad elpusztul." Apám megkérte a doktort, hogy vizsgálja meg újra alaposan a lovat, és pénzért nyúlt a zsebébe. Az orvos haragosan dünnyögte nekem: „Mondd meg ennek az *akmak*nak*, hogy lovát *mahan*nak** mérje ki." Apám zavarba jött, s egy szót se szólva, elvezette a lovat. Én meg annyira meglepődtem, hogy csak akkor ocsúdtam fel, amikor apám már az utca túlsó végén járt.

Eltelt két hónap. Megint piac volt, s felkeresett az aulunkból egy dzsigit, átadta apám kérését, hogy legyek az állategészségügyi állomáson. A korábbi összetűzés miatti szégyentől égve mentem a doktorhoz. Megint csak sok ember volt ott állatokkal.

Egyszer csak a pej nyergében teljes vágtában robbant be az udvarra apám, mindenféle lovasmutatványt végzett Leontyev előtt. A doktor abbahagyta a rendelést. Mindenki csak bámult. Apám egy szemvillanás alatt nálam termett. Megint csak ott táncoltatta lovát a doktor orra előtt, jól megülte a nyerget, s ostora végével Leontyevre mutatva, kiáltotta:

– Hej, te tolmács, mondd meg ennek a szamárnak, hogy saját magát mérje ki a mázsán.

Aztán megfordította lovát, átugratta a cölöpöt – s elügetett. Én meg elmentem a hivatalba.

* *akmak* ostoba (kazak)
** *mahan* – hús (zsargon)

Vagy két óra múltán eljött hozzám Leontyev.

– Hol az édesapja? – kérdezte, s zavartan hozzátette. – Megsértettem őt, bocsánatot akarok kérni az öregtől. Segítsen nekem, kérem.

Apámat a vásárban találtuk meg. A teázóban ült az öregek társaságában. Apám nem egy csésze tea mellett akarta fogadni a doktor bocsánatkérését, de barátai rábeszélték, s odatuszkolták Leontyevhez. A doktor annak rendje és módja szerint mindenki előtt bocsánatot kért. A teraszon megterítettek, sípolt a szamovár. Mint tolmács ültem az asztalnál, s életemben először ekkor ettem belest.

– Hm. Érdekes. Karakán volt az öreg, de a doktor is remek fickó – mondta Rahimov. – A beles azonban még annál is remekebb – mondta hahotázva.

... Rahimov cibál:

– Zászlóaljparancsnok elvtárs! Parancsnok elvtárs! Itt vannak az ezredtörzsből.

Felébredtem, felültem. Ott állt előttem Blinov meg egy idősebb, testes százados. Minden lógott rajta: köpenye nem rá volt szabva, derékszíját lehúzta a pisztolytáska, füles sapkája szemöldökéig csúszott. „Civil. Egy könyvelő egyenruhában" – gondoltam. Látszott, a századosnak bántotta a hiúságát, hogy nem ugrottam fel, és nem vágtam magam vigyázzba. Tekintete elborult, és szemöldökét összehúzva nézett rám:

– Ki itt a zászlóaljparancsnok?

– Én.

– Főhadnagy elvtárs, miért van itt maguknál ilyen rendetlenség?

– Miféle rendetlenség?

– Miért alszanak az emberei? Hát hol vannak? Nem a háborúban?

– Nem is az üdülőben, százados elvtárs!

Amikor ezt mondtam, a százados mögött álló Blinovból kitört a nevetés. A százados dühösen nézett rá.

– Kérem, jelentsen!

– Engedelmével, nem. Előbb ön jelentse, hogy kicsoda és minek köszönhetjük a szerencsét?

– Az ezred vegyvédelmi főnöke vagyok, Bulatov százados – mutatkozott be zavartan. – Ellenőrizni jöttünk a zászlóaljat.

– Azt gondolja, hogy az ellenőrzéstől minden más lesz a zászlóaljnál? Tegnap az ezredtörzs helyettes főnöke is idejött ellenőrizni, aranyhegyeket ígért, de a zászlóalj most is éhezik, és alig van lőszerünk. Ön nem rendes ember – mordultam rá Blinovra.

– Én mindent jelentettem, ahogy kell – mentegetőzött elvörösödve Blinov.

– Túl sokat enged meg magának, főhadnagy elvtárs – tört ki Bulatov, s szidni kezdett.

– Fütyülök a szidalmaira és az erkölcsi prédikációira. Szükségem van... szükségünk van élelemre és lőszerre – százados elvtárs! Ide lökték a zászlóaljat a nyílt terepre, a feladatot nem határozták meg pontosan, a helyzetről nem adtak felvilá-

gosítást, az emberekről senki sem gondoskodik – de ellenőrizni, azt igen. Szerintem mind a ketten csak azért jöttek, mert nincs jobb dolguk.

Mindezt egy szuszra mondtam el.

A százados tekintete elborult, valamit morgott az orra alatt, és összeráncolt szemöldökkel nézett Blinovra. Végül kibökte:

– Hát akkor mit jelentsek az ezredparancsnoknak?

– Jelentse mindazt, amit mondtam. Bár ön fütyül egy idegen zászlóaljra, mi azonban teljesíteni fogjuk feladatunkat.

Bulatov nehézkesen felemelkedett, s Blinovhoz fordulva így szólt:

– Hát azt hiszem, minden világos. Menjünk, hadnagy elvtárs.

Később közelebbről is megismertem Bulatovot. Egyszerű, nagyon jólelkű orosz volt. Később gyakran emlegette első találkozásunkat, s ilyenkor mindig nevetett.

Amikor a lódobogás hírül adta Sehtman küldötteinek távozását, megnyugodtam. Lefeküdtem, hogy aludjak, de nem sikerült. Felkeltem hát, és kimentem a peremvonalba. Virradt. A kopár magaslaton szétszórt görgelékkövekként sötétlettek az egyes lövészgödrök. Az emberek a puszta földön aludtak. Az ügyeletes parancsnokok és őrök meg voltak gémberedve a hajnali hidegtől. Egyik szakasztól a másikig, egyik századtól a másikig mentem, s közben felidéztem goromba szavaimat, melyeket Bulatovhoz, ehhez a nálam idősebb és magasabb rangú emberhez intéztem. Semmit sem tudtam felhozni mentségemre. Kínos zavaromban megálltam, és körülnéztem: „Íme, az én igazolásom" – gondoltam, amikor újra megpillantottam lövészgödreink fekete dombocskáit, amelyeknek mélyén összegörnyedve aludtak zászlóaljunk éhező, fáradt harcosai.

Így virradt rám 1941. október 28-ának reggele.

A törzsőrmester

Amikor odaértem a kunyhónkhoz, Bikov felől feltűnt egy szekér. Ketten ültek rajta. Lassan poroszkáltak. Valamit támogattak a kocsin. Bevártam őket.

Egy törzsőrmester ugrott le a szekérről, és jelentette, hogy Sehtman ezredestől jön. Korszakov ezredpolitikai tiszt személyes utasítására hozott egyet s mást nekünk. „Bulatov tehát jelentést tett a komisszárnak" – villant fel bennem.

Ez az „egy s más" néhány láda töltény volt, meg két vödör főtt hús.

– A töltényeket köszönöm, de ez a két vödör nekem magamnak sem elég reggelire – vetettem oda a főtörzsőrmesternek.

– Fogyasszák el azért egészséggel, főhadnagy elvtárs – derült széles mosolyra az arca.

– Ötszáz éhes száj várja az ennivalót! Miért nem hoztak kenyeret?

– Azt hoztam, amit adtak, főhadnagy elvtárs – felelte meglepetten a törzsőrmester.

– Rahimov! Mit kezdünk ezzel a hússal?

– Egyenlően szétosztjuk, mint a cukorkát, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Hívja ide a századoktól a törzsőrmestereket és a politikai tiszteket.

... És eljöttek az emberek. Működésbe léptek a zsebkések, porciózni kezdték a húst.

– Aztán pontosan mesélje ám el, törzsőrmester, mindazt, amit itt látott – mondtam neki búcsúzóul, miközben akkurátusan rágtam a kicsi húsdarabot.

1941. október 28-án derült volt az ég. A nap bőkezűen ontotta melegét Moszkva környékére. Oroszországban a napos őszi idő nem olyan, mint nálunk, délen. Ott a mezőkön és erdős vidékeken a dér lassan olvad el, lassan is párolog, s könnyű fátyolba borít mindent, amíg a nap föl nem emelkedik a horizontra, két hegycsúcs között. A homály lassan-lassan oszlik szét, akár egy felhő. Enyhe és áttetszően derűs lesz minden. A nap nem vakít, hanem megnyugtatóan simogat, nem éget, hanem melegít.

De elég az ábrándozásból! A háború cinikusan szemléli a természeti jelenségeket: derül az idő? Akkor jók a látási viszonyok, a megfigyelés zavartalan, vagyis: a repülők meg a tüzérség előt és élettelent bombázni fog.

Reggel tíz óra felé ágyúdörgést hallottunk Volokalamszk felől, távol repülőgépek körvonalait pillantottuk meg. Rahimov hallgatta a harcok távoli, tompa morajját, kiteregette térképét, tájékozódott a terepen, ujjaival felmérte a távolságot, s végül hosszú gondolkodás után megszólalt.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, egészen bizonyos, hogy heves harc folyik a volokalamszki állomásért. A távolságból gondolom. Úgy látszik, a németeknek tegnap nem sikerült elfoglalniuk az állomást. Önnek mi a véleménye?

– Ha igaz, amit mond, akkor ez azt jelenti, hogy Kaprov tegnap még szívósan tartotta magát. A feldühödött német ma már reggel óta veri őt, a mi ezredünk pedig mintha fegyverszünetet kötött volna a fasisztákkal. Nem mutatkozik előttünk az ellenség.

– És ha felderítőket küldenénk előre?

– Persze, önnek igaza van, Habi. De hát akad-e nálunk valaki, akinek van jártányi ereje? Helyesebb, ha lefekszünk a puszta földre. Mélyíteni fogjuk a lövészárkokat. A németek a mi meghívásunk nélkül is idetolják a képüket.

Közben Bikov felől vágtázó lovas érkezett. Megállította a lovát, leugrott, elesett - felkelt. A törzsőrmester volt, aki reggel a két vödörre való főtt húst hozta nekünk. Kihúzta magát, elvigyorodott, s még zihálva fogott bele mondókájába:

– Zász-ló-alj-par...arancsnok... elvtárs! Mindent jelentettem a komisszárnak... Hoztam száz csomag mahorkát... újságokat... tíz doboz gyufát.

– Mi a neve, törzsőrmester?

– Ivanov.

– És hogyan tisztelhetjük, milyen apai keresztnéven?

– Egyszerűen Ványa Ivanovnak... A papírokban Ivan Ivanovics áll.

– Hát a pópájuk nem tudott valamilyen más nevet találni magának? – kérdezte színlelt felháborodással Rahimov.

– Nem kérdeztek meg engem, hadnagy elvtárs – felelte a törzsőrmester. – Nagyapám Iván, apám Iván, hát engem is Ivánnak kereszteltek. Vezetéknevünk pedig – Ivanov.

Egy darabig még eltréfálkoztunk Ivan Ivanovics Ivanovval.

– Nos, Ivanov elvtárs, nagyon köszönjük neked a füstölnivalót. Most pedig indulj.

Amikor Ivanov elvágtatott, Rahimov utána tekintett.

– Nagyszerű orosz fickó – mondta –, olyan, mint a mi Sztyepanovunk.

– Osszuk szét a mahorkát meg az újságot.

Bejártam a peremvonalat. A katonák a lövészárkokat mélyítették. Krajev, aki velem volt, tréfálkozva mondta:

– Reggelit kaptak, mahorkát kaptak, lehet, hogy hamarosan itóka is kerül.

– Harapnivalóval vagy anélkül?

– Hát persze, hogy azzal, zászlóaljparancsnok elvtárs. Mal, harapnivaló nélkül? Ha már egyszer iszunk, harapunk is rá.

– Na, jól van – nevettem el magam –, ebből elég. Nézzünk a dolgunk után.

...Tizenegy... Tizenkettő... Odaátról, az ellenség felől, semmi életjel.

– Ej, halálos unalom! Üres hassal, tétlenül üldögélni! Ha nagyfőnök lennék, egyenest Volokalamszkba mennék, támadnék, legalább a város szélén megkapaszkodnék, s aztán – majd meglátjuk – locsogott az izgága Bozzsanov.

– Bozzsanov, hozzám!

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Mit lődörög itt?

– Eljöttem a mahorkáért, s elidőztem egy kicsit.

– Azonnal menjen vissza a századához.

– Értettem.

Nemsokára meglátogatott bennünket Korszakov ezredkomisszár. Előírásosan jelentést tettem.

– Nos, menjünk az embereihez – mondta, miután végighallgatta jelentésemet. – Nézzünk szét a helyszínen.

Elindultunk. Útközben a komisszár ismertette a helyzetet.

– Alaposan kijutott ma Kaprovnak és Jelinnek: a német rájuk vetette magát. Makacsul küzdöttek a katonák. Hallhatják a csetepatét. Nehéz harcok folynak ott.

Kimentünk a vonalba. A komisszár némán hallgatta magyarázataimat.

A búcsúzásnál Korszakov kissé elgondolkodott, majd megszólalt:

– Ön már bizonyára elbeszélgetett az emberekkel. Mit mondhatnék még én is nekik éhomra? Mit tehetek önökért? Reggel minden húst lefoglaltak a törzsalegy-

ségek konyháin. A húst elküldtem, a levest náluk hagytam. Második napja zűrzavar van az ellátás körül.

A politikai tiszt elbúcsúzott tőlünk, és elment a szomszédos zászlóaljhoz.

– Ebben az ezredben, zászlóaljparancsnok elvtárs, három ember érzi át keserű sorsunkat: Bulatov kapitány, Ivanov törzsőrmester és Korszakov politikai tiszt – mondta fanyar humorral Rahimov, a komisszár után tekintve.

Brudnij hadnagy

Eljött Kuharenko, a támogató tüzérosztály parancsnoka. Rossz lovas volt, de engem utánozva lovasjelvényt viselt. Ismertette az osztály tüzelőállásait, s kérte, hogy mondjam meg, mi lesz a feladata. Hármasban tanácskoztunk, s Rahimov pontosan felvázolta a térképre a feladatot, figyelembe véve az ellenség mozgásának minden lehetséges változatát.

Kuharenkónak a szénakazlon volt a megfigyelőhelye, s nekifogott a lőelemek kidolgozásához.

Délután két órakor odafutott hozzám Szincsenko.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs! Jönnek a németek!

Figyelőpontomra mentem, a domb legtetejére. Távbeszélő összeköttetésem nem volt, de a lövészárkokban ott nyüzsögtek a hírvivők. Igen, valóban jönnek a németek, menetoszlopban jönnek. Érthetetlen, csak nem menetben akarnak átmasírozni rajtunk?

– Fiúk! – Mióta kikerültem az iskolából, most először bukott ki belőlem ez a szó. – Mindenki futásban a völgyhajlatba, onnan pedig saját parancsnokához! – kiáltottam a hírvivőknek. – Lőni csak akkor szabad, amikor a németek már kétszázötven-háromszáz méternyire vannak. Előbb ne merészeljetek tüzet nyitni! Világos? Futás, in-dulj!

A katonák eldobogtak.

Körülbelül egy kilométerre vannak a németek.

Az ellenséges oszlop fölött egyszer csak megjelent néhány bodros felhőcske. Ezek srapnellek, amelyek, mint valami sörétes puskából, szerteszét fröcskölik az ólomgolyónyalábokat.

– Az ördögbe is! – harapok az ujjamba. – Ez a Kuharenko korán nyitott tüzet! – Bosszankodom. – Szincsenko, fuss Rahimovhoz: keresse meg Kuharenkót, s közölje vele, hogy váltakozva pörköljön oda srapnellel és gránáttal. Megjegyezted?

– Váltakozva, srapnellel és gránáttal – ismétli Szincsenko.

– Fuss, gyorsabban!

Tehát túl korán fedtük fel magunkat a németek előtt. A németek elmulasztották a felderítést, és mi nem büntettük meg őket a mulasztásukért. Ha van távbeszélő összeköttetésünk, ez nem történhetett volna meg.

Egészen közel ahhoz a lövészgödörhöz, amelyben éppen meghúzódtam, egy

nagy űrméretű akna robbant. Felálltam. A német a dombot aknavetőkkel és ágyúkkal verette. Mindenütt robbanások szökőkútjai, tölcsérek himlőfoltjai.

Igazi tüzérségi aknavető csetepaté kezdődött.

Sok mindent szeretnék mondani a parancsnokoknak, sok mindent a katonáknak, de nincs távbeszélőm. A németeknek meg van.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs! Parancsát végrehajtottam!

– Zászlóaljparancsnok elv...

– Zászlóaljpar... – hallgatom a hírvivők jelentéseit.

– Jól van. Leülni, lefeküdni – felelem nekik.

Aztán ment minden a maga útján – nem én irányítottam a harcot, ő irányított engem. Jobban mondva, én reagáltam – a csetepatéra. De nem jól fejezem ki magamat; nem csetepaté volt ez, hanem igazi harc: katonák igazi harca katonákkal. Tudtam, hogy egy valódi közelharcban minden egyes harcos csak saját magára hagyatkozhat. A közelharcban és a kézitusában senki sem hallja a parancsot. Engem sem hallott a zászlóaljam. Engem sem hallottak a tüzéreim.

Mindenki el volt foglalva saját feladatával, s mindenki a maga módján oldotta meg azt. Olyan karmester helyzetébe kerültem, aki csak „beinti a zenekart", de később az már rá sem néz karmestere pálcájára.

Megjött Rahimov.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, az ellenség első rohamát visszavertük!

– Jól van – feleltem közömbösen. – Arcból már nem támadnak többet. Biztosítsák a szárnyakat. Valamelyik oldalról megpróbálnak majd megkerülni bennünket.

– Szervezzük át a harcrendet?

– Nem. Még nem kell... Enni kéne... Az emberek kaptak ebédet?

– Miféle ebédet?

– Sok a sebesült? Valamennyit saját lábán kell Bikibe küldeni. Csak a súlyosakat vigye Kirejev.

– Mi van önnel, zászlóaljparancsnok elvtárs? Megsebesült?

– Nem, nem sebesültem meg. Menjen, hajtsa végre a parancsot.

Körülnéztem. Minden a helyén, állásunk még nem omlott össze. És ez jó!

Az ellenség újra kezdi a cséplést. Tüze arra kényszerített, hogy egy katona magányos lövészgödrében húzzam meg magamat. Fütyülnek a golyók a mellvéd fölött, s az aknák robbanása meg a repeszdarabok sziszegése odaszegez bennünket a kis gödör falához.

– Amint megkezdődik a támadás – szólt a katona –, kibújok, és lőni fogok a fasisztákra, s amíg lőnek – hadd lőjenek: ha beletalál a gödörbe – jó, ha nem – még jobb.

Így elmélkedett ez a még egészen zöldfülű harcos.

– Önnek pisztolya van, zászlóaljparancsnok elvtárs. Az nem visz messzire. Nekem puskám van. Ön csak üljön a helyén. Én fogok lőni.

Megkezdődött a roham.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs – szól oda a harc tetőfokán –, akarja látni, hogyan zuhan az ember, mint a kő? Emelkedjen csak fel. Érdekes lesz.

Felemelkedtem. A német csatárlánc pontosan és szabályosan közeledett. Lefeküdtek, aztán felkeltek. Kattogtak a géppisztolyok. Puskáink, golyószóróink kelepeltek. Mindkét fél makacsul tartotta magát. A fiatal katona a puskatushoz hajtotta fejét. Lőtt... aztán megint.

– Kétszer lőttem a fasisztára – ismerte be szomorúan –, és mind a kétszer elhibáztam.

– Add csak ide a puskádat – parancsoltam a katonának.

Átadta a fegyverét. Lőttem. A csatárláncban az egyik német, mint a kő zuhant le.

– Kire lőtt?

– Arra, ott.

– Lehetetlen!

– Arra lövök, amelyik cikcakkban fut. Figyelj!

– Ez már igen! – lelkesedik a fiú.

– Melyiket vegyem célba?

– Ön válassza ki.

– Akkor figyelj.

Kiürítettem az egész tölténytárat. Átadtam a harcosnak a fegyverét.

– Én, barátocskám, mesterlövész vagyok – mondtam neki. – Most már hiszed-e?

– Igen, ön igazi mesterlövész – felelte naiv elragadtatással.

Tényleg mesterlövész voltam. Erről olvashatnak a *Nyikolaj Regyin, szakaszparancsnok-helyettes** című elbeszélésben. De itt most egészen másról akarok szólni.

Zászlóaljunk meghiúsította a németek második kísérletét, hogy menetből morzsoljon fel bennünket. 1941 ősze. A Moszkva környéki mezők füve elvesztette kiszikkadt zöld színét. A fűszálakra rárakódott a harcok pora-korma. Sok sebből vérzett az orosz föld. Mindenütt ott feketéllettek a bombatölcsérek. A sebtében ásott katonasírokban egymás mellett fekszenek a haza igaz fiai: Ivan Ivanovics Ivanov, tunguzok és kazakok, kaukázusiak és kirgizek, udmurtok és özbegek, tatárok és tadzsikok, moldáviaiak, és ukránok, és ... az egyik legkisebb lélekszámú népnek a fia: a karaita Szultan-Muhmud Sapsal.

A sírokon dudva nőtt, de a hősök áldozata csodálatos virágot hozott.

Hadosztályunkból ilyen hős volt az ukrán Tyimosenko, az orosz Szevrjukov, a kirgiz Áli Dzsijenisbajev, a tatár Kajum, az ukrán Liszenko zászlóaljparancsnok és Manajenko százados, ezredtörzsfőnök, a zsidó Ausburg, hadosztályunk tüzérezredének törzsfőnöke, a kazak Muszaev politikai tiszt, s még sok-sok katonabajtársunk.

* A díjnyertes ló. – Mai kazah elbeszélők. Európa Könyvkiadó, 1977.

Mindegyikük katonai életrajza méltó rá, hogy elbeszélésben vagy regényben megörökítsék.

... Egy alkalommal igazságtalanul rákiáltottam Rahimovra.

– Amit ön beszél, zászlóaljparancsnok elvtárs, az... Engedelmével... szerintem ön... értelmetlen dolgot mondott.

– Vagyis, Habi, a te zászlóaljparancsnokodat már réges-rég a bolondokházába kellett volna vinni?...

– Nem, nem. Félreértett, zászlóaljparancsnok elvtárs!

– Habi, hallgass meg! Nekem nagyon nehéz a dolgom a mi zászlóaljunkkal. Érted?

– Jelentem, zászlóaljparancsnok elvtárs: a zászlóaljnak sem könnyű önnel.

Megint csak a nyomasztó csend. Nem lőnek a mieink, s nem lőnek a németek sem.

– Rahimov! Miért van ilyen csend?

– Valami kis „különbéke", zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Nincs kedvem a tréfára. Miért hallgattak el a mieink, és ők, odaát?

– Úgy gondolom, a német elhatározta, hogy most bekerít bennünket. Hiszen a szárnyaink csupaszok, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Jól oldotta meg a német! Megtalálta hát az Achilles-sarkunkat. Helyezzen el golyószórókat a szárnyakon, parancsolja meg, hogy oldalozó tűzzel sorozatot és megint csak sorozatot adjanak le. Kuharenko is dobjon vagy két tucat gránátot a szárnyakra...

Rahimov eltávozott.

– Szincsenko, hívd ide Bozzsanov politikai tisztet.

Bozzsanov jött.

– Te leszel a zászlóalj másodsegédtisztje. A törzsben kevés az ember ennyi munkához. A pártonkívüli Krajevnek mondd meg, hogy a mai naptól fogva ő a század parancsnoka és politikai tisztje – egy személyben.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, engedje meg...

– Nem engedem! Ismételje meg a parancsot.

Bozzsanov megismételte.

– Induljon Krajevhez. És azonnal jöjjön vissza hozzám.

... Újra megkezdődött a tüzérségi aknavető tűzeső. Főleg a szárnyainkat verették. Hatalmas, összpontosított tűz volt.

Valaki hanyatt-homlok futott. Okosan szaladt. Jól meghajolva, cikcakkban. Elvágódott, majd újra felkelt. Brudnij volt.

Amikor megérkezett, mint egy darab kő, úgy zuhant elém.

– Brudnij!

Hallgatott. Odakúsztam hozzá. Barna képe fénylett a verejtéktől, szeme csukva. Nem lélegzett.

– Brudnij! Drága fiam! – Átöleltem. – Miért futottál ilyen sebesen? Mit akartál nekem jelenteni?

... A németek támadásba lendültek. Befutott Bozzsanov.

– Brudnij! – kiáltotta.

– Ne zavard, alszik.

– Milyen kegyetlen ember ön, zászlóaljparancsnok elvtárs. Hiszen halott!

– Nem én, a háború ölte meg.

– Bocsásson meg, *akszakál.*

– Eredj a századokhoz. Sztyepanovot küldd Kuharenkóhoz. Mindenkinek megparancsolom, hogy bosszulja meg Brudnijt. Megparancsolom, hogy verjék vissza a fasisztáknak ezt a támadását is, Brudnij pedig még hadd maradjon velem.

Bozzsanov elrohant.

– Rahimovot küldd hozzám! – kiáltottam utána.

... Brudnijjal a figyelőállásunkban feküdtünk, a peremvonalban. Felemelkedett a német csatárlánc. A mieink tűzzel verték őket. Lefeküdtek. A fasiszták közül senki sem emelkedett fel. A mieink meg csak tüzeltek, ropogtak a fegyverek. Kuharenko szerencsejátékba kezdett, s felváltva hol srapnellal, hol gránáttal páholja az ellenséget.

– Brudnij, mit akartál jelenteni?

Brudnij hallgat. Én is.

... Rahimov megérkezett.

– Szomszédainknál viszonylag csend van – jelentette komótosan. – Nem értem, bennünket miért szerettek meg annyira a fasiszták.

– Nem minket, Habi, hanem az utat.

– Csak kerülnének el minket az isten hírével, mert így csak gázolnak, törtetnek haszontalanul.

– Úgy látszik, az ő parancsnokuk is éppolyan hibbant, mint én – az ár ellen akar úszni.

– Vagyis, ön még harc közben sem feledkezik meg a szemrehányásaimról, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Nem, Habi, egész életemben emlékezni fogok rá. Jó leckét adtál nekem. Köszönet érte, Habi.

... Újra csend, igazabb, mélyebb csend.

– Habi, küldjön ide néhány műszakit. Legyen az én figyelőpontom a mi Brudnijunk sírja.

Megjöttek a műszakiak.

– Fiúk, ássatok minél mélyebbre – mondtam. – Koporsót nem tudunk csinálni. Burkoljuk be őt katonaköpenybe. Lemosni sem fogjuk: tiszta volt és tisztán is halt meg.

Az ásók a domb talajába mélyedtek. A katonák szorgalmasan dolgoztak. Amikor már embermagasságnál mélyebb gödröt ástak, lentről megkérdezték:

– Jó lesz? Vagy ássunk még mélyebbre, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Jó lesz! Épp ilyen magas volt.

Rahimov és Bozzsanov begöngyölték Brudnij földi maradványait az én köpenyembe, aztán kérdőn néztek rám: mi legyen a pisztollyal?

– Hagyjátok mellette az összes katonai felszerelését feleltem.

Odaléptem Brudnijhoz, levettem a hajtókámról a két kis négyszöget, ráerősítettem az ő hajtókájára, és megfésültem dús haját:

– Bocsáss meg és isten veled, Brudnij főhadnagy!

Eldördült a sortűz.

... A háborúban sok a halál, sok az ismeretlen sír. Sok a névtelen hős. E napon sok katonánk esett el, s még több lett nyomorékká. Egyesek életüket adták a Hazáért, mások megszentelt földünket öntözték vérükkel, a többiek életben maradtak; az utóbbiak között persze voltak jelentéktelen, semmi emberek is, de róluk nem akarok beszélni. A napban sem látni a foltokat.

Panfilov tábornoknál

Az ősz átengedi jogait a télnek. Nyugatról fúj a szél. Égeti az arcot, tűként szurkálja az ujjakat, keresztül-kasul átjárja az ember egész testét. Önkéntelenül is fújod a kezedet, dörzsölöd arcodat, toporogsz.

Kővé fagyott a föld. A valamikor lágyan csobogó csermelyek és patakok jeges némaságba dermedtek. Körös-körül minden hópaplanba burkolózott. A tél szigorúan megkövetelte jogait. Szokatlan volt számunkra a hideg, rettenetesen fáztunk. Összehúztuk magunkat, kezünk a köpeny ujjában. Az átható széltől menekülve a házak falához bújunk. De nem sokáig. Az idő nem tűr halasztást. Háború van. És a háborút nem bízhatod másra. Mindent saját magunknak kell szemmel tartani, mindent saját magunknak kell elvégezni.

De megéri, ha az ember mindentől szabadnak érzi magát, emlékezik, elmélkedik, s az álmokkal és gondolatokkal messze tovaszáll egy másik világba...

Felocsúdtam ábrándképeimből, s amikor teljesen magamhoz tértem, észrevettem, hogy Liszanka nagy patacsattogással az egyenetlen, kővé fagyott földútra tévedt.

– Várj, állj meg! – hallottam egy ismerős hangot. Hirtelen megrántottam a kantárszárat. Kezével pisztolytáskáját tartva és esetlenül botladozva a fagyos kereknyomban, Muhametkul Iszlamkulov futott oda hozzám.

Muhametkul szép szál dzsigit volt, homloka magas és nyílt, szeme bársonyosan barna. Amikor Csimkentben befejeztem középiskoláimat, ő a kormányzósági hivatal felelős tisztviselője volt. A háború előtti utolsó években a *Szocialista Kazakisztán* című újság irodalmi munkatársaként dolgozott. Öt évvel volt idősebb nálam ez az erős akaratú és kiegyensúlyozott férfi, akire úgy tekintettem, mint fivéremre.

Egészen addig nem találkoztunk, amíg el nem kezdődött ezredünk harctevé-

kenysége. Nagyon hiányzott nekem. A kantárt odadobtam Nyikolajnak, leugrottam a lóról, s elébe futottam.

– Drága fiam! – kiáltotta Muhametkul. – Te semmit se változtál, nem szállt fejedbe a dicsőség. – S a futástól zihálva, erősen megölelt és magához szorított. – Ó, te harcos, hála apádnak, mindig hallottunk rólad, büszkék is voltunk rád, és magasztaltunk... Most hová sietsz? Miért nem jössz hozzánk? Hiszen szokás üdvözölni az élőt, az elesettekről meg jó szót ejteni. Igen, majd elfelejtettem. Hogy van Dzsalmuhammet, Habibulla, Szemjon Krajev? Élnek?... Bizony, ilyen idők járnak: a tegnap nem hasonlít a mához, és nem tudod, mit hoz a holnap. Nos, hogy megy a dolgotok? Ki van életben és ki... – engem szóhoz sem engedve záporoztak kérdései.

– Bocsáss meg, Muhametkul, de félórán belül a tábornoknál kell lennem.

– Ha így áll a helyzet, nem akarlak tartóztatni, pattanj lóra! – és nyeregbe segített.

– Másfél óra múlva minden bizonnyal visszajövök. Ha ráérsz, gyere a törzshöz, beszélgess a fiúkkal, s mindenképpen várj meg.

– Jó, jó. Siess!

Amikor Liszanka megérezte sarkantyúm nyomását, zabláját harapdálva előreugrott. Ügetünk az erdei úton. A fenyők magasba törő ágaira súlyosan rátelepedett a hó. Az egész természetet óriási fehér pehelykendő borítja be. A levegőben akna surrog, valamerre jobbra, vagy százötven méterre becsapódik, s az erdő néma hallgatásában feltör a hatalmas puffanó becsapódás visszhangja. A légnyomástól, mintha ijedtségtől remegnének meg az ágak, hó hullik ránk. Mint a szemtelen legyek zümmögnek felettünk a repeszek, szerencsére kárt nem okoznak. De amikor két-három közvetlenül mellettünk fütyül el, önkéntelenül is lehajolunk...

– Megfigyeltem, a német már két napja rákapott arra, hogy tizenöt-húsz percenként néhány aknát repítsen erre az útra – szólt a lovászom.

– Szerinted talán a fákra kellene lövöldöznie? – kérdezte a segédtiszt. – Az utat lövi, hogy ránk ijesszen, és megnehezítse a mozgásunkat.

– Igazad van – mondtam, aztán újra hallgattunk.

Megyünk... Nagy űrméretű lövedékek által vájt friss és mély bombatölcsér zárja el utunkat.

Az út mindkét oldalán hatalmas, kopott kérgű fenyők állnak.

– Micsoda látvány! – kiált fel Nyikolaj kazakul. – A meteor sem szaggatja fel így a földet.

„Milyen jól beszél Szincsenko kazakul" – gondolom magamban.

Átugratunk az úton keresztbe fekvő fenyőn, s kazakul folytatja:

– Látja, gyökerestől fordult ki!

Hallgatok. Amikor észreveszi, hogy nincs kedvem beszélgetni, meghúzza a kantárt, visszatartja a pejt, s elfoglalja helyét a segédtiszt mellett.

Úticélunk, Siskino falu azonnal feltűnt, mihelyt véget ért az erdő. A németek szokása volt, hogy ne csak a csapatokat terrorizálják minden eszközzel, hanem a

lakosságot is. Messzehordó ágyúkkal lőtték a mélyen a hátországban fekvő településeket. E sorstól Siskino sem menekült meg.

Előttünk a falu szélén két kiégett ház füstölgött, amelyet nehéz gránátok telibe találtak és felgyújtottak. Vöröskatonák futkostak háztól házig, egyikük jelzett nekünk valamit.

– Nem látni repülőket a levegőben, hát miért integet? – bökte ki Szincsenko.

A házikóhoz, ahová igyekeztünk, pókhálóként voltak kifeszítve a távbeszélőhuzalok. Meg sem kérdezhettem a ház sarkán álló őrt, hogy benn van-e a tábornok, amikor meghallottam Panfilov ismerős, kissé rekedt hangját.

– Hol marad Momisuli?

– Itt vagyok, tábornok elvtárs – s tisztelegtem, amikor őszülő feje megjelent az ajtóban.

– Sosem hittem volna, hogy ön elkéshet – mondta szemrehányóan, majd szívélyesen hozzátette: – Nem baj, nem baj, most még idejében érkezett. Kérem, jöjjön ide hozzám.

Az ablaknál az asztalon, mint egy hímzett terítő, nagy katonai térkép volt szétterítve. A kölcsönös üdvözlések után a tábornok odalépett az asztalhoz, rátámaszkodott, egy darabig felhúzott szemöldökkel hallgatott, és szemét a térképre szegezte. Azután fekete ceruzájával két-három helyen vastag vonallal jelzéseket rajzolt be.

– Nem éhes? – kérdezte felém fordulva.

– Köszönöm, jóllaktam. Ettem, mielőtt idejöttem önhöz, tábornok elvtárs.

– Azért igyon egy csésze teát. Kinn már nagyon hideg van. Ott a sarokban a terített asztal. Nem árt egy kupica vodka sem... Itt én még, úgy látszik, nem ismerem ki magam teljesen... Várjon egy kicsit...

Fel sem emelve szemét, magában beszélt, miközben jegyezgetett a térképen:

– Igen..., hm..., úgy-úgy..., így már jobb lesz... Nos, igen..., ide aligha jut el..., vagy mégis?... Itt kell útját állni... Aki állhatatos, azt a terep is segíti...

Ültem a sarokban a kis asztalnál, s némán hörpintgettem a teát.

– Befejezte, Momisuli elvtárs? Jöjjön ide, beszélgessünk, tanácskozzunk...

– Aligha vagyok alkalmas tanácsadó az ön számára, tábornok elvtárs.

Kiegyenesedve, barátságosan rám tekintett:

– No, olykor vannak egészen jó ötletei is, valamit csak tud tanácsolni. – Újra a térkép fölé hajolt, s váratlanul megkérdezte: – Ön szerint a németek mikor kezdik a támadást?

– Nem ismerem pontosan a helyzetet, tábornok elvtárs, szeretnék előbb világosan látni.

– Helyes, lásson tisztán, gondolkozzék. A parancsnoknak ki kell találnia az ellenség gondolatát, még ha lakat alatt őrzi is. Hát íme, itt a térkép, nézegesse, tanulmányozza és gondolkodjék... Most rajtam a sor, hogy teázzam – fejezte be mosolyogva.

A tábornok kényelmesen elhelyezkedett az asztalnál, teázott, kis cukordarabkákat szopogatott, amelyeket először cukorfogóval darabolt fel.

A térkép fölé hajoltam, s tanulmányoztam. Sztrokovo, Csenci, Mikanyino, Jadrovo, Duboszekovo és más falvak nyugati oldalánál, közvetlenül az erdő mellett, vörös vonal jelzi védelmünket. A térképen pontosan fel volt tüntetve ezredeink elhelyezkedése, az útkereszteződések csomópontjai Gorjuniban, Matrenyinóban, a „151,0"-ás magaslat körül. Ezek a körzetek ceruzával voltak bekarikázva. Amikor figyelmesebben megnéztem a térképet, olvasom a tábornok keze írását: „Momisuli zászlóalja." Most már megértettem, hogy miért hívatott a tábornok. Egy kicsit sértette a hiúságomat, hogy az első vonalból hátra akar vinni. A mi piros vonalunkkal párhuzamosan kék vonal futott: az ellenség peremvonala a csapatok és egységek körzeteinek jelzésével. Térképen most láttam először ilyen – viszonylag – pontos adatokat az ellenségről. Ezek szerint a német erők háromszorosan, helyenként négyszeresen meghaladták a miénket. Most vált érthetővé, hogy egy hónapja miért nem mozdult meg a német: gyűjtötte erőit. Íme a tanulság!

A tábornok pontosan olvasott gondolataimban, s az asztaltól felkelve így szólt:

– Ismerkedjék meg részletesebben az ellenség erőivel. Tudnia kell, kivel fog találkozni... Ön hogy gondolja? – kérdezte, s futó pillantást vetett a térképre. – Mikor indul a német ellenünk?

– A térképpel megismerkedtem. Nem mondhatom azonban, hogy részletesen megismertem és mindent megértettem volna. Aligha győzhetem le a németet az ön segítsége nélkül, tábornok elvtárs – ismertem be, majd hozzáfűztem: – Csak egy világos, az, hogy hová akar engem küldeni.

A tábornok harsány hahotára fakadt.

– Éppen ezt akartam. Vagyis, megértette, hogy hová és miért küldtem önt? – kérdezte. – A rendelkezésünkre álló adatok szerint az ellenség összevonta erőit, befejezte az előkészületeket, s a közeli napokban támadásba megy át. Úgy vélem, hogy főerőit a volokalamszki országútnál összpontosítja, hogy a legrövidebb úton törjön át Isztra felé, onnan pedig Moszkva nyugati kerületeibe. Az ellenség olyan hosszan és gondosan gyűjtögette erőit, hogy fel kell tételeznünk: arra számít – meg sem áll már egészen Moszkváig. Nézzen ide! Ha hihetünk ezeknek az adatoknak, a mi hadosztályunkra három-négy ellenséges hadosztály jut. Úgy vélem, hogy ebben az irányban miránk inkább több, mint kevesebb esik majd. Természetesen a németeknek is vannak rólunk adataik. Meg kell várni, amíg a német megkezdi a támadást abban a teljes hitben, hogy megvalósítja tervét, elgondolásait. Beszélik, a németek parancsot kaptak a főhadiszállásról, hogy bármi áron törjenek át Moszkva felé. Ha ez valóban így van, akkor súlyos harcok elé nézünk. Mi azt a parancsot kaptuk, hogy szívósan védekezzünk. Nekünk mindenekelőtt fel kell használnunk az előnyös terepviszonyokat a volokalamszki országút mentén. Szívós védekezéssel kell időt nyerni, az ellenség nem foglalhatja el az országutat, harcra kell kényszeríteni, el kell vonni erőit az országúttól, lassítani kell előnyomulásuk ütemét.

Ezt azonban nem könnyű végrehajtani. De sikerülni fog, ha elég állhatatosak, okosak, bátrak, ravaszok vagyunk...

A tábornok egy ideig még ismertette a helyzet értékeléséből levont következtetéseit, tanácsokat adott, magyarázott.

– Ha váratlanul változik a helyzet, tartalékom nincs. Nyomasztó fölényével az ellenség az első vonalban álló csapatainkat visszavonulásra akarja kényszeríteni. Ön pedig jól tudja, milyen nehéz rendbe szedni a visszavonulókat. Azért mondom mindezt – folytatta –, hogy megértse: meg kell akadályoznunk az ellenséget az utak elfoglalásában. Ha kezünkben tartjuk az országutat, akkor páncélosaik nehezen törnek majd át az erdőn. Így az ön zászlóaljának huszadikáig ki kell tartania a három út kereszteződésénél, még akkor is, ha az ellenség bekeríti. – És a tábornok a térképen még egyszer megmutatta és megmagyarázta bejegyzéseit.

– Tábornok elvtárs, megengedi, hogy kérdezzek?

Panfilov bólintott.

– Be kell vallanom, tábornok elvtárs, csak egy kérdés zavar engem: egyetlen zászlóaljjal hogyan lehet tartani öt-hat kilométer hosszúságú arcvonalat?

– Persze, erről nem beszéltem önnel. Erre a magaslatra helyezze az egyik századot, ide az állomásra a másikat, Gorjuniba pedig a harmadikat – magyarázta, miközben ceruzája ide-oda járt a térképen. Aztán hozzám fordulva megkérdezte: – Hol van itt öt-hat kilométer, miféle öt-hat kilométerről beszél?

– De a támaszpontok között – amelyeket védenem és ellenőriznem kell – a távolság három-négy kilométer. A századok távol vannak egymástól, hogy fogom irányítani őket?

– Mit is jelent az, hogy vezetni, irányítani? Azt, hogy meg kell magyarázni a feladatot, értékelni kell a helyzetet, ki kell dolgozni és meg kell hozni a helyes döntést, és meg kell értetni mindenkivel. A parancsnok nem lehet mindig a katona mellett, és erre nincs is semmi szükség; épp elég parancsnoki munkája van: átgondolni a dolgokat, parancsot kiadni, megmagyarázni a helyzetet, ellenőrizni, irányítani, beavatkozni ott, ahol szükséges, és mindenkitől megkövetelni a parancs végrehajtását! Emlékezzék csak. Én talán ott voltam önnél, amikor négy ízben is az ellenség háta mögé került, és aránylag szerencsésen megúszta? Vajon én személyesen vezettem akkor az ön tevékenységét? Nem! De eddig még mindig közösen gondoltuk át és beszéltük meg, hogy adott esetben mi a teendő. És én a jövőben sem lehetek ön mellett. Ezért kértem, hogy beszéljünk meg mindent alaposan. Ha nem ért valamit, szóljon, Momisuli elvtárs.

– Minden világos, tábornok elvtárs, megértettem önt – majd kisvártatva hozzáfűztem: – Ha a németek tizenhatodikán kezdik meg a támadást, a mieink a peremvonalban tizenhetedikéig kitartanak. Nekem pedig tizennyolcadikán, tizenkilencedikén és huszadikán kell tevékenykednem, és ha az ellenség hátába kerülök is, akkor sem hagyhatom ott az országutat... És bárhogy végződne is a dolog, mindaddig helyemen kell maradnom, amíg visszavonuló ezredeink rendbe nem szedik ma-

gukat, erőiket nem összpontosítják, és nem tudják elfoglalni harci terepszakaszaikat.

– Így van. Ön megértett engem. Persze, feltéve, ha a támadás nem tizenhatodikánál vagy tizenhetedikénél később indul...

– Távozhatok, tábornok elvtárs?

A tábornok egészen az ajtóig kísért, s kezét vállamra téve, gyengéden mondta:

– A vadásznak nem kívánnak szerencsét! Nehéz napok várnak ránk. Huszadikáig ki kell tartania.

– Értettem, tábornok elvtárs. Köszönöm a bizalmát.

Törzsünk Rozsgyesztvenszkoje faluban van. Amikor visszatértem a tábornoktól, ott találtam Muhametkult. Miután a térkép előtt megmagyaráztam, hogy kit hová kell küldeni, utasítást adtam a parancsnokoknak, majd Muhametkulhoz fordultam, aki egész idő alatt némán hallgatta beszélgetésünket:

– Nos, Muhametkul, légy a vendégem. Amíg felkészülnek a századok, egy órácskát beszélgethetünk. Mesélj magadról. Szeméből látom, Dzsalmuhammet már fecsegett rólunk.

Dzsalmuhammet zavartan mentegetőzött:

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, én csak azt meséltem el, ami valóban megtörtént. Istenemre, semmit se tettem hozzá, és semmit se hallgattam el.

– Vagyis, hadititkot árultál el? – mondta szándékolt szigorúsággal Bozzsanov.

Iszlamkulov jót nevetett.

– No igen, Koltaj, a te megérkezésedig szóhoz sem engedett jutni, minden „hadititkodat" elárulta.

Harsogó nevetése oly szélesen áradt szét, mint a végtelen puszta. Ez a nevetés bizonyára féktelennek, vadnak tűnik az idegen fül számára. Észrevettem, hogy a felbosszantott Bozzsanov egy szemvillanás alatt megváltozott – zavartan mosolygott, Iszlamkulovra bámult, s meglehet, arra gondolt, hogy így kacagott a nagyapja, apja, nagybátyja, valamennyi öreg pusztalakó.

Nálunk, kazakoknál kifejlődött „az öregek kultusza" („ne mondj ellent az öregek erkölcseinek", és „az öregeknek mindig igazuk van"), a fegyelem és az öregek tisztelete már gyerekkorban meggyökeresedik, s ez nagy segítséget jelentett a háborúban.

Bocsánatot kértem Iszlamkulovtól, Bozzsanov pedig tőlem.

Mentegetőzésemet Muhametkul örömmel fogadta, s mint idősebb, méltósággal szólalt meg.

– Hát igen, ki tudja, találkozunk-e még. Rossz időket élünk, vagy ahogy nálunk mondják: „borotvapengével van az út kirakva". A háborúban nehéz előre látni, jósolni. Hány nagyszerű életet tört már derékba ez a telhetetlen bendőjű háború!... Egyesek hőstetteit az egész nép ismeri, de hány névtelen hős halt dicső halált! A halál elől nem lehet kitérni. A félelem mindennapos – a halál csak egyszer jön el. Nem hiszek benne, hogy az ember hozzászokhat a veszélyhez, a halálhoz, és kö-

zömbössé válhat. Nem, nem hiszek benne! A tábornok új parancsa, ahogy én értettem – új és nagyobb megpróbáltatást jelent: ha teljesíted a parancsot, vagy elpusztulsz, vagy dicsőséggel övezve térsz vissza... És az, hogy az öreg nem titkolta el mindannyiótok elől a várható veszélyeket, az jó dolog. A tábornok, úgy látszik, tudja, hogy a hit hegyeket mozgat meg. Érdemeljétek ki, gyermekeim, ezt a bizalmat.

– Köszönet, Muhametkul a jó szóért. Köszönet. De most mesélje el, maguk hogyan élnek? – szakította félbe Bozzsanov, s nem tudta elrejteni hamiskás, elégedett mosolyát, pajkos fény csillant a szemében. – Szeretnénk magukról is hallani, mert különben a zászlóaljparancsnok öt percen belül mindannyiunkat elzavar innen.

– A századok a kijelölt irányba mennek, zászlóaljparancsnok elvtárs – jelentette Rahimov, aki éppen befutott.

– Muhametkul, a beszélgetést útközben folytassuk – szakítottam félbe a társalgást, és elhagytuk a törzs szálláshelyét.

Szemrevételezésen

Már két órája tanulmányozzuk a „151,0" magaslatot és környékét, s a közelgő harc szempontjából értékeljük. Szemjon Krajevvel egy útkereszteződésnél levő hídnál állunk.

– Akkor hát, Krajev, feltételezhető, hogy az ellenség a két út közül az egyiken jön – mondom. – Jól ki tudja majd használni a sűrű erdőt, hogy egészen közel kerüljön. De te ne harcolj az erdőben. Nincs szükség rá, hogy nyolcvan embereddel bújócskát játssz az ellenséggel. Vonulj vissza, gyere ki az erdőből ide, a tisztásra. Nyílt terepen könnyebb célzott tűzzel fogadni az ellenséget.

– De, zászlóaljparancsnok elvtárs, az ellenség könnyen talál fedezéket az erdőben, és tüzet nyit ránk. A helyi viszonyokat saját javára tudja fordítani – aggodalmaskodott Krajev.

– Ej, te lángész! – szakítottam félbe mérgesen. – Hát azt mondtam, hogy jöjj ki az erdő szélére, s a puszta melledet tartsd oda a golyóknak? Miért nem érted meg, hogy gondolom én „az ellenség fogadását"!? Meg kell várni, amíg a németek vagy százötven-kétszáz méternyire kijönnek az erdőből. Akkor kell közvetlen közelről tüzet nyitni rájuk.

– Most már értem, zászlóaljparancsnok elvtárs! – kiáltott fel, s alig tudta visszafojtani a mosolyát.

– Nagyszerű. De az ellenség sem ostoba, s nem lesz könnyű kelepcébe csalni. Először felderítőket küld ki... Mit csinálsz velük? – kérdeztem váratlanul.

Krajev felállt, gondolkodott, s felelet helyett megkérdezte:

– Igaz, mit is csináljak velük, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– A felderítőket engedd minél közelebb, s az utolsó emberig semmisítsd meg őket, hogy egyetlenegy se térhessen vissza.

– És akik hátul vannak az erdőben?

– Várj, hallgasd végig. Aligha van nekik több zászlóaljuk. Tételezzük fel, hogy az ellenség főerői az országúton vannak. Egy ideig lőni fogják azt a dombot, ahol el fogtok helyezkedni. De te ne válaszolj, feküdj csendben... Csak amikor a németek megjelennek a nyílt tisztáson, akkor engedd őket közelebb magadhoz, csakis ekkor tüzelj közvetlen közelről puskával és golyószóróval. Tárt karokkal várd őket... Aztán nézd meg, hogy mi történik. Minek itt tovább hadakozni? Minél közelebb engeded őket, annál biztosabb a siker. Az ilyen esetekben az nyer, aki nem fél a közelharctól. Tehát, dönts határozottan, ingadozás nélkül.

– Úgy lesz – mondta Krajev.

– Töprengj még rajta, Krajev, hogy ne kövess el baklövést.

– Igaza van, zászlóaljparancsnok elvtárs, ezt még át kell gondolni – felelte. – Semmit sem sajnálunk, kitartunk – s egy kicsit tétovázva megkérdezte: – És öntől milyen segítséget kapunk? Mit csináljunk, ha bonyolódik a helyzet?

– Akarod tudni az igazat? – kérdeztem.

– Természetesen, zászlóaljparancsnok elvtárs, hogyne...

– Ne várd, hogy a sültgalamb a szádba repüljön. Ha nem szakad meg a távbeszélő összeköttetés, tudok majd segíteni...

Krajev azonban nem engedte végigmondanom, türelmetlenül félbeszakított:

– Igyekszünk épségben tartani a vonalat.

– Kritikus pillanatban kiabálással, sőt lehet, hogy szitkokkal foglak segíteni – tréfálkoztam.

Krajev elmosolyodott.

– Más segítséget nem kapok, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Nem lesz más segítség, Szemjon. Semmim sincs... Sőt, ha súlyosabbá válik a helyzetünk Matrenyinóban vagy Gorjuniban, akkor elveszek tőled harminc-negyven embert. Erről se feledkezz meg. Te viszonylag mégiscsak oldalt vagy. Itt lényegesen könnyebb lesz, mint az országúton.

– Hát, ne felejtsen el minket, zászlóaljparancsnok elvtárs – kérte enyhén elsápadva Krajev. – Az ön hangja a nehéz percekben mindig segített – mondta kissé bizonytalanul.

– Mi a csudát búcsúzol itt tőlem? – kiáltottam rá.

– Nem, dehogyis, zászlóaljparancsnok elvtárs – mosolyodott el Krajev. – Az ön parancsa nélkül nem hagyjuk el, tartani fogjuk a magaslatot – mondta keményen.

A Matrenyinóba vezető úton találkoztam Filimonovval, az első század parancsnokával. Elbeszélgettem vele, s csupán a sötétség beálltával jutottam el a gorjuni országútnál levőkhöz.

Ha az ember egész nap a hidegben kószál, s belép egy meleg szobába, arca és ajka fájdalmasan égni kezd, teljesen hatalmába keríti a fáradtság, nem tudja felemelni elnehezedett szempilláit, s aludni akar. De most a körülmények frisseséget, fe-

gyelmezettséget és éberséget követeltek. És hát hogyan is lehetne aludni, ha az embernek nyugtalan a lelke?!

– Éppen megérkezett a harmadik század. Tankovnak elmagyaráztam, hol és hogyan helyezkedjen el – jelentette Rahimov, amikor a szobába lépett.

Én meg részletesen elmondtam neki, hogyan állnak a dolgok az első és második századnál, megmutattam a térképen, hogy hol helyezkedtek el, és utasítottam, hogyan tartsák velük a kapcsolatot, majd egyéb parancsokat is kiadtam. Aztán Bozszanovval kimentem az utcára.

Csend. Sötét éjszaka. Körös-körül mindent belepett a hó. Az erdő elmerült a némaságban. Az országút úgy húzódik a messzeségbe, mint a szövőszékről az új szőnyeg, egyenesen, görbület nélkül. Az út túloldalán kunyhók sötétlenek. Egyetlen hang se hallik. Megérkezett Tankov hadnagy. Hármasban kétszer is körüljárjuk a falut. A kimerült katonák szalmát terítettek szét a lövészgödrökben, és szorosan egymás mellett fekszenek. Néhányan mélyen alszanak. Csak az őrök állnak a helyükön, s a hideg miatt egyik lábukról a másikra ugrálnak.

– Engedélyeztem a fiúknak, hogy egy kicsit pihenjenek – jelentette Tankov.

– Jól van, hadd szunyókáljanak. Sikerült még világosban megismerkednie a tereppel, átgondolta, hogyan szervezi meg a védelmet? – kérdeztem a hadnagyot.

Tankov részletesen jelentette, hogy ki, hol, hogyan fog védekezni. Némán hallgattam végig. Hát mit is láthatok az áthatolhatatlan éjszakai sötétségben, mit tudok én itt helyesbíteni?

– Jól van, reggel majd meglátjuk. Folytassa a munkáját – bocsátottam el Tankovot, mi pedig visszatértünk a törzshöz.

A pontos és akkurátus Rahimov már elkészítette az összes szükséges dokumentációt.

Távbeszélő híján a kapcsolat biztosítása érdekében a második századból kiválasztottam két lovas és két gyalogos hírvivőt. Az első századdal is így létesítsünk kapcsolatot, vagy a törzs Matrenyinóban helyezkedik el? – kérdezte az első segédtiszt.

– A törzs itt marad. Jóllehet, Matrenyino védelmünk központjában van, szerintem azonban az adott helyzetben helyesebb, ha itt rendezkedünk be.

– De, akszakal, itt az országúton történnek majd a legizgalmasabb események – vetette közbe a fáradhatatlan Dzsalmuhammet.

– Igazad van. Ezért két géppuskát és két ágyút helyezünk el itt – feleltem, miközben az iratokat nézegettem.

– Beléphetek? – kérdezte valaki. A gyertya bágyadt fényénél igyekeztem kivenni a belépő arcvonásait. Ennek a rőt hajú, pisze kis hüvelykmatyinak füléig ért a szája, s duzzadt ajkai mögött lapátfogak rejtőztek. Élénk tekintete ide-oda repdesett. Kopott pufajkáját jó szorosan széles, sárga öv fogta össze.

– Főhadnagy elvtárs, Ugrjumov hadnagy, jelentkezem. A páncélvadász osztag, huszonöt ember, megérkezett, és parancsára az ön rendelkezésére áll! – jelentette katonásan, ahogyan a szabályzat előírja.

Akaratlanul is elmosolyodtunk e fürge kis parancsnok láttán.

– Üljön le – kínáltam hellyel magam mellett. – Nos, bátyuska, meséld el, milyen a te páncélelhárító felszerelésed?

Ugrjumov hirtelen elcsendesedett, s veríték ütött ki a homlokán, olyan zavarba jött.

– Kézigránátok – és néhány tucat benzines palack.

Minden jelenlevő elnevette magát.

– Ez minden? Hideg vizet sem ér!

– Bennünket, tulajdonképpen... önhöz küldtek. Elintézzük mi a páncélosokat is, a gyalogságot is... Küldjön csak ki minket, ahogy a helyzet megkívánja – mondta büszkén, sértett hiúságát védve. – Az én fiaim megbízható harcosok, nem hagynak cserben. Én bízom bennük, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Ez jó. S mi lehetne még jobb annál, ha a katonák is bíznak a parancsnokukban!

– Ők bíznak bennem, zászlóaljparancsnok elvtárs, kérdezze csak meg a politikai tisztet – szakított félbe Ugrjumov.

A sarokban meghúzódó fiatal fiú úgy állt ott mosolyogva, mintha azt mondaná: „természetesen, ez így van". Amikor tekintetünk találkozott, észbe kapott, s tisztelegve jelentkezett:

– Georgijev, politikai tiszt.

– Rendben. Várjanak egy kicsit, még át kell néznem ezeket a papírokat. Aztán beszélgetünk.

Ugrjumov engedélyt kért, hogy rágyújthasson, s azon nyomban szűzdohány erős füstje csapta meg az orrunkat. Gyakori, mély szippantásokkal mohón szívta az újságpapirosból sebtiben csavart ujjnyi vastag cigarettát. Nagy orrlyukaiból sűrű, maró füstöt eregetett.

– Te nem vagy történetesen azonos a nevezetes Ugrjumov felderítővel?

– Igen, felderítő voltam – felelte vörösen –, de elzavartak a felderítőktől.

– És miért?

– Ha megengedik, elejitől fogva elmesélem, úgy, ahogy volt. Biztosan nem hallották még – kezdte komótosan. – Kimentünk egyszer felderítésbe. A faluban, ahová mentünk, még nem voltak németek. Egy kolhozparaszt elmondta, hogy a németek a szomszéd faluban vannak. Parasztruhába öltöztem, és húsz katonámat otthagytam a faluban, én pedig a németek után mentem. Nyilvánvalóan sokáig barangoltam, mert amikor visszatértem oda, ahol a fiúkat hagytam, a faluban már a németek rendezkedtek be. Keresem a mieinket, de nyomuk veszett. Idejében elpárologtak. Kószáltam a faluban, tüzet kértem német katonáktól, és csupán estére kerültem vissza a törzshöz. Mindent jelentettem, amit láttam. Parancsnokom szidalmainak nem volt se vége, se hossza, s végül is leváltott a beosztásomból. „Katonákat azért adnak a parancsnok keze alá, hogy vezesse és bevesse őket különböző harci feladatok végrehajtására. S te elmentél, a katonákat pedig cserben hagytad" – mondta búcsúzóul, s elbocsátott...

– Most azonban remélem, nem hagyod ott a katonáidat, nem lesz baj veled? Helyezd el a házakban az embereket, pihenjetek. Hogy mi lesz a dolgod, reggel megtudod – szakítottam félbe.

Két gránát vijjogva csapódott be a falu közepén, s nagy dörejjel robbant egymás után. A légnyomás kivitte az ablaküveget. Az asztalon a gyertya megremegett, pislákolt, de nem aludt el.

– Hangjából ítélve legalább 105 milliméteres – jegyezte meg csendesen Rahimov, s az ajtó felé indult. – Megnézem, hol robbant, zászlóaljparancsnok elvtárs, és vannak-e áldozatok.

– Az ördögbe is, kitörik az ablakot, kihűtik a szobát! – mérgelődött Bozzsanov, és sátorlappal függönyözte el a nyílást.

Reggelig a német tíz-tizenöt percenként két-három gránátot eresztett ránk.

Másnap délelőtt tíz óra felé nyugaton ágyúzás kezdődött. Mindenki az utcára sietett. Figyeltük az össztüzet. Még nem csitult el a becsapódások döreje, amikor újult erővel folytatódott. Körös-körül dübörgött, nyögött a föld. Jadrovótól balra hevesen lőtték a mieinket. Mintegy két tucat ellenséges repülőgép körözött a levegőben. Az erdő fölött időről időre kis bombákat dobáltak le, zuhanórepülésben, ólomesővel borítva mindent. S fölöttünk magasan két hosszú szárnyú, szitakötőszerű repülőgép lebegett, mint héja az áldozata fölött, szinte függött a levegőben, figyelte, hogy mi történik a földön, és tanulmányozta a terepet.

– Szeretném tudni, hová irányítják a fő csapást? – kérdezte Bozzsanov.

Bal felé mutattam...

Felhívott a tábornok.

- Az első csapásokat Kaprovra mérte az ellenség. Kétszer verték vissza a rohamot. De elszántságukat megtörni nem sikerült. Most, úgy vélem, Jadrovo ellen fordul. Készüljenek fel – figyelmeztetett csendesen a tábornok. – Igen, és még valami: tegnap az ön rendelkezésére bocsátottunk egy páncélelhárító osztagot. Hol vannak most?

– Itt vannak, tábornok elvtárs.

– Azonnal küldje őket Jadrovóba. Jelinnek nagyon kevés az embere, ezzel befoltozhatnak egy lyukat – parancsolta Panfilov.

Hívattam Ugrjumovot, s közöltem vele az új parancsot.

– Főhadnagy elvtárs, már régóta szerettünk volna az önök katonáival együtt harcolni, de sehogy se sikerült – mondta búcsúzóul mosolyogva.

– Szerencsés utat, fiúk! Remélem, még találkozunk.

Álldogálunk az utcán. A robbanásoktól körös-körül remeg a föld. Valahol elöl súlyos harcok folynak. A levegőben repülőgépek köröznek. Amikor megpillantják odalenn áldozatukat, zuhanórepülésbe csapnak át, ledobálják bombáikat, majd újra a magasba húznak.

Minden recseg, ropog, süvít... Óráról órára fokozódik a harc; erősödik a dörgés, dübörgés. Az erdő fölött sűrű fekete füstoszlopok. Jadrovo és Duboszekovo

körzetében folyik a küzdelem. Elöl heves kézitusába bocsátkoztak az ellenséggel hadosztályunk ezredei. Életre-halálra folyik a harc. Állásainkban várakozunk. A tábornok minket távol tart a harcoktól – a második lépcsőben vagyunk. A katonák lövészárkokat ásnak, készülnek a harcra. Megállnak, hallgatóznak, hogy mi történik ott elöl, aztán újult erővel, nagy buzgalommal lapátolnak tovább.

A falu szélére megyek. Elhaladok egy harminc év körüli katona mellett, aki – a harci zajokra fülelve – lapátjára támaszkodik. Rákiáltok:

– Mit bámulsz, Kurbatov?

Összerezzen a hangra, s elmosolyodik.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, ha az ember maga is részt vesz a harcban, nem sokat hall, nem sokat lát, de ha távol van tőle, félelmetesnek látszik.

– Milyen ostobaságokat fecsegsz itt összevissza? Ha neked, tapasztalt sasnak félelmetes, akkor milyen másoknak? – tréfálkozott Bozzsanov, aki mögöttem lépdelt.

– Hát ha én sas vagyok – felelte zavartan Kurbatov –, akkor ön, politikai tiszt elvtárs, oroszlán.

– Elég legyen fiúk, mert így a „kakukk dicséri a kakast, hogy a kakas dicsérje a kakukkot"... Ma vagy holnap nálunk is elkezdődik a bál. Akkor majd meglátjuk, ki lesz a sas és ki az oroszlán.

Felmásztunk a dombtetőre, és körülnéztünk. A harc nem csendesedik, ellenkezőleg: még hevesebbé válik. Pár perc sem telik el, amikor a nyugtalan Bozzsanov izgatottan kérdi:

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, miért álldogálunk itt?

– Beszélgetünk a háborúval – feleltem.

– Tanulmányozza a helyzetet? – tekint rám még mindig izgatottan.

Rá se nézve kiáltom: – Hallgass hát!

– Jó, nem zavarom meg elmélkedésében – feleli sértődötten.

Rahimov egy szót sem ejt. Rásandítok: elmerült a gondolataiban.

– Ott, látja? Most csapásra készül – jegyzi meg Bozzsanov, s már elfelejtette sértődöttségét.

– Habibulla, kérdezd meg telefonon, hogy mi történik ott! – küldöm Rahimovot a törzshöz.

Gyorsan megfordul, és már indulna is, de én még visszatartom.

– Ha megkezdődött a támadás, fogj hozzá, készítsd fel a mieinket.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs! És hogyan értesítem önt?

– Hamarosan mi is megyünk...

A peremvonalban

A Mikanyino felé vezető úton tizenhét katona menetel. Az élen Petya Ugrjumov hadnagy. Semerre sem tekintve, nagy léptekkel megy, mintha a távolságot mérné.

Vékonypénzű, sápadt fiatalember szaporázza hátul: Grigorij Georgijev, a politikai tiszt...

A tüzérségi lövedékek meg a repülőbombák tompa robbanásai nyomán feketetüzes szökőkutak törnek a magasba, surrognak az aknák, fütyülnek a golyók, lángban állnak a házak. Elöl lövészgödörtől lövészgödörig futó alakok bukkannak fel. A figyelőpontokról feszülten a távolt kémlelik a parancsnokok. Az árkok szabdalta kopár mezőkön heves harc folyik.

Tizenheten vannak ők, a páncélelhárítók. Mikanyino falunál foglaltak állást. ... Súlyos teherrel katonák közelednek a Sztrokovo falunál ívelő hídhoz. Vezényszóra gyorsan szétoszlanak, s négyszögletes dobozokat húznak maguk után a havon. Van, aki felmászik a hídra, más a híd alá kapaszkodik, felkúszik a tömzsi hídpilléren az alacsony feszítőkorlátokra. Keresgélnek, rendezkednek, és valamit odaerősítenek; villannak a fejszék, szögeket vernek a kalapácsok, az emberek drótokat kötöznek. Mintha buzgón javítanának, szerelnének valamit...

De nem! Műszakiak aknázzák alá a hidat. Azt parancsolták nekik, hogy amikor odaérnek az ellenséges harckocsik, robbantsák fel.

Tizenegyen vannak.

Az pedig, aki az egyik csoporttól a másikig szalad: a parancsnokuk, Ivan Berjozin hadnagy. Kezével magyaráz, mintha azt mondaná, hogy rosszul csináltatok mindent; kiabál az emberekre, s megköveteli, hogy pontosan úgy végezzék el a munkát, ahogyan azt ő parancsolja.

És amaz, aki puskagolyóként röpül ki a lövészárokból, hátrafelé szalad, majd tíz lépés után mint a kő zuhan le, aztán újra felugrik, szalad, lefekszik, megint szalad – egészen az erdő széléig –, ő a mi régi ismerősünk, Muhametkul Iszlamkulov hadnagy. Hívatták az ezredtörzsbe...

... Az erdő sűrűjében ponyvával lefedett szekerek állnak. Az elébük fogott lovak a hóra szórt széna maradványait szedegetik fel. Távolabb, a hatalmas fenyőfák alatt, egymástól húsz-harminc méterre, tábori konyhák füstje száll. Minden gulyáságyú mellett ott állnak a szakácsok, elnyűtt bekecsük fölött valaha fehér köpenyben, kezükben merőkanál, körülöttük néhány katona: van, aki fát vág, s van, aki a hasábokat rakja a tűzre, vagy tisztítja a fagyott burgonyát. Ez itt a zászlóalj „élelmezési részlege", ahol az ebéd készül.

Duboszekovo mögött, az erdőszélen mint cipó terül el a behavazott domb. Ide vezetnek a távbeszélővonalak. Ez az ezredparancsnok figyelőpontja. A domboldalba egy keskeny, gerendákkal borított fedezéket ástak, a gerendázatba kis ablakot vágtak. Háromlábú állványon szarv alakú szögtávcső áll, a deszkalócákon néhány tábori távbeszélőkészülék hever sárga bőrtokban, meg egy rádió-adóvevő kis antennával. A fedezék közepén egy kis asztalkán viaszgyertyák égnek.

A szögtávcső szemlencséjéhez hajol az alacsony termetű, sovány, beesett arcú, keskeny bajszú ezredes. Ha állandóan hunyorgó szeme nem lenne világoskék, bőrének színe alapján az ember azt hihetné, hogy a perzselő Kara-Kumból jött türkmen. Ő Kaprov, aki korban és szolgálati éveinek számát tekintve is a legidősebb ezredparancsnok a hadosztályban.

Az ezredes szemléli a harcmezőt, és meg sem fordulva adja ki utasításait és parancsait.

Két tüzérosztag azonnal hajtson végre tűzösszpontosítást Duboszekovo északi peremére... Megint ott a gyalogság a harckocsikkal!... Mozgás!... Így, így, jól van. Közöljék Molcsanov századossal: páncélosok és gyalogság az állomáson, nyisson tüzet; most már csak a saját erőire és eszközeire számítson... Parancsolják meg a tüzéreknek, hogy mérjék be annak a tüzérosztálynak az állásait, amely tűz alatt tartja a ... számú magaslatot, és semmisítsék meg. Semmilyen körülmények között ne mozduljanak helyükről, tüzeljenek. Most ellenlökést végrehajtani annyit jelent, mint felfedni az állást... Azonnal vigyenek oda harckocsi elleni kézigránátokat, és osszák szét a harcosok között...

... A megfigyelőpont fedezékébe belép Panfilov tábornok, kíséretében van a szikár, kissé vézna, de büszke tartású tüzéralezredes. Ha nem viselné a gondosan varrt és jól szabott katonai uniformist, a filozofikus szenvtelenséggel mosolygó Voltaire szobrára emlékeztetne: „e bűnös világon minden mulandó, és a halált senki sem kerülheti el..." Az alezredes: a hadosztály tüzérezredének parancsnoka - Georgij Fjodorovics Kurganov.

- Vezérőrnagy elvtárs, a rám bízott ezred...

- Jó napot, Ilja Vasziljevics. Jó napot - szakítja félbe Kaprovot a tábornok, s kezet nyújt neki: - Üljön le kérem, üljön le, Ilja Vasziljevics - tessékeli Panfilov.

Aztán kényelmesen kigombolja rövid bundáját.

- Nos, az a helyzet, Ilja Vasziljevics...

- Én, tábornok elvtárs...

- Ön ezredes, de becsületemre, Ilja Vasziljevics, ami a tetteket illeti, sem tábornok módra, sem ezredes módra nem jövünk ki egymással. Mi erről a véleménye, jóuram?

- Tábornok elvtárs...

- Én 1938 óta vagyok tábornok - szakította félbe emelt hangon Panfilov -, de ilyenben még nem volt részem. A Ruza terepszakaszáról visszavonult, Volokalamszkot feladta, és a maga balszárnya!... Ön ma átengedte az állomást az ellenségnek...

- Én nem adtam át, tábornok elvtárs, elvették tőlem...

Erre Kurganov hangosan felnevet, Panfilov is elmosolyodik.

- Vagyis, ön szerint, elvették? - kérdi.

- Pontosan, tábornok elvtárs! Harcszabályzatunk a visszavonulásról is rendelkezik. Mi, az ellenség nyomasztó erőfölénye miatt rendezetten visszavonultunk, úgy, ahogy kell...

– Vagyis a szabályzat szerint?

– Igen, tábornok elvtárs!

– Tehát a szabályzat szerint, ezredes elvtárs? De azt tudja-e, hogy a mi szabályzatunk megtiltja a visszavonulást az elöljáró parancsnok engedélye nélkül?

– Hm... igen, tábornok elvtárs...

– Tudja-e, Ilja Vasziljevics, Nagy Péternek van egy mondása: „Ne tekintsd a szabályzatot merev építménynek, mert abban csak a rend van leírva, s nem az idő, a helyzet és az esetek." Ön, Ilja Vasziljevics, ne fedezze magát a szabályzattal, annál is kevésbé, mert nem önt szolgálják. Elhatározásait inkább a kialakult harchelyzet alapján indokolja!

– Ő már megmondta, tábornok elvtárs, hogy nem adta fel az állomást, hanem elvették tőle. Szerintem ez becsületes és konkrét elemzés – mosolyog Kurganov.

– Nos, a filozofálgatásból elég volt. Mert mit is mondott Csapajev? „Fütyülj a szavakra, és felejtsd el őket!" Inkább nézzük meg, mi megy itt végbe önnél. Mert Kurganov elvtárssal nem jókedvemben jöttem önt üdvözölni. Jelentse világosan a helyzetet.

– A helyzet, tábornok elvtárs, őszintén szólva, nem valami rózsás, sőt, pocsék. Nézze meg a térképet, tábornok elvtárs...

– Minek a térkép? Hiszen a peremvonalban vagyunk. Inkább mutassa meg a helyszínen. Térképet tudok olvasni...

Egy órán belül visszatértek a figyelőpontra. Mindhárman komorak és elgondolkodóak.

– Hát, Ilja Vasziljevics, mindent megmutatott, ahogy kell. A német nagyon magába szeretett! Szerelmetesen körülölelte önt, és karjait most mozdítani sem tudja. Panaszkodik, hogy rosszul mennek a dolgok, pedig én elégedett vagyok. Kösse le őt ily módon estig, éjjel aztán a német újra átcsoportosít, reggel pedig újra nekifog, hogy önt csépelje.

– Nem tudom, tábornok elvtárs, ha még tovább így szorít minket, kibírjuk-e?

– Mi az, hogy „kibírjuk-e"?! – szakította félbe szigorúan Panfilov. – Ön azt a parancsot kapta, hogy tartson ki!

– Jelentem, kitartunk!

– Ha ön nem veszti el a fejét, akkor az ellenség ma nem fog komolyan támadni, annyira összegabalyodott a harcban. Várjon estig, csoportosítsa át az erőit, s holnap reggel pörköljön oda neki, amikor újra támadni kezd. Számunkra a harckocsik a veszélyesek. Az egész tüzérséget helyezze nyílt tűzállásba.

– És az én tüzérségem, tábornok elvtárs? – kérdi nyugtalanul Kurganov.

– Igen, az ön tüzérségét is.

– Lőjenek közvetlen irányzással az ellenséges harckocsikra.

– Akkor egyetlen nap alatt elveszthetjük az egész tüzérségünket.

– Valamit természetesen elveszítünk. De nem az egész tüzérséget.

– Az egész tüzérséget közvetlen irányzásra, az utolsó lövegig, kivéve az én tartalékomat!

– Értettem, tábornok elvtárs!

– Számunkra az a legfontosabb, hogy holnap megütközzünk a némettel, rákényszerítsük, hogy vesse be azt a két ezredet, amely Ivanovo körzetében és Volokalamszktól nyugatra áll. Mert a közelben más tartalékai egyelőre nincsenek. Ezen a vonalon kell a hátába döfni, aztán majd meglátjuk, hogyan fog utánunk bicegni. Megértett engem?

– Megértettem, tábornok elvtárs.

– Ön itt marad – fordult a tábornok Kurganovhoz –, én meg elmegyek Jelinhez és Sehtmanhoz. Az ő ezredeiknek sem valami fényes a helyzetük, különösképpen Jeliné nem az. A német ma egész nap tüzérségével és légierejével veri, vágja Jadrovót, Mikanyinót, Csencit, az országút felé tör fáradhatatlanul.

Szürke, ködös reggel. Mint tegnap, most is fülsiketítő ágyúzás... mint tegnap, most is heves harcok... Dél felé a köd feloszlott, kisütött a nap. A levegőben megjelentek a repülőgépek. Köröznek, kiszemelik a célt, felszállnak, lecsapnak zuhanórepülésben, bombáznak...

Berjozin hadnagy egyik lövészgödörtől a másikig fut. A híd előtt, akárcsak Osztasovóban, az út árkaiban felfordult motorkerékpárok hevernek, itt-ott meg szürke köpenyes hullák. A német csatárlánc...

– Lövészgödörtől lövészgödörig futva tüzeljetek! Két-három lövést leadni, aztán futás a másik gödörhöz, különben elpusztítanak benneteket! Szaporán! Ivanov, mit lövöldözöl vaktában? Célozz pontosan, majd adok én neked elfecsérelni a lőszert...

Így fut egyik katonától a másikig, egyik lövészgödörtől a másikig...

A műszakiak állására egy tüzérosztály nagy űrméretű lövegeinek gyorstüze zúdul; mintha száz és száz boszorkányból álló kórus üvöltene, aztán feldübörög a mesebeli óriás dob, majd tucatnyi lángnyelv és feketéllő tűzoszlop tör a magasba... Csikorgással, bőgéssel, hatalmas teknősbékák módjára kúsznak a harckocsik...

– Előkészíteni a gyújtózsinórt, ellenőrizni a vezetéket! – parancsolja Berjozin hadnagy. – Figyeljetek rám!

A vezérgép a hídhoz ér, megáll, háromszor is tűzsugarakat okád a lövegből, kattog a géppuskája, és magabiztosan felkúszik a hídra. Még három harckocsi követi... Műszakiaink a híd alá futnak. A hídon lassan, óvatosan kúsznak a harckocsik. A vezér már-már „átlépi" a hidat, s hernyótalpaival dagasztani kezdi az országút sarát. De ebben a pillanatban Berjozin hadnagy vértől bemocskolt feje kiemelkedik a lövészárokból. Arca sáros, szeme haragos, ajkát összeszorítja. Kinyújtott jobb kezét hirtelen lerántja. És ebben a pillanatban vakító fény villan, mintegy szétfeszítve a völgyhajlatot, fülsiketítő robajjal hatalmas szürke füstgomolyok burkolják be a hidat. Mintha felhőből csodálatos alakú hegy nőtt volna ki a föld fölé. Nem lehetett látni sem a hidat, sem a harckocsikat, sem Berjozin hadnagyot.

... Ugrjumov hadnagy és Georgijev politikai tiszt egymás mellett állnak, és a

lövészárok falának támaszkodnak. Ugrjumov lábujjhegyre áll, nyújtogatja a nyakát, aztán megkérdi Georgijevtől:

Mit lát ott, politikai tiszt elvtárs?

– Hogy mit? Jönnek, egyre csak jönnek. Nyomnak minket, Petya, nyomnak a gazemberek, csoportosan vetik el magukat, aztán csoportosan ugranak talpra... Ott meg harckocsik tűntek fel...

– Nem az én termetemhez mérték ezt az átkozott lövészárkot – szól bosszúsan Ugrjumov, és lehajolva lába alá rak két üres töltényesládát. És miután felmászik rájuk, még hozzáteszi: – Tegnap óta magammal cipelem ezeket. Ej, anyám, miért szültél te engem ilyen kicsinek?! – s Georgijev mellett terem.

– Ne búsulj, Petya. A magasság nem minden. Kicsi a bors, de erős.

– Ha-ha-ha! Ez aztán jó!! A termet nem minden. Szófia beszéd.

– Az igazságot mondom. Érts meg, Petya – mormolja zavartan Georgijev, mert látja, hogy valami bolondságot mondott. – Egy-két esztendőcske alatt te legalább két hüvelyknyit nősz. Még nagyon fiatal vagy, még nősz, igen, nősz...

Közben egy sereg puskagolyó fütyült el a fejük felett, s a katonák önkéntelenül is behúzták a nyakukat.

– Tudja-e politikai tiszt elvtárs, hogy mit gondolok?

– Nem tudom. De te vagy a parancsnok, neked kell határozni!

– Azt gondolom, hogy nekünk hősiesnek kell mutatkoznunk.

– Éspedig hogyan?

– Látja, húsz harckocsi egyenesen a mi lövészárkaink felé tart. Mindannyiunknak van egy köteg páncélelhárító gránátja. Nagyon nehezek: öt-hat méternél messzebbre nem dobod el. De mi várunk egy kicsit, s csak amikor a lánctalpak a mellvédet kezdik kotorni, csak akkor hajítjuk a gránátköteget egyenesen a hasuk alá. Politikai tiszt elvtárs, istenemre, feltétlenül kizsigereljük őket!

– Rajta, Petya! Te a jobb oldalon, én meg a bal oldalon fogok vezényelni, és példát mutatunk.

– Rajta, politikai tiszt elvtárs!

... A harckocsik laza alakzatban közelednek. A lövészárkokban rejtőző harcosok behelyezik a gránátokba a görbe, cigaretta vastagságú gyutacsot. Az első harckocsi nagy csörömpöléssel kúszik az árok felé – a katona felemelkedik, és odavágja a gránátköteget. Robbanás villan a harckocsi alatt. Még átgördül az árok fölött, forog, megáll, majd lángok csapnak ki belőle...

És néhány percen belül húsz máglya ég a lövészárkok felett. A szárnyakon golyószóróink meg csak tüzelnek, s a földre szorítják a harckocsikat követő német gyalogságot.

Az árok fenekén hátrabillent fejjel, arcán gyermeki mosollyal fekszik Pjotr Ugrjumov.

... Iszlamkulov hadnagy az ezredtörzstől visszatérőben megállt a zászlóalj konyhájánál az erdőben. Most ott ül egy üres élelmiszeres ládán, és scsít kanalaz.

– Hadnagy elvtárs! Németek a tisztáson – fut oda egy katona.

– Fegyverbe! – adja ki a parancsot Iszlamkulov, félretolva a csajkát.

A katonák felkapják puskájukat, a hadnagy meg felsorakoztatja, s kivezeti őket az erdő szélére. S valóban, az erdő másik oldaláról a tisztás felé jön a német csatárlánc, álcázó köpenyekben vannak. Iszlamkulov egymástól öt-hat méternyire a vastag fatörzsek mögé állítja fel az embereket, ő maga középen marad, s egy fenyő törzséhez simul. Amikor a németek a tisztás közepére érnek, kiadja a parancsot:

– Tűz!

A parancsra eldördül húsz puska sortüze.

– Tűz!

Újra meg újra sortűz...

A hátulról előtörő ellenséges géppisztolyos katonákat megsemmisítik vagy szétszórják az erdőben.

Meghiúsították a váratlan támadást.

... Elöl a vasútvonal töltése húzódik szabályos ívként a látóhatáron. Néhány vörös téglás épület ágaskodik a vörös cseréptetők alatt. Mellettük csíkos darvakként nyújtogatják nyakukat a sorompórudak. A pályatest feljárójánál póznákon, golyóktól és repeszektől átlyuggatott téglalap alakú tábla lóg: „Vigyázz, ha jön a vonat!"

Ez Duboszekovo vasúti kitérőállomás.

A lövészárkokat és lövészgödröket belepte a hó. A gödrökben bekecsben, puskájuk mellett fekszenek a mellvéden a katonák – céloznak és lőnek; amikor újra töltik a puskát, leheletükkel melengetik ujjaikat, amelyeket tűzként éget a hideg fémzávárzat. Aztán újra céloznak és újra meghúzzák a billentyűt. Lövés, lövés... Hátul eldördül a tüzérségi össztűz. Elöl, a német csatárlánc kellős közepén robbanások szökőkútja, sokan elbuknak és többé nem kelnek fel, sokan visszafutnak, repülnek a levegőben a sisakok, repülnek a zubbonyok, csizmák, nadrágszárak, groteszk köpenyszárnyak.

A gyalogság előtt haladó néhány harckocsi csigaként pörög, sűrű, fekete füstbe burkolózik, s megcsonkítottan mozdulatlanságba dermed...

– Ez aztán nagyszerű! – kiált fel egy magas, jóképű barna férfi, gallérján három négyszöggel. Bekecse kigombolva, füles sapkája a tarkóján, göndör fekete haját fújja a szél, vékony szíjon mellén himbálódzik a látcső. – Nagyszerű fickók a mi tüzéreink! Nagyszerűek! – kiáltja. – Egyenest telibe találták a fasisztákat!

Veregeti a mellette álló katona vállát, gallérjánál fogva rángatja, s boldogan mondja neki:

– Hát, látod-e, hogy dolgoznak a mieink? Hát te, testvér, te se aludjál.

Ő Vaszilij Klocskov, a Kaprov-ezred negyedik századának politikai tisztje. Heves ellenséges tűzben tört át a Duboszekovónál védekező szakaszhoz.

Huszonnyolcan voltak.

Egyszerre csak mennydörgésszerű robajjal száz löveg össztüze reszkettette meg a földet. Sípolva vagy búgó suhogással repültek a lövedékek, üvöltve az aknák. Tüzérségünk tüzelőállásainál száz és száz becsapódás. Tompán csapódtak be a romboló gránátok, éles csattanással a repeszhatásúak, a tüzes fémzáporban kifordult a föld, és sűrű fekete forgószélként emelkedett a magasba. Tűzvörös sugárként világítva srapnellek robbannak, sivítanak a szertefröccsenő lövedékek, és szürke füst bodor felhőit hagyják a levegőben.

A lövések, sivítások és üvöltések fenyegető-baljós szimfóniája és az ágyúdörej kivétel nélkül mindenkit megsüketített vagy húsz percre. Minden összeomlott az erdőszélen, ahonnan közvetlen irányzással lőttek tüzéreink a harckocsikra. Egyre sűrűsödött az erdő szélét beborító fekete köd.

– Nézzétek elvtársak, mi folyik ott! – kiált Klocskov. – Nézzétek, hogy rávetette magát a tüzérségünkre! El akarja pusztítani a tüzérségünket, hogy utat nyisson a harckocsijainak...

Amikor Klocskov meglátta az erdő fölött repülő ágyúkerekeket és a figyelőpont fedezékének gerendáit, amelyeket a nagy űrméretű robbanóbombák vetettek szét, dühödten mormolta maga elé.

– A fenébe! Ej, az átkozottak! Eddig bizony meg tudták szorongatni a mieinket.

– Politikai tiszt elvtárs! – kiált fel a katonája. – Repülők!

Mint a dögkeselyűk, hármasával, ötösével jönnek.

– Mindenki a helyére! Parancsnokok, hozzám! – kiáltja Klocskov.

Parancsára a katonák elfoglalják helyüket a lövészárkokban. Az odafutó parancsnokoknak röviden odaveti:

– Befejezte a tüzérségi támadást, most repülőgépekről kezd bombázni és lőni, aztán elindítja a harckocsijait. Mindenkinek gránátot és gyújtópalackot. Egy lépést sem hátrálunk!

... Rajokban követik egymást a csatarepülők, zuhanórepülésbe mennek át, bombáznak, lőnek. Elöl motorok zúgása. Laza alakzatban, rövid megszakításokkal tüzelve, harckocsik jönnek. Mögöttünk épségben maradt lövegeink egyes lövései dörrennek. Az egyik lövedék pontosan a vezérharckocsi tornyára esik. A gép még néhány métert cikcakkol, aztán megáll.

– Ébredjetek fel, kedveseim! – kiáltja boldogan Klocskov hátrafordulva...

Aztán még néhány pontos lövés, de sok a harckocsi, és csak jönnek, jönnek...

– Úgy látszik, tüzérségünkkel rosszul állunk – mormogja bosszúsan Klocskov. Majd helyére igazítja félrecsúszott füles sapkáját. – Fiúk! Előkészíteni a gránátokat! Mindenkinek kettő jut.

A politikai tiszt végigmegy a futóárokban, minden katonához odalép.

– Mindenkinek kettő – ismétli. – Ez nem sok. Csak engedd magadhoz minél közelebb.

– Semmi baj, politikai tiszt elvtárs – feleli a harcos feszült mosollyal –, az egyiknek jó lesz a gránát, a másikat meg a gyújtópalackkal intézem el.

– Ez az! – és Klocskov jól megszorítja a katona kezét.

Egyenlőtlen harc lángolt fel a gyalogság és a harckocsik között. Míg a harckocsik nyolcvan méternyire voltak a lövészárkoktól, a katonák a lőrésekre tüzeltek. Néhány harckocsi megtorpant. Úgy látszik, a páncélra záporozó golyók eltalálták a vezetőt vagy az irányzótüzért. A többi csörömpölve egyenesen a futóárkok felé tart. Mintha már-már átgördülnének az árkon... És íme, néhány egyidejű robbanás a harckocsik alatt, és a mellvéden füst tör fel, majd kigyulladnak az első páncélosok. De az egyiknek, egy katonát agyontaposva, sikerült átkúsznia a lövészárkon... Az elesett harcos szomszédja kiugrik a lövészárokból, s utánadob egy gyújtópalackot. A harckocsi lángra lobban, de a katonát golyó találja, meginog, s visszazuhan a lövészárokba...

Klocskov a lövészgödör falára hanyatlik, és egy pillanatra lebukik a feje.

– Megsebesült, politikai tiszt elvtárs? – kérdi aggódva egy odafutó katona. – Menjen a segélyhelyre.

– Igen, valami megpörkölt itt. Nem baj, meggyógyul... Még jönnek! – A fájdalomtól elkínzott, fehér arccal fordul a katonához. – Oroszország hatalmas, de visszavonulni nincs hova – mögöttünk Moszkva!

Egy gránátköteggel a közelgő harckocsira veti magát. Aki még él, követi példáját.

Duboszekovo vasúti kitérőnél, az ágyúlövedékek és repülőbombák szaggatta csatamezőn, fennakadtak a füstölgő, lángba borult ellenséges harckocsik...

Gorjuni

Gorjuni. Húsz-harminc ház a volokalamszki országút két oldalán. Faházak, alig látszanak ki a földből, egyszerű kerítés veszi körül őket, melléképületeik is egyszerűek: átlagos Moszkva környéki falucska.

Gorjuni első lakói irtották az erdőt, méterről méterre tisztították meg a szívós gyökerektől a szántóföldet. Az erdő minden évben hátrált pár tucat métert, néhol fél, másutt egy kilométert is. Gorjuni ma a sűrű erdővel övezett szabálytalan ellipszis közepén terül el.

Ha megnézzük a térképen, akkor Gorjuni egy kis fekete pókhoz hasonlít, amelytől mint a háló ágaznak szét minden irányba az utak vékony vonalai.

Itt, Gorjuniban van zászlóaljunk fő támaszpontja és törzse. Rahimov éppen jelenti, hogy a hadosztálytól kapott közlés szerint zászlóaljunkhoz – a hadosztályparancsnok tartalékából – négy páncéltörő ágyút irányítanak át, most kérdezi, hol foglaljanak tüzelőállást.

- Helyezzük őket a falu szélére, zászlóaljparancsnok elvtárs – tanácsolja Bozzsanov –, nekünk is van két lövegünk, s kapunk négyet. Ha úgy álcázzuk a hatot, ahogy kell, a házak mögött vagy a csűrökben, istenemre egyetlen páncélos sem megy át az országúton.

Rahimov, szemöldökét összehúzva, rosszallóan néz Bozzsanovra, s berajzol valamit a térképre. Tudtam, hogy Rahimovnak is megvannak a maga elgondolásai, ő azonban, mint mindig, most is tapintatos, s addig nem szól, amíg nem kérdezik. Ezért egy kézmozdulattal elhallgattatom Bozzsanovot, és Rahimovhoz fordulok:

– És neked mi a véleményed, Habibulla?

– Engedje meg akkor, zászlóaljparancsnok elvtárs – kezdi csendesen, és elém tolja a térképet. – Úgy vélem, hogy bármilyen jól álcáznánk is a házak közt és a csűrökben a lövegeket, az első lövés után azonnal felfednék magukat. Aztán elég, ha egyetlen német lövedék vagy bomba találja telibe a házat, rögtön összedől és lángra lobban...

– De ha... – akar szólni Bozzsanov.

– Hallgass, Zsoltaj – vágtam közbe –, ha az öregek beszélnek!

Bozzsanov elpirul, Rahimov pedig, mintha bocsánatot kérne az én udvariatlanságomért, békítően csak ennyit mond:

– Amikor te beszéltél, Dzsalmuhammet, én sem szóltam közbe.

Rahimov szavaira Bozzsanov arca tűzpirosra változik, s nagy nehezen kitör belőle:

– Hallgatom, zászlóaljparancsnok elvtárs! – és zavartan még hozzáteszi: – Megengedi, hogy maradjak?

– Én nem zavartalak el. Hallgass szépen.

– Úgy gondoltam, zászlóaljparancsnok elvtárs – folytatja Rahimov –, hogy nekünk nem szabad kockáztatnunk. Szerintem a lövegeket nem magában a faluban, hanem itt az erdő szélén kell elhelyezni.

Rahimov rajzon mutatja be javaslatát, és a hat páncéltörő ágyút a falut körülölelő erdő szélére helyezi el.

– Úgy gondolom, zászlóaljparancsnok elvtárs – folytatja Rahimov, a vázlatra mutatva –, így előnyösebb lesz elhelyeznünk a lövegeket, mintha elrejtenénk őket egy csűrben. Először is, az erdő mégiscsak erdő, minden bokor álcáz, másodszor: lövegeink nincsenek lerögzítve, szabadon lehet velük manőverezni, harmadszor: a terep adottságai szerint mélységben tagolhatjuk őket, negyedszer: lövegeink egymást kölcsönösen tudják támogatni és tűz alatt tartani az országutat az erdő kijáratától egészen Gorjuniig... Én már jártam ezeken a helyeken, zászlóaljparancsnok elvtárs, ahol a lövegek tüzelőállását kijelöltem. A tüzelési szektorok lehetővé teszik a lövegek számára az együttműködést úgy, ahogy lerajzoltam.

– És mit szólnak a tüzérek?

– Én elmondtam nekik a javaslataimat. Azt hiszem, ha ön eszerint határoz, nekik nem lesz ellenvetésük.

Még egyszer megnéztem Rahimov vázlatát.

– Meggyőztél, Habibulla – mondtam. – Ha egyszer így határoztál, eridj te magad, helyezd el a tüzéreket, és add ki nekik a feladatot.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs. Távozhatok?

Amikor Rahimov elment, Bozzsanov zavartan nézegette a tervet.

– No lám – mondtam neki –, és te az első lövés után a házakba és a csűrökbe akartad eltemetni a lövegeinket.

– Igen, zászlóaljparancsnok elvtárs – felelte nagy sóhajjal –, szóval... Okos a mi Habibullánk, okos, zászlóaljparancsnok elvtárs...

– Menj csak, szaladj Rahimov után, s a helyszínen beszéljétek meg, hogyan lehetne három állványos géppuskát is felhasználni a te századodból. Aztán gyertek vissza jelenteni.

Egyedül maradtam.

Egy gondolat nem hagyott nyugodni: „Miért kötöttem Tankov hadnagy századát a házak palánkjaihoz?..." Parancsom szerint a katonák már két napja kaparják a fagyott földet, lövészárkokat ásnak a házak és csűrök alatt... „Egyetlen telitalálat – s a ház leomlik vagy kigyullad" – figyelmeztetett Rahimov... „Te el akarod temetni a lövegeinket – vádoltam Bozzsanovot, én magam pedig hamarosan eltemetek egy egész századot!..."

– Megengedi, zászlóaljparancsnok elvtárs?

Megrezzentem. Tankov hadnagy állt előttem.

Nemrég került zászlóaljunkhoz a harcképtelenné vált Popov századparancsnok helyett. Szergej Tankov középtermetű, jó kiállású barna férfi volt, homloka magas, szeme szigorú, sötétkék, orra pedig lapos, akaraterőt sugárzó álla előreugró. Külseje valahogy önkéntelenül is megmaradt az ember emlékezetében.

Engem mindig zavarba ejtett nem harctérre való értelmiségi pedantériája és hangsúlyozott civil udvariassága. Ő is gyanakvó volt velem szemben. Úgy éreztem, hogy tanulmányoz engem. Magamban csak afféle „irodás tisztnek" neveztem. Valahogy mindig csak futólag és „önözve" beszéltem vele. Nem volt meg köztünk az a harctéri, szigorú, kissé durva közvetlenség, mint Szemjon Krajevvel, Dzsalmuhammet Bozzsanovval és más alárendelt, és velem mégis egyenlő katonabajtársammal, barátaimmal.

Szemlátomást mindketten feszengtünk, nem tudtuk, hogyan kezdjük a beszélgetést.

– Hát, te vagy, Szergej? – zavartan és családiasan hangzott ez a „te". – Akarsz valamit mondani?

– Jelenteni szeretnék önnek, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Ez a „jelenteni szeretnék" engem végleg kizökkentett a kerékvágásból.

– Hát igen, a katona nem „mond", hanem „jelent" – javítottam ki magamat. – Nos, jelents!

Tankov érezte bizonytalankodásomat, dadogni kezdett, de zavarát leküzdve jelentette:

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, Bozzsanov elvitte az erdőbe a géppuskáit, új állásokat választ ki, pedig itt már kiástuk és álcáztuk a géppuskafészkeket, ahogy ön parancsolta. Hogyan, zászlóaljparancsnok elvtárs, mi géppuskák nélkül maradunk?...

– Kapnak géppuskákat. Ön pedig menjen az erdőbe. Úgy határoztam, hogy nem a faluban helyezkedünk el.

– És a lövészárkok, amiket ástunk? – tört ki Tankov.

– Tartalékállások lesznek, minden eshetőségre...

Ismertettem Tankovval Rahimov tervét, s megparancsoltam:

– Menjen az erdőbe, nézzen körül a terepen, jelölje ki a szakaszok állásait. Közösen fogjuk kereszttűz alatt tartani a Gorjunihoz vezető utakat.

Tankov elment. Nekifogtam, hogy rávezessem a térképre végleges elhatározásomat és a jelmagyarázatokat.

Eszembe jutottak a tábornok szavai: „Nem könnyű dolog dönteni a parancsnoknak. Soha nem szabad figyelmen kívül hagyni az emberek tanácsait..."

Délben Gorjuniba egy fekete lovon megjött Vitalij Ivanovics Markov alezredes, hadosztályunk tüzérparancsnoka. Az alacsony termetű, egyenes orrú, hunyorgó férfi nem látszott negyvennél idősebbnek. Leszállt a nyeregből, kezet rázott velem.

– Engem küldött önhöz a tábornok. Őt a hadseregtörzsbe hívták.

Amikor beléptünk a kunyhóba, mindenki felállt, hogy üdvözölje az alezredest. Markov mindenkivel kezet fogott, ráérősen levetette köpenyét, végigsimította szőke haját, s inkább kérve, mint parancsoló hangon mondta:

– Fiúk, menjenek sétálni, nekem beszédem van a zászlóaljparancsnokkal.

A tisztek és a katonák szótlanul kimentek.

Markov kiterítette térképét az asztalra, s miután megszemlélte, így szólt:

– Nehéz a sorunk, de őszintén szólva jól verekednek az emberek. Már második napja tartóztatjuk fel az ellenséget. Sok embert és technikát vesztettünk, de még verekszünk. Jól dolgoztak ma a repülőink, s nagyon sokat segítettek nekünk...

Markov részletesen megmagyarázta a térképen a helyzetet, megmutatta, hol melyik ezred harcol, hol és mikor hatolt be védővonalunkba az ellenség. Tüzéri pedantériával vezetett munkatérképén az arcvonal kanyargós folyóra emlékeztető nagy cikcakkokban húzódott.

Aggódva beszélt arról, hogy alkonyatkor az ellenség bevetheti második lépcsőit, amelyeket – úgy látszik – repülőink bombái megkíméltek. Markov félt, hogy a mieink nem tartanak ki estig. Elmondta, a tábornok a parancsnokhoz ment, hogy segítséget kérjen, vagy engedélyt arra, hogy az ezredeket az éj leple alatt a következő vonalba vonja vissza...

– Menjünk, nézzük meg, hogy fest mindez a terepen!

Amikor visszatértünk a törzshöz, Markov pontosan rávezette térképére a zászlóalj elhelyezkedését, a tüzelőállásokat.

– Úgy vélem – mondta összehajtogatva a térképet –, hogy alapjában véve helyes az elhatározása. Gondolom, a tábornok is jóváhagyja. Jelenteni fogom neki. Csak azt nem gondolta át, hogyan fogja a harcrendjén átengedni a csapatokat, ha a mieink megkezdik ma a visszavonulást.

Teleírtunk jó néhány papírlapot, latolgattuk a lehetséges változatokat.

– Nos, már csak sikert kell kívánnom önnek – mondta búcsúzóul. – Részletesen jelentem a tábornoknak, amit közösen határoztunk.

Megköszöntem a tanácsait.

„Marija Ivanovna"

Mint erős viharban a tenger hullámainak zúgása, úgy hallatszott ide a távolból a harcok szüntelen fenyegető dübörgése. Gorjuni fölött egymás után húztak el repülőszázadaink. Alacsonyan repültek, szinte az erdőhöz simulva. Fölöttünk, a felhők közt, mint a viharmadarak szálltak kis vadászrepülőink, fedezve a csatarepülők harctevékenységét. Izgatottan, lelkünk mélyéből üdvözöltük légi harcosainkat...

– Most aztán megkapja a fritz a magáét, zászlóaljparancsnok elvtárs! – és mint egy gyerek, ugrándozott az örömtől Bozzsanov. – Nézze csak, zuhanórepülést végez, s jönnek, még egyre jönnek.

Telefonhoz hívtak.

– Momisuli elvtárs?

– Parancs, tábornok elvtárs.

– Hol volt olyan sokáig?

– Megnéztem az állásokat, tábornok elvtárs. Egyet s mást pontosítani kellett.

– Jól van, tegye, amit kell. En épp most jöttem vissza a gazdától. Megígérte, hogy segít minket. Egyelőre a madárkákkal segít...

– Igen, tábornok elvtárs, itt repülnek fölöttünk – vágtam közbe.

– Jó, hogy látja őket. Vitalij Ivanovics egyre önről mesél. Egyetértek önnel, de miért csak délen összpontosított? És ha a német megkerüli, s észak felől, Pokrovszkoje felől látogatja meg önt, akkor mit csinál? A háta teljesen csupasz.

– Húztam, húztam, tábornok elvtárs, de sehogy sem nyúlik.

– No nézd csak! – a mikrofonban halk nevetés hallatszott. – Azt mondja, „nem nyúlik"?...

– Igen, tábornok elvtárs.

– Hát ne húzzon semmit, hagyjon mindent úgy, ahogyan elhelyezett, de készítsen elő tartalék állásokat Gorjuni másik oldalán.

– Értettem, tábornok elvtárs, máris indulok...

– Nem, ne ön menjen. Önre szükségem lesz. Magyarázzon meg mindent az embereknek, és küldje ki őket. Nemsokára egy szépasszony látogatja meg, legyen jó házigazda.

– Milyen szépasszony, tábornok...

– Ha-ha-ha – nevetett a tábornok. – Amikor ott lesz, meglátja. Ha megérkezett, azonnal hívjon fel.

Magamhoz hívattam Rahimovot, Bozzsanovot és Tankovot.

Vázlaton szemléltetve mondtam el elképzeléseimet. A legkülönbözőbb fegyverfajtákból álló tűzpajzsunk eddig délnek, Jadrovónak irányult, ahonnan az ellensé-

get várjuk; most azonban fel kell készülnünk rá, hogy a kellő pillanatban északra, Pokrovszkoje felé fordítsuk, arra az esetre, ha az ellenség a hátország felől mérne csapást...

Amikor elmeséltem bajtársaimnak, hogy milyen zavarban vagyok, mert várok egy bizonyos szépasszonyt, akit – a tábornok parancsa értelmében – méltóképpen kell fogadnom, Tankov váratlanul hatalmas hahotában tört ki. Rá akartam morduln, de annyira szívből nevetett, hogy akaratlanul is türtőztettem magam. Előbb még szigorú szeme most csillogott. Fiatalos hév tüzelt az arcán.

– Hát ez a katyusa, zászlóaljparancsnok elvtárs! – mondta fuldokolva a nevetéstől.

– Miféle Katyusa? – kérdezte szigorúan Rahimov.

– Ez az új aknavető, reaktív lövedékekkel működik. Isten tudja, miért nevezték el „katyusának".

Jót mulattunk naivitásunkon, miután Tankov beszámolt erről az újfajta, általunk még nem ismert aknavetőről.

A tábornok hívása után egy órával megérkezett hozzám egy magas, fekete, göndör szakállú százados. Új, fehér galléros rövid bundát viselt. Fején szürke karakülből készült kubáni kucsma, bíborposztó felsőrésszel. Lábán azonban világosbarna bőrrel szegett, ócska, fekete nemezcsizmát viselt. Lenyűgözött ennek az embernek a megjelenése, öltözetének kiáltó ellentmondásossága. Így hát nem pattantam azonnal, csak akkor ugrottam fel, amikor elégedetlenkedve vetette oda: „ki itt a zászlóaljparancsnok?"

A százados összevonta busa szemöldökét, kínálás nélkül leült, s kelletlenül bemutatkozott:

– A hadosztály gárda-aknavetőinek parancsnoka, Kirszanov százados.

„Úgy látszik, nem úgy fogadtam, ahogy kell" – villant fel bennem, s hogy kikecmeregjek ebből a kellemetlen helyzetből, megkérdeztem:

– Mi a kereszt- és apai neve, százados elvtárs?

– Azt hiszem, világosan megmondtam, hogy Kirszanov százados vagyok – förmedt rám.

– Engem Baurdzsánnak hívnak.

– Hagyjuk a locsogást – szakított félbe. – Inkább fogjunk munkához.

– Értettem, százados elvtárs. Dolgozzunk. De nekem először jelentenem kell a tábornoknak, hogy megérkezett.

– Jelentse – vetette oda félvállról.

Felhívtam a tábornokot, s jelentettem. Panfilov utasított, hogy adjam át a kagylót „Marija Ivanovnának". Majdnem elnevettem magamat, amikor átadtam a kagylót a szakállasnak.

– Kirszanov százados a készüléknél, tábornok elvtárs... Jó napot... Az alegység, tábornok elvtárs... Parancsára megérkezett... Ebbe a körzetbe, a parancs szerint... Huszonöt. Összeköttetés még nincs, de egy óra múlva meglesz... Értet-

tem! Értettem, tábornok elvtárs... Igen, igen... Most... – Mindezt két fokkal halkabban mondta, mint ahogy az imént velem beszélt. – Ahogy parancsolja... Rendben lesz.

Kirszanov átadta a telefont.

– Momisuli elvtárs, „Marija Ivanovnával" magán keresztül tartom a kapcsolatot. Adjon melléje két parancsnokot. Ha lehet, etesse meg az embereket. Velem legyen hibátlan az összeköttetés. Minden csak az én parancsomra történhet. Én innen fogok a pálcával beinteni.

Miután helyére tettem a hallgatót, a százados rákönyökölt az asztalra, s előrehajolva megkérdezte:

– Főhadnagy, te itt valamiféle személyes teljhatalmú megbízottja vagy a tábornoknak?

– Miért, százados elvtárs?

– Hát, nagy tisztelettel beszélt rólad. Hm, igen... látom, a haragtartók fajtájából való vagy.

– Egyébként, tudom a nevét, százados elvtárs – mosolyogtam elégedetten, hogy sikerült a tréfám.

– Honnan tudod?

– A tábornok önt Marija Ivanovnának titulálta.

Kirszanov harsány hahotában tört ki. Ebben a pillanatban lépett be Rahimov és Bozzsanov. Miután üdvözölték őt, Kirszanov mosolyogva mondotta:

– Ez a mi új, különleges technikánk. Mi csak úgy becézzük, hogy „katyusa", „Marija Ivanovna" vagy egyszerűen: „állvány". Engem meg, ha tudni akarjátok, Szergej Ivanovicsnak hívnak...

Szergej Ivanoviccsal egy sor halaszthatatlan ügyet intéztünk el: az egyik megfigyelőjét két tisztünkkel elküldtük Kaprov ezredeshez, a másikat – Jadrovo körzetébe, Jelin őrnagyhoz, ezredparancsnokunkhoz. A szobába bevittük Kirszanov rádió-adóvevő készülékét. Rahimov elment intézkedni, hogy teremtsék meg a távbeszélő-összeköttetést parancsnoki harcálláspontunk és a vasúti őrbódétól északra, az erdőben levő rakétalöveg-osztály állásai között. Törzsünk nemcsak a távbeszélő-összeköttetés csomópontja lett, hanem a rádió-összeköttetésé is.

Kirszanov nekivetkőzött, kiterítette térképét, és komótosan kivette térképtáskájából a térképszögmérőt, a szögmérőt, a celluloid tüzérségi korongot, szögvonalzót, körzőt és egy dobozt jól kihegyezett színes ceruzákkal. Mindezt szépen elrendezte az asztalon.

– Úgy látszik, az én munkahelyem kész – mondta rám tekintve. – Most már hozzá lehet fogni a lőelemek kidolgozásához. Egyelőre térképen. Mit gondolsz – fordult hozzám –, elsősorban melyik körzetnek van ránk szüksége? Nekem csak huszonöt össztűzre van lőszerem. A tábornokotok megparancsolta, hogy takarékoskodjunk.

Odamentem a térképhez, elmondtam az elképzeléseimet, és megmutattam néhány szakaszt a peremvonalban, ahol harcok folytak. Kirszanov figyelmesen vé-

gighallgatott, rávezette a térképre a tüzérosztály állását, ceruzájával megjelölte azokat a szakaszokat, amelyeket én megmutattam, kezébe vette a szögvonalzót, a mércét, s a térkép fölé hajolva, elgondolkozva mondta:

– És most, ahogy a hohol ember mondja, föl kölletik kötni egy kicsinyég – és nekifogott, hogy végrehajtson néhány számítást.

Bozzsanov, aki egész idő alatt némán állt a háttérben, és leplezetlen kíváncsisággal figyelte a kapitányt, kiment. Lábujjhegyen visszatért, s meglepetésemre egyik kezében egy tányér harapnivalót, a másikban egy üveg vodkát hozott. Szemével az elmerült Kirszanov felé intve rám kacsintott, mintegy magyarázva, hogy „meg kell kínálni a vendéget". Helyeslően bólintottam. Dzsalmuhammet óvatosan az asztal szélére tette a tányért, s kitöltött egy fél pohár vodkát.

Kirszanov anélkül, hogy feltekintett volna, szemöldökét összehúzva mondta:

– Tele!

Bozzsanov elmosolyodott, teletöltötte a poharat, az üveget pedig melléje tette.

Kirszanov a távolságot méricskélte a térképen, egy sereg háromszöget rajzolt, aztán a térképszögmérővel, majd a celluloid koronggal mérte a szögeket, az adatokat a térkép szélére írta, újra mért, újra számolt, ellenőrizte feljegyzéseit – trigonometriai feladatok tucatjait oldotta meg.

Én pedig, mint az imént Bozzsanov, leplezetlen kíváncsisággal néztem, milyen akkurátusan dolgozik a százados. Álszerénység nélkül mondhatom, hogy nem vagyok rossz rajzoló és tüzér, de Kirszanovot megirigyeltem: elmélyülten és szépen dolgozott.

Egyszer csak zümmögni kezdett a tábori távbeszélő-készülék. Felvettem a kagylót.

– Momisuli elvtárs?

– Parancs, tábornok elvtárs.

– Hogy van „Marija Ivanovna", minden rendben? Mi van az összeköttetéssel?

– Kész, tábornok elvtárs...

– Repülőink jelentették, hogy az állomáson csapatösszevonások folynak – úgy látszik, a német második lépcsője arra készül, hogy lecsapjon Kaprovra. Két össztüzet nekik beköszöntőül.

Kirszanov gyorsan átnézte számításait, és felvette egy másik készülék kagylóját.

– Tüzelőállás, cél... Oldal... Szintező... irányzék... Belövés. Tűzkészültséget jelenteni!

Aztán odament a rádióhoz, felvette a fülhallgatót, s kezében tartva a mikrofont, elkezdte:

– „Vihar", itt „Villám". Vétel!... Cél... Belövés. Vétel!... Jól van... Figyeljétek... Jelentést kérek... Vételben vagyok.

Átadta a rádiósnak a hallgatót meg a mikrofont, leült a kis székre, s megkérdezte a távbeszélő-kezelőt:

– Tüzelőállás kész?

– Cél... Oldal... szintező... irányzék... kész! – ismételte a távbeszélő-kezelő.

– Tűz! – parancsolta Kirszanov.

– Tűz! – ismételte a kezelő.

– Lövés!

– Jobbra nulla-nulla... közelebb... szólt a rádiós.

Kirszanov gyorsan helyesbítette számításait, s a távbeszélő-kezelőhöz fordult:

– Balra nulla-nulla... Oldal... szintező... irányzék...

A kezelő megismételte a kapitány parancsát a mikrofonba.

– Kész!

– Tűz!

– Lövés!

– Találat! – kiált örömmel a rádiós.

– Tűzlegyező! – adja ki a parancsot Kirszanov.

– Tűzlegyező! – adja tovább a telefonos.

– Osztály, két össztűz, tűz!

Egészen hozzánk elhallatszik az egymást követő két dübörgés.

– Találat! – továbbítja a megfigyelő jelentését a rádiós.

– Tűz! – ismétli Kirszanov.

Ismét felhangzik két dübörgő össztűz.

– Találat! – mondja a rádiós.

– Százados elvtárs, a tábornok két össztüzet parancsolt, ön meg négyet adott – szólok izgatottan.

– Igen, egy aprócska hiba – feleli Kirszanov, s mintha magára haragudna, kiáltja a telefonosnak: – Állj! Irányzó... Feljegyezni az irányzékállást! – A telefonos továbbítja a parancsot a tüzelőállásba.

Szergej Ivanovics bűntudatos képpel fordul felém. – Tudod mit, ha a tábornok nem jön rá, ne szólj neki arról, hogy négy össztüzet adtam. Hisz rám parancsolt, hogy takarékoskodjam...

– Ahogy a közmondás tartja, százados elvtárs, „ha jó, nem kell só": ha egyszer telibe találta a fasisztákat...

– Ej, remek fickó vagy! – felpattan, és teljes erőből csap a vállamra. Csaknem a földre ülök, ő meg hahotázik. – Látom, veled lehet dolgozni... Hogy hívnak? Valahogy nem jegyeztem meg...

– Nem baj, százados elvtárs.

– Nem, nem, mondd csak meg. Én már megmondtam az enyémet.

– Ba-ur-dzsán – mondom szótagolva.

A kapitány ismételgeti a nevemet, s rácsap a másik vállamra is. Megint csaknem a földre dönt.

A tábornok a telefonhoz hívat.

– Repülőink közlik: „Marija Ivanovna" jól telibe találta a fritzet, s nagy riadal-

mat keltett náluk. Ismételjétek meg, csak egyetlenegyszer, ne várjátok meg, hogy magához térjen.

Amíg én a tábornokkal beszéltem, a százados, mint egy csintalan kópé, rám kacsintott, nehogy elfeledkezzem az ígéretemről.

Átadtam neki a tábornok parancsát. Ő komolyan és elgondolkozva kérdezte:

– És mi lesz azzal a két össztűzzel, amit a tábornok parancsa nélkül adtunk le?

– Semmi, százados elvtárs. Ha ilyen pontosan lő, minek kímélnénk a németet. Ha megparancsolták az ismétlést, hát ismétlünk.

– És ha a tábornok minden lövést feljegyez? – kérdezte aggódva.

Hát akkor bevalljuk, hogy nem kétszer, hanem négyszer pörköltünk oda.

– Tűz! – vezényelte.

– Találat! – jelentette a rádiós...

Másfél órán keresztül nem jelentkezett a tábornok telefonon... A csengetésre várva a századossal egész idő alatt feszült csendben ültünk. Egyszer csak felhangzott a régen várt zümmögés. A kezelő átnyújtotta a kagylót. A tábornok ezúttal azt közölte, hogy Jelin elhagyta Jadrovót, s Vozmiscséből kivonul az oszlop. Megparancsolta, hogy a hadosztály adjon le két-két össztüzet erre a két pontra.

Újra számítások, vezényszavak, jelentések – éppúgy, mint az állomás esetében, s végül a parancs: „Tűz!"

A rádiós zavartan pislog, s bátortalanul mondja: – Nem talált.

– Mi-i-i? Mit mondtál?

A szegény fiú bűntudatosan hátrál.

A százados hirtelen a távbeszélő felé fordulva megragadja a kagylót, s teli torokból kiabál:

– Tüzelőállás!... Küldd azonnal a rangidőst!

Arca bíborvörös lesz, amikor meghallja a rangidős hangját, nagy, barna szemét elönti a vér, és egy szuszra fújja:

– Mért nem talált?... Jelents!... Miféle fafejű engedett ki téged a tüzériskolából?... A szintező nem jó. Még mentegetőzöl?... Hű, de kár, hogy nem vagy itt... – és belemarkolt sűrű, göndör hajába. Azt hittem, kitépi a fejbőrével együtt. „Ez az ember dühében még az oroszlánt is széttépné" – gondoltam magamban.

Odamentem hozzá.

– Százados elvtárs, mikor tüzelnek már?

Magához tért, egy jó kacskaringósat káromkodott, aztán folytatta a mikrofonba:

– Helyesbítsétek a szintezőt! Tűz! – És a kagylót elhajítva – amelyet a kezelőnek röptében sikerült elkapnia – leült a kisszékre, mindkét kezével belemarkolt a hajába, s lázasan, nem csillapuló dühvel sziszegte fogai közt: – Az ilyen fajankók miatt repül száz meg száz lövedék a vakvilágba... Ej! – csapott az asztalra. – Majd megmutatom neked!

Azt hittem, már-már zokogásban tör ki.

– Találat! – kiáltotta vidáman a rádiós.

– Micsoda?! – fordult a százados hitetlenül a rádiós felé.

– Találat. Százados elvtárs! – ismételte a rádiós.

– Tűz! Tűz! Tűz!

Egymás után dördültek el az össztüzek.

A százados, mint valami karmester, öklével verte a taktust az asztalon az össztüzek ritmusára.

– Találat! Találat! Találat! – hallatszott a rádiós hangja.

– Mondjátok meg a tüzelőállásnak: gazfickók, de remek fickók! Állj! Rögzíteni a helyzetet!

A teljesen ellágyult százados mint egy zsák zöttyent le a kisszékre.

– Százados elvtárs, hát érdemes egyetlen rossz lövésért ennyire felizgatnia magát? – iparkodtam megnyugtatni...

Ezután a tábornok parancsára leadott össztüzek viszonylag sikeresen zajlottak le, anélkül hogy bármiféle összeütközés lett volna a kapitány és a tüzelőállás között.

... Sűrű köd takarta el az eget. Sűrű pelyhekben hullott a hó... Markov telefonált.

– Ivan Vasziljevics Sehtmanhoz ment – mondta csendesen –, megparancsolta, hogy várjak, amíg jelt ad. Kirszanov készítse el a számításokat Sztrokovo és Biki irányában. A német oda csoportosítja át erőit. A gazda még segíteni akar sasfiókái bevetésével, de maga is láthatja, milyen fehér áldás hull fentről. Ej, milyen bosszúság!...

Vártuk a jelzést. Kirszanov követelte a megkésett ebédet. Farkasétvággyal evett, egymás után tűzte villájára a húsdarabokat, s csendes mosollyal mesélt nyers humorú ukrán anekdotákat. Bozzsanov néhányszor kiment, s mindig valamilyen harapnivalóval tért vissza.

Néztem ezt a két rendkívüli embert: az egyik élvezte az evést és mókázott, a másik meg azt élvezte, hogy kiszolgálhatja, s mint a gondos anya, azon örvendett, hogy „az ő Szerjózsája ma jókedvű és jól belakott".

Markov telefonált. Megparancsolta, hogy vegyük tűz alá Sztrokovót és Bikit.

... Esteledett. A tábornok telefonált.

– Sehtmantól beszélek. Mi újság önöknél?

– Háromszor is kijutott nekünk, tábornok elvtárs.

– Nem baj, amíg vaktában lő.

– Igen, de egy-két bolond jószág betévedt hozzánk...

– Mi van „Marija Ivanovnával"? Hány rubelje maradt?

– Talán négy vagy hat.

– Négyet mondj! – kiáltotta Kirszanov. – Kettő kell még nekem az önvédelemhez.

– Ki az, ki zavarja?

– Senki sem zavar, tábornok elvtárs. Csak tisztázzuk, hány rubelje maradt „Marija Ivanovnának". Nem hat, hanem csak négy.

– Négy? Összesen négy? – ismételte elégedetlenül a tábornok. – Jelin elhagyta Rozsgyesztvenszkojét, és Siskinóba vonult. Adjatok Rozs... – A vonal megszakadt...

– Hát igen, rosszul áll a szénájuk – mondta Kirszanov. – Úgy látszik, mindenhonnan szorongatják magukat. Nem mennek simán a dolgok. És én, ostoba, három össztüzet terven felül elpuffantottam...

– Rozsgyesztvenszkojéra tüzeljen, százados elvtárs...

... Markov telefonált. Elmondta, a tábornok sajnálja, hogy megszakadt a vonal. Hogy nem tudta személyesen megköszönni Kirszanovnak és embereinek a segítséget. Kirszanov elvonulhat.

Átadtam a századosnak az üzenetet.

– Vagyis, ti itt maradtok? – vonta össze szemöldökét. – A tábornokotok, úgy látszik, a régi iskolából való... Magad is tudod, ez a technikánk új, és még titkos. Nem maradhatunk itt tovább. Szívesen mennék veletek szuronyrohamra, de mint tudjuk, a parancs, az parancs... A sebesültjeidet majd elviszem a kórházba...

Kirszanov melegen, nyers egyszerűséggel búcsúzott el mindannyiunktól, beült gépkocsijába, és elhajtott. Bozzsanov sokáig követte tekintetével, s kissé szomorúan mondta:

– Micsoda medve, de nagyszerű tiszt! Bárcsak sok ilyen tüzérünk volna...

Amikor sötétedni kezdett, a harci zaj némileg elcsendesedett. Megérkezett Markov alezredes. Tájékoztatott, hogy mi történt az elmúlt nap vége felé, adott néhány újabb felvilágosítást hadosztályunk védelmi sávjáról. Markov szerint hadosztályunk szomszédjai is elkeseredett harcot vívtak, s állhatatosságuk következtében az ellenségnek nem sikerült a szárnyak felől megkerülni hadosztályunk védelmét. A nap második felében a főparancsnok a légierő és a tüzérség fő erőit a hadosztály védelmi sávjába összpontosította, és harcba vetette tartalékának egy részét. Az ellenséges ékek további előnyomulását megállították. A légierő és a messze hordó lövegek megtépázták az ellenség tartalékait, s ezzel meghiúsították, hogy a tartalékok időben bevetésre kerüljenek, és növeljék védelmünk mélységében a fő irányban mért csapás erejét.

Ily módon közös erőfeszítéssel, a szomszédokkal, a légierővel és a tüzérséggel együttműködve, megakadályoztuk az áttörést, bár helyenként az ellenségnek sikerült mélyen beékelődnie védelmünkbe.

– A helyzet értékelése alapján a tábornok arra számít – mondta Markov –, hogy az ellenség két napon belül harcba veti csaknem minden élőerejét és harceszközét, s úgy véli, hogy a német, megfelelő átcsoportosítás nélkül – legalábbis éjjel – nem hajt végre semmilyen komoly akciót. Panfilov tábornok ezért úgy határozott, hogy a helyzetet kihasználva az éj folyamán kivonja a harcból az ezredeket, s reggelre új

vonalon helyezi el őket. Ha ezt a döntését a főparancsnok jóváhagyja, akkor az ezredek azonnal megkezdik a visszavonulást – fejezte be Markov.

Majd megparancsolta, hogy létesítsek kapcsolatot Kaprov ezredessel, legyek harckészültségben, állítsak ki olyan megbízható embereket, akik biztonságos pontokon szervezetten tudják átvezetni harcrendünkön a visszavonuló csoportokat. Aztán Markov elment a hadosztály jobb szárnyára, Sehtman ezredeshez.

Amikor egyedül maradtam, újból átgondoltam mindazt, amit Markov elmondott nekem – mint mindig, most is lelkemre kötötte, hogy „maradjon szigorúan közöttünk" – , mert hát korábban nekem egyszer sem kellett ilyen méretekben gondolkodnom, mint ahogy most neki. El kell ismernem: az egyetlen dolog, amit akkor abból az egész bonyolult helyzetből megértettem, az volt, hogy mindenkinek nehéz, beleértve a főparancsnokot is. Nem jókedvükből készülnek visszavonni az ezredeket. Ha már a tábornok egyik legközvetlenebb segítőtársa, Markov alezredes naponta kétszer is eljön hozzám, akkor ez azt jelenti, hogy felelősségteljes harci feladat hárul ránk...

Egyszer csak elfogott a nyugtalanság, sőt azt is mondhatnám, hogy a félelem. Zavarodottságomban, mintegy a magam igazolásaként, eszembe jutottak Dumasnak egykor olvasott sorai: „Az emberek, bármennyire is megedződnek az izgalmakban, bármennyire is készek szembenézni a fenyegető veszéllyel, mindig érzik, hogy szívük hevesebben ver, hogy egy kicsit megremegnek, mert óriási a különbség a képzelet és a valóság, a szándék és a tett között."

Ilyen állapotban voltam ekkor én is.

Úgy rémlett, hogy a homályos sarokból előbukkan a tábornok feje, füles sapkában, és szigorúan rám tekintve, mintha azt mondaná, „pedig én megbíztam önben"...

Hívtam a parancsnokokat, s kiadtam rendelkezéseimet. Bozzsanov Krajevhez ment, Rahimov pedig Filimonovhoz. Tankov elindult, hogy végrehajtsa a feladatokat Gorjuni körzetében.

A segédtiszt kíséretében belépett Kaprov ezredes. Bekecse csupa sár, az egyik nemezcsizmáját két helyen repeszdarabok szakították fel – a hasadékból kilátszott fehér kapcája.

Amúgy is sovány volt, de most még jobban lefogyott, és állát benőtte a szakáll. Székkel kínáltam, de ő sántikálva a sarokba ment, leült a földre, és lecsatolta derékszíját. – Nem állok a lábamon – mondta, s nagy sóhajjal nyúlt el. A mellette álló híradós katona a feje alá rakta gázálarcát.

– Köszönöm, testvér! – mondta a fáradtságtól alig hallható hangon az ezredes a katonának.

– Megsebesült, ezredes elvtárs? – kérdeztem.

– Nem, kedvesem, csak pokolian fáradt vagyok – mondta. – Öt perc múlva jelentsétek a tábornoknak, hogy megérkeztem...

Lovászom, Nyikolaj Szincsenko matracot, párnát, takarót hozott, s az ezredes tiltakozása ellenére ágyat készített neki, és teával kínálta.

Egymás után léptek be az ezredtörzs harctól kormos tisztjei. Röviden jelentettek, aztán megkapták a parancsot, s elmentek. Ahmetzsan Muhamedjarov ezredkomisszár is megjelent. Bekecse tele volt vérfoltokkal.

– Mi van veled? – kiáltotta aggódva Kaprov.

– Semmi, Ilja Vasziljevics, lelőtték a pejlovamat, én meg vagy három percig alatta kapálóztam...

Telefonhoz hívtak. A tábornok megparancsolta, hogy adjam át a hallgatót Kaprovnak.

– Parancs, tábor... Igen, ahogy parancsolta... Igen, igen, fedezetet hagytunk... Szintén aknásítanak... Torlaszok is... Megkérdezem Muhamedjarovot...

Miután befejezte a tábornokkal folytatott beszélgetést, Kaprov közölte a komisszárral:

– A tábornok még hat teherautót küld a sebesültekért.

– Én meg, Baurdzsán, három konyhátokról élelmet rekviráltam a sebesültek számára – szólt barátságosan Muhamedjarov.

– Hát, ők, a konyhán, mit szóltak hozzá? – kérdezte Kaprov.

– Nagyon helyesen tette, komisszár elvtárs – szóltam közbe...

Kaprov kiteregette térképét. Megmutatta, hol hagyták a fedezetet, hol aknásítottak, hol építettek fából torlaszokat, s részletesen megismertette velem a többi intézkedést, ami biztosítja az ezred visszavonulását. Közölte a tábornok parancsát, hogy vegyem át a parancsnokságot az ezred alegységei fölött.

Ő pedig azt a parancsot kapta, hogy az ezred fő erőivel sürgősen vonuljon vissza a jobb part felé...

A sötétségben Gorjunin át vonultak a katonák komor sorai: század század után, zászlóalj zászlóalj után.

Némán álltam Kaprov és Muhamedjarov mellett, tekintetünkkel követtük a sötét körvonalakat...

Kurganov alezredes

Ők elmentek, mi pedig maradtunk.

Habi Rahimov nagyon gondos törzsfőnök volt. A zászlóaljban megvoltak a maga kedvencei és hűséges segítőtársai. Az egyik közülük Leonyid Sztyepanov alhadnagy, a híradós szakasz parancsnoka, képzettsége szerint rádiótechnikus, tűnődő, fekete szemű, kissé pisze orrú, fiatalosan telt ajkú férfi. Sztyepanovról az a hír járta, hogy ő a legtapintatosabb és a legjobb modorú a zászlóaljban. Önérzetesen, de mindig fegyelmezetten viselkedett. A hadtápszakasz parancsnoka, Vaszilij Boriszov alhadnagy, egy szövetkezeti bolt vezetője volt, aki patikai pontosságot köve-

telt meg a katonák adagjainak kiosztásánál. Ő is élvezte Rahimov bizalmát. Miután észrevettem, hogy már a kezdet kezdetén őszinte, korrekt barátság alakult ki közöttük, sosem avatkoztam a híradós és a hadtápszakasz ügyeibe, s teljesen rábíztam őket Rahimovra, első segédtisztemre...

Sztyepanov és Boriszov fél szóból is megértették Rahimovot, s buzgón végrehajtották minden parancsát. Közvetlen kötelezettségeiken kívül Rahimov egyéb rendelkezéseit is teljesítették: Sztyepanov az ő eligazítása alapján másolta a terveket, fűzte össze a lapokat, ragasztotta és osztotta szét a térképeket, irányította a figyelőpont és a parancsnoki harcálláspont felszerelését. Boriszov pedig igazi hadtápfőnöke volt a zászlóaljnak...

Rahimov sohasem hagyott egyedül. Ha senki sem volt velem, gyakran elküldte hozzám Sztyepanovot vagy Boriszovot: „Menjetek a zászlóaljparancsnokhoz, lehet, hogy szüksége lesz rátok."

Most történetesen Sztyepanov volt velem.

Visszatértem a törzshöz, és a tábornoknak telefonon jelentettem, hogy fő erőivel Kaprov sikeresen visszavonult Gorjuniból.

A tábornok megkérdezett, megértettem-e, hogy mit jelent az: „ahogy lennie kell"? – aztán így fejezte be:

– A kaprovistákat csak arra az időre rendeltem az ön parancsnoksága alá, amíg befejezik a feladatukat. Ön, Momisuli elvtárs, saját feladatainak végrehajtására nem használhatja fel őket. Ha csak egyetlen harcost is visszatart, istenemre, megharagszom önre.

– Miután végrehajtották a feladatukat, feltétlenül mind egy szálig elküldöm őket Ilja Vasziljevicshez, tábornok elvtárs...

– Jól van, Momisuli elvtárs, helyes. Vagyis, becsületszóra megállapodtunk? Georgij Fjodorovics még nincs önnél?

– Még nem érkezett meg, de még azt akartam mondani tábor... – S megint megszakadt az összeköttetés!

Bosszúsan hajítom el a kagylót, s dühöngve rontok Sztyepanovra.

– Bocsánat, zászlóaljparancsnok elvtárs! Úgy látszik, valamilyen eltévedt repesz sértette meg a vonalat, mert vagy öt perce újra megkezdődött a lövöldözés...

– Lódulj Rahimovhoz! Öt percen belül legyen helyreállítva a vonal!

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs!

Lerogytam a tábori székre. Lüktetett a halántékom, a fejem meg kóválygott. Váratlanul valaki megérinti a vállamat. Nem fordulok hátra.

– Ide figyeljen, főhadnagy – hallok a hátam mögül egy érdes, parancsoló hangot. – Ezt így nem szabad.

Megfordultam. Kurganov alezredes volt az.

Ráncoktól barázdált arcát sötétbarnára sütötte a nap. Égő szemmel meredt rám, s még szigorúbban megismételte:

– Így nem szabad parancsolni, főhadnagy elvtárs! Nem lehet szabadjára engedni az indulatainkat. Szíveskedjék az idegeit kordában tartani, szíveskedjék nyugod-

tan vezényelni, ne hajítsa el a telefont, ne fenyegesse a semmiben sem vétkes embereket. Nem dühből, ésszel kell vezényelni.

Vigyázzban álltam az alezredes előtt, s úgy látszik, olyan bambán tekinthettem rá, hogy megenyhült, és elmosolyodva kínált székkel.

– A harc megköveteli a hidegvért a parancsnoktól, különben nem tudja jól értékelni a helyzetet, és nem tud megfelelő elhatározásra jutni – mondta, mintha nem is velem, hanem valaki mással beszélne, s csak közbevetően fűzte hozzá: – Önnek igaza van, ha alárendeltjeitől megköveteli, hogy biztosítsák a folyamatos összeköttetést. Ebben önnek tökéletesen igaza van! De a háborúban a golyó nemcsak a vonalat rongálja meg, hanem öl is. Embert. Minden megeshet...

– Érdeklődött ön iránt a tábornok, alezredes elvtárs – vágtam a szavába, mert még mindig nem szedtem össze magam.

– És ekkor szakadt meg az összeköttetés?

– Igen, alezredes elvtárs. Éppen azt akartam megkérdezni a tábornoktól, hogy mit üzen önnek.

– No, nem baj. Most helyreállítják a vonalat, s aztán majd magam jelentek a tábornoknak. Ön pedig kínáljon meg egy csésze teával. Pokolian elfáradtam.

Kimentem, hogy intézkedjek az alezredes reggelije ügyében. Amikor visszatértem, Kurganov a tábornokkal beszélt:

– Igen, ahogy illik... Nem. A németek még nem jönnek... Talán kifulladtak... Igen, minden bizonnyal átcsoportosítanak, de várható, hogy dél felé megindulnak... A lőszer fogytán, ezért megparancsoltam... Ők most Momisuli körzetében vannak... Tüzelőállásokat építenek... Jó lenne, ha még adna ezer... Minél több gránátot... Markov tudja, milyeneket... Rendben, valamit majd tanácsolok neki... Nem, nem, beavatkozni nem fogok. Ő fog parancsnokolni... Ha megérkezem, jelentek... Tanácskozni fogunk, kijelöljük a szakaszokat... Értettem, meglesz.

Amikor az alezredes befejezte a beszélgetést és visszaadta a hallgatót a telefonügyeletesnek, Szincsenko behozta a reggelit: konzerveket és sült krumplit. Sztyepanov az alezredes elé rakta a teáskannát és egy fél pohár vodkát. Kurganov jó étvággyal fogott az evéshez, de a vodkát visszautasította. „Fáradt embernek éhgyomorra nem szabad innia, bár ebéd előtt szívesen meginna egy pohárkával..." Megreggelizett, ivott négy csésze teát cukorral, s miután izzadt homlokát zsebkendőjével letörölte, köszönetet mondott Szincsenkónak és Sztyepanovnak. Majd hozzám fordult:

– Most pedig lássunk dologhoz. A tábornok megparancsolta, hogy egyet s mást közöljek önnel, és tanácskozzunk. Adja csak ide a térképét...

Miután kiteregette maga elé a térképemet, Kurganov végigfuttatta rajta a szemét, talált néhány pontatlanságot és hanyagul berajzolt jeleket. Elégedetlenül ráncolta össze szemöldökét. Aztán kézbe vette az akkurátusan kihegyezett színes ceruzákat, s komótosan javítgatni kezdte a jelzéseket. Később, mindenfajta jegyzet nélkül, rávezette térképemre a hadosztályunk sávjában kialakult harchelyzetet. Csak

álltam, s figyeltem ügyes kézmozdulatait. A térképen fokozatosan kibontakozott annak a háromnapos ádáz harcnak rajzban elmondott története, amelyet hadosztályunk egységei folytattak a számbeli fölényben levő ellenséggel.

Az alezredes letette a ceruzát, még egyszer átfutotta a térképet, s hátradőlt.

– Talán ez minden, amit tudnia kell.

Utána vázolta csapataink helyzetét, és elmondta, hogy a hadosztály kivonja ezredeit a harcból, visszavonulnak a következő terepszakaszra, hogy tüzérezrede lépcsőzetes tüzelőállásokat foglalva fedezi a Kaprov-féle ezred visszavonulását, s hogy lőszerkészlete fogytán van. A tábornok megígérte, hogy a tüzelőállásoknak körülbelül ezer lövedéket küld. A Gorjuni körzetéből kivont két tüzérosztály most az erdőben foglal tüzelőállásokat a vasúti őrháztól északra, s kidolgozzák a lőelemeket a merev és mozgó zárótűz beállítására a megfelelő sávokon. Miután felvázolta a térképre ezeket a sávokat, az alezredes megkérdezte, véleményem szerint hol kellene még előkészíteni a lőelemeket a különböző tűznemekhez. Jelentettem néhány észrevételemet, s ezekkel egyetértett.

– A németek fő csapásának fő iránya – folytatta az alezredes – természetesen a Jadrovo–Gorjuni–Pokrovszkoje országút. Műszakiaink ebben a fő irányban több sorban létesítettek műszaki zárakat és akadályokat, a rönktorlaszokat és az utakat aláaknázták, de ezeket tűzzel kell védeni és fedezni, különben az ellenség nyugodtan ártalmatlanná teszi őket: szétveri az akadályokat, aknátlanít – és átvonul. Kaprov ezredéből a fedezet és az én tüzérezredem mindaddig nem megy el, amíg az ellenség az aknamezők záróvonalához nem ér. Magukért fogunk dolgozni, amikor pedig az ellenség a műszaki zár és az aknamező utolsó vonalához ér, két-három össztűzzel üdvözlöm majd, és az önök fedezete mellett megkezdem a visszavonulást a hadosztály fő erőihez. Ezt a parancsot kaptam. A tábornok úgy rendelkezett, hogy ne avatkozzam az ön dolgaiba. Tehát, egyszerűen együttműködünk majd az ellenséges támadás kezdetén.

Az alezredes adott még néhány tanácsot, aztán kiment a tüzelőállásokhoz.

Hívtam Rahimovot, Bozzsanovot, Tankovot és Sztyepanovot, röviden vázoltam a helyzetet, és elmagyaráztam a feladatokat. A térképen megmutattam nekik a műszaki zárakat, az aknamezőket, s kiadtam a szükséges rendelkezéseket.

– Hát hogyan, zászlóaljparancsnok elvtárs, otthagyjuk Gorjunit? – kérdezte nyugtalanul Tankov.

– Nem, nem hagyjuk ott. Kezdetben felvesszük a harcot az ellenséggel a műszaki záraknál és az aknamezőknél, aztán újra bevesszük Gorjunit. Kurganov két tüzérosztálya fog támogatni bennünket. A mi három szakaszunk – tekintsétek egy századnak –, a kaprovisták csaknem két százada – nos, hát ennyiből áll az egész zászlóalj. Előttünk azonban összefüggő műszaki zárak és aknamezők vannak. Azt hiszem, estig kihúzhatjuk. Nem döntöttem volna így, s nem ülnék és várnék itt nyugodtan, amíg megérkezik Gorjuniba az ellenség, ha Kurganov alezredes határozottan meg nem ígérte volna, hogy az elején segít bennünket két tüzérosztályá-

nak lövegeivel, annál is inkább, mert a tábornok pótlólag mintegy ezer lövedéket ad neki.

– Ez így egészen más – szólt Bozzsanov –, természetes, hogy harcolhatunk.

– A vasúti őrbódétól oszlopban, szakaszonként vezessétek az embereket az országúton.

– De így felfedjük magunkat, zászlóaljparancsnok elvtárs! – vetette ellen Tankov.

– „Szitakötő felderítő" függ a levegőben. És ő látja lövészárkainkat. Azt akarom, a német tudja, hogy itt vagyunk. Hiszen mi nem rejtőzködni maradtunk itt.

– Vagyis... – dadogott Bozzsanov, és zavartan felhúzta a vállát.

– Vagyis – ismételtem –, hadd tudja a német, hogy nem szabad a pálya előtte.

– Értem már, zászlóaljparancsnok elvtárs! – nevette el magát Bozzsanov.

– Habi, siessen Guszenovóba a tábornokhoz, és jelentse az elhatározásomat. Önök pedig, elvtársak, mehetnek a dolgukra, ha nincs több kérdésük...

Rahimov nem tudott meglenni vázlatok nélkül. Rajzokban gondolkodott, és ez a képessége alaposan kifejlődött. Más parancsnokok elmennek, hogy teljesítsék a parancsot, ő azonban először leül, hogy vázlatot rajzoljon.

– Minek ide vázlat? Fogja a térképet, és menjen.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs – kérte –, engedje meg, hogy elhatározását, ha csak piszkozatban is, felvázoljam. Be kell vallanom, nem mindent értek még teljesen, tisztába kell jönnöm mindennel, hogy pontosan jelenthessek a tábornoknak.

– Rajzoljon csak, Habi, lásson csak mindent világosan, ha egyszer valami nem tiszta...

Rahimov hamarosan megmutatta vázlatát.

– Helyes. Így jelentsen a tábornoknak – mondtam. – A tábornok megparancsolta, hogy ne tartsam vissza a kaprovistákat. Ha jóváhagyja azt az elhatározásunkat, hogy a műszaki zárak fedezete mögött harcra kényszerítjük az ellenséget, akkor mondja meg neki, hogy a kaprovistákat a sötétség beálltáig itt tartom.

– És ha megparancsolja, hogy azonnal bocsássuk tovább őket?

– Azt hiszem, a tábornok engedélyezni fogja, hogy estig maradjanak, ha egyszer már jóváhagyta az elhatározásomat.

Habi térképtáskájába tette a papirost, és elment.

Egyedül maradtam. Eszembe jutottak az alezredes szavai: „Amikor az ellenség a műszaki zár utolsó vonalához ér, két-három össztűzzel üdvözlöm majd, és az önök fedezete mellett megkezdem a visszavonulást..." Eszembe jutottak ezek a szavak, és elfogott az az érzés, mely mindenkit hatalmába kerít, ha harci helyzetben ezt mondják neki: „Mi elmegyünk, de ti maradtok." Szerencsére ebben a pillanatban befutott Boriszov. Egy ideig némán állt, aztán bátortalanul megkérdezte:

– Mindenki elmegy, zászlóaljparancsnok elvtárs. Velünk mi lesz?

– Mi az, hogy mindenki?

– Tankov elvezeti az embereit, Bozzsanov ellovagolt Matrenyinóba, Rahimov is elsietett valahová...

– Hadd menjenek, mi itt maradunk. Itt marad Tankovnak egy szakasza, csaknem másfél szakasznyi híradós, a segélyhely, meg a maga szakasza. Hát ez nem csapat maga szerint? Nem? Ez egy valódi, ütőképes helyőrség! Nos igen, Boriszov elvtárs, mi vagyunk a zászlóaljban a legfőbb parancsnokság!

– Hát nekem úgy rémlik – mosolygott jólelkűen Boriszov –, hogy ön megváltoztatta eredeti elképzelését. Vagyis, mi...

– Mi innen nem megyünk el, Boriszov. És a mi embereink se mennek innen messze. Az én kezemben a parancsnoklás joga – magánál pedig mindannyiunk élelme, ruházata, lőszere és más felszerelése. Hát hová is mennének! Egy kicsit harcolgatnak, megmozgatják tagjaikat, aztán szépen visszajönnek ide...

– Hát enni is adunk nekik, zászlóaljparancsnok elvtárs? – kérdezte mosolyogva Boriszov.

– Ezt már maga döntse el a századok szolgálatvezetőivel, de a lőszerfelvételező, az egészségügyi és az élelmezési részlegek olajozottan működjenek. Maga ellenőrizze személyesen. És mindenekelőtt a kaprovisták kapjanak enni. Vigye magával a szolgálatvezetőket, és lássa el őket mindennel, amire szükségük van.

... Zümmögni kezdett a tábori telefon.

– Mi van önnel, Momisuli elvtárs? Hát, a mai napon szépen változtatta az elhatározásait.

– Nem én változtattam őket, tábornok elvtárs, hanem a körülmények változtak. Mert a német nem követi Kaprovot, hanem elsáncolja magát. És ideiglenesen mi is.

– Bizonyára Georgij Fjodorovics volt az, aki telebeszélte a fejét.

– Igen, tábornok elvtárs. Ő tanácsolt és javasolt nekem egyet s mást.

– Ha Kurganovval maguk biztosítják nekem a mai napot ebben az irányban, akkor jóváhagyom az elhatározását.

– Felelünk az elhatározásainkért, tábornok elvtárs.

– Helyes. Valamit küldök majd önnek, s megkérem a gazdát, hogy a repülői is nyújtsanak támogatást, de azért ne örüljön túlságosan.

Eszembe jutottak a tábornok szavai, amelyeket a parancsnokok és komisszárok egyik értekezletén mondott: „A parancsnok egyszemélyi felelősséget visel a rábízott csapatért, ezért joga van »ezred« helyett azt mondani, hogy »én«. A parancsnoki »én«-en a parancsnoksága alá tartozó alegységet, csapatot, egységet értjük. Amikor a sereg – az emberek – valamit sikeresen hajtanak végre, mindig vannak melldöngető parancsnokok, akik hangsúlyozzák az »én«-t: én, úgymond ezt vagy azt csináltam; de ha kudarc éri őket – akkor, már megbocsássanak, de mosakodnak, mindent az alárendeltjeikre vagy a szomszédaikra hárítanak. Nem! A balsikerek esetén is legyen önökben annyi bátorság, hogy ne azt mondják: »az ezred feladta«, hanem azt, »én adtam fel«...”

Nekem most nagyon hiányzott Fjodor Dmitrijevics Tolsztunov, ezredünk politikai instruktora.

A harcok első napjaitól kezdve zászlóaljunknál tartózkodott, és szinte minden csatában részt vett. Tolsztunov nyíltan sosem avatkozott a zászlóalj ügyeibe, mint más pártmunkások, hanem szerényen járt-kelt a peremvonalban, beszélgetett az emberekkel, alkalomadtán a lövészgödörben a katona mellé állt, tüzelt a közelgő ellenséges csatárláncra, néha pedig az alegységparancsnok vezényszavára személyesen is részt vett az ellentámadásban, magával ragadva a vöröskatonákat.

Velem tegeződött. Amikor tájékoztatott valamilyen rendellenességről vagy zűrzavarról, sosem fenyegetőzött, mint mások, hogy jelentik az ezredkomisszárnak, s nem követelt „azonnali eltávolítást", hanem csendesen csak ennyit mondott: „úgy vélem, olyan lépéseket kell tenni, hogy..." „Mi a véleményed, zászlóaljparancsnok?" – kérdezett, s ha elhatározásra jutottam, a forrófejű Bozzsanov pedig visszavágott valamivel, szigorúan rászólt: „Ez pedig a zászlóaljparancsnok parancsa! Van itt még helye a beszédnek?! A mi dolgunk az, hogy végrehajtsuk, amit megparancsoltak, és a végrehajtást jelentsük."

A zászlóaljban akkortájt nem voltak komisszárok. Tolsztunov nemhivatalos komisszárom és barátom volt.

Hol lehet most?...

Megjött Rahimov.

Megörültem és felugrottam. Csaknem tisztelegtem neki.

– Nos, mi jót hozol, Habi? – kérdeztem.

– A tábornok már beszélt önnel, zászlóaljparancsnok elvtárs – felelte csendesen, s kinyitotta térképtáskáját.

– De önnek mit mondott, Habi?

– Szidta önt – dörmögte Rahimov, miközben szétterítette a térképet az asztalon. – Azt mondta, hogy ön védtelenül hagyta a legfontosabb állást, és előreszaladt. Kurganov alezredes...

– Hát ő is ott volt?

– Már korábban odaérkezett. Ő is megkapta a tábornoktól a magáét. Jelenlétemben azt mondta neki a tábornok: „Georgij Fjodorovics, ön nekem felel a zászlóaljért." Én a tábornok szavaira megremegtem, de a hadosztálykomisszár mosolyogva mondta: „A zászlóalj sorsáért, Ivan Vasziljevics, közösen felelünk – ön előtt pedig a zászlóalj parancsnoka felel." Nem tudtam magam türtőztetni, engedélyt kértem a tábornoktól, és azt mondtam: „Mi meghalunk, tábornok elvtárs, meghalunk, de végrehajtjuk a feladatot." Mire a tábornok: „Ön bátyuska, ne haljon meg, hanem hajtsa végre a feladatot, minél kevesebb veszteséggel. Felfogja ön, mit jelent két hiábavaló nap, két elvesztett óra Moszkva számára? Még sok harc áll előttünk, óvni és újra csak óvni kell az erőket, hogy időt nyerjünk. Taktikánk a következő: odapörkölni a németnek, s mire magához tér, átmenni a következő állásba..." A tábornok aztán elvette a térképemet és a vázlatomat, és jelentést kért. Amikor befejeztem, arcán apró, mulatságos ráncok futottak szét: „Nos, hát, igen – mondta –, az ötlet, úgy látszik, tűrhető... vonzó... Nagyon vonzó. És hogy lesz a gya-

korlatban?" Aztán felvette a hallgatót, s önnel beszélt. Egyszóval, zászlóaljparancsnok elvtárs, az elhatározást jóváhagyták, nekünk pedig végre kell hajtanunk – fejezte be jelentését Rahimov.

A faházacska, amelyben ültünk, megremegett, hullott a vakolat, csörömpöltek az ablaküvegek, megreccsentek a gerendák.

– Mi történt, Habi?

– Bombáznak, zászlóaljparancsnok elvtárs...

Kimentünk az utcára. Zúgtak a német repülőgépek. Rajokban repültek nyugatról, a nap felé, szétbontakoztak, zuhanórepülést végeztek. Hullottak a körte alakú, fekete bombák, a robbanások forgószelet kavartak Gorjuni fölött. Egyszerre csak Siskinónál, közvetlenül az erdő fölött, kis vadászgépeink hármas csoportjai átható sivítással szelték át a levegőt.

– Ott, ott, a mieink! – kiáltotta Rahimov.

– Fiúk, bajtársak! Jönnek a mieink, jönnek a mieink! – hallatszottak a lövészárkokból katonáink kiáltásai.

A vadászgépek, mintha az erdő sűrűjéből bukkantak volna ki, felemelve orrukat, elnyújtott üvöltéssel húztak a magasba, miközben nagy ívet írtak le. Nyomban a bombázószázad fölé kerültek – mely a nap ferde sugarainak leple alatt fejlődött fel – utánaeredtek, s tüzet nyitottak rá.

A bombázók, miután most nem tudták elérni azt a helyet, ahonnan rendszerint zuhanórepülést végeztek, különböző irányokba szétszóródtak, összevissza dobálták le bombáikat az erdő fölött. A mieink rátapadtak a bombázókra, úgy üldözték őket, mint az ölyv a libákat.

Az egyik esetlen német bombázó egyszerre csak imbolyogni kezdett, egyik szárnyáról a másikra billent, aztán ide-oda lengett, hánykolódott, majd bal szárnyára fordulva lezuhant.

Odacsapódott a vasúti őrbódé melletti tisztásra, s felrobbant. A többit pedig vadászrepülőink az erdőhöz szorították, és Volokalamszk irányába üldözték.

Még lélegzethez sem juthattunk, egymásra sem pillanthattunk, amikor újra felbőgtek a motorok. Nyújtogattuk a nyakunkat, s kerestük a láthatáron a gépeket. „Megint a mieink, vagy a németek?" Ezúttal hármasával, hatosával jöttek bombázóink vadászrepülők kíséretében, Siskino, Gorjuni, Matrenyino fölött húztak el. A repülők Rozsgyesztvenszkoje–Jadrovo–Duboszekovo körzete fölött bontakoztak ki, s miután ledobták bombaterhüket, délkelet felé távoztak. Nyomukban feltűntek a csatarepülőgépeink, golyókkal és kis bombákkal árasztva el ezt a vidéket.

– Világos, a mieink elhatározták, hogy a repülőkkel előzik meg az ellenség támadását – szólt Rahimov.

Néhány órán át feszülten vártuk az ellenséges támadást.

– Nos, főhadnagy elvtárs, úgy rémlik, közeleg a mi óránk – mondta Kurganov alezredes, s leugrott a nyeregből.

Szavai igazolásául tüzérségi össztűz dördült el. Az ellenség megkezdte a tüzérsé-

gi előkészítést. Robbanások füstje szállt fel az erdőből. Suhogott, zizegett, búgott, fütyült a levegő, ránk pedig hullottak az ellenséges gránátok. Alig tudtunk elrejtőzni a szűk futóárokban. Egymás után három össztűz zúdult Gorjunira. Súlyosan dörrentek a robbanások, minden imbolygott, villámlott, fekete oszlopok emelkedtek a magasba, s fagyott földgöröngyök hullottak fejünkre. Füst, por, tűz borította be a falut.

– A gazember, pontosan eltalálta – mondta Kurganov, s leverte magáról a földet. – Úgy vélem, egyelőre az üres területeket veszi tűz alá. Elöl nincsenek megfigyelői. Az össztűz eltévedt lövedékeinek övezetébe kerültünk.

„Nem lehet szó »eltévedt lövedékekről«! Ha egyszer öt ilyen becsapódik, rejtőznie sem lesz kinek, nemhogy az utat tartani" – villant fel bennem.

A falu szélén két csűr és egy ház égett. A tűznél Boriszov intézkedett.

– Sok a sebesült? – kérdeztem.

– Négy könnyű...

– Tehát jó szolgálatot tesznek a lövészárkaink? Milyen jó, hogy embereinket kivontuk a faluból! – szólt Rahimov.

– Elmegyek a tüzelőállásho z – mondta az alezredes. – Ha figyelőink bemérték az ellenség valamelyik ütegét, megparancsolom, hogy semmisítsék meg.

... Az ellenség rohamra indult. A mieink tűzzel fogadták. Puskaropogás és golyószóró-sorozatok ébresztették fel az erdőt. Jöttek a német csatárláncok. A földre szegezve őket, a mieink átszaladtak a következő állásokba. Egy század harckocsi utolérte a fekvő gyalogságot, és rövid időközönként géppuskatűzzel fésülte át az erdőt; a harckocsik lövegei időnként gyorstüzet okádtak.

Az ellenség élosztagai beleütköztek telepített aknáinkba és fából épült torlaszainkba. Két páncélkocsi felrobbant az aknákon. A németek óvatosabbak lettek, de egyre csak jöttek.

Mögöttünk már csak egyetlen műszaki zár maradt, amögött pedig a tisztás, közepén Gorjunival.

Megkértem Kurganov alezredest, tartsa tűz alatt az utat, Tankovnak meg Bozsanovnak pedig megparancsoltam, hogy azonnal vonják vissza embereiket Gorjunihoz és Matrenyinóhoz, s ne tartózkodjanak tovább a műszaki zár utolsó vonalánál.

Közvetlenül az erdő kijáratánál két szóróaknát állítottak fel – két nagy kupac robbanóanyagot. Az aknák körül élesített harckocsi- és gyalogsági aknák. Abban reménykedtünk, hogy ezek felrobbanása nyomán a két szóróakna is detonál, mert más robbantóeszközünk nem volt. Rátéved-e a katona vagy – ami még jobb – a harckocsi az aknára? Felrobbannak-e szóróaknáink?

Amikor megérkeztem Gorjuniba, meglepetésemre a falu déli szélén a tüzelőállásokban négy hosszú csövű légvédelmi löveg állt. Odajött hozzám egy magas főhadnagy, és jelentette, hogy megérkezett, és sötétedésig rendelkezésemre áll, s Rahimov utasítására tüzelőállást foglalt. Amikor megkérdeztem, hogy miért magában a faluban foglalt tüzelőállást, a főhadnagy ezt felelte:

– Nekünk szabad térségre van szükségünk ahhoz, hogy légi célpontokra minden irányban lőhessünk.

– És ha nem repülőgépek látogatnak ide, hanem páncélosok bukkannak elő az erdőből?...

– Főhadnagy elvtárs, mi páncélosokra is tüzelhetünk – szakított félbe –, vannak páncélgránátjaink.

A törzsben, legnagyobb örömömre, megpillantottam Tolsztunovot. Rahimovval teázott.

Megérkezésem után néhány perccel telefonon keresett a tábornok.

– Kurganov jelentette, hogy elsáncolja magát. Igaz ez?

– Igaz...

– Mindenkit ki tud vonni?

– Majdnem mindenki itt van...

– És el tudják foglalni az állást?

– El. Előttünk még van egy műszaki zár, és Kurganov támogatása is hathatós...

– Megjöttek a darvak?

– Elfoglalták...

– Tolsztunov ott van?

– Épp most talál...

– Még nem sikerült beszélgetniük? Majd elmond valamit. Azonnal küldje hátra a sebesülteket. A gép...

Megszakadt az összeköttetés.

A tábornok ezúttal csak kérdéseket tett fel, mindig a szavamba vágott, láthatóan nagyon sietett.

Tolsztunov röviden ismertette a helyzetet. Elbeszéléséből megértettem, hogy az ellenség hadosztályunk bal oldali szomszédjának körzetére összpontosítja erőfeszítéseit.

A harcokból különösen Jelin ezredét volt nehéz kivonni. Az ellenség, amely beékelődött az ezred harcrendjébe, megtámadta a parancsnok harcálláspontját, a parancsnok védekezett, a törzsfőnök súlyosan megsebesült, a vezetés megszakadt. Az ezredet kettévágták. Pjotr Vasziljevics Logvinyenko ezredkomisszár vette kezébe a gyeplőt. Csak az ő erélyes intézkedéseinek köszönhető, hogy sikerült megszervezni az utóvédharcot az áttörés ütötte résen, majd este ellenlökéssel áttörni a mieinkhez, a sötétség leple alatt összeszedni az embereket és rendet teremteni.

– Az emberek annyira kimerültek, hogy csaknem leestek a lábukról... Alig vánszorogtak. Mihelyt pihenőt tartunk és leülünk, bárhová is nézel – az emberek fele már alszik... Hisz te ismered Pjotr Vasziljevicset, még elviselhetetlenebb a természete, mint a tiéd. Eleinte idegeskedett, fenyegetőzött, aztán kifáradt, megnyugodott, észre tért, tanácskozni kezdett velünk, „fiúknak" nevezett minket... Egy tisztáson pihenőt tartottak. A komisszár összehívta az összes parancsnokot és

politikai munkást, s megparancsolta nekünk, hogy arcunkat háromszor-négyszer dörzsöljük meg hóval. Miután megtettük, azt mondta: „Így, fiúk, mindig kiűzitek az álmot a szemetekből. Én egész este ezt az áloműző szert használom. Bárhogy sajog is a lábatok, ne üljetek le, különben elalusztok. Most pedig induljatok az alegységekhez, és őrizzétek álmukat – mert míg mi itt beszélgettünk, a harcosok elaludtak..." A komisszárral néhányszor végigmentünk az oszlopok mentén. El sem tudod képzelni, milyen félelmetes volt a kép; az emberek aludtak, ki hol ült éppen, az egész úgy festett, mint valami halott hangyaboly...

Már korábban is tudtam, hogy az éhség vadállattá teszi az embert, de sohasem gondoltam volna, hogy az álom megdermeszti. Rémisztő látvány: akár az egész ezredet elvihetnéd. Az emberek semmire sem reagáltak. Kimerültek, egy szempillantás alatt elaludtak.

Később Tolsztunov átadta a tábornok parancsát: „Ma és holnap tartani kell a »151,0« magaslatot, Matrenyinóhoz nem kell különösképpen ragaszkodni. Az országúton Gorjunit tartani kell..."

Bejött Rahimov, és jelentette, hogy Tankov százada és Burnajevszkij szakasza megérkezett, s elfoglalták állásaikat. Megkérdezte, hová helyezze a kaprovistákat.

– A kaprovistákat bocsássa Kurganov alezredes rendelkezésére, hadd menjenek oda pihenni, s fedezzék a tüzérségi állásokat arra az esetre, ha a német gyorsan ránk tör. Sötétedéskor pedig menjenek el a tüzérekkel együtt.

– De a tábornok azt parancsolta, hogy azonnal térjenek vissza! – szólt közbe Tolsztunov.

– A német azonban olyan közel van, hogy ha egy géppisztolyos század beszivárog a hátunkba, akkor lemészárolja a tüzéreket.

– Az más – helyeselt Tolsztunov.

– Én magam vezetem el őket oda, zászlóaljparancsnok elvtárs – mondta egyetértése jeléül Rahimov.

Telefonált Kurganov.

– Komolyan hozzám rendeli a kaprovistákat?

– Igen, alezredes elvtárs. Mert ha valami történnék – hátulról nekem már nincs mivel fedezni az ön tüzelőállásait.

– Köszönöm, édes komám! Értelek, kedvesem... A figyelőim hadd üljenek a század- és szakaszparancsnokokkal, és továbbítsák igényléseiket. Csak ne restelkedjenek. Ivan Vasziljevics még adott „uborkákat".

Az összes ezredparancsnok közül Kurganov alezredes volt a legszigorúbb, legigényesebb és leginkább parancsoláshoz szokott tiszt. Mi, fiatalabb tisztek, tartottunk tőle, de becsültük igazságosságáért. El kell ismernem, szavai – „Köszönöm, édes komám! Értelek, kedvesem!" – jól estek nekem. És különösen megörültem, amikor azt mondta: „Csak ne restelkedjenek"...

– Uborkák! Megjöttek az uborkák! Megjöttek az uborkák! – kiáltottam, és átadtam a tábori telefon hallgatóját a kezelőnek.

Bozzsanov és Tolsztunov úgy nézett rám, mintha megzavarodtam volna.

– Miféle uborkák? Mi van veled, zászlóaljparancsnok?

– Ivan Vasziljevics küldte.

– Kicsoda?

– Panfilov tábornok tüzérségi lövedékeket küldött nekünk.

– Hü! Vigyen el az ördög, zászlóaljparancsnok! Azt hittem, meghibbantál – mondta vigyorogva s kezemet szorongatva Tolsztunov.

– Igen, meghibbantam, Fjodor Dmitrijevics. Most egy kicsit aláfűtünk a fritznek. Tudod mit, most Gorjuni elé tűzfüggönyt rakhatok. Próbáljon csak meg befurakodni.

– Állj, állj! Beszélj értelmesen!

– Nem veled, hanem a némettel fogok értelmesen beszélni, ő hamarabb megért, mint te.

– Már megint rákezded – tárta szét kétségbeesetten a kezét Tolsztunov.

A zavartan álldogáló Bozzsanovnak megparancsoltam: – Tankovot, Rahimovot, Sztyepanovot és Boriszovot gyorsan hozzám!

Tolsztunov nem nagyon ismerte Tankov hadnagyot. Röviden beszámoltam róla neki, s arról, hogyan ismertük meg egymást ma először igazán a harcmezőn, a műszaki zár övezetéért folyó harcban, ahová Tankov századából két szakaszt is bevetettünk. Elmeséltem, milyen önérzetes és állhatatos volt Tankov hadnagy a csatatéren. Amikor azt a kifejezést használtam, hogy „kulturáltan harcolt", Fjodor Dmitrijevics elnevette magát.

... Megjött Rahimov, Tankov, Sztyepanov és a szerény Boriszov.

Bozzsanov jött be utolsónak, némán tisztelgett, mintha azt mondaná: „Íme, elhoztam őket."

– Sztepanov! Azonnal ellenőrizze a készleteket nálunk és a tüzéreknél. Teremtse meg az összeköttetést a század- és szakaszparancsnokok figyelőállásaival.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs!

– Teljesítse a parancsot! Boriszov, hány szekere van?

– Húsz, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Tíz szekeret, a legjobb lovakkal, rakjanak meg szénával vagy szalmával, és készüljenek fel a sebesültek elszállítására.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Távozhat, Tankov hadnagy!

Tankov, mint a többiek is, vigyázzban állt, hogy meghallgassa a parancsot.

– Az ön százada alkotja a gorjuni helyőrség gerincét. Gorjuniért elsősorban ön felel. Mi nem fogjuk zavarni, elmegyünk onnan a vasúti őrbódéhoz. Meg fogja védeni Gorjunit, és fedez bennünket. Figyelőpontom itt marad. Csak a törzs és a híradósok mennek el innen. A tüzérségi figyelők ott lesznek majd az ön összes figyelőállásaiban. Rajtuk keresztül minden formaság nélkül kérjen tüzérségi tüzet Kurganov alezredestől. Van elég lőszere, legalábbis sötétedésig. A páncéltörő és légvédelmi ütegeket meg a műszakiakat Gorjuni körzetében önnek rendelem alá. Vezényelje őket teljhatalmú parancsnokként.

– Világos, zászlóaljparancsnok elvtárs – mondta elgondolkozva Tankov, és akadozva, bizonytalanul hozzátette: – De engedélyezze, hogy tanácsért önhöz fordulhassak.

– Biztos lehet benne, hadnagy elvtárs, nem lesz hiány sem tanácsokban, sem szidalmakban – felelte mosolyogva helyettem Tolsztunov.

Tankov elment. Bozzsanov engedély nélkül kisurrant utána az ajtón.

Amikor Tolsztunov észrevette, mosolyogva mondta:

– Nem viselte el poéta lelke – íme az első tanácsnok.

Kurganov ezalatt minden lövegével verni kezdte a németet, a német pedig – Gorjunit.

– Mi az? – nyugtalankodott Tolsztunov.

– A szokásos tüzérségi párbaj – felelte nyugodtan Rahimov. – Vagyis, kezdi már az utolsó lyukra húzni a derékszíjat.

Közben házunktól nem messze néhány robbanás hallatszott. Mintha földrengés lett volna, úgy ingott a ház. Hullott a vakolat.

– Úgy látszik, nem babra megy a játék – mormolta Tolsztunov a mennyezetre pillantva.

Mindhárman bejelöltük a térképre a merev és mozgó zárótüzet, Rahimov jelentette Kurganovnak elképzeléseinket, s tüzérségi támogatásra irányuló kérésünket.

Tolsztunovval kimentünk az utcára. Több ház lángolt. Boriszov még egy maroknyi katona szaladt, hogy megpróbálja eloltani a tüzeket.

– Boriszov! – kiáltottam. – Tűnjetek el onnan!

– Hát miért? Hiszen jó... házak égnek!

– Hadd égjenek! Indulás azonnal az erdőbe!

Engedelmeskedve az erdőbe futottak.

Mi meg elmentünk a figyelőpontra.

– Jó, hogy idejében evakuálták a helyi lakosságot, különben hivatalból a mi nyakunkba szakadt volna az egész zűrzavar – mondta Tolsztunov.

A tüzérhadnagy

A figyelőponton vagyunk, a falu széli dombon. A látási viszonyok háromszázhatvan fokon – ahogy mondani szokták – kitűnőek, a megfigyelés körkörös. A kis fedezék mellett a sekély lövészgödörben egy magasra nőtt kamaszlegény guggol a szögtávcső mellett. Füles sapkája a tarkójára csúszott, köpenye teljesen besározódott. Szemmel láthatóan szűk neki ez a félig kész lövészgödör. Mellette, a gödör fenekén, összegörnyedve fekszik egy ferde szemű, barna képű katona. Se nem kirgiz, se nem kazak. A tábori telefon hallgatóját a füléhez szorítja, és parancsnokának szavait ismétli. A harci zajok káoszában idegenszerű beszédének csak a foszlányait hallom:

– Tüzelőállás!... Hogy?... Helyesbítsd az irányzékot... szintező... nulla-

nulla, tizenkettő... Hogy?... Tűz... Mit fecsegsz, én Andrejev hadnagy parancsát adom át... Hát teljesítsd, légy szíves...

Andrejev hadnagyot a Volokalamszk környéki harcokból ismerem. Akkor is Kurganov tüzérezredének hatodik ütegét vezényelte, s három napon át nyújtott tűztámogatást zászlóaljunknak. Andrejev becsületes, művelt és bátor tiszt. Nem nehéz kitalálni, hogy Kurganov alezredes miért őt küldte a figyelőpontra: Andrejev vezeti az egész tüzérosztály tüzét, s ebből a számára szűk gödörből irányítja a fontos harci cselekményeket... Gránáttal lőttek.

– Andrejev! – kiáltottam. – Srapneletek van?

Andrejev elfordult a távcső szemlencséjétől, meglepődött, hogy ott lát bennünket. Félszegen elmosolyodott.

– Van, főhadnagy elvtárs.

– Akkor srapnellel kell átfésülni az erdőt és kiűzni az ott összegyűlt söpredéket.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs!

Andrejev átvette a telefonkagylót:

– Tüzelőállás! Állj, a beállítást feljegyezni... Srapnellel! Irányzék... Szintező... Időzítés... Tűz!

Magasan az erdő felett a levegőben bárányfelhő bodrozódott: robbant a srapnel.

Andrejev módosította az irányzékot, az időzítést és – a srapnel most közvetlenül a föld felett robbant.

– Alacsony – morgott Tolsztunov.

Andrejev ismét lőtt: a magas fenyők csúcsán pompás füstturbán lángolt fel.

– Megint alacsony! – tört ki bosszúsan Andrejev.

– Ez jó! Így tartsátok! – parancsoltam neki.

Miután Andrejev befejezte a belövést, a lövegekkel gyorstűzre tért át. A fák csúcsa fölött egyidejűleg tucatnyi robbanás villant fel, ólomesővel árasztva el az erdő sűrűjét. S aztán hirtelen, mintha óriási sóhajtás duzzasztott volna fel valamilyen bíborvörös szövetet, tűzfény villant, majd pusztító robbanás moraja dübörgött egy ideig.

– Mi ez? – kérdezte Tolsztunov.

– Szóróaknánk lépett működésbe – hallottam Sztyepanov hangját.

– Mit csinál itt, Sztyepanov?

– Ellenőrzöm az összeköttetést, zászlóaljparancsnok elvtárs – felelte szokása szerint szerényen. – A törzset áthelyezték a vasúti őrbódé melletti házba. Az alezredes és Rahimov a tábornokkal beszélgettek.

– És te láttad, mi történik itt?

– Hát persze, itt állok már tizenöt perce.

A mieink váratlanul abbahagyták a tüzelést.

– Mi történt, Andrejev?

– Az alezredes megparancsolta, hogy csak kérésre tüzeljünk.

– Rendben...

– Adja át köszönetünket az alezredesnek és az ön embereinek – vágott szavamba Tolsztunov.

Visszaküldtem Sztyepanovot a törzshöz, hogy jelentse az alezredesnek a helyzetet, s adja át Rahimovnak a parancsot: azonnal küldjön előre felderítőket. Tolsztunov elment Tankovhoz, mondván: „Hát, zászlóaljparancsnok, én elmegyek a fiúkhoz, megnézem, milyen náluk a szellem meg a közérzet."

Előttünk az erdőben lassan szétoszlott a füst. Az erdő szélét csaknem teljesen kiirtotta és bombatölcsérekkel szántotta fel az iménti összpontosított tüzérségi támadás.

Szincsenko két teli csajka gyöngykását hozott hússal és egy fél feketekenyérrel, s letette a lövészárok fenekére terített újságpapír asztalkendőre.

– És ők hol vannak? – kérdezte.

– Kik azok az „ők"?

– Hát a politikai tiszt meg Sztyepanov hadnagy. Nekik is hoztam.

– Elmentek. Ott fognak enni. Az egyik csajkát meg kenyeret add a híradósoknak, a másikat meg hagyd nekem és Andrejev hadnagynak.

– Dehogyis, főhadnagy elvtárs, ebédeljen csak nyugodtan, nekünk úgyis hoznak hamarosan – szabadkozott Andrejev.

– Üljön le, ha egyszer meghívták.

– Értettem, leülök. – Andrejev lekuporodott a földre, igyekezett, ahogyan én, keletiesen ülni, kényelmesen maga alá húzva a lábát.

Ügyetlenül próbálkozott valahogyan elhelyezkedni, de sehogy sem sikerült, s amikor Szincsenko kuncogva odanyújtotta neki a csajkát, nem fortyant fel, hanem jó nagyot nevetett.

– Nekem nem sikerül úgy, mint önnek, főhadnagy elvtárs.

Elgondolkodtam: ha ezt a széles arcú, jóindulatú óriást megfosztanánk műveltségétől, szakállt növesztene, paraszt módra nyírná meg a haját, mint a múlt században, vörös inget meg bő nadrágot és bocskort húzna magára – akkor ő volna maga a megelevenedett Geraszim, Turgenyev *Mumu* című elbeszéléséből.

– Bocsásson meg, Andrejev, hogy a mi „ebédlőnk" szűk egy kicsit önnek, üljön úgy, ahogy magának a legkényelmesebb.

Szincsenko Andrejev széles háta mögött állt, s a szíjon függő kulacsra mutatott, mintegy kérdezve: „Öntsek egy kupicával?" Bólintottam, mire kihúzott a zsebéből egy metszett poharat, rálehelt, megtörölte kendője sarkával, s félig megtöltve, kérdőn nézett rám: „Öntsek még?" Hangosan feleltem neki, Kirszanov módjára: – Tele! – Csordultig töltve a poharat, Nyikolaj elégedetlenül mutatta a kulacs fenekét: alig maradt benne valami. Úgy tettem, mintha nem vettem volna észre.

Ha úgy adódott, hogy egy pohárból ittam valakivel, sosem én ittam elsőnek. Nyikolaj ismerte ezt a szokásomat, s a poharat Andrejevnek adta. Ő egy kicsit habozott, s nekem nyújtotta.

– Először ön igyon, Andrejev, maradt még nekem.

– Engedelmével. Az ön egészségére, főhadnagy elvtárs! – És felhajtotta a poha-

rat, majd visszaadta Nyikolajnak, hangosan krákogott, s mélyet sóhajtva mondta: – Kiinni minden ember tudja, de krákogni nem mindenki képes.

A szerény asztalnál is tartotta Andrejev az ismert szabályt: „Ha eszem, süket vagyok és néma." Nyikolaj elmesélte, ki hogyan sebesült meg az ellenség iménti tüzérségi támadása során, és hogyan nyújtott nekik segítséget felcserünk, az öreg Kirejev. – Aztán két kocsi érkezett az egészségügyi zászlóaljtól – mondta –, és elszállították a sebesülteket. Az egyik nem vöröskeresztes gépkocsi volt, hanem közönséges teherautó, amelyre Boriszov hadnagy mindaddig nem engedte felszállni az embereket, amíg vastagon ki nem bélelték szénával. De a sofőr kötekedett. A gazember új kezeslábasban, félrecsapott sapkában, jól beparfümözve, mintha esküvőre jött volna, s csak követelőzött: gyerünk, mondja, ide a sebesültekkel, nincs időm várni. Boriszov hadnagy azonban azt felelte: „Csak várjon. Hiszen a sebesülteket előbb be kell kötözni, össze kell gyűjteni, egyeseket pedig cipelni kell, még a járóképesek sem tudnak szaladni." Ő azonban csak hajtogatja a magáét, s azzal fenyegetőzik, hogy elmegy. Mire a hadnagy: „Megparancsolom", mire ő: „Nekem megvan a magam parancsnoka"... kötekedett a nyomorult. Amikor összegyűltek az emberek, a sofőr nem engedte, hogy szénát pakoljanak a kocsira. „Tűzveszélyes", mondta. „Sebesült katonákat szállítasz", mondtuk neki. Ő pedig: „Hát aztán?" A hadnagy erre már kijött a béketűrésből, s lekent neki egyet.

– Boriszov megütötte a sofőrt? – tört ki belőlem.

– Igen, Boriszov hadnagy odasózott egyet. Minden tisztességes ember felpofoz egy ilyen bitangot, mint ez a sofőr.

– Há-át, én ott lőttem volna le, a helyszínen – dörmögte Andrejev, a kenyeret majszolva.

– Ő pedig a hadnagyra vetette magát – folytatta Nyikolaj. – Gondolják csak meg! Komolyan! Hát, én meg Kurbatov őrmester elkaptuk őt, egy szemvillanás alatt levertük a lábáról, és jól elpáholtuk. Kurbatov valamikor kikötőmunkás volt. Bivalyerős, kérem! Ilyenekből, mint ez a sofőr, egészen biztos, tízet is elrak egyszerre...

– És aztán?

– Én kevesebbet sóztam oda, mint Kurbatov. A fickó egyszer odasózott az államra... Hát, én bizony hanyatt vágódtam...

Andrejev úgy nevetett, hogy a könnye is kicsordult.

– Látom, derék fickó vagy.

– Én, hadnagy elvtárs? Ami történt, megtörtént, hát hogy mesélhetném el másképp?

– Folytasd! – mondtam.

– Aztán az a szemét Kurbatovra vetette magát, de ő nem sokat gondolkodott, hanem fejjel rontott neki, ujgur módra, aztán meg lábával a gyomrába. A sofőr rúgott egyet, és elájult. A felcser pofozta életre. Amikor magához tért, a sebesültek már a kocsin ültek vagy a leterített szénán feküdtek. Boriszov hadnagy elvette Kurbatov őrmestertől a puskáját, helyette odaadta a maga forgópisztolyát, és a so-

fŏr mellé ültette. Megparancsolta neki: „Utazz ezen a kocsin. A fickóban nem lehet megbízni. Ha makrancoskodna, a helyszínen lődd le. Amikor megérkeztek az egészségügyi zászlóaljhoz, vezesd a parancsnokhoz, s előtte jelentsd az esetet. Te meg azonnal fordulj vissza." Aztán a konyhára vitt, majd ideküldött, önhöz fejezte be fontoskodva elbeszélését Szincsenko.

Szincsenko története meglepett. Sose gondoltam volna, hogy a csendes, félénk, kissé tehetetlen Boriszov meg tud ütni valakit.

Elgondolkozva ültem.

Miközben Szincsenko leszedte az asztalt, megkérdezte:

– Ide hozzam a vacsorát, vagy otthon fog enni? (Szincsenko a parancsnoki harcálláspontot nevezte otthonnak, ahol nyugalom idején össze szoktunk gyűlni.)

– Otthon. Eredj, és máskor ne merészelj verekedni.

– De ha ilyen...

– Kifelé, eredj!

Szincsenko elment.

– Persze nem jó dolog, főhadnagy elvtárs, ha a mieink verekszenek – törte meg a hallgatást Andrejev. – De mi mást tehettek volna ezzel a sofőrrel? – kérdezte széttárva lapátkezét.

Hallgattam.

– Bőkezű volt ma a mi alezredesünk – vetett véget megint a csendnek. – Ez nem vall rá. Mert minden potyán kilőtt lövedékért megkapjuk ám a magunkét, most meg milyen bőkezű! És milyen szigorú hozzánk! Legfontosabb azonban – hogy érti a dolgát. Semmit se lehet eltitkolni előle, mindent ellenőriz, mindent számon tart...

Újra felnyögött a föld. Az ellenség hatalmas tüzérségi tüzet zúdított ránk. Mindketten felkeltünk. Nem messze tőlünk csikorogva dördült egy nehéz lövedék. Csattanás hallatszott. A kezelőkkel együtt a levegőbe repült az egyik légvédelmi ágyúnk.

– Telitalálat – sziszegte sápadtan Andrejev. – Késleltetett nagy űrméretű repeszgránát.

A német tüzérség tizenöt-húsz percen át megállás nélkül lőtt. Gorjuni fölött hatalmas, baljós füst- és porfelhő bontakozott ki. A láthatáron megjelentek a repülők, s elkezdődött a bombázás. Figyelőpontunk körül néhány kis bomba robbanása vartyogott. Leültünk a lövészárok fenekére. Előttünk vörös rakéták röppentek fel. A robbanások zaja távolodott, már messze mögöttünk hallatszottak.

– Szóval, a tüzet hátrahelyezi a német – jegyezte meg Andrejev, még mindig sápadtan. – Mintha az átkozott nem találta volna el a tüzelőállásunkat! – Amikor a távoli robbanások mintegy fuldokolva, sűrűbbé váltak, Andrejev leült a földre. – Szétver minket, mert bemérte az állásainkat. Apróra vagdal az átkozott – mondta kétségbeesetten.

Andrejev izgalma ragadós volt, én is megfordultam. Gorjuni mögött füstoszlop gomolygott.

– Andrejev! Menjen, nézze meg, mi történik ott elöl – parancsoltam, a szememet le sem véve a füstölgő Gorjuniról. A füstből katonák ugráltak ki, és futva vetették magukat egyik fedezékből a másikba. Láthatólag hírvivők futottak parancsokkal. Mások szaporán szedték a lábukat, hirtelen megálltak, mint a kő zuhantak a földre, ott bajlódtak valamivel, aztán újra felálltak, s szemüket a földre szegezve mentek, mint a vadat nyomon követő vadász. A híradósok voltak, helyreállították a vonalat.

– Jönnek! – kiáltott fel Andrejev.

Megfordultam. Valóban, jöttek a német harckocsik – ott húztak, mint a fekete bogarak a havas mezőn, mögöttük pedig az erdő széléről előbukkant a csatárlánc. A németek rohamra indultak.

– Tüzelőállás! Azonnal az „oroszlánt" és a „tigrist"!

– Tüzelőállás! Tüzelőállás! Azonnal az „oroszlánt" és a „tigrist"!

– Tüzelőállás! Tüzelőállás! – kiabált Andrejev a tábori telefon kagylójába. A tüzelőállás nem válaszolt.

A harckocsik jöttek, lassan, kis megszakítással tüzeltek; szemlátomást parancsot kaptak, hogy ne szakadjanak el a gyalogságtól. A mieink hallgattak.

Andrejev káromkodott egyet. – Épp akkor nincs összeköttetés, amikor kellene.

– Igen, épp akkor, amikor kellene – ismételtem, s zavartan figyeltem a rohamra induló németeket. Felvillant bennem a kérdés: „Miért ülök én ebben a gödörben?"

Be kell vallanom, fel akartam ugrani, és hátrafutni. Megfordultam. Gorjuni szélén lovas bukkant fel, vágtába kezdett. A mögötte levő lovas lebukfencezett a nyeregből, de gyorsan felugrott, s lova után szaladt. Az első lova egy ideig helyben táncolt, két lábra állt, s újra táncolt. A lovas szemügyre vette mindazt, ami ott elöl történik, aztán hirtelen megfordult, s visszaügetett. Kurganov alezredes volt – a polgárháborús idők tüzére, aki ütege élén százszor meg százszor is merészen kilovagolt a nyílt tüzelőállás elé, az ellenség szeme láttára.

Megszólaltak a páncéltörő ágyúink, amelyeket közvetlen irányzásra állítottak az erdőszélen, Gorjuni mindkét oldalán. Nagyon sajnáltam, hogy jóváhagytam az ütegparancsnoknak azt az elhatározását, hogy a körkörös kilövés lehetősége kedvéért nyílt térségen foglaljanak állást. A falu szélén álló, semmivel sem álcázott légvédelmi ágyúkat szétverték.

... A pontos találatok következtében egyik harckocsi a másik után perdült meg maga körül. Négy már füstölt a csatatéren. De mellettük újabbak húztak el... Megszólaltak a géppuskáink és golyószóróink. A német gyalogság lefeküdt. Nem írom le, hogyan lőttek a mieink, s hogy bennünket hogyan csépeltek; egyet mondhatok csak: valódi közelharc bontakozott ki.

... Felbőgtek a mi „oroszlánjaink" és „tigriseink": mozgó zárótűz a korábban kijelölt szakaszokra – az országút mindkét oldalán az erdőszélre. Igaz, hogy a tűz gyenge volt, de a németek mögött egy láthatatlan kéz mind közelebb és közelebb tolta a robbanásokat a harckocsik mögött futó német gyalogsághoz. Amikor néhány fekete-vörös füstoszlop a magasba emelkedett a németek harcrendjében, tü-

zérségünk tüze felgyorsult. Nagy ropogással egymást követték a rövid robbanások. Tűz és füst borította be a mezőt, a föld pedig nyögött a súlyos kalapácsütések alatt.

– Jól elárasztottátok őket! Látszik, hogy valahol, nem messze innen, maga az alezredes irányítja a tüzet – mondta Andrejev. – Ha az ellenség egyszer a horgára akadt, kedvvel csépeli az egész tüzérosztállyal.

– És bennünket meg magukat már bizonyára leírt.

– Lehetséges – felelte borúsan Andrejev. – Lehetséges, ha sokáig nem lesz összeköttetés.

– De mi épen-elevenen ücsörgünk itt, ebben a gödörben, és csak szemlélődünk.

– Ne búsuljon, főhadnagy elvtárs, hiszen mi most mindketten az összeköttetést várjuk, aztán pedig – nem pisztolyból lövünk a páncélosokra!

Felzümmögött a tábori telefon.

Örvendezve kaptam fel a kagylót.

– Hát él, zászlóaljparancsnok elvtárs?! – kérdezte izgatottan Sztyepanov. – Tankov hadnagy...

– Főhadnagy elvtárs – dörmögte Andrejev –, a németek, úgy látszik, visszafordítják a szekerük rúdját.

Felemelkedtem. Valóban, a németek kezdtek visszavonulni, néhány páncélos és rohamlöveg (látszott, hogy nemrég érkeztek) az erdő szélén állt, s tüzelt, hogy fedezze a gyalogság és a páncélosok visszavonulását...

– Zászlóaljparancsnok elvtárs, engedélyezze az ellenlökést – kérte Tankov telefonon.

– Semmiképpen!...

– De hiszen futnak a németek, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Semmiképpen ne hagyja el a helyét! Csak tüzet, tüzet a hátukba...

... Amikor megérkeztem Tankov figyelőpontjára, ott találtam Tolsztunovot, néhány tüzértisztet meg híradósokat. A szomszédos lövészárokban Bozzsanov, Sztyepanov és néhány híradós katona húzódott meg. Tankov figyelőpontja a miénk mögött volt. Látszott, hogy a leghevesebb harcok idején itt futott össze minden szál, itt folyt a harc irányítása.

Érkezésem, úgy vettem észre, zavarba hozta őket; Tankov bekötött fejjel kiugrott a lövészárokból, néhány métert díszlépésben vágott ki, aztán ott állt vigyázzban előttem.

– Tankov hadnagy jelentem, hogy a rám bízott század... – kezdte volna a jelentést.

– Az önre bízott század – szakítottam félbe –, Tankov hadnagy, együttműködve a tüzérekkel és géppuskásokkal, visszaverte a német támadást. Nem kell jelentenie.

– Értettem, nem jelentek! – mondta jól tagolva Tankov, de nem tudta elrejteni mosolyát.

– Mi pedig azt hittük, szidni fogsz bennünket – nevetett Tolsztunov.

Amikor Tankovval a lövészárokba indultunk, golyók füttyögtek körülöttünk.

Gyorsan beugrottunk a fedezékbe. Tankov súlyosan zuhant Tolsztunov karjába, s felnyögött. Megpróbált felállni, félretolta Tolsztunovot, de nem tudott felkelni.

– Tegyen le a földre, politikai tiszt elvtárs – kérte a hadnagy gyenge hangon. – Úgy látszik, súlyos a seb.

Amikor az egészségügyiek hordágyra fektették a hadnagyot, nem nyögdécselt már. Odamentem hozzá, és megfogtam a kezét. Hideg volt. Megszorítottam ezt a hideg, erőtlenné váló kezet.

– Köszönöm Szergej – mondtam –, köszönöm a szolgálataidat.

Tankov erőlködve elmosolyodott, s csendesen mondta:

– Milyen kár, zászlóaljparancsnok elvtárs, hogy Szergej Tankov hadnagy csak keveset harcolhatott. Halálosan megsebesült.

Tolsztunovra nézett, majd rám, aztán elengedte a kezemet.

Tankov hadnagy halála mindannyiunkat megrázott. Tolsztunov mélyen lehorgasztott fejjel állt. Sztyepanov zavartan tekintett ide-oda. Bozzsanov a lövészárok alján ült, és késével farigcsálta a földet. Engem különösképpen megviselt, hogy olyan parancsnokot vesztettem el, akivel éppen kezdtük volna megérteni egymást.

– Elég a szomorkodásból, zászlóaljparancsnok – riasztott fel gyászos gondolataimból Tolsztunov. – A csatában nem tudsz mindenkit megóvni. Az a golyó, amelyik Tankovot eltalálta, téged is leteríthetett volna. Legközelebb okosabbnak és óvatosabbnak kell lenni.

Matrenyino – közönséges kis vasútállomás, vasúti épületekkel, közelükben Matrenyino falu kolhozának házai. A falu, mint e körzet sok más települése, egy nagy erdei tisztáson terül el. A vasút enyhe ívben kerüli meg.

A németek öt órán át gyér akna- és tüzérségi tűz alatt tartották Matrenyinót. Az ellenséges felderítők többször is megkísérelték, hogy behatoljanak a faluba.

Az utolsó órákban a német néhány rövid, de heves támadást hajtott végre. A fegyverropogás után hirtelen csend állt be. Aztán egyszer csak puska- és géppfegyvercsattogás. Újra dörgés – újra tüzérségi támadás.

– Filimonov, mi történik magánál?

– Páholnak minket, zászlóaljparancsnok elvtárs – hallom a telefonban Filomonov öblös hangját –, tüzérséggel és aknavetőkkel. Néhányszor elő is kúsztak...

– Harckocsikkal? Sok a gyalogság?

– Nem, anélkül. Gyalogság, talán kétszakasznyi, vagy egy század, de nem több. Viszont az erdőben, zászlóaljparancsnok elvtárs, valószínűleg gyülekeznek.

– És mit szándékozik tenni?

– Úgy gondolom, mihelyt megindul ellenünk, tűzzel fogadjuk... Mi mást tehetünk, zászlóaljparancsnok elvtárs?

A nálam öt-hat évvel idősebb Filimonov hadnagy hivatásos lovastiszt volt. A háború kitörése előtt két vagy három évvel elbocsátották őt a hadseregből, mert hanyagul látta el szolgálatát. Megbántott önérzettel, egy ideig – mivel más szakmája nem volt – egy sor „polgári" foglalkozással kísérletezett, de rendszerint leváltot-

ták, azon a címen, hogy „nem birkózik meg a feladataival". A háború kitörésekor visszatért a hadseregbe, sérülten a sikertelenségektől, amelyek a polgári életben érték.

Teljesen letörten jött a zászlóaljhoz, mert őt, aki egy lovasszázadnak volt a hivatásos parancsnoka, tartalékos parancsnokokkal egyenlő szinten nevezték ki egy lövészszázad élére. Önérzetét még az is bántotta, hogy közvetlenül fölötte egy korban és szolgálati idejét tekintve is fiatalabb főhadnagy parancsnokol. „Ha engem akkor nem bocsátanak el, most én legalább százados, sőt, lehet, hogy őrnagy lennék..." Szürkésbarna, kissé dülledt szemének megvető pillantása, a parancsok hanyag ismétlése, s egyáltalán: az, hogy egykedvűen, gépiesen látta el szolgálatát – elárulta indulatait. Lehet, hogy Filimonov jó lovas és kardforgató volt, de csakhamar meggyőződtem róla, hogy műveletlen, korlátolt tiszt. Nehezen igazodott el a térképeken, harcászati kérdésekben meglehetősen képzetlen, ugyanakkor kötekedő és sértődékeny volt. Sokáig úgy tűnt nekem, hogy ezt a sértődöttségében elvakult embert teljesen áthatotta az oktalan ellenkezés, bár igyekezett fegyelmezettnek tűnni: tiszteletben tartotta a formát, de tartalommal nem töltötte meg. Mint minden műveletlen és gyenge ember, mindentudónak és kiválónak hitte magát, akit igazságtalan sérelem ért. Meg voltam róla győződve, hogy ha felajánlják neki egy ezred parancsnokságát, elfogadja, s még csak gondolkodóba sem esik, vajon megbirkózik-e a feladattal.

Nagyon nehéz leküzdenünk saját belső tiltakozásunkat, meggyőzve önmagunkat arról, hogy nincs igazunk, de még sokkal nehezebb meggyőzni másvalakit.

Találkozásunk első percétől fogva, ha szabad így kifejeznem magam, pszichológiai háború bontakozott ki köztem és Filimonov között. Számára, lelke mélyén, el nem ismert főnök voltam, ő pedig általam nem elfogadható beosztott. Semmiképpen se jöttünk ki egymással. Vele szemben sokkal hivatalosabb voltam, mint a többi parancsnokkal, és sohasem tréfálkoztam, mint ahogy azt néha megengedtem magamnak például a harmadik század parancsnokával, Szevrjukovval, az egykori könyvelővel. „Nos, Szevrjukov, csináltál mérleget?" – kérdeztem. – „Stimmelt?" Vigyázzba vágta magát, és mosolyogva felelte: „Sehogyan sem akar stimmelni, zászlóaljparancsnok elvtárs." Vagy boldogan jelentette: „Kopejkára stimmel."

Szevrjukov gyakran használt könyvelési kifejezéseket: „tartozik", „követel", „tartozás", „hitel", „benyújtjuk a számlát", „leírjuk" és a többi.

Jefim Filimonov elégedetlen volt magával és másokkal. Békés kísérleteim, hogy együttműködjek vele, nem jártak sikerrel, s amikor replikázni, vitázni kezdett, hogy ne fertőzze meg a többi parancsnokot és pártmunkást, nyilvánosan és erélyesen véget kellett vetnem szóáradatának, valahogy így: „Filimonov hadnagy, szíveskedjék hallgatni, amikor én beszélek!", „Filimonov hadnagy, vigyázz! A parancsnoka beszél magával!", „Filimonov hadnagy, nincs vita! Ismételje a parancsot!". Elvörösödött a dühtől, de tekintetbe vette a katonai fegyelmet, elcsendesedett, vigyázzba vágta magát, megismételte a parancsot, de anélkül, hogy megbékélt volna.

Elhatároztam, ráirányítom hibáira a figyelmét: elmentem a századához, amikor foglalkozást tartott, s órákig ott maradtam. Aztán félrevontam, s megkérdeztem tőle: „Hogy kell ezt csinálni a szolgálati szabályzat szerint?" Szigorúan megróttam, leleplezve hibás értelmezéseit: „Ön nem olvassa el és nem tanulmányozza a szabályzatot, ezért nem is ismeri! Tönkreteszi az embereket!"

Amikor meneteltünk, jó messzire küldtem előőrsbe, ismeretlen útvonalon, a térképre vagy vázlatra rajzolt különféle irányokra. Amikor eltért a megadott iránytól (ami gyakran megesett), lovon eredtem utána, megállítottam, arra kényszerítettem, hogy tájékozódjék, vesse össze a terepet a térképpel...

Harcászati kiképzéseken neki adtam szót elsőnek: megmagyarázni a feladatot, értékelni a helyzetet és dönteni. Meglepetésemre nem tett különbséget e három fogalom között, s azonnal zavaros és megalapozatlan, minden elgondolás nélküli „elhatározást" hozott, hangosan dörögve: „Határoztam." Krajev, Szevrjukov, Popov, Bozzsanov meg a többiek a földön fekve, halkan jól mulattak Filimonov harcászati sületlenségein.

Az embernek nem könnyű katonává és tisztté válnia. A hadsereg háborúra, harcra van hivatva.

A hadseregnek nem jóságos apókákra van szüksége, hanem szigorú, igényes parancsnokokra, akikre az apák és anyák rábízzák csemetéiket azzal az útravalóval, hogy „oktasd, neveld, büntesd, tanítsd és vidd csatába!" Nem minden ember egyforma: az egyiknek egyetlen szó is elég, a másikat győzködni kell, a harmadikkal szemben a kényszer alkalmazása sem bűn. Ha Bozzsanovnak, Krajevnek, Rahimovnak, Szevrjukovnak, Sztyepanovnak, Boriszovnak, Tankovnak és a többi közös ismerősünknek, katona bajtársaimnak szemrehányást tettem, hogy ezt vagy azt miért nem hajtották végre – ők nehezebben viselték el, mintha szigorú megrovást kaptak volna. Jefim Jefimovics Filimonovnak azonban az egyetlen „miért"-re tucatnyi „mert" volt a válasza. Ezért én neki sohasem adtam fel ilyen kérdést, hanem egyszerűen megparancsoltam: „Ezt és ezt tegye... és jelentsen!"

A Filimonov „kicsúfolásáról" szóló mendemondák a tábornok fülébe is eljutottak. Egy ízben Talgar állomás környékén zászlóalj-foglalkozást tartottam. Váratlanul befutott egy személygépkocsi. A tábornok érkezett meg az ezredkomisszár kíséretében. A tábornok elkérte a foglalkozási tervet. Szerencsére Rahimovval egész éjjel fenn voltunk, hogy amennyire csak lehet, megszerkesszük a tervet, csatolva a térképet, amelyet Habibulla olyan gondosan kidolgozott. A tábornok félbeszakította a foglalkozást. Figyelmesen tanulmányozta tervünket, aztán megkérdezte:

– Ki dolgozta ki a tervet?

– Én, meg Rahimov hadnagy – feleltem.

– Miért nem hagyta jóvá ezt a tervet az ezredparancsnok és az ezredkomisszár?

– A terv szerint, tábornok elvtárs, az ezredparancsnok egy hét múlva tart foglalkozást velünk erről a témáról. Úgy határoztam, hogy előzőleg gyakorlatoztatom a zászlóaljat.

– Vagyis, nem akar szégyenben maradni az ezredparancsnok előtt. Ez nagyon jó! Tetszik nekem. – Ravaszul elmosolyodott, s az ezredkomisszárhoz fordulva, megkérdezte: – Minden zászlóalja így készül fel a foglalkozásra?

– Nem tudom, tábornok elvtárs – ismerte be félszegen Logvinyenko.

A tábornok nevetett, de nem mondott semmit.

– Vezessék el a zászlóaljat a megindulási körletbe, oda, ahonnan elkezdték a gyakorlatot – adta ki nekem a parancsot. – Elejétől fogva végig akarom nézni, hogyan megy önöknek.

A századok elfoglalták a megindulási körletet.

– Úgy látszik, valamennyire eligazodtam az ön tervében. Helyezze át a századokat. Az első meg a második század sáncolja el magát.

Miközben a századok végrehajtották az elsáncolást, a tábornok fogta a ceruzát, összefirkálta vázlatunkat, megváltoztatva az irányt és a feladatot.

– Gyújtsanak rá az emberek – mondta, és odanyújtotta nekem a „megnyomorított" vázlatot. – Tanulmányozza ezt a helyzetet, melyet most vázoltam fel. Én addig Logvinyenko elvtárssal egy kicsit körülnézek az emberei között...

A tábornok egy óra múlva tért vissza. Összehívta a századparancsnokokat és a politikai tiszteket, ő maga pedig az ezredparancsnok szerepében hozta meg elhatározását, és „harci" feladatot tűzött zászlóaljunk elé. Majd megparancsolta, hogy magyarázzam meg a feladatot, értékeljem a helyzetet, és határozzam meg a teendőket. Nagyon izgultam, hadartam, sablonosan fecsegtem. Ő megállított, és megparancsolta, hogy beszéljek „emberi módra", „értelmesen", hogy „minden halandó megértse". Természetesen belezavarodtam. Aztán összeszedtem magam, s belefogtam a jelentésbe.

– Úgy, úgy – helyeselt a tábornok, mint egy anya, aki gyermeke félénk lépteit támogatja. Ez felbátorított, s teljesen magabiztosan, „emberi-parancsnoki nyelven" folyt belőlem a szó...

A tábornok jóváhagyta elhatározásunkat. Aztán meghallgatta a századparancsnokokat. Filimonov megbukott, de Szevrjukov és Krajev kitűnt tudásával.

Elkezdődött a „harc". A katonák és a parancsnokok minden tőlük telhetőt elkövettek. A „harc" során a tábornok nem állított fel bonyolult „csapdákat", hanem ragaszkodott a tervhez.

A „harcot" lefújták. Gyülekezett a zászlóalj. A tábornok általánosságban értékelte a katonák teljesítményét, néhány fogyatékosságra felhívta a figyelmet, s befejezésül ezt mondta:

– Ma nem dolgoztak rosszul. De gondolom, holnap jobban fognak dolgozni és tanulni. A jó tanulás, elvtársak, a siker biztos záloga a harcban!

A tábornok megparancsolta, hogy a parancsnokoknak és politikai tiszteknek én tartsak elemző előadást. Amikor a gépkocsihoz kísértem, Logvinyenkóra pillantva, szemrehányóan mondta:

– Közölje Filimonovval, az első század parancsnokával: tanuljon a zászlóalj parancsnokától, és ne panaszkodjon.

Logvinyenko értetlenül pislogni kezdett, mintha kérné a tábornokot: „ne árulja el a titkot"; a titok azonban lelepleződött.

Ott hagytam abba a történet fonalát, amikor Filomonov felhívott telefonon Matrenyinóból.

– Úgy gondolom – mondta –, mihelyt elindul ellenünk a német, tűzzel fogadjuk... Mi mást tehetnénk, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Az a véleménye, Jefim Jefimovics, hogy a német tervez valamit? – kérdeztem.

– Ok nélkül nem gyülekezik az erdőben, bizonyára hamarosan támadást indít.

– Egy órácskára elodázzuk a támadást.

– Hogyhogy egy órácskára, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Kurganov fog vele társalogni.

– Ó, értem már, zászlóaljparancsnok elvtárs...

A Filimonovval folytatott beszélgetés után Rahimovot Kurganovhoz, Bozzsanovot és Andrejevet pedig Filimonovhoz küldtem Matrenyinóba.

A tüzérek most is alapos segítséget nyújtottak nekünk. Az erdőszélen a Matrenyino ellen összevont ellenséges gyalogságot két tüzérségi tűzcsapás teljesen szétszórta. Kurganov alezredes Rahimov útján azt üzente, hogy kevés lőszere maradt.

Két óra csendben telt el. Baljós volt ez a csend. A nap két szuronyhossznyira állt a láthatár fölött. A havas mezőn mint himlőhelyek feketéllettek az iménti csata nyomai.

Gyakran mondják, hogy a csatában észrevétlenül múlik az idő.

Én nem értek egyet az effajta általánosításokkal. Az emberi erőfeszítés és türelmetlenség határa éppen a harcban mutatkozik meg. Az idegek különösen a védelmi harcokban fáradnak ki, amikor a kezdeményezés az ellenség kezében van, amikor csak vársz, s nem tudod: honnan, mikor és hogyan csap le rád.

Kínzott bennünket a feszült várakozás, vártuk, hogy lebukjon a nap, vártuk, hogy besötétedjék, de a nap nem nyugodott le, nem köszöntött ránk a sötétség.

1941-ben sem a németek, sem mi nem tudtunk éjjel harcolni. Az úgynevezett éjszakai akciókat kidolgozták ugyan a törzsek, jelentették a parancsnokságon, de alig-alig hajtották végre. A németek éjjel nem támadtak, bár kaptak rá parancsot a főnökségtől, a mieink meg nem hajtottak végre ellentámadást, bár szintén kaptak rá parancsot. Az éjszakát általában átcsoportosításokra használták fel. Az éjszaka gyakran lélegzetvételt jelentett mindkét fél számára: éjszaka nyugodtan lehet enni, két, sőt három órát aludni is. Ezt mindenki tudta, s várta, hogy besötétedjék.

Egyszer csak dörögni kezdenek a fegyverek. Rápillantok az órára, és stoppolom az időt. Öt perc... Tíz perc...

– Kapcsold Filimonovot... Mi van nálad? Élsz, Jefimuska?

– Még élek, zászlóaljparancsnok elvtárs. Ver az átkozott, hallja?

– Úgy látszik, Matrenyinóban akar éjszakázni.

– Ki tudja...
– Meglátjuk, ki fog közülünk ott éjszakázni.
– Mi, zászlóaljparancsnok elvtárs! Mi fogunk!
– Jó, jó, nem kell handabandázni!
– Kitartunk...
– Filimonov, hallgass meg.
– Hallgatom.
– Mihelyt a német abbahagyja a lövöldözést, harc nélkül fel kell adni Matrenyinót.
– Hogyhogy? – kérdezte izgatottan, hitetlenkedve Filimonov. – Harc nélkül feladni? Hogy mondhat ilyet, zászlóaljparancsnok elvtárs?
– Azt hiszed, rosszul hallottad? Nem. Mihelyt abbahagyja a lövöldözést, szedd össze a sebesülteket – és fuss a hídhoz! Állj meg a hídnál! Semmilyen körülmények közt se hagyjál „nyelvet"! Fusson az egész század! Feladni Matrenyinót!
– Ide figyelj, zászlóaljparancsnok! – és Tolsztunov teljes erővel vállamra vert. – Teneked valahogy elment az eszed. Mit csinálsz? Magyarázd el értelmesen, miért adod fel harc nélkül Matrenyinót? Hisz a tábornok megparancsolta...
– Értsd meg hát Fjodor Dmitrijevics, igen „egyszerű" és „vidám" dolog lenne harcolni az utolsó töltényig, és becsülettel meghalni! Hány embert vesztettünk ma? Te azt mondod, „a tábornok megparancsolta". De a tábornok azt is megparancsolta, hogy óvjuk az embereket.
– De nem futással!
– Én pedig úgy döntöttem, hogy fussanak! A német puszta kézzel akarja bevenni Matrenyinót. Tessék, úgy teszünk, ahogy parancsolja. Harc nélkül adjuk át a falut, mi pedig aztán az erdőből tűzzel fogjuk megvendégelni.
– És mi történik akkor, ha az emberek nem állnak meg a hídnál, ahogy parancsoltad, a német pedig a nyomukban lesz?! – kérdezte aggódva Tolsztunov.
– Igazad van. Gyerünk, magam megyek oda, helyettem és Tankov helyett meg maradj te itt. Mint mondják, mindent vagy semmit, a kocka el van vetve...
Rahimov, Szincsenko meg én Matrenyinóba ügettünk. Amikor kibukkantunk az erdőből, láttuk, hogy teljesen rendezetlenül fut a faluból a század. Andrejev széles léptekkel jött, ügyet sem vetve a futókra.
Megrémültem: az emberek igazi pánikban menekültek. Leghátul Filimonov és Bozzsanov futott. Mint az üzött bikaborjú pislogott Bozzsanov, csaknem minden lépésnél megbotlott, s többször el is vágódott.
A hídnál leszálltunk a nyeregből.
Rahimov (aki hegymászó volt) a század elé futott: – Állj! Megállni! – kiáltotta, Szincsenko pedig a híd alá vitte lovainkat. Egyenesen a hídra rohantam. S bár úgy látszott, lehetetlen megállítani ezt a pánikszerű futást, a katonák még vagy száz lépést futottak tehetetlenül, aztán megálltak.
– *Akszakál!* Maga itt? – kérdezte Bozzsanov, kapkodva a levegőt. Kétségbeesés tükröződött arcán. Szemrehányóan suttogta: – Meghalni könnyebb, mint futni!

– Mars a híd alá! Gyerek! Talán át akarod venni a zászlóalj parancsnokságát?

– Dehogyis, főhadnagy elvtárs... *Kudaj szaktaszün!* – isten ments – kiáltotta teljesen elképedve kazakul.

– Eredj, segíts Filimonovnak rendbe szedni az embereket.

Bozzsanov a híd alá surrant.

Megjelent Andrejev, s elégedetlenül dörmögte: – Főhadnagy elvtárs, itt valami nem stimmel: a német nem jön, mi pedig futunk. Minek?

– Andrejev! A maga feladata nem az, hogy ítélkezzék, hanem az, hogy teljesítse a parancsot.

– Értettem, teljesítem a parancsot! – röffent Andrejev, gyűlölettel a hangjában. – Megengedi, hogy távozzam?

– Maradjon, Andrejev.

– Maradok.

... A németek abbahagyták a tüzelést, századoszlopba rendeződtek, majd három harckocsi kíséretében Matrenyino felé vonultak. Nyugodtan és büszkén meneteltek, szinte győzelmi menetben. „Ha egyszer fut az Iván, az egész a miénk" – bizonyára így örvendezett a parancsnokuk.

– Andrejev, számolja meg, hányan vannak.

Szeméhez emelve a távcsövet, Andrejev sokáig szemlélődött. A németek a faluhoz közeledtek.

– Főhadnagy elvtárs, azt hiszem, a fritz négy oszlopban, egyenként hatvan-hetven ember, az körülbelül kétszáznegyven-kétszáznyolcvan ember, és ha hozzászámítjuk a harckocsizókat meg a gépkocsizókat, az mintegy három-négyszáz ember...

– Vagyis, a korábbi harcokban megtépázott zászlóalj vonul ott.

– Pontosan... És talán nem kellett volna beengedni őket a faluba, zászlóaljparancsnok elvtárs – mondta szomorúan sóhajtva Andrejev.

„Igen, talán nem kellett volna őket beengedni a faluba" – ismertem be magamban.

A németek bevonultak, s elhelyezkedtek a házakban. A harckocsikból is kibújt a legénység, és a nyílást nyitva hagyva, szintén bement a házakba. Néhány katona tyúkokat fogdosott s malacokat vett üldözőbe.

– Annyira elszemtelenedtek, hogy még őrséget sem állítottak – dörmögte Andrejev. – Mintha az anyóshoz mentek volna vendégségbe...

Hívattam a parancsnokokat. A vasúti töltésen feküdtünk.

– A németek minden bizonnyal elhatározták, hogy vacsorázni és pihenni fognak – mondta Rahimov.

– Hát miért is ne vacsoráznának? – jegyezte meg csípősen Filimonov.

Bozzsanov, Andrejev, Rahimov, Filimonov megjegyzései rosszul estek nekem. Mert magukban nem bocsátották meg, hogy parancsot adtam Matrenyino harc nélkül történő feladására. De hogy javítsak a helyzeten? Ezen töprengtem. Nem

volt könnyű a dolgom. Menjünk az erdőbe, foglaljunk állást az erdőszélen, s nézzük, hogyan pihen a német? Nem! Ez így nem jó...

– Filimonov, hány embere van? – kérdeztem.

– Százhúsz, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Az embereket három, egyenként negyvenfős csoportokba osztani. Rohamozzák meg Matrenyinót egyszerre három oldalról. Űzzék ki a németeket. Matrenyinóban fogunk vacsorázni és éjszakázni. Önt, Bozzsanovot és Rahimovot nevezem ki a csoportok parancsnokává. A rohamot én magam vezetem...

Katonáink három oldalról körülfogták a falut, s láncban haladtak, puskájukat előreszegezve. Némán, magabiztosan mentek. Hirtelen a magas vasúti töltésen kelepelni kezdtek a géppuskák. A harcosok hangos hurrázással előreiramodtak, és menetből tüzeltek. A németek kiugráltak a házakból, fejvesztetten rohangáltak, aztán megfutamodtak... Könnyelműségükért nagy árat fizettek: rendetlenül, pánikszerűen menekültek, s ügyet sem vetettek tisztjeikre. A mieink betörtek a faluba, és a sikertől fellelkesülve annyira elragadta őket a hév, hogy sokan nem is álltak meg, hanem a németeket egészen a vasúti pályatestig üldözték...

– Remekül sikerült, főhadnagy elvtárs! – lelkendezett Andrejev. – Talán utánuk ereszthetünk vagy ötven lövedéket?

Kurganov alezredes teljesítette kérésünket: Andrejev átfésülte az erdőt, amelyben a németek elrejtőztek.

Megparancsolta Filimonovnak, hogy erősítse meg állásait, mi pedig Gorjuniba mentünk.

Tolsztunov széles mosollyal fogadott, s mindannyiunknak megszorította a kezét: „Remek fickók vagytok, sasmadaraim." Majd elmesélte, hogy milyen dühös volt rám a tábornok, amiért harc nélkül adtam fel Matrenyinót. Tolsztunov váltig bizonygatta ugyan, hogy ellenlökést hajtunk végre, de a tábornok bosszúsan mondta: „Maga elég képzett ahhoz, hogy tudja: azokat, akik futnak a csatatéren, képtelenség tüstént ellenlökésre vinni." De amikor Tolsztunov jelentette a sikert, a tábornok kijelentette: „Szerencsére ez csak egy jó kaland volt. Mondja meg a zászlóalj parancsnokának, hogy a siker nem enyhiti a bűnét, mert többet kockáztatott az életénél, a parancsnoki becsületét tette kockára..." A tábornoknak ez a kijelentése mindannyiunkat elkeserített.

– Hát, fiúk, bajtársak – kapkodott levegő után Tolsztunov –, istenemre, mi a csudának fecsegek nektek itt összevissza.

– A tábornoknak igaza van – mondtam –, rosszabbul is elsülhetett volna.

Tolsztunov megveregette a vállamat.

– Baurdzsán, szerintem te öntudatos fickó vagy. Jó, minden elmúlt, minden jól ütött ki, túlságosan nem kell mellre szívni a dolgot. Inkább arról beszélgessünk most, hogyan tovább?... Bátran határozz. Ha a te fejed nem elég, használd az enyémet is...

– Elsőnek vagy másodiknak? – kérdezte Bozzsanov.

Tolsztunov megjátszott aggodalommal felelte:

– Természetesen másodiknak.

Jót nevettünk mindannyian. Bozzsanovnak megparancsoltam, hogy vegye át a harmadik század parancsnokságát az elesett Tankov hadnagy utódjaként. Rahimov elment a „151,0" magaslatra Krajevhez. Boriszovot szekéren Matrenyinóba küldtem Filimonovhoz a németek irataiért és a hadizsákmányért.

Belépett Kurganov alezredes. Mindannyian felálltunk.

– Mi újság, fiúk? – szólt, és fáradtan roskadt a székre. – Az én munkanapomnak lassan vége, de előttem áll a munkás éjszaka. Ne rójatok meg, fiúk, de nekem megparancsolták, hogy a hajóm hagyja el a kikötőtöket... – mondta, aztán megakadt az alezredes. – Fúj, az ördögbe is, nem jót mondtam – betértem, hogy viszontlátásrát mondjak.

A művelt Kurganov rájött, hogy értelmetlen szót alkotott, s mosolyogva ismételte:

– Viszontlátásrát mondjak! Jól megmondtam! Szegény orosz nyelv, hogy megnyomorítjuk mi, oroszok is.

– Új szóképzés, alezredes elvtárs – tréfálkoztam.

– Nézd csak, Momiska – szólt gyengéden az alezredes –, látom, te szereted a kockázatot. Vigyázz arra a forró fejedre – utasított.

– Nem én lovagoltam ám ki fekete paripán, alezredes elvtárs, tüzérségi tűz alatt...

– Ne feleselj, én vagyok a rangidős! És nálunk, főhadnagy elvtárs, a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregben a rangidősnek mindig igaza van!

– Értettem, alezredes elvtárs – feleltem engedelmesen.

Az a megszólítása, hogy „fiúk", meg „nézd csak, Momiska" – a maga módján rokoni és bensőséges volt. Ha ekkor feltámad öreg apám és hallja beszélgetésünket, örvendezett volna, hogy fiát, Baurdzsánt egy orosz alezredes „Momiskának" hívja, és fülembe suttogta volna: „Fiú! Ez az orosz legény, igaz, szenvedélyes ember, de jó, becsületes dzsigit. Úgy tiszteld őt, mint idősebb fivéredet!"

Beszélgetésünket félbeszakította a tábori telefon zümmögése. Rahimov hívott.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs – kiáltotta a kagylóba –, az utolsó pillanatban érkeztem...

– Miért, mi történt?

– Hát, ők itt egyet s mást összekészítettek a fogadásomra.

– Beszélj értelmesen.

– Jelenthetek?

– Jelentsen.

– Röviden, Krajev... Zsákmányt és iratokat szerzett, két páncélost, három gépkocsit: egy személygépkocsit, egy törzsgépkocsit...

– És az ellenség?

– Azt hiszem, egy eltévedt zászlóalj törzse cseppent ide.

– És hol van a zászlóalj?

– Valahol itt csatangolnak az erdőben.

– Szedjen össze minden iratot. A harckocsikat és a gépkocsikat használhatatlanná kell tenni harckocsi-elhárító gránátokkal. A sötétség beálltakor pedig az egész Krajev-féle társasággal ide kell vonulni.

– Értettem, zászlóaljparancsnok elvtárs...

Amikor letettem a hallgatót, Tolsztunov felmordult:

– Hogy-hogy, te újra harc nélkül adod fel a magaslatot?

– Nem harc nélkül, hanem harcban, hát nem hallottad?

Röviden elmondtam a Rahimovval folytatott beszélgetés tartalmát, aztán jelentettem az alezredesnek, hogy a gorjuni helyőrség a nap folyamán vívott súlyos csatákban személyi állományának legalább az egynegyedét elvesztette, Krajev százada a helyőrség megerősítésére visszavonul a „151,0" magaslatról; kértem az alezredest, hogy jelentse ezt a tábornoknak, amikor a hadosztálytörzsbe megy.

A levél

Az éjszaka sötét. Törzsünk a vasúti őrházban van. A padlón bőröndök, irattáskák, térképtáskák, géppisztolyok, német szolgálati pisztolyok, látcsövek, iránytűk, távbeszélőkészülékek és más zsákmány, amelyet Boriszov Matrenyinóból, Rahimov pedig a „151,0" magaslat körzetéből hozott.

A gyertyákkal megvilágított helyiségben telefonügyeletesek ülnek. Szakácsunk, Fajziev az előszobában vacsorát kotyvaszt. Szincsenko és Kurbatov a zsákmányt rendezi. A parancsnokok elmentek, hogy végrehajtsák az éjszakára kiadott parancsokat.

Nappal sokan voltunk: a kaprovista század, műszakiak, tüzérek, meg mi magunk. A légierő is támogatott bennünket. Gorjuni jelentős támaszpont az országúton. Az elmúlt nap harcai során ezt mi magunk is éreztük, és az ellenség is. Most egyedül maradtunk. Lényegében csak a gyalogság van itt hat kis páncéltörő ágyúval. A többiek mind elmentek a hadosztály fő erőihez. Írom a harci jelentést. Izgat, hogy túl hosszúra sikerül: egész beszámoló ez a nap harcairól. A jelentés végén a parancsnok leírja a továbbiakra vonatkozó elhatározását, az utolsó pontban pedig kérését az elöljáró parancsnokhoz.

„Úgy határoztam" – kezdtem az új sort, de megakadtam. Tulajdonképpen még magam sem tudtam, hogy mit határozok.

„Úgy határoztam: továbbra is szívósan védem a Gorjuni és Matrenyino támaszpontot, ezért feladom a „151,0" magaslatot, és felszabadítom a második lövészszázadot. Megerősítem vele a gorjuni helyőrséget, a Matrenyinót védő első lövészszázadot pedig megerősítem két géppuskával..."

„Kérem önt..." – kezdtem a következő sort...

Ekkor belépett Tolsztunov. Hangosan felolvastam neki a jelentést, s külön hangsúlyoztam az utolsó előtti pont egyes szavait, „szívósan védem", „megerősí-

tem". Amikor kiejtettem ezeket a szavakat, hangomban világosan érződött a keserű irónia, amellyel nem takarékoskodnak a pesszimisták – vagy az elítéltek.

– Jól megfogalmaztad. Ha egyszer az a parancs, hogy szívósan védeni kell – akkor minek tovább okoskodni!

Folytatom az olvasást:

– „Kérem önt..." – és elakadtam.

– Hát mit kérsz?

– Akkor léptél be, amikor azt írtam, hogy „Kérem önt..."

– Vagyis megzavartalak a kérés megfogalmazásában?

– Ebben a helyzetben, Fjodor Dmitrijevics, nincs mit kérni.

– Helyes – ne kérj semmit. Azt hiszed, a tábornoknak könnyű itthagyni bennünket, egyedül?...

Megjött Habi Rahimov, Bozzsanov, Boriszov, Sztyepanov. Jelentették, hogy az éjszakára kiadott parancsokat végrehajtották.

– Vigyázzatok, fiúk – mondta szigorúan és aggodalmasan Tolsztunov –, nehogy az emberek elaludjanak. Egész nap harcoltak, kimerültek.

– Mindenre gondoltunk, politikai tiszt elvtárs, mindenre, ahogy kell – vágott szavába Bozzsanov, majd mókás fintorok és kézmozdulatok kíséretében, szándékosan torzítva az orosz mondatokat, hozzátette: Nálam például a században minden öt ember – egy csoport, vagyis egy ember felel ötért, öt meg egyért. Egy áll, körbenéz, másik ül, nem körbenéz, nem alszik, nézi, aki áll és körbenéz...

– Vagyis virraszt? – szakítottam félbe.

– Igen, virraszt – erősítette meg –, de alszik vagy két órát, aztán két órát áll, egyet ül, kettőt alszik...

Jót nevettünk, és elámultunk Dzsalmuhammet színészi tehetségén.

Rahimovot nem elégítette ki, ahogyan Szincsenko és Kurbatov elrendezték a zsákmányt. A rá jellemző pontossággal válogatta és csomagolta be az iratokat.

Az iratokat és a zsákmányt elküldték a hadosztálytörzshöz.

Éjfélkor felébresztett Rahimov.

– Itt egy levél Szerebrjakov ezredestől.

Egy iskolai füzetből kitépett vonalazott lapon Szerebrjakov ezredes, hadosztálytörzsünk főnöke, egyenletes, kalligrafikus betűivel a következőket írta:

„Momisuli elvtárs! A tábornok és mi mindannyian elégedettek vagyunk az ön munkájával..."

Jól emlékszem a feljegyzésnek ezekre a szavaira.

Az ezredes a továbbiakban megírta, melyik ezred hol tartózkodik, és hogy a tábornok a főparancsnokhoz ment, s kérte, adja át nekünk üdvözletét és jókívánságait...

Amikor ezeket a sorokat írom, nagyon sajnálom, hogy nincs nálam ez a meleg, emberi hangú írás, amelyet a már elhunyt Ivan Ivanovics, ez az orosz értelmiségi, a régi orosz ezredes, egyik tanítómesterem írt. Mindmáig drága számomra ez az írás, mint az első kitüntetés, melyet első haditetteinkért kaptunk. Egyszerű szavakkal ír-

ta, bensőségesen, emberien. Nem volt benne parancsoló, rideg hang, mint: „a harci feladat kitűnő végrehajtásáért köszönetemet fejezem ki", vagy: „kitüntetésre terjesztem fel". Bajtársnak bajtárshoz írt egyszerű levele volt. Ezt a feljegyzést 1942-ig személyi igazolványomban őriztem, nálam volt a Moszkva alatti harcokban, Sztaraja Russzajánál, Holmnál, és akkor adtam át írójának ünnepélyes keretek között, amikor a Talgari-ezred évfordulóját ünnepeltük a holmi kerületben fekvő Vasziljevo faluban, ezredünk „zöld klubjában".

Ennek a klubnak is megvan a maga története.

Védelmi vonalunk a Lovata folyó mentén húzódott. Akkor ez a terepszakasz a fronton másodrendűnek számított. Ezredmérnökünk építész volt, akit tartalékosként hívtak be. Ez az ember képes volt arra, hogy órákig az első vonalban kússzon, és a hadmérnöki művészet minden szabálya szerint tanítsa meg a harcosokat ízléssel berendezni a lövészgödröket. Esztéta volt. „Kényelem nélkül hogyan lehet védelmi harcot folytatni!?" – mondta felháborodottan a mérnök, látva rendetlenségünket. Megszállottja volt az erődítések szépítésének. Őszinteségi rohamában egyszer ezt mondta nekem:

– A háborúban az ember nemcsak megnyomorodik vagy meghal, hanem mindennapi életet is él – szenved, örül, gyűlöl, szeret, búslakodik, nevet, sír, veszekszik és tréfálkozik... Én azt akarom, őrnagy elvtárs (akkor őrnagyi rangban szolgáltam), hogy az ember szépen éljen, s ha kell, akkor szépen is haljon meg...

Jól emlékezetembe vésődött a mérnök portréja. Magas növésű, barna hajú, sötétkék szemű, büszke testtartású ember volt, egyenes nyakán nagy fej ült. Mintha premier plánban lett volna az arca, a homloka, két szemöldöke pedig, mint a sas szárnyai. Valahányszor találkoztunk, mindig arra gondoltam, kitűnő zászlóaljparancsnok válna belőle. De hát ő mérnök. A mieink egymás közt megmosolyogták, de azért mindig tisztelettel tekintettek rá.

Egyszer, egy megbeszélésen, törzsfőnökünk Pjotr Zaharovicsnak szólította a mérnököt. Ő elvörösödve vágott vissza: „Engem Pejszah Zalmovicsnak hívnak, családnevem pedig, mint ön is tudja, Silberstein. Kérem, tisztelje, és ne forgassa ki!"

Ivan Danyilovics zavarba jött, és bocsánatot kért tőle.

Egyszer eljött ezredünkhöz Galickij vezérezredes, hadseregparancsnok. Alaposan szemügyre vette a műszaki berendezéseket és erődítményeket, s jóváhagyta őket. „Kifogástalanok, egyszerűek, kényelmesek és ízléssel készültek." Jelentettem a parancsnoknak, hogy a munkában Pejszah Zalmovicsnak oroszlánrésze volt.

„A katona otthontalan ember. Nincs vele az apja, sem az anyja, sem a felesége. Saját magának kell gondoskodnia magáról. Ha van kétórányi pihenőideje, legalább harminc percet kell áldoznia rá, hogy kényelmesen elhelyezkedjen" – fejezte be gondolatait a parancsnok.

Silberstein tervei szerint és irányításával az erdőben, nem messze az ezredtörzstől, ezredklubot építettünk. „Zöld klub" néven vált ismertté az egész hadosztály-

ban. Itt tartották a pártaktívákat, a nagyobb értekezleteket, ünnepi üléseket, a műkedvelő színielőadásokat, és itt nyújtották át a kitüntetéseket.

A „zöld klub" a természet merő csodája volt. Nem lehetett látni fejszenyomot, egyetlen szöget se vertek be sehová. Összefonódó luc- és erdeifenyők alkottak óriási barlangot, az ágakról „színházi csillárok" lógtak, tűlevelekből állt a szőnyegpadló, volt színpada és emelvénye is.

1942. július 31-én ebben a klubban tartottuk az ezredünk egyéves fennállásának tiszteletére rendezett ünnepi gyűlést, amelyet néhány bevezető szóval én nyitottam meg. Akkor olvastam fel Szerebrjakov ezredes levelét, s át is nyújtottam neki. Ivan Ivanovics nagyon meg volt hatva. A levelet ezután csatolták a hadosztálytörzs operatív osztályának irataihoz.

Az ellenség támadása

Az éjszaka csendben telt el. A hadseregtörzsből Panfilov tábornok közölte, hogy Gorjuni körzetébe gépesített dandár érkezik, s nekem átmenetileg alá kell rendelnem magamat e dandár parancsnokának.

Gorjunin átvonult két teljes értékű gépkocsizó lövészzászlóalj, egy harckocsizászlóalj tizenkét harcigéppel, köztük egy „KV" típusú nehézharckocsival. Mindezeket a Gorjuni és Matrenyino közt elterülő erdőben összpontosították.

Amikor odaérkeztem, hogy rendelkezésükre álljak, meglepett, hogy a katonák nyugodtan pihenőre készülődtek.

A dandárparancsnok-helyettes, egy középtermetű, barna, hegyes orrú alezredes, nem volt ismerős a helyzettel, és a dandár feladatait sem ismerte. Meg sem hallgatott, mondván, hogy a dandárparancsnok és a törzsfőnök a hadseregtörzsbe ment eligazításért. Neki pedig megparancsolták, hogy jöjjön ide, és itt vonja össze erőit, ebben a körzetben.

– Ha megjön a parancsnok, akkor majd dönt: ha szükség lesz rá, majd hívatja önt, addig pedig menjen haza, főhadnagy elvtárs – mondta.

Amikor hazaérkeztem a törzsbe, Rahimov jelentette, hogy a németek az arcvonalunk mögötti területre nyomultak, s felvették a harcot hadosztályunk csapataival. A törzs és a csapatok közti összeköttetést nem sikerült helyreállítani.

Felderítőink jelentései szerint minden környező faluban németek voltak. Elfoglalták a csapataink által elhagyott lakott helyeket, megsemmisítették az ellenállás egyes gócait, elérték főerőink vonalát, s most messzi hátul harcolnak.

Az ellenség mindkét oldalról körülvett minket. Bozzsanov és Krajev azonnal új állásokat foglaltak el, arccal kelet-északkelet felé. Most dél van, de bennünket, Gorjuniban, az erdőben és Matrenyinóban hagyott szovjet harcosokat a német a legcsekélyebb figyelemre sem méltat.

Tolsztunov rangidősként, és mint az ezredtörzs tisztje, elment a dandártörzsbe, de lehangoltan jött vissza: a dandárparancsnok helyettese még mindig várta a parancsnokát, s határozottan elvetette azt, hogy maga döntsön.

... Délután két óra tájt kelet felől meglátogattak minket a németek. Jött néhány harckocsi, tornyuk, isten tudja miért, vörös vászonlappal volt körültekerve. Rahimovot elküldtem a dandárparancsnok-helyetteshez. Tolsztunov Krajevhez ment. Én Bozzsanov figyelőpontján álltam. A németek nem voltak sokan: öt-hat harckocsi és kétszázadnyi gyalogság. Tüzéreink kilőtték a két első harckocsit, de a német harckocsi pontos ágyú- és géppuskatüze elpusztította a mi lövegkezelő legénységünket. A harckocsik fedezékében támadó ellenséges gyalogságot géppuskáink a földre szögezték.

Én csak vártam, hogy majd megjönnek a dandár harci gépei a zászlóalj gépkocsizó lövészeivel, s rövid, hatásos ellenlökéssel szétverik vagy legalábbis visszaűzik a németeket. De a befutó Rahimov lihegve jelentette:

– Ne várjon segítséget. Az alezredes azt mondta, hogy még nem határozott.

Rahimov Krajevhez sietett, én pedig a törzsbe mentem. Felhívtam az alezredest. Ezekkel a szavakkal válaszolt: „Még nem határoztam, harcoljon egyelőre egyedül, aztán meglátjuk, hogyan alakul a helyzet."

Vajon az alezredes nem akarta idő előtt bevetni a dandárt, vagy teljesen megzavarodva, nem tudta, mit csináljon, s várta a parancsnokát, mert nem akarta vállalni a felelősséget? Mindenesetre számomra – ahogy a kazak mondja – „a fellegekben volt az idegen vagyon kulcsa".

Nem tudom, mennyi ideig töprenghettem. Egyszerre csak Sztyepanov felragadta a törzs térképtáskáját, engem pedig az ajtó felé tuszkolt. Csörömpöléssel és tompa motorzúgással egy német harckocsi állt meg a törzs előtt. Amikor előbújtunk az ajtó mögül, a toronylövész épp felemelte a torony fedelét, s a nyílásban megjelent sisakos feje. Sztyepanov lőtt, a német lebukott, Kurbatov pedig kézigránátot dobott a nyílásba, amelyet nem tudtak lefödni. A ház mögé futva, hallottuk a tompa robbanást.

- Van még gránátod? – kérdeztem Kurbatovtól.

- Még van egy.

– Dobd a toronyra!

Kurbatov gyorsan megfordult, és a falhoz lapulva a sarok mögé rejtőzött. Amikor újra felbukkant, abban a pillanatban még egy robbanás dörrent. A házból kiszaladtak ottmaradt ügyeletes híradósaink. Hanyatt-homlok rohantunk a vasúti töltés felé. Ott állt már Rahimov, Krajev és Haszanov.

Kiderült, hogy ez a német harckocsi a másik oldalról jött. Úgy látszik, legénysége, amely hozzászokott, hogy üres házakban kutasson, nem is tételezte fel, hogy abban a félreeső kunyhóban zászlóaljunk parancsnoki harcálláspontja van, s itt, e házikó védelmében akart valamilyen hibát kijavítani a harckocsin. Csupán néhány géppuskasorozatot kellett volna kieresztenie a faházra, hogy megöljön bennünket, vagy két lövedéket az ágyúból, hogy romba döntse ezt az épületet. A harckocsi az

élet semmilyen jelét nem mutatta, amikor visszatértünk a házba, ahonnan húszharminc perce halálos félelemben kimenekültünk. A házban ott ült szakácsunk, Dzsan Fajzijev. Valamilyen özbeg dallamot dúdolt, s hatalmas buharai késsel vagdalta apróra a húst. Sztyepanov fedezte fel elsőnek, s felkiáltott:

– Dzsan, maga itt van? Mit csinál?

Fajzijev rosszul beszélt oroszul. Kötényben, késsel a kezében, kihúzta magát Sztyepanov előtt, s jelentett:

– Én, parancsnok elvtárs, ebédet csinál. Ebéd jó, rizses húsleves lenni.

– Hát maga itt maradt?

– Én ülni, dolgozni. Egyszer csak lőnek. Mindenki futott. Én ott felejteni a kést, visszafutni. Ott harckocsi állt. Óriási robbanás. Én futni vissza, én ágyon feküdni. Én csak fekszik, fekszik, sehol semmi. Felálltam, elindultam, harckocsi áll. Nézek az ablakon, minden parancsnok menni. Én leülök és dolgozni. Ebéd lesz.

Szemmel láthatóan nagy erőfeszítésébe került Dzsannak, hogy ilyen hosszan beszéljen oroszul, s amikor Rahimov belépett, térdre esett, kezét összefogta mellén, és felkiáltott:

– Ó, te tiszteletre méltó! Hát mit akarnak ők tőlem?

– Mi van veled? Végezd a dolgodat!

– Igenis!

Dzsan bálványozta Rahimovot. Közülünk senki sem tudta jól a lágy és kellemes hangzású özbeg nyelvet, de Rahimov tökéletesen beszélte, és ismerte az özbegek konyhaművészetének szokásait és finomságait. Ő Dzsannal csak özbegül beszélt, amikor utasította, hogyan borsozzon, hogyan sózza és hogyan szeletelje a húst. Ettük és dicsértük a Dzsan által készített ételt, Rahimov pedig „konyhazsargonban" mindig tett valamilyen megjegyzést. Dzsan mentegetőzött, arra hivatkozott, hogy rossz a nyersanyag, a konyhafelszerelés, sőt még arra is, hogy nincs elég fa vagy víz. Nyugodt napokon Rahimov, mint valami főszakács, Dzsan kondérai mellett lődörgött. Néha látni lehetett, amint Rahimov a kemence nyílt tüze előtt ülve rakja a hasábfákat, vagy kiszedi a füstölgő zsarátnokot, Dzsan pedig ott forgolódik mellette, s végrehajtja utasításait.

Mi, kazakok sosem ártottuk bele magunkat otthon a konyhai dolgokba, mert azt tartottuk, hogy ez az asszonyok feladata. Egyszer egy volt iskolatársam, aki többször is elpáholta engedelmes feleségét, és azt szokta hangoztatni, hogy „csak a jó étel ad erőt a munkához" – kiment a konyhába, hogy sürgesse feleségét. Az pedig kikergette, s dühösen kiáltott rá: „Ki az asszony kettőnk közt, én vagy te? Ki hívott ide téged? Kifelé, takarodj innen!" És ez a nagybélű zsarnok úgy zavarba jött, hogy feleségéért el sem tángálta az asszonyt, hanem szép csendesen kisompolygott a konyhából.

A mi vidám Bozzsanovunk suttyomban mulatott Rahimovon, és „zászlóaljtörzsünk legsikeresebb gazdasszonyának" nevezte. „Ha anyám lánynak szült volna engemet – mondta –, sose vettem volna »férjül« a mi Habinkat, ha pedig Habi nem Habi uraság lenne, hanem Habiba leányasszony, akkor kilencvenkilenc tevét ad-

nék érte menyasszonyváltság fejében, és feleségül venném." Én jóízű nevetéssel jutalmaztam Bozzsanov élcelődéseit Rahimovon. Csak most fogom fel, nem volt valami tapintatos dolog kinevetni bajtársunkat, aki a legtöbbet törődött velünk.

Délután két órakor a németek újrakezdték a támadást Gorjuni ellen. Tüzérség és páncélosok támogatásával zászlóaljnyi erő támadott. Három óra hosszat tartott a harc. Az ellenség egyre jobban szorongatott bennünket. Tolsztunov visszatért a brigádtörzsből, s átadta az alezredes üzenetét. „Tartsa magát egyelőre, a helyzet estére kialakul, s akkor dönteni fogok."

Nyilvánvaló volt, hogy sokáig nem tudjuk tartani magunkat. Még két ellenséges betörés, és visszaözönlünk Gorjuni felé. Nyomasztó gondolataimat megosztottam Tolsztunovval és Rahimovval. Tolsztunov nyugtalanul körülpillantva így szólt:

– Nos, igen, helyzetünk nem valami rózsás. Hanem elvtársak, én még egyszer elmegyek hozzá.

– Eredj, és mondd meg, hogy mi még legfeljebb másfél óráig tudjuk tartani magunkat. Ehhez igazítsa a szándékait.

Tolsztunov elment. A falu szélén a halomról látcsővel látni lehetett az erdő szélén a német páncélosokat és a gyülekező gyalogságot.

– Hamarosan újrakezdi a támadást, ha rendbe szedte magát – mondta Rahimov, leengedve a látcsövet.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs – robbant be lihegve Bozzsanov –, látja?

– Látom.

– Mi a teendőnk?

– Egyelőre hallgatni. Ha támadásba lendül, önnek jobbról, Krajevnek meg balról kell tűzzel fogadnia.

Hirtelen a mező fölött nyomjelző lövedékek kezdtek fütyülni, ágyúdörgés hallatszott, robbanások fekete gombái emelkedtek a magasba. A német elkezdte Gorjunit kalapálni. A tüzérségi támadás rövid volt, de nagy erejű. Szinte bekapcsolódva a robbanások nem csendesülő dübörgésébe, rövid megszakításokkal tüzelve, az országút mentén támadásba indultak a páncélosok. Ott kúsztak az acél teknősbékák, lövegeikből tüzet okádva, s géppuskáik maguk előtt mindent ólomtűzzel árasztottak el.

Csaknem a peremsávig kúsztak, lassan, magabiztosan, akár egy gyakorlaton. Két páncéltörő ágyúnknak annyi ideje sem volt, hogy eltátsa a száját, máris elárasztották őket a lövedékek, s mindkettőt elhallgattatták. A gyalogság ezúttal nem nyomult a harckocsik mögött, hanem az erdőben maradt.

– Úgy látszik, elhatározta, hogy először harckocsikkal vasal ki minket.

– Ésszerűen és helyesen határozott – hallottam mögöttem Tolsztunov hangját. – És te hogyan döntöttél? – kérdezte szigorúan, amikor feléje fordultam.

– Úgy, hogy feladom Gorjunit, és visszavonulok az erdőbe.

– Akkor mire vársz?

– Rahimov, közölje Krajevvel és Bozzsanovval, hogy vonuljanak az erdőbe, ott ássák be magukat. Parancsolja meg, hogy tartsák puska- és géppuskatűz alatt az

országutat, és ne engedjék be a gyalogságot Gorjuniba. Én meg elmegyek ehhez a dandárhoz...

Körül sem nézve, megindultam hátrafelé. Nem futottunk, hanem mentünk. Ahogy a nagy, néma, anyai bánat külső nyugalmat kölcsönöz az asszonyoknak, ugyanígy a harcban a parancsnoki bánat is merésszé, talán közönyössé is teszi az embert mindennel szemben.

– Zászlóaljparancsnok! Ne lógasd a fejed – mondta meleg hangon Tolsztunov. – Hisz a fiúk mindent elkövettek, amit csak tudtak, hogy végrehajtsák a parancsot.

– Ma huszadika van?

– Nem. Tizenkilencedike, de a zászlóalj teljesítette a tábornok parancsát. Csaknem két álló napig tartottátok az országutat.

... Gorjuni szélére kikúszott egy német harckocsi, megállt, s néhány lövedéket küldött az erdőbe, oda, ahol a dandár helyezkedett el. Egyik gépkocsitól a másikig futott egy százados. „Védelmet foglalni!", parancsolta mindenütt. A mi „KV" típusú nehéz harckocsink nekiiramodott, s menet közben tüzelt. Gorjuni szélén a német harckocsi megállt, fekete füstbe burkolózott, s lángra lobbant. A „KV" teljes sebességgel rohant Gorjuni felé, hó- és sárrögöket fröcskölve szerteszét, aztán gyorsan elrejtőzött a legszélső házak mögé. Egyetlen harckocsi sem követte a „KV"-t.

– Százados elvtárs! Küldjön néhány harckocsit a „KV" támogatására – kérte Tolsztunov.

– Nekem az a parancsom, hogy védekezzek, nem pedig, hogy ellenlökést indítsak! – kiáltotta a százados. – Ej, ez a fegyelmezetlen népség!...

A harckocsi előbukkant a házak mögül, s visszaindult. Egy német lövedék eltalálta a torony alsó részét, de lepattant róla.

Bozzsanov később elmesélte, hogy a „KV" legénységének ez a merész tette meglepte a németeket. A harckocsi betört Gorjuniba, és egy ház sarka mögé bújva négy német harckocsit tett tönkre, aztán hazaballagott.

Amikor megérkeztünk a dandártörzsbe, az alezredes megbeszélést tartott. Meglepett, hogy a parancsnokok a frontviszonyokhoz képest szokatlanul elegánsan voltak öltözve. Kértem az alezredest, hogy azonnal hajtson végre ellenlökést, s foglalja el Gorjunit, miközben két századunk – amelyeket elvágtak egymástól a Gorjuniba beékelődő ellenséges páncélosok – puska- és géppuskatűz alatt fogja tartani az országutat, elvágva a német gyalogságot harckocsijaiktól.

– Nem fogjuk elsietni az ellenlökést – felelte az alezredes az előtte kiterített térkép fölé hajolva –, még nem határoztam.

Elmentünk. A nap leáldozott. Lövöldözés kezdődött – Gorjuni felől az erdőbe, az erdő felől Gorjuniba. Mindannyian tudtuk, hogy ennek a tüzérségi párbajnak hamarosan vége lesz – beáll a sötétség, a csend.

Két óra múlva jött egy hírvivő. A dandártörzsbe hívtak. Öten botladoztunk a sötét erdőben: jómagam, Tolsztunov, Rahimov és két híradós vöröskatona. Amikor megérkeztünk a törzsbe, elvakított bennünket a tábori telepről működő vil-

lanylámpa. Jelentkeztem. Az alezredes felállt, kezével az asztalra támaszkodva nézte a térképet, és mesterkélt hangon dörmögte:

– Hallgassák meg a parancsomat!

Valamennyi parancsnok felállt.

– Üljenek le, és figyeljenek – mondta az alezredes, még mindig a térképre bámulva.

A parancsnokok leültek.

– Úgy határoztam – folytatta –, hogy megrohamozom Gorjunit, három oldalról birtokba veszem, és megsemmisítem az ellenálló ellenséget. Az N.-ik gépkocsizó lövészzászlóalj – az alezredesnek e szavainál felállt a zászlóalj parancsnoka, egy magas, sovány, határőr-egyenruhás őrnagy – gépkocsik nélkül átmegy az országúton a másik oldalra az erdőbe, és elfoglalja a megindulási helyzetet a támadáshoz; pontosan nulla óra nulla perckor megtámadja Gorjunit, elfoglalja a falu egynegyedét – az alezredes mutatóujjával rábökött a térképre, az őrnagy pedig közömbösen bámult rá –, és három vörös rakétával jelt ad. A jeladás után először a lövészhadosztály 316. zászlóalja indul el, és elfoglalja ezt a negyedet. – Némán álltam. – A zászlóalj három fehér rakétát fog fellőni. Ezt követően indul meg a harckocsi-zászlóalj, és elfoglalja a falu többi részét, a N.-ik gépkocsizó zászlóalj pedig – ekkor felállt a százados, aki bekecsén négyszögletű rangjelzést viselt – a második lépcsőben, az én tartalékom lesz. Gorjuni elfoglalása után újabb elhatározást hozok. N.-ik gépkocsizó lövészzászlóalj-parancsnok, ismételje a parancsot.

Az őrnagy szóról szóra megismételte. Amikor rám került a sor, felálltam.

– Nem értem a parancsát, alezredes elvtárs. Ezért kérek engedélyt, hogy ne ismételhessem, hanem jelentsem elképzeléseimet.

– Jelentsen.

– Zászlóaljamat a korábbi harcok alaposan megtépázták. Két század az országútnak ezen az oldalán van, egy pedig a túlsón. Nem tudom, hány harcosom maradt életben. Csak reggel felé gyűjtöm össze az embereket. Kérem önt, alezredes elvtárs, hogy ezt vegye figyelembe... Ha jól értem, nekem kell elsőnek behatolnom Gorjuniba a páncélos zászlóalj mögött...

– Ne okoskodjék! – robbant ki az alezredes. – Én már határoztam.

– Engedelmével! – avatkozott bele Tolsztunov. – Mint az ezred képviselője szólok, engem a tábornokunk küldött ide. A zászlóalj két álló napon keresztül megerőltető harcot vívott, és alaposan megtépázták. Mit akar még tőle? Önnek, épp ellenkezőleg, most segítenie kell a zászlóaljnak, hogy „befoltozhassa a kabátját". Ha nem veszi figyelembe kérésünket, azonnal távozom, áttörök a mieinkhez, és mindenről jelentést teszek a hadsereg Haditanácsának...

Még sohasem láttam Tolsztunovot ilyen határozottnak.

Az alezredes zavarba jött.

– Rendben!... Ön a 316. zászlóaljjal megy – mondta az alezredes a századosnak a négyszögletű rangjelzéssel.

– Értettem! – és a százados megismételte a parancsot.

Reggel öt órakor újra a dandártörzsbe hívtak.

– Ez a határőr rászedett bennünket – mondta letörten az alezredes. – Elvitte a zászlóaljat. Bekerítettek minket. Úgy határoztam, hogy a bekerítésből kis csoportokban török ki, önnek pedig, főhadnagy elvtárs, javaslom, hogy szintén vergődjék ki az embereivel.

„Kis csoportokban kitörni" – ezt a nagyon ragályos betegséget akkoriban elkapta jó néhány parancsnokunk. Nem tudom, ki szentesítette az említett kifejezést, s mivel támasztották alá, de tudok olyan esetről, amikor egy-egy gyenge és gyáva parancsnok és komisszár „a helyzet kilátástalansága" ürügyén egész ezredeket és hadosztályokat bocsátott szélnek, megparancsolván, hogy „kis csoportokban törjenek ki", a valóságban azonban a sors kénye-kedvére meg „az ellenség könyörületére" bízta őket. Emlékszem, egyszer felolvasták a Legfelsőbb Főparancsnok parancsát Boltyin lövészezredéről, amely emberfeletti erőfeszítéssel szervezetten került ki a bekerítésből. A parancs külön hangsúlyozta, hogy egész ezredek is kikerülhetnek a bekerítésből. Galickij és Dovator hadosztályt vezetett ki szervezetten az ellenség messzi mögöttes területéről. Sem Boltyin, sem Galickij, sem Dovator nem volt csodatevő varázsló, csupán tettre kész parancsnok, aki bármilyen körülmények között is kézben tartja a rábízott csapatokat.

Rahimov elment, hogy egybegyűjtse és Matrenyino körzetébe vonja össze valamennyi harcosunkat. Tolsztunovval a tisztáson álltunk, s körülnéztünk.

A teljes értékű, friss erőben levő dandár, hátrahagyva egész haditechnikáját, nem vette fel a harcot az ellenséggel ezen a szomorú reggelen, 1941. november 20-án, s az alezredes parancsára, szemünk láttára szétszóródott, szétszéledt az erdőben, „kis csoportokban".

Sztyepanov – akit Rahimov küldött, hogy rendelkezésemre álljon – a könnyeit nyelte.

– Mi van, Sztyepanov? – kiáltott rá Tolsztunov. – Azért jött, hogy bőgjön? El innen!

– Szörnyű... micsoda gyalázat... politikai tiszt elvtárs... – mondta Sztyepanov, és szétmázolta könnyeit, fulladozva a dühtől.

... Matrenyinóba mentünk. Útközben eszembe jutott, hogy október huszadikán zászlóaljunk az ellenség háta mögül áttört a mieinkhez. Ott álltunk az erdőben a „Szovjetek" szovhoz közelében. Fárasztó éjszakai menet, reggel csata; utána úgy határoztak, pihenjenek az emberek az erdő sűrűjében, egyenek, aztán újból menet, újabb csata. Eszembe jutottak Panfilov szavai:

„A katonát etesd jóllakásig, lásd el ruhával, lábbelivel, ha fáradt, adj neki két óra pihenőt, aztán vesd tűzbe és vízbe – a mi szovjet katonánk nem ég el, nem fullad meg. Ha gondoskodsz a katonáról, biztosítod a sikert. A katonát tisztelni és szeretni kell, gondoskodni kell róla, s csak azután követelni tőle, hogy híven teljesítse kötelességét."

Nos, ott álltunk az erdőben a „Szovjetek" szovhoz közelében, harci pihenőben, amikor odasietett hozzám Boriszov, és jelentette, hogy emberek jönnek az erdőből,

valamilyen tábornokkal az élükön. Elmentem a zászlóalj élelmezési részlegébe. Ott állt már néhány harcos, tisztek és egy idősebb tábornok köpenyben, kis posztó sapkában, vastag, görcsös botra támaszkodva. Mellette egy fiatal ezredkomisszár, egy-két tiszt, meg néhány szakállas alak, viseltes civil öltözékben. Bemutatkoztam a tábornoknak.

– Az én nevem Sztarkov – felelte a tábornok. – Ő a hadosztálykomisszár, ők pedig – s a csoport felé bökött – a hadosztálytörzs parancsnokai.

Megparancsoltam Boriszovnak, hogy terítsen asztalt.

– Minek megteríteni? Adja kézbe, amivel meg akar vendégelni, aztán továbbállunk.

Boriszov intézkedett, a tábornok – megtudván, hogy mi már második napja az ellenség hátában vagyunk – megkérdezte:

– S ön úgy gondolja, továbbra is együtt megy majd zászlóaljával, ezekkel a lövegekkel, lőszerkocsikkal meg szekerekkel?

– Úgy határoztam, tábornok elvtárs, hogy együtt törünk ki. Ha kell, harcban törünk át.

– Helyes, jól teszik – mondta az ezredkomisszár. – Mi szélnek eresztettük az egész újonnan felállított hadosztályt, és íme, láthatja, szánalmas csoportokban bandukolunk.

Boriszov szétosztott közöttük fejenként egy kiló fehér kenyeret és harminc-negyven deka konzervhúst.

Én akkor nem fogtam fel, nem értettem az ezredkomisszár szavait. – „Mi szélnek eresztettük az egész újonnan felállított hadosztályt." – Csak most döbbentem rá, most reggel, amikor láttam, hogyan bomlott fel, hogyan széledt szét szemünk láttára egy dandár, pusztán azért, mert a parancsnok úgy határozott, hogy „kis csoportokban tör ki". Sok olyan megvert csapat és magasabb egység volt, amely határozott vezetéssel szervezetten lépett ki a harcból, elindult, aztán a parancsnokok egységes irányítása alatt felvette a harcot az ellenséggel. A legnagyobb elismerés illeti őket azért a nagyszerű magatartásért, amelyet a csatamezőn tanúsítottak. Sok ilyen csapatunk és alegységünk volt, az utolsó katonáig harcoltak, eltorlaszolva az ellenség útját.

De volt sok olyan csapat és magasabbegység, mely az ellenség nyomasztó erőfölénye miatt nem tudott szervezetten visszavonulni, hanem becsülettel elesett a harcokban. Parancsnokaik rendszerint a csapatokkal együtt pusztultak el. Az ilyen csapatok fölötti győzelem nagyon sokba került az ellenségnek: az életüket feláldozó szovjet harcosok két-három, gyakran még több ellenséges katonát semmisítettek meg haláluk előtt. Emlékszem, milyen haragos volt Panfilov tábornok, amikor egy őrnagy is jelentkezett nála: „X. Y. őrnagy, a szétvert zászlóalj parancsnoka." A tábornok végighallgatta, majd azt mondta, ő nem hiszi, hogy az egész zászlóalj elpusztult volna, s csak a parancsnok maradt életben. Hiszen a zászlóalj közelharcra képes alegység. Az őrnagy jelentette, hogy ezredüket és egész hadosztályukat szétverték, amikor pedig bekerítésbe kerültek, parancsot kaptak, hogy „kis cso-

portokban" törjenek át. „Ne így mondja, hogy *szétverték*, hanem úgy, hogy szélnek eresztették. Minden szétvert holminak vannak forgácsai. Hol vannak a szétvert hadosztály maradványai? Az ön hadosztályát, bátyuska, nem verték szét, hanem maguk bomlottak fel kis csoportokra..."

Ez történt most a dandárral is.

Újra a mieinknél

Zászlóaljunk második százada, Krajevé az országút túlsó oldalán helyezkedett el, Bozzsanové és Filimonové pedig ezen az oldalon. Közöttük az ellenség, amely estefelé elfoglalta Gorjunit.

Amikor megérkeztünk Matrenyinóba, Rahimov jelentette, hogy Bozzsanov katonái az erdőben a vasúti híd mögött, Filimonov emberei pedig Matrenyinóban gyülekeznek. Krajev elküldte a hírvivőjét: üzeni, hogy az erdőben az őrbódétól északnyugatra várja a parancsokat. Boriszov konyháin hozzáfogtak a reggeli főzéséhez, legalább egy óra, amíg elkészül.

– Ha rövidesen megkezdjük a visszavonulást, oltsuk el esetleg a tüzet, és öntsük ki a kondérokat? – kérdezte jelentését befejezve Rahimov.

Tolsztunov tiltakozott.

– Hogyhogy, Habi! Hát ki lehet önteni ezt a sok földi jót? Ki tudja, mikor lesz rá újra alkalom, hogy a harcosok meleg ételt egyenek? Csak folytassák a főzést. – Majd észbe kapva, megkérdezte tőlem: – Mi a véleményed, zászlóaljparancsnok?

– Hadd készítsék el a reggelit – hagytam jóvá Tolsztunov parancsát. – Alaposan bereggelizünk, aztán továbbállunk.

A tanácskozás után elhatároztam: Krajev egyedül megy Guszenovo körzetébe és az erdőbe, iksz-ipszilon koordinátába, hogy bevárjon bennünket. Filimonov viszonylag pihentebb százada megy az élen, Bozzsanov meg másodikként gondjaiba veszi a szállítóoszlopot, a lövegeket és a sebesülteket. Amikor Krajev csatlakozik, ő utolsóként foglalja el helyét a zászlóaljoszlopban. Az az elhatározásom, hogy az országút bal oldalán vonuljunk, helyesebben, törjünk át a mieinkhez, Szerebrjakov ezredes levelén alapult, amelyben tájékoztatott bennünket hadosztályunk ezredeinek két nappal ezelőtti helyzetéről, amikor is Kaprov kivételével mindegyik ezred széles arcvonalat foglalt el tőlünk balra, az országút mentén. Feltételeztük, hogy az ellenség beékelődött a hadosztály harcrendjébe az út mentén, és a hadosztály főerői éppen az országút bal oldalán fognak harcolni.

... Hogy az ellenség ne fedezze fel azonnal a dandár elvonulását és súlyos helyzetünket, Tolsztunov meg én egyetértettünk Rahimovval, aki azt javasolta: állítsunk az erdő szélére egy lövészszakaszt géppuskával és páncéltörő ágyúval.

... Az emberek az erdőben gyülekeztek. Boriszov ide-oda szaladgált a konyhák és a szekerek között, suttogva sürgette, szidta a szakácsokat, raktárosokat, kocsi-

sokat, egészségügyieket, a századok szolgálatvezetőit, a szakaszparancsnok-helyetteseket, egyszóval rendet teremtett.

Rahimov elment a szakasszal az erdőszélre. Ez a fegyelmezett tiszt gyakran nemcsak másokban, de saját magában sem bízott. Mindenütt ott kellett lennie, hogy ellenőrizzen, magyarázzon, meggyőzzön mindenkit – és elsősorban saját magát.

... Parancsnokaik vezetésével a szakaszok egymás után vonultak a három tábori konyhához. A szakácsok kimerték a bugyborékoló üstökből a zsíros gyöngykását, s teleöntötték a csajkákat. Vöröskatona koromban nekem sose öntötték tele a csajkát levessel (a kerek csajka űrtartalma csaknem két liter), főképp ilyen finom kásaféleséggel. Megkérdeztem, miért kását adnak leves helyett, és miért öntik peremig a csajkákat.

– Boriszov hadnagy azt parancsolta – felelte a jólelkű, kövér szakács –, hogy osszam ki az egész kását, meg a húst is. Látja, zászlóaljparancsnok elvtárs – és egy kis merőkanállal megkavarta a kását –, csaknem annyi a hús, mint a kása. Ne aggódjék, elég lesz mindenkinek, sőt néhány nagybendőjűnek még egy fél csajkával repeta is jut.

A többi konyhánál is ugyanez volt a helyzet.

Hívattam Boriszovot.

– Boriszov hadnagy, mikor szándékozik meghalni?

Boriszov meghökkent.

– Mi ütött beléd, parancsnok? – rángatta meg köpenyem ujját Tolsztunov.

– Azt kérdeztem, Boriszov: mikor készül elhunyni?

Boriszov zavartan pislogva felelte:

– Ha megölnek, vagy ha maga a kaszás jön értem, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Tolsztunov elmosolyodott, és tréfásan így szólt hozzá:

– Senki sem hal meg közülünk, míg nem jön a kaszás.

– Ez nem tréfa, Fjodor Dmitrijevics – vágtam közbe, s megint ráförmedtem Boriszovra: – Mi az ördögnek pazarolta el teljes kása- és húskészletünket?! Úgy gondolja, délre már úgysem lesz zászlóalj, és önnek már senkit sem kell etetnie?

– Hát igen, itt egy kis hibát követtél el, Boriszov – szólt közbe Tolsztunov. – Most már értem, miért mérges a parancsnok. Miért tetted? A zászlóalj életben marad...

– Rahimov hadnagy parancsolta. Nekem pedig teljesítenem kell a parancsait. Hiszen az elöljáróm! – felelte sértődötten Boriszov.

– Jól van, jól van, eredj – mondta Tolsztunov. – Rahimov majd magyarázatot ad.

– Krajev ott ül a túloldalon. Az ő részéhez ne merészeljetek nyúlni – vetettem a távozó Boriszov után.

– Fölöslegesen szidtad meg ezt a derék fickót. Egy dologban igazad van: mostani helyzetünkben a normánál kevesebbet kell az üstbe tenni, hogy több tartalék maradjon. De azért ne vesd el a sulykot. Ha megengeded, Rahimovval magam fogok beszélni.

Puska- és géppuskaropogás kezdődött, s hármat dörrent a páncéltörő ágyú...

Éppen a lehullott rőzséken ültünk Tolsztunovval, és közös csajkából ettük a kását, amikor megérkezett Rahimov.

– Mi újság van amott, Habi, „guten Morgen"-t köszöntetek egymásnak a némettel? – kérdezte mosolyogva Tolsztunov. – Mi pedig itt, mint látod, örvendezünk a finom kásának. Javasoltad, hogy öntsék ki mindet – nevetett hangosan –, de én megmentettem, úgyhogy ezt az ízletes reggelit mindannyian nekem köszönhetitek...

Rahimov fáradtan ült le a rönkre, s megparancsolta lovászomnak, hogy neki is hozzon enni.

... A zászlóalj az ellenség hátában vergődött előre, az övéi felé. Dűlőutakon, erdei irtásokon meneteltünk, s harcban keltünk át az országúton. Amikor az országúthoz értünk, ott német gépkocsik vonultak. Az országút szabaddá vált számukra. Elengedtünk egy gépkocsioszlopot. Odahúzódtunk csaknem egészen az árokszélre, s ott lefeküdtünk. Feltűnt a második oszlop. A teherautók platóján gyalogság ült. Megparancsoltam, hogy tüzeljenek a gépkocsik platójára, de a sofőrökre ne. A teherautók egy vonalba kerültek velünk. Jeladásra puska- és golyószórótüzet nyitottunk rájuk. A váratlan lövöldözéstől megzavart sofőrök gázt adtak, és elrohantak, magukkal cipelve terhüket, a megölt vagy sebesült katonákat. Az utolsó előtti kocsi vezetőjét eltalálta egy golyó. Az autó megállt, a mögötte jövő pedig belerohant. A német katonák leugráltak az országútra, befeküdtek az árokba, és tüzet nyitottak.

– Előre! – kiáltottam.

Katonáink előrelendültek, és felmorzsolták a németeket. Rövid szökelléssel átszeltük az országutat, és sietve eltűntünk az erdő mélyén. Guszenovo körzetében bukkantunk ki az erdőből. Krajev jelentette, hogy Guszenovót elfoglalták a németek. Őrséget állítottunk, elhatároztuk: pihenőt tartunk, felderítjük a környéket.

A felderítők elmentek, hogy teljesítsék a feladatot. Az emberek pihenőre tértek. Krajev százada reggelizett. Rahimov egész reggel rossz hangulatban volt. Úgy látszik, Tolsztunov megmosta a fejét. Rahimov engedélyt kért, hogy „fél szemmel kipislantson az országútra". Lovászával elment, s nem tért vissza a zászlóaljhoz.

Nekitámaszkodtam egy hatalmas fenyő törzsének, elszunnyadtam. Hirtelen géppisztolysorozatok ropogása hallatszott. Felriadtam, talpra ugrottam. Álcázó köpenyekben, géppisztolyropogás közepette egy német szakasz közeledett. Zászlóaljunk – amely csaknem három napon át bátran verekedett – pánikszerűen menekült. A lövegeknél, szekereknél, tábori konyháknál ott álltak lovaink. Elárvultan, gyámoltalanul nézelődtek. „Minden elveszett" – villant fel bennem.

– A zászlóaljparancsnok ott maradt, ti meg futtok! Vissza! – mintha álomban hallottam volna Tolsztunov hangját.

Sűrűsödtek a rendetlen lövések, füttyögtek a golyók, parancsszavak, szidalmak röpködtek, kiáltozás hallatszott. Valaki elkiáltotta magát: „Hurrá!" Az emberek

dühös képpel fordultak vissza, előreszegezett szuronnyal. Megdermedve álltam. Elhomályosult a szemem, nem engedelmeskedett sem a kezem, sem a lábam, megbénult a nyelvem. Minden összezavarodott, mint valami ostoba álomban. Ekkor éltem át és értettem meg, mi is a dermedtség. Tíz perc alatt tíz évet öregedtem.

... Rahimov éjjel-nappal kitűnően tájékozódott a terepen, mégis: elment és nem tért vissza. Filimonov, az élen haladó század parancsnoka nem tűnt ki különösképpen tereptani tudásával, a szakaszaink élén álló hadnagyok pedig idő előtt kerültek ki a taskenti és alma-atai gyalogsági főiskoláról, túl fiatalok és tapasztalatlanok voltak.

Én magam álltam az elöl haladó század élére (minden katona tudja, mit jelent a zászlóaljparancsnoknak élmenetőrsöt vezetni). Óvatosan, lassan haladtunk. Zubbonyom alatt hordtam a topográfiai térképet és az iránytűt. Minden hajlatnál összehasonlítottam a térképet a tereppel, meghatároztam az irányszögeket.

Beköszöntött az éjszaka. Áthatolhatatlan sötétség. Az irtás a főútvonalhoz vitt minket. Hogy rátaláljunk a főút másik oldalán továbbhúzódó irtásra, vagy két kilométert kellett megtenni az ellenség által megszállt országúton. Az úton harckocsik vonultak, utánuk gépkocsizó gyalogság, valószínűleg valamilyen egységet vontak sürgősen az arcvonalra. Az erdei tisztáson álltunk, s néztük az előttünk elgördülő oszlopokat. Közelgő lábdobogás hallatszott: jött a gyalogság. A kiküldött felderítők jelentették, hogy egy másik gyalogsági oszlop tőlünk két-három kilométer távolságra menetel. Kimentünk a főútra, és öt-hatszáz méterre az első német oszlop mögött elindultunk.

Mehettünk vagy másfél kilométert, amikor oszlopunk mellett elrobogott egy oldalkocsis motorkerékpár, s az oldalkocsiban ülő tiszt, utolérve az oszlop élét, odakiáltotta:

– *Der Oberst hat befohlen, keinen Marschhalt bis zum Bestimmungsort!**

– Nyújtott lépés – adták tovább parancsomat suttogva az oszlopnak.

Az út bal oldalán lépdeltem, szorosan az árok mentén, nehogy elszalasszuk az irtást.

Meg is találtuk, befordultunk balra.

Már az erdő mélyén jártunk, amikor a németek észbe kaptak. Nem szánták rá magukat, hogy kövessenek, de provokálóan kiáltoztak.

– Bajtársak! Ne arra menjetek! Forduljatok vissza!

Körülbelül tíz perc múlva felröppent néhány világító rakéta, s a németek vagy fél tucat nehézaknát lőttek az erdőre, a mi irányunkba.

* Az ezredes megparancsolta, hogy a rendeltetési helyig ne álljanak meg.

Veszteség

Reggelre elértünk a mieinkhez.

Kolpaki község. A hadosztálytörzsben komor volt a hangulat. Engem meglehetősen hűvösen fogadott a hadosztály új parancsnoka, a testes Seludkov ezredes. A jelenlevő Jegorov komisszár és Szerebrjakov ezredes hadosztály-törzsfőnök szintén lehangolt volt valami miatt. Jóformán nem is kérdeztek semmiről. Az ezredes megparancsolta, hogy vezessem ezredünkhöz a zászlóaljat...

A hadosztálytörzs hadműveleti osztályára mentem. Hoffman százados, aki álmatlanságtól égő szemmel bámult rám, kedvetlenül köszönt, s közönyös hangon kérdezte: „No, hát megérkezett?" Aztán a priccs felé bökött: „A segédtisztje itt pihen." Valóban, a priccsen Rahimov aludt. Úgy látszik, már tegnap este megérkezett. Felébresztettem, és megparancsoltam neki, hogy menjen a zászlóaljhoz. Kérdésére, hogy „mi az utasítás?", ridegen csak annyit mondtam: „Azonnal induljon!" Amikor kiment, Hoffman megkérdezte:

– Miért volt hozzá goromba?

– Egy szál lovásszal kikeveredni az ellenség hátából lényegesen könnyebb, mint egy egész zászlóaljjal – felelte helyettem Tolsztunov.

Hoffman kihúzott a térképtáskájából néhány papírlapot, és odanyújtotta.

„... a zászlóalj makacs harcokat folytat Matrenyino állomás és Gorjuni körzetében. A zászlóaljjal megszakadt a kapcsolat, elhelyezkedése ismeretlen..." – olvastam a hadosztálytörzsnek a hadseregtörzshöz intézett jelentését, amelyet 1941. november tizennyolcadikán éjjel két órakor kelteztek; ugyanezen a napon, reggel hat órakor ez állt harci jelentésben: „... a zászlóalj a korábbi helyzetet foglalja el: Gorjunit, Matrenyino állomást és a »151,0« jelzésű magaslatot. A nap folyamán elhárította az ellenség néhány támadását, kilőtt egy harckocsit, zsákmányolt egy páncéltörő ágyút, aknavetőt, vontatót, melyen fegyver és egyéb érték volt..."

– Az ön adatai korántsem pontosak – tört ki belőlem.

– Nekem akkor nem álltak rendelkezésemre más adatok – felelte hűvösen Hoffman.

November tizenkilencedikén reggel nyolc órakor ez állt a jelentésben: „... a zászlóalj védelmet foglalt el Matrenyino állomás, a »151,0« jelzésű magaslat és Gorjuni körzetében, három napon át harcolt, annak ellenére, hogy bekerítették. Az ellenség vesztett három páncélost, egy löveget, két gépkocsit, mintegy száz embert, sok fegyvert zsákmányoltak. 1941. november 19-én a zászlóaljat bekerítették..."

Amikor visszaadtam a dokumentumokat, Hoffman így szólt:

– Intézkedtünk, hogy megteremtsük az összeköttetést önnel. A tábornok parancsára felderítő szakaszt küldtünk ki. A tábornok nagyon nyugtalankodott, és óránként érdeklődött, nincs-e valamilyen hír önről...

Behívtak a hadosztálytörzs felderítő osztályára, és szabályos kihallgatást rendeztek. A törzs felderítő tisztjei szakmai kíváncsiság tekintetében bármely újság-

írót lefőznek. Csak az tartott vissza a gorombaságtól, hogy egy lány is jelen volt. Amikor beléptem és jelentkeztem Sztarikov őrnagynál, a szoba sarkában egy tizennyolc-tizenkilenc év körüli törékeny, világosbarna hajú lány gubbasztott. Az eldurvult frontkatonák közt számomra szinte gyermeknek tűnt. Polgári ruhát viselt. Haját simára fésülte, arca kissé megnyúlt, szeme naiv, szürke, melle kislányos, ujjai szépek, hosszúak voltak. Egész lényéből sugárzott a természetesség, a tisztaság. Nem kendőzte magát. Tolmácsnak küldték a hadosztályhoz. Zsenya volt a neve.

Tolsztunov hívott, aki utánam jött a politikai osztálytól.

– Na, parancsnok, menjünk. A fáradt és éhes zászlóalj az erdőben áll, harmincfokos hidegben, és vár minket. Gyerünk, gyerünk, különben megfagynak az emberek.

Ezredünkhöz mentünk, amely a hadosztálytörzstől tíz kilométerre helyezkedett el.

... Amikor beértünk a faluba, ahol az ezredtörzs tartózkodott, egy felsorakozott század mellett megpillantottuk az ezredparancsnokot és az ezredkomisszárt. Megállítottam a zászlóaljat. „Vigyázz! Jobbra igazodj!" – adtam ki a vezényszót. Karddal tisztelegtem (ezt a régi szokást a háború végéig sem hagytam el, még akkor sem, amikor hadosztályparancsnok lettem), díszlépésben az ezredparancsnok és az ezredkomisszár elé álltam, s hangosan jelentettem:

– Ezredparancsnok és ezredkomisszár elvtársak! – Bár a komisszárt a szolgálati szabályzat szerint nem illette meg a megszólítás, én szándékosan mondtam, mert ezzel akartam megadni az illő tiszteletet Logvinyenkónak, aki annyit fáradozott, hogy megszervezze számunkra az ünnepélyes találkozást. Ő pedig az örömtől mintha tíz évet fiatalodott volna, úgy állt ott, mosolyogva, akár egy gyerek. – Az önök ezredének első zászlóalja teljesítette a Panfilov tábornoktól kapott harci feladatokat, s az önök parancsára megjelent...

Jelin őrnagy, ezredparancsnok fogadta jelentésemet, majd kezet nyújtott, Logvinyenko komisszár pedig megölelt, megcsókolt, aztán odafordult a fogadásunkra megjelent és az ezredtörzs alegységeiből alakult díszszázadhoz, s kissé rekedt hangján így kiáltott:

– Elvtársak, gárdista „hurrá"-t dicső bajtársainknak, akik méltóképpen teljesítették a mi apánk, Panfilov tábornok által rájuk bízott harci feladatot.

A század hangos „hurrát" kiáltott, s az én fáradt zászlóaljam, minden parancs nélkül, átvette az elhaló visszhangot, s háromszor, hosszan tartóan kiáltotta: „Hurrá-á! Hurrá-á! Hurrá-á!"

Harcostársunk és elvtársunk, Fjodor Tolsztunov a zászlóalj jobb szárnyán állt, és zsebkendőjével szemét törölgette.

Logvinyenko is meghatódott. Kijött a sorból, és levette füles sapkáját. A hidegben őszes üstöke után ágaskodott szanaszét. Az ezredkomisszár beszélni kezdett:

– Bajtársak! Harci sasmadarak! Drága fiaim! – az izgalomtól elcsuklott a hangja, zavartan krákogott. – Én, a ti ezredkomisszárotok, nagyon-nagyon örülök, hogy itt láthatlak benneteket. *(Taps.)* Katonafiaim, mindannyiótokat ölellek és

csókollak. Én, a komisszár, bajtársak, egész szívemből köszöntelek benneteket, harci sikeretek alkalmából. *(Taps.)* Ti, fiúk, sokat szenvedtetek, de mi is sokat éltünk át e két nap alatt. Mi is harcoltunk, mi sem szenvedtünk kevesebbet nálatok. Ti, bajtársak, méltón, gárdista módra teljesítettétek azt a harci feladatot, amelyet Panfilov tábornok tűzött elétek. Nem titkoljuk, fiúk, mi már elveszettnek hittünk benneteket. De ti, bajtársak, épen-egészségesen álltok itt. Ahogy nagyapáink mondták – hála istennek. *(Taps.)* Sok katonabajtársatok, katonabajtársunk esett el a harcokban. Hála és dicsőség nekik, a hősöknek, akik életüket adták Hazánkért! Mindannyian vegyétek le sapkátokat *(a katonák leveszik a sapkájukat)*, csendben, fiúk, magatokban mondjátok: „Örök dicsőség az elesett hősöknek! Emléküket soha ne homályosítsa el az idő!" *(Percnyi csönd.)* Fölösleges volna arról beszélnem előttetek, hogy melyek a szovjet harcosok kötelességei a haza iránt. Sok bajjal-nehézséggel küszködünk. De mi bolsevikok és vöröskatonák vagyunk. Moszkváig innen nagyon-nagyon rövid az út. Engedhetjük-e, hogy a fasiszták elérjék Moszkvát?! Nem! Nem és nem! Engedhetjük-e, bajtársak, hogy a németek – mint 1812-ben a franciák – bemocskolják az ősi Kreml falait?! *(Néma csend.)*

A fronton a német területrablók ellen folytatott harcok során – katonai-parancsnoki feladatai példás teljesítéséért, a harcokban tanúsított bátorságáért és hősiességéért – hadosztályparancsnokunkat, Ivan Vasziljevics Panfilov tábornokot, az első világháború, a polgárháború és a mostani Nagy Honvédő Háború résztvevőjét harmadszor tüntették ki a Vörös Zászló-érdemrenddel *(taps)*, és hadosztályunk, a 316. hadosztály most a 8. gárdahadosztállyá alakult. Ez Panfilovnak, a parancsnoknak az érdeme, és a tiétek is, vöröskatona elvtársak, szovjet harcosok! Köszönöm harci szolgálataitokat, bajtársak! *(„A Szovjetuniót szolgáljuk!")* Hurrá, bajtársak! *(„Hurrá-á!, Hurrá-! Hurrá-á!")*

Elvtársak, dicső parancsnokunk, Ivan Vasziljevics Panfilov vezérőrnagy 1941. november tizennyolcadikán hősi halált halt Moszkva terület Guszenovo falu körzetében. Hadosztályunk egész személyi állománya, amely sok nemzetiség fiaiból áll, a maga nyelvén szólította őt: az oroszok – apánknak, az ukránok – bátyuskának, a kazakok, kirgizek – *akszakál*nak, az özbegek és ujgurok – *dadáj*nak... Ilyen megtisztelő megszólításra nem minden tábornok szolgált rá! Ilyen dicsőségben nem minden bolsevik részesült...

Elvtársak! Tábornokunk elesett! Harcosként esett el! Eltávozva tőlünk, örökül hagyta ránk, hogy féltőn őrizzük dicső Vörös Hadseregünk harci hagyományait, legyünk hűek katonai feladatainkhoz, s higgyünk az ellenség feletti győzelemben...

Szívós harcokban múlt el néhány feszült, fárasztó nap. De újságokat is olvastunk, amelyek arról írtak, hogy a 316. hadosztályt kitüntették a Vörös Zászló-renddel. Írtak arról a visszhangról, melyet Ivan Vasziljevics Panfilov hősi halála keltett: „... Örökké él Ivan Vasziljevics emléke, aki egész életét a szovjet nép és a mi Hazánk boldogságáért és szabadságáért áldozta, örökké él szívünkben, harcostársai-

nak – a hadosztály katonáinak, parancsnokainak és politikai munkásainak – a szívében, a hadosztályában, amely az ő vezetésével érdemelte ki a gárdista címet.

... Ivan Vasziljevics nevére mindig úgy fognak emlékezni a Szovjetunió dolgozói, mint a német rablók ellen vívott Nagy Honvédő Háború Hősének nevére."

A gárdista nem, sosem felejti el
Sem tetteit, sem bátor jellemét.
Panfilov tábornok vezet most is, mivel
A harc tüzében ő int parancsolón feléd.
Szilárd, akár a vas, erőskezű barát,
Hol jobb-, hol balszárnyon egyengeti
Hős ezredeinek meg-megtörő sorát.

– írta Dmitrij Sznyegin, a hadosztály tüzérezredének alhadnagya.

Panfilov tábornokra mindenki tisztelettel és szeretettel emlékezett, s úgy tűnt, hogy ő láthatatlanul is jelen volt közöttünk. Halála súlyos csapás volt, amely a katonák nagy családját érte.

Egymást váltják bennem a róla szóló emlékek. Íme egynéhány.

Az első találkozások

A Kazak Köztársaság körzeti katonai parancsnokságán dolgoztam főinstruktorként, amikor kitört a Nagy Honvédő Háború.

Egyszer bejött az irodámba egy tábornok. Középtermetű volt, kissé görnyedt tartású, mongolos, szűk, hunyorgó szeme elgondolkozó, kis, négyszögletes fekete bajuszt viselt, lesült, napbarnított arca kissé hosszúkás volt. Felálltam.

– Ön Momisuli elvtárs? – kérdezte a tábornok rekedtes hangon. Feleltem.

– Az én nevem Panfilov – mutatkozott be a tábornok –, ismerkedjünk meg, főhadnagy elvtárs.

A tábornok kezet nyújtott, aztán bemutatott a kíséretében levő magas és sovány Sztarikov őrnagynak. Letelepedtünk, a tábornok velem szemben ült le. Levette ellenzős sapkáját, s megtörölve verejtékező homlokát, így szólt:

– Önt zászlóaljparancsnokká nevezték ki. Beszéltem már a parancsnokával. A 316. lövészhadosztály egyelőre három emberből áll: belőlem, Sztarikov őrnagyból és önből, főhadnagy elvtárs... Én meg az őrnagy elvtárs a Vörös Hadsereg Házában telepedtünk le. Ott lesz majd a törzsünk. Önnek a lehető legsürgősebben át kell adnia ügyeit, és jelentkeznie kell nálunk. Amíg nem lesz zászlóalja, nekem fog segíteni.

– Mikorra parancsolja, hogy jelentkezzem, tábornok elvtárs?

– Adja át az ügyeit, aztán látogasson haza. Készítse elő tábori holmijait. Holnapután reggel jöjjön. – A tábornok felállt, kezet nyújtott. – Ne kísérjen ki ben-

nünket, Momisuli elvtárs, végezze a dolgát – mondta, amikor észrevette, hogy fel akarok állni.

Így ismerkedtem meg Ivan Vasziljevics Panfilovval.

Ezekben a napokban nagy forgalom volt a kazak főváros katonai parancsnokságain és pártbizottságain. Szakadatlanul jöttek a munkások, kolhozparasztok, hivatalnokok, diákok, tudósok, a legkülönbözőbb korú és foglalkozású emberek. Jöttek kommunisták, komszomolisták és pártonkívüliek.

Sok volt a fiatal. Mindannyian azt kérték, hogy küldjük őket a frontra. Sok, nagyon sok ilyen önkéntes volt. A kerületi pártbizottságokban és a katonai parancsnokságokon nem győzték magyarázni a jelentkezőknek, hogy nem kell sietni, mindennek eljön a maga ideje, és őket is be fogják hívni a hadseregbe. A behívót elsősorban a sorkötelezetteknek és a tartalékosoknak küldték ki, azoknak, akik a mozgósítási terv szerint kötelesek bevonulni. 1941. július 13-án a Főparancsnokság határozatára Alma-Atában és környékén megkezdődött a 316. lövészhadosztály szervezése. A hadosztály parancsnokává I. V. Panfilov vezérőrnagyot nevezték ki.

Egy ilyen nagy katonai egység felállítása, méghozzá ennyire rövid határidővel, nem könnyű feladat. A behívások bonyolult szervezési munkája, az arányos elosztás, a személyi állomány elszállásolása, a csapatok és alegységek feltöltése, a parancsnoki állomány felállítása, a ruházattal és fegyverzettel való ellátás, mindez Panfilovtól maximális erőfeszítést kívánt.

Ebben a munkájában a Kazak Kommunista Párt Központi Bizottságára, a köztársaság kormányára, a helyi katonai igazgatás szerveire, a városi és kerületi pártszervezetekre támaszkodott. De a fő szervezeti kérdésekkel Panfilov maga foglalkozott. Amikor a kérdést elvben megoldotta, szétosztotta közöttünk, tisztek között a feladatokat. Esténként kiadta a másnapi munkát, mi pedig ugyanakkor jelentést tettünk neki arról, amit aznap végeztünk. Jelentésünket figyelmesen, félbeszakítás nélkül hallgatta elejétől a végéig. Aztán szabatosan meghatározta a problémákat, jegyzeteket készített, tanácskozott, s kiadta rendelkezéseit a következő napra. Egyetlen apróság sem kerülte el figyelmét, nem dorgált, nem volt indulatos, nem haraggal – ésszel oktatott. Mindennap érkeztek főtisztek, s a munka könnyebb lett.

Egy ízben azt a feladatot kaptam a tábornoktól, hogy nézzek meg néhány épületet, melyet a városi tanács jelölt ki az alegységek elhelyezése céljából. A nap folyamán megtekintettem a kijelölt épületeket, s este jelentést tettem a tábornoknak. Meghallgatta, felvonta szemöldökét, felállt, és hátratett kézzel sétálni kezdett.

– Vagyis én tegnap rosszul tájékoztattam önt – mondta hozzám fordulva –, ha félreértett, akkor magamra kell vállalnom a hibát.

– A megadott címek alapján én minden házban jártam, tábornok elvtárs – tiltakoztam.

– Nekem, főhadnagy elvtárs, nem címek kellenek. Ezeknek az épületeknek a címei megvannak nekem. Tudom, miféle épületek: iskola, óvoda, klub és a többi. Engem ezeknek az épületeknek a befogadóképessége érdekel. Mekkora az udvar?

Lehet-e ott alaki kiképzést, testnevelési foglalkozást tartani? A csatornázás és a vízhálózat biztosítja-e a beszállásolt emberek szükségleteit? Be lehet-e rendezni a mellékhelyiségeket konyhának, fürdőnek, gyengélkedőnek – mindezt fel s alá járkálva mondta, én pedig vigyázzállásban hallgattam. – Üljön le, Momisuli elvtárs, és írja, amit mondok. Ha valamit nem ért, kérdezzen... Feltétlenül beszéljen és tanácskozzék a szállásadókkal, tudja meg, mi mire lesz alkalmas. Az épületet elfoglaló alegység parancsnokának mindent leltár szerint kell átvennie, távozás előtt pedig mindent kifogástalan állapotban kell átadnia. A leltárt idejében, a szállásadóval együtt kell összeállítani.

A tábornok minden utasítását felírtam.

Ezen az éjszakán nyugtalanul aludtam, alig vártam, hogy reggel legyen. Miután felhajtottam egy csésze teát, elsiettem, hogy teljesítsem a tábornok utasításait.

Késő este értem haza.

– Hol volt ilyen sokáig?

– Terveket rajzoltam, tábornok elvtárs.

– Nocsak! Hadd lássam azokat a terveket!

Néhány milliméterpapírt terítettem a tábornok elé. A lapokon minden ház, udvar és melléképület fel volt vázolva, utalással a szabad területekre és más adatokra.

– Úgy-úgy! – helyeselt a tábornok, miután megtekintette a terveket. – Ez már egészen más. Ön nem is rossz rajzoló. Itt, ezen a terven megvan minden adat, amire csak szükségem van. Ebben az épületben, úgy látszik, több századot lehet elhelyezni. És az udvar is nagy... Kisegítő mosdóhelyiségeket kell berendezni. – Így vizsgálta át mind a hat vázlatot, majd újabb utasításokat adott.

Három nappal később Panfilov előszobájában várakoztam. Amikor a tábornok kijött a dolgozószobából, karon fogott, és sietősen magával cipelt.

– Gyerünk, gyorsabban. Elkésünk. Nem illik megvárakoztatni a főnökséget. A segédtisztem valahol ottragadt. Megkérem önt, helyettesítse egy ideig.

Amikor az autó a zöld növényzet közt, a friss hegyi levegőtől és almáskertektől illatozó széles és egyenes alma-atai utcákon rohant, a tábornok megkérdezte tőlem:

– Hát azt tudja-e, hova megyünk?

– Pontosan nem tudom, tábornok elvtárs. De azt említette, hogy a főnökséghez.

– A Központi Bizottságba megyünk. És azt tudja-e, hogy miért?

– Nem tudom, tábornok elvtárs.

– Titok, amit mondok – és szinte gyerekes mosoly játszott ajkán, ami megfiatalította. – A KB titkárai fogadnak engem, meg a köztársasági Népbiztosok Tanácsának elnöke. Tudja, hogy mit akarok tőlük kérni?

– Nem tudom, tábornok elvtárs.

– Ha már egyszer elkísér, azt is tudnia kell, hogy miért megyünk oda... Íme, az egyik kérésem: több mint ötven asszony és lány érkezik hozzánk – orvosok, felcserek, önkéntes ápolónővérek. Azt akarom kérni, hogy ezeket a derék asszonyokat és lányokat katonákhoz méltóan, és mégis nőiesen, csinosan öltöztessük fel. Du-

disvili ezredes, hadtápfőnök azt mondja: „Tábornok elvtárs, úgy öltöztessük fel őket, mint a harcosokat, az általánosan érvényes előírások figyelembevételével." De „az általánosan érvényes előírások figyelembevételével" ezeknek a lányoknak és asszonyoknak férfiingeket, gatyákat, zubbonyokat, nadrágokat és katonacsizmákat fog kiadni. Azt mondja, ez az előírás... Nem, Dudisvilinek nincs igaza. Hiszen mégiscsak nőkről van szó. Hát hogy néznének ki az utcán, he? Az ember érezze jól magát a ruhájában, kényelmesen. Feltétlenül női fehérneműt kell kapniuk. És nem nadrágot, hanem szoknyát, nem kapcát, hanem harisnyát. Persze gimnasztyorkát, köpenyt és derékszíjat hadd viseljenek az általánosan érvényes előírások figyelembevételével.

- És mi lesz a copfokkal, tábornok elvtárs?

– Jó, hogy figyelmeztetett rá. Csakugyan, mi legyen a copfokkal?... – Panfilov megdörzsölte a tarkóját. – Bízzuk rájuk. Döntsék el maguk az asszonyok, és viseljenek egészséggel bármilyen frizurát, amely alkalmas a tábori körülményekhez.

Egy óra múlva a tábornok nagyon elégedetten és vidáman hagyta el a KB első titkárának irodáját. A kormány épületének hosszú folyosóján ismét karon fogott, s halkan közölte:

– Minden kérdésben megegyeztünk, minden kérésünket figyelembe vették.

A tábornok gyors, könnyű léptekkel sietett a kijárathoz, és hetykén tisztelgett az ott posztoló milicistának.

Panfilov nem szerette az értekezleteket. Azt mondhatnánk, hogy a munka során, a helyszínen tanácskozott és adta ki utasításait. Kívánságára a törzs és a politikai osztály apparátusa is a helyszínen végezte az ellenőrzést meg az irányítást. Panfilov kategorikusan megtiltott minden rajtaütésszerű ellenőrzést. „Az önök feladata segíteni a parancsnokot... Tudásukkal segítsék a helyszínen, és ha nem tudnak segíteni, jobb, ha nem avatkoznak bele" – mondta a törzs tisztjeinek.

Jól emlékezem, ha Panfilov ellátogatott az ezredünkhöz, sosem mulasztotta el, hogy nagy katonai tapasztalatait és tudását megossza velünk, fiatal parancsnokokkal.

– A gyakorlatok sem követelnek kisebb kitartást és szívósságot, mint maga a harc – mondta a tábornok. Vagy: – Az emberek épp hogy felcserélték polgári öltözetüket az egyenruhával, amely még szokatlan nekik. Legeslegelőször is azt kell megtanulniuk, hogy helyesen tekerjék fel a kapcát, és megszokják az egyenruhát meg a felszerelést. A harcost semmi sem zavarhatja a menetelésben. Teljes menetfelszereléssel gyakorlatoztassák a katonákat.

Ezeknek az utasításoknak az alapján századaink és zászlóaljaink gyakran végeztek menetgyakorlatokat, a katonákat fokozatosan szoktattuk a legbonyolultabb harctéri körülményekhez.

Ezredparancsnokunk, Jelin őrnagy, jómagam és az alegységek néhány más parancsnoka akkor még nem volt párttag. Egyszer eljött hozzánk Panfilov. Parancsnokok és komisszárok kíséretében megszemlélte a csapatok elhelyezkedését, elidőzött zászlóaljtörzsünknél, figyelmesen megszemlélve a foglalkozások beosztását,

tett néhány észrevételt, és kijavított egy-két dolgot. Amikor az ezredkomisszár látta, hogy a tábornok belemerül a tanrend részleteinek pontosításába, engedélyt kért, hogy távozhasson.

– Hogyhogy? Hát nem érdekli az a kérdés, amivel foglalkozunk? – kérdezte a tábornok, és felvonta a szemöldökét.

– Dolgom van, tábornok elvtárs.

– És ez itt, ön szerint, nem munka? Önnek és az ezred parancsnokának meg kell majd vizsgálnia és jóvá kell hagynia ezeket a terveket. Szorít a határidő. Az ezrednek egységes terv szerint kell dolgoznia, de önnek, úgy látom, más a véleménye. Amit most én csinálok, azt önnek kellett volna már réges-rég megcsinálni...

– Hat órakor pártértekezlet lesz nálunk – szakította félbe zavartan az ezredkomisszár.

– Napirend?

– „A kommunisták feladatai a harci és politikai kiképzésben."

– Hogy lehet feladatokról beszélni akkor, amikor még nincs pontosan megtervezve az oktatás? Ki az előadó?

– Az ezredinstruktor.

– És mért nem az ezredparancsnok vagy az ezredkomisszár?

– Hisz ön tudja, tábornok elvtárs, hogy a parancsnok...

– Pártonkívüli – vágott közbe a tábornok. – Ezt mindenki tudja. De önnek, úgy látszik, nem volt ideje felkészülni.

– Igen, tábornok elvtárs, el voltam foglalva.

– Nézze, bátyuska: először is saját maga jöjjön tisztába a feladatokkal, aztán tervezzen, majd jelentsen nekem. S az én jóváhagyásom után bocsássa a tervet az alegységek elé. A reális lehetőségekből kiindulva, pontosan fogalmazza meg a feladatokat. Legyen a parancsnok párttag vagy pártonkívüli, ő tartsa az előadást, s ő jelölje ki a konkrét feladatokat. – Ceruzája tompa végével az asztalra támaszkodva Jelinhez fordult: – Grigorij Jefimovics, önre a párt, a szovjet kormány egy ezredet bízott. Nincs abban semmi rossz, hogy egy pártonkívüli bolsevik parancsnok a nyilvános taggyűlés előadója. Igen, igen – fordult újra a komisszárhoz –, az ilyen napirendekkel nyilvános és nem zárt taggyűlést kell tartani.

– A komszomolgyűlés után akartuk...

– Minek külön a kommunistákat, külön a komszomolistákat összehívni, ha ugyanarról a kérdésről van szó, aztán mindenkit együtt, csapatgyűlésen? Hiszen a feladat mindenki számára ugyanaz. És az is világos, hogy a kommunistáknak és a komszomolistáknak kell példát mutatniuk... Halasszák el a mai taggyűlést, mert nincs jól előkészítve. Megmondom a hadosztálykomisszárnak, hogy szidja meg ezért önt.

– Ugyanazért a hibáért kétszer nem büntetnek, tábornok elvtárs – mondta keserűen mosolyogva a komisszár.

– Szóval, egyetért? – nevette el magát Panfilov.

– Hát persze, tábornok elvtárs.

– Megígérem, hogy minden titokban marad a hadosztálykomisszár előtt – mosolygott hamiskásan a tábornok, aztán melegen kezet rázva mindenkivel, elment.

A Talgarka-hegyszoros egyik szakasza három-négy hektárnyi fennsíkot alkot, mely olyan sima, mint egy abrosz. Rendkívül meredek emelkedő vezet ide. Hajnalban, miután a Talgarka-patak partján hagytuk a tábori konyhákat és a szállítóoszlopokat, rohamra vezettem a zászlóaljat. Én már gyerekkoromban megtanultam a hegymászást, s ezért cikcakkban haladtam. Megparancsoltam a századparancsnoknak, hogy az embereket ne egyenként, libasorban vezessék, hanem négyes sorokban. A magas fű összegabalyodott a kis cserjékkel, beleakaszkodott az ember lábába: nagyon nehéz volt haladni. Különösen annak volt nehéz, aki az élen ment. Téptük a sűrű csalitot, lábunkkal tapostuk, lassan másztunk rézsút, szemben a gerinccel. Tekervényes utat tapostunk ki így a fennsík felé, fokozatosan enyhülő emelkedőkkel. Később ezt az ösvényt *ijrek zsol*nak, kanyargós útnak nevezték el.

A fennsík tökéletesen sima volt, háromszáz méterrel arrább nekiszaladt a hegynek. Itt nem volt bozót: derékig érő árvalányhaj lengedezett a szélben.

Szakaszonként sorakozott fel a zászlóalj.

– Hétszáz pár lábunk van – mondtam. – Utat vágtunk erre a fennsíkra. Vagy húsz méter széles utat tapostunk le. Látják? Most háromszázat kell letaposnunk. Ez a fennsík lesz zászlóaljunk lőtere... Zászlóalj, igazodj! Vigyázz! Irány a hegy. Indulj!

Háromszor vezettem oda és vissza a zászlóaljat. Elfáradtak az emberek, elfáradtam én magam is. Reggel kilenc óra volt.

– Századparancsnokok, reggelihez vezetni az embereket! – adtam ki a parancsot, és magam is lementem a Talgarka partjára.

Miután megreggeliztem, elsőnek mentem fel a fennsíkra. És mit láttam? Alig egy óra alatt a természet visszaszerezte a magáét: mint a jól kidolgozott szőrme szőre, úgy állt fel és egyenesedett ki az árvalányhaj... Szörnyű!

Visszatértek a századok. Újra felállt a zászlóalj, s vagy tízszer masírozott oda és vissza. Egyes szívós, makacs szárakat kézzel, gyökerestől téptünk ki.

A szakaszok kijelölték a lőtereket, a gyakorlótereket, a megindulási és a tüzelési terepszakaszokat. Felállították a céltáblákat különböző távolságokra, hogy puskával, golyószóróval és géppuskával gyakorolhassanak.

– Zászlóaljparancsnok elvtárs – kiáltotta Rahimov hadnagy –, jön a tábornok.

Gyorsan felálltam, miután kiürítettem a puskát, amelyet éppen belőttem. A tábornok az én lovamon jött, lovászommal, Nyikolaj Szincsenkóval. Elébe siettem. A tábornok leszállt a lóról, a kantárt odaadta Szincsenkónak, és megrázta a kezemet.

– Kocogok, lövéseket hallok. A völgyben a konyhák füstölögnek, ott állnak a szekerek, de a lövések valahonnan felülről hallatszanak. Látom, széles ösvény ve-

zet cikcakkban a tetőre. Lám, az ön lován jöttem, hogy megnézzem, mivel foglalkoznak itt.

Jelentettem, hogy hajnalban jött ide a zászlóalj, ösvényt vágott, lőteret taposott le, megreggelizett, és estig most itt lesz foglalkozáson.

– Azelőtt hegyi alakulatoknál szolgált?

– Igen, tábornok elvtárs.

– Mint mondani szokták, a zsák megtalálja a foltját. Lám, önnek jól jöttek a saját tapasztalatai. Mások nem találták volna ki, hogyan lehet ilyen magasra feljutni – mondta elismerően a tábornok. – De miért nem használják az ezredlőteret?

– Az ezredlőtéren három nap múlva negyediknek kerülünk sorra. Nem tudjuk elvégezni a lőfeladatokat. Az idő csak arra elég, hogy belőjük a fegyvereket. Sok embert kell kijelölni biztosítónak. Itt viszont senki nem zavar minket.

– És ki fedezte fel ezt a helyet?

– Rahimov hadnagy, a zászlóalj törzsparancsnoka. Híres hegymászóként tartják számon Alma-Atában. Minden szurdokot, hegycsúcsot ismer.

– Rendben van. Foglalkozzanak az emberek azzal, amit ön előírt. Mutassa, hogy szervezte meg a kiképzést.

Körülbelül három óra alatt bejártuk a kiképző csoportokat. Egyes csoportoknál a tábornok csupán beszélgetett a katonákkal, egy másikban rövid foglalkozást tartott a géppuska-alegységek együttműködéséről. A soron következő váltásban kért egy belőtt puskát, beállt a katonák mellé a sorba, s odakiáltotta a megzavarodott szakaszparancsnoknak:

– Vezényeljen, hadnagy elvtárs.

– Váltás! Irány a tüzelési terepszakasz, indulj – vezényelte a hadiérettségis katonaiskolás. Panfilov a katonákhoz igazodva verte a díszlépést.

– Váltás, állj! – parancsszóra a tábornok, puskáját súlyban tartva, megállt. – Lőszert kiosztani!

– Tasztanov vöröskatona, kaptam három éles töltényt.

– Vologyin vöröskatona, kaptam három éles töltényt.

– Panfilov tábornok, kaptam három éles töltényt.

– Feküdj! Három töltényt tölts! – hangzott a hadnagy parancsa, miután a tizedik, utolsó katona is jelentett.

Mindenki földhöz vágta magát, csattogtak a zárdugattyúk, lövések hallatszottak.

– Fel! – vezényelte a hadnagy. Mindenki felugrott. – Vállra! Puskát vizsgára! – A váltás kihúzott zárdugattyúval tartotta vállon a puskát. – Lábhoz! Fegyvert le! – vezényelte a vizsgálat befejeztével.

A hadnagy felém pislogott, mintegy kérdezve, mit csináljon. Jeleztem neki, hogy „a céltáblákhoz".

– Váltás! Irány a céltáblák, utánam, lépés, indulj!

Minden egyes lövész a saját céltáblája előtt állt. A hadnaggyal megkezdtük az

ellenőrzést, piros ceruzával jelöltük meg a találatokat. Amikor a tábornok céltáblája elé értünk, Panfilov jelentett:

– Panfilov tábornok, harminc körből huszonhét.

A hadnagy piros ceruzával bekarikázta a nyolcast, a kilencest és a tizest, s továbblépett a következő céltáblához. Panfilov utánaszólt:

– Hadnagy elvtárs, a többieket értékelte, hát nekem miért nem mond semmit?

– Tábornok elvtárs, a feladatot kiválóan teljesítette – mondta katonásan a hadnagy.

– A harcos igyekezetét – mondta mosolyogva Panfilov – a parancsnok elismerésével kell ösztönözni.

Attól kezdve, hogy a tábornok fegyverrel a kézben állt a váltásban a vonalon, az egész zászlóalj szeme rajta volt, s közlegény szerepében egyetlen mozdulatát sem mulasztották el. Az idős parancsnok példamutatása nagyon tanulságos volt mindazoknak, akik azon a napon ott voltak a lőtéren.

A zászlóalj hamarosan zárt rendben vonult le ebédelni a Talgarka partjára. A tábornok nem akart lovon menni. Mi ketten zártuk a menetet. Útközben egy sor utasítást adott arra vonatkozóan, hogyan szervezzük meg a kiképzést, hogyan rendezzük be a gyakorlóteret, hogyan végezzük a katonák komplex oktatását.

– Mint tudja, önöknél is szorít a határidő. Békében a csapatok kiképzésére és megszervezésére éveket adtak, most, háborúban, órák állnak rendelkezésünkre. Használják ki jobban a napirendet, tegyék koncentrálttá a harckiképzést. Úgy tervezzenek és szervezzenek, hogy minden alegység mindennap mindenből sajátítson el egy keveset az alaki, a sport-, a harcászati és lőkiképzésben.

Amikor megérkeztünk a táborba, az emberek övig levetkőztek, és mosakodtak a patakban. Panfilov is derékig levetkőzött, zubbonyát, ingét akkurátusan összehajtotta, és a bokor alá rakta az árnyékba. Aztán levette és a naptól forró görgelékkövekre terítette kapcáját és harisnyáját, s megmosta a lábát.

– Persze jó, ha a katonák derékig megmosdanak. De mért nem húzza le senki a lábbelijét? Ez nem jó! – mondta a fagyos vízben tapicskolva. – Tanítsák meg a katonákat arra, hogy mossák meg a lábukat, és szárítsák meg a kapcájukat. A láb higiénéje és a megfelelő lábbeli a gyalogság számára a lehető legfontosabb. Ne sajnálják erre az időt.

A tábornok észrevételét figyelembe vettük. Miután elhelyezkedtünk egy nagy, sima kövön, Panfilov velünk együtt, csajkából ebédelt. Hívatta a főszakácsot és a konyhaügyeletest, s kérte, hozzák magukkal a megtisztított krumpli héjával telt vödröket. Kiöntötte maga elé a krumplihéjat, és leguggolva kezdte szétválogatni vékonyakra meg vastagokra. Mindannyian értetlenül bámultuk. Amikor végzett az egyik vödörrel, felállt, s a főszakácshoz fordult, akiről csak úgy ömlött a veríték.

– A vöröskatona fejadagjából minimális legyen a hulladék.

– Értettem, tábornok elvtárs.

– Távozhatnak, elvtársak.

– Csaknem fél napot töltöttem önnél – mondta, miután elmentek. – A kezdet nem rossz. Az ön zászlóalját a talgari mezőgazdasági technikumban szállásolták el?

– Igen, tábornok elvtárs.

– Miért nem költöznek ide? Itt van víz, itt a gyakorlóterük. Az ide-oda sétálással legalább három-négy órát elveszítenek! Nem gondolja?

– Így van, tábornok elvtárs. De nincsenek tábori sátraink.

– Nem is lesznek. Van minden harcosnak sátorlapja?

– Igen, mindegyiknek van.

– Hát üssenek itt tábort. A frontra sem viszünk tábori sátrakat. Ha már táborban vannak, éljenek tábori körülmények között. Egészen a szakaszokig, itt minden harcászati feladatot alaposan ki lehet dolgozni. A század- és zászlóaljgyakorlatokat pedig másutt fogják végezni.

– Értettem, tábornok elvtárs.

– Nos, akkor megegyeztünk. Jelentsen mindent Jelin őrnagynak, reggel pedig ürítse ki a mezőgazdasági technikum épületét.

– Meglesz, tábornok elvtárs.

– A parancsnokaival nem tartok megbeszélést, magyarázzon meg nekik mindent, amiről szóltam. – A tábornok elbúcsúzott, beült az autójába, és eltávozott.

Panfilov minden látogatása tanulságos volt számunkra.

1941. augusztus 17-én megkaptuk a Főhadiszállás parancsát: a hadosztály csatlakozik az Északnyugati Front harcoló hadseregéhez.

Egyetlen nap és éjszaka alatt természetesen lehetetlen volt bevagonírozni a teljes hadosztályt. Ehhez tizennyolc-húsz szerelvény kellett volna, és mindegyikhez tizenöt-tizenhat vagon. Siettünk, de nem kapkodtunk. A csapatok és alegységek bevagonírozása szigorú sorrend szerint történt, a parancsnoki állománnyal gyakorlati foglalkozást tartottunk a berakodásról.

A csapatok bevagonírozásáról szóló foglalkozások értékelésén mondta a tábornok: – A háború, a harc megköveteli, hogy a csapatok az első jeladásra készen álljanak a menetre, a tartós menetelésekre, bármikor, éjjel-nappal. A fronton mozognunk kell – gyalogosan és tengelyen. Át fognak dobni bennünket egyik szakaszról a másikra, egyik szárnyról a másikra. Semmi sem érhet minket váratlanul. Tanítsák az embereket, és követeljék meg tőlük az állandó harci készenlétet. Vegyék figyelembe, ha szervezetlenek leszünk, el fognak páholni minket. A csapatok és alegységek harci készenlétében a szervezettség és a fegyelem a legfontosabb tényező. A katona nem unatkozhat. Legyen mindig valami dolga. Ne csak úgy általában foglalkoztassák őket, hanem mindig olyasmivel, amihez érdeke fűződik. Nem tudom, mennyit fogunk utazni vonaton a frontig, vasútvonalaink most túlterheltek. Aligha fognak zöld utat adni a hadosztályunknak. Útközben az embereket nem kerítheti hatalmába az unalom. Pártmunkás és parancsnok elvtársak, ez nagyon fontos kérdés. Gondolják át, és minden vagonba osszanak be agitátorokat, éneke-

seket, adjanak harmonikát, gramofont, könyveket, sakkot, dombrát. Továbbá meg kell szervezni a harci és politikai oktatást is. Mit lehet e téren tenni? Tanulmányozni a szabályzatokat és szolgálati utasításokat, a fegyverzetet, a ballisztikát. Ezeket a foglalkozásokat úgy kell megszervezni, hogy érdekesek legyenek a katonák számára. Attól se riadjanak vissza, hogy a harcosokat bízzák meg előadások és foglalkozások levezetésével. Persze, tartsák magukat az önkéntesség elvéhez. Megkértem a köztársaság vezetőit – és ők figyelembe vették a kérésemet –, hogy szerelvényeinket minden csomóponton lássák el újságokkal és folyóiratokkal. Szervezzék meg a lapok elosztását és olvasását. A katonák bevagonírozására nagyon kevés az időnk. Sokan fogják kísérni őket. Rakodni kell-e vagy búcsúzkodni? Ezt is, azt is. Sírás nélkül nem megy. De a harcosnak nem szabad sírnia! Idegeit, érzéseit nem engedheti szabadjára!... A búcsú – a háború első megpróbáltatása. Búcsúzzanak méltósággal, könnyek nélkül. A búcsúzáskor óvni és tisztelni kell az emberek rokoni érzelmeit, de ne olvadozzanak. Akinek vannak rokonai, azoknak meg kell engedni a rövid búcsút. Egyeseket – különösen a fiatal házasokat és akiknek idős szülei vannak – kivételesen eltávozásra lehet engedni, de legfeljebb csak 24 órára, és ismétlem, csak kivételes esetben.

A mi zászlóaljunk rakodott be elsőnek. Felhőtlen volt az ég. A napsugaras utcákon a kísérők tömege. Az oszlop élén zenekar haladt. A zárt rendben menetelő zászlóalj induló ütemére verte a lépést. Az úttest két oldalán még két „rend" alakult: a gyerekeké, akik a katonákat utánozták.

Az állomás peronján Panfilov tábornok várakozott a köztársaság vezetőivel. Miután engedélyt kértem a Népbiztosok Tanácsának elnökétől, jelentettem a tábornoknak, hogy a zászlóalj megérkezett.

– Egyik ezredünk első zászlóaljának és a szerelvénynek a parancsnoka – mutatott be a tábornok a köztársaság vezetőinek. Mindannyian kezet ráztak velem.

– Közülünk senki sem fogja önt zavarni. Kezdjék el a berakodást, terv szerint – parancsolta a tábornok.

Amikor a berakodás a vége felé járt, a tábornok és a kormány vezetői végigjárták a zászlóaljat, s minden egyes vagonnál megálltak.

Hosszan, elnyújtottan sípolt a mozdony. A kerekek csattogtak. Integetések. Alma-Ata elmaradt mögöttünk.

... Szeptemberben zászlóaljunk erődítési munkát végzett Sztaroje Rahino falu körzetében. Megérkezett a tábornok, gyalog tette meg az utat a jobbszárnytól a balszárnyig, és figyelmesen megszemlélte a berendezéseket, amelyeket mi készítettünk el. Majd megparancsolta, hogy sorakoztassam fel a katonákat. Amikor összegyűltek, megengedte, hogy leüljenek és rágyújtsanak, ő maga pedig egy fatörzsre telepedett.

– Eljöttem önökhöz, elvtársak – kezdte halkan –, hogy megnézzem, mit csinálnak itt. Meg kell mondanom, egészen jól dolgoznak. Igaz, észrevettem, vannak önök közt olyanok, akik nem nagyon törik magukat. Nem fogok rájuk mutatni. A dorgálást rábízom az alegységek parancsnokaira, közvetlen elöljáróikra. A há-

ború elszakította a katonát az otthontól, a családtól. A háborúban az égbolt a tető fölötte, a lövészgödör és a futóárok a háza, családja az a katonai közösség, amelyben szolgál. Tartson össze ez a közösség, mint egy család. Harcra készülünk, és harcállásokat készítünk magunknak. Minden katonának az olyan gazda szorgalmával kell dolgoznia, mint aki saját házát építi. Úgy kell megépítenie a futóárkokat és a lövészgödröket, hogy ott kényelmesen lehessen élni és harcolni. Nekünk szívósan kell küzdenünk, elvtársak! Legfőbb feladatunk, hogy verjük a németeket, mégpedig leleménnyel és a lehető legcsekélyebb veszteséggel. A jól megépített állás megvédi a harcost a golyótól és repesztől...

S hogy a katona tudatosan teljesítse feladatait, tájékozottnak kell lennie a napi eseményekben. Én hamarabb jutok újsághoz, rádiót is hallgatok, és más írásokat is olvasok. Ezért röviden el akarom mondani önöknek, hogy mi a helyzet a fronton... Minden arcvonalon folyik a harc, az ellenség nagy erőt gyűjtött össze – nyomása alatt csapataink néhány irányban harcolva visszavonulnak; tartalékaink az ország belsejéből még nem értek el a frontvonalra, hogy segítsenek harcoló bajtársainknak. De hamarosan megérkeznek, mint ahogy mi is megérkeztünk a távoli Alma-Atából. Mindannyiunknak nehéz harci feladatot kell végrehajtanunk. Mi védekezünk, a védelemben pedig a legfontosabb, hogy feltartóztassuk a támadó ellenséget, megtartsuk az elfoglalt vonalakat és állásokat. De hogyan? Mindenekelőtt jó felszerelésre van szükség, hogy megfelelő legyen a tűzvezetés. Amikor a német megtámad minket, tűzzel kell fogadni a fasisztákat, és minél többet meg kell ölni közülük. Minél több fasisztát el kell pusztítani, hogy megállásra kényszeríthessük az ellenséget...

Mindannyian figyelmesen hallgattuk a tábornok komótos beszédét. Szavai az emberek szívébe plántálták az igazságos ügy győzelmébe vetett hitet.

Úgy emlékszem, hogy 1941 novemberének elején törzsünk Szofino községben helyezkedett el. Dzsan, Rahimov irányításával, ebédet főzött. A szakács zsírt olvasztott, Rahimov pedig a földön ülve sárgarépát szeletelt. Amikor Dzsan a forró zsírba tette az apróra vágott húst, az üst bugyogott, sistergett, és az egész szoba tele lett füsttel. A mi házigazdánk, egy jó hetvenes, ősz szakállú és a cigarettától sárga bajszú öregember, akit mindannyian csak papácskának hívtunk, köhögni kezdett, s bekecsét gyorsan vállára kanyarítva, kiment a házból.

Betoppant a tábornok. Levette bekecsét, s Rahimovhoz fordult:

– Jó illatok terjengenek itt. Mi készül ebédre?

– Változatosság kedvéért piláfot főzünk – mondta Rahimov, s nem tudta, hova rejtse piszkos kezét.

– És megvan minden szükséges hozzávaló?

– Minden, tábornok elvtárs.

– Hát akkor rajta, készítsék el a piláfot – mondta Panfilov, s leült a kisszékre. – Rég nem ettem piláfot, már vágyódom valami ázsiai étel után. Vendégük vagyok, ha maguknál piláf lesz. Házigazdák, meghívnak vendégségbe? – kérdezte mindkettőnktől.

– Természetesen, tábornok elvtárs!

Amikor Rahimov elment, a tábornok utánaszólt:

– Rahimov elvtárs, miattam ne siessen, készítse el úgy a piláfot, ahogy kell, igazi özbeg módra.

... A tábornok végighallgatott, aztán kihúzta táskájából a térképét, kibontotta, nézegette, s röviden ismertette velem a helyzetet...

Amikor visszajött a házigazda, a tábornok felállt, kezet rázott vele, s megkérdezte:

– Hogy szolgál az egészsége, Ivan Tyimofejevics?

– Köszönöm, tábornok elvtárs, csak élek-éldegélek. Hát az öné?

– Szólítson csak egyszerűen Ivan Vasziljevicsnek, hisz druszák vagyunk.

A tábornok engedélyével dolgaim után mentem. Amikor visszatértem, Dzsan az előszobában éppen fedővel zárta le a fazekat, aztán flanellkendővel borította be, felülre még a saját vattakabátját is rádobta.

– Hogy meg ne szökjön a forró levegő, hogy párolódjék a rizs, és magába szívja a zsírt – magyarázta özbegül. – Még húsz-harminc percig így tartom, aztán tálalhatom, zászlóaljparancsnok elvtárs.

Szincsenko kis fejszével forgácsot aprított a szamovár begyújtásához, Rahimov pedig salátát készített uborkából, hagymából és retekből.

– Ivan Tyimofejevics, hát te nem költözöl el innen? – kérdezte a tábornok. – Ha véletlenül egy akna pottyan a házra...

– Hová is mehetnék én ebből a kunyhóból? – kérdezte bánatosan az öreg. – Itt éltem le egész életemet. Az én Matrjona Mihajlovnám, isten nyugosztalja, itt, ebben a házban szült öt gyereket, itt is akarok meghalni. Mentek mind, ki merre látott: két fiam a Vörös Hadseregben harcol valahol, kisebbik lányom, egyenesen az egyetemről, orvosnak ment a frontra. Idősebbik fiam meg a lányom a kisunokákkal Moszkvába utaztak, amikor a német elfoglalta Volokalamszkot. Ha majd kiűzitek a németeket, meglehet, újra összejön a család...

– Az én nagyobbik lányom nem fejezte be a tanulmányait, ő is a fronton van – mondta a tábornok –, ápolónővér...

– Te, a szülőapja, hát nem hagytad, hogy a lányod befejezze a tanulást, kiküldted őt a frontra? Az édes lányodat a tűzbe küldted!?

– Ő maga ment. Ez a háború, Ivan Tyimofejevics, népi, honvédő háború.

– Igen... Másodszor jössz ide... Egy rossz szót se hallottam tőled. Mindig csak úgy mondod, hogy „meg kellene csinálni...", „legyen szíves", „kérem önt..." Furcsa ember vagy te, tábornok... Túl szívélyesen adod te ki a parancsaidat... Mégis, úgy látom, mindenki hallgat rád...

Dzsan behozta a párolgó piláfot egy nagy tálban, s az asztal közepére helyezte. Rahimov és Nyikolaj hozta utána a tányérokat, a kanalakat meg a salátát. A tábornok felállt, hogy kezet mosson. A házigazda ki akart menni, de a tábornok nem engedte.

– Hisz jól elbeszélgettünk, Ivan Tyimofejevics, ebédeljünk együtt!

Az öreg még sokáig szabódott, de a tábornok állhatatos kérésére leült az asztalhoz.

Nem nyúltunk az ételhez, vártuk, hogy a tábornok kezdje.

– Ki eszik piláfot kanállal? – kérdezte Rahimovtól, aki kanalat nyújtott neki. – A közös tálból, özbeg módra, kézzel együnk. – Aztán a házigazdához fordulva magyarázni kezdte: – Ezt az ételt, Ivan Tyimofejevics, piláfnak hívják. Kézzel eszik. – A tábornok a tál széléről jobb kezével akkurátosan kivett egy maroknyi piláfot, nem ejtett ki egy rizsszemet se, ugy vette a szájába. – Ha kézzel eszi az ember, egészen más az íze – tette hozzá mosolyogva.

Szincsenko ott állt az ajtónál, s egy kulacs vodkát mutatott Rahimovnak.

– Tábornok elvtárs, megengedi, hogy megkínáljam egy kis zsibbasztóval? – kérdezte bizonytalanul Rahimov.

– Hát miért nem kínált már, ezzel kellett volna kezdeni! Rajta!...

Szincsenko kitöltötte a vodkát. A tábornok bal kezébe fogta a pohárkát, s pohárköszöntőt mondott a győzelmünkre.

– Adja isten, adja isten! – motyogta az öreg, az asztalra téve poharát, keresztet vetett, csak azután emelte fel. – Egészségére, Ivan Vasziljevics...

Az ebédet teával fejeztük be.

Esteledett.

– Nos, inni kaptunk, finom piláfot ettünk, a teát is megittuk. Itt az ideje, hogy búcsúzzam. Köszönöm elvtársak.

A tábornok mindenkivel melegen kezet rázott, különösképpen az öreggel meg Dzsannal. Özbeg nyelven dicsérte a piláfot, s tréfásan újra meghívatta magát Dzsanhoz vendégségbe, özbeg ételekre. Dzsan ragyogott a boldogságtól, s megfeledkezvén róla, hogy ő vöröskatona, mint egy házigazda, udvariasan, özbeg módra kezét összefonta a mellén, s azt mondta, mindig örül az ilyen kedves vendégnek.

Amikor kimentünk az utcára, a tábornok újra elbúcsúzott Rahimovtól, hozzám pedig így szólt:

– Ön, Momisuli elvtárs, kísérjen el engem, beszélnivalóm van önnel. Bár nem szeret szánon utazni, mégis, üljön mellém, a lovásza pedig majd utánunk jön a segédtisztemmel.

Amíg be nem értünk az erdőbe, a tábornok hallgatott. A sötét irtásban csak a két pej tompa patacsattogása és a szántalpak könnyű surranása volt hallható a havon.

– Úgy emlékszem, még Alma-Atában ön arról beszélt, hogy július harmadika után érezte magát először tisztnek – mondta halkan a tábornok, s megkérdezte: – Emlékszik?

– Igen, emlékszem, tábornok elvtárs.

– Már régen kérdezni akartam öntől valamit, de eddig sehogy se szántam rá magam.

– Kérdezzen, tábornok elvtárs.

– Mi az oka annak, hogy mindmáig nem lépett be a pártba?

Az ezredben én voltam az egyetlen pártonkívüli zászlóaljparancsnok, s ezt nagyon rosszallotta Logvinyenko ezredkomisszárunk. A tábornok kérdése ezért nem ért váratlanul. Nem feleltem azonnal.

– Nem kételkedem őszinte, hazafias érzelmeiben, bízom önben mint parancsnokban. Nekem nincs kétségem az ön személyét illetően, Momisuli elvtárs, de tudni szeretném, mi tartja vissza önt attól, hogy belépjen a pártba? Hiszen ön 1924-től 1936-ig a Komszomol tagja is volt.

„Hohó, hát erről is tud?" – villant fel bennem. A lovak időnként felhorkantak, könnyedén ügettek, a szán lágyan ringott az egyenetlen úton, az erdő sötét falként hallgatott. A tábornok segédtisztje és Szincsenko lassú ügetéssel a szán mögött haladtak, hol utolértek minket, hol meg elmaradtak tőlünk.

Elmeséltem a tábornoknak, hogy 1936-ban, útban a Távol-Keletre, elvesztettem a Komszomol-tagsági könyvemet. A tábori élet, az, hogy ide-oda utaztam a Távol-Kelet egyik végéből a másikba, és a terméketlen levelezgetés korábbi alapszervezetemmel, ahol nyilvántartottak – mind oka volt annak, hogy automatikusan kimaradjak a Komszomolból. Később azután azt mondtam, még nem tartom magam eléggé felkészültnek arra, hogy belépjek a pártba.

– 1916-tól harcoltam az első világháborúban – kezdte Panfilov egy kis hallgatás után. – A régi hadseregben felvittem egészen az őrmesterségig. Aztán harcoltam a polgárháborúban 1929-ig, a baszmacsok* likvidálásáig Közép-Ázsiában. Csaknem minden frontot megjártam a polgárháborúban. Most pedig részt veszek a Nagy Honvédő Háborúban. Egyrészt jó, hogy nem siet. Annak idején én sem siettem, csak 1923-ban, a polgárháború után lettem párttag. De sok elvtársamhoz hasonlóan, miután teljesen meg voltam győződve az ügy helyességéről, beléptem a pártba. Ön azt mondja, még nem elég felkészült. A háború nem holnap és nem is holnapután fog befejeződni. Maga a háború készíti fel önt. Tartsa meg önt a sors – mint mondani szokták –, s önből igazi kommunista katonai parancsnok lesz...

A tábornok megparancsolta a bakon ülő vöröskatonának, hogy álljon meg.

– Ne kísérjen tovább – mondta, lelépve a szánból. – Így is jó messzire elcipeltem.

Búcsúzáskor, kezében tartva az enyémet, hozzátette:

– Nagy megpróbáltatások várnak még ránk. Mindenáron meg kell védenünk a Nagy Október vívmányait.

... Lovászommal, Szincsenkóval visszatértem az alakulathoz. Liszanka időnként horkantva, zablájával csörögve ütemes, hosszú léptekkel futott velem.

Elgondolkodtam a tábornokkal folytatott beszélgetésen. Az az ember, aki ilyen nagyszerű katonai pályát futott be, ő, aki már negyed századdal ezelőtt is a vállán viselte a katonasors minden súlyát, amikor védelmezte a forradalom vívmányait – úgy beszélt velem, mint egyenrangú bajtársával, nem okított, nem adott épületes tanítást, hanem csupán tanácsolt, javasolt.

Hallgatagon lovagoltunk végig a sötét fasoron, nem siettünk. Magamban Ivan

* A szovjethatalom ellen felkelt közép-ázsiai nacionalista ellenforradalmi mozgalom.

Vasziljevics Panfilovnak, a kommunistának a szavait ismételgettem: „Mindenáron meg kell védenünk a Nagy Október vívmányait."

... Egyszer elmeséltem a tábornoknak az alábbi történetet:

A „Szovjetek" szovhoz körzetében egy német felderítő szakasz zászlóaljunk géppuskáinak és golyószóróinak keresztтüzébe került. A németek ide-oda szaladgáltak, visszafordultak, de géppuskáink elárasztották őket ólommal. Egyetlen német sem menekült meg, csak egy súlyosan sebesült őrmester maradt életben. Hordágyon a zászlóaljtörzsbe vitték. Meleg gyapjútakaróba volt burkolva, kezén irhabőr kesztyű. Nagyon fázott, s minden kérdésre csak azt felelte:

– *Darüber darf man nicht sprechen. Ich weiss davon nichts.**

Amikor inni kért, megkérdeztem felcserünket, az öreg Kirejevet, aki elsősegélyben részesítette, hogy szabad-e neki vizet adni. Kirejev a fülembe súgta:

– A gerincét több helyen átjárta a golyó, és haslövést is kapott.

A német felhajtotta a kulacs vizet, s akadozó lélegzettel mondotta:

– *Danke. Ich dachte nicht, dass die Bolschewiki so gut sind.***

Nem kérdeztünk többet a német őrmestertől. Kirejev nem mozdult mellőle. A német nyögdécselt, s kérte, hogy emeljük fel kissé a fejét:

– *Ich sterbe bald. Ich hoffe, dass man mich beerdigt.****

Kirejev karjaiban halt meg. A felcser lefogta a szemét, s fejét óvatosan letette a párnára. Mindannyian hatása alatt voltunk az ellenséges katona halálának.

Amikor a német panaszkodott, hogy fázik, takaróba burkolták, s amikor azt mondta, hogy a keze majd megfagy, Vaszilij Popov hadnagy, az első század parancsnoka saját kesztyűjét húzta rá. Az őrmestert és társait eltemettük.

Történetemet végighallgatva, a tábornok elgondolkodva húzta össze a szemét.

– A harcmezőn más a helyzet. Annak megvannak a maga törvényei. De amikor az ellenség fogoly, méghozzá sebesült, emberien kell vele bánni. Ezt követeli a háborús etika.

Emlékszem, gyönyörű ősz volt a leningrádi csata idején. Hosszú utakat kellett megtenni, nagy meneteket, lövészárkot ásni az arcvonal peremsávjában, sűrű erdőkben, ingoványos, mohával borított mocsarakban, sok-sok apró, tükörtiszta tó környékén, amelyeknek olyan különös nevük volt, mint például Gverisztjanka, Albinola, a fenyőavar színű Mszta folyó partján, erdők sűrűjén megbúvó majorokban, fenyvesekben, nyírfa ligetekben.

– Mi, déliek – mondta a tábornok –, hegyi és pusztai nép vagyunk. Nemcsak járni kell megtanulnunk az erdőkben és a mocsarakban, mégpedig a lehető leggyorsabban, hanem harcolni is. Sürget az idő, gyorsan hozzá kell szokni a körülményekhez.

A kidőlt fákkal borított erdei irtásokon és tisztásokon, a számtalan kis patak

* Erről nem beszélhetek. Erről nem tudok.

** Köszönöm. Nem hittem, hogy a bolsevikok ilyen jók.

*** Hamarosan meghalok. Remélem, eltemetnek majd.

süppedő partjain, az ingoványos mocsarakban nekünk, a hegyi puszták lakóinak nehezünkre esett a járás. Szekereink és tüzérségi fogataink gyakran elakadtak. A tábornok személyes utasítására megerősített utászszakaszt osztottunk be az élosztagba, amely a menetvonal felderítésén kívül, ott ahol kellett, megtisztította az utat, kijavította a hidakat, előkészítette az átkelőhelyeket és gázlókat, néha a kéznél levő anyagokból könnyű hidakat vert.

– Az emberek erejét, amelyet a szekerek és tüzérségi fogatok kivonszolására pazarol, fordítsa a javításra, a nehezen járható utak megtisztítására és kisebb hidak építésére. Ezzel időt takarítanak meg, kímélik az embereket, a lovakat, a felszerelést, nem rongálják a szekereket, nem szaggatják a lószerszámot – mondta a tábornok, amikor a mi útvonalunkon járt.

A védelmi terepszakaszok műszaki berendezése mellett a hadosztály csapatainak alegységei továbbra is foglalkoztak az egész személyi állomány tervszerű harci kiképzésével. Nagy figyelmet szenteltek az erdei-mocsaras vidékeken a kis alegységek – a rajok, szakaszok, aknavető- és ágyúkezelők – harci együttműködésére, a parancsnokok oktatására és az éleslövészetre. A munkanapot 14 órában állapították meg, ebből nyolc órát az elfoglalt terepszakaszok védelmi kiépítésének munkálataira, hat órát pedig harci kiképzésre áldoztak. Különleges parancsokra konkrét feladatokat kellett teljesíteni valamennyi kategóriába tartozó katonának és minden fegyvernemnek, szem előtt tartva sajátos jellegüket. Rendkívül nehéz volt abban a nedvességben és sárban dolgozni.

Egy ízben a tábornok meglátogatta zászlóaljunkat. Apró szemű eső esett, az utak annyira feláztak, hogy akadozott az élelmiszer-szállítás, de a munka és a foglalkozások rendben folytak.

A zászlóalj elhelyezésének ellenőrzése során a tábornok megállt a napos őrvezető előtt.

– Hogy vagy, katona? – kérdezte tőle a tábornok, és amikor észrevette, hogy a „katona" szó miatt az felhúzta az orrát, hozzátette: – Katona – ez nagyszerű szó: mi mind katonák vagyunk... Nos, hogy vagy? Mondd csak.

– Jól, tábornok elvtárs – felelte gyorsan az őrvezető.

– Hogyan élnek? – fordult hozzám a tábornok.

– Rosszul, tábornok elvtárs... – A tábornok nem engedte, hogy megmagyarázzam, bólintott, s újra a katonához fordult:

– Jól mondja a parancsnoka, rosszul megy a sorunk. Hát jól élnek az emberek a háborúban?

– Jól élünk, tábornok elvtárs – erősködött az őrvezető.

– Nem, rosszul – győzködte a tábornok –, rosszul élünk. Hát jó az, ha már harmadik napja nincs só? Hát jó az, ha nincs egész héten dohány? Hát jó az, hogy másodnaponként nincs friss hús? Hát jó az, ha a csizmatalp enni kér? Hát jó az, ha a levesben a kásaszemek keresgélik egymást? (A katona elmosolyodott.) Ez természetesen rossz, nagyon rossz. A háborúban, testvér, nincs sok jó, ez a háború. Jó, hogy mi, katonák, akárcsak elődeink, le tudunk győzni minden akadályt, minden

nehézséggel, nélkülözéssel megbirkózva, pusztítjuk az ellenséget, Megküzdeni a hideggel, az éhséggel, a nélkülözésekkel – ez is háború, harc, amely éppannyi bátorságot követel, mint a kézitusa.

– Hibáztam, tábornok elvtárs, nem gondolkodtam mondta az őrvezető.

– Gondolkodni kell. Ésszel, tudatosan kell leküzdeni a nehézségeket.

Továbbmentünk.

– Nehéz a katona élete – folytatta a tábornok –, szó se róla, nagyon nehéz. A katonának mindig meg kell mondani az igazat, ha pedig ő fecseg ostobaságokat, akkor ott, azon nyomban fel kell nyitni a szemét. A gondok még előttünk vannak.

A leningrádi harcokban a 316. hadosztálynak nem kellett részt vennie. A megváltozott fronthelyzet következtében a Főhadiszállás átdobta a hadosztályt a Nyugati Frontra, Volokalamszk körzetébe.

1941 nyarán a Vörös Hadsereg meghiúsította a hitleristák első kísérletét, hogy áttörjön Moszkva felé. Ennek volt köszönhető, hogy a szovjet nép értékes időt nyert Moszkva védelmének gondosabb megszervezésére és a fővároshoz vezető utak megerősítésére.

Annak a kalandor vállalkozásnak a kudarca, hogy menetből áttörjenek Moszkva felé, némileg kijózanította a hitleristákat. Mindenesetre megértették, hogy a Moszkva elleni új támadáshoz sokkal több erőre és alaposabb felkészülésre van szükségük. A német hadsereg főparancsnoksága hozzáfogott, hogy hathatós hadműveleti tervet dolgozzon ki Moszkva elfoglalására. Ez a terv a hangzatos „Tájfun" fedőnevet kapta.

Ennek az elképzelésnek a megvalósítására a németek összevontak 75 hadosztályt, köztük 14 páncélos és 8 gépkocsizó hadosztályt, körülbelül ezer repülőgépet, ennek a fele bombázó volt. Ily módon az ellenség október elejére Moszkva irányában összpontosította a szovjet–német arcvonalon levő összes élőerejének és haditechnikájának csaknem a felét.

A német fasiszta csapatoknak Moszkva elleni támadása szeptember 30-án, a Brjanszki és a Nyugati Front csapataira mért csapással kezdődött el, a Moszkva felé vezető főútvonalak mentén, keskeny arcvonalszakaszokon. Vjazma és Brjanszk körzetében a csapatok jelentős részét bekerítették, a többinek súlyos harcok során kellett visszavonulnia.

Miután az ellenség bekerítette Vjazma körzetében a Nyugati és a Tartalék Front jelentős erőit, valamint részben a Brjanszki Front erőit, Brjanszktól délre, a Moszkva felé vezető utakon rendkívül veszélyes helyzet alakult ki.

Moszkvát, teljesen váratlanul, közvetlenül fenyegette az ellenség. Abban a pillanatban, hogy a német páncélos hadosztályok áttörtek a vjazmai terepszakaszon, a mozsajszki védelmi vonalig sem közbeeső védelmi terepszakaszok nem voltak, sem csapatok, amelyek fel tudták volna fogni a Moszkva felé törő német páncélos csoportok támadását.

Az Állami Honvédelmi Bizottság és a Főhadiszállás határozott intézkedései nyomán rövid idő alatt létrejött az új védelmi arcvonal, új csoportosításokkal. Ezt

az új frontot „mozsajszki védelmi vonalnak" nevezték el. Október 10-re a Nyugati Front csapatai védelmet foglaltak Volokalamszk, Mozsajszk, Malojaroszlavec és Kaluga irányában azzal a feladattal, hogy megakadályozzák az ellenséges csapatok áttörését Kelet felé.

A volokalamszki irány, amelyre hadosztályunkat átdobták, az egyik fő irány volt Moszkva felé. Így nevezték ebben a sávban a fővárosba vezető két főútvonalat, a leningrádi és a volokalamszki országutat.

A rendkívül széles frontvonalon csekély volt a védelmi sűrűség, a védelem kiépítésének a határideje nem volt reális: a csapatoknak éppen csak arra volt idejük, hogy kiérjenek a számukra kijelölt terepszakaszra. A parancsnokság kezdetben arra számított, hogy a rendelkezésre álló erőkkel foglal védelmet, később pedig a visszavonuló csapatokkal és a hátországból érkező friss erőkkel sűríti majd a harcrendet.

Egy szó mint száz, hiába voltak mindenféle elképzelések, a valóság állandó aggodalommal töltötte el Panfilovot. A levéltárban megtalálható egy utasítása, amelyet csak az ezredparancsnokok és ezredkomisszárok részére adott ki: „...abban az esetben, ha lehetetlen feltartóztatni az ellenség támadását, amely a hadosztály csapatai által elfoglalt védelmi vonalak ellen irányul, visszavonulni csakis az én írásbeli parancsomra szabad..."

A visszavonulás során folytatott súlyos harcok keserű tapasztalatai alapján a tábornok a hadosztályban Liszenko századossal az élen a legjobb, legmegbízhatóbb parancsnokokból és katonákból záróosztagot szervezett.

Ez az osztag egyúttal a hadosztályparancsnok tartaléka is volt, s újonnan felmerülő vagy előre nem látott feladatokat kellett megoldania a harcok során.

Egyszer, amikor ismét ellátogatott zászlóaljunkhoz, Panfilov elbeszélgetett a katonákkal.

– Erős tűzzel kell fogadni az ellenséget – mondta. – Persze az ellenség sem megy fejjel a falnak. Először ágyútűzzel és aknákkal veri majd állásainkat. Nézzék meg a lövészárkokat, a lövészgödröket és a fedezékeket. Nézzék meg, mennyire megbízhatóak, tudnak-e a helyükről kényelmesen tüzelni? Nem akarunk elbújni a harc elől! Át kell gondolni, hogyan lehet harc közben manőverezni: egyik állásból a másikba, egyik szárnyról a másikra menni. A helyváltoztatást természetesen nem embermagasságban, az ellenség szeme láttára kell végrehajtani, hanem rejtve, összekötő utakon. Mint régi vöröskatona mondom önöknek, elvtársak, hogy a harc soha senkinek semmilyen mulasztást meg nem bocsát. Ha ezer szeme volna az embernek, az sem elég... A harcban valaki valakit megöl. Mi természetesen a németet akarjuk megölni, mert ő az ellenség. Ő pedig bennünket akar megölni, mert bennünket meg ő nem szeret. Ki kit győz le? Az győz, aki jól felkészül a harcra. Készüljenek hát fel; hogy hogyan készültek fel, azt majd az első összecsapás megmutatja. A harc nem ismer kegyelmet. Az ideiglenes kudarcok azonban nem ingathatják meg a győzelembe vetett hitet. Nem az szolgál rá a szemrehányásra, aki az

ellenség megsemmisítésére irányuló erőfeszítés során nem tudta elérni a célját, hanem az, aki tartva a felelősségtől, passzív volt, és a kellő pillanatban nem használta ki minden lehetőségét, hogy szétverje az ellenséget. Egyetlen parancsnoknak, egyetlen vöröskatonának sem kell félnie a kezdeményezéstől a harcban: bátran és okosan kell cselekednie. Természetesen a kezdeményezésnek teljesen összhangban kell lennie a helyzettel, az általános harcfeladat lehető legjobb végrehajtását kell szolgálnia. De a legfontosabb, elvtársak, a szervezettség és a fegyelem. Minden parancsnoknak és katonának kérlelhetetlennek kell lennie a fegyelmezetlenséggel szemben. Légy fegyelmezett, bajtársadat tartsd vissza bármilyen felelőtlen cselekedettől. Ez a mi összeforrottságunk gyökere.

Később a tábornok a kérdésekre adott válaszában így folytatta:

– Áldozatok nélkül nincs háború. A háborúban az embert megölhetik, nyomorékká tehetik. Ezt mindenki tudja, azért megy tudatosan a harcba, hogy a haza iránti szent kötelességét teljesítse. A háborúban drága minden katona élete. Az eleseteket nem lehet pótolni. Minden egyes katona – harci egység. Aktív és okos tettekkel védelmezzétek egymást az ellenséggel szemben, a védelemben és a támadásban egyaránt. A katona nem azért megy csatába, hogy meghaljon, hanem hogy éljen! Csak az aktív és összehangolt cselekvés véd meg téged és elvtársaidat. A korszerű harcban pusztán rohammal semmit sem veszel be, semmit sem védesz meg. Csak tűzzel tudod elhárítani az ellenség támadását, csak tűzzel lehet megvédeni a harcost. Jól berendezett állás nélkül, ép és kifogástalan fegyver nélkül a katona csupán élő céltábla. Minden parancsnoknak megvan a maga helye a harcrendben. A parancsnok nem fog a te fegyvereddel lőni, sem a te lövészárkodban ülni. Amit tőled megkövetel: tartsd rendben a fegyveredet, jól rendezd be a lövészárkot. Ezt mind érted követeli, katona! A parancsnok nem akar elveszíteni téged a harcban!

– Mi sem akarjuk elveszíteni a harcban a parancsnokot! – kiáltotta valaki hátulról.

A tábornok mosolyogva nézett az utolsó sorok felé, ráncai elsimultak.

– Jól mondod, elvtárs! Ilyen sasmadarakkal én is sas leszek!

Egyik csata látszólag olyan, mint a másik. De a csaták belső tartalmát a parancsnok elgondolása határozza meg. A parancsnok elgondolása határozza meg az egész felkészülést, szervezést, tervezést, harcvezetést. A terv eleve tartalmazza a törekvést a cél elérésére, és megszabja a cselekvési módot, egyszóval: az emberek magatartását a harcban. A terv kidolgozása – a parancsnok alkotó kötelessége. A tervet sokoldalúan kell átgondolni, és megalapozni a konkrét helyzetnek megfelelően, a valóságos lehetőségek figyelembevételével.

És a terv, mint minden alkotó munka – megköveteli a kutatásokat.

A terv kidolgozását rendszerint megelőzi a feladatok tisztázása, vagyis meg kell határozni az általános feladatok végrehajtása során a magasabbegység helyét és szerepét, számításba kell venni az ellenség lehetséges akcióit, csapataink állapotát és az erőviszonyokat.

Panfilov nagyon komolyan vette a tervek kidolgozását. Friss adatokat követelt

az ellenségről, pontos információkat szomszédainkról, és miután szabatosan tisztázta a feladatokat a magasabb törzsnél, kiadta utasításait az egységek és alegységek parancsnokainak, figyelmesen, ceruzával a kezében, meghallgatta jelentéseiket és javaslataikat. Munkatérképe mindig a mindenkori helyzetet ábrázolta, táblázatokkal, számításokkal. A tábornok nem tűrte az egymásnak ellentmondó adatokat.

– Az ellenségről természetesen nehéz megbízható és pontos adatokat szerezni, de a megoldáshoz megalapozott feltételezések kellenek; az önök feltételezéseinek megalapozásához azonban a rendelkezésre álló adatok nem elegendők – mondta egy ízben –, igen, igen, ezeknek az adatoknak az alapján én nem tudok elhatározásra jutni. Szerezzenek újabb és pontosabb adatokat, és a felderítés minden csatornája segítségével még egyszer pontosítsák. Menjenek el a hadseregtörzsbe, a szomszédokhoz, küldjenek embereket az ezredekhez.

Panfilov gyakran mondta: „Én, bátyuska, nem szándékozom vezényelni az ön zászlóalját vagy ezredét. A parancsnokolás során saját eszére, ügyességére hagyatkozzék. Csak tanácsot adhatok, ha tudok, és ha szükségesnek látom."

– A parancs kiadása még csak fél munka – mondta Panfilov egy megbeszélésen. – Ellenőrizni kell, hogy eljutott-e a parancs ahhoz, aki végrehajtja? Ha pedig eljutott, helyesen értelmezi-e a feladatot? Ha igen, vajon helyesen értékeli-e a helyzetet? Hogyan határozott? Mennyire átgondolt és megalapozott az elhatározása? Megkezdte-e elhatározásának gyakorlati megvalósítását? Hogyan szervezte meg a harcbiztosítást, az együttműködést szomszédaival? Mindezt gondosan felül kell vizsgálni és ellenőrizni. Ez nem gyámkodás, hanem ellenőrzés: vajon valaki valahol nem tett-e olyasmit, ami ellentétes az elöljáró parancsnok általános elgondolásával, és nem ellenkezik-e az általános feladatok teljesítésével? Mi bízunk minden parancsnokban, de a bizalom nem zárja ki az ellenőrzést.

Amikor Panfilov a legközelebbi alkalommal meglátogatta zászlóaljunkat, figyelmesen és alaposan tanulmányozta elhatározásomat – akciótervemet harc esetére. Az asztalon feküdt Rahimovnak, a zászlóalj első segédtisztjének a vázlata.

– Há-át, igen! – mondta a tábornok, ceruzája tompa végével kopogva az asztalon. – Papirosukon ésszerűnek látszik minden: a harcbiztosítást messze a peremsáv elé helyezték.

– Ezt a terepviszonyok követelik meg, tábornok elvtárs.

– Látom, látom. Vissza tudnak majd idejében jönni?

– Ez az ellenség erejétől függ. Menetből felmorzsolhatja őket.

– Azt mondja, felmorzsolhatja? Igen, valóban, amikor a szakasz megkezdi a visszavonulást, és átvergődik ezen a három-négy kilométeren, az ellenség – miközben követi őket – hátulról mindenkit agyonlő. Hosszú ám ez az út...

– Ebben az irányban ez a legmegfelelőbb terepszakasz.

– Rendben van, ez a terepszakasz megfelelő ugyan, de harcra alkalmatlan. Ön idő előtti biztos pusztulásra ítéli ezt a szakaszt. Mit tehet ez a kis embercsoport ilyen messze a peremvonaltól? Mert innen ön semmivel sem tudja őket segíteni.

– Valóban, tábornok elvtárs.

– Lám, itt a harcbiztosítók állása mögött lépcsőzetesen két kis domb rajzolódik ki, miért nem helyez ide egypár ágyút vagy két géppuskát? Fedezhetnék a tüzükkel a harcbiztosítók visszavonulását. Mi a véleménye?

– Húzom, húzom, mégse lesz hosszabb...

– Húzom! Húzom! – utánzott. – Persze, szét kell húzni, hiszen mi már cérnavékonyra húztuk szét az egész hadosztályt. De ilyen messze, minden támogatás nélkül hagyni az embereket nem szabad. – A térkép fölé hajolt, és körzővel méricskélve a távolságot, folytatta. – Nézze, úgy látszik, kereszttűz alá vehetjük őket. Ez a harcbiztosítók feladata, de ezzel várjunk, semmi körülmények közt ne leplezzük le magunkat. Az ellenség felfejlődik majd. Mert a harcbiztosítók feladata éppen az, hogy az ellenséget idő előtti szétbomlasztásra kényszerítse. Nem igaz?

– De, így van, tábornok elvtárs.

– A harcbiztosítóknak nincs arra erejük, hogy megsemmisítsék az ellenséget. Miután teljesítették a feladatukat, vissza kell vonulniuk. Nemde?

– Így is terveztük, tábornok elvtárs.

– Tervezni – egyvalami. De mit szándékoznak tenni?... Nem, foglalják csak el ezt a két dombot. Onnan tüzet nyithatnak, amikor a harcbiztosítás megkezdi a visszavonulást. A kereszttűz védelmében a két dombról megbízhatóan meg lehet szervezni a visszavonulást, a továbbiakban pedig a körülményeknek megfelelően kell cselekedni: a harcbiztosítás innen, erről a vonalról – a tábornok a térképen a dombok mögötti térségre mutatott – tűzzel fedezi ezeknek a visszavonulását – mutatóujjával mindkét dombra bökött –, és így lépcsős előrenyomulással, egymást kölcsönösen fedezve, az emberek el tudnak jönni ide – a tábornok rámutatott a peremvonalhoz vezető legközelebbi utakra. – Azután már önök fedezhetik őket.

A tábornok még egy sor indokolt javítást tett tervükben.

– Amikor önök az egyik szárnyról a másikra mennek, mindig a zászlóalj körzetén belül maradnak – mondta a tábornok, öltözködés közben. – Igaz, az önök szakasza nagy kiterjedésű. De ne feledkezzenek meg a szomszédaikról. Töltsön egy napocskát a jobb oldali szomszédnál, egyet a bal oldalinál. Nézzen körül, tanulmányozza náluk azt, ami jó, bajtársiasan beszélje meg, hogyan fognak közösen eljárni, hogyan fogják egymást segíteni. Mert a harcban a szomszéd baja az ön baja is.

A tábornok minden utasítását megfogadtuk. Később, a harcok során nagyon jó szolgálatokat tettek.

Egyszer, október elején ezredtörzsünkhöz hívattak, Novoscsurino községbe. Amikor odalovagoltam az ezredparancsnok szállásához, megpillantottam a tábornok gépkocsiját. A falusi iskolánál parancsnokok és politikai munkások álltak. Valaki felém integetett. Ügetésre fogtam a lovat, de közben tisztek léptek ki a házból, Panfilov tábornokkal az élen. Menet közben leugrottam a lóról, a kantárt odavetve lovászomnak.

– Már mindenki itt van – morogta az ezred törzsfőnöke –, siessen. Látja, a tábornok már megy.

Beültünk az iskolapadokba. A tanító kis asztala helyén terítővel letakart asztal állt, meg néhány kisszék.

– Tábornok elvtárs! Az ezred parancsnoki-politikai állománya parancsára összegyűlt – jelentette az ezred törzsfőnöke.

– Üljenek le, parancsnok elvtársak – hallatszott Panfilov fátyolos hangja.

Panfilov az asztalhoz ült, s hellyel kínálta maga mellett az ezred parancsnokát és komisszárját. A tábornok elé a segédtisztje nagy térképet terített ki. A tábornok kisimította a térképet, és maga elé tette a zsebóráját. Zubbonyban, sapka nélkül volt. Rövidre vágott hajában megcsillant néhány ősz hajszál.

– Hadosztályunk, mint önök is tudják – kezdte a térkép fölé hajolva –, rendkívül széles arcvonalszakaszon védekezik. Egy időben lehetetlen összehívni az egész parancsnoki állományt. A parancsnokoknak ezért ezredenként kell megbeszéléseket tartanom. Ma önökhöz jöttem. – Felemelte a fejét, hunyorítva nézett a hallgatóságra, mintha keresne valakit. – Kérem, ne írják, amit közölni fogok önökkel... Az ellenség áttört Vjazma és Gzsatszk körzetében. Csapataink késleltető harcokat vívnak... – Röviden, öt-hét perc alatt megismertette velünk a tábornok az általános fronthelyzetet, majd kis hallgatás után így fejezte be: – Mint látják, elvtársak, csapataink verekszenek, és nem is rosszul: egy nagy és erős ellenséges csoportosítást kötnek le. Feltételezhető azonban, hogy a front hamarosan a mi vonalaink közelébe kerül.

Hadosztályunk most a Nyugati Front 16. hadseregének állományába kerül. A hadsereg parancsnoka Konsztantyin Konsztantyinovics Rokosszovszkij altábornagy. A hadsereg Haditanácsának tagja Alekszej Andrejevics Lobacsev, hadosztálykomisszár. A hadsereg törzsfőnöke Malinyin vezérőrnagy. Azért sorolom fel őket, hogy ismerjék a főnökséget. Mi, Jegorov hadosztálykomisszár elvtárssal már jártunk a hadseregtörzsnél. Bemutatkoztunk. Jelentettük, mi a helyzet nálunk, azt, amit önök is tudnak: a front széles, a terepet most együtt tanulmányoztuk, mondhatnánk, beástuk magunkat, aknákat raktunk le – és várjuk az ellenséget. Rendkívüli esemény nálunk egyelőre még nem történt. Embereink hangulata bizakodó. Verekedni akarnak. És ez a legfontosabb, a többit pedig meg lehet szerezni. Ezt jelentettem. Hadosztályunkon kívül a hadsereg állományában még más egységek és csapatok is vannak, és ha jól értettem, a parancsnok elsőrendű szerepet szán nekünk, nagy reményeket fűz hozzánk... – ekkor Panfilov elakadt, és szünetet tartott.

„Vagyis a többiek még nem érkeztek meg a frontra" – gondoltam önkéntelenül.

– A harc a legközelebbi napokban a mi vonalainkon is megkezdődhet – folytatta Panfilov. – Nem ülhetünk ölbe tett kézzel, hogy az ellenség váratlanul meglepjen minket. Minden egyes ezrednek, minden zászlóaljnak tudnia kell, hol az ellenség. Eleget üldögéltünk, elvtársak, a frontvonal napról napra közeledik. Ha nem jön az ellenség, ez azt jelenti, hogy az előttünk küzdő csapatok nem engedik. De tartsák szem előtt, hogy helyenként nincs összefüggő arcvonal. Bizonyos irányokban csapataink között széles hézagok vannak, egyes ezredek és hadosztályok pedig beke-

rítve harcolnak. Egyetlen napig sem lehetünk biztosak afelől, hogy az ellenség nem jelenik meg a mi arcvonalunk előtt, és meg kell tennünk minden intézkedést a váratlan támadás meghiúsítására. De hogyan? – tette fel a kérdést a tábornok.

Az értekezlet résztvevői ráfüggesztették a szemüket.

– Hallgassák csak, mi jár az eszemben: ha az ellenség nem jön önökhöz, menjenek önök őhozzá. – Elfogva néhány csodálkozó pillantást, Panfilov mosolyogva folytatta: – Igen, igen, menjenek hozzá, és tudják meg, hol van, és mikor készül ellátogatni hozzánk. A frontvonal innen hol húsz, hol harminc kilométerre van, egyes irányokban pedig negyven-ötven kilométernyire. Felderítő csoportokat kell alakítani, és kiküldeni őket a következő feladattal: mindaddig menjenek előre, amíg nem találkoznak az ellenséggel. Nagyon jó lenne, ha a felderítők nemcsak azt tudnák meg, hogy hol az ellenség, hanem „nyelvet" is fognának. – Itt a tábornok váratlanul elhallgatott, mintha megijedt volna saját szavaitól. – Kérem, ez kétélű fegyver. Nem, ostobaság lenne, ha mi adnánk „nyelvet" az ellenségnek, méghozzá anélkül, hogy harcba bocsátkoztunk volna vele. A felderítők használják ki a terep egyenetlenségeit meg a sötétséget, úgy figyeljék az ellenséget. És alaposan kérdezzék ki a helyi lakosságot. Ez egyelőre elegendő. – A továbbiakban a tábornok, figyelembe véve a hitlerista hadsereg elleni háborúban összegyűjtött tapasztalatainkat, harcászati utasításokat adott az eshetőségekre és helyzetekre vonatkozóan – olyan utasításokat, amelyek a későbbiek során nagy hasznunkra voltak.

– A peremvonalban mindent teljes harckészültségbe kell helyezni. Ez ne azt jelentse, hogy éjjel-nappal mindenki talpon legyen. Az embereknek biztosítani kell a pihenést, a katonák erejét a harcra kell tartogatni. Ez azt jelentse, hogy az első jeladásra mindenki legyen készen a tüzelésre. Önök is tudják, hogy esik az eső, a talaj felázott. Nehéz körülmények közt kell dolgoznunk és mozognunk, de a németeknek sem könnyebb. Az ellenség többnyire minden bizonnyal az utakhoz lesz kötve. Különös figyelmet fordítsanak az utakra és azokra a térségekre, ahol nincsenek erdők. Ezeken a területeken és az utakon feltehetően nincs szükség összefüggő harcrendre, hanem sűrű kereszttűzzel kell befedni őket, mélységben lépcsőzve a tüzelőállásokat, hogy – ha szabad így mondanom – „tűz-zsákok" jöjjenek létre a legfontosabb irányokban. Minden utat tűz alá kell venni.

Abban az esetben, ha az ellenség a harcrendbe ékelődik, először tűzzel kell elárasztani, aztán ellenlökéssel kiverni. Ha áttör és elér a szárnyra, tűzzel kell magunkat fedezni.

A helyzet visszavonulásra kényszeríthet bennünket. Ez nincs kizárva. Az elöljáró parancsnok parancsa nélkül tilos a visszavonulás. Ezt önök valamennyien tudják. Vonuljanak a következő terepszakaszig, megbízható fedezet alatt szervezzék meg a zöm kivonását a harcból. Az ellenség az úttól messze nem távolodik el. Fő erői a főútvonalakon igyekeznek majd előretörni, segéderői pedig a dűlőutakon. Ismétlem, elvtársak, az ellenség ragaszkodni fog az utakhoz, az erdőkben, mocsarakban tehetetlen.

Az a lehetőség sincs kizárva, hogy egyes alegységeinknek bekerítésben kell harcolniok. Ezért a fő támaszpontokon idejében elő kell készíteni a körvédelmet.

Ha valakit bekerítenek önök közül, a bekerítésből szervezetten kell kitörni. Egyedekre és kis csoportokra úgy fognak vadászni, mint a nyulakra. Az ellenség támad, mi meg védekezünk. Legalábbis addig, amíg a kezdeményezés a kezében van. Természetesen nekünk nem mondja meg, hogy mikor és honnan csap le. Ezért, elvtársak, a felderítés, a megfigyelés és az állandó harci készenlét a legfontosabb feladatunk. Én itt önöknek egy sor utasítást adtam, de önöktől, közvetlen végrehajtóitól függ, hogy ezeket az utasításokat hogyan valósítják meg a harc során. Tudom, a harcban nem minden és nem mindig úgy történik, ahogyan kiterveltek, annál kevésbé, mert hadosztályunk gépezete még nincs „bejáratva". Gondolják át, fontolják meg, és tanácskozzanak egymással. Én úgy vélem, hogy az ellenség nem várakoztat minket sokáig. Hamarosan megkezdődik a harc. Van valakinek kérdése?

Tulajdonképpen ez volt a harcok előtti utolsó értekezlet. Hozzáláttunk a tábornok utasításainak végrehajtásához. A most következő epizódokból kitűnik, hogy ez hogyan történt.

Mintegy húsz kilométerre előttünk volt a Szereda nevű falu. A térkép szerint közúti csomópont. E falutól két-három kilométerre egy kis erdő húzódott. Felderítőink egész nap ebben az erdőcskében tartózkodtak, s figyelték a falut. Felderítőink és a németek elől elmenekült lakosok elbeszéléséből kiderült, hogy Szereda valamelyik ellenséges hadosztály átrakodóhelye. Élelmiszert, hadianyagot és üzemanyagot szállítottak ide. Itt szálltak meg éjszakára vagy hosszabb pihenőre az áthaladó ellenséges csapatok és alegységek. A mozgás a fronttal párhuzamos volt... Amikor mindezt jelentették az ezredparancsnokságon, parancsot adtak, hogy hajtsanak végre támadást Szereda ellen, gyújtsák fel a raktárakat, ejtsenek foglyokat, aknázzák alá az utakat, amelyek a faluhoz vezetnek. Különösképpen ez utóbbit követelte hevesen Pjotr Vasziljevics Logvinyenko ezredkomisszár. A feladat végrehajtását a mi zászlóaljunkra bízták. Megalakítottunk egy 120 fős osztagot, melynek parancsnokává Habi Rahimov főhadnagyot nevezték ki, politikai tisztté pedig a finn háború veteránját, Dzsalmuhammed Bozzsanovot.

Az osztag parancsnoka és politikai tisztje néhány lovas felderítővel terepfelderítésre indult. Dél felé tértek vissza, és jelentették, hogy minden igazolódott: Szereda valóban átrakodóhely. Véleményük szerint a védelem nem komoly. Elhatározták, hogy még az éjjel rajtaütnek a falun. Hogy kíméljék a katonák erejét és időt nyerjenek, mozgósították a zászlóalj minden fogatát. Sötétedéskor elindult az osztag.

Amikor elérték a kis erdőt, gyalogosan folytatták útjukat, a szekereket és a lovakat az erdőben hagyták. A csendes éjjelen az osztag három oldalról tört be Szeredára. A meglepett németek nem tanúsítottak komoly ellenállást. A mieink felgyújtották a raktárakat, aláaknázták az utakat, foglyokat ejtettek, s hajnalra szerencsésen visszatértek.

Más ezredeknél is végrehajtottak ilyen rajtaütéseket, s ez komolyan nyugtalaní-

totta az ellenséget: a helyi lakosság és felderítőink szerint megerősítette a védelmet. Az általunk elfogott foglyok vallomásai pedig jó szolgálatot tettek Panfilov tábornoknak, alátámasztották feltevését arról, hogy az ellenség a fő csapást a balszárnyra akarja mérni, a mellékcsapást pedig középre és a jobbszárnyra. A hadosztály fő erőit tehát a balszárnyra összpontosították, ott mélységben lépcsőzve páncéltörő gócokat létesítettek, tartalékokat helyeztek el, igaz, szűkösen: egy zászlóaljnyit. Maga Panfilov pedig a törzs hadműveleti csoportjával átment a balszárnyra.

A balszárny-ezred felderítőcsoportjának Mengdigazin hadnagy volt a parancsnoka. A csoport megállapította, hogy október tizenötödikére virradó éjjel az ellenség mintegy száz harckocsit, száz tehergépkocsit gépkocsizó gyalogsággal és tüzérséget vont össze a térségben. Miután Panfilov értesült erről, Kaprov ezredparancsnokkal együtt megérkezett az ezred harcálláspontjára, gondosan tanulmányozta a helyzetet, kiment a peremvonalba, oda, ahová minden bizonnyal az ellenség fő csapása irányul majd. Kiegészítő utasításokat és tanácsokat adott a parancsnokoknak, és elbeszélgetett a katonákkal.

– Minden rendelkezésre álló eszközt be kell vetni a harckocsik ellen – mondotta a tábornok. – A peremvonalat és az egész négy kilométeres harckocsiárkot sűrűn rakják tele harckocsiaknával.

– Több mint ezerkétszáz aknát telepítettünk – jelentette Kaprov ezredes.

– Még egyszer meg kell nézni, Ilja Vasziljevics, hogyan helyezték el a páncéltörő lövegeket és a géppuskákat, készítsenek számukra néhány tartalékállást az arcvonalon és a mélységben manőverezés céljára. Ha a fegyverek csak egyetlen főállásból fognak tüzelni, leleplezésük után a német feltöri őket mind, mint a diót. Nem ülhetnek meg egy helyen. A géppuskák vágják el a gyalogságot a harckocsiktól, főleg oldalozó és keresztűzzel.

– Így is gondoltuk, tábornok elvtárs.

– Ellenőrizzék még egyszer, Ivan Vasziljevics – erősködött a tábornok. Panfilov elbocsátotta Kaprov ezredest, s odafordult a kíséretében levő Kolokolnyikov hadnagyhoz, a hadműveleti osztály helyettes vezetőjéhez, aki civilben ismert kazak festőművész, sportember és alpinista volt.

– Írja, Jevgenyij Mihajlovics.

Kolokolnyikov előkészítette jegyzetfüzetét, Panfilov pedig a kiterített térkép fölé hajolva diktálni kezdett:

– ... Az Iszkona-folyó menti Gyakovo és Karacsajevo körzetét védő lövészszázad megerősítésére dobjanak át oda még egy páncéltörő lövegekkel és géppuskákkal megerősített lövészszázadot. Ezenkívül legyen tartalékban még egy megerősített lövészszázad. Ez Szoszlavino körzetében összpontosuljon, majd hajtson végre ellenlökést Bulicsevo és Karacsajevo szovhozok irányában. Az önálló harckocsiszázad a Sulginótól keletre fekvő erdő körzetében összpontosuljon, készüljön fel és a védelem céljára foglalja el a Zekino és Tokarjevo környékétől délre eső körzetet. Ellenséges harckocsik áttörése esetén helyből tűzzel kell őket megsemmisíteni... Készüljön fel arra, hogy a zászlóalj tartalékaival együtt ellenlökést hajt végre Buli-

csevo és Karacsajevo irányában...* Mindazt, amit lediktáltam, az orosz nyelv szabályai szerint tegye használhatóvá, és foglalja parancsba. Küldje el a törzs futártisztjével, és bízza meg, hogy ellenőrizze e parancs végrehajtását.

Panfilov tábornok ezután ellovagolt a hadosztály bal oldali szomszédjához, hogy megbeszélje az együttműködés néhány kérdését. 1941. október 15. reggelén a hadosztály bal szárnyán megkezdődött a harc. Kaprov ezredének állásaira aknák és gránáteső hullott. Az ellenséges tüzérségi előkészítés körülbelül egy órán át tartott. Aztán – halotti csend lett. Majd motorok bőgése, dübörgése, és a láthatáron harckocsik bukkantak fel, mögöttük gyalogság... A harckocsik lassan haladtak, nehogy elszakadjanak a gyalogságtól. Amikor a peremsávhoz közeledtek, némelyiküket a robbanások sűrű, fekete füstje burkolta be.

– Dolgoznak a harckocsiaknák! – mondta Panfilov, aki szögtávcsővel figyelte a harcmezőt.

A mi peremsávunk is megelevenedett, megszólaltak a páncéltörő ágyúk és a géppuskák. Az ellenséges harckocsik helyből tüzeltek. A gyalogság lehasalt mögöttük. Igazi tűzpárbaj kezdődött. Körös-körül minden recsegett-ropogott, fortyogott, robbanások fekete füstoszlopai emelkedtek a magasba... Az ellenséges harckocsik a harckocsiárok mentén ide-oda rohangáltak, csikorogtak a lánctalpak, de aknákba ütközve égni kezdtek, s mint a búgócsiga, egy helyben pörögtek. A németek felemelkednek, hogy előreszökelljenek, de azonnal lefekszenek, mert földhöz szegzik őket a géppuskák kereszttüzének hosszú sorozatai... A zúgás és ropogás fokozatosan elcsendesedik.

– Szerintem, Ilja Vasziljevics – szólt Panfilov még mindig a távcsőhöz tapadva –, az ellenség első rohama kifulladt.

– De nem vonult vissza, tábornok elvtárs – jegyezte meg Kaprov ezredes. – Látja, hogy veri a peremvonalunkat?

– Veri-veri – ingerkedett Panfilov. – Hát mi mást tehetne? Hát mit tehet? Természetesen csépelni fog. Két-három órával ezelőtt fenyegetően üvöltött, bőgött, most pedig, miután megverték, dühödten vicsorog... Kezdetnek nem is rossz, Ivan Vasziljevics. – Panfilov ott hagyta a szögtávcsövet, s fáradtan leült a padkára, kissé elgondolkodva még hozzátette: – A mai nap sorsa az ellenség számára eldőlt. Első lépcsője kifulladt, harcrendje szétzilálódott. Itt a szemünk előtt, a tüzünkben nem tud átcsoportosítani, ilyen helyzetben pedig a második lépcsőjét nem veti harcba. Ivan Vasziljevics, egészen estig így tartsák tűz alatt, hogy se előre, se hátra ne tudjon mozdulni...

Miután az ezred parancsnokával megvitatta az ellenség várható akcióit, és meghatározta az ellenintézkedéseket, Panfilov átadta neki a körzetben rendelkezésre álló minden tartalékát, majd a hadosztály fő harcálláspontjára ment.

– Azonnal szervezzék meg a sebesültek elszállítását, az elesettek eltemetését és a hadianyag pótlását – mondta elmenőben. – Az éjszakát használják fel átcsoporto-

* A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának levéltára, f. 783., d.I., 98. old.

sításra és felderítésre. Az ön ezrede holnap meleg napnak néz elébe. Valamit átküldök önnek, ahogy megbeszéltük. Éljenek egészséggel, Ilja Vasziljevics, sok sikert!

Útközben Panfilov egy órára megállt nálam a harcállásponton, jó étvággyal megvacsorázott, ismertette velem a helyzetet, s elmesélte, hogyan zajlott le a harc Kaprovnál.

Az ellenség nem változtatta meg főcsapásának irányát. Átcsoportosította erőit és eszközeit, s továbbra is szorongatta Kaprov ezredét északnyugati irányban. A harc további menetét megismertük a hadosztálytörzs és a politikai osztály információiból. Tudtuk, hogy a hadosztály balszárnyán súlyos harcok folynak, hogy Panfilov tábornok a törzs hadműveleti csoportjával újra visszatért a balszárnyra, és személyesen irányítja a harcokat. A tisztek elmesélték nekem a harcok egyes epizódjait. Néhányat most elmondok.

Bulicsevo szovhoznál a hatodik lövészszázad Maszlov főhadnagy parancsnoksága alatt és a tüzérosztály Sznyegin alhadnagy vezetésével két napon át ellenállt két ellenséges gyalogos zászlóaljnak, amelyeket harckocsik támogattak. Tleukabilov harcos harckocsigránátokkal és gyújtópalackokkal három ellenséges harckocsit semmisített meg. Tyerehov irányzó kilőtt három ellenséges harckocsit, ő maga azonban elesett. Baltabek Dzsetpiszbajev, az ezred komszomolvezetője, amikor a századnak éppen ebben a részlegében tartózkodott, kézigránáttal tett harcképtelenné egy ellenséges harckocsit. A század és a tüzérosztály csak parancsra vonult vissza a következő állásba, amikor az ellenség már mindkét oldalról körülvette az általuk védelmezett támaszpontot. Új állásaikban ismét útját állták a támadó ellenségnek.

Manajenko századost, az ezredtörzs főnökét, valamint Rajkin főhadnagy, zászlóaljparancsnokot néhány vöröskatonával együtt bekerítették, s nemcsak a gyalogság, hanem a harckocsik ellen is harcoltak: kézigránátokkal semmisítettek meg több harckocsit. A harcosok egy égő házban pusztultak el.

Tudtuk, hogy az ezred tartalékai sikeres ellenlökéseket hajtottak végre az áttörő németek ellen, s visszavetették őket megindulási állásaikba.

Tudtuk, hogy Kaprov ezrede, miközben elszenvedte az óriási ököl hatalmas csapásait, rendkívül bonyolult helyzetbe került. Előfordult, hogy az ellenségnek sikerült néhány irányban áttörnie, és részekre szabdalnia a harcrendet. Az elszigetelt alegységek és csoportok azonban önálló harcot folytattak, és az út mentén a következő terepszakaszra húzódtak vissza. Az új vonalon aztán helyreállt az irányítás. Amikor kikerültek a német hátából, minden egyes csoport, minden egyes harcos megkereste alegységét, feltöltve a sorokat az új vonalban...

1941. október 26–27-én fellángoltak a harcok Volokalamszkért. Az ellenség bevetett négy gyalogos hadosztályt és mintegy száz harckocsit, hatalmas tüzérségi és légi előkészítéssel támogatva csapatainak műveleteit. Különösképpen Kaprov és Jelin ezredeinek, valamint Kurganov tüzérezredének kellett súlyos harcokat vívnia.

A ma is jó egészségnek örvendő Ilja Vasziljevics Kaprov ezredes sokat mesélt nekem e napok harcairól. Ő is, meg mások is emlékeznek rá, hogy Panfilov tábornok a hadműveleti csoporttal egész idő alatt a fő irányban tartózkodott, és befolyásolta a harc menetét: beavatkozott a bonyolódó helyzet mérlegelésébe, pontosította a harc folyamán egyik vagy másik parancsnok elhatározását, tanácsokat adott, parancsolt, tartalékából erősítést küldött a legfenyegetettebb szakaszra, helyreállította az együttműködését a szomszédokkal, jelentést tett a helyzetről a hadsereg parancsnokságának, mozgósította a hadosztály teljes hadtápját, hogy folyamatosan lássa el a csapatokat élelmiszerrel és hadianyaggal, ellenőrizte, hogy idejében szállítsák el a sebesülteket, intézkedett, hogy minden híradó eszközzel biztosítsák a csapatok folyamatos irányítását. Panfilov mindig ott volt, ahol a helyzet a leginkább megkívánta.

Az ellenség kiszélesítette az áttörés helyét az arcvonal hosszában és mélységben egyaránt, s makacsul, lépésről lépésre csikarta ki a sikert. Megbénítva a bekerített alegységeket, harcba vetette második lépcsőit és tartalékait, áttörte a védelmi vonalat a jobbszárnyon és a hadosztály közepén. Különösen súlyos harcok bontakoztak ki Rjuhovszkoje és Szpassz–Rjuhovszkoje térségében az ellenség fő csoportosítása ellen, amely három gyalogos és két páncélos hadosztályból állt. A mi oldalunkon e harcokban részt vett Kaprov és Jelin ezrede, Kurganov tüzérezrede, Rokosszovszkij hadseregparancsnok tartalék páncéltörő tüzérezredének két osztálya, valamint a hadseregtartalék egy harckocsiszázada. Panfilov maga vezette a harcokat, két álló napon át szakadatlanul a peremvonalban volt. Miután alaposan megtépázta az ellenséget, a hadosztály a hadsereg-parancsnokság parancsára Volokalamszk körzetébe vonult vissza.

„Volokalamszknál különösen kitűnt a 316. lövészhadosztály, amelynek Panfilov vezérőrnagy volt a parancsnoka, a Mlagyencev ezredes parancsnoksága alatt álló iskolaezred és a páncéltörő tüzérezredek. Ezek az egységek hét napon át visszaverték három gyalogos és egy páncélos hadosztály szüntelen rohamait, és megtartották Volokalamszk körzetét. A harcok során 80 harckocsit és több gyalogos zászlóaljat semmisítettek meg."

(*A Nagy Honvédő Háború története*. 2. kötet,
Zrínyi Katonai Kiadó, 1964. 214. old.)

E napokra emlékezve a hadsereg haditanácsának tagja, Lobacsev tábornok *Nehéz utakon* című könyvében így ír: „Csupán egy hétig harcolt nálunk a 316. hadosztály, de hogyan harcolt! Úgy tűnt, hogy még a legemberfelettibb feladatokat is hidegvérrel, zokszó és a zavar legkisebb jele nélkül hajtották végre a panfilovisták."

Dé a hadosztály harcrendjének közepén ütött rés helyrehozhatatlannak bizonyult. „Az ellenség négyezrednyi gyalogsággal, száz harckocsival október 27-én al-

konyatkor elfoglalta az Ivanovszk, Volokalamszk, Vozminszkoje, Zsdanovo vonalat" – jelentette Panfilov a hadseregparancsnoknak.

Volokalamszk elestét nagyon nehezen viselte el Panfilov. Igaz, az ellenség a városba vezető utakon és magában a városban emberben és anyagban egyaránt nagy veszteségeket szenvedett. Lelohasztottuk támadó kedvét, s meghiúsítottuk azt a tervét, hogy „Volokalamszkban ebédeljen és Moszkvában vacsorázzon". Kénytelen volt megállni egy teljes hónapra, hogy rendbe szedje magát és odavonja mélységi tartalékait.

Az *Izvesztyija* november 5-én ezt írta: „Panfilov katonái és parancsnokai valóban hősiesen küzdenek. A nyilvánvaló számbeli fölény ellenére, a legkegyetlenebb támadások idején sem tudtak a németek naponta másfél kilométernél többet megtenni. Nagyon drágán fizettek azért a másfél kilométerért: a földet szó szerint átitatta a fasiszta katonák vére."

Volokalamszk mégis elesett.

Lobacsev tábornok így emlékezik vissza:

„Két napon át nálunk tartózkodott a Nyugati Front törzsének bizottsága. A Főhadiszállás utasítására Volokalamszk elestének okait vizsgálta. A bizottságnak megmutatták a hadsereg Haditanácsának parancsait, a terveket, a hadműveleti dokumentumokat, térképeket.

– Mi nem adtunk parancsot Volokalamszk feladására – mondta Rokosszovszkij.

– De ön a város megvédésére sem a hadseregben, sem a hadosztályokban nem alakított tartalékokat – jegyezte meg a bizottság elnöke.

– Honnan vettem volna?

– A lovasságtól.

– Lehetetlen volt. Dovator lovassága két hadosztály, egyenként ötszáz lovas katonából áll, az arcvonalszakasz hossza pedig harminc kilométer. Innen bármennyit elvenni annyit jelent, hogy védtelenül hagyjuk a hadsereg jobbszárnyát.

– Hiszen az ellenség ott nem fejtett ki aktivitást.

– Mégsem hagyhattuk védelem nélkül a Moszkvai-tenger terepszakaszát.

– Az iskolaezredből miért nem állítottak tartalékot?

– Az iskolaezred huszonegy kilométeres frontszakaszt tart – felelte Rokosszovszkij. – Persze, lehetett volna tartalékot képezni a jobbszárny meggyengítése árán. De erre nem volt jogom.

Megérkezett Panfilov. A bizottság magyarázatot követelt tőle. Kijelentettük, hogy egész hadseregünk büszke ezekre az egységekre. Panfilov nem tehetett többet.

– Szilárd meggyőződésem – mondta Panfilov –, hogy Volokalamszk feladásával nem csökkent a katonák állhatatossága. Az emberek a végsőkig kitartottak.

– Mégis – mondta a bizottság elnöke Panfilovnak –, ön azt a határozott parancsot kapta a hadsereg Haditanácsától, hogy tartani kell Volokalamszkot, ön pedig feladta...

Nehéz beszélgetés volt, bár mindenki megértette, hogy a Főhadiszállás nem néz-

heti nyugodtan, hogy vonulnak vissza a csapatok, s adják egymás után ellenséges kézre a Moszkva felé vezető utakon a városokat. A Főhadiszállás szívósságot követelt. A szívós védekezés és csapataink állhatatossága következtében az ellenség támadása az egész nyugati irányban leállt. Azáltal, hogy a Vörös Hadsereg Legfelső Főparancsnoksága időt nyert, lehetősége nyílt rá, hogy odavonja és összpontosítsa a mélységi tartalékokat a várható döntő összecsapásokra a Moszkvához vezető közeli utakon. A többi csapat közül a volokalamszki irányban különösképpen kitűnt a 316. lövészhadosztály Panfilov tábornok parancsnoksága alatt."

Az előző harcokban a mi csapatainkat is alaposan megtépázta az ellenség. Utánpótlás vagy erősítés eddig még nem érkezett. Csapataink semmilyen komoly ellenlökésre vagy támadásra nem vállalkozhattak, hogy Volokalamszk körzetében visszaállítsák a korábbi állapotot. Miután visszaverték az ellenség támadásait, a hadosztály csapatai védelmet foglaltak, és a Jefremovo, Csenci, a „251,0" magaslat, Nyelidovo helységek, valamint Duboszekovo és Sirjajevo vasúti kitérők frontján beásták magukat. Ezen a vonalon 1941. október 28-tól november 16-ig állásharcok folytak.

Panfilov tábornok most is gyakran meglátogatta az ezredeket és zászlóaljakat, néha megjelent egy századnál vagy szakasznál, a fő irányokban, és ott, ahol a legvalószínűbb volt az ellenség támadása. Megszemlélte a védelmi berendezéseket, elbeszélgetett az emberekkel, tanulmányozta a terepet, helyesbítette, pontosította terveinket, és tanácsokat adott.

Zászlóaljunk Jefremovo körzetében ásta be magát, közvetlen érintkezésben voltunk az ellenséggel, és Sehtman ezredének jobbszárnyát fedeztük. Miután megtudtuk, hogy Panfilov az ezredhez érkezett, Sztrokovóba mentem, az ezredtörzshöz.

– Miért jött ide? Ki engedte meg magának, hogy idejöjjön az én parancsom nélkül? – rontott rám Sehtman.

– A zászlóaljparancsnok nem önhöz, hanem hozzám jött – szakította félbe Sehtmant Panfilov tábornok.

– Igen, idejöttem önhöz, tábornok elvtárs, miután megtudtam, hogy itt van.

– Hogyan? Otthagyta a zászlóaljat... – pattogott még mindig Sehtman.

– Sosem hagyta ott a zászlóalját, de ön...

– Tábornok elvtárs, ő...

– Próbáljon hallgatni, ha beszélek! – szakította félbe végérvényesen Sehtmant a tábornok.

Jelentettem neki, hogy zászlóaljunk az ezredben mostohagyereke egy rossz mostohaapának. Indokolatlan nehézségeket kellett elviselnünk, az ezred parancsnoka pedig semmilyen segítséget sem nyújtott, sőt, teljesíthetetlen parancsokat adott ki. Mindezek ellenére sem romlott a zászlóalj hangulata, a katonák becsülettel teljesítették harci kötelességüket. Panfilov merőn nézte a térképet, nem szakított félbe, úgy hallgatott. Amikor befejeztem jelentésemet, megkérdezte az ezredkomisszártól:

– Komisszár, véleménye szerint helyesen jelentett nekem a zászlóaljparancsnok?

– Helyesen jelentett, tábornok elvtárs – mondta zavartan a komisszár. – De mi akkor nem voltunk abban a helyzetben...

Saját magukkal voltak elfoglalva – vágott közbe Panfilov, és Sehtmanra pillantva folytatta: – Ön a zászlóaljat a végkimerülésig kifárasztotta, és ismét velük fedezi a szárnyat. Nem bízom tovább önre ezt a zászlóaljat, elveszem öntől...

– Engedje meg, tábornok elvtárs...

– Váltsa fel ma ezt a zászlóaljat – parancsolta a tábornok Sehtmannak, akit szóhoz sem engedett jutni. – A váltás után – fordult hozzá – vezesse a zászlóaljat Rozsgyesztveno körzetébe. Ott majd várja önt a hadosztálytörzs egyik tisztje.

Még sosem láttam ilyen haragosnak a tábornokot. Zászlóaljunkat tehát Rozsgyesztveno körzetébe vezényelték, és ott védelemre rendezkedett be a második vonalban. E naptól fogva a zászlóalj a hadosztályparancsnok személyes tartalékának számított. Az elfoglalt terepszakaszon beásta magát, és néhány irányban ellenlökést készített elő arra az esetre, ha áttörne az ellenség. E feladatok intézése során csaknem valamennyi ezrednél és zászlóaljnál megfordultam, hogy tanulmányozzam a mozgások irányát, összehangoljam az együttműködést. Ez a munka lehetővé tette számomra, hogy megismerkedjem a hadosztály parancsnokaival és politikai munkásaival, s tájékozottabb legyek az általános helyzet alakulásában, mint a zászlóalj többi parancsnoka.

Útjaimról jelentést tettem Ivan Ivanovics Szerebrjakov ezredesnek, a hadosztály törzsfőnökének, ennek az együttérző, elvhű embernek, vagy személyesen Panfilov tábornoknak.

1941. november 21-én így írt a *Krasznaja Zvezda:*

„Panfilov vezérőrnagy hősi halált halt. A gárdahadosztály elvesztette dicső parancsnokát. A Vörös Hadsereg egy tapasztalt, bátor katonáját és parancsnokát vesztette el. A német megszállók elleni harcokban katonai tehetsége és tudása nagy szolgálatot tett a Hazának.

Panfilov neve elválaszthatatlan annak a hadosztálynak a katonai dicsőségétől, amelynek ő volt a parancsnoka. Rettenthetetlenül harcolt ez a hadosztály az ellenséggel, és fényes lapokat írt a hitlerista Németország elleni Nagy Honvédő Háborúnk még befejezetlen krónikájába. A hadosztály sosem várta meg az ellenség csapásait, hanem maga vetette rá magát a betolakodókra, testével zárta el a fasiszta hordák útját.

Bárhol jelent is meg a hadosztály, rémületet keltett a németekben. Panfilov tábornok gyorsan kiismerte az ellenséges taktikát, és megtalálta ellenszerét. Tudatában volt a Haza iránti felelősségének, és mindent elkövetett, hogy a legmagasabb színvonalon teljesítse katonai kötelességét. Sosem engedte ki kezéből egységének irányítását, bátran és határozottan cselekedett, s harcosait a győzelem útján vezette. A Vörös Hadsereg tudta, hogy Panfilov tábornok hadosztálya egyike volt azoknak a hadosztályainknak, amelyek a legnagyobb erővel zúzták szét a dühödt ellenségnek a Szovjetunió ellen szőtt „villámháborús" terveit.

Panfilov keblében az állhatatos orosz ember szíve vert, aki semmibe vette a halált, ha a győzelemért kellett az életét feláldozni. Feláldozta magát annak a nagyszerű felszabadító célkitűzésnek az érdekében, amelyet a Vörös Hadsereg követett, halált és pusztulást hozva a német fasisztákra.

Panfilov nevét nemcsak hazánkban ismerik, hanem az ellenség országában is. A magasztalt német tábornokok fogcsikorgatva ejtik ki nevét. Csapataik nemegyszer futottak Panfilov hadosztálya elől, eldobva fegyverzetet, muníciót, zászlókat. A haza jól tudta, ahol a hadosztály tartózkodik, ott nem tör át az ellenség. Hű fia volt a pártnak, és egyike a Vörös Hadsereg legbátrabb harcosainak. Hazája háromszor tüntette ki a Vörös Zászló-renddel.

A népi Honvédő Háború hősei között Panfilov tábornok az egyik legméltóbb helyet foglalja el. Hadosztályának tetteit behatóan fogják tanulmányozni a katonák, ő maga pedig élni fog harcostársai emlékezetében, sosem hal meg.

Egy negyed század a lobogó alatt: Panfilov életútja a cári hadsereg katonájától a Vörös Hadsereg tábornokáig vezetett. Ezen az úton két nagy háború volt: az egyik pályafutása kezdetén, a másik a végén. S mindkettő a németek ellen. Az élet Panfilovot, a katonát az első imperialista háború lövészárkaiba vetette, s hadvezért kovácsolt belőle: szívós, határozott, ötletekben gazdag és a hadművészet újdonságaiban jártas katonát. A manőverezés és a tűzvezetés volt az ő életeleme a harcmezőn.

Ivan Vasziljevics Panfilov atyja volt katonáinak. Azzal az erős, férfias szeretettel övezték, amely a csaták tüzében születik, amikor a tábornok megosztja a veszélyt a vöröskatonákkal, és katonai tudásával megszerzi a hőn óhajtott győzelmet. A katonák készek voltak őt tűzön-vízen át követni. És mentek bátran, rettenthetetlenül.

Meghalt Panfilov gárdatábornok. Emléke sosem halványodik el a dicső gárdisták és a Vörös Hadsereg katonáinak szívében. Arra nevelte hadosztályának vöröskatonáit és parancsnokait, hogy képesek legyenek szétzúzni a német területrablókat. Katonái kemény harcokban kíméletlenül megbosszulják az ellenségen szeretett tábornokuk halálát."

Ezt a nekrológot a Nyugati Front és a 16. Hadsereg parancsnoksága, a csapatok parancsnokai és komisszárjai írták alá.

A továbbiakban ezt írta az újság:

„Még ugyanúgy dörögtek az ágyúk, s a fagyos földbe csapódva dübörögve robbantak a német aknák. A behavazott lövészárkokban és mélyedésekben harcosok feküdtek, akik bármely pillanatban készek voltak rá, hogy az ellenségre rohanjanak. A hadosztály-harcálláspontón, mint mindig, egyhangúan zümmögött a távbeszélő-készülékek hívója. De az, aki két hónapon át vezette a hadosztályt a harcban, már nem emeli fel többé a hallgatót. Panfilov vezérőrnagy kemény, határozott hangja nem szólal meg többé.

... Tegnap Moszkvában a Vörös Hadsereg Központi Házában magas ravatalra helyezték Panfilov vezérőrnagy koporsóját. A koporsón koszorú... Fejénél három, gyászszalagos lobogó. Bíborbársony párnákon kitüntetések, érmek... Gyászzene hallatszik... A díszőrségben tábornokok, katonák... A koporsót ki-

viszik az utcára. Egy lovasszázad kivont karddal és a gyalogság egyenes sorai kísérték a harci őrhelyen elesett tábornok koporsóját. A hosszú gyászmenet lassú léptekkel vonul Moszkva utcáin.

... Már alkonyodott, amikor a hős földi maradványai a krematóriumba kerültek. A Vörös Hadsereg, meghajtva harci zászlóit, elbúcsúzott a Nagy Honvédő Háború hősétől, a bátor gárdatábornoktól, aki életét adta a Hazáért, a Haza becsületéért és szabadságáért.

Panfilov gárdistái ma újra harcba állnak. Ez áll zászlóikra írva: »Megvédjük szeretett fővárosunkat, szétzúzzuk az ellenséget tábornokunk haláláért!...«"

A Hadsereg Haditanácsa nevében Rokosszovszkij és Lobacsev részvétüket fejezték ki a 8. gárdahadosztály katonáinak, parancsnokainak és politikai megbízottainak, s ezt írták:

„Drága Barátaink!

A súlyos megpróbáltatások napjaiban nagy veszteség érte önöket. Hősi halált halt a harc mezején bátor parancsnokuk.

Súlyos veszteség ez, de az ellenség elszámította magát: a tábornok halála nem okozott pánikot, hanem még szilárdabbá tömörítette sorainkat a gyűlölt ellenséggel szembeni engesztelhetetlen harcra. A német bandák ezerszeresen megfizetnek a parancsnok haláláért. Szétzúzzuk a német területrablókat és gyilkosokat, eltiporjuk a mérgeskígyót!

Parancsnokuk fényes emléke örökké éljen az önök szívében, s legyen a gonosz ellenséggel szembeni még nagyobb gyűlöletük forrása.

Szemet szemért! Fogat fogért!"

A Nyugati Front Haditanácsa kormánykitüntetésre terjesztette fel Panfilovot, és ezt írta:

„A német hódítók elleni háborúban a Moszkva felé vezető utakon elkeseredett harcot folytatott a hadosztály a négyszeres túlerőben levő ellenséggel. Panfilov elvtárs a harci helyzet legsúlyosabb viszonyai között is kézben tartotta a csapatok vezetését és irányítását. Egy hónapon át szünet nélkül harcoltak a Moszkva felé vezető utakon a hadosztály csapatai, s nemcsak megtartották állásaikat, hanem heves ellentámadásokkal szétzúzták a 2. páncélos, a 29. gépkocsizó, valamint a 11. és 110. gyalogos hadosztályokat..."

Az ország minden zugából szakadatlanul érkeztek mind a gratuláló levelek és táviratok, mind az őszinte részvétmegnyilvánulások a hadosztály parancsnokságának és Panfilov családjának címére. Csakis a háborúban jár karöltve a győzelem és a halál, az öröm és a bánat.

Igen, örökre sajátunkká vált a panfilovista szellem: a kitartás és állhatatosság az ellenséggel vívott harcban mint hagyomány és harci örökség.

Kazakisztán és Kirgizisztán dicsőségére a hadosztály harci tetteivel kiérdemelte, hogy – mint különösképpen kitűnt egység – híressé váljék a Moszkva alatti harcokban. Ivan Vasziljevics Panfilov, a hadosztály parancsnoka életét áldozta a hazáért, s mint nemzeti hős vonult a történelembe. Az ő nevéhez nagyszerű hadi-

tettek, a hadosztály katonáinak, parancsnokainak és politikai megbízottainak tömeges hősiessége fűződik, az ő nevéhez nagyszerű katonai hagyományok fonódnak, amelyeket a méltó katonautódok megsokszoroztak a későbbi összecsapások során.

Szovjet népünk mindig büszke volt és ma is az nagyszerű katonai hagyományaira. Ez a katonai hagyomány nem a múlt holt emléke, hanem olyan hatalmas harci fegyver, amelyet a jelen és a jövő nagy csatáira kovácsoltak és élesítettek.

„Hadosztályom, ezredem dicsősége és becsülete – az én erőm, dicsőségem és becsületem" – ilyen az örök érvényű katonai hagyomány.

Számunkra érthetők azoknak az embereknek az érzései, akik így beszélnek: „Én csapajevista vagyok." „Én tamani." „Én Kotovszkij parancsnoksága alatt harcoltam." Így beszéltek a mi apáink és bátyáink, akik részt vettek a polgárháborúban. „Én Dovator egységéből való vagyok." „Én Katukov harckocsizó brigádjából" – mondták öntudattal szomszédaink a Moszkva alatti csaták súlyos napjaiban. „Én panfilovista vagyok" – felelték büszkén a mi katonáink és parancsnokaink. A „panfilovista" szó a bátorság és tisztelet szimbóluma volt, és nagyon sokra kötelezte azt, aki a nevet viselte.

A panfilovista hagyomány élt, a panfilovista hadosztály harcolt.

Hallgatjuk Moszkvát

Volt egy zsákmányolt rádiónk. Sztyepanov gondozta. Amikor egyszer beléptem a szobába, a készülék előtt guggolva csavargatta a gombot. Bozzsanov, Krajev és Rahimov is ott ült vele.

Az éterből először zavaros hangok hallatszottak, aztán éles, ugató német beszéd. S egyszer csak viharos taps, „hurrá" kiáltások.

A telefonos odanyújtotta a kagylót, Sztyepanov pedig, Rahimov intésére, kikapcsolta a rádiót.

– Momisuli elvtárs – hallatszott a tábornok hangja –, van önnek rádiója?

– Van, tábornok elvtárs.

– Akkor fogják Moszkvát, és hallgassák – parancsolta.

Utasítottam Sztyepanovot, hogy keresse meg Moszkvát. Mindenkit elfogott az izgalom, s aki csak a szobában volt, odagyűlt a rádió köré... Recsegés, ropogás, ismét zavaros hangok, német beszéd...

– Hányadika van ma? – kérdezte Krajev Bozzsanovtól.

– November hatodika... – felelte az ujjain kiszámolva.

Éles sivítás. Mindenki elhallgatott.

Sztyepanov babrált valamin, forgatta a gombot, kapcsolt... Végre megtalálta a hullámhosszt. Mindenki által ismert hang beszélt, nyugodtan, nem sietve...

„Az ellenség elfoglalta Ukrajna nagy részét, Belorussziát, Moldáviát, Litvániát, Lettországot, Észtországot, több más területet, behatolt a Donyec-medencébe, fe-

kete viharfelhőként lebeg Leningrád felett, dicső fővárosunkat, Moszkvát fenyegeti...

Hadseregünk és hajóhadunk harcosai a haza becsületét és szabadságát védelmezve, az elállatiasodott ellenség támadásait bátran visszaverve, példás bátorságot és hősiességet tanúsítva, tengernyi vérveszteséget okoztak az ellenségnek. De az ellenség nem riad vissza az áldozatoktól, a legkevésbé sem kíméli katonái vérét, a kidőltek helyébe egyre újabb és újabb csapatokat vet az arcvonalra, s minden erejét megfeszíti, hogy még a tél beállta előtt elfoglalja Leningrádot és Moszkvát, mert tudja, hogy a tél semmi jóval nem kecsegteti...

A tények azonban megmutatták, mennyire könnyelmű és alaptalan ez a »villám«-terv...

Mi a magyarázata annak, hogy a »villámháború«, amely sikerült Nyugat-Európában, keleten nem sikerült, csődöt mondott?...

A Vörös Hadsereg balsikerei nemcsak nem gyengítették, hanem ellenkezőleg, még jobban megerősítették mind a munkások és parasztok szövetségét, mind a Szovjetunió népeinek barátságát. Sőt mi több, a Szovjetunió népeinek családját egységes, megbonthatatlan táborrá változtatták, amely önfeláldozóan támogatja Vörös Hadseregét, Vörös Hajóhadát. A szovjet hátország még sohasem volt olyan szilárd, mint most...

Nem lehet kétséges, hogy a haza védelmezése eszméjének, amelynek nevében a mi embereink harcolnak, hadseregünk soraiban hősöket kell szülnie, és valóban szül is, akik egybeforrasztják a Vörös Hadsereget, míg az idegen ország meghódítása és kirablása eszméjének, amelynek nevében a németek a háborút tulajdonképpen viselik, a német hadseregben hivatásos rablókat kell szülnie, és valóban szül is, akik nélkülöznek minden erkölcsi alapot, és szétbomlasztják a német hadsereget...

Leningrád és Moszkva védelme, ahol hadosztályaink nemrégiben a németek mintegy harminc java hadosztályát semmisítették meg, mutatja, hogy a Honvédő Háború tüzében új szovjet harcosok és parancsnokok, repülők, tüzérek, aknavetők, páncélosok, gyalogosok, tengerészek kovácsolódnak ki, és már ki is kovácsolódtak, akik holnap a német hadsereg rémei lesznek.

Kétségtelen, hogy mindezek a körülmények együttvéve már eleve eldöntötték a »villámháború« elkerülhetetlen csődjét keleten...

Lehet-e a hitleristákat nemzetieknek tekinteni? Nem, nem lehet. A valóságban a hitleristák most nem nemzetiek, hanem imperialisták...

A hitleristák pártja imperialisták pártja, mégpedig a legragadozóbb és legrablóbb imperialistáké a világ valamennyi imperialistája között.

Tekinthetjük-e a hitleristákat szocialistáknak?...

A hitlerista párt a demokratikus szabadságjogok ellenségeinek pártja, a középkori reakció és a feketeszázas pogromok pártja...

»Bármilyen eszközzel el kell érni – mondja Hitler –, hogy a németek meghódítsák a világot. Ha meg akarjuk teremteni nagy német birodalmunkat, mindenek-

előtt ki kell szorítanunk és ki kell irtanunk a szláv népeket – az oroszokat, lengyeleket, cseheket, szlovákokat, bolgárokat, ukránokat, belorusszokat. Semmi okunk sincs arra, hogy ezt meg ne tegyük.

Az ember – mondja Hitler – születésétől fogva bűnös, csak erőszakkal lehet kormányozni. A vele való bánásmódban minden módszer meg van engedve. Ha a politika megköveteli, hazudni, árulást elkövetni, sőt ölni is kell.«

»Öljetek meg mindenkit, aki ellenünk van – mondja Göring –, öljetek, öljetek, nem ti viselitek ezért a felelősséget, hanem én, tehát csak öljetek!«

»Megszabadítom az embert – mondja Hitler – attól a megalázó agyrémtől, melynek neve: lelkiismeret. A lelkiismeret, akárcsak a műveltség, megnyomorítja az embert. Az az előnyöm, hogy engem nem gátol semmiféle elméleti vagy erkölcsi meggondolás.«

A 489. gyalogezred parancsnokságának szeptember 25-én kelt parancsában, amelyet egy elesett német altisztnél találtak meg, ez olvasható:

»Megparancsolom a tüzelést minden oroszra, mihelyt 600 méternyi távolságban megjelenik. Az orosznak tudnia kell, hogy elszánt ellenséggel van dolga, akiktől semmiféle elnézést sem várhat.«

A német parancsnokságnak a katonákhoz intézett egyik felhívásában, amelyet egy elesett hadnagynál, a Majna-Frankfurtból való Gustav Ziegelnél találtak, a következő áll:

»Nincs szíved és ideged, a háborúban erre nincs szükség. Irtsd ki magadból a sajnálkozást és a részvétet – ölj meg minden oroszt, minden szovjet embert, az se tartson vissza, hogy agg vagy asszony, kisleány vagy kisfiú áll előtted, ölj, ezzel megmenekülsz a pusztulástól, biztosítod családod jövőjét, és örök hírnévre teszel szert.«

Íme a hitleri párt vezetőinek és a hitleri parancsnokságnak programja és útmutatásai, az olyan emberek programja és útmutatásai, akik kivetkőztek emberi mivoltukból, és vadállatok színvonalára süllyedtek le.

És ezek az állati erkölcsű, lelkiismeretlen és becstelen emberek elég arcátlanok ahhoz, hogy a nagy orosz nemzet, Plehanov és Lenin, Belinszkij és Csernisevszkij, Puskin és Tolsztoj, Glinka és Csajkovszkij, Gorkij és Csehov, Szecsenov és Pavlov, Rjepin és Szurikov, Szuvorov és Kutuzov nemzetének megsemmisítésére szólítsanak fel!...

A német területrablók irtóháborút akarnak a Szovjetunió népei ellen. Nos, ha a németek irtóháborút akarnak, megkapják...

Lenin kétféle háborút különböztetett meg: hódító, tehát igazságtalan, és felszabadító, igazságos háborút.

A németek most hódító, igazságtalan háborút folytatnak, amelynek célja idegen területek elfoglalása és idegen népek leigázása. Ezért minden becsületes embernek talpra kell állnia a német hódítók ellen, mint ellenségek ellen.

A Szovjetunió és szövetségesei a hitleri Németországgal ellentétben felszabadító, igazságos háborút viselnek, amelynek célja Európa és a Szovjetunió leigázott né-

peinek felszabadítása a hitleri zsarnokság alól. Ezért minden becsületes embernek támogatnia kell a Szovjetunió, Nagy-Britannia és a többi szövetséges hadseregét, mint felszabadító hadsereget.

Nincsenek és nem is lehetnek olyan háborús céljaink, mint idegen területek elfoglalása, idegen népek leigázása, akár Európa népeiről és területeiről, akár pedig Ázsia népeiről és területeiről legyen szó, ide számítva Iránt is. A mi első célunk – felszabadítani saját területeinket és saját népeinket a német fasiszta iga alól.

Nincsenek és nem is lehetnek olyan háborús céljaink, mint saját akaratunk és saját rendszerünk ráerőszakolása Európa szláv és egyéb leigázott népeire, akik segítséget várnak tőlünk. A mi célunk az, hogy segítsük ezeket a népeket a hitleri zsarnokság ellen irányuló felszabadító harcukban, azután rájuk bízzuk, hogy teljesen szabadon rendezkedjenek be saját földjükön, ahogy akarnak. Semmiféle beavatkozást más népek belső ügyeibe!

De hogy ezeket a célokat megvalósíthassuk, meg kell dönteni a német területrablók katonai hatalmát, mind egy szálig ki kell irtani a német megszállókat, akik betörtek hazánkba, hogy rabságba döntsék.

De ehhez az szükséges, hogy hadseregünket és hajóhadunkat egész országunk hatékonyan és cselekvően támogassa, hogy munkásaink és tisztviselőink, férfiak és nők, fáradhatatlanul dolgozzanak az üzemekben, egyre több harckocsit, páncéltörő fegyvert és puskát, repülőgépet, tüzérségi ágyút, aknavetőt, géppuskát és lőszert adjanak az arcvonalnak, hogy kolhozparasztjaink, férfiak és nők, fáradhatatlanul dolgozzanak földjeiken, és egyre több gabonát, húst adjanak az arcvonalnak és az országnak, egyre több nyersanyaggal lássák el iparunkat, hogy egész országunk és a Szovjetunió minden népe egyetlen harci táborrá szerveződjék, amely hadseregünkkel és hajóhadunkkal együtt nagy felszabadító háborút visel hazánk becsületéért és szabadságáért, a német hadseregek megsemmisítéséért.

Ez most a feladat.

Ezt a feladatot teljesíteni tudjuk és teljesítenünk kell.

Csak ha ezt a feladatot teljesítjük és a német területrablókat megsemmisítjük, csak akkor érhetünk el tartós és igazságos békét."*

... A rádió elhallgatott. Percekig ültünk körülötte felindultan és hallgatagon.

– Induljanak az elvtársak a századokhoz, és mondják el az embereknek, amit hallottak.

... Csend. Elöl a lövészárkok és lövészgödrök szabdalta Moszkva környéki mező. A föld felett a fagyos téli reggel könnyű párája.

A parancsnokok és politikai megbízottak a századokhoz mentek. Krajevvel a balszárnyra indultam.

– Szólhatok, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Beszélj, Szemjon.

* Sztálin: *A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról.* Szikra, Bp. 1949. 15–20., 23–26., 30–31. old.

– Tudja... a Vörös téren majd csapatok állnak... a Mauzóleum előtt díszlépésben vonulnak el... Mit gondol, a német nem intéz repülőtámadást a Vörös tér ellen? Vagy ott is köd van, mint itt, nálunk?... Amit mi hallottunk, a német is hallotta! Nem fog nyugodtan ülni... – aggódott Krajev.

– A köd nem biztosíték, Krajev. De úgy vélem, ha egyszer felvonulás lesz, akkor megvédik a moszkvai égboltot.

Az erdőszélen katonák ültek. Amikor odaértünk, felálltak. Engedélyt adtam, hogy leüljenek és rágyújtsanak, Krajevnek pedig megparancsoltam, hogy tartson beszédet.

Nagy léptekkel középre ment, izgalmában köhécselt, lehúzta kétujjas kesztyűjét, bedugta köpenyébe, megtörölte szája szélét, s nekifogott.

– Bajtársak, ma, éppen most, a Vörös téren díszszemlét tartanak a moszkvai helyőrség csapatai... A főparancsnok beszédet mondott a szovjet kormány és a párt nevében. A Nagy Október huszonnegyedik évfordulója alkalmából köszöntött és üdvözölt bennünket. A forradalom napját országunk súlyos, háborús körülmények között ünnepli. Az ellenség jelentős szovjet területeket foglalt el, s Moszkva meg Leningrád kapuinál áll.

A Vörös Hadsereg hősies küzdelmet vív az ellenséggel. Még sosem volt ilyen egységes a hadsereg és a nép, mint most, az ellenséggel folyó harcban.

1918-ban az intervenciósok sokkal nagyobb területet hódítottak el tőlünk, mint most a német területrablók. De akkor apáink minden nehézség ellenére, éhesen, rossz öltözékben és hiányos fegyverzettel is szétvertek minden ellenséget. Szétverték őket, mert becsülettel, hősiesen harcoltak. És nálunk mi a helyzet? Van élelmünk, ruhánk se rossz, és fegyvere is van mindenkinek. Tudjuk, hogy ha becsülettel és hősiesen harcolunk, akkor nem engedhetjük tovább a németet, mint ahogy itt, Volokalamszknál sem engedtük. A fasiszták akkor látják Moszkvát, amikor a hátuk közepét! Ha pedig megjön a segítség, el is tudjuk majd űzni a németet, s akkor majd... futni fog, visszafelé. Nem harcol rosszul a német... – itt elcsuklott Krajev, s bűntudattal pislogott félre.

– Helyesen mondja Krajev. Saját bőrünkön tapasztaltuk. Ha rosszul harcolna a német, mi nem itt ülnénk.

– De mi is jól harcolunk – folytatta Krajev. – Ezt a németek is tapasztalhatták. Megvertük és megállítottuk őket. Hány napja ülnek már Volokalamszkban! Addig poroljuk, míg szét nem verjük őket, elvtársak, míg nem győzedelmeskedünk rajtuk. Amivel megállítottuk, még csak virágszál és gyöngyharmat volt. Ha megjön a segítség és lesz sok harckocsink, kiűzzük a németet, megkapja, amit érdemel...

Bajtársak, ránk az egész nép úgy tekint, mint védelmezőire. Ezért nekünk becsülettel és bátran kell küzdenünk...

... Krajev elkísért saját jobbszárnyára, s elment százada más szakaszaihoz is, hogy beszédet tartson.

Gyalog mentem haza a törzsbe, és elgondolkoztam Krajev beszédén. Nem is

rossz, ha az összes parancsnok és politikai megbízott így fogja továbbadni a főparancsnok beszédének a tartalmát.

Emlékszem, egyszer a parancsnokok és politikai megbízottak egyik értekezletén így beszélt Panfilov:

„... Feladtuk ugyan Volokalamszkot, de az ellenség négy-öt ezredét alaposan megtépáztuk. Nem érte el a célját. Meghiúsítottuk a tervét, arra kényszerítettük, hogy bár ideiglenesen, de lemondjon a további támadásról. Most nem jószántából ül Volokalamszkban. Mondják el ezt a katonáknak, ne gondolják, hogy ok nélkül vonulunk vissza. Igaz, nem is jószántunkból tesszük, hanem kényszerűségből, de nem értelmetlenül, hanem okkal. A német ideiglenesen állt meg, erőt gyűjt, hogy még egy ugrást tegyen, s Moszkvában teremjen. Ezt nem engedjük meg neki. Nekünk továbbra is arra kell kényszeríteni az ellenséget, hogy hosszú harcokat vívjon, időt kell nyernünk a tartalékok ideszállítására és összpontosítására..."

A pofon

Eljött hozzánk a hadosztály tüzérségi főnöke, Vitalij Ivanovics Markov alezredes. Még mindig letört volt barátjának és harcostársának, Ivan Vasziljevics Panfilovnak, hadosztályunk parancsnokának halála miatt. Egy meggörnyedt, negyvenéves aggastyán ereszkedett le lassan a nyeregből. Megdöbbentem: sose gondoltam, hogy egyszer így látom Markovot! Ez a fiatalos, középtermetű, szőke, művelt férfi korábban határozott, bátor ember benyomását tette rám, akit természetes tapintat s a katona etikus magatartása jellemzett. Méltósággal tudott engedelmeskedni – és parancsolni.

Markovtól sosem hallottam káromkodást vagy hangos szót. Higgadt, pontos, szorgalmas ember volt, mindent ésszerű humanitással és katonás pontossággal, szabályosan végzett. Nem kérkedett és sosem élt vissza hatalmával. Egyszóval: méltó segítőtársa volt Ivan Vasziljevicsnek, nekünk pedig méltóképp tisztelt bajtársunk.

– Tudja – mondta szomorúan –, megparancsolták, hogy hagyjuk ott elfoglalt állásainkat, és vonuljunk vissza a következő terepszakaszra. És azt is megparancsolták, hogy mindent égessünk fel visszavonulási utunkon...

– És ha nem? – tört ki belőlem.

– Parancs. Katonák vagyunk.

Igen, parancs: mindent felgyújtani! – ismételtem gépiesen.

Éjjel fellángoltak az időtől megfeketedett régi házak, amelyeket még nagyapáink emeltek, és az egészen újak, amelyeket nemrég építettek gerendákból, s amelyek még gyantától illatoztak. A tűztől elolvadt a hó. Az emberek, akik nem hagyták el idejében a falut, tiltakoztak, ide-oda futkostak az utcákon, huzigálták cókmókjukat.

Odajött hozzánk egy idős orosz asszony, még megőrizte egykori szépségének és

karcsúságának nyomait. Pehelykendő volt bal vállára vetve. Ezüstös, sima haja fedetlen. Ajkát összeszorította, gyorsan, súlyosan zihált. Maga volt az élő felháborodás. És ennek az idős, szép és egyenes tartású asszonynak a felháborodása szörnyű volt.

– Mit tesznek? – kérdezte szigorúan Markovtól.

– Háború ez, édesanyám, a *mi* háborúnk – szaladt ki a számon.

– És a házaink, szerinted, nem a *mi* házaink? Milyen tökfilkó nevezett ki téged parancsnoknak? – kiabálta, és teljes lendülettel arcul ütött. Meginogtam. Markov karon fogott, és elvezetett...

Égett a falu. Mi elvonultunk, a lángnyelvek megvilágítottak bennünket. Mellettem lépdelt Markov. Sokáig hallgattunk. Fojtogatott a sérelem: sem nagyanyám, sem apám nem ütött meg, és most...

Markovra néztem. Az lehorgasztott fejjel egész kicsinek látszott. Hihetetlenül nehéz volt számára a feladat, amelyet meg kellett oldania.

Nincs félelmesebb, mint a néma bánat. Markov pedig egész idő alatt hallgatott. Mögöttünk tompa léptek ütemes dobogása hallatszott. Vonult a zászlóalj. Némán vonult.

– Nem! – emelte fel hirtelen a fejét Markov. – Igaza volt, hogy megütött.

– Magát kellett volna megütnie, alezredes elvtárs, nem engem. Maga parancsolta...

– No, ne dühödj fel. Bocsáss meg, ha tudsz. Ilyen nem fordulhat többé elő. Magam jelentem a főnökségnek! – mondta határozottan Markov.

A tábornok halála

Visszavonultunk. Nappal harcoltunk, éjjel egyik terepszakaszról átmentünk a másikra.

Harcban teltek a napok és az éjszakák. Ma már nyilvánvaló, hogy ellenállási képességünket néha túlbecsülte az ellenség, mi pedig túlértékeltük az ő ütőerejét. A harcászati csoportokban néha teljes zűrzavar uralkodott, amikor a tényleges helyzet értékeléséről volt szó. Egyes törzsek adatai szerint egyetlen napon több száz ellenséges katonát és tisztet semmisítettünk meg, de másnap a német mégis támadott. A német törzsek szintén jelentették parancsnokságuknak, hogy „a vörösöknek ezt meg azt az ezredét és hadosztályát" teljesen szétzúzták, s ezek a „szétzúzott" ezredek és hadosztályok olyan erővel folytatták a védekezést, hogy a németek zavarba jöttek.

Saját gyakorlatomból szeretnék elmondani egy példát.

A front stabilizálódott. Mindkét fél védelembe ment át. Ekkor már hadosztályt vezényeltem. A felderítés pontos adatai szerint hadosztályunk egyik ezrede előtt a korábbi harcokban megtépázott német ezred állt, nem több, mint ezer-ezerkétszáz ember. Természetesen a mi ezredünk sem volt teljes... Mint rendesen, minden ez-

redparancsnok naponta aláírta azt a jelentést, amelyben szerepelt a megsemmisített ellenséges katonák és tisztek száma. A hadosztálytörzs összefoglalta ezeket az adatokat, s jelentést írt a hadtest törzsének. Egy ízben tíz napra visszamenőleg átnéztem az ezredek jelentéseit. Amikor összeadtam a megsemmisített ellenséges katonák számát, a csodálkozástól tágra nyílt a szemem.

Magamhoz rendeltem annak az ezrednek a parancsnokát, amellyel ezer-ezerkétszáz fős német ezred állt szemben, s megparancsoltam, azonnal kezdjen támadást.

– Mi legyen a biztosítással? – nézett rám értetlenül az ezredparancsnok.

– Az ön adatai szerint, tíz nap alatt elpusztították az ellenséges ezrednek csaknem a teljes személyi állományát. Ön előtt nincs ellenség. Hát miért üldögél? s megmutattam neki az általa aláírt jelentéseket. A parancsnok zavarba jött.

Egy nem minden humorérzék nélküli fogoly német tiszt elmesélte, hogy előfordult valami hasonló eset az ő ezredüknél is.

De nagyon elkalandoztam a tárgytól.

Ismétlem, Markov volt a legközelebbi segítőtársa és barátja Ivan Vasziljevics Panfilovnak. Egyszer egy találkozás alkalmából, megfelelő pillanatban megkértem az alezredest, mondja el, hogy milyen körülmények között esett el a tábornok.

– A helyzet súlyos volt. Az ellenség minden oldalról szorongatott minket – kezdte elbeszélését Markov, miközben a szétteregetett térkép fölé hajolt. Ez a nagy, összevissza ragasztott térkép volt a munkatérképe, amelyet akkurátusan vezetett.

– A helyzet a következőképpen alakult. A panfilovisták frontján két német gyalogos hadosztály és két páncélos hadosztály összpontosult. Erőfölényével és ügyes manőverezésével az ellenség makacsul szorongatta ezredeink harcrendjét. A németek három szakaszon áttörtek. A szárnyakra mért csapások fokozásával a németek kiszélesítették ezeket az áttöréseket, támaszpontjainkat megkerülték, és a Volokalamszk–Isztra főútvonal mentén betörtek a védelem mélységébe.

Panfilov tábornoknak, törzsének és az ezredparancsnokoknak üggyel-bajjal sikerült elhárítani az ellenség támadásait, átdobni a tartalékokat az áttörés pontjaira, kivonni a századokat és zászlóaljakat a harcból, s megszervezni a védelmet az új terepszakaszokon. Mindezt Markov térképe is tükrözte.

– Rejtjeles távirat érkezett – folytatta Vitalij Ivanovics, miközben elrakta a térképet. – Ez állt benne: „Valódi hősként harcolnak Panfilov parancsnok csapatai. Számbeli fölényük, s rendkívül heves támadásaik ellenére a németek csupán másfél kilométerrel tudnak előbbre jutni naponta." Így szólt a Szovinformbüró közleménye.

– Ezt rólunk írják? – kérdezte a tábornok a rejtjelezőtől.

– Rólunk, tábornok elvtárs.

– A front nagy. Talán van egy másik Panfilov parancsnok is?... Ne siessen, amíg nem ellenőrizzük, addig ne hozza nyilvánosságra, egy nap múlva mindenki olvassa az újságot – utasította Panfilov.

Újabb rejtjeles távirat érkezett, a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosságának

1941. november 18-i 339. számú parancsa. A mi 316. lövészhadosztályunkat átkeresztelték 8. gárda-lövészhadosztállyá.

A fronton továbbra is súlyos és feszült volt a helyzet. A tábornok azonban jó hangulatban volt. A rövid vacsora után tréfálkozott, s csak gárdistáknak hívott minket.

Beköszöntött az éjszaka, viszonylag nyugodt volt, leszámítva az arcvonalról érkező aggasztó jelentéseket, a felsőbb parancsnokság és a szomszédok alegységeinek telefonhívásait. Ivan Vasziljevics tréfálkozva beszélt a gratulálókkal, keresztés apai nevükön szólította meg a szomszéd hadosztályok parancsnokait és komiszszárjait. „Mint mondják, egy harcos nem harcos... A szomszédok segítségének köszönhető, hogy elnyertük ezt a címet. Be kell bizonyítanunk, hogy méltóak vagyunk a kitüntetésre; azt hiszem, csak előlegezték nekünk ezt a címet... Remélem, hogy a közeljövőben nekem lesz szerencsém önöket köszönteni..." És így tovább, ilyen hangnemben. De a peremvonallal magabiztosan és határozottan beszélt. „Úgy csinálja, ahogyan megbeszéltük. Semmit se változtasson! Nem! Megmaradok az eredeti elhatározásomnál... Igen, azért cselekszem így, mert a közös érdek így kívánja. Mindenkinek nehéz... A szomszédra ne panaszkodjék, legyen vele kapcsolatban, dolgozzon vele együtt. Nyújtson be igénylést, adunk valami segítséget... Az emberek kaptak enni? Hogyan áll a sebesültek elszállítása?..."

Amikor az ellenség messzehordó lövegekkel kezdte lőni Guszenovót, a tábornok csak mosolygott.

– Lám, a német is elhatározta, hogy üdvözöl bennünket.

Hajnalban felkerestem a tábornokot. Éppen befejezte a borotválkozást.

– A gárdista mindig legyen simára borotválva – mondta tréfálkozva. – Csak ezek aráncok nem akarnak sehogy se kisimulni. Mert a katona, ha egyszer gárdista és parancsnok is, akkor legyen legényes. Jó lenne úgy kinézni, mint a hamvas őszibarack, de sehogy sem sikerül... Lám, őszül már a halántékom – mondta szomorúan, miközben nézegette magát a tükörben.

– Szemem alatt zacskó, mint a részegeknek, vinné el az ördög... Egyszóval, nem úgy nézek ki, mint a hamvas őszibarack, inkább úgy, mint az aszott szilva.

Nevetett, aztán félrerakta a tükröt.

– Vitalij Ivanovics – mondta meleg hangon –, el kell mondanom önnek egy meglehetősen érdekes históriát. Tudnia kell róla.

– Hallgatom, Ivan Vasziljevics.

– Egyszer betoppantam Jelinhez valahol a peremsávban. Megyünk. A lövészárkokban egy egész raj unatkozott. Odamentem, köszöntöttek. Kértem a katonákat, hogy üljenek le. Én is letelepedtem. Kérdem: „Milyen a hangulat, elvtársak?" Mindenki lesütötte a szemét, és hallgatott. Megismétlem a kérdést... Az őrmester, a raj parancsnoka, csizmája orrával piszkálta a földet, aztán felvetette a fejét, s fürkészve rám nézett.

– Mivel a hangulatunk felől érdeklődik, tábornok elvtárs, megengedi, hogy őszintén jelentsek?

– Csakis őszintén jelentsen!

– A hangulat rossz, tábornok elvtárs.

– Miért?

– Unalmas a lövészárokban ülni és várni, honnan, mikor bukkan fel a fasiszta.

– Unalmas, tábornok elvtárs – toldja meg egy másik katona. – Unalmas egymás után elhagyni az állásokat, és visszavonulni!

Jelin közbe akart szólni.

– Hogy beszéltek ti a tábornok...

Egy kézmozdulattal elhallgattattam.

– Helyesen, őszintén beszélnek, elvtársak. Kérem, folytassák!

– Nincs mit folytatni, tábornok elvtárs – szól zavartan az őrmester –, ha valamit nem úgy mondtunk, ahogy kell, kérem, bocsássa meg nekünk.

Ez minden. A beszélgetés félbeszakadt. El kell ismernem, nem éreztem éppen kellemesen magam. Nem kérdeztem meg sem az őrmester, sem a vöröskatona nevét.

– Miért, Ivan Vasziljevics?

– Attól tartottam, azt hiszik majd, hogy megfenyítik őket.. Én, Vitalij Ivanovics, még tapasztalatlan tábornok vagyok. Először harcolok tábornoki rangban, de az első imperialista háború tapasztalt sorkatonája, őrvezetője, altisztje és őrmestere vagyok, és a polgárháborúnak tapasztalt szakasz- és századparancsnoka. Ki mindenki ellen nem harcoltam! A fehér lengyelek, Gyenyikin, Vrangel, Kolcsak, a baszmacsok ellen... De elkalandoztam kissé – ismerte be a tábornok –, bár néha nem árt hátratekinteni és összegezni a megtett utat... A vöröskatonák, az alsóbb parancsnokok, szakasz- és századparancsnokok – mondhatnám ők a harcmezőn az igazi „termelők", a munkások. Hiszen éppen ők kovácsolják ki munkás és paraszt módra közelharcban a győzelmet. Az ő öntudatuktól, hazafiasságuktól, katonai állhatatosságuktól és lelkesedésüktől függ a harc vagy a hadművelet általános tervének a megvalósítása, azé a tervé, amelyet a felsőbb parancsnokság dolgozott ki. A mi közös szerencsénk, Vitalij Ivanovics, hogy katonáink szilárd, eszmeileg felvértezett szovjet emberek... És most, minden bizonnyal hamarosan támadásba megyünk át. A támadó szellem erősen él most embereinkben. Még a többszöri vereségek sem csorbították ezt a szellemet! S ez nagyon örvendetes! Szeretnék a támadás során találkozni azzal az őrmesterrel és azzal a vöröskatonával, hogy megkérdezhessem őket: „No, hősök, hogy érzitek most magatokat?"

De a tábornok észbe kapott, és megszakította elbeszélését.

– Itt az ideje, hogy „guten Morgen"-t (jó reggelt) kívánjunk. Induljunk csak a figyelőpontra.

Amikor kimentünk az utcára és elindultunk a figyelőpont felé, megkezdődött a lövöldözés. Egy utászszázad fogadott minket. Parancsnoka, egy százados vezényelt: „Vigyázz! Jobbra igazodj!" A tábornok fogadta a százados jelentését, és üdvözölte a katonákat.

– Jó napot, gárdista elvtársak!

A katonák egyszerre feleltek.

– Most pedig, százados elvtárs, kis egységekben vezesse el a századát. Egyetlen telitalálat sok kellemetlenséget okozhat – mondta nyugodtan Panfilov.

Mintegy százötven méterre távolodtunk el ettől a helytől. Nem messze becsapódott egy nehézakna. Panfilov két-három bizonytalan lépés után megingott, s elesett. Amikor felemeltük, rám nézett, és ezt mondta: „Élni fogok!" Egy szót se szólt többé. Egy kicsiny repesz fúródott a szívébe... Egyszerű volt Panfilov tábornok halála, mint amilyen egyszerű volt ő maga is, egyszerű orosz ember – mondta hangosan Markov. – A többit az újságokból ön is tudja.

Ezzel befejezte elbeszélését.

Mindketten hallgattunk.

Jelin őrnagy

Ezredparancsnokunk, Grigorij Jefimovics Jelin őrnagy, pártonkívüli volt. Ez a középtermetű, sovány, kissé sárgás arcbőrű férfi mindig zárkózottan viselkedett. Korán őszessé vált haja és világoskék, szomorkás szeme arról beszélt, hogy ez az ember már régen valamilyen gyógyíthatatlan bajban szenved.

Zászlóaljam általában Panfilov tábornok tartalékában volt, és ezért Jelinnel ritkán találkoztam harci körülmények között. Előző elbeszéléseimben ezért csak futólag emlékeztem meg róla. Ezredünk megalakulásának első napjától kezdve jó kapcsolat alakult ki közöttünk.

Jelin tegezett, s csak ritkán szólított családnevemen. „Egyes zászlóaljparancsnok..." – mondta, miközben félrepislogott, mintha harmadik személyhez intézte volna szavait. Ez azt jelentette, hogy Jelin vitázik önmagával, s még nem döntötte el véglegesen, hogy igazam van-e vagy sem. „Az első zászlóalj parancsnoka" – ezt általában olyankor mondta, ha jóváhagyta cselekedetemet. „Az első zászlóalj főhadnagya" megszólítással haragját vagy helytelenítését fejezte ki.

Mint ismeretes, miután Gorjuni térségében kivontak bennünket a harcokból, újra Jelin parancsnoksága alá kerültem.

Zászlóaljunk néhány napig Jelin ezredének állományában harcolt.

Egy ízben az ezredtörzsbe hívattak. Bozzsanovot is magammal vittem.

Jelint vacsora közben találtam. Frissen főtt hússal telt nagy alumínium tál volt előtte, egy szelet kenyér, meg újságpapiroson csipetnyi só.

– Á, az első zászlóalj parancsnoka! – szólt Jelin, amikor jelentkeztem. – Nem adok neked kezet – jobb kezében csontot tartott. – Ülj le, egyél, a hús friss, ma vágták le az üszőt.

Leültem. Zavartalanul folytatva vacsoráját, behívta segédtisztjét.

– Szulima, maradt valami a kulacsunkban az első zászlóalj parancsnokának? Odakinn összefagy az ember.

A segédtiszt elém tett egy negyed pohár vodkát.

Vacsora után Jelin a szétterített térképen ráérősen ismertette velem a helyzetet, és vázolta a zászlóalj harci feladatát: reggelre Pjatnyica faluban adjam át a védelmi körletet a lovasezrednek, én magam pedig, ahogyan Jelin mondta, „költözzem át" a mi ezredünk és a bal szomszéd közötti szakaszra, szálljam meg az utat, és gondosan fedezzem a Lopasztyino–Sztruszovo–Szokolovo irányt.

Jelin nyugodt hangon adta utasításait és tanácsait: hogyan szervezzem meg a váltást, hogyan foglaljam el az új védelmi körletet. Aztán megkérdezte:

– És mit csináljunk Vaszilij Popovval?

– A tyimkovói éjszaka óta még nem találkoztam vele.

– Popov hozzád kérte magát, de azt mondtam neki: „Momisuli nem bocsát meg neked." – Jelin kisvártatva hozzátette: – Hiszen egy ember sorsáról van szó, ne légy indulatos. A harcban a legkönnyebb letörni a fát, tönkretenni az ember életét. Popov pedig előtted és az alárendeltek előtt eljátszotta a parancsnok becsületét. Ezért nem volt erkölcsi alapja ahhoz, hogy visszatérjen a zászlóaljba, és még kevésbé, hogy századparancsnok legyen. Miután megtanácskoztuk a komisszárral, Popovot áthelyeztük egy másik zászlóaljba századparancsnok-helyettesnek.

– Akkor miért engem kérdez, hogy mi legyen vele?

– Egyszer azt mondta bajtársainak, hogy „Momisuli szigorú, de igazságos..." Mindezt azért mondom neked, hogy ha találkozol Popovval, ne hánytorgasd fel a múltat. Nagyon bántja őt, hogy hibázott, most harcol, és nem is rosszul. Bánj vele elvtársiasan.

– Értettem, őrnagy elvtárs! Mindent értettem.

– Helyes. Távozhatsz.

Hogy ne ütközzünk bele a beszivárgó német csoportokba, Jelin tanácsára kerülő úton mentünk vissza. Nekivágtunk a földútnak a sűrű és sötét erdőben. Sokáig mentünk.

Az én Sznyegurocskám, a hófehér, szép patájú kanca, hosszú léptekkel haladt. Bozzsanov valamilyen dalt dudorászott mögöttem.

A puskás ember

– Zsoltaj! – kiáltottam Bozzsanovnak, aki mögöttem ment Nyikolajjal. – Mesélj valamit...

Bozzsanov odajött mellém.

– Nem tudom, mivel kezdjem, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Mit dúdoltál?

– Csak eszembe jutott, zászlóaljparancsnok elvtárs, egy Abaj-vers, amelyet anyám nagyon szeretett.

– Hát rajta!...

– Azonnal... hadd szedjem össze emlékezetemből. – És Bozzsanov érzéssel, jó

kiejtéssel szavalta el Abaj versét. „Láttam a pompás, fodros koronájú cédrus bukását..."

– A költő mégsem mondta meg, hogy mi az élet értelme – szóltam, amikor Bozzsanov elhallgatott.

– Igen, zászlóaljparancsnok elvtárs, erről ő nem beszélt.

– És a te véleményed szerint, Zsoltaj, mi az élet értelme?

– Ez nagyon komoly kérdés, zászlóaljparancsnok elvtárs. Alaposan el kell gondolkodni... Most például harcolunk, és nem a halál, hanem az élet nevében. Az életben, éppúgy, mint a harcban, azt hiszem, zászlóaljparancsnok elvtárs, a legfontosabb a felelősség az emberek és minden nép iránt. Ha tiszta a lelkiismeret – érdekes az élet, és meghalni se szégyen.

– Igen, azt hiszem igazad van.

– A költőnek ezek a sorai valamiért nagyon tetszettek anyámnak.

– Hát igen, sajátos egy öregasszony ízlése...

– Anyámé?

– Igen, anyádé.

– Sok lírai dalt tud, mesét, mondát, legendát. Unokáinak egész este mesél, s a kölykök visszafojtott lélegzettel hallgatják.

– Hányan vagytok testvérek?

– Nővérem nincs. Öt bátyám van. Mind a hatan háborúban vagyunk. „Puskás emberek" lettünk.

– Jól mondod. A „puskás ember" fogalma kifejezi, hogy mit is jelent az állampolgári felelősség.

– Vannak fivérei, zászlóaljparancsnok elvtárs?

– Két nővérem van. Mind a kettő idősebb nálam. Bátyám nincs.

– Gyerekei vannak?

– Amikor a frontra jöttem, a feleségem állapotos volt. A gyereknek októberben kellett megszületnie, most meg november vége van. És levél nem jön...

– Reménykedjünk, zászlóaljparancsnok elvtárs, hogy otthon minden a legnagyobb rendben van. Hamarosan kap levelet... Lesem a postást, hogy ha hoz önnek levelet, én adhassam át. Ön pedig, ahogy nálunk szokás, a jó hír fejében nekem adja a lovát.

– Feltétlenül neked adom, Zsoltaj!

– Nem, ezzel még nem ússza meg. Rendezzen bankettet.

– A banketthez sok mindenféle kell.

– A szervezést bízza rám.

– Csak nem akarod kirabolni az üzletet vagy a raktárt?!

– Nem. Menni fog rablás nélkül is – felelte mosolyogva Bozzsanov. – Hála istennek, a mi ezredünkben tucatnyi csikó haszontalankodik. S aztán engedelmével, egyet leszúrunk, és beszbarmakot főzünk...

– Ha megérjük a jó hírt, meglátjuk...

– Mindenképpen! Ne is beszéljen így, zászlóaljparancsnok elvtárs!

Később Bozzsanov mesélt a fivéréről, a nagynénikről és unokaöccseiről. Ahogy szavaiból kivettem, ő volt a legkisebb ebben a nagy, kedves és egyszerű családban, ő volt anyjának a kedvence.

– Jól emlékezetembe vésődött – folytatta Bozzsanov –, hogyan búcsúztattak minket, amikor bevonultunk, és a frontra indultunk. Anyám összegyűjtötte az egész családot. Vacsora után csak minket, fivéreket tartott vissza az asztalnál, aztán így szólt: „Én szültelek benneteket. Én neveltelek benneteket. S lám, mind felnőttetek, a legkisebbik is huszonöt éves, s én igazi öregasszony lettem. Gyerekeim, kitört a háború. Én senkit se tartok vissza. Menjetek, harcoljatok a többi fiatallal egy sorban. Menjetek, de tudjátok meg, hogy én éjjel-nappal várom majd a híreket tőletek. Egyikőtöket se fogom elbúcsúztatni. Egyikőtöket se fogom kikísérni. Menjetek, és őrizzen meg benneteket a sors. Menjetek! Húzzátok szorosra a derékszíjat. Fel a fejjel. Bátran tekintsetek előre! Menjetek!" Így búcsúztatott bennünket anyánk.

Hol szolgálnak a fivérei?

– Szétszórtak bennünket az egész arcvonalon. Rajtam kívül mindegyik közkatona.

– És te, Zsoltaj, a közelharc embere!

– Mindannyian peremvonalban vagyunk.

– Nős vagy?

– A tanulás, a tényleges szolgálat, a finn háború... Aztán kezdtem volna a lányok után járni – de jött a háború. Egyszóval, nem volt időm, zászlóaljparancsnok elvtárs.

– Semmi baj, Zsoltaj! Legyőzzük az ellenséget, hazatérünk, s akkor még érdekesebb lesz vőlegénynek lenni.

– Állj! – szakított félbe minket egy szigorú kiáltás.

Megmondtam a jelszót. A bozót sűrű homályából kilépett egy ember puskával.

– Ön az, zászlóaljparancsnok elvtárs?

A sötétben nem nézhettem meg az arcát. Továbblovagoltunk. Hátranéztem. A csillagos éjszakai égbolt hátterében megpillantottam egy élesen kirajzolódott sziluettet. Magamban mormoltam: „A puskás ember!"

Kinevezés

Az ellenség betört Isztra körzetébe. Váratlanul történt. A folyó választotta el tőlünk a németeket. Az isztrai víztároló, maga Isztra városa és távolabb délre az átszeldelt terep lehetővé tette, hogy felhasználjuk a kedvező feltételeket a védelemre, és hosszabb időre feltartóztassuk az ellenséget. Reményeink azonban nem váltak be. És nem azért, mintha katonáink nem harcoltak volna szívósan. Az áttörés valami ostoba véletlenen múlt: hiányzott az éberség.

Persze minden váratlan balsiker kiváltja, ha nem a haragot, de legalábbis az el-

keseredést és az ezzel járó idegfeszültséget, míg a helyzetet nem korrigálják. De a korábbi helyzetet nem sikerült visszaállítani, és nem szűnt az idegfeszültség. Az ellenség ütötte rés egyre szélesebb és mélyebb lett. Az arcvonalon és a szárnyakon egyaránt halogató harcokat folytattak csapataink.

Kénytelenek voltunk visszavonulni, hogy ne kerüljünk bekerítésbe.

A visszavonulásnak vagy a harcból való kivonásnak a megszervezése a legnehezebb feladat, a legbonyolultabb manőver, s nem mindig sikerül, mert a sarkunkban előrenyomuló ellenség minden lépésnél a saját akaratát kényszeríti ránk, és átcsoportosításra késztet. A törzs által kidolgozott grafikon ilyen körülmények között úgy ugrál, mint a higanyoszlop a szeszélyes időben. A törzs mérges, felülről szorongatja az embereket. A katonáknak ezért kétszeresen is nehéz...

A visszavonulás során folytatott harcok zűrzavarában, amikor még nem csillapodott az új hadosztályparancsnok dühe, Kaprov ezredest és Jelin őrnagyot egyszer csak leváltották parancsnoki tisztségükből. De a harcban nincs idő ezen töprengeni... Kaprovot a hadosztály felderítő osztályának főnöke, Sztarikov őrnagy váltotta fel, Jelin posztját pedig nekem ajánlották.

Nem fogadtam el.

Apám mindig azt mondta: sose láss olyan munkához, amelyhez még nem nőttél fel, és nem értesz. Azt tanította, a legfontosabb, hogy ismerjük képességeinket, és mindenkor érezzük a felelősséget embertársaink iránt.

Igyekeztem elhárítani azt a megtiszteltetést, hogy gárda-lövészezredünk parancsnoka legyek: tapasztalatlanságomra hivatkoztam. A hadosztályparancsnok azonban elvetette kifogásaimat. Sőt, még végig is kellett hallgatnom a goromba kirohanásokat és fenyegetőzéseket. Meg voltam róla győződve, hogy boldogult tanítómesterem, Ivan Vasziljevics dicsért neki engem, de csak mint zászlóaljparancsnokot. Tudtam, hogy milyen komolyan vette a parancsnoki állomány káderügyeit, mind a mai napig fel sem merülhet bennem az a gondolat, hogy ő valaha is szót emelt az ezredparancsnoki tisztségre való jelölésem mellett, különösképpen nem ilyen nehéz helyzetben és nem egy olyan parancsnok helyébe, mint Jelin őrnagy. Továbbra is makacskodtam. A hadosztályparancsnok zamatosan káromkodott, s felállt. De ekkor – hatalmas robbanás! Nagy recsegéssel bedőlt a szoba sarka. Füst, korom, por borított be minket.

Él? – kérdezte a hadosztályparancsnok.

– Élek!

– Gyerünk innen!

Az utcán futkosás. Az ellenséges légierő bombázza a falut, amelyben hadosztályunk törzse helyezkedett el.

A hadosztályparancsnok elvitt kocsiján a hadseregparancsnokhoz. Én és a segédtisztje hátul ültünk. A hadosztályparancsnok útközben végig szidott engem, s azzal fenyegetőzött, hogy a parancsnok a fejemet veszi. Hallgattam.

Több mint egy óráig utaztunk.

Én a kocsiban maradtam, a hadosztályparancsnok és a segédtiszt elment. Kínzó

várakozás közben telt el körülbelül egy óra. Fejemben zűrzavar. „Hiszen én nem tagadom meg a harcot, de az ezred még nem nekem való!" Ez a gondolat némiképp megnyugtatott és felbátorított.

– Menjünk! – parancsolta durván egy magas százados, kinyitva a kocsi ajtaját. Elindultam. Durvasága nyugtalanított. – Menjen be ide! – parancsolta ugyanilyen hangnemben, s egy ajtóra mutatott.

Beléptem, és... elbámultam. Tágas iskolaterem volt, padokkal. Egyetlen padot se mozdítottak el a helyéről. Hátul nagy fekete tábla, telefirkálva krétával (a legkülönfélébb katonai jelekkel), a tanító asztala mögött egy jó megjelenésű, keskeny arcú vezérezredes ült, s elmélyülten tanulmányozta a térképet.

– Megengedi, parancsnok elvtárs? – kérdeztem, jóllehet már benn voltam az osztályban. A tábornok lassan felemelte a fejét, felállt a helyéről, és a padok közt odajött hozzám. Magas volt, karcsú és fiatal. Sarkantyúpengés közben már éppen el akartam fújni, hogy „Parancsnok elvtárs! Baurdzsán Momisuli főhadnagy parancsára megjelentem!", s kihúztam magam az őrvezetői művészet minden szabálya szerint, a tábornok azonban mosolyogva kezét nyújtotta.

– Isten hozta, Momisuli elvtárs.

Valószínűleg úgy festettem, mint egy gyerek, akit rajtakaptak valamin. A tábornok mosolygott, de nem engedte el a kezemet.

– A boldogult Ivan Vasziljevics beszélt nekem önről... És most személyesen is megismerhettem. Nem állítom, hogy ön az egyetlen főhadnagy a Vörös Hadseregben, aki ezredet fog vezényelni, de mondhatom, ön az egyetlen főhadnagy hadseregünkben, akit ezredparancsnokká neveznek ki. Gratulálok önnek új kinevezéséhez!

Be kell vallanom, meghökkentem. A parancsnok elengedte a kezemet, a sajátját hátratette, és elgondolkodva, két-három lépés után megfordult, sötétszürke szemével figyelmesen rám tekintett.

– Tudom, nem lesz könnyű önnek. De bátran vágjon bele. Ha kell – jöjjön vissza. Segíteni fogunk.

Megköszöntem a parancsnoknak a bizalmat.

– Szóval megegyeztünk? – kérdezte ismét, enyhén elmosolyodva a parancsnok. Búcsúzásnál újra kezet fogott.

– Hát akkor – mondta –, jó szerencsét. Még egyszer gratulálok. Együtt fogunk harcolni.

Miután átadtam munkámat, Jelin őrnagy is gratulált nekem a kinevezésemhez. Búcsúzóul ezt mondta:

– Első zászlóaljparancsnok, ne feledd, hogy az ezred – az nem zászlóalj. Itt minden probléma megoldását háromszor olyan komolyan kell venni, mint a zászlóaljnál. És soha ne szédítsen meg a siker, légy türelmes, és ne beszélj meggondolatlanul. De a legfontosabb, hogy vedd figyelembe az emberek véleményét, mert ők azok, akik a harci feladatokat végrehajtják. Ne rendeld alá magadat azonban a be-

osztottaknak. Gondolj át mindent, szervezz, gondoskodj mindenről, parancsolj, és követeld meg a parancs végrehajtását.

Elmentem, hogy elkísérjem volt parancsnokomat. Jelin született gyalogos katona volt, nem szeretett lovagolni, de szerette a tarantászt – az utazókocsit – és a homokfutót. Amikor beszállt a homokfutóba, egy kicsit elsápadt. Megértettem őt. Ezredünk első parancsnoka volt, ő formálta, oktatta ezredünket, s parancsnoksága alatt az ezred több mint harminc ütközetben vett részt, s kiérdemelte a gárdista címet. Jelinnek nehéz lehetett megválnia az ezredtől, különösképpen ilyen bonyolult harci helyzetben. Elkapta pillantásomat, megértette gondolataimat, s szomorúan elmosolyodott. Hangja azonban szilárdan csengett.

– Nos, első zászlóaljparancsnok – most már ezredparancsnok –, örülök neked, kedvesem. Csak kérlek, nehogy túlfeszítsd a húrt. Vigyázz, Baurdzsán! – megfenyegetett mutatóujjával, aztán a kocsishoz fordult: – Hajts, Szemjon!

A két pejkó galoppban indult el. Egy ideig parancsnokom után néztem.

Amikor beléptem a törzshöz, Logvinyenko komisszár beszélt a tábori telefonon.

– Valóban, parancsnok elvtárs? – ... amikor meglátott, megakadt, sokáig hallgatott, s csak röviden válaszolt: – Igen. Nem. Ha így döntött... Nekem kell vele dolgoznom... – Aztán: – Értettem, parancsnok elvtárs – s visszaadta a kagylót az ügyeletes telefonistának.

Így lett belőlem ezredparancsnok.

– Kit nevezünk ki az első zászlóalj parancsnokának az ön helyébe? – kérdezte Logvinyenko, félbeszakítva a törzsfőnöknek, Gyemidovics őrnagynak, a száraz, múmiára emlékeztető, hórihorgas, elgondolkozó tekintetű, barna szemű tisztnek a jelentését.

– Már kineveztem Iszlamkulov hadnagyot.

– Hát az hogy lehet?

– Jó parancsnok. Úgy vélem, megbirkózik a zászlóaljparancsnoki feladatokkal.

– De ő pártonkívüli! És aztán, származását tekintve nincs minden rendben. Apja huszonöt évig járási elöljáró volt.

– Én is pártonkívüli vagyok... És nem Iszlamkulov, hanem az apja volt járási elöljáró.

– Tiltakozom Iszlamkulov jelölése ellen.

– Az én kinevezésem ellen is tiltakozott.

– Én vagyok a komisszár! – fújt Logvinyenko. – Gyemidovics őrnagy, távozzon!

Az őrnagy kiment.

– Én pedig a parancsnok vagyok – feleltem. – És engedelmével, Pjotr Vasziljevics, de eddig én vezényeltem ezt a zászlóaljat, s most, engedelmével, én döntöm el azt a kérdést, hogy kire bízzuk, ha már egyszer engem neveztek ki az ezred élére.

– Ezért felelni fog!

– Közösen felelünk, komisszár elvtárs... De nézze, ön nálam idősebb és maga-

sabb rendfokozatú, gyerünk, becsülettel jelentsük a parancsnoknak, hogy mi ketten az első perctől fogva nem szívelhetjük egymást.

– Ön kész tények elé állított engem...

– Ez nem fordul elő többé, Pjotr Vasziljevics. Bocsásson meg. Az ön tanácsa nélkül egy lépést se teszek ezután. Megígérem.

Logvinyenko így beleegyezett, de nem leplezte sértődöttségét.

Bejött Gyemidovics.

– Parancsnok elvtárs – fordult hozzám –, zászlóaljaink szét vannak szórva, közöttük három-négy kilométer teljesen fedetlen térség.

Gyemidovics megmutatta a térképen az ellenség elhelyezkedését és a mi alegységeinket.

– A hadosztálytörzs kéri, jelentsük az ön elhatározását.

– Jelentse, a helyzet változatlan.

– Négyszázötven ember érkezett hozzánk a veszteségek pótlására. Itt vannak. Hogyan rendelkezik az elosztásukról?

– Hány ember van a zászlóaljakban?

– Az első zászlóaljban...

Ekkor közvetlen közelről géppuska- és géppisztolyropogás hallatszott. Gyemidovics félbeszakította jelentését, gyorsan összeszedte papírjait, és elrohant. A komisszárral az utcára siettünk. Körös-körül lövöldöztek. Mi történt? Támadás az ezredtörzs ellen...

Láttam, hogy a feltöltésre érkezett négyszázötven ember a földre vetette magát. De a régi gárda, a parancsnoki szakasz a kerítések és a házak fala mentén fedezte magát, s lőtt. Én és a komisszár a futók után vetettük magunkat, s megpróbáltuk megállítani őket. Eredménytelenül. Előrefutunk.

– Állj! – kiált a komisszár.

– Álljatok meg! – kiáltom, és felemelem a kezem.

Logvinyenko pisztolyát lóbálja.

Végül is sikerül megállítanunk a megfutamodókat, és megszervezni a védelmet az erdőszélen, amely hatalmas félkörívben szegélyezte a faluval határos mezőt. A feltöltés rosszul felszerelve érkezett hozzánk, és ami a fő, nem volt századokra, szakaszokra, rajokra osztva. Alaktalan tömeg volt, egyenruhában.

Egyszer csak messziről megpillantottam Krajev nyurga alakját. Golyószóróval menetből lőtt, és ellenlökést indított századával az ellenség szárnya ellen. Az ellenlökés a németeket éppoly váratlanul érte, mint engem. Én megálltam, az ellenség pedig visszafutott Truszovóba. Krajev századának bátor és váratlan akciója megakadályozta a tűzkeresztségen még át nem esett és szervezetlen utánpótlás katasztrófáját.

Ami a törzset illeti – a futásban mindenkit felülmúlt. A törzstől csak egyetlen tiszt maradt velem: Nyikolaj Popov, ez a magas, nyúlánk, nyílt, becsületes arcú, barna férfi, az ezred karmestere. E napon törzsügyeletes volt, és még a törzs pánikszerű menekülése során is kötelességének tartotta, hogy az ezred parancsnoka mel-

lett maradjon. Mindig hálával emlékszem vissza Nyikolaj Popov megindító hűségére.

Popovot azzal a paranccsal küldtem el Krajevhez, hogy ássa be magát, lépjen érintkezésbe Iszlamkulovval, s fedezze visszavonulásunkat...

A feltöltést Szokolovóba vezették, hogy magához térjen, aztán a házak és csűrök védelme alatt szakaszokra osztották őket, és minden szakasznak kijelölték az állását Szokolovo körül.

A legkellemetlenebb az volt, hogy az emberek nem ismertek engem, és én sem ismertem őket. De elhitték, hogy én valóban az ő ezredparancsnokuk vagyok.

– Ássák be magukat, elvtársak. Hamarosan itt az este. Ide figyeljenek – előttünk bajtársaink harcolnak. Ők fedezték visszavonulásunkat. Nemsokára itt lesznek, s közöttük pihenhetnek. A régi gárdistákkal vidámabb lesz az élet – mondtam odalépve minden csoporthoz.

– Várunk, parancsnok elvtárs – felelte egy idősebb vöröskatona náthás hangon.

– Nincs hova sietni, hiszen csak most kezdődött el a háború. Harcolunk mi még... Az imént valahogy rosszul jött ki a lépés.

– Ne aggódjon, parancsnok elvtárs, ez nem fog többé előfordulni... – bizonygatták a katonák.

– Csoportunk nem hagyja cserben, parancsnok elvtárs.

A falu déli szélén hatalmas, kissé szokatlan színű asztag állt: bíbor és fehér színű volt. Közelebb léptem: gyapotbálák! „Ez meleget ad, és megvéd az eltévedt golyótól, repesztől" – gondoltam, és megparancsoltam, hogy szedjék szét a bálákat, használják fel a fedezékhez.

Amikor a másik szárnyra mentem, erős aknavető- és tüzérségi tűz kezdődött. A puszta, fagyos földön fekvő katonák hanyatt-homlok futottak a kunyhókba meg csűrökbe. Nekitámaszkodtam az egyik ház sarkának, és tehetetlennek éreztem magam. Szemem előtt bomlott fel a harcrend, amelyet annyi nehézség árán éppen csak létrehoztunk. Ha ebben a szürkületben valamelyik oldalról géppisztolyropogás közben előbukkan egy csoport ellenséges katona, az emberek az erdőbe vetik magukat, ott fognak bolyongani, s aztán éjjel nincs az az isten, aki megkeresi és összegyűjti őket! És nincs velem senki. Popov még nem tért vissza, a törzset pedig mintha a föld nyelte volna el. Hát igen, ez más, mint zászlóaljat vezényelni! Csak néhány óra telt el azóta, hogy kineveztek ezredparancsnoknak, és még most sem tudom, hol van az ezred, és az ezred se tudja, hogy én hol vagyok. Így álltam és töprengtem.

A szemközti házból rendkívül bő köpenyben kifutott egy kis asszonyka. Hozzáfogott, hogy bekötözzön egy sebesült katonát.

– Doktor! – kiáltottam.

– Nem vagyok doktor.

– Hogy hívják?

– Vera!

– Verocska, rendezzen be ebben a házban kötözőhelyet. Azonnal odamegyek.

Az utcán aztán találkoztam Popovval, majd Szulima hadnaggyal, a segédtiszttel, aki éppen visszatért, miután elkísérte Jelint a hadosztálytörzsbe...

A járóképes sebesülteket ebbe a házba, a súlyosakat meg amabba... Most pedig fussanak, szervezzék meg a védelmet – hadartam parancsaimat, és a másik szárnyra futottam. Itt találtam lovászomat, Szincsenkót, akit még Truszovóban vesztettem el.

– Ügess Iszlamkulovhoz. Hagyja ott a fedezéket, és azonnal jöjjön ide!...

Így fejeződött be az újonnan kinevezett ezredparancsnok első napja.

Végül fáradtan, kimerülten leültem a tágas szoba sarkába. Egy alacsony termetű, derékig érő vörös, tömött hajfonatot viselő kislány, Vera Gordova, a repüléstechnikai főiskola egykori diákja – most ápolónővér – a sebesülteket kötözte szaporán. Egyeseket a padlóra fektetett, fejük alá rakva a gázálarctokot, másokat a falhoz ültetett.

– Ez karcolás! – mérgelődött Vera, miután megvizsgált egy markos katonát. – Mit bámul? Segítsen hát lefektetnem a sebesültet.

A harcos nagy zavartan segíteni kezdett.

Megérkezett Szulima és Popov.

– Mi van a gyapotbálákkal?

– Már szedik szét, parancsnok elvtárs.

– Parancsolják meg, hogy hozzanak ide néhány bálával!

– Minek? Ez nem steril! – tiltakozott Vera.

– A fejük alá rakjuk.

– Akkor jó. Nem értettem, mit akar vele kezdeni – mosolyodott el ártatlanul, kislányosan.

Belépett Tolsztunov. Jobb karjából szivárgott a vér.

– Mi történt, Fjodor Dmitrijevics?

– Velem semmi, de Bloha géppuskás... Amikor fedeztük a visszavonulást, egy golyó átfúrta a torkát, fejét meg repesz találta el.

– Él?

– Él. Hörög.

– Verocska, kötözze be a politikai tiszt kezét. Hamarosan elküldjük a sebesülteket.

Iszlamkulov is megjelent.

– Kit hagyott védelemben?

– Krajev századát. Két páncéltörő ágyút.

– Miért páncéltörőket?

– Két harckocsi... Az egyiket kilőtték, a másik elrejtőzött az erdőben.

– A feltöltés az ön zászlóaljához csatlakozik. Az emberek alapjában nem rosszak. Ossza be őket a századokba. Krajevet hagyja meg harcbiztosítónak, itt pedig szervezze meg a körkörös védelmet. A gyapotot feltétlenül használják fel a lövészárkokban.

23 órakor megkerült a törzs. 24 órára visszatért a komisszár a hadosztálytörzsből. A telefon-összeköttetést helyreállították. A parancsokat megkapták. Kurganov alezredes ismét két tüzérosztállyal támogatott minket. Az emberek harci állásukat elfoglalták.

Harc Szokolovóért

Szokolovo nagy falu egy kis patak magas partján. Itt húzódik a főút. A domb, amelyen a falu elterül, szinte félszigetként ékelődik be az erdőségbe.

Kurganov – a polgárháború merész ütegparancsnoka, most egy tüzérezred parancsnoka – nem tudott megülni a törzsben. Látni lehetett őt az osztályok, ütegek figyelőpontjain, a tüzelőállásokban, vagy amint fekete lován egyik tüzérosztálytól a másikig üget, hogy mindenről maga győződjön meg.

Kurganov a harcállásponton látogatott meg minket, amikor már éppen világosodni kezdett. Röviden ismertette velünk a helyzetet.

– A német nem kerüli meg Szokolovót. Körös-körül erdő. Egyenesen jön, és lecsap.

– Csaknem pontosan tudjuk, hol foglal el megindulási állásokat – mondta Logvinyenko a térképre bökve. – Íme, felderítőink adatai.

– Mi az elhatározásuk?

– Megvárjuk, hogy a német mit határoz.

– Ne várjanak, ütni kell, ha egyszer ismerik az állásait.

– Mivel? Száznál alig van több lövedékünk. Tartogatjuk őket a támadás kezdetére – mondtam.

– Puskákkal kockázatos ellentámadást intézni – tette hozzá a komisszár. – Védtelenül hagynánk az állást.

– Hm, igen – mormolta Kurganov –, talán igazuk van, elvtársak. De csak nézni, hogyan bontakozik szét az ellenség az orrunk előtt, és ülni, ölbe tett kézzel – ez valahogyan nem jó dolog.

– Mivel pörköljünk oda?

– Ne búsuljon, komisszár – szakította félbe Kurganov. – Rajta, tegyünk jelentést, talán segít a főnökség.

Hadosztályunk törzsfőnöke, Szerebrjakov jött a telefonhoz, a régi, hivatásos ezredes. Röviden vázoltam neki a helyzetet.

– Szóval, az ellenség minden jel szerint már elfoglalja a támadáshoz a megindulási állást? – kérdezte aggódva az ezredes.

– Úgy vélem, az éjszakát átcsoportosításra használta fel, s mostanra befejezte.

– Mikor várható a támadás?

– Minden órában.

– Mit akar tenni?

– Mindenki a helyén. Várunk, mikor kezdi... Georgij Fjodorovics akar önnel beszélni.

– Halló, Ivan Ivanovics – kezdte Kurganov, amikor átadtam neki a hallgatót. – Markov tartalékából sürgősen át kell dobni néhány száz uborkát... Igen. Igen, van neki, tudom... Nincs messze öntől. Mi akkor itt előkészítünk valamit... Természetesen, így is gondoljuk... Ha gyorsan átdobja, akkor megelőzzük... Igen. Minden perc drága, Ivan Ivanovics! Csakis gépkocsin...

– Nos, parancsnok és komisszár – fordult hozzánk vidáman Kurganov –, a kérést teljesítették. Most pedig határozzanak. Százötvenet az állásokba, kétszázat meg átküldenek. Száz-százötvenet szerintem a fasiszták fejére lehet dobni.

– Tüzérségi ellenelőkészítést javasol?

– Igen.

– Százötven lövedék meglehetősen kevés, alezredes elvtárs.

– Tudom, tudom, kedvesem, hogy kevés, de nincs több. A harc támogatásához marad ugyanennyi, és magához a védelemhez összesen ötven, ha sokat mondok: száz.

Egyetértettünk az alezredes javaslatával. Közösen jelöltük ki a tűzszakaszokat, s Kurganov minden tüzérségi figyelőjének megparancsolta, hogy nyomuljon előre, az ütegek pedig legyenek készenlétben. Gyemidovics elment, hogy ellenőrizze az összeköttetést, és újabb kisegítő vonalhálózatot létesítsen a tüzérekkel.

– Nos, itt maguk tisztázzanak mindent – mondta Logvinyenko, s felemelkedett az asztal mellől. – Én megyek, megnézem, mi van az emberekkel...

– Csak meg ne előzzön minket az ellenség. Hiszen már virrad – Kurganov aggódva nézte meg óráját.

Lázas munka kezdődött a hírközpontban. Beszélgetések hol a hadosztálytörzzsel, hol a tüzelőállásokkal vagy a harcálláspontokkal. Feszült várakozás... Azután szórványos tüzérségi tűz – belövést végeznek a mieink. Aztán gyorstűz – a belövés befejeződik. És végre – osztályössztűzzel hatalmas tűzcsapás.

Krajev van a vonalban.

– Derekasan dolgoznak, zászlóaljparancsnok elvtárs – jelenti boldogan. – Bocsásson meg – ezredparancsnok elvtárs – csak megszokásból szólítottam úgy. – A telefonban hallani, hogy halkan kuncog.

A távcsőben látom: peremsávunk mögött a hajnali szürkületben pirosság lobban fel, aztán egy gigantikus dob tompa dübörgése hallatszik. Még egy össztűz aztán csend.

– Ej, még odasózhatott volna, de... - Kurganov feláll, és leveri köpenyéről a havat.

– Ha csak két órára sikerült elodázni a német támadást, akkor munkája nem volt hiábavaló, alezredes elvtárs.

Igen, de az ellenség sem alszik – vetette ellen Kurganov, bizonyos, hogy bemérték a tüzelőállásainkat. Azonnal állást kell változtatni.

Kurganov eltávozott. Mi pedig várakoztunk.

Tíz óra... Reggel tíz. Az ellenség hallgat. Csak nem változtatta meg a csapás irányát?

Rajtaütésünk nem volt jelentős. Miért kellene neki ilyen sokáig elsáncolnia magát? Bizonyára tisztáz valamit – mondja Logvinyenko.

– Látom, belefáradt a várakozásba, Pjotr Vasziljevics.

– Félek, nehogy oldalról megkerüljön bennünket. Mi pedig itt ülünk és várunk.

– Mindegy, úgyis befordul ide – szüksége van a főútra. Úgy látszik, kis erőkkel, előrevetett osztagokkal akar bennünket kitúrni Szokolovóból...

– És most úgy döntött, hogy komolyan akar velünk foglalkozni?

12,00-kor megkezdődött a tüzérségi előkészítés. Eleinte meglehetősen ritkák voltak a robbanások, majd egyre sűrűbbek. Az ellenség, ki tudja miért, nem a peremsávot verte, hanem a falu szélét. A komisszár meg én sokáig nem értettük, hogy a peremsáv helyett miért a mögöttes területet szemelte ki. Aztán megfejtettük a rejtélyt. Az éjszaka folyamán hadtáposaink széthordták a gyapotbálák maradványait, a széna- és szalmakészletet, s minden egyes konyha meg szekér „erődöt" akart magának építeni, teljesen rendszertelenül. Mivel nem voltak annyira fegyelmezettek, mint a többiek, az ellenség szeme láttára, okkal, ok nélkül az „erődök" közt őgyelegtek, a peremsáv pedig feszült várakozás közben halotti csendben volt. E miatt az ostobaság miatt aztán az ellenség az igazi peremsávot megtévesztésnek hitte, és a hadtáposok elhelyezését az igazinak. Ezért aztán azt verte. Félelmetes látványt nyújtottak hadtáposaink állásai: zuhatagként záporoztak rájuk a lövedékek, nem csendesedett a robbanások döreje, a levegőben fekete-vörös tűz, füst- és porfüggöny lebegett. Csak úgy röpködtek a konyha szekerei és kondérai.

Alaposan odavág a nyomorult. Hadtáposaink boszorkányszombatja.

– Mindenkit nem tud megóvni, Pjotr Vasziljevics. A peremsáv azért még sértetlen.

Az ellenség hirtelen még hátrább helyezte tüzét. A mögöttes területek fölött füst terjengett.

– Mit akar ott? – csodálkozott Logvinyenko. – Elment az esze, vagy mi a csuda?

– Úgy döntött, hogy Kurganov állásait veszi tűz alá.

– Hisz Kurganovék nemrég változtattak...

– Akkor mondja meg az ellenségnek, hogy az osztályok új állásokba vonultak.

A komisszár elnevette magát, s vállamra csapott.

– Jó, hogy csata közben is tudsz tréfálkozni!

Néma volt a peremsáv, amely patkószerűen ölelte körül Szokolovo körzetét. Az ellenség megváltoztatta az irányzékot, és újra a mögöttes területeinket kezdte verni. Aztán – váratlan csend, s az erdőszélen megjelentek a csatárláncok. A németek gyors léptekkel jötték, a géppisztolyt hasukhoz szorították, menetből tüzeltek. A mieink hallgattak. Én és a komisszár aggódva lestünk előre. Másfél, két zászlóaljnyi gyalogság jött. Magabiztosak voltak, három oldalról körülfogták Szokolovót. Aggódva vártuk a harckocsik megjelenését. De egyelőre nem jöttek. A néme-

tek, úgy látszik, gyalogsággal akarták megtámadni Szokolovót, s amikor a védők majd futásnak erednek – harckocsikat küldenek üldözésükre, nehogy rendbe szedhessék és beáshassák magukat a következő vonalban.

Feltételezéseimet közöltem a komisszárral. Egyetértett.

Amikor már csak kétszáz-kétszázötven méterre voltak állásainktól, a német lánc futásban rohamra indult. A peremsáv reszketett a géppuskasorozatoktól, puskalövésektől. Kurganov tüzérosztályai is tüzet nyitottak rájuk. A németek fejvesztetten szaladgálni kezdtek, a támadás elfulladt.

– Jól van! – kiáltott fel ukránul a komisszár.

Jelentettem a helyzetet Szerebrjakov alezredesnek. Ő pedig tájékoztatott, hogy a velünk szomszédos ezred is visszaverte a támadást. A légierő adatai szerint tőlünk húsz-huszonöt kilométerre páncélososzlop mozgása észlelhető. Szerebrjakov megparancsolta, hogy meg kell erősíteni a páncélvédelmet.

Alighogy befejeztem a beszélgetést Szerebrjakovval, egy egész vöröscsillagos csatarepülő ezred húzott el a magasban, raj raj után. Fölöttünk a levegőben fedezetként repültek a vadászok.

– A harckocsioszlopot fogják bombázni – mondta a komisszár, s tekintetével követte az utolsó hármas csatarepülő együttest. – Az emberek egyenek, a sebesülteket pedig szállítsák el – mondta Logvinyenko, és a hadtáp körzetébe indult.

Hívtam a parancsnokokat, meghallgattam jelentéseiket, s meghatároztam a feladatot az elkövetkező harcra. A peremsávban zászlóaljanként csupán egy megerősített századot hagyjanak, a többiek pedig foglaljanak el tartalékállásokat a falu más részén.

– Hogyhogy? – csodálkozott Iszlamkulov.

– A következő tüzérségi előkészítést és bombázást nem a hadtáp ellen intézi, mint az előbb, hanem a peremsáv és Szokolovo ellen.

– Értettem, parancsnok elvtárs – felelte Iszlamkulov. – Minden világos.

A parancsnokok eltávoztak, hogy átalakítsák a harcrendeket.

Jelentettem Szerebrjakovnak elhatározásomat. Jóváhagyta.

– Úgy határoztam, Kurganovékat elveszem öntől. Nálunk, a jobbszárnyon viharfelhők sűrűsödnek. Oda dobom át őket.

Visszatért a komisszár, és közöltem vele ezt a nem éppen örvendetes hírt.

– A főnökség jobban látja a helyzetet – mondta komoran Logvinyenko. – Ha elviszik az egész tüzérséget a vihar előtt, akkor ez azt jelenti, ott még súlyosabb a helyzet.

– Igen, Pjotr Vasziljevics, nem jókedvéből hagyja védtelenül a főutat.

– Tehát úgy intézkedj, hogy tüzérségi támogatás nélkül kell harcolni.

– Pjotr Vasziljevics, én semmin se változtatok.

– Nem, parancsnok elvtárs – vetette ellen határozottan a komisszár –, kell valamin változtatni.

– Mit javasol?

– Minden páncéltörő löveget és tábori tüzérséget közvetlen irányzásra kell átállítani. Két század legyen tartalékban.

– Igaza van, Pjotr Vasziljevics.

– Jelöld ki akkor a lövegek és a tartalék állásait.

Megegyeztünk. Logvinyenko elment az egyik szárnyra, én a másikra.

A peremsávban szórványos puska- és géppuskatűz, időnként a levegőben aknák repültek, süvítettek a lövedékek, és lecsapódva nagyot dörrentek. Az ellenség megfigyelés és tűz alatt tartott minket az erdőszélről. Ha nem lettünk volna szűkében az embereknek és az eszközöknek, rövid ellencsapással visszavethettük volna az erdő túlsó szélére, s még tovább is űzhettük volna. De jaj!

Az egyik csűrben egy csomó katona ült, és csajkából scsít kanalazott.

– Milyen az ebéd, elvtársak?

– Híg, parancsnok elvtárs – felelte egy éltesebb harcos. Megismertem, az egyik újonc volt a feltöltésből, aki nemrég így beszélt: „Nincs hová sietni, hisz csak nemrég kezdődött el a háború..." – De azért forró, és kellemes a hasnak.

– Mi a neve, vöröskatona elvtárs?

– Gaponyenko a családi nevem, parancsnok elvtárs.

– És minek tisztelhetem?

– Tisztelni?... Szpiridon Osztapovicsnak.

– Harcolt-e már korábban is, Szpiridon Osztapovics?

– Nem, nem harcoltam – felelte bűntudatosan. – Valahogy nem került rá sor, parancsnok elvtárs.

– Vagyis, azelőtt nem harcolt, de egyszerre csak a gárdisták közé pottyant – tréfálkozott egy másik harcos.

– Előlegezték nekem a gárdista címet – felelte Gaponyenko. – Ha egyszer bíznak az emberben, akkor igazolom is a bizalmat.

– Helyes, Szpiridon Osztapovics.

Egy másik csoportban gyapotbálát ráncigáltak, mert géppuskafészket építettek. A katonákat egy számomra ismeretlen őrmester dirigálta.

– Régóta van a mi ezredünkben, őrmester elvtárs?

– Tegnap érkeztem, parancsnok elvtárs.

– Pártonkívüli?

– Hogyisne, már nyolcadik éve tag vagyok! – húzta ki magát büszkén az őrmester.

A falun kívül állt egy félreeső csűr. Ott is nagy volt a nyüzsgés. Amikor beléptem, Burkut Aliserov, egy magas, görnyedt, hatalmas állú kirgiz, az ezredüteg törzsőrmestere jelentett nekem.

– És hol a lövegvezető?

– Elesett. Engem neveztek ki.

– Várható, hogy a német most harckocsikkal jön, ezért rendelték el a közvetlen irányzást.

– Verekedni fogunk, parancsnok elvtárs.

14.00-kor megkezdődött a bombázás. Egyik repülőszázad a másik után dobta le Szokolovóra a nehéz és könnyű bombákat. Sem légvédelmi lövegünk, sem légvédelmi géppuskánk nem volt. Fegyvertelenül álltunk a légi ellenséggel szemben.

Alighogy befejeződött a bombázás, még szét sem oszlott a robbanások füstje, amikor rákezdte a tüzérség. A tűzcsapás rövid, de hatalmas erejű volt. Az erdőszélen felbukkantak a harckocsik. Hármasával jöttek, háromszög alakzatban, rövid időközönként tüzelve.

Ágyúink tüzet nyitottak.

– Mi a helyzet önnél? – kérdezte telefonon Szerebrjakov.

Jelentettem.

– Saját fedezete alatt vonuljon vissza a „Gyegyesino" szovhozhoz. Ez a parancs.

– Vagyis, valahol, a fene enné, újra áttörték az arcvonalat – szisszegte Logvinyenko a foga közt. – Nos, rajta, határozz, parancsnok!

Iszlamkulov bekanyarította a szárnyat. A benzinkészletet arra használták el, hogy felgyújtsák az egész peremsávban és a faluban széthordott gyapotot. Füstfelhők gomolyogtak, Iszlamkulov zászlóaljának balszárnyáról kivonták az egész tüzérséget, a többieknek pedig megparancsolták, hogy hagyják ott állásaikat, és gyülekezzenek az erdőben, Szokolovótól másfél kilométernyire. A törzs tisztjei teljesen kimerültek.

A balszárnyon folyt a harc, középen és a jobbszárnyon visszavonultak.

Az egyenesen Szokolovo felé tartó német harckocsik váratlanul megfordultak, megálltak. A bebúvónyílásokat és a vezetőt védő páncéllemezt felhajtották.

Az történt, hogy amikor egészen megközelítették peremvonalunkat, a maró gyapotfüsttől fulladozni kezdett a legénység. A harckocsik nem kockáztatták meg, hogy keresztülkússzanak a tűzön.

Iszlamkulov vonult vissza legutolsónak. Az égő gyapot füstfüggönye fedezte visszavonulását.

Az erdőben

A mező másik oldalán egy csoport magas rangú tiszt állt. Sztarikov őrnagynak, a szomszéd ezred parancsnokának kivételével senkit sem ismertem. Logvinyenko mindenkivel kezet rázott, engem bemutatott a többieknek.

Vártuk, amíg az elmaradók is bevonulnak, hogy szervezetten induljunk el. Ismertem Gyemidovics törzsfőnök tehetetlenségét, ezért mentem, hogy magam állítsam fel alegységeimet. A komisszár a tisztekkel maradt.

Az erdőben oszlopunk megállt egy kis pihenőre. Takarókba burkolva a homok-

futón Toropigin hadnagy ült, a géppuskás szakasz parancsnoka. Amikor odaléptem hozzá, láttam, hogy remeg a szája széle.

- Mi az, megsebesült?

– Mindkét lábamon, főhadnagy elvtárs – felelte megcsukló hangon, és sírva fakadt.

– Nem sírunk! – kiáltottam. – Hát micsoda parancsnok vagy! Bármely pillanatban bárki megsebesülhet közülünk, sőt el is eshet.

- Igenis, nem sírok, parancsnok elvtárs. Nem a lábam, hanem a bajtársaim miatt kesergek. Ott van B. hadnagy. Az iskolát együtt végeztük el, barátok voltunk, s mégis cserben hagyott a harcmezőn.

B. hadnagy, ez a magas, sovány, itt-ott himlőhelyes fiú távolabb állt. Farkasszemet néztem vele, ő kihúzta magát, de egy szót se szólt.

– B. hadnagy, adja át a fegyverét! – parancsoltam.

Pisztolytáskájából gyorsan kivette fegyverét, és odanyújtotta. Elvettem, és átadtam Szulimának.

Toropigin és B. zászlóaljunk megalakulásának napjától alárendeltjeim voltak. Mindketten a gyalogsági iskola hadiérettségivel végzett hallgatói voltak. Elválaszthatatlan barátok és jó katonagyerekek. A zászlóaljban tréfásan „ikreknek" hívták őket. A zászlóaljjal több mint harminc csatában vettek részt. És íme, egyikük súlyos sebesült, a másikat meg épp most fegyvereztem le. Nehéz volt rájuk nézni. Odébbálltam.

És itt van az én megbízható, mindig bölcs és nyugodt bajtársam és segítőm, Habibulla Rahimov. Nem ismerem fel. Teljesen elgyengült, keze remeg, szeme zavaros, füléből csepeg a vér.

– Mi van veled, Habi?

Nem reagál, mintha nem látna, nem hallana engem.

– Alaposan helyben hagyták, légnyomást kapott, parancsnok elvtárs feleli Bozzsanov.

- Ültessétek Toropigin mellé a homokfutóra.

Lovászom, Nyikolaj Szincsenko bűntudatos képpel és bátortalanul jelentette:

– Parancsnok elvtárs, a lövöldözés idején a repülők megölték Liszankát. Levettem róla a nyerget.

Megjött a komisszár. Elmeséltem neki B. méltatlan viselkedését. Meghökkent. Aztán határozottan kijelentette:

– Véget kell vetni az ilyen gyalázatos viselkedésnek!

- Köszönöm önnek, Pjotr Vasziljevics. Én is így gondoltam.

– Akkor határozzon.

– Határoztam.

A főtisztek tanácsa azt határozta, én vegyem át az egész csoportnak saját ezredemnek, a Sztarikov-féle ezred egy részének, a lovasszázadnak és az utászszázlóaljnak – a parancsnokságát.

Éjfélre megérkeztünk „Gyegyesino" szovhoz körzetébe.

Krjukovói történetek

Krjukovo falu és állomás hosszú és súlyos harcokra emlékeztet bennünket. De azért is emlékezetes nekünk, panfilovistáknak, mert ennél a vonalnál vettünk részt a szovjet csapatok 1941-es téli, Moszkva alatti ellentámadásában. Krjukovo volt védelmi harcaink utolsó vonala a főváros felé vezető közeli utakon.

Csupán néhány történetet akarok elmondani, amelyek emlékezetembe vésődtek a Krjukovónál folyó harcokról.

A Krjukovóhoz vezető utakat ezredünk nem tudta sokáig tartani. Az ellenség elfoglalta Alekszandrovkát, Kamenkát, és egyre jobban szorongatott minket. Csupán estére szerveztünk többé-kevésbé szilárd védelmet Krjukovóban, az állomáson és a környéken. Tőlünk jobbra Sehtman ezrede foglalt védelmi állást, balra pedig Kaprov ezrede Sztarikov őrnagy parancsnoksága alatt. A Ruza-folyó vonalától kezdve a harci akciók egész ideje alatt ezredeink és zászlóaljaink most kerültek egymással első ízben „közeli kapcsolatba". Mindenen érződött, hogy nemcsak az alegységek és csapatok, hanem maga a tömören elhelyezett hadosztály is összehangoltan működik. De az is érezhető volt, hogy az elhúzódó harcok után soraink jelentősen megritkultak. Jóllehet alacsony volt az alegységek állományának létszáma, megtartottuk számjelzésüket abban a reményben, hogy kapunk feltöltést.

A hadosztályparancsokban akkoriban ilyesmiket olvashattunk: „Ez és ez az ezred (a továbbiakban fel voltak sorolva azoknak a csapatoknak a számjelzései, amelyeket hozzánk csatoltak) szívósan védje (itt megjelölték a peremvonal és a mögöttes terület védelmi szakaszának egyes pontjait), azzal a feladattal, hogy ne engedje áttörni az ellenséget, ebben meg ebben az irányban (felsoroltak két-három lakott helységet a peremvonal mögött, védelmünk mélységében). A levéltárban megvannak ezek a parancsok. Most, amikor olvassuk őket, az a benyomás alakulhat ki bennünk, hogy akkor az ezredeket sok különleges alakulattal és alegységgel erősítették meg. De emlékszem egy esetre, amikor figyelőpontunkon megjelent egy magas, karcsú, sugárzó kék szemű főhadnagy.

– Az N-i önálló páncélos zászlóalj parancsnoka, parancsára megjelent – jelentette.

– Hány harckocsija van a zászlóaljnak?

– Egy „T–37"-es gép – felelte a főhadnagy.

A „T–37" – kis harckocsi, amely a terepnek vegyszerekkel való megfertőzésére vagy fertőtlenítésére szolgál. Képletesen kifejezve, alig nagyobb egy jól megtermett teknősnél.

– Milyen a fegyverzet?

– Egy gyegtyarjev géppuska – felelte, s még zavartan hozzátette: – és az se jó.

– Mi a szándéka?

– Harci feladatért jöttem.

– Ebédelt ma?

– Nem.

– Menjen a törzs konyhájára, ebédeljen meg. Más harci feladatot nem tudok önnek adni, főhadnagy elvtárs.

Logvinyenko erre jót nevetett.

– És aztán, parancsnok elvtárs?

– Aztán a „T–37"-esével menjen a legközelebbi javítóműhelybe.

Emlékszem, hozzánk csaptak akkoriban egy lovasszázadot... egy tucat lovas katonával, egy utászszázlóaljat húsz utásszal és harminc aknával, önálló tüzérosztályokat... két löveggel.

Egyszer már nem bírtam tovább, és dühösen kifakadtam:

– Nekem nem számjelzések és csapatzászlócskák kellenek! Hol vannak emberek, hol a harci technika? Nincsenek, vagy kímélik őket?

– Bizonyára kímélik őket – felelte a komisszár. – Összegyűjtik, s nagyobb akcióra tartalékolják őket. Ne dühöngj. Amit adnak – fogadd el, s csak foltozd be lyukas köpenyegedet ezeknek a csapatoknak és alegységeknek a maradékaival. Harcedzett embereket kapsz.

... Ezredünk parancsnoki harcálláspontja egy magányos házban volt a vasúti pályatest mögött, egy fenyves sűrűjében. Este visszatértem a figyelőpontról, és tüstént valamilyen furcsa szagot éreztem. A sarokban ketrecek álltak, amelyekben valami kaparászott és csipogott.

– Mi ez? – kérdeztem.

– Parancsnok elvtárs – felelte Szulima –, ez a ház egy tudományos kutatóintézeté. Itt tenyésznek az ő házinyulaik, tengerimalacaik és valamiféle egereik.

– És a háziasszony?

– A háziasszony ennek az intézetnek a tudományos főmunkatársa, a bombázások óta két fiacskájával a pincében ül.

– Hívja ide.

Bejött egy fiatalasszony. Sötétszürke, nagy szeme tele bánattal és aggodalommal.

– Parancsnok elvtárs, ne dobja ki a tengerimalacokat. Nagy szükségünk van rájuk. Nagyon értékes állatok.

– Nincs szándékomban. De miért nem szállították már el innen őket?

– Egész idő alatt vártuk a kocsit. Már harmadik napja fagyoskodom a pincében a gyerekekkel.

Nem tudta magát visszatartani, és zokogni kezdett.

– A gyerekek életét nem kell tovább kockáztatni a tengerimalacok miatt. És a saját életét se... Nézze, most itt húzódik az arcvonal.

– Segítsen, parancsnok elvtárs, hogy mehessünk. Akár Himkiig is küldhet. Ott volt a laboratóriumunk.

Kurganszkij hadtápjától elhívtam a törzsfőnökhelyettest, s megparancsoltam neki, hogy szállítsa el az asszonyt, a gyerekeket meg a tengerimalacokat.

– Parancsnok elvtárs, jobb lett volna, ha megparancsolja, hogy az egész falut

szállítsam el, mint ezt a fura asszonyt – jelentette mosolyogva éjfél után Kurganszkij. – Szóval a ketreceket bebugyoláltuk szénával és szalmával, a gyerekeket – takaróval. De ő ezekkel a malacokkal többet törődött, mint a gyerekeivel. Azt mondja, „takarja be melegebben a malacokat, nehogy megfagyjanak, de csináljon szellőzőlyukat is, nehogy megfulladjanak..." Mindent maga ellenőriz, úgy beszél ezekkel az állatkákkal, mint a fiacskáival. Ej, fura egy nőszemély!

– Hát ilyen a hivatástudat, Ivan Danyilovics – tette hozzá a komisszár. Vagyis, ez az asszony becsületes dolgozó ember.

... Krjukovo környéke naponta többször is gazdát cserélt. Sem az ellenség, sem mi nem tüzeltünk lövegekből vagy aknavetőkből, mert harcrendjeink egészen közel álltak egymáshoz, úgy verekedtek az emberek, mintha egymás torkát szorongatnák. A harc, amely már hajnalban elkezdődött, nem akart véget érni. A komisszárral eleinte a figyelőponton ültünk, rövid parancsokkal avatkoztunk be a csata menetébe, és a tartalékból segítséget küldtünk. De ez az állapot nem sokáig tartott. Hamarosan ide-oda kellett szaladgálnunk egyik szárnyról a másikra, hogy személyesen irányítsuk a harcot. Az volt a feladatunk, hogy semmi áron se engedjük a fasisztákat Krjukovóba, de mégis besurrantak! És ez így ment szüntelenül harcolva, tizenkét órán át!

Emlékszem néhány esetre, ami ezen a napon történt.

Az egyik ellenlökés folyamán aknaszilánk sebesítette meg kezén az előttem futó katonát. Bal keze fejét csak egy bőrdarab tartotta. A katona megállt, dühösen letépte a kézfejét, eldobta, s pisztolyát jobb kezében tartva rohant előre, átható „hur-rá!" kiáltással. A katonában felismertem az üteg törzsőrmesterét, Aliserovot.

Amikor a német visszavetett minket, és utcai harcot kényszerített ki, előrementem egy utcányit, aztán kettőt, de a harmadiknál megálltam: az utcát erősen belőtték. Álltam és vártam. Hirtelen valaki hátulról galléron ragadott, és erős kézzel hátrarántott, a ház sarka mögé tuszkolt, ő maga pedig a golyószóróra vetette magát, és tüzet nyitott. Rövid sorozatokkal lőtt. Amikor kilőtte az egész tárat, megfordult. Tekintetünk találkozott. Bűntudatosan mosolygott.

– Bocsásson meg, parancsnok elvtárs – mondta –, de abban az utcában németek vannak.

Megmentőm – Szpiridon Gaponyenko volt.

... A második század figyelőpontján feküdtem. Velem volt Ahtan Haszanov politikai tiszt. Egy fiatal katona futott oda a peremsávból, nem feküdt le a lövöldözés közben, hanem úgy jelentette:

– Politikai tiszt elvtárs, parancsát teljesítettem. – Aztán akadozva szakadt ki belőle: – Politikai tiszt... engem megöltek.

– Mi van veled, Sirvan-zade? – kérdezte a politikai tiszt a fiatal tadzsiktól, de a katona megingott, és elesett. Halott volt. „Engem megöltek" felkiáltása úgy maradt meg bennem, mint a fiatalság vádló sikolya a háború ellen.

Másnap reggel a németeknek mégis sikerült behatolniuk Krjukovóba. Elkeseredett utcai harcok kezdődtek. Minden egyes házért folyt a harc. Mindkét oldalon bevetették a közelharc fegyvereit: szuronyt, géppisztolyt, géppuskát, kézigránátot, a tüzérség pedig a páncéltörő ágyúkat és a közvetlen irányzású tábori lövegeket. Bevetették az aknavetőket és a tüzérosztályt, hogy fedett állásokból lőjék az ellenséges hadtápot, a tartalékszállítmányokat és -törzseket. Hadtápunkat és a törzseket az ellenség messzehordó lövegei és repülői verték.

A decemberi tél egyre jobban tombolt, a szél süvített a leszakadt vezetékek között. A tél mindent és mindenkit harapófogójába szorított. Tizennyolc óra szüntelen harc a kegyetlen hidegben!

A németeknek mégis sikerült minket Krjukovóból kiszorítaniuk. De este háromszázötven főnyi feltöltés érkezett Moszkvából. Mindannyian középkorúak voltak, erősek, egészségesek. Egyiküknek sem volt katonai rendfokozata. De a komisszár beszéde után így szólt az egyik katona:

– Mi, parancsnok elvtárs és komisszár elvtárs, tősgyökeres moszkvaiak vagyunk. Munkások, és mindannyian önkéntesek. Megtiszteltetés számunkra, hogy a panfilovista hadosztály gárdistái között harcolhatunk. Állítsatok bennünket a harcállásokba! Minket ide a moszkvai pártszervezet küldött, és mi bolsevikok módjára fogunk harcolni. Nem hozunk szégyent a gárdista zászlóra!

A munkás tompa, kissé rekedtes, mély hangon szólt.

A feltöltést szétosztottuk a zászlóaljak közt.

Sötét, hideg éjszaka volt. A jobbszárnyra mentem. Csend van, csak hébe-hóba ugat fel egy tarack, repül egy lövedék, sivítva hasítva a levegőt, kelepelni kezd valahol egy géppuska, s a nyomjelző lövedékek, mint a szentjánosbogarak, szaggatott vonallal szelik át a sötétséget.

Miután végigjártam a peremsávot és beszélgettem a parancsnokokkal, bementem a dombon álló őrházba a vasúti pályatest mellett, amely védelmünk középpontja volt. Abban állapodtam meg a komisszárral, hogy itt találkozom vele. Logvinyenko még nem érkezett meg. Töltényhüvelyben álló mécsesnél két híradós ült. Leültem az ablak melletti padkára. Hirtelen, mintha egy horog derekam fölé akaszkodott volna, valami egy rándítással félrehúzott. Elestem. Hasító fájdalom... „Trata-ta-ta..." – hallottam a géppuskasorozatot. Könyökömre támaszkodtam, hogy felálljak, amikor megpillantottam a komisszárt, aki éppen megérkezett.

– Mi van veled, Baurdzsán?

– Azt hiszem, megsebesültem...

Fájdalmat érzek a hátamban, nyilallás a derekamban. Bal karom és lábam elzsibbadt. Könnyű szédülés.

Ilja Vasziljevics Grecsiskin ezredorvos felvágta a ruhaszövetet, kivette belőlem a golyót, s bekötött. Rábeszélt, hogy menjek kórházba. Telefonhoz kértem a komisszárt, aki a peremsávban maradt.

– Pjotr Vasziljevics, nincs semmi különös. A golyót kivették...

– Eddig itt is minden rendben. Ne nyugtalankodj. Feküdj és pihenj. Ha van valami, értesítelek. Nehogy eszedbe jusson elmenni valahová – figyelmeztetett a komisszár.

Grecsiskin széttárta a kezét:

– De parancsnok elvtárs, át kell kötni a sebet!

– Már átkötötte. S ne vitatkozzunk, Ilja Vasziljevics.

... Amikor befejeztem a soros beszélgetést az egyik zászlóaljjal, bejött Kirejev, a felcserünk.

– Főhadnagy elvtárs – fordult hozzám. – Procenko, egy súlyosan megsebesült katona ragaszkodik hozzá, hogy önnel beszéljen. Azt mondja: „Amíg nem látom apánkat, semmiképpen nem akarok meghalni."

Elmentem az ezredsegélyhelyre. Útközben eszembe jutott utolsó találkozásom Grigorij Procenko vöröskatonával.

Két-három héttel ezelőtt az ellenség háta mögül igyekeztünk átvergődni a mieinkhez. Arra kényszerültünk, hogy az országúton harc közben jussunk keresztül. Sortűz után a zászlóalj felugrott, és harcba vetette magát. Az út közepén megölt német őrnagy feküdt. Zubbonyának zsebhajtókája nyitva volt, karján ott volt az óra nyoma...

Elértünk a mieinkhez. A hadosztálytörzsig – amely elesetteknek hitt minket – még vagy tizenöt kilométert kellett megtenni, de az emberek fáradtak és éhesek voltak. Pihenő után felállítottam a zászlóaljat az erdei tisztáson, és beszédet mondtam, mint egy gyűlésen. Gratuláltam a zászlóaljnak, hogy kitűnően teljesítette feladatát, s hogy szerencsésen kikerült a bekerítésből. A katonák örömmel hallgattak.

A sorból kilépett egy jóképű, kék szemű ukrán. Felemelte kezét, így szólt hozzám.

– Megengedi, főhadnagy elvtárs, hogy szóljak néhány szót?

– Rajta, Gricko, beszélj. Gyere ki ide.

Procenko kijött, s izgatottan, csaknem minden szónál megállva kezdte el mondanivalóját. Aztán nekibátorodott, nyugodtan, egyszerűen beszélt, visszaemlékezve az elmúlt napok harcaira. Végezetül így szólt hozzám:

– Hát, ön a mi apánk, s én ezt az órát elvettem a német őrnagytól, akit lelőttem, amikor átkeltünk az országúton. Itt vannak az iratai. Itt, mindenki előtt adom át önnek.

Átvettem a zsákmányt, és megkérdeztem Jefim Jefimovicstól, az első század parancsnokától.

– Jefim Jefimovics, jelentse, hogyan harcolt Procenko elvtárs!

– Jól, zászlóaljparancsnok elvtárs, jól – felelte Filimonov. – Bátor legény.

Akkor pedig, Gricko – mondtam neki –, ide figyelj. Az iratokat elteszem, de az órát tartsd meg. Emlékeztessen a harcokra, zászlóaljunknak erre a gyűlésére.

Zavarban volt, elvette az órát, s egy pillanatig gondolkodva, a zászlóalj tapsa közepette odanyújtotta nekem.

– Nem, apánk. Tartsd meg. Minek nekem egy óra, legyen ez az én ajándékom.

– Te jól harcoltál, ez több, mint ajándék. Derék fiú vagy, köszönöm, de viseld csak az órát. Íme – és felcsatoltam csuklójára. – Ha kiűzzük a németeket s neked nem kell, ajándékozd a kedvesednek.

A zászlóalj nevetett, Procenko meg zavarba jött.

– Nincs kedvesem... hát akkor minek?...

Most pedig megyek a kötözőhelyre, Procenkóhoz.

– Apám – nyögdécseli. – Hát eljött? Van az ön számára valami nálam.

– Beszélj, Gricko – mondtam, és letérdepeltem mellé. – Beszélj, kedves, beszélj...

Levette bal kezéről az órát.

– Az én Nyinámat úgysem találni meg, odaát van a németnél. Fogja, apám, az órát, és ajándékozza egy kislánynak, csakis okos kislánynak. Mondja meg neki, hogy ez az ukrán Gricko Procenko ajándéka. Én öntől...

Gricko meghalt, nem tudta elmondani végakaratát.

... Pjotr Szulima volt a segédtisztem. Magas, ösztövér, fiatal, fekete, elgondolkodó szemű ember, arca kissé hosszúkás, és az ukrán férfiaknak ahhoz a szép típusához tartozott, amilyennel Poltava vidékén olyan gyakran találkozunk. Semmit sem sikerült megtudnom Szulima szüleiről, de miként a kazak mondja, „a fiúról megismerni az apát"; látszott, hogy jó, dolgos és egyszerű családból származik.

Szulima hozott egy frissen összeállított nagyléptékű topográfiai térképet. Kiterítettem, és a térkép délkeleti részén egy összefüggő sötét foltot pillantottam meg. Engem ez egy nagy ősi címeres pecsét szabálytalan, de pontos lenyomatára emlékeztetett... Zubbonyom ujjával letakartam, s a petróleumlámpa fényénél hozzáfogtam, hogy átmásoljam a térképre a helyzetet.

Felvázoltam hadtápunk tartalék körzeteit, és újra megakadt a szemem a fekete, félkör alakú területen. Kibontottam az egész térképet. „Moszkva" – olvastam a folt alatt a szót. Megremegtem, és Szulimára meredtem. Sápadtan, hosszú, csontos ujjaira támaszkodott. Némán bámulta a térképet.

– Járt már valaha Moszkvában?

– Nem, még nem jutottam oda, hacsak azt nem vesszük, hogy katonavonattal átutaztunk.

– Én is átmentem a „Moszkva teherpályaudvaron".

Előttünk feküdt a topográfiai térkép szelvénye, hadműveleti okmány. Moszkva térképe. Merőn néztem, s a számtalan kis négyzet meg kereszt sötét hátterében fehér fonalként jelentek meg a moszkvai utcák szaggatott és gyűrű alakú vonalai. Zöld fodrokkal jelölték a parkokat és tereket, keskeny kék szalagként kanyargott a Moszkva folyó, a Jauza, a Nyeglinka medre, és mint valami erőd lőrései, úgy nyúltak ki az elővárosok szabálytalan téglalapjai. Középen a Kreml.

Vettem a körzőt, s lemértem; Krujovótól Moszkváig légvonalban mindössze harminc kilométer.

A korábbi utóvédharcok szokása szerint most is megkerestem a Krjukovo–Moszkva közti vonalat, amelybe meg lehetne kapaszkodni és... ilyen vonal nem volt. Elképzeltem az ellenséget Moszkva utcáin: romba dőlt házak, kavargó füstoszlopok, felborított villamosok és autóbuszok, leszakított vezetékek, egyetlen szögön himbálózó cégtáblák, üvegcserepek a járdán, holttestek az utcákon, udvarokban és romok közt, asszonyok, öregek, gyerekek, vöröskatonák tetemei és... hitlerista csapatok díszegyenruhában, elöl a pápaszemes, szikár tábornok, fehér kesztyűben, ajkán a győző halvány, gúnyos mosolyával.

– Hát vajon tényleg győzedelmeskedik ez a csürhe?

– Mi van önnel, parancsnok elvtárs?

– Semmi, semmi, Szulima... – felocsúdtam rossz, képtelen és szörnyű gondolataimból.

– Szulima, mért kell térkép a parancsnoknak?

– Hogyhogy miért? – kérdezte értetlenül. Aztán egy kicsit elgondolkodva, mondani kezdte, mintha vizsgázna: – A térképre azért van szüksége a parancsnoknak, hogy mindig tájékozódni tudjon a terepen, tanulmányozza és értékelje a terepviszonyokat a harc megszervezéséhez...

Közben élénél felhajtottam a térkép lapját ott, ahol befejeződött ezredünk haditápkörzete – három-négy kilométernyire Krjukovo mögött.

– Adja ide a zsebkését – szakítottam félbe Szulimát. Térképtáskájából kivette a csukott kést. Akkurátusan kettévágtam a térképet, és a felét odaadtam Szulimának. – Itt van, égesse el. Nincs már szükségünk rá, hogy tájékozódjunk, s tanulmányozzuk a Krjukovótól keletre eső területet.

A hadnagy galacsinná gyúrta a papirost, és bedobta a kis dobkályhába. Aztán kihúzta magát, kezét füles sapkájához emelte.

– Minden világos, parancsnok elvtárs!

... Jelentették, hogy Jefim Jefimovics Filimonov az első század parancsnoka, az utolsó ellenlökés során – amelyet ő vezetett – súlyosan megsebesült, és elszállították. Jelentették továbbá, hogy a legutóbbi bombatámadásnál elesett Nyikolaj Popov ezredkarmester, a kiváló tiszt. Katonai képességei nem maradtak el egyetlen hivatásos tisztétől sem. Idővel századparancsnoknak vagy zászlóalj-törzsfőnöknek szerettem volna kinevezni. A szokolovói napok óta az elvtársak szeme előtt járta ki a törzstiszt „morális próbaidejét". Jelentették, hogy Vaszilij Popov, a hatodik század parancsnoka súlyosan megsebesült. Ez az a Popov volt, akiről Jelin így beszélt: „Nagyon bántja őt, hogy hibázott, most harcol, és nem is rosszul. Bánj vele elvtársiasan..." Amikor ezredparancsnok lettem, Popovot kineveztem századparancsnoknak, de mindig elkerültem a századát, és azt, hogy vele találkozzam...

Nem parancsoltam – *kértem* Szulimát, hogy szervezze meg: katonai tiszteletadással temessék el Nyikolaj Popovot. Kértem, adja át Jefim Jefimovicsnak, „a talgari hercegnek" (egyszer tréfából így neveztem el Filimovot) elvtársi és parancsnoki köszönetemet, felterjesztjük a Vörös Zászló-rend kitüntetésre. Kértem, mondja

meg Vaszilij Popovnak, hogy megbocsátottam a tyimkovói „éjszakát", és kívánom, hogy jó egészségben térjen vissza az ezredhez.

Megérkezett Bozzsanov. Kézfeje erősen megdagadt. Amikor megkérdeztem, mi történt a kezével, így felelt:

– Semmiség, parancsnok elvtárs, megakadt bennem egy szilánk.

– Azonnal vonuljon a segélyhelyre!

– Engedelmével, hadd ne menjek, parancsnok elvtárs. Ilyen körülmények között nem akarok elkerülni bajtársaimtól.

Elvileg mindannyiunk számára – a sorkatonától a hadosztályparancsnokig – Krjukovo volt az utolsó terepszakasz. Épp itt bontakoztak ki az utolsó és döntő harcok. Vagy visszavetjük a németeket, vagy meghalunk Krjukovónál! Ezt megértette minden harcos, minden parancsnok, minden politikai megbízott. „Egy lépést sem hátrálunk!"

El kell ismernem, hogy sebesülésem után az ezred gyakorlati vezénylésének fő súlya komisszárunk, Pjotr Vasziljevics Logvinyenko vállán nyugodott. Ez a forrófejű, bátor ember, ha szükséges volt, magát sem kímélte. A szó szoros értelmében ide-oda szaladt a peremsávban, s a csaták poklában a csodával határos módon maradt épen.

Késő éjszaka érkezett a harcálláspontra, teljesen bemocskolódott, kormos volt. Gyorsan levetkőzött, hideg vízzel megmosakodott, közben érdeklődött a helyzetről. Durva katonai törölközővel szárítgatta magát, s kérte:

– Fiúk, adjatok enni valamit.

Aztán kicseréltük értesüléseinket: én beszámoltam neki arról, hogy mi a helyzet a szomszédoknál, milyen parancsokat kaptunk felülről, kivel és hogyan egyeztünk meg az együttműködésről, milyen lesz a harc anyagi biztosítása; a komisszár pedig elmondta, hogy mi történt és mi folyik nálunk a peremsávban. Aztán közösen értékeltük a kialakult helyzetet, megmagyaráztuk a kapott feladatot, és határoztunk az ezred előtt álló akciókról. A komisszár ezekben a napokban izgatott volt, de igen-igen fegyelmezett.

A törzs tisztjeit szétosztottuk a különböző irányokba, hogy meglegyen az élő összeköttetés a zászlóaljparancsnokokkal és az alárendelt csapatokkal, mert a vonal gyakran megszakadt. A tüzérségi figyelők ott ültek a szakaszok lövészgödreiben, egészen a peremsávban, hogy megadják a lövészalegységek akcióihoz a kellő támogatást.

Hadtáposaink megkapták a parancsot, nem vonulhatnak vissza, bármennyire közeledik is hozzájuk a peremsáv.

Súlyos harcok folytak. Soraink egyre ritkultak. A hitleristák felmorzsolták a jobbszárnyat, és elfoglalták az állomást...

A halál könnyű a csatatéren. A háború nem számol az emberi élettel. Egyik bajtársadat a másik után veszíted el. Tiszteletadással temettük el az elesett hősöket.

A Moszkva környéki földben lelt örök nyugalomra gárdista hadi dicsőségünk egyik megalapozója, Krajev, a vakmerő századparancsnok, a bátor katona és érző ember, segédtisztem, Szulima, Bozzsanov, a bátor politikai megbízott, aki egy nappal halála előtt, amikor nem akart kórházba menni, így beszélt: „Ilyen körülmények között nem akarok elkerülni bajtársaimtól." Szemjon Krajev, Dzsalmuhammed Bozzsanov, Pjotr Szulima nagyon közel álltak hozzám. Halálukról nehéz írnom. Máig se tudom elhinni, hogy nincsenek többé. Az én számomra élnek. Ez nem puszta szó, ez – az én vigasztalhatatlan néma bánatom. Igen, az én számomra ők ma is élnek!... Ezért nem akarom leírni halálukat.

Soraink egyre szűkültek. A szomszédokkal vállvetve állhatatosan verekedett az ezred. És ezredünk megedződött. Frontszakaszunk szélessége csaknem harmadára csökkent. Szomszédaink egyre jobban szárnyainkhoz szorultak, egyik terepszakaszt a másik után vették át tőlünk. Amikor Ivan Ivanovics Szerebrjakovtól megkérdeztem, miért préselődik össze egyre jobban a front, azt felelte:

– Hiszen ön egész idő alatt arról panaszkodik, hogy kevés az embere. Nos, megrövidítjük az ön védelmi vonalát.

Akkor én naivul készpénznek vettem ezt a választ.

– Tudod – mondta egyszer Pjotr Vasziljevics –, a főnökség valamit eltitkol előlünk.

– Ugyan, mit titkolhatna előlünk, Pjotr Vasziljevics?

– Nem hiába szűkül a front. A korábbi front forgácsai nálunk ezen a keskeny szakaszon kemény ököllé tömörülnek. – A komisszár elmosolyodott, és megrázta öklét. – Ej, de jó lesz harcolni.

– Minek örül, Pjotr Vasziljevics?

– Annak, hogy hamarosan támadunk.

– Támadunk?...

– Hamarosan támadásba megyünk át. Emlékezz a szavaimra, és várd a parancsot – támadni fogunk!

1941. december 6. fagyos reggele. Lángnyelvek világítják meg a láthatárt, s mélyen, félelmetesen és elnyújtottan nyög a föld – dörögnek az ágyúk. Krjukovo fölött minden recseg-ropog, dörög, füstölög. Egyik tűz a másik után villan fel, mint a sűrű villámcsapás.

Már hat hónapja harcolunk, de ilyen hatalmas és félelmes ágyúzást most hallunk először. A tüzérség robbant, pusztít, rombol. Szemünk láttára repül minden a levegőbe. Az ágyúszó közepette kelet felől lassan pirkad, aztán megjelenik a láthatáron a nap óriási bíbor tányérja. Az ágyúk pedig, mintha egy szörnyű ünnepi indulót játszanának, csak dörögnek és dörögnek.

És íme, a távolodó ágyúdörgés most az ellenséges védelem mélységét reszketteti meg. Felszáll néhány vörös rakéta, felugrik a gyalogság csatárlánca, s nagy „hurrá!" kiáltással rohamra indul. A rohamozók harci kiáltása Kalinyintól Tuláig hallatszik.

A mi Munkás-Paraszt Vörös Hadseregünk ellentámadásba ment át.

... Pusztulás, füst, holttestek egérszürke köpenyben, meg foglyok: csüggedt ellenséges katonák és tisztek... Előre, mindig csak előre! Megállás nélkül! Előre!

Feltámadt a szél. Kelet felől fúj. Korbácsával űzi a hóbuckákat, a vöröskatona meg a fasisztákat űzi, megállás nélkül, ahogy a kazak mondja: a sarkára hágva.

Emlékszem egy emberi sziluettre a hóviharban. A porhó ritka, áttetsző fátyolában hajlottan, mint egy kérdőjel szalad a sötét alak; nem néz körül, nem néz a lába elé, gyakran megbotlik, elesik, feláll, majd újra futásnak ered. Egy rossz lelkiismeretű ember fut. Minden cserje a lábába akaszkodik, minden rög elgáncsolja. De mögötte gyors léptekkel egy másik ember halad, mint egy diadalmi jel, cibálja a szél, de ő, mintha lefékezné a szélrohamot, siet, méltóságteljesen, ő délceg és büszke: ő a mi támadó, ellenséget kergető vöröskatonánk!...

... Dél felé elhagytak bennünket a tajtékos lovakon nyargaló lovasszázadok. Mint hatalmas, gyors bogarak, lánctalpcsikorgással nyomultak előre a harckocsik. Harcba vetették hát Dovator lovasságát, Katukov páncélosdandárját. Gyorsan áthaladtak harcrendünkön. Ők előrerohantak, mi meg elmaradtunk mögöttük. Irigyeltük őket. Bizony, a „gyalogos a lovasnak nem barátja", gondoltam, utánuk tekintve.

Dovator és Katukov emberei elvágtattak. Útjuk során felmorzsolva az ellenséget arra törekedtek, hogy menetből foglalják el Isztrát, ahol a németek a kedvező természetes terepszakaszokat kihasználva meg tudják szervezni a védelmet, és meg tudják fékezni támadásunkat. Az ellenség megkapaszkodott minden faluban és településen, minden kedvező természetes terepszakaszon ellenállt, tűzzel fogadott bennünket. Vicsorgott, mint az űzött vad, majd kis erők fedezete alatt elvonult. Olykor ravaszul, okosan vonult vissza.

Közvetlenül az országút mentén, a hegyoldalon egy nagy kőtemplom áll egymagában: a falut a föld színével tették egyenlővé. A házak helyén – hamu, a hókupacokból itt-ott kémények romjai és üszkös gerendák merednek az ég felé.

Néhány parancsnokkal betértem a templomba, hogy tájékozódjunk. Ott találtuk az egész lakosságot: asszonyok, öregek, gyerekek. Egymáshoz szorulva ültek limlomjaikon, amelyet sikerült kimenteniük a tűzből. A sarokban, a tűz fölött egy teafőző sistergett. A tűznél rongyokba burkolt gyerekek húzódtak meg. Dermedt kis kezüket a gyenge tüzecske lángjai felé nyújtogatták. Az összezsúfolt emberekre, az összevissza dobált batyukra, zsákokra, a takarókba burkolt gyerekekre a templom faláról szomorúan pillantottak le a szentek, amelyeket valamikor buzgón festett egy ügyes kezű szentképfestő művész.

Ránk senki sem figyelt, mindenki magával volt elfoglalva. Bizonyára nem mi voltunk az elsők, akik ide beléptünk. Amikor összehajtottam a térképet, és menni készültem, az oltártól egy női hang szólt.

– Állj, parancsnok.

Az asszony a batyuk, zsákok, a csüggedten ülő emberek között átvergődve, kinyújtotta felénk a kezét.

Állj meg, fiacskám!

Megálltunk.

Odajött hozzánk az idős asszony, régi bekecsben, nagy, öreg, nemeztalpú csizmában.

– Te vagy az? – kérdezte, megragadva zubbonyom ujját. – Te vagy az? Istennek hála!

Merőn az arcomba nézett nedvesen csillogó sötétkék szemével.

- Hát élsz?

- Még igen, anyácskám – feleltem, de semmit sem értettem.

- Hát nem ismersz meg?

– Nem, anyám!

- Emlékszel, amikor megütöttelek?

Ekkor eszembe jutott az a szomorú éjszaka, amikor pofont kaptam egy idős, szép asszonytól. Felismertem.

– Hát persze, emlékszem, anyám!

Bocsáss meg, fiacskám, ha tudsz.

– Maga is bocsásson meg, anyácska.

– A házak, az semmi, fiacskám – mondta. – Amit te meghagytál, utána a német azt úgyis felgyújtotta. Jó, hogy te élsz.

– Köszönöm, anyácskám... Hogy hívják önt?

– Csak egyszerűen Vika néninek...

Nem, így nem hívhatom.

– Akkor hívj Viktoria Alekszandrovnának. A nevem Viktoria.

Már búcsúztam volna, de így szólt:

– Kikísérlek, fiam.

Elkísért egészen a lovamig.

– Hát, isten áldja, Vika néni!

- Viszontlátásra, fiam! Tartson meg erőben az Isten! adta rám áldását.

Zord idők voltak azok az idők, és kemények voltak azokban az időkben az emberek. Hazánk becsületéért és szabadságáért, Október nagy vívmányaiért folyt a harc az erős és alattomos ellenséggel. Életre-halálra ment a küzdelem. Mindannyian tudtuk: mögöttünk Moszkva.

Egy éjszaka története

(Kisregény)

Ezerkilencszáznegyvenkettő februárja. Zord orosz tél. Magas hó. Kemény fagy és dühöngő hóvihar... A szél, mint egy megszállott, a szürke fellegekig emeli-kavarja a fehérlő örvényeket, a ránk szakadó égbolt pedig csak ontja, ontja fáradhatatlanul a förgeteges havat. És ez így tart már harmadnapja.

Úton vagyunk. El kell jutnunk a kijelölt célig. Ez a parancs.

A hó ködében alig láthatóan húzódik előttem az oszlop.

A hó befurakodik a köpeny ujjába, a ruha alá, teletömi a szemet, az emberek oldalozva mennek, valahogy ferdén, vállukkal hasítva szét a teret. A szél zörgeti, ideoda rángatja a köpenyek jéggé fagyott szárnyát.

A pillanatokra gyengülő hóförgeteg újult erővel veti magát a menetelőkre. És már-már úgy látszik, hogy egy emberként söpri el az egész menetoszlopot. Az emberek egymás kezébe fogódznak, hogy szembeszegüljenek ezzel a tébolyult erővel. Mennek tovább. Sietni kell.

Hol horkan alattam a ló, hol fejét kapkodja a szegény pára, ahogy áttöri a förgeteg falát. Mikor a porhó elvakítja a szemét, letéved az útról, belesüpped a hóba, és rúgkapálva próbál kievickélni a hótengerből.

Hallom, nem, inkább csak érzem a patkók csattogását, olyan, mintha én állnék saját lábamon a keményre fagyott, szinte zengő földön. Megeresztem a kantárszárat. Az oszlop közepe táján beérek egy lovast.

- Hányadik zászlóalj? – próbálom túlüvölteni a szelet.

Harmadik... – nyeli el a választ a vihar.

Végre-valahára a távolban, a ködös homályon át kirajzolódnak az erdő körvonalai. Éppen oda tartunk kora reggel óta. Csak ott húzódhatunk meg éjszakára. Sietünk felé, mint a szülői ház kitárt kapujába.

Az erdőben korábban sötétedik. Az árnyak kergetik egymást, homályba bugyolálva a sűrű erdőt.

Sietni kell, nehogy az alkony megelőzzön.

Beérünk az erdőbe. Az emberek megkönnyebbülten sóhajtanak fel, lerázzák a havat. A hóviharban eltompult hallásunk újra visszatér. Valaki a bajtársát hívja. Az erdő megelevenedik...

Az évszázados erdei fenyők és a terebélyes lucfenyők védelmében most csak a távolból ér el hozzánk a vihar zúgása, mint elhaló visszhang.

Benn a sűrű mélyén melegebb van...

Minél hamarabb szét kell túrni a havat, kibélelni a gödör fenekét gallyakkal, és sűrűn egymás mellett, egymáshoz simulva felmelegedni és elaludni.

Egy órába se telik, hogy beáll a teljes csend. Emberek láthatatlan százai alusznak. Csak az őr kiáltása töri meg olykor ezt a csendet.

Az erdőbe sietség nélkül, lassan, kényelmesen köszönt be a hajnal. Az erdei sötétség sokáig nem enged a mindent legyőző fénynek, és csak amikor a nap a fenyők fölé emelkedik, akkor enyészik a sötét, és ritkul az erdő szétszaggatott homálya.

Két órával hajnal előtt, még koromsötétben hangos üvöltés: „Ébresz-tő-ő! Fel!"

– rántott ki meleg, havas ágyunkból. „Lépés, in-dulj!" és lábunk alatt újra csikorog a hó.

A hallgatag erdei óriások, amelyeket lenge, lágy organtinnal vont be a dér, fehér fejüket meghajtva, mintegy „Szerencsés utat" kívánnak nekünk.

A hóvihar megint ránk ront, ahogy kilépünk a hóborította mezőre. A hófúvás elsöpri nyomainkat. Az oszlop eleje eltűnik a szürke homályban, és csak a mellettem lépegetőket látom...

A menetelés negyedik napján végre megkönnyebbült a fellegektől kitisztult ég. Szinte fáj, úgy vakít a hó a rajta végigömlő napban. A fagy éget. Némelyeknek az arcán és az állán megsötétült a bőr.

Álcázó köpenyekben csúszunk a szűz havon. Lovunk a sítalp, ostorunk a síbot. Századokra bomolva, libasorban, szalagot rajzolnak a sítalpasok a hó érintetlen tükrére. Fehér – a fehéren... Szállítóoszlopunk kerülő utakon vonul, de mi átvágunk a réten, toronyiránt.

A front közel: belépünk a messzehordó lövegek tűzsávjába. A fagyos levegőn áttörve süvít felénk a lövedék. Mögöttünk csapódott be, hószökőkút lövellt fel a nyomában. Idehallatszik a robbanás súlyos döreje.

Most még egy és még egy...

Körülnézünk, és önkéntelenül is meggyorsítjuk lépteinket.

A magasban felbukkannak a napban ezüstösen csillogó Messerschmittek.

Talán nem vettek észre... De mégis, megfordulnak. Hullanak a kisbombák. Menet közben vetjük magunkat a hóba. Tucatszám szökken a fehér szökőár a magasba, porhóval szórva be bennünket.

Hát így fogadnak. A háború nyelvén így hangzik az „isten hozott".

Eltelt a harc néhány napja... Váratlanul magához hívatott a tábornok.

Még annak idején, a Távol-Keleten szolgáltam Ivan Mihajlovics Csisztyakov mellett, és most, Panfilov tábornok halála után, újra ő lett a parancsnokom.

Eszembe jutott az a találkozásunk, amikor Novo-Szvinuhovo faluért harcoltunk.

... A harc még nem ült el. Égtek a gépkocsik, lángoltak a házak. Az ellenség halottai az udvarokon, utcákon hevertek, közöttük fehérlettek elesett bajtársaink álcázó köpenyei. A harctól felhevült katonák géppisztolyokkal a kezükben ugráltak át sövényeken, futottak házról házra, lövészárokból lövészárokba szökelltek.

A harc zűrzavarában éles parancsszavak és súlyos orosz szitkok röpködtek.

A harcosok egy csoportja a rendetlenül visszavonuló németeket vette üldözőbe. A németek futottak, hátra se nézve. Egyik-másik elesett és föl se kelt többé, mások feltartották a kezüket.

A szomszéd faluból váratlanul aknatűz kezdődött.

A katonák szétszóródtak a lövészárkokban, elrejtőztek a házakban. Én a ház falához lapulva álltam, amikor Szincsenko, a lovászom felkiáltott:

– Parancsnok elvtárs – a tábornok!...

Megfordultam.

A tűz alatt álló utca közepén, nyugodtan nézegetve jobbra-balra, egy középtermetű, keménykötésű, negyvenöt év körüli férfi közeledett. Füles sapka, egyszerű tiszti köpeny és ormótlan csizma volt rajta.

Csisztyakov tábornok volt, a hadosztályparancsnokunk. Elébe mentem, és jelenteni akartam.

– Tábornok elvtárs, a rám bízott ezred...

– Látom, látom – szakított félbe –, üdvözlöm!

Mentünk együtt tovább. Rövid hallgatás után, menet közben odavetette:

– Eredmény?

– Az ezred elfoglalta Novo-Szvinuhovo falut. Egyébként még nemigen ismerjük ki magunkat...

– Nem baj! Én tanyát ütök ebben a parasztházban, maga meg vessen véget ennek a fegyverropogásnak.

Kisvártatva jelentést tettem a tábornoknak a harc eredményeiről, és hozzáfűztem, hogy nekünk is vannak veszteségeink.

A tábornok kissé elkomorult.

– Nincs harc áldozat nélkül. Csakhogy vannak igazolt áldozatok és vannak olyanok, amelyekre nincs mentség. Ezekért a parancsnokot terheli a felelősség... Mondja el, hogyan szervezte és vezette a harcot.

Jelentettem, hogy ebben a harcban sok újonc is részt vett, akik gyakorlatilag most estek át a tűzkeresztségen. Ez engem arra sarkallt, hogy Gungyilovics százados élászlóaljával menjek, és magam is részt vegyek a harcban, elejétől végig. Aztán jelentettem, hogy az elkésett aknavetőket egymáshoz közel kellett felállítani, és egyszerre adni össztüzet a falu közepére és a falu széleire, meg hogy ez az össztűz fellelkesítette a puskaport még nem szagolt ifjoncokat; jelentést tettem még lendületes előrenyomulásukról és a harc kibontakozásáról...

– Maga ott követte el a hibát, hogy a németek egy részét kiengedte a markából, egyszerűen kizavarta őket innen! – förmedt rám mérgesen a tábornok.

Már éppen mentegetőzni kezdtem volna, de a tábornok ellentmondást nem tűrően félbeszakított.

– Tudom! Tudom! Ezeken a hóbuckákon ezt sem volt valami könnyű dolog elérni. De mindig arra kell törekednünk, hogy ne engedjük ki a kezünkből az ellenséget. Ez a legfontosabb a mi munkánkban...

Most pedig én mentem hozzá Vasziljevo faluba, amelyet csapataink éppen most foglaltak el. A falu mintegy öt kilométernyire volt Szokolovótól, ahol a németek megvetették lábukat.

A tábornok egy faluszéli házikóban várt rám.

Ó, ezek az orosz parasztházak!... Hányat láttam, hány melengetett minket közületek a Moszkva alatti harcok idején! Félig beomolva, az elmaradhatatlan kemencével a bejáratnál, olykor épen maradt ablakokkal, olykor még virággal is az ablakokban, faragott ablakkeretekkel és tarka függönyökkel, gazdáitól elhagyatva

vagy lakottan, az időtől megfeketedett sarkokban kuporgó gyerekhaddal, de fehérre gyalult padlóval, barátságosan fogadott fedele alá minket, távoli vendégeket a meleg Közép-Ázsiából...

A tábornokot a térkép fölé hajolva találtam. Köpenye a vállára vetve; fél kezére támaszkodott, ujjaival halántékát szorította. Úgy el volt merülve gondolataiba, hogy nem tudtam eldönteni, maradjak és jelentsem-e, hogy megérkeztem, vagy menjek el.

– Hogy összezsugorodott az átkozott! – dünnyögte magában, rám sem hederítve. – Beszorult itt, akár a vakbél, és sehogy se tudjuk kivágni – öklével a térképre csapott, és kiegyenesedett.

A megtört csendet felhasználva jelentettem, hogy itt vagyok.

– Á-á-á! Jó, hogy megérkezett. – A tábornok kezét nyújtotta, és az ülőkére mutatott: – Üljön le...

A néhány nap alatt, amióta nem láttam, arca megnyúlt, sápadtnak, gyűröttnek látszott. A ráncok, a szarkalábak a szeménél és a mély redők az orrnyergén különösen feltűnőek lettek. Duzzadt szemhéja hosszú, álmatlan éjszakákról beszélt.

A térképet az asztal szélére tolva, kikiáltott a segédtisztnek:

– Goncsarov, szólj, hogy hozzák a reggelit! – és fáradtan hátradőlve a székén, megjegyezte: – Előbb megreggelizünk, aztán majd megbeszéljük a dolgokat. Maga is éhes lehet biztosan, mint egy farkas! Most maguk is, mi is zöld takarmányon vagyunk. A menázsink kóborol valahol az úton...

Biccentettem, és mindketten elnevettük magunkat.

– Hát igen, nem valami jól áll a szénánk! – sóhajtott fel. - Na de sebaj, majd csak kikecmergünk valahogy, feltétlenül kihúzzuk a szekeret a sárból. Hiszen mi sem estünk a fejünk lágyára.

Reggelizés közben, mindegyre megfeledkezve az evésről, röviden ismertette az általános helyzetet. Amikor észrevette, hogy én sem eszem, félbeszakította magyarázatát.

– De maga egyék. Egyék és figyeljen... Az ördögbe is! Eszünk, iszunk, de a háború első percétől fogva magunk sem vesszük észre, hogy mit eszünk. Pedig hát enni mégiscsak muszáj! – Elnevette magát. – Nos, húzódjon közelebb a térképhez. Ez itten Kuzminszk, ez a „marhanyelv" meg itt – egy német csoport. A hely, ahol vagyunk, a balszárny, Poszpesnovo pedig – a jobb. A mi két frontunknak ezekről a szárnyairól kellett volna a csapást mérni és bekeríteni a német csoportosulást... – A tábornok elgondolkozott, és letette a ceruzát. – Ez a helyzet, ez a parancsnokság elgondolása. Azért mondom el magának, hogy tisztán lássa a dolgot. A mi két frontunknak Viszockban kell találkoznia egymással. – A térképre mutatott. Elolvastam: „Valoty-folyó, Viszock városa."

– Látja, mennyi van még előttünk... – mondta a tábornok, megmérve a távolságot Viszockig. – Százötven kilométer, legalább... Nyolcvan-száz lakott helyet kell elfoglalnunk. És körülöttünk csupa erdő meg mocsár... És mindent betakar a hó, mint a hattyúpehely. És az ellenség erős. Magától nem adja át ezeket a telepü-

léseket nekünk, minden meleg kuckó a kezében van... A falvakban, a lakályos támaszpontokon ül, nem lesz könnyű kiűzni a megszokott helyéről! Mi pedig egyre csak az erdőket és a hóborította mezőket járjuk. Egy hónapja is van már, hogy katonáink feje fölött nincs fedél – tette hozzá keserűen. – Gondolta-e valaki, hogy ennyire szívós a szovjet ember!? Féltem én bizony, attól tartottam, hogy az egész hadosztály megfagy. De eddig nem fagyott meg egyetlen ember sem, igaz? – kérdezte élénken.

– Menet közben és a harc tüzében nem fagy meg az ember, tábornok elvtárs! „A katonának nyereg a párnája, az ágya a jég, takarónak meg ott a hó" – így tartják nálunk, tábornok elvtárs.

– Bölcsen mondja maguknál a nép. Hát, szóval, akkor kibírjuk, százados? Ellátjuk a német baját? Megfuttatjuk őket a fagyon? Jegyezze meg: arctámadás esetén nagy a veszteség. Ha viszont körülvesszük a falut, bekerítéssel fenyegetve őket, akkor az ellenség maga ugrik ki a meleg fészekből, rémületében. Ha pedig kijött a csupasz hóra, ott már egyenlők a feltételek, és harcba szállhatunk velük... Csakhogy el ne felejtse, hogy a botnak két vége van. Ha maga, ahogy Novo-Szvinuhovóban tette, kiengedi a németek egy részét a markából, azok a következő faluban duplára növelik a helyőrséget... Azok a németek, akiket maga kikergetett Novo-Szvinuhovóból, most a legnagyobb nyugalommal harcolnak Szokolovóban.

– Nem sokat engedtem én ki a markomból, tábornok elvtárs.

– Magától elhordták az irhájukat ötvenen, a másiktól százan, a harmadiktól vagy hatvanan – és így már kétszáznál is több összejött. Nekünk, parancsnokoknak, kötelességünk szem előtt tartani a matematika négy alapműveletét. Folyton számolni kell, ceruzával a kézben, na meg fejben is. De nehogy félreértse. Mert a harcászat, az nem matematika, a harcászatban kétszer kettő nem mindig négy és háromszor három nem feltétlenül kilenc. A harcászatnak külön törvénye van. A harcászat – művészet. Adja ide a térképet.

Kivettem a térképtáskából százezres léptékű térképemet. A tábornok maga elé terítette, és óvatosan kisimította.

– Más irányban akarom bevetni az ezredét – mondta rövid hallgatás után, elgondolkozva.

– Ha úgy gondolja, tábornok elvtárs...

– Igen, nem állt szándékomban ezt tenni, de szükség van rá. Hej, a háború az háború! Nem minden sikerül úgy, ahogy eltervezzük. Az ellenség azért ellenség, hogy meglepetést okozzon. Ha nem volna ez a kitalálósdi meg bújócskajáték, akkor nem lenne háború sem! Szóval, ki kéne találni, hogy mit gondol magában az a gazember, ki kéne tapogatni a belsejét, elcsípni a gondolatát! – Hamiskásan nézett rám. – Ezt nevezik parancsnoki előrelátásnak, ezt maga megérti, százados.

– Igen, tábornok elvtárs... A világos gondolat célhoz vezet.

– Helyesen mondta... Az ezredét meg akarom bízni egy feladattal. A zászlóaljak együtt vannak már?

– Nem, tábornok elvtárs. Klimenko százados zászlóalja lemaradt, hét-nyolc óra kell, amíg beér minket.

– Hát a tüzérek, azok is lemaradtak?

– A lovak a hóbuckákon nem húznak, tábornok elvtárs.

– Elég kevesen vannak, úgy látom... Másfél zászlóalj?

– Nem, két zászlóalj, tábornok elvtárs.

– Hát a veszteségek? Maga talán veszteségek nélkül harcolt mostanáig? – kérdezte a tábornok nem minden él nélkül.

– Hát igen, gyakorlatilag másfél zászlóalj... – helyesbítettem.

– És mégis ezzel az erővel kell végrehajtania a feladatot. Más erő egyelőre nem áll rendelkezésemre. A helyzet követeli, hogy haladéktalanul hajtsuk végre ezt a harci feladatot. – Ceruzát vett elő, és felvázolta a tervet...

Szóval, a hadosztály egyik ezrede harmadik napja harcol Szokolovóért, egyelőre sikertelenül, a másik ezred, miközben balról átkarolta ezt a pontot, messze előretört, és így elszakadt. Az ellenség nem ok nélkül tartja Szokolovót. Hídfőállás ez, ahonnan ellencsapásokat mérhet hadtestünk áttörő főerőire. A szokolovói csoportnak megvan a feladata: bármi áron ki kell tartania, amíg a mélységből a tartalék megérkezik. Az ellenség Troskovo falun át Sztarikovóból kap erősítést és ellátást. Ezért, a tábornok véleménye szerint, az ellenség szokolovói csoportját mindenekelőtt a szállítási és utánpótlási vonalaktól kell elvágni. Akkor Szokolovo azonnal elesik.

A tábornok azt a parancsot adja, hogy kerüljem meg Szokolovót, kerüljek az ellenség hátába Troskovo térségében, és másnap reggelre foglaljam el Troskovót.

A tábornok felvázolta a tervet a papírlapokon, hogy illusztrálja elképzelését. Aztán felállt, és így zárta a mondottakat:

– Ez a parancs, százados. Szokolovo kulcsa szerintem Troskovóban van.

– Értettem, tábornok elvtárs – feleltem rá.

Búcsúzóul mosolyogva kezet nyújtott.

– Nos, vadásznak nem kívánnak szerencsét! – egy pillanatig szorongatta a kezemet, és apás felindultsággal hozzátette: – Vigyázz magadra, Baurdzsán, sok sikert, fiam.

A tábornok utasításának megfelelően irányt változtattunk. Úttalan utakon, szűz havon, félkört írva le Szokolovótól tizenöt kilométerre jobbra, a Troskovótól északkeletre fekvő erdő felé vettük utunkat. Az ellenség közelsége különös óvatosságot követelt tőlünk. A legkisebb zaj, bármiféle hang, vagy a tűz füstje egyenlő volt a tudatos árulással.

Jól megnéztem a harcosok arcát, úgy, mint azon a napon, amikor Novo-Szvinuhovo alá értünk. Igen, akkor ezek a naiv, még szinte gyermekarú, ügyetlen fiatalok, akik előző este jöttek feltöltésként, nagyobbrészt Kazahsztánból és Kirgíziából, aggodalmat keltettek bennem. Ahogy rájuk pillantottam, önkéntelenül felvillant bennem a gondolat: „Hej, de jó lenne ezeket a fiúkat megkímélni a keserűség-

től. Még alig szakadtak ki a szülői házból, az iskola padjából. Az első csatában vizsgáznak, ez lesz a próbakövük. Ha az első csatában megfutamodnak – tudd meg: soha többé nem viszed őket rohamra. Igaz, a bátor sem olyan anyától születik, aki nem ismeri a félelmet. Állhatatossá csak akkor lesz, ha már megélte a menetek nélkülözéseit, a harcok viszontagságait."

Így, egy sorban lépkedve az élzászlóalj harcosaival, azon töprengtem, hogyan tudnám felébreszteni az önbizalmat a fiatal katonákban. Akkor, Novo-Szvinuhovo alatt, a váratlan „tűzijáték" – aknáink robbanásának döreje az ellenség támaszpontján – föllelkesítette az újoncokat. A mai napig is a fülembe cseng „hurrá"-zásuk, amely azon a fagyos reggelen végigharsogott az egész környéken és bejárta a falut.

Igen, az nagyszerű volt! De mi lehet ma a lelkükben? Belenézek az arcukba. Nem félelmet, inkább izgalmat és várakozást fedezek fel tekintetükben. Mint katona a katonát, értem őket, és megnyugszom.

Az erdőben vagyunk. Az erdő legyen néma... Semmiféle életjelet nem adhatunk. Ezred, ne moccanj! Hideg van – tűrd el. Kínoz az éhség – bírd ki. Ne merészelj rágyújtani!...

Mindjárt sötétedik. Estig már csak néhány óra van hátra. Késedelem nélkül el kell indulni a tisztekkel szemrevételezésre. Legalább messziről meg kell néznünk ezt az ismeretlen Troskovót. Miféle hely ez itt előtte, amelyen harci menetben át kell vonulnunk? Miféle szerzet az ellenség, amellyel találkoznunk kell? Hogyan építette ki a szállását? Mit sugall nekünk az ellenség fészkének látványa? Mindezt pontosan ki kell fürkészni; vaksötét éjjel menni – biztos eltévedés, kétségtelen kudarc.

Szemrevételezésen vagyunk. Nesztelenül lefekszünk az erdei tisztáson. Igen, nem tévedés. Előttünk Troskovo. De mik azok a lakott helyek, amelyek patkó alakban körülveszik a falut? A térképet nézzük: azon csak névtelen csűrök és magányos tanyaházak vannak. Troskovón kívül semmilyen falu sincs jelezve. Itt pedig egy helyett hat település van, amelyek harapófogóként zárják körül Troskovót. Honnan kerültek ezek ide? Különösebb erődítésnek nyoma sincs, a csapatok láthatóan nemrég érkeztek, és a védelmi berendezéseket nem volt még idejük elkészíteni.

A falvak mögött, mint pókháló szürke szálai, hat megtisztított út csillog. Egymással összefonódva, a falvak egyikében erős csomópontot alkotnak, ide vezet valamennyi út. Olyan, mintha ez az egy hosszú pórázon tartaná a többi ötöt.

Mi Troskovo előtt vagyunk, de Troskovo nem áll egyedül, az út pedig, amelyet a parancs szerint el kell vágnunk, mint kiderült, ötfelé ágazik.

A háborúban minden megtörténhet. Sokszor tapasztaltam ezt, amíg a háború alatt a Ruza-folyótól Moszkva ala eljutottam: a szovjethatalom fennállása óta a kolhozfalvak, a szovhozok, a munkástelepülések és nyaralóhelyek megnőttek, megelőzve térképeinket. És nekünk bizony gyakran kellett egyeztetni, újra meg újra tájékozódva a terepen, hogy összehasonlítsuk a térképet a valóságos helyzettel.

„Elég kevés az embere" – mondta a tábornok. Nemhogy elég kevés, hanem nagyon kevés. Itt a németek legalább ezren vannak, nálunk meg másfél zászlóalj. Segítségre nem lehet számítani. Az idő rövid. A helyzet bonyolult.

Előttünk nemcsak Troskovo, de öt szomszédja is.

„Az ellenség nem ok nélkül tartja Szokolovót. Hídfőállás ez, ahonnan ellencsapásokat mérhet hadtestünk áttörő főerőire..." A tábornoknak igaza van, kétségtelenül.

Az előrevetett csoport Szokolovóban – előretolt állás azoknak az erőknek a védelmére, amelyeket majd itt összpontosítanak. Ezen a hat úton szállítják ide a tartalékokat a manőverhez. Hat út – hat ütőér – tág lehetőségek! Nemhiába passzív itt az ellenség. Arra vár, hogy minden erőnket harcba vessük, alkalmas pillanatra vár...

Bennünket azért küldtek, hogy elfoglaljuk Troskovót, de Troskovo itt csak csalétek ebben az egérfogóban. Elfoglaljuk... és azután? Ha Troskovót bevesszük, benne vagyunk a csapdában. A többi faluból, amely patkó alakban veszi körül célunkat, hullani kezdenek az aknák, géppuskasorozatok vernek majd bennünket. Fejünket fel sem emelve fekszünk majd, védekezünk, és óráról órára ritkulnak soraink! Meddig tudjuk tartani magunkat? Nos, jól van, ellenállunk, de aztán mi lesz? Harcképtelenné tettünk egy utat. Mit érünk el? Ha pörgünk, mint a csiga, mint a ló, amely belegabalyodott kötőfékébe, miféle kárt okozunk vele az ellenségnek, és mi haszna lesz belőle a Szvinuhovót tartó alakulatainknak? Ha formálisan végrehajtjuk a tábornok parancsát, elfoglaljuk Troskovót, akkor elveszítjük az ezredet anélkül, hogy célt érnénk, és bármit is változtatnánk az általános helyzeten. Ha pedig így van, akkor mi a teendő? Milyen következtetésre jutunk? Melyik csomót kell kioldani?

Körülnézek. Mellettem Muhammedjarov komisszár. Fekszik a hóra könyökölve, és egy pontra mered. Itt a másik – Trofimov zászlóaljkomisszár, komoran összehúzza a szemöldökét. Mögötte Gungyilovics százados. Arcán nyoma sincs kedves mosolyának. Mögöttük a hóbuckákon a többi parancsnok, fatönkök és fenyők törzsei mögé rejtőzve. Érzem, milyen gondterheltek, gondolataikba merültek. Előttem, rézsút szemben fekszik Mamonov törzsfőnök. A bozóton keresztül a távolba néz, és minduntalan kérdő pillantást vet felém.

Ugyanaz a gondolatuk, az aggodalmuk, ugyanaz bántja őket, mint engem – a parancsnokot.

– Parancsnok elvtársak – kezdtem. – Világos a helyzet önök előtt? Több mint egy órája vagyunk itt. Rövidesen besötétedik. Egy: a támaszpont alapja, amely itt előttünk van – Borogyino. A többi falu csak tartópillér a főoszlop mellett. Kettő: e között a hat falu között más-más oldalról csomóba fut össze öt út, az ellenség öt útvonala, az utánpótlás öt csatornája. Három: az ellenség nagy létszámú és erős. Sem élőerőben, sem eszközökben nem múljuk felül. A mi alegységeink kis létszámúak, és nincs tüzérségük. Két út áll előttünk. Az egyik út közeli, viszont annál bonyolultabb: a parancs értelmében csak Troskovót foglalni el; de ezzel célt nem

érünk. A másik út távoli, de ugyanakkor közeli – elfoglalni mind a hat falut, és megszállni az utakat.

– Ehhez több erőre lenne szükség, mint amivel rendelkezünk – szakadt ki valakiből.

Ránéztem és folytattam:

– Úgy határoztam, hogy a távoli utat választjuk, ami a legrövidebben visz célhoz. Tehát pontban hajnali négy órakor a legédesebb álmában lepjük meg az ellenséget, váratlanul, virradatig birtokba vesszük ezt a csomópontot, és ott megvetjük a lábunkat. A meglevő erőket hat csoportra kell osztani, az objektumok számának megfelelően. A csoportok tevékenységének módja – rajtaütés. Az összes csoportok egy időben kezdik meg tevékenységüket. Konkrét feladatok: a Szolovjov hadnagy és Gabdullin politikai tiszt vezetése alatt álló csoport megkerüli a falut jobbról, behatol Borogyino mögé, és elfoglalja. Borogyino megszállása után birtokába veszi a Sztarikovóból jövő főutat, és beássa magát. A Trofimov politikai tiszt vezette csoport megkerüli a falut balról, és Konsino mögé kerül, virradatig elfoglalja, megveti a lábát, és megszervezi a védelmet Szolovjov csoportjával együttműködve, arccal nyugatnak, közvetlen kapcsolatban a szomszéd csoportokkal... A harmadik zászlóaljnak Klimenko százados vezetésével rövidesen meg kell érkeznie – ez az én tartalékom. Harci feladatát a helyzet alakulása szerint, pótlólag kapja meg.

Így osztottam szét ezredünk erőit.

A parancsnokokat figyelmeztettem, hogy a siker titka a váratlanság, hogy egyetlen felugató géppuska is felriaszthatja és talpra ugraszthatja az ellenséget. Ezért minden intézkedést meg kell tenni, hogy először hangtalanul ártalmatlanná tegyék az ellenséges őröket. Parancsba adtam, hogy amíg még világos van, tanulmányozzák a terepet, szervezzék meg a menetrendet és az együttműködést.

Határoztam, a parancsot kiadtam.

Az erdőben csend van és sötét. Egyre hidegebb lesz. A hópelyhekbe bugyolált erdei fenyők meg se rezdülnek. A fák alatt, a fák törzséhez dőlve állnak a katonák. Suttogásukat nem hallani. A máskor vidáman prüszkölő lovak zajosan engedik ki magukból a párafelhőket, és lehorgasztott fejjel állnak kipányvázva a kemény fagyban. Várjuk a kitűzött időt, de az idő ólomlábakon jár.

Az ágakból sebtében összeütött kalyibában pedig hárman vagyunk: én, a komisszár és a törzsfőnök.

– Klimenko még mindig nincs itt? – kérdezi a komisszár, aki eddig hallgatott.

– Nincs – felelem. – Klimenko még nem jött meg.

– Hogy lesz most akkor, százados elvtárs? – kérdezi nyugtalanul Mamonov. – Hiszen így nincs semmi tartalékunk! Nem kellene legalább egy szakaszt valamelyik századból itt tartalékolnunk?

– Késő, Mamonov százados – feleli a komisszár. – Az emberek elmentek, sokan lefeküdtek a hóra, és csak a jelre várnak.

– Második lépcső, tartalék nélkül kell harcolnunk – mondom én –, nem valami kellemes...

– Ugyan már, Baurdzsán – vág a szavamba ingerülten a komisszár –, szerintem legalább két tartalékunk van: a sötét téli éjszaka és katonáink kezdeményezőkészsége.

– Igazad van, Madjar, az embereinkben tökéletesen megbízok.

– Menjünk hozzám. Személyesen kell vezetnünk a harcot. – És választ sem várva, indul. – Trofimovhoz megyek...

– Járjatok szerencsével – mondom nekik kazakul.

– Legyen foganatja a jókívánságodnak. Hozzon jót ránk – felel a nép szavaival Muhammedjarov.

– A szerencsés viszontlátásig, parancsnok elvtárs – Mamonov keményen megszorítja a kezem –, engedelmével én Gungyiloviccsal megyek.

– Vigyázz magadra, Mamonov.

Pár lépés után elnyelte őket a sötétség.

Egyedül maradtam. Hogy írjam le azt a hangulatot, amely elfogja a parancsnokot, amikor már kiadta a parancsot, és tudja, hogy elgondolása egy-két órán belül minden katonának életbevágóan fontos, személyes ügyévé válik...

A segédtisztem még nem jött vissza a törzstől. Nem vártam meg, elindultam. Szincsenko kantárszáron vezeti hátaslovainkat. A fagy erősödik, a hó csikorog lábunk alatt. És lovaink is fel-felhorkannak.

Jelt adok Nyikolajnak, az visszatartja a lovakat, lassítja a lépést.

Megyek, minden neszre felfigyelek, könnyű hó hull hangtalanul a fákról, csak olykor reccsen egy-egy vékony ágacska.

Hirtelen észreveszem, hogy elvesztettem útitársamat. Úgy látszik, Nyikolaj lemaradt. Szidom magamat, amiért mindenkit elküldtem a harci csoportokkal. Az ezredparancsnok egyes-egyedül a szunnyadó erdőben! Egyéb sem hiányzik, csak hogy valamelyik bokorból kiugorjon pár német!

Színtiszta igazság, hogy ha félsz – elhágy az ész. Túlságosan is óvatos vagyok. Azon kapom magam, hogy szemlátomást félek. Dühös vagyok magamra. Troskovóba megyek. Csak egyetlen kívánságom van, hogy legalább egy katonával találkozzam a mieink közül. De a sötétben nem látni, hol vannak a mieink és hol az ellenség. Ha tévedésből az ellenséget barátnak vélem, feléje megyek és ő rám kiált: „halt!", akkor lelövöm, válaszképpen. A lövésből azonban az ellenség tudomására jut, hogy itt vagyunk, hogy a közelébe lopakodtunk. Riadó – és az ellenség ránk ront.

Gondolataim arra késztetnek, hogy dugjam vissza a pisztolyt a pisztolytáskába. Akkor már jobb leszúrni vagy lekaszabolni – határozom el, és kiveszem a hüvelyből a kést.

Így megyek tovább, kezemben a késsel. De bármilyen óvatosan lépegetek, a hó mégis elárul, hol csikorog, hol zizzen a lépteim alatt.

Végre mögöttünk az erdő. Kirajzolódnak előttem a csűrök sötét körvonalai.

A csűrök rendszerint magányosan állnak, a falu szélén. A csűr közepén a nagy kemencében szárítják a rozs- és búzakévéket, és aztán itt is csépelik ki.

Óvatosan közeledek a csűrhöz, mint valami denevér, az árnyékban lapulok az oldalához. Lélegzet-visszafojtva hallgatózom, hogy van-e bent valaki. Csend, semmi hang, az életnek semmi jele. A szalma áporodott szaga csapja meg az orromat. Kúszok a fal mentén. Ajtó. Újra hallgatózom. A falhoz lapít az aggodalom, hogy hátha egy német őrhelynél vagyok, és mellettem a szalmában vagy a kemencén német őr szendereg. Haragszom magamra, dermedt félelmemre. Végül is legyűröm határozatlanságomat, és belépek a csűrbe. Üres. Nem hiszek a szememnek, motozok a sarokban – senki. Megkönnyebbülten szívom be a szalma meleg szagát, és nevetek magamon, az imént átélt izgalom perceire emlékezve.

Ránézek órám világító számlapjára. Mindjárt négy. Közeledik a kijelölt idő. Vajon a siker órája lesz-e? A percmutató egymás után ugrik az egyik fehér pontról a másikra. Négy óra múlt két... három... négy perccel. Körös-körül csend van. A mutató egy ponttal ismét továbblépett. Ismét eltelt egy perc.

Váratlanul a távolban két lobbanás villant fel, majd kialudt. Éles fegyverropogás hangja hasított a levegőbe, aztán mintha elfojtották volna, a géppuska hirtelen elnémult. Úgy láttam, mintha Borogyino térségében lett volna. Még nem sikerült tájékozódnom, amikor már másik irányból hangzott fel egy lövés. „A mieink teszik ártalmatlanná az őröket." Troskovóból, távoli dobpergésként tompa lövések hangzanak fel. Hol ritmikus egymásutánban, hol sűrűsödnek, hol meg ritkulnak. A lövések valahogy szokatlanok, hangjuk tompa, elfojtott, recsegő. Szóval, ott is elkezdődött. Három csoporttól tehát már megkaptam a „jelentést". Elindulok Troskovo felé.

Közeledek a faluhoz. Látom – a távolban fut valaki. Sapkájának füle repked jobbra, balra. Közülünk való! Minden irányból lövések. A levegőben a lövés éles és erős, ezek pedig rövidek, szóval a házakban folyik a harc. Hol az a katona? Most átmegy az utca másik oldalára, és bemegy egy házba. Utánaszaladok. Még át sem tudom lépni az ajtó küszöbét, amikor a szobában lövés dördül.

Berohanok. A szobában, a földön, közvetlenül az ágy előtt, alsóneműben fekszik a halott német. A katonára nézek, akit követtem. Egy fiatal kazak, az új feltöltésből. Rám nézett, egyetlen szót sem szólt, megfordult és kiment.

Magas állólámpa, a vacsoramaradék az asztalon. Félig kiürült palack, befüggönyözött ablakok. Az asztalon – tiszti zubbony, az ujján keresztbe fektetett csontok egy koponya alatt. Az ágyon egy félmeztelen asszony. Dermedten néz rám. Szeme majd kifordul gödréből a rémülettől. Kellemetlen a tekintete. Egyszerre érzek gyűlöletet, megvetést, haragot. Állig magára húzza a takarót. Képzeljék csak el, mit látott az asszony: egy fiatalember füles sapkában váratlanul beront a házába (álmában, álom volt ez vagy valóság?), megöli a mellette fekvőt, és eltűnik. Nem, ez alighanem rémes álom, amelynek mindjárt vége...

Megfordulok, és anélkül, hogy visszanéznék, becsapom magam után az ajtót.

Már a szabadban folyik a lövöldözés. Hallom a menekülő németek kiáltozását, a mi harcosaink felkiáltásait, hol orosz, hol kazak nyelven.

Dzsumazsan – hallom –, hogy mondják azt németül, hogy fel a kezekkel? – *Hände hoch!* – felelek Dzsumazsan helyett, és önkéntelenül elmosolyodom.

Kinyitom a másik ház ajtaját. A földön három halott német. Átlépek a küszöbön, összerezzenek: a kemencéhez tapadva áll egy megtermett német. Tekintetemre kihúzza magát. Olyan közel állunk egymáshoz, hogy én, ha a pisztolyomért nyúlok és egy pillanatra elfordítom a tekintetemet, lehetőséget adok neki, hogy felocsúdjon dermedtségéből. Csaknem lóarca van, világos pillájú, színtelen szeme sűrűn pislog. Egy csüggedt fajankó áll előttem.

– *Hinlegen!* – kiáltottam. – Feküdj!

Kő módjára zuhan a földre.

Megparancsolom, hogy ne mozduljon. És meggyőződve róla, hogy ez a hadfi végérvényesen képtelenné vált nemcsak a támadásra, de még az ellenállásra is, csak „sikeres" fogságba esést kíván magának – kimegyek a házból.

Tejszínű sáv látszik már a horizonton, az ég és a levegő szürkül. Szaporázom lépteimet. Kiérek a falu szélére. Amerre csak a szem ellát, harcosaink füles sapkái tűnnek fel.

Reggel nyolc óra. Négy óra harc van mögöttünk.

A láthatár szélén a fehér sáv rózsaszínes szürkévé változott. Hideg téli hajnal. Látom – mind az öt faluban a mieink vannak. A magaslatra tartok.

Sose szerettem a fagyot. Belőlem, a délvidéki kazak puszták fiából a fagy sosem váltott ki elragadtatást, mint a szibériaiakból, de ebben a különleges pillanatban teli tüdőből beszívtam, éreztem a fagyos levegő ízét és erejét.

A magaslaton vagyok. Valaki már észrevett. Sietnek. Távolról megismerem őket. Az ott Muhammedjarov komisszár. Arcát közvetlen, széles mosoly ragyogja be. Ott meg Trofimov, Gungyilovics, Vetkov, Mamonov, Szolovjov, Malik... Szóval élnek valamennyien, és mind a hat falu a miénk! Kifulladtan zihálnak és jelentenek:

– Borogyinót elfoglaltuk, Trahovót elfoglaltuk, Barklovicát, Konsinót, Kasinót elfoglaltuk!...

Keményen megszorítom a kezüket, ők is gratulálnak.

Magam sem hiszem teljesen, hogy az álmom – a parancsnok elgondolása – beteljesült. Mintha hópor hullott volna a szemembe. Szívem zaklatottan kopogja: „Milyen szerencse, hogy mind élnek!"

Füles sapkák, füles sapkák – mindenütt a mi füles sapkáink...
Miért mondjuk, hogy mi tettük ezt?
Ne mondd, hogy én tettem, mert ezrek tették.
Ne mondd, hogy ezrek tették, mert a bátrak tették.
Ne mondd, hogy a bátrak tették, mert a nép tette ezt!

Ha én nem az ezrekből volnék, és a bátrak nem a népből, ki tette volna meg, ki hajtotta volna ezt végre?

Vidám felkiáltások és nevetés hangzik mindenünnen.

Mire ez az önelégült nyugalom? Ez ellensége a becsületnek és barátja a halálnak. A falvakat bevettük, de meg is kell tartanunk őket. Ellenlökések mindenképpen lesznek! Korai az öröm!

Helyükre küldöm a parancsnokokat.

Jelentést írok.

„Az ezred 4,00-tól, 8,00-ig végrehajtotta a kitűzött feladatot, és birtokba vette Troskovo, Trahovo, Konsino, Barklovica, Kasino, Borogyino falvakat... A mellékelt vázlat feltünteti az utakat és falvakat. Az ezred elvágta az utakat, és hozzálátott, hogy megerősítse állásait. Az ellenség helyőrsége egy SS-hadosztály ezredének alegységéből áll. Várom az ellenség ellenlökését. Várom az ön további utasításait."

Elküldtem a jelentést. Borogyinóba indulok.

Igen, az ellenség ellenlökést kezd. Ehhez nem fér kétség. Nemhiába tisztította meg ezt a hat széles utat, nemhiába tartotta tartalékban az SS-ezredet. Ennek a hadosztálynak még két ezrede van itt valahol a közelben. Ezt az utat nem lehet ellenőrzés nélkül hagyni. A legveszélyesebbek számunkra a harckocsik. A lemaradt zászlóalj és a tüzérség nem érkezett meg. Mi történik, ha az ellenség minden oldalról egyidejűleg támad? A hat út hat oszlopot vezet hozzánk, ha egy oszlop nem több egy zászlóaljnál, ez már akkor is két ezred. Mint hat szurony, úgy fúródnak az oldalunkba. Meddig húzhatjuk? Amilyen gyorsan csak lehet, meg kell erősíteni állásainkat! Ki kell irtani szívünkből az önelégültséget, a gondtalanságot, az önáltatást, amely néha hozzákeveredik a győzők öröméhez. Véget kell vetni a harc utáni kapkodásnak, a fölösleges sürgés-forgásnak, elosztani a rendelkezésünkre álló erőket a megfelelő irányokban, megértetni a harcosokkal, hogy a veszedelem még előttünk áll, legyenek résen.

Végigjárom az elfoglalt falvakat, de semmiféle végleges elhatározásra nem tudok jutni. Útközben rövid rendelkezéseket adok a parancsnokoknak: „A fő figyelmet erre az irányra fordítsátok." „Ezt az utat tartsátok, bármi áron!" „Ezt az utat oldalozó tűzzel kell védeni"...

A katona, amikor életét nem kímélve a harcba megy, szeretné, hogy tettét igazságosan értékeljék. A parancsnok meleg szavai, elismerése már csak azért is örömet szerez neki, mert ritkán van része benne. A parancsnok gyakran követel, és gyakran tesz szemrehányást. A katonának örömet okoz a kötelességtudás, büszke a fegyverére, a bajtársaira, az ezredére, amelynek zászlaja alatt harcba megy. Szereti azokat, akikkel osztozik a katonasorsban, akik szívükkel, gondolataikkal vele vannak. Megérzi az általános helyzetet; gyakran kaptam el katonák tekintetét, amelyben ez tükröződött: „Csak értelmes parancsot adj, és teljesítem."

– Köszönöm nektek, elvtársak, amit tettetek! – mondom, míg elmegyek a katonák mellett, akik a hóban ássák a lövészárkaikat.

Méltósággal mosolyognak.

– Csak üssétek a fritzeket, derék fickók vagytok! Készüljetek. Meleg napok várnak ránk.

A katonák arca elkomolyodik, a harcosok dühösen vájják a hóba lapátjaikat, gyorsabban dolgoznak, egyre mélyebbre süppednek a vastag hóban.

Visszatérve a törzshöz, Mamonovnak diktálok:

„Az ellenség ellenlökései várhatók a legközelebbi időben. Az állások megerősítését a legrövidebb idő alatt be kell fejezni. Különösen meg kell erősíteni az utakat, és tartani őket, bármi áron. Minden parancsnok és politikai munkás legyen az élvonalban, személyesen vezesse alegységét az ellenség ellenlökésének visszaverésére. A visszavonuláshoz nincsenek utak, segítségre és erősítésre nem lehet számítani, csak saját erőinkre számíthatunk. A parancsot minden harcossal ismertetni."

A szürke, nedves köd lassan kúszik felénk. A katonák tegnap óta semmit sem ettek. Most ülnek a mély lövészárkokban, kibontják kenyérzsákjukat, és a fagyott élelmiszerekhez nyúlnak. Darabkákat hasítanak le a kőkemény feketekenyérből, rágcsálják, csikorog a foguk alatt, mint a kétszersült.

Amott az egyik egyszer csak ütögetni kezdi a társának a hátát. Semmit sem értek, közelebb megyek, és látom, hogy az, akit vernek, a nyakát nyújtogatja, szeme könnyes, és kitalálom, hogy fuldoklott a szerencsétlen fickó.

– Elég már, elég! Elmúlt már! – kiabál védekezően.

Mind nevetnek.

– Ejnye, egy falat feketekenyértől csaknem elpusztult egy ember, harc után! mondja nevetve a katona, aki szomszédjának a hátát ütögette.

– Semmi baj, ez a kődarab már biztosan elolvadt a bendőmben... – mondja a szenvedő fél, és maga is nevet.

Az álmatlan éjszakáktól kimerültem. Még a falnak se dőltem, máris elnyom az álom.

Nem tudom, sokáig aludtam-e... Váratlanul golyók fütyültek valahol, ropogni kezdtek a géppisztolyok. Csak nem ütöttek rajta a védelmünkön? Összerázkódom, felébredek.

A ködben, álcázó köpenyekben a németek lánca közeledik. Kiegyenesedve jönnek, felénk tartanak, hosszú sorozatokat lőve, és nincs rá mód, hogy felemelhessük a fejünket.

Egyetlen német sem esik el. A lánc jön, ólmot fröcsköl.

Mi történt a mi harcosainkkal? Hol vannak a parancsnokok? Miért nem lőnek?

Percről percre kisebb lesz a távolság a németek és a mi lövészárkaink között. Már alig több mint háromszáz méter. Mindjárt támadásba lendülnek, és betörnek a lövészárkokba. Lehet, hogy a saját sírjainkat ástuk meg ma reggel ezekben a hóbuckákban?

Mellettem valaki nyögve elesik. Visszanézek. Guszev, a zászlóaljkomisszár, akit nemrég neveztek ki hozzánk a hadosztály politikai osztálya főnökének helyettesé-

vé. Szájából folyik a vér. Támogatni akarom, de eltol magától, és gyengülő hangon mondja:

– Nem kell, kedvesem, majd aztán. Most a harcra ügyelj...

Egy csűr falának védelme alatt Melik Gabdullin fut el.

– Melik! – szólok utána.

Megáll, visszanéz.

– Miért hallgatnak ott a mieink? Fuss gyorsabban, keltsd fel az élőket. Fogadjátok tűzzel ezt az elvetemedett láncot...

Lehajlik, lendülettel veti magát előre.

A németek már ugrásra készülnek.

Jobbra a hóbuckából kiemelkedik egy fehér alak, lebegő álcázó köpenyben. Olyan, mintha nem is menne, hanem repülne a mezőn, mint a mesében, mögötte még öten, azok mögött – egy szakasz, egy század. Menetből lőnek géppisztolyaikból, „hurrá" kiáltással vetik magukat az ellenséges láncra. Az ellenség soraiban kavarodás támad.

Még egy pillanat – és Melikkal az élen a géppisztolyosok rávetik magukat a németekre.

– Ez Gabdullin! – kiált fel a sebesült Guszev legyőzve fájdalmát, és a falhoz simulva lassan kúszik.

Felemelem a fejét.

– Derék fiúk... – suttogja sápadtan, szenvedéstől eltorzult arccal Guszev.

És most a többi lövészárkunk, amely eddig hallgatott, szintén rázendít.

– Mi van ott? – nyugtalankodik Guszev.

Segítek neki, hogy a vállamra támaszkodjon. A gerendák hasítékán keresztül látjuk, hogy vergődik a német lánc, amely szembe kapta a tüzet, és az ellenlökésre indulók harapófogójába került.

– Hála... nekik! – Guszev nehezen szedi a levegőt.

A németek sietve visszafordulnak. Golyóink utolérik őket, elesnek, háttal nekünk, arcuk a hóba fúródik.

– Nagyszerű... – nyögi Guszev végképp elgyengülve, és leereszti a fejét.

– Mi van magával! Hol sebesült!?

Hallgat. Odaszalad Szincsenko, ketten óvatosan a csűr sarkába, a szalmára helyezzük a sebesültet. Zihál. Kigombolom bundájának gallérját, a gimnasztyorkáján észreveszem az Orosz Szocialista Szövetségi Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa képviselőjének jelvényét. Ujjaim véresek lesznek, úgy látszik, keresztülhatolt szegényen a golyó. Odasiet az egészségügyi, átköti. Guszev magához tér.

– Igyál, zászlóaljkomisszár elvtárs – mondja Szincsenko, odanyújtva kulacsát. – Pálinka.

Guszevet hordágyra teszik, mi Muhammedjarovval odamegyünk hozzá elbúcsúzni.

– Van egy kérésem, elvtársak – mondja. – Ne szidják a parancsnokokat és a har-

cosokat azért, hogy az elején elvesztették a fejüket. Gabdullint terjesszék fel a Szovjetunió Hőse kitüntetésre. Nekem ez a véleményem...

Elindítjuk a komisszárt parasztszánon, meleg subával betakarva.

Felterjeszteni a Szovjetunió Hőse kitüntetésre... De hát él-e vajon a politikai tisztünk, Malik Gabdullin?

És ki lehetett az a sólyom, aki szárnyát kiterjesztve elsőnek csapott le az ellenséges kányák seregére? Ki volt a vezetője annak az ötösfogatnak, amely először rohant rá az ellenségre? Él-e vajon?

Elküldöm a segédtisztemet, hogy derítse ki, és tegyen jelentést veszteségeinkről.

Szincsenko még el sem tűnt, amikor a lövészárok kanyarulata mögött megpillantjuk a falusi utcán lassan lépegető Malikot. A mindig fiatalos, mozgékony Malik most nehezen lépked. Fáradt, harcégette arcán az ismerős, szégyenlős mosoly.

– Hát hogy úsztad meg? – fogadom megindult hangon.

– Magam sem tudom – zavartan vállat von.

– Kik csaptak rá először a németre?

– A mieink, a mi századunkból... – feleli határozatlanul.

Szeretnénk tudni a részleteket. Malik felelni akar, de újból, most már a másik oldalról, fegyverropogás hallatszik, kezdődik az új német támadás. Malik siet a századához.

Támadás támadás után, hol az egyik oldalról, hol a másikról, a németek makacsul próbálkoznak áttörni Szokolovo felé. De a mi harcosaink most már nem vesztik el a fejüket...

Az egyik támadás vége felé megérkezett a tábornok. Amint leszállt szürke lováról, látja, hogy az ellenség hátrál.

– Maguk miért állnak? – fogad dühös kiáltással, amikor elébe megyek. – Haladéktalanul szervezze meg az üldözésüket!

– Tábornok elvtárs, nem hagyhatom üresen az állást... Túlságosan veszélyes volna – kezdek a mondókámba.

A tábornok dühbe gurul. Haragosan, rám sem nézve, egyetlen szó nélkül az állások felé indul. Mamonov a tábornok után veti magát. Elkíséri a harcok valamelyik színhelyére. A tábornok megszemléli „munkánk" eredményeit, és egy óra múlva elégedetten visszatér a tisztek csapatával.

Mosolyogva jön felém, kezét a vállamra teszi.

– Ide figyelj, százados. Egy kicsit elragadtattam magam. Szóval: hogy hol a határ az ostobaság és a merészség között, abban nektek kell kiismernetek magatokat. Aki megérdemli – terjesszétek fel! A feladatot végrehajtottátok. Énnekem itt nincs mit mondanom. Jó, hogy bíztatok az emberekben, és jó, hogy az emberek nem hagytak cserben. Ez nagyon jó! De rossz, hogy egyetlen szakaszt sem hagytatok tartalékban. Adjátok át köszönetemet a harcosaitoknak és parancsnokaitoknak. Nagyon elégedett vagyok velük. De most harci feladat áll előttetek – meg kell erősíteni magatok mögött az elfoglalt területet, és megtartani, amit elfoglaltatok.

Gondolom, nem ez az ellenség utolsó támadása, a német nem egykönnyen nyugszik bele. Úgyhogy lesz még egy kis nehézségetek, erre gondoljatok! – A tábornok elmosolyodott, és ezt mondta: – Szánom-bánom bűnömet, de feltételeztem, hogy a ti „közérzetetek" jobb, mint a többieké, és a harmadik zászlóaljat visszatartottam, a tüzéreitek pedig nem egyhamar érnek ide: küszködnek a szerencsétlenek ezeken a hóbuckákon, a lovak itt fabatkát sem érnek, nem húznak! Szerettem volna a harmadik zászlóaljatokat magamhoz venni tartaléknak, de most látom, hogy nem lehet, nektek magatoknak is szükségetek van rá... Klimenko három-négy óra múlva itt lesz. Tartsátok őt az erdőben – a tábornok az erdőre mutatott, ahol előző este terepfelderítést végeztünk. – Rejtsétek el az ellenség elől, hagyjátok, hogy az emberek jól kipihenjék magukat; hagyjátok őket tartalékban, amikor pedig szükség lesz rájuk, akkor vessétek őket harcba, hogy a német ne bolondozhasson többet az ellenlökéseivel. Mielőtt harcba vetnétek ezt a zászlóaljat, jól gondoljátok meg, mérlegeljétek a helyzetet. – A tábornok kihúzta magát, széttárta karját, és azt mondta: – Az egész hadosztály harcol, úgyhogy rám ne számítsatok. Én csak azzal segíthetek nektek, hogy szidlak, ha valamit pontatlanul csináltok. – Felnevetett. – Istenemre, semmi egyébbel nem segíthetek. Ahogy mondani szokás: magam is szegény vagyok, mint a templom egere.

A tábornok mindenkitől kézfogással búcsúzott, felkapott lovára, és elvágtatott. Utánanéztünk, amíg ő és a kísérői el nem tűntek az erdőben.

– Hát ilyen ember ez a mi tábornokunk! – törte meg a csendet Trofimov. – Nem is hittem volna, hogy ilyen barátságos ember!

– Igen, nem restell mentegetőzni egy százados előtt – mondta elgondolkozva Muhammedjarov. – Erre csak igaz ember képes...

– Nos, mi volt? Alaposan leszedte rólam a keresztvizet a tábornok, amíg végigjártátok a terepet? – kérdeztem Mamonovot.

– Igen, eleinte dühöngött, de én szándékosan olyan helyekre vittem, ahol a legtöbb német esett el... – Mamonov ravaszul elmosolyodott, mint aki azt mondja: „Látjátok, milyen legény vagyok én?" – Aztán a tábornok továbbment, és csak annyit kérdezett: „Mit mutat még nekem?" Én meg csak vittem, vittem, aztán újra a régi helyen kötöttünk ki. Akkor azt mondta: „Te, öcsém, nekem ne hints port a szemembe – ezeket én már láttam..."

– Akkor készen vagyunk, tábornok elvtárs!

Jót nevettünk Mamonov naiv ravaszkodásán.

Odajött hozzám a hírvivő, és egy cédulát adott át Maliktól.

A tábori jegyzetfüzetből kiszakított lapon kazakul ez állt: *Tobin basztagan batir – Tölegen eken,* vagyis: „A hősök vezetője Tölegen volt." A továbbiakban a sebtiben odavetett sorokból megértettem, hogy a közlegény családneve Tohtar, komszomolista, és Uszty-Kamenogorszkban született.

Az erdei tisztáson, ahol tegnap alkonyatkor a szemrevételezést tartottuk, egy csoport tűnt fel.

– Megjött Klimenko! kiáltott fel Mamonov.

– Parancsoljátok meg neki, hogy a zászlóaljat hagyja az erdőben, ő maga pedig jelentkezzen nálam.

– Szincsenko! – kiáltott Mamonov a lovászomnak.

– Parancs, százados elvtárs!

– Vágtass, öcskös, Klimenko elé, és add át neki a parancsnok utasítását, hogy a zászlóaljat hagyja az erdőben, maga pedig futásban a századoshoz.

– Értettem, százados elvtárs.

– Na, repülj...

Nyikolaj Szincsenko a törzsfőnök parancsára mint a vihar száguldott Klimenko százados elé.

Piszkos álcázó köpenyében zihálva sízett hozzám a harmadik zászlóalj parancsnoka, Klimenko százados, egy magas, sudár, szép arcú ukrán, és sietve jelentett:

– Százados elvtárs, a gondjaimra bízott zászlóalj teljesítette az öntől kapott feladatot, és az ön rendelkezésére áll.

– Kissé késtek, százados elvtárs – jegyeztem meg szemrehányóan.

– Engedelmet, százados elvtárs – felelte Klimenko, kihúzva magát. – Lemaradtunk. Becsületemre mondom, siettem önhöz, százados elvtárs. De mégis hibás vagyok – fejezte be jelentését.

– És hol vannak a tüzérek? – kérdeztem.

– Sajnos, százados elvtárs – tehetetlenül széttárta karját –, bajban vannak a tüzéreink: a lovak nem húznak, ők meg, szerencsétlenek, tolják az ágyúkat, cipelik a lőszeres ládákat és kiabálnak: „Egy, kettő, három... indulás!" Amikor elhangzik, hogy „indulás!", a lovak tesznek két-három lépést. Próbáltam én is segíteni nekik... Bajlódtunk velük egy darabig, haladtunk is vagy egy fél kilométernyit – valósággal a hátunkon cipeltük, de a tüzérhadosztály parancsnoka maga mondta nekem: „Mit tegyünk, szükség van ránk is, de tirátok még nagyobb. Rajta, százados, kösd fel a sítalpakat, és indulj az ezredparancsnokhoz."

Klimenkónak utasításokat adtam, megállapodtunk a jelzésekben, megbeszéltük, meddig kell eljutnia zászlóaljának, ha a helyzet bonyolódik.

– Csak ne késlekedj, Klimenko, tégy mindent úgy, ahogy kell, becsülettel.

– Legyen meggyőződve, százados elvtárs, én és az embereim nem hagyjuk cserben. Megtesszük, amit kell – felelte búcsúzóul...

Már három óra volt, és a téli nap meghosszabbította az árnyékokat, amikor lőni kezdték állásainkat. Nem volt erős tűz – egy láthatatlan nehéztüzérosztály egyelőre csak Borogyinót lőtte.

A robbanások sűrűsödtek... Néhány ház lángba borult. Szétterülő füstfelhők lepték be a falut.

Megkezdődött a németek hatodik ellenlökése. Az összes eddigi támadás közül ez volt a legelkeseredettebb.

Ezúttal az ellenség nem forgácsolta szét erőit az egész arcvonalon. Egymás után három lépcsőben jöttek, gyors léptekkel. A mieink tűzzel válaszoltak. A németek hullottak, de nyomukban makacsul jöttek az újabb láncok. A mi géppuskánk elhallgatott. A németek el-eltűntek a hóbuckák között, nekiiramodtak, és... betörtek a faluba. A tartalék zászlóalj, amely erre az időre Borogyinóhoz érkezett, elébük vetette magát. Minden összekeveredett. A harc kézitusába ment át.

A német tüzérosztály a harc színhelyéről áthelyezte tüzét. A lövedékek figyelőpontunk előtt és mögött robbantak, a robbanások zajától és a szilánkok fütyülésétől majd megsüketültünk.

– Gungyilovics, mit késlekedtek? Balról segíts! – ordítom a kagylóba.

A lövöldözés váratlanul megszűnt. Éles, fülszaggató csend... Borogyinóban is csend van, csak a ritkuló tűzváltás jelezte, hogy amott még folytatódik a harc.

– Mi van?

– Úgy látszik, elfogyott a lőszer!

– A németeké is.

Borogyino egyik dombjáról egy magányos géppisztoly makacs és kitartó kattogása hallatszott...

A mieink a lövészárkokban futottak segíteni.

Sebesültek vánszorogtak velük szembe.

– Oltsátok el a tüzet – rendelkeztem.

Csodálkozva pillantottam meg a foglyokat... Egy fiatal harcos vezette őket.

– Kihallgatni és a hadosztálytörzshöz küldeni őket – mondom Mamonovnak.

Muhammedjarov, aki Borogyinóból tért vissza, letörölte verítékes homlokát.

– Tyű! Úgy látszik, végeztünk a hatodik támadással is...

Elhallgatott, aztán hozzátette: – Szomorú hírt hoztam, Baurdzsán, Malik kért rá, mondjam meg neked, hogy századából az a fiatal harcos, Tölegen Tohtar, hősi halált halt ebben az összecsapásban.

Esteledett...

Ismét komor felhő úszott az égen. Könnyű szél kergette a földön a hó porát...

– Még el sem intéztük a németeket, és tessék, ez meg már megint a nyakunkon – fordult hozzám Muhammedjarov, az égre mutatva –, hóvihar közeledik.

Néztük, ahogy a szél lebegve emelte fel és kavarta a hó könnyű porszemeit. Mintha füst szállt volna át lövészárkaink mellvédjei fölött.

– Ott, a látóhatár szélén – mutattam a távolba – olyan sűrű a sötétség, hogy vágni lehet.

– Újra hóvihar, förgeteg, hózivatar – ismételte fájdalommal a hangjában Muhammedjarov. – Nem hagy nyugtot az embereknek az ég!

A szél „meggyorsította lépteit", mind sebesebben kergette a könnyű hódarát...

Ahogy a szarvasok figyelnek érezve a vihar közeledtét, úgy tekingettek ki a lövészárokból a katonák is, aggodalmasan bámulva a közeledő fekete függönyt...

– Mamonov!

– Igen! – jelentkezett mély álmából felserkenve Mamonov.

– Mondd meg a parancsnokoknak: az embereket ne szállásolják el a falu házaiban! Csakis a lövészárkokban helyezkedhetnek el valamennyien. Tüzet nem szabad gyújtani; a házakban – teljes elsötétítés... Hogy az emberek megmelegedhessenek, csináljanak mélyedéseket a lövészárkokban, és béleljék ki szalmával. Minden tíz ember közül három őrségben áll. Öten alszanak ebben a búvólyukban, ketten pedig szüntelenül tisztítják lapáttal a havat a lövészárkokban és a tüzelési sávokban. Két tiszt pihen, a harmadik körbejárja az állásokat. Szervezzék meg a felderítők körkörös járőrözését. Különös figyelemmel – Szokolovóra... Ez minden rendelkezésem erre az éjszakára.

Mamonov megdermedt, szinte a torkán akadt a szó, de láthatóan nem az arcába csapódó hideg széltől...

– Százados elvtárs, de hát az emberek már így is... – kezdte volna.

– Mit „már így is"?... – szakítottam félbe türelmetlenül. – Talán azt hiszi, én nem tudom, milyen nehéz az emberek sora? Magának nem tetszik, hogy megtiltom, hogy a házakban henyéljenek? Mi éppen azt használtuk ki, hogy a németek a meleg házakban aludtak, én pedig nem akarom, hogy ma a németek használják ki a mi álmunkat. Ha a fáradt és átfázott katonákat csak egy órára is beengedjük a kunyhókba, puskalövéssel se ébresztjük fel őket...

– Értem én önt, Mamonov – szólt közbe Muhammedjarov kedves hangon –, de nincs más megoldás, a parancsnoknak igaza van. Ezt az éjszakát ki kell bírnunk. Értette? – kérdezte engesztelő hangon a mogorva Mamonovtól.

– Értettem, komisszár elvtárs – mosolyodott el Mamonov, és hozzám fordulva tisztelgett. – Távozhatom, hogy teljesítsem a parancsot, százados elvtárs?

– Távozhat – feleltem kurtán.

Mamonov elment. A hó csikorgott és sikongott nemezcsizmái alatt, mintha üvegcserepeken lépdelt volna.

– Azt hiszem, megsértődött rád – jegyezte meg a komisszár. – Miért kaptad le olyan durván?

– Valahogy magam sem akartam, nekem is kellemetlen... De semmi baj, Mamonov nem haragtartó.

Néhány perc múlva Mamonov a törzs tisztjeivel már ment is az állásokhoz. Útközben magyarázott nekik valamit, és különböző irányokba küldte őket.

A fenyegető fellegek szürkésfekete függönnyel takarták el a nap utolsó, rézsútos sugarait. A hóvihar már süvölteni kezdett. A szél egyre vakmerőbben csapkodta, emelte a magasba a havat... és az emberek, akik a lövészárkok felé baktattak, olyanok voltak, mintha derékig elmerültek volna a fehér, sebesen száguldó ködben. Mind magasabbra és magasabbra hordja a szél a havat, és csak füles sapkás fejek villannak fel a hó porzó áradatában. Az alkony gyorsan elnyeli a távolságot, rövidebb lesz a látóhatár, szűkül a sötétség gyűrűje körülöttünk. Az amúgy is rövid téli nap mindegyre hátrál előle...

Muhammedjarov elment ellenőrizni, hogyan szervezték meg a zászlóaljaknál a meleg étel kiosztását, én pedig a lövészárkokhoz siettem, hogy meggyőződjem rendelkezéseim végrehajtásáról.

A szél süvöltött, kavarta a havat, végigsöpört lövészárkainkon és futóárkainkon, elvakította a szemeket, belefütyült a fülekbe... Csúszkáltam, a hózivatarral küszködve, botladoztam, elestem.

Lábammal tapogattam a halmokat, két lépést tettem, és... hirtelen süllyedni kezdtem a hóban. Iparkodtam fenntartani magamat, tehetetlenül kapálóztam, de eredménytelenül: a leomló hó húzott lefelé, mint ahogy az ingovány húz magába. Váratlanul azt éreztem, hogy a lábam a puszta térben lóg.

– Hé, ki van ott? Micsoda gonosz szellem hozott ide téged?! – hallottam egy elégedetlen hangot a föld alól. – Az anyád... Az egész tetőt beszakítottad, te barom, te hústorony, te égimeszelő! – szidalmazott valaki.

Még egy kísérletet tettem, hogy kikecmeregjek ebből a farkasveremből, de ekkor megragadtak a lábamnál fogva, és újra hallatszott a szitokszó:

– Mi az ördögnek kapálózik itt ez a lábaival? Na, egy-kettő, élénken, bújj be! Mit rugdalózol? – éreztem, hogy nagyot üt valaki a lábamra.

A segédtisztem odasietett, és már nyújtotta volna a kezét, hogy segítsen kikászálódni.

– Jól van, majd ott találkozunk... – kiáltottam és a törzsemhez szorítva könyökömet, csúsztam a lyukon lefelé. Amikor szilárd talajt éreztem a lábam alatt, megkérdeztem:

– Ki van itt?

– Te ki vagy? – hangzott fel egy rekedtes basszushang a sötétből. – Mi az ördögnek kószálsz itt a lövészárkok közt? Nem látod, hogy milyen kárt csináltál: úgy szétromboltad az egész szerkezetet, mint a fritzek bombája!...

Zseblámpát gyújtottam: a hóban ásott félig lyuk, félig barlang sarkában, zseblámpám vakító fényétől hunyorogva, füles sapkában és álcázó köpenyben egy jól megtermett siheder ült.

Egy kupac szénán álltam, amely a súlyom alatt esett le a „tetőről". A hó beszórta a szalmából készült alomtakarót, amelyen néhány katonatarisznya hevert. Felfelé emeltem a lámpa fényét: a „tető" nyílásában a segédtisztem csodálkozó arca nézett rám.

– Pottyanjon csak ide! – kiáltottam nevetve. – Itt csend van.

A segédtiszt leugrott a résen át, engem közben levert a lábamról, és a tetőnek még egy részét beomlasztotta...

– Mi az, elment az eszük? – háborodott fel a katona, és újra káromkodott egy nagyot. – Értelmes ember az ajtón jön be, ezek meg...

Valóban, ahogy körülnéztem, megpillantottam a bejáratot, gondosan el volt függönyözve sátorlappal.

– Lassan a testtel! – kiáltott rá a segédtiszt. – Nem látod, hogy az ezredparancsnok van itt?!

A katona megzavarodott:

– Hát hogy igazodjon ki az ember ekkora sötétben? – dörmögte a fogai között.

Nem tesz semmit, öcsém, ne mérgelődj, gyorsan rendbehozzuk a kuckódat. Gyerünk, alakítsuk át az ajtót tetővé – mondtam a segédtisztnek, leszedve a bejáratnál a sátorlapot.

Szkacskov villámgyorsan felkapaszkodott; a harcossal együtt kiterítették fölöttem a sátorlapot, s a széleit hógöröngyökkel rögzítették. Így hát kitataroztuk a „tetőt".

– No, akkor szent a béke! – mondtam a katonának, aki Szkacskovval belépett. – De most ülj le és mesélj, hol vannak a többiek.

A katona leereszkedett a havas földre, és jelentette, hogy két harcos őrségen áll, a többieket a szolgálatvezető elvitte a konyhára meleg ételért, ő meg itt maradt, hogy befejezze a fedezéket a raj számára.

– A házakban vannak emberek? – kérdeztem.

– Talán valaki a tisztek közül, de a mi szakaszunk teljes létszámban itt van – felelte a harcos. – Az előbb volt itt Rahimov politikai tiszt, azt mondta, hogy ön senkinek sem engedélyezte, hogy a házakban aludjon: lehetséges, hogy a fritzek idelátogatnak hozzánk vendégségbe.

– Igen, valószínűleg. Mondd meg a bajtársaidnak is, hogy legyenek óvatosak. Hát szívnivaló dolgában hogy álltok?

– A fritzek szalmáját szívjuk – felelte a katona elmosolyodva, és előhúzva álcázó köpenye alól a zsákmányolt cigarettákat, felénk nyújtotta...

Rágyújtottunk.

– Aztán kinek szólíthatlak? – kérdeztem.

– Aljosin Andrej vagyok, Pavlodar mellől.

– Tölegen Toktar nem a te századodból való?

– Mi van vele, százados elvtárs? – kérdezte Aljosin nyugtalanul.

– Ma kétszer is hősként viselkedett! – feleltem.

– Igen, az olyan legény... Egy vagonban érkeztünk az ő századával. Egyszerű, közülünk való gyerek, de ahogy mondani szokták, nagyon belevaló. Nagy mókamester, nagyon szeret mesélni. Egész úton fújta a nótát, meg mesélgetett nekünk, valahogy nagyon illik hozzá... – Aljosin, mintegy csodálkozva, tűnődő arccal csóválta meg a fejét. – Szóval, nem hiába volt az a tűz benne, ha egyszer hőstettet vitt véghez.

Nem szóltam Aljosinnak Tölegen haláláról. Elköszöntem, és otthagytam kényelmes föld alatti fedezékét.

Fejem a vállam közé húzva, görnyedten bandukoltam a sötétben, a havas, szűk futóárokban, hogy oltalmat találjak a hó hegyes tüskéitől. A katonák, akikkel találkoztam, a maguk dolgával voltak elfoglalva: ki őrségen állt, ki a hóborította harci állásokat takarította, ki meg visszatérőben volt a vacsorától. Mentem, magam előtt tartva a zseblámpát; a harcosok és a tisztek, amint meghallották a hangomat, a lövészárok havas oldalához lapultak, hogy utat engedjenek.

Váratlanul egymás után három ágyúlövés reszkettette meg a levegőt.

- Mi ez? – kérdeztem az őrt álló katonát.

- Bajtársunkat temetik – felelte fájdalommal a hangjában. – *Kos, doszum, zsatkan zsering torka bolszun, szerigim Tölegen*... – tette hozzá suttogva, és elfordult, hogy elrejtse előlem könnyeit. „Isten veled, barátom, társam, Tölegen..." – Ezekkel a szavakkal tették a földbe a kazakok bajtársuk hamvait.

A szél süvöltése és heves fuvalmai a frissen hantolt sírhalom fölött mintha a távoli Altájból hozták volna el egy anyai szív csillapíthatatlan bánatát...

Eloltva a lámpát, vaksötétségben folytattam utamat. Képzeletemben a harc képe: fehér hómezőn mesebeli sólyomként száll fehér álcázó köpenyének kiterjesztett szárnyain Tölegen Toktar.

Így csatangolva értem el végül a törzshöz, a falu szélére. Egy lerombolt iskolában helyezkedett el, amelynek két szobája maradt épen.

– Parancsnok elvtárs, erre, erre – hangzott fel Szincsenko hangja –, itt van a komisszár elvtárs is.

Szincsenko egy kis szobába vezetett, ahol a jól befűtött vaskályha mellett, melyen már forrt a teavíz, ott ült Muhammedjarov, és fújta, itta a teát...

Nyomunkban betört a szobába a hó, Szincsenko gyorsan becsapta az ajtót.

– Kortyolgatom a teácskát – mondta Muhammedjarov –, ó, de kellemesen fűt.

- Egy pillanatra abbahagyta az ivást: – Elrendeltem, hogy vacsora után a konyhákon mindenütt reggelig főzzék a teát, és hordják szét a lövészárkokba. Hadd melegítse a katonák bendőjét.

Még körül sem tudtam pillantani, amikor a tetőtől talpig hólepte Mamonov lépett be, és füles sapkáját oldozgatva, már menet közben jelentett:

– Minden úgy megy, mint a karikacsapás, százados elvtárs. Hű! Micsoda hófúvás!... – Elmosolyodott, és letörölte a vízcseppeket fiatal, kipirosodott arcáról.

- A járőrök?

– A felderítők, Danyilinnal az élükön, sítalpat kötöttek.

- Nem fognak a mieink egymásra lőni? – nyugtalankodott Muhammedjarov.

– Ugyan, komisszár elvtárs! A járőrökhöz minden századból hírvivőket jelöltek ki. Minden jól át van gondolva: jelszó, jelhang, a találkozás helye.

Leráztam magamról az olvadó havat, és súlyosan leereszkedtem a támlátlan székre. Egész idő alatt jöttek és mentek a parancsnokok a jelentésekkel. Mamonov kinyitotta térképtáskáját, elővette a térképet, és a petróleumlámpa bágyadt fényéhez húzódott.

– Mondja, parancsnok elvtárs, mi történik, ha a szokolovói helyőrség, felhasználva a hóvihart, gondol egyet, és még ma elhagyja Szokolovót, amikor biztosan át tud jutni rajtunk. Itt vannak – mutatott Mamonov a térképre. – A távolság négy-öt kilométer tőlünk, és errefelé jó az út... Van ugyan egy másik út is és a kerülő útra mutatott –, de ezen túlságosan sokára vergődnének el az övéikhez.

Mamonov igyekezett valószínűsíteni az ellenfél esetleges akcióival kapcsolatos

feltevését. Ezt hívják katonai nyelven „a helyzet értékelésének". A komisszárral együtt figyelmesen hallgattam Mamonov okos fejtegetéseit, ő meg felbátorodva ezen, egyre szenvedélyesebben és lelkesebben beszélt. Most az volt a legfőbb törekvése, hogy minél pontosabban eltalálja a német parancsnok gondolatait.

Mamonovot addig is jó tisztnek ismertük, aki szorgalmasan és becsülettel teljesíti a parancsokat, elemző tehetségét azonban nem fedeztük fel. Lelkes igyekezete éppen ezért mindkettőnket megörvendeztetett.

– Ön nagyon helyesen értékeli a helyzetet, érvei megalapozottak – dicsértem meg Mamonovot.

Szinte felragyogott az elismeréstől.

– Igen, a szokolovói németek sorsa csaknem meg van pecsételve, de szerencsére az időjárás nekik kedvez – tette hozzá a komisszár.

– Ha nem használják ki ezt az éjszakát, komisszár elvtárs – heveskedett Mamonov –, holnap már kaput lesz nekik.

– Csak aztán ma éjjel nehogy nekünk legyen kaput, hisz nekik harckocsijaik vannak. Előrevetett osztagként kiküldik a harckocsikat, beterelnek mindenkit valami horpadásba, aztán addig állnak és ropogtatják a fegyvereket, amíg át nem viszik az egész gyalogososzlopot.

Mamonov nyugtalan lett.

– Kinn vaksötét van, az orra hegyéig se lát az ember – mondta csöndesen. – Hová lőjünk? Nehéz lesz eligazodni, hol az ellenség, és hol vannak a mieink. Itt akar az orrunk előtt is elmehetnek.

– Persze, lehet, hogy bedobja az egész technikát, és könnyűszerrel, anélkül hogy harcba bocsátkozna, megkerül bennünket a hóviharban, a sötétség leple alatt. Nekünk pedig csak közelbiztosításunk van, az embereket ilyen időben nem szabad messzire küldenünk – tettem hozzá, miközben a vihar süvítését figyeltem.

– Ez borzalmas lenne! – kiáltott fel Mamonov. (Úgy látszik, előbb nem gondolt erre a lehetőségre.)

– Ez a lehető legjobb megoldás a számára – csatlakozott az elképzelésemhez a komisszár –, ha veszni hagyja a technikát, és kivonja az embereket. De alig hiszem, hogy ezt az utat választaná: a német nem szeret gyalogolni. Nem, nem adja ki a kezéből a technikát. Mi pedig mit tegyünk?

– Nohát, ide figyelj, Mamonov – mondtam én –, van azért nekünk ellenszerünk a harckocsik ellen.

Azok ketten értetlenül néztek rám. Kivettem Mamonov kezéből a térképet, és arra a helyre mutattam, ahol Szokolovóból jövet kiér az út az erdőből.

– Itt haladéktalanul egy hatalmas hósáncot kell építeni. Az út lehet vagy tíz méter széles. Vigyetek oda két tucat embert, és hósánccal torlaszoljátok el az utat. A harckocsi nekimegy a hósáncnak, amely a sötétben leküzdhetetlen akadálynak tűnik. Letérni nem tud az útról; ha mégis megteszi, elsüllyed a hóban. Még ha esetleg áttörne is a sáncon, mi, miután átengedtük, géppuskatűzzel elvágjuk tőle a mögötte haladó gyalogososzlopot...

– Helyes! – támogattak egyhangúan bajtársaim.

– Így határozunk – fejeztem be. – Menj csak, barátocskám, torlaszold el az utat.

Mamonov gyorsan felöltözött, és a segédtiszttel együtt kisietett a szobából.

Hallgatva ültünk a komisszárral, és Szokolovo körül jártak a gondolataink.

Egyik gondolatunk követte a másikat... A múlt éjszakára emlékeztem, az elmúlt napra, igyekeztem megérteni, mi történt, de a jövő, az előttünk álló éjszaka, melynek védelme alatt rejtőztünk, minden egyebet kiszorított agyamból.

Csak most néztem széjjel... A szobát vékony válaszfal osztotta ketté. A válaszfal mögül – ahová a háziak egész motyója be volt zsúfolva, időnként álmos gyermekarcocska kandikált ki.

Az asztalnál, a sarkon a háziasszony ült, a félhomályban valósággal belénk fúrta tekintetét, mintha minden egyes szavunktól a sorsa függött volna.

Alig tudtam elszakadni hipnotizáló szemétől... Az asszony a helybeli iskola tanítónője volt, és a németek lakoltatták ki ebbe a kis kamrába. A ruha ráncosan lógott apadt testén, az arca sápadt volt... Zajtalanul, vigyázatosan felkelt, és fát dobott a tűzre, teletöltötte a teáskannát. Én mélyen elmerülve gondolataimban, alig hallottam Muhammedjarov kérdéseit s az asszony rövid válaszait. Mondatfoszlányok szálltak felém a németekről, az átélt nehézségekről, a hidegről, a gyerekekről, akiket körülrakott a holmikkal, hogy megvédje a golyóktól őket – egy sokat átélt asszony csendes, szomorú panaszai.

A hóvihar dühöngött, zengett-bongott minden körös-körül, nekem pedig úgy tűnt, hogy ez Mamonov, aki húsz harcosával lapátolja a havat az út eltorlaszolása végett – de csak a szél lökései, a lerombolt iskola szarufáinak recsegése emlékeztetett a lapátok csikorgására a fagyos hóban.

– Mama, szomjas vagyok – térített magamhoz egy vékony gyermekhangocska.

– Rögtön, szívecském, máris, még nem forrt fel a teavíz – mondta az asszony a kályha ajtaja előtt kuporogva.

– Hívja ide, hadd melegedjen meg a kályhánál – fordult hozzá Muhammedjarov.

A hívást meghallva, öt-hat év körüli mezítlábas kislány búvt ki a takaró alól hosszú ingecskében, és a kályhához érve a tűz felé nyújtotta kezét.

Megjött Szincsenko, hóna alatt fél vekni fagyos kenyérrel, és néhány doboz konzervet hozott. Muhammedjarov kért a háziasszonytól egy lábast, a kályhára tette, felnyitotta a konzerveket, és az edénybe öntötte. A melegedő étel szaga betöltötte a szobát. Nyikolaj pirítani kezdte a fagyos kenyeret. A kenyér szaga ingerelte szaglószerveinket, és felélénkítette a gyerekeket is. A válaszfal mögül még két kislány búvt elő, egy nagyobb meg egy kisebb, és az ételt bámulták...

– Adjon egy tányért, házinéni – kérte Muhammedjarov. – Jobb ízű a falat, ha a háziakkal együtt eszünk... – tette hozzá a kazak közmondást. – Vacsorázzunk együtt, családi körben.

– Ugyan már, uram... – felelte a háziasszony, és zavarában megakadt a nyelve. – Ugyan már, komisszár elvtárs, miféle háziak vagyunk mi itt...

– Maguk itt az igazi házigazdák, a németek meg mi csak hívatlan vendégek vagyunk... – nevettem el magam.

– Ilyen vendégekre, mint maguk, már régóta vártunk... – felelte a tanítónő, és nem tudott tovább uralkodni magán, zokogásban tört ki.

Körülültük a kis kályhát. A háború kezdete óta először vacsoráztam családi körben.

Nem tudtam levenni a szememet a gyerekekről, akik mohón ették a konzervet és a száraz kenyeret... Szincsenko valamilyen rejtekhelyről cukordarabkákat varázsolt elő.

A meleg szoba, a gyermekarcok, egy okos, jólelkű orosz asszony felébresztette bennem az éles vágyat az otthonom, a fiam és a feleségem után... pedig mellettem láthatatlanul, túl a hóvihar falán talán már közeledtek a német harckocsioszlopok.

Kicsapódott az ajtó – párafelhőbe burkolózva, fehéren, mint két Télapó, Mamonov és Szkacskov jelentek meg.

Mamonov kidörzsölte a havat a szeméből, teli tüdőből beszívta a meleg szobalevegőt, és jelentett:

– Hű, ez maga a pokol! Egyszóval, parancsnok elvtárs, nagy nehezen odaértünk. Valamit összekapartunk. De hát alighogy felemel az ember valami kis havat a lapáttal, mire odavinné, szét is fújja a szél az egészet. Akkor gondoltunk egyet, a köpenyünk aljában meg a sátorlapokon kezdtük cipelni a havat. Amit mi ott feltornyoztunk, lehet, hogy már mindet szét is hordta a szél...

– Fákat kéne kidönteni és ráhányni, akkor a hó is megmaradna – töprengett Muhammedjarov...

– Üggyel-bajjal odavonszoltunk két bokros ágat, parancsnok elvtárs.

– Akna kellene nekünk vagy két tucat, de hát nincsen... – sóhajtottam egy nagyot. – A géppuskát felállították?

– Egyet felállítottunk – felelte Szkacskov.

Ülünk a meleg kis kamrában. A harcosok egy része valahol a havas homályban fürkészve és tapogatva vág a ködben utat magának, állásaink körül járőrözve. Mások feszülten fülelve és a távol sötétjét kémlelve állnak a poszton. Néhányan lapáttal kezükben járják a futóárkokat, és megtisztítják a hótól. A többiek összebújva alusznak a hókunyhókban. Dühödten süvít a fergeteg, csapkod a szél... Hol lehet Csisztyakov tábornok? Mire gondol most vajon? Mit csinálnak Sehtman ezredének katonái és Kurganov tüzérei, akik negyednapja harcolnak Szokolovóért? Mit csinálnak a németek Szokolovóban, és a másik oldalunkon? Én, az ezredparancsnok, semmit sem tudok, nem tudom, mi történik körülöttünk. Süket és vak vagyok. Minden, amit teszek, nem egyéb, mint sötétben való botorkálás... Ismét elfogom magamon a nyugtalan, kérdő asszonyi tekintetet, és lesütöm a szemem...

– Parancsnok elvtárs – szaladt be Szincsenko –, géppuskatűz, arról!

Kiszaladtunk az utcára. A hóviharon alig hallhatóan géppuskasorozat hangja szűrődött át... Szaggatottan, hevesen. Hol elfulladt, hol ismét kattogott, sűrű pergéssel...

– Ott... – mutatott Mamonov Szokolovo felé. A géppuskás pedig még mindig, még egyre eregette a sorozatokat...

Hirtelen minden elcsendesült.

Váratlanul keleten világosodni kezdett. A hajnal még messze van... Mi az a narancsszínű fény a horizonton?

A kis folt egyre terjedt. Már-már az alacsony fellegek is narancssárga-vöröslő színben játszottak.

– Szokolovo – fordult hozzám Muhammedjarov.

Igen, Szokolovo ég. Szóval az ellenség kivonul. Azonnal mozgósítottam az összes tisztet, és megparancsoltam, hogy erősítsék a védelmet Szokolovo irányában.

Több mint egy óra telt el várakozásban...

Szokolovo égett, de most pirkadni kezdett, és a hajnal megsápasztotta a tűz színeit.

Muhammedjarovval elmentünk megnézni az éjszaka hányt hósáncot.

Az erdőtől kétszáz méternyire hatalmas hóhegy állta el az utunkat. Az éjszakai hóvihar a sánc köré hóhegyet söpört, mesebeli formára varázsolta – simára, szép hegyesre csipkézett orommal. Ez volt az, ami elképzelésünk szerint eltorlaszolhatta az ellenséges harckocsik útját, s amibe egyetlen reményünket vetettük. Szokolovo felől a hóval befútt úton hernyótalpak elmosódott nyomait fedeztük fel. Két nagyobb mélyedés is kivehető volt a sáncunk oldalán, úgy látszik, a harckocsi megpróbált áttörni a hóakadályon.

– Szóval, az éjjel mégiscsak járt itt egy német harckocsi – mondta Muhammedjarov. – És ez a hóbucka visszatérésre kényszeritette.

– Igen, a sáncunk miatt a németek kénytelenek voltak irányt változtatni – jegyezte meg Mamonov örömmel.

Az árokparton egy sötét foltot fedeztem fel. Aggodalom fogott el, és azonnal odasiettem. A komisszár és Mamonov követtek.

Az árok szélén a hó alatt egy géppuska roncsa volt, melyen átment a harckocsi, és mellette ott hevert a bátor géppuskás teste, amelyet szétzúzott a lánctalp. Távolabb tucatjával feküdtek a golyóitól eltalált németek holttestei a hóban.

Levettük fejünkről a füles sapkát. Előttünk feküdt holtan az, aki az éjjel egymaga szállt szembe az ellenséges harckocsival.

Valahogy ismerősnek tűnt nekem az elesett katona arca. Odaléptem, fölé hajoltam, letöröltem arcáról a havat, és megismertem a fiatal katonát, akivel az éjszaka beszélgettem a lövészárokban – Andrej Aljosint.

Milyen iszonyatos és különös az ember sorsa a háborúban! Hát el lehetett-e képzelni, hogy másnap ilyen körülmények között találkozunk?

„Azt mondták, lehetséges, hogy éjjel a fritzek idelátogatnak hozzánk vendégségbe." Ilyen egyszerűen beszélt erről még tegnap ez a fiú... Azok idelátogattak hozzá, és ő nem engedte be őket.

Az erdő felől egy lovas alakja tűnt fel.

A hadosztálytörzs tisztje átadott nekem egy lapot Csisztyakov tábornok tábori jegyzetfüzetéből, amin a tábornok nagy düledező betűivel az állt, hogy az ellenség hajnal előtt kiürítette Szokolovót, és a menekülőknek Sehtman ezrede a sarkukban van. A tábornok azt parancsolta, hogy adjam át az arcvonalszakaszt az N. dandár zászlóaljának, amely tizenegyedikén felvált bennünket. Nekünk pedig új menetvonalat írt elő.

Nehéz kimozdítani állásaiból az ellenséget, de ha már kimozdult, még sokkal nehezebb megállnia: mozog a föld alatta, és sehol sem tudja megvetni a lábát. Megmegáll, próbál megkapaszkodni a terepen, vicsorog, szitkozódik, de ahogy közeledünk, sarkon fordul, és a hátát mutatja nekünk.

Akár az üldözők elől menekülő paripa, a visszavonulók is mindig különös fürgeséget tanúsítanak. A mély hóbuckák, mint a béklyó, bilincselték meg a lábunkat. Belesüppedtünk a hóba, de űztük, kergettük a menekülő ellenséget. Üldözők voltunk és nem menekülők, s ez erőt adott nekünk.

Így tettünk meg nyolcvan kilométert, harcolva.

1942. február 23-át – a Szovjet Hadsereg Napját – a harcmezőn ünnepeltük. Ekkor történt először, hogy az ünnepi beszédet a fegyverropogás jelentette számunkra.

A holkini országúttól északnyugatra a Rdeji-alföld mocsarai között elszórt tanyákat Gluhovka közös néven emlegetik. Ezen a tájon a németek maratoni futással száguldottak át, így hát a tanyák megmenekültek, nem rombolták le őket. Itt, az országút mentén megálltunk.

A harc mindennapjai annyira elfoglaltak, hogy nem volt időm megadni a végső tisztességet Toktarnak és a Borogyinóért folytatott harc többi érdemes harcosának, és nem tudtam jelentést tenni hőstetteikről a főparancsnokságnak és a szovjet társadalom nyilvánosságának.

A bátorság mellett nem mehetünk el szótlanul. Ha a parancsnok nem veszi észre vagy megfeledkezik a katona vakmerő harci tettéről, aki életével pecsételte meg hazaszeretetét – mulasztása fekete foltként nyomja lelkiismeretét.

Én magam nem voltam tanúja Tölegen Toktar hőstettének. Gyakran előfordul, hogy a háborúról szólva kiszínezik és felnagyítják az eseményeket, de én a túlzásnak még az árnyalatával sem akartam megsérteni Tölegen és a többi hősi halott emlékét. Azt akartam, hogy a felterjesztések lapjai fiatalosan tiszták és katonához méltóan becsületesek legyenek, mint Tölegen maga volt.

Tölegen Toktar... Róla és hősi haláláról csak a szemtanúknak, azoknak az embereknek szavai nyomán írhatok, akik közvetlenül érintkeztek vele, akik vele együtt harcoltak. Az igazság kulcsa századtársai kezében van. Melikov, Trofimov és Gungyilovics ennek az igazságnak a tudói.

Kicsi szoba. Az asztalon egy kis űrméretű gránáthüvelyből csinált mécses füstölög. Szokatlan csend van.

Előttem Melik Gabdullin, Tölegen politikai tisztje. Ül a támla nélküli kis széken, az asztal szélére támaszkodva, és lapozgatja az apró betűkkel teleírt kis füzetet. Mellette lélekmelegítőben, sapka nélkül egy széles vállú óriás, hosszúkás arcán fagyott hegyű egyenes orr – Baltabek Dzsetpiszbajev, az ezred komszomolszervezője. Ül, fáradt szemhéja félig eltakarja szemét. Azt hallottam, hogy az ezred ifjúságának közkedvelt vezetője. A tisztek ezt a legényt becézve Baltasnak, vagy tisztelettel – Baltaekének szólították. Egyszer megkérdeztem a komisszártól, mivel szolgált rá a komszomolszervező erre az általános szeretetre. Muhammedjarov röviden azt felelte: „Egyszerű, őszinte, becsületes."

Itt van Trofimov zászlóaljkomisszár is. Őszes szemöldöke megsötétült, szeme, mint a rövidlátóké, hunyorog a fáradtságtól; arca megnyúlt, borostás; szavak helyett rekedt hörgések törnek elő meghűlt torkából. Füles sapkája hanyagul hátracsúszott, ujjai már a következő cigarettát sodorják újságpapirosból.

A negyedik – a zászlóaljparancsnok, Gungyilovics százados, széltől cserzett arcú, szőke férfi, kissé lecsüngő alsó ajakkal. Nagyon lefogyott, sasorra és markáns álla túlságosan kiugrik elgyötört arcán, szép kék szeme beesett.

Hallgatunk, és Tölegenre gondolunk. Látni akarom a hőst, keresem arcát ezredünk harcosainak ezernyi arca között. Arcok villannak fel emlékezetemben, de egyetlenegyre sem tudok összpontosítani. Gyötrődöm, amiért nem tudok emlékezni rá. Gabdullin emlékeztet találkozásainkra, de nekem úgy tűnik, hogy sohasem találkoztam vele.

– Itt van, parancsnok elvtárs, Tölegen Toktar komszomoltagsági könyve és felvételi kérelme a pártba... akkor adta ide, a harc előtt – Melik átnyújt egy kis papírlapot és egy vékony könyvecskét.

Remegve nyitom ki Tölegen komszomoltagsági könyvét – ifjúságunk többségének eszmei útlevelét. A könyv alsó sarkából egy magas homlokú fiatalember nyílt arca tekint rám, szabályos vonásokkal és hátrafésült, sűrű, fekete hajjal. Egyenes, tiszta tekintet... Milyen finom és okos arca van ennek a munkásgyereknek!

Hát ilyen volt! Nézem ezt a képecskét, és eszembe jutnak a januári napok, a Moszkva környéki Nahabino falu, a kórház épülete, ahol szétosztottuk alegységenként az utánpótlást. Odalép az asztalhoz egy fiatalember, akkurátusan magára öltött bő köpenyegben, derékszíját szorosra húzva. Néhány katonás díszlépést ver ki a fagyos padlón, majd összecsapja bokáját, „pihenj"-ben megáll az asztal előtt, és bátran, méltósággal bemutatkozik:

– Toktar Tölegen, harcos.

– Mi akarsz lenni? – kérdezem.

– Ahová rendel, oda megyek, százados elvtárs – feleli bátran.

– Géppisztolyos leszel!

– Értettem, géppisztolyos.

... Kibontom a füzetből kitépett, négyrét hajtogatott papírlapot, és hangosan

felolvasom: „Kérem, hogy vegyenek fel engem a kommunista bolsevik pártba. Ha elesnék a hazáért vívott harcban, tekintsenek engem bolseviknak.

Tölegen Toktar, munkás, állattenyésztő fia"

Ennyit írt röviden, egyszerű szavakkal.

– Hát beszéljen, Melik – fordulok Gabdullinhoz.

– Tölegen Toktar – olvassa Melik a jegyzetkönyvéből – 1923-ban született, munkás a Kelet-Kazakszt áni terület Uszty-Kamenogorsz városában. Január 14-én jött a századba...

– Mondja tovább – szakítom félbe türelmetlenül.

– Van énnálam egy-két szó feljegyezve róla, megengedi, hogy felolvassam, százados elvtárs?

– Jól van, olvassa.

– Fegyelmezett és szolgálatát mintaszerűen teljesítő harcos. Kitűnően bánik a fegyverrel. Útközben a csapatszállító szerelvényen kinevezték komszomolszervezőnek és agitátornak. Minden megbízatást mintaszerűen és időre teljesített. Február 2-án került először szembe a németekkel a Novo-Szvinuhovo faluért vívott harcban. Bátran indult rohamra, tizenöt ellenséges katonát és három tisztet megsemmisített.

A február 6-ra virradó éjjelen a Borogyinóért folyó harcban elsőként tört be egy németek által elfoglalt házba, kézigránáttal és géppisztolytűzzel tizenkét ellenséges katonát semmisített meg. Az ellenség első ellentámadásánál saját kezdeményezésére elsőnek rontott a szárnyról az ellenségre, példája magával ragadta Battalov, Szokolov, Etemberdin, Sumilov, Gubajdullin, Naszretullaj harcosokat és másokat...

Melik becsukja a füzetet, és elmondja, hogyan halt meg Tölegen.

– Egyik lövedék a másik után robbant, szétlőve a lövészárkokat és tüzet okádva ránk. A robbanásoktól valósággal megsiketültünk, szilánkok fütyültek, úgyhogy fel sem tudtuk a fejünket emelni. Csak hellyel-közzel tudtunk tüzelni a felénk tartó német láncra. Egy pillanatra hirtelen minden elcsendesült, és megpillantottam, amint a németek hanyatt-homlok rohannak Borogyino felé. Szakaszommal fel akartuk őket tartóztatni, de már késő volt – beértek a faluba. Szemtől szembe találtuk magunkat az ellenséggel. Közvetlen közelből lőttük egymást. A dobtár csak néhány perces harcra volt elegendő. A töltényünk elfogyott. A németek készletei is kimerültek. Az életben maradottak között megkezdődött a kézitusa... A falu másik végéről odahallatszottak a mi katonáink csatakiáltásai, a lövöldözés sűrűsödött. Arrafelé akartam rohanni, amikor váratlanul lövés hangzott fel mellettem. Mintegy tíz lépésre tőlem a szomszéd udvaron megpillantottam egy német tisztet, aki bal kezére támaszkodva felemelkedett, gyorstüzelő pisztolyát egy szemmel láthatóan sebesült katona gyomrának szegezte. Felismertem Tölegent. Ő végső erejét összeszedve egy ugrással a tisztre vetette magát, fejbe verte fegyvere tusával, leterítette, és maga is összeesett. Mire odaértem hozzá, halott volt. Melik felém nyújtotta a füzetet, és azt mondta: Leírtam ide Tölegen néhány szavát.

Félretettem a füzetet, és a többiekhez fordultam.

– És ti mit tudtok mondani, barátaim?

– Büszke altáji argali kos volt fűzi hozzá tűzzel Baltabek.

Csodálkozva pillantok rá – eddig nem is gyanítottam, hogy megvan benne a költői gondolkodás képessége.

– Tölegen földim volt, ugyanabból a törzsből származunk mondja fájdalommal a hangjában.

– Gabdullin elvtárs sok adatot sorolt fel, Toktar azonban egyedül Borogyinóban a jelzett számnál sokkal több németet terített le – egészíti ki tárgyszerűen Gungyilovics.

– Igen, százados elvtárs – erősíti meg Melik is, az ellenség nem kevés katonát vesztett Toktar bátorsága következtében. A bajtársai mesélték, hogy lövészgödörből lövészgödörbe futva hogy kaszálta, kaszabolta az ellenséges láncot...

A csatában nem könnyű kiszámítani, kinek a golyója találta el az ellenséget – szólt közbe Trofimov –, de szerintem Toktar hősiességének lényege az volt, hogy személyes példája másokat is magával ragadott, ő, a távoli Altáj fia, harcba szólított az orosz földért.

Miután így elbeszélgettünk Tölegen – és más harcosok – dolgairól, búcsút vettünk egymástól. Egyedül maradtam. A mécses serceg és pislákol.

Előttem Toktar komszomoltagsági könyve és belépési kérelme. Micsoda erő és az ellenséggel szembeni mekkora gyűlölet kell ahhoz, hogy a halál előtti utolsó görcsben halálos csapást tudjon mérni az ellenségre!

Tölegen Toktar és Andrej Aljosin – egyszerű szovjet emberek. Az egyik egy leningrádi munkás, a másik egy Pavlodar melletti kolhozból való legény, utolsó leheletükig, szemtől szemben harcoltak a német acélszörnyeteg ellen. Nekik köszönhetjük a győzelmet!

Miféle erő mozgatta ezeket a harcosokat? Mi lelkesítette őket a nagy hőstettre, és mi ébresztette fel bennük a halálmegvetést?

Kinyitom Melik füzetét. Egyenletes, szép írásával jegyezte fel Melik a katonáktól hallott gondolatokat, szavakat és mondásokat, elvtársaik nevét és címét, a megtörtént eseményeket.

A jegyzetek töredékesek, odavetettek és befejezetlenek. A füzet lapjai helyenként tintafoltosak, az esőcseppektől és az olvadó hótól vagy egyszerűen sártól piszkosak, jeléül annak, hogy szerzőjének dolgozószobája a csatamező, a lövészárok vagy egy bombatölcsér volt. Nem időzöm el egy-egy oldalnál. A füzet utolsó lapjainak egyikén elolvasom a feliratot: „Tölegen Toktar."

„Nézz szembe a halállal – megijed és meghátrál előled."

„Aki szereti az életet, az szembeszáll a kaszással."

„Támadás közben ne pillants hátra, mert megbotlasz."

A feljegyzések végére Melik Abaj verssorait jegyezte:

Fülemet rabul ejtve, lelkemet fogva·tartja
A szép dal és az édes melódia,
Mely a tűnődés világába von...
Szeresd te is a dalt, úgy, mint én, Abaj,
– Kunanbaj fia.

Hát igen, mondom magamnak, Tölegen utolsó lélegzetével vajon nem ébresztett-e bennünk sok magasröptű gondolatot, érzést, elmélkedést? Vajon nem mondhatta volna azt is: „Ha szereted az életet, akkor szeresd úgy, ahogyan én szeretem!"

Ha a vizet jó mederbe terelik, végigfolyik benne, és nem fog megállni...

A versenyparipa száguld, mint a kilőtt nyíl, ha az ügyes kéz szárnyakat ad neki...

A sólyom szembeszáll a viharral, orkánnal, ha a zivatar hullámának sűrűjében világosan látja a célt...

Mi szovjet emberek vagyunk, a szívünk nincs acélból. De bosszúnk tüze megolvaszthat, elégethet minden acélt... Legerősebb fegyverünk, amely legyőzi a félelmet – a szeretet hazánk iránt.

Nem hiába mondották a bölcsek: „A bátorság atyja – a szeretet, az élet atyja – a nép!"

Hála az egyszerű szovjet embernek, akinek szívében elfér a szeretet egész óceánja hazája és társai iránt!

... Pislog a mécses.

Írom a Borogyinóért folytatott harcok hőseinek felterjesztését kitüntetésre: „Méltó a Szovjetunió Hőse cím adományozására..."

A hősök élete nem ér véget a halállal, mert milliók szívében élnek tovább!

Elbeszélések

A hát

Azt mondjak, a szem a lélek tukre De ez sem egészen és nem mindig igaz Az emberi szellemet, akaratot probara teszi az ido Ezt mindenki tudja Élete folyaman az ember igy vagy úgy – megtanulja, hogy elrejtse érzelmeit, s természetesen mindenekelőtt arckifejezésére, tekintetere vigyáz. Lehet, s bizonyára így van, hogy e téren különösen a Kelet jeleskedik.

Szerintem a kéz sokkal kifejezőbb· akaratlan remegések vagy alig észrevehető mozdulatok az idegek elernyedését jelzik; és ami sokak számára talán furcsa, különosképpen kifejezo lehet – az emberi hát!

A fronton történt. Az arcvonal mar régen stabilizálódott. A védelmi vonal az L folyó mocsaras partjai mentén húzodott. Nálunk éppúgy, mint a németeknél, ritkás volt a védelem.

Az ezredhez, amelyet akkor vezényeltem, utánpótlás érkezett. Az újonnan jöttek kozul figyelmemet azonnal felkeltette egy fiatal százados. A kozepesnél magasabb, karcsú és katonás testtartású volt, oldalszakallt és kis, négyszögletes bajuszt viselt Jóképű, piperkóc hivatalnok benyomását keltette

Kulönösen meghokkentő volt a művészi fogások széles skálája, ahogyan az emberekkel érintkezett: szabadon, fesztelenul, nagy műgonddal. Én magam hivatásos katona vagyok, s bajtársaim általában jó csapattisztnek tartottak. Az ő korában én ilyesmit nemcsak hogy nem tudtam, de nem is láttam sehol. „Bizonyára tükör előtt tanulta" – gondoltam, valahányszor ránéztem Amikor tisztelgett, rendkívül bonyolult műveleteket hajtott végre vállával és kézfejével a sapkaellenzőhöz emelve kezét, hetykén csattogott kozben a cipősarkával, s mint a húrt feszítette ki amúgy is daliás termetét, karcsú derekát. Ezek a szinte balett-táncos műsorszámok bizalmatlanná tettek vele szemben; ő azonban rátermett, jó tisztnek bizonyult. Igaz, önteltt volt egy kicsit, de pontos, és szigorúan fogta az embereket. Ami pedig az önteltséget illeti, ki nem vétkes ebben? Én magam, negyvenéves koromig, a szeretett nő rosszallása ellenére sem tudtam megválni a regényes sarkantyúktól, melyek más sarkantyúkkal ellentétben elegánsak voltak és lágyan pengtek

Miután megtanácskoztam a torzsfőnokkel, kineveztem a századost az egyik torzsalegység parancsnokává.

Hamarosan alkalom adódott rá, hogy próbára tegyük jellemét. Egy kis csoportot azzal a feladattal kellett az ellenség hátába küldeni, hogy váratlan éjszakai rajtautéssel támadja meg az ezredtorzset, szerezzen dokumentumokat, és ejtsen két-három foglyot. Erre akkor nagy szukség volt, mert rendkívül ellentmondásos és zavaros adataink voltak az ellenségről.

Hívtam a századost. Kozöltem vele a feladatot, s javasoltam néhány változatot a csoport akciótervét illetően. A százados figyelmesen meghallgatta a parancsot, úgy válaszolt, ahogyan az elő van írva a nagykonyvben, mint mindig, művészi módon, a szokásos hetykeséggel tisztelgett, nagy bokacsattogtatás kíséretében. De amikor az ajtó felé indult, megpillantottam a hátát. Válla csaknem teljesen leereszkedett,

háta pedig valahogy meggörbedt, púpos lett... Sosem hittem volna, hogy ilyen mértékben elformátlanodik ennek az embernek a termete! „Szeméből úgy láttam, elfogadta, de elárulta a háta. Fél. Romlásba viheti az embereket. Meghiúsíthatja a feladatot..."

Gyakran nem tudja az ember, kit válasszon az ilyen kockázatos akciók végrehajtására. A parancsnok számára kínzóan nehéz kérdés az emberek kiválasztása. A legszörnyűbb a közelharcban, amikor a tiszt elveszti önuralmát, s az emberek – mivel fegyelmezettek – teljesítik értelmetlen parancsait, ide-oda rohangálnak a csatamezőn, és kiteszik magukat az eltévedt golyóknak.

Mikor átlépte a küszöböt, ráparancsoltam:

– Jöjjön vissza, százados!

Vigyázzban megállt előttem. Mindketten hallgattunk.

– Küldje hozzám a helyettesét. Nem ön fog menni – mondtam.

Ő pedig, szemét lesütve, úgy láttam, nyel egyet, s kissé remegő hangon megismételte a parancsot. Hogy miért változtattam meg hirtelen az elhatározásomat – nem is kérdezte.

Maljarcsuk főhadnagy volt a százados helyettese. Ez az egyszerű fickó csak ukránul beszélt, ukrán humorral fűszerezve szavait. Az egyenrangúak és a magasabb beosztásúak egyaránt tegezték. Az ezred kedvence volt.

– Parancsára, Maljarcsuk főhadnagy megjelentem!

– Nos, te markos fickó – így szoktam hívni, s ez tetszett neki –, szeretsz te kicsit járkálni? – Akaratlanul is mindig kerékbe törtem anyanyelvét, s Maljarcsuk ezúttal is tapintatosan mosolygott.

– Ahogy parancsolja. Mozoghatok egy kicsit, ha kell. Mi a parancs?

Maljarcsuk figyelmesen végighallgatott, néhányszor visszakérdezett, s egy sor kérdést tett fel. Elmondott néhány variánst, amire én nem gondoltam. Mindannyiszor, amikor észrevette, hogy figyelmesen hallgatom fejtegetéseit és elképzeléseit, megkérdezte:

– Ha a német ezt meg ezt teszi, akkor nekünk így és így kell eljárnunk?

Miután megkapta a magyarázatokat és tanácsokat, Maljarcsuk hosszasan töprengett a kiterített térkép fölött, és tanulmányozta a terepet, ahol parancsnoksága alatt a kis csoportnak kell majd tevékenykednie.

– Amit tőlünk követelnek, azt megértettem – mondta. – De hogy hogyan kell végrehajtani, azon még egy kicsit gondolkodni kell.

A főhadnagy egy napot kért a felkészülésre. Kérését azzal indokolta, hogy „a fiúkkal meg kell vizsgálni, és ki kell választani a legmegfelelőbb helyet, ahol át lehet menni az arcvonalon". A feladat végrehajtására két-három napot kért, és miután arra hivatkozott, hogy gondosan fel kell deríteni a környéket, meg a támadási objektumot is tanulmányozni kell, több változatot javasolt az ellenség hátában végrehajtandó akcióra. Amikor jóváhagytam az elhatározását, és megkérdeztem, vajon hisz-e a sikerben, Maljarcsuk mosolyogva válaszolt:

– Hogy is mondjam? Az igaz, hogy egy kicsit rázós, de nem tesz semmit. Ha egyszer kell, akkor kell. Mi a fiúkkal iparkodunk, amilyen hamar lehet teljesíteni a feladatot.

– Jól van, te markos fickó! Térj vissza sikerrel, egészségesen.

Harmadnap Maljarcsuk és a néhány harcos már odaát volt, és rádión leadta az adatokat. Parancsnokuk, a százados azonban az emberek távozása után ki sem dugta fejét az elnéptelenedett fedezékből. Senki sem hívta őt, senki sem érdeklődött utána.

Jelentették, hogy betévedt hozzá a fedezékbe az egyik tiszt, s miután látta, hogy ott fekszik egy sötét sarokban, megkérdezte:

– Miért hever itt, százados? Menjünk vacsorázni.

– Az embereim elmentek, én meg itt maradtam – felelte, és mint egy kisgyerek, némán, hosszan felzokogott, a párnába fúrva fejét...

Ezen az éjszakán én is kínlódtam, mert nem leltem feleletet arra a kérdésre, vajon helyesen viselkedtem-e vele.

Maljarcsuk két nap múlva visszatért a csoporttal.

Valamikor estefelé eljött hozzám a százados. Arca megnyúlt, borotválatlan volt. Arra kért, küldjem el valamilyen feladat végrehajtására.

– Most nem tudom önt sehová se küldeni. Védekezünk. Elszalasztotta az alkalmat, hogy kiállja a próbát, más lehetőség meg egyelőre nincs.

– Adjon tíz katonát – kérlelt –, és elmegyek bárhova...

– Az ön buzgósága miatt nem tehetem fölöslegesen kockára tíz katona életét. Távozhat, százados.

Elment.

A jó Ivan Danyilovics törzsfőnök jelentése végén egy ízben megkérdezte, hogy mi legyen a századossal.

Vezényelje továbbra is az alegységét. Hisz nincs leváltva a tisztségéből – feleltem.

– Igen, de ő tulajdonképpen...

– Őt tulajdonképpen egy időre helyettesítették – szakítottam félbe Ivan Danyilovicsot –, nem pedig leváltották. Hiszen a háború nem ér véget holnap, majd meglátjuk, mit hoz a jövő.

– Most folyton nálam ül. Az alegységéhez nem megy. Ma valahol a törzs lóistállójában töltötte az éjszakát. Istenemre, sajnálom a fiút.

– Hát mit tanácsol, Ivan Danyilovics? Azért, hogy rehabilitáljam, céltalanul nem áldozhatok fel tíz katonát!

– Persze, ez igaz – sóhajtott egy nagyot Ivan Danyilovics –, de be kell vallanom, félek, hogy ő...

– Ne féljen, Ivan Danyilovics. Olyan ember, mint ő, akinek azon a bizonyos napon nem volt hozzá ereje, hogy kezet emeljen magára, az ötödik napon sem teszi meg. Csak a színészek lövöldöznek, azok is csak a színpadon. Egyelőre nevezze ki

összekötő tisztnek a hadosztálytörzsbe. Ott majd hamarosan megtetszik valakinek.

– Micsoda ötlet! Értettem! – felelte örvendezve Ivan Danyilovics.

Éjjel nyugtalanul aludtam, s álmomban hol katonai balerina-attrakcióival üldözött a százados, hol pedig hajlott, alaktalan háttal, enyhén remegő ujjakkal, vagy éppen ellenkezőleg, határozott arckifejezéssel kérlelt, hogy küldjem a halálba. Ez a lidérces álom reggelig tartott.

Összetörve ébredtem. A tükörből gyűrött arc nézett rám, szemem alatt zacskók. Haragudtam magamra és a századosra. Vádoltam őt is, magamat is.

Egy hónap múlva felhívott a hadosztály-törzsfőnök, s megkérdezte, nem ellenzem-e, ha a századost összekötő tisztnek küldik a hadseregtörzsbe. Nem elleneztem.

Maljarcsukot kineveztem parancsnoknak. A századost hamarosan mindenki elfelejtette.

Múltak a napok, hetek, hónapok, amelyek próbára tették jellemünket, akaraterőnket, az ügy iránti odaadásunkat, lelkiismeretünket; életünk magasrendű erkölcsi normáit. A háború pedig folyt tovább.

A fronttól való rövid távollét után hadosztályparancsnoknak neveztek ki.

Tudtam, hogy Ivan Danyilovics – aki engem váltott fel ezredparancsnoki tisztségemben – elesett, s halála után megkapta a Szovjetunió Hőse címet. De hogy mi lett a századossal meg Maljarcsukkal – nem tudtam.

Egy ízben szemrevételezés közben bementem a szomszéd hadosztály egyik zászlóaljának harcálláspontjára. A szűk fedezékben a szögtávcsőnél egy őrnagy állt, s a tüzérségi megfigyelőhöz, egy őrmesterhez beszélt:

– Hé, őrmester, mit viselsz a koponyádon, szemet vagy két kis lyukat pápaszemmel? Hol bujkáltál eddig? Mi van ott a rakás alatt? Hozzád beszélek, őrmester!

Hangjáról és daliás termetéről ráismertem Maljarcsukra.

– Aggyisten, markos legény!

Maljarcsuk összerezzent, megfordult, gyorsan felállt, kihúzta magát, s kezét sapkájához emelte. Alig ismertem meg – félkör alakú sebhely piroslott arca jobb felén. Elmosolyodott, s ezáltal a sebhely még mélyebbé vált, eltorzítva képét.

– Erőt, egészséget! Ön az, ezredes elvtárs? Tehát él! Ó, de jó! Csodás!

Megindító volt a találkozás. Maljarcsuk egy éve zászlóaljat vezényel. Jó, hogy él, s parancsnok lett. Nagyon jó!

Véget ért a háború.

Egyszer tüzérségi lövészeten vettem részt az egyik környékbeli lőtéren.

Az ütelágazásnál valaki parancsolóan megállította a gépkocsit, amelyben ültem.

– N. tábornok segédtisztje – mutatkozott be a fiatal őrnagy, s amikor pillantásunk találkozott, kicsit dadogni kezdett, szinte gépiesen, hadarva folytatta azt, amit minden bizonnyal már századszor ismételt:

– A parancsnok elrendelte, hogy a lőtér megszemlélése után pontosan tizenhat nulla-nullakor legyen a 303-as magaslaton.

Elegáns volt, mintha skatulyából húzták volna ki, sürgött-forgott az egyik parancsnok körül, sűrűn tisztelgett, s mindig összecsapta a bokáját.

„Vaskézzel..."

– Ki tudja, miért, de én azt hittem, hogy mi már soha többé nem találkozunk. Az utóbbi időben – ha öröm vagy bánat ér –, amikor az érzelmektől túlárad a szív, s bámulom jobb tenyeremet, bámulom ezt a forradást, mint ahogy Salamon király nézte minden bizonnyal aranygyűrűjét az ujján, magamban azt mondom: „Minden mulandó!" Akkor aztán megnyugszom. Ez persze a mi találkozásunkra nem vonatkozik. Sőt, már megbocsásson, de felindultam a kérdéseitől, és ettől a perctől kezdve teljesen azoknak a felidézett eseményeknek a hatása alatt vagyok, amelyek azóta történtek velem, hogy elváltunk.

– Remélem, nem ébresztettem fel semmilyen kellemetlen emléket?

– Nem, nem. Semmi esetre sem. Miért gondolja, ezredes? Igaz, nekem sok minden kellemetlen, de...

Ekkor láttam meg újra először az ismerős mosolyt sovány, szikkadt arcán, s gondolatban visszapergettem tíz esztendőt. De előttem nem az a régi, fiatalosan sima és teltképű, barna hajú ifjú ült, hanem egy fegyelmezett és zárkózott férfi. Nem kényeskedett, mint régen, nem fitogtatta magát, nem volt kihívó. Fesztelenül, egyszerűen viselkedett.

Nagy fekete szeméből eltűnt az a kisfiús hév, mely minden pillanatban kész rá, hogy az embert egyik álomvilágból a másikba ragadja. Most ezek a szemek elmélyültek, figyelmesebbé váltak. Élesebben és komolyabban tekintettek a világra. Szemöldöke hosszabb és dúsabb lett. Szeme alatt árnyék. Nyílt homlokát két mély, függőleges ránc szabdalta fel: a harag tanúsága; széltében pedig három halvány redő: az elszállt évek jelei.

Lelkesen, szenvedéllyel beszélt most is, jobb kezével néha gesztikulált, miközben hol lehalkította, hol felemelte hangját, és kifejező hanglejtéssel emelte ki gondolatait. Egy szuszra elfújva hosszú monológját, váratlanul elhallgatott, elgondolkodott, mintha ellenőrizte volna magát.

Egyenruháján a rá jellemző korábbi pedantériájának nyoma se maradt, mintha nem is érdekelné a külseje.

Csaknem szemébe mondtam neki, sose hittem volna, hogy egyszer még ilyennek látom, amilyen most.

– Említette, hogy önt érdekli a sorsom – folytatta. – Akkor sebtében, ahogy mondani szokták, a huszonnegyedik órában, elhagytam Csernjatyinót, s még öntől sem búcsúztam el... Szomszédasszonyomnál hagytam az ön részére egy levelet, melyben, ha jól emlékszem, más nem állt, mint az, hogy „elutazom". Nem tudom, megkapta-e? Persze, aztán rossz néven vette tőlem, hogy egyetlen levelet sem írtam önnek. Akartam írni, de nem voltam rá képes. Aztán sok idő telt el. S valahogy kínos volt, hogy jelentkezzem. Minél jobban múlt az idő, annál inkább csökkent a vágyam, hogy tollat ragadjak.

– Megértem önt. Jól emlékszem azokra az évekre.

– Tudja, hogy apámnak egyetlen fia vagyok. Emlékszik 1936 augusztusára, ami-

kor az öregem megérkezett hozzánk a táborba? Egyszerű, írástudatlan kolhozparaszt volt... Nos, hát egy évre rá, augusztus 25-én behívattak az ezredtörzsbe a parancsnokhoz. Zsuravljov őrnagy nagyon korrekt volt velem, hellyel kínált. Már ez is szokatlan volt számomra. Aztán megkérte segédtisztjét, hogy hagyjon magunkra. Amikor egyedül maradtunk, elmondta, parancs érkezett, hogy bocsássanak el a hadsereg kötelékéből, s elrendelik, hogy huszonnégy órán belül hagyjam el a helyőrség területét. Azt tanácsolta, ne kerüljön a dolog nyilvánosságra – csendben hagyjam el az ezredet. Azonnal átnyújtotta az iratokat, a fizetést, és hozzátette, hogy az alegység ügyeit, mint mondta, nem kell átadnom. Ismeri becsületességemet, és meg van róla győződve, hogy az alegységnél minden rendben lesz. Amikor elbúcsúztam, felállt, egészen irodája ajtajáig kísért, keményen megszorította a kezemet, s így szólt: „Köszönöm lelkiismeretes szolgálatát!" – és arra kért, hogy ne gondoljak róla semmi rosszat. Egyetlen kérdést sem tettem fel neki.

Ön jobban ismeri nálam az utat Vlagyivosztoktól Alma-Atáig. Nemegyszer tette meg oda és vissza ezt a több ezer kilométeres távolságot, miközben élvezte ennek a tizenöt napos utazásnak minden szépségét. A világ leghosszabb vasútvonalának és a mellette futó tájnak a jellegét ön nagyon jól ismeri. Az Usszuri, Szpasszk, Volocsajevszk őserdei, Szkovorogyino örökké fagyos talaja... Csita homoksivatagja, az Amur széles szalagja, a mély Bajkál-tó partvidéke és hatvan alagútja. A Sztanovoj és Jablonov hegyek erdei, sziklái. Aztán az Altáj, majd Nyugat-Szibéria síkságai a végtelen mezőkkel és ritkás pagonyokkal. Ezt ön mind nagyon jól ismeri, ezért engedje meg, hogy a továbbiakban mellőzzem a lírai kitérőket.

Tehát, tizenöt napon át utaztam, s nem tudtam, mi történt otthon, mi vár rám szülőföldemen.

Útközben nem törődtem az alkalmi útitársakkal, akik általában megtöltik a közvetlen kocsikat, és unalmukban hajlandók megosztani az emberrel magányukat az étkezőkocsi asztalánál és a vagon peronján. Ha untam magam, kimentem a folyosóra, bámultam a messzi távolt, s szomorkás kazak dallamokat dúdoltam. „Kara torgaj", „Kara keszek"... Néha vidámabb dalokkal próbáltam bátorítani magamat, mint amilyen a „Bijpil", a „Zsaju Musza". De nem sikerült. Újra visszamentem a fülkémbe, fogtam egy spárgát, ujjamra tekertem, és... játszottam, ahogyan gyerekkoromban nővéreimmel.

Egyszóval, igyekeztem agyoncsapni az időt, s életemben először éreztem, milyen szörnyű lassúsággal vánszorognak a percek, amikor tétlen az ember. Kérem, bocsássa meg a bőbeszédűségemet. Ön bizonyára már mondogatja magában: „Gyorsabban! Gyorsabban!", és alig várja, hogy végre mondandóm lényegére térjek. Persze önt nem érdeklik az én úti élményeim. De jaj! Akkor ott én is, mint most ön, türelmetlenül kértem: „Gyorsabban! Gyorsabban!"

Minél hamarabb meg akartam fejteni azt a rejtélyt, ami velem történt. Mintha minden megállónál egy örökkévalóságig időzött volna a vonat. Haza igyekeztem. Ott a megoldás. Ön – tudom jól – valamikor szintén türelmetlen volt. Most legyen még türelemmel egy kicsit. Hamarosan a lényeghez érünk.

– Figyelmesen hallgatom önt.

– Minél jobban közeledtünk Kazahsztán határához, annál inkább gyötört a türelmetlenség. Szerettem volna egy szemvillanás alatt az aulban teremni, és mindent megtudni. Ne haragudjon kérem, amiért oroszul mondom el a történteket... Emlékszem ám a Távol-Keletre, a szobánkra, ahol ön megtiltotta, hogy oroszul beszéljek. Megkövetelte, hogy önnel mindenképp anyanyelvén, kazakul társalogjak. Bevallom, akkoriban eleinte nem értettem önt. De ebben is engedelmeskedtem önnek, mert apám arra nevelt, hogy tiszteljem az idősebbeket. Azt hiszem, ön e tekintetben is elégedett volt velem... Egyébként később gyakran visszaemlékeztem erre a vonására, amikor a sors olyan emberek közé vitt, akik nemcsak hogy nem értették a nyelvünket, de személyemben először találkoztak népünk képviselőjével. Akkor különösképpen megértettem az ön követelését. Semmi rosszat nem tudok mondani azokról az emberekről, akik körülvettek, s nincs okom panaszra, hogy kellemetlenkedtek vagy rosszindulatúak lettek volna. De a bajban égő vágyat éreztem a haza, a hazai beszéd után. S bizony mulatságos volt számomra, hogy egy ízben a Távol-Keleten – amikor oroszul köszöntöttem, s valamiről beszélni kezdtem – ön félbeszakított. Azt mondta, vágyódik a hazai beszéd után, s ezzel értésemre adta: beszélj kazakul! Arra is jól emlékszem, hogy egyszer a lovardában vágott tizenhárom fűzfavesszőt, hogy megzabolázzon egy lovat, és fellelkesülve szavalta végig a lovardában Szultanmahmut *Ana tilim** című versét. Bizonyára úgy néztem önre, mint egy bolondra, de ön, elkapva csodálkozó pillantásomat, dühösen bökött felém kardjával. „Hát nem érted?" – kiabálta. Néha magam is kerültem ilyen lelkiállapotba. Nem a lovardában persze, hanem a csatamezőn...

– Milyen frontokon harcolt?

– A Kola-félszigeten kezdtem, aztán következett Leningrád, Velikije Luki, Belorusszija, Ukrajna, Krím, Kaukázus, a Kárpátok... Szóval – valamennyi arcvonalon.

– Folytassa az elbeszélést.

– Nekem néha annyira kedvem támadt hangosan, őszintén, szívből jövően szavalni Szultanmahmutot. Megértettem, hogy amíg az ember tudja az anyanyelvét, addig nem szakadt el az a rokoni kapcsolat, amely a népéhez fűzi. Szerintem ez azt jelenti, hogy az ember rendkívüli közvetlenséggel, őszinteséggel és teljességgel fejezi ki gondolatait, amelyeket más nyelveken, bármennyire tudjuk is, a mi nemzedékünk nem képes elmondani.

– Igen, ez mélységesen igaz. Mi a gondolatainkat orosz nyelven is – kazakul fejezzük ki.

– Ha anyanyelvén énekel az ember, akkor is őszintébben fejezi ki érzéseit, lelkét, olyan, mintha népünk hangszerein játszana. Istenem! A legegyszerűbb emberi szó is tükrözheti, hogy mennyire elválaszthatatlanok vagyunk saját népünktől! Nem nyelvészeti előadás ez a kitérő, csupán el akarom mondani, hogyan gondolkodom

* Anyanyelvem

bármilyen emberi nyelvről. De tudja-e, hogy én az utóbbi években oroszul tanultam, bajtársaimmal oroszul beszélgettem, sőt, a katonai szolgálat idején is ezen a nyelven fejeztem ki magamat. Ezért ezt a történetet, amelyben oly sok a hadseregbeli emlék, valahogy szintén oroszul szeretném elmesélni önnek.

– Igen, ahogy mondják, nagy úr a szokás. A háború sokat közülünk még jobban közel hozott az orosz emberekhez, az orosz szóhoz. Irigylem a fiataljainkat: számukra az orosz nyelv igazi második anyanyelv lett... Amikor Oroszországban szolgáltam és harcoltam, Kazakisztán után vágyódtam, nemrég pedig, amikor Kazakisztánban jártam, azon kaptam magam, hogy Oroszország után vágyódom. Számunkra Oroszország második szülőföldünk lett.

– Igen, ez igaz... De folytatom... Sötét éjszaka volt, amikor egy kis vasúti állomáson leszálltam a vonatról. Erről az állomásról korábban már meséltem önnek. A váróteremben sok nép tolongott – oroszok, kazakok, özbegek... Fülledt, áporodott volt a levegő... Elhatároztam, hogy itt várom be a reggelt, letelepedtem egy pad szélére. Egyetlen ismerőssel sem találkoztam. A fullasztó melegben elálmosodtam, kimentem a szabadba. Alighogy rágyújtottam, amikor egy államvédelmi egyenruhás csoport rendőrök kíséretében, lámpásokkal a kézben, az állomás felé tartott. A peronon álldogálókat felszólították, hogy menjenek be az épületbe. Itt, a mennyezetről lógó egyetlen villanylámpa fényénél megparancsolták a belépőknek: „Elő az iratokat, polgártársak! Gyerünk, mozgás!" Gorombán, kurtán. Az átadott iratokat a fény felé tartották, s figyelmesen tanulmányozták. Aztán, felemelve a lámpást, pimaszul a kérdezett arcába bámultak, mintha nemcsak az ábrázatát akarták volna ellenőrizni, hanem bele akartak volna bújni a belsejébe, lelkébe is. „Nesze!" – s ezzel visszaadták a papirost.

Rám került a sor. Nem vártam be, míg kiabálni kezd, hanem az ellenőrzést végző személynek megmutattam a parancsot, amelyben tartalékállományba helyeznek. Átolvasta, vezetéknevemnél megállt, s anélkül, hogy felém fordult volna, „a személyi igazolványát!" – morogta. Megmagyaráztam, hogy személyi igazolványom még nincs, épp most érkeztem, nem tudtam még nyilvántartásba vétetni magam a katonai parancsnokságon. Visszaadta a parancsot, rám világított a lámpással, szemébe ötlött paroli és rangjelzés nélküli egyenruhám, de nem vizsgálgatott tovább, mint másokat.

Három asszonyt és három férfit vittek magukkal, siránkozásaikra csak azt felelték, hogy „gyerünk, gyerünk! A rendőrőrsön majd tisztázzuk." Korábban, ahogyan ez az ilyen kis állomás várótermében lenni szokott, a vonatra várók a legkülönbözőbb hétköznapi dolgokról fecsegtek, hogy agyonüssék az időt, s a legújabb híreket mesélték egymásnak. Most azonban síri csend uralkodott a teremben. Csak rövid kérdésekkel fordultak egymáshoz: „Vajon nem késik a hetvenhetes?", „Ki a következő a pénztárnál?" Mintha az emberek egy gyászoló gyülekezetben ülnének, s hitetlenkedve nézegetnék egymást, kételkedve az imént történtek valódiságában.

Így köszöntött ránk a hajnal.

Egyszer már részletesen beszéltem önnek arról, hogy milyen nálunk a tavasz meg a nyár. Az ősz még szebb. A szeptember itt mintha egyesítené a nyárutónak és az ősz kezdetének minden szépségét. Az ukránok ezt a hónapot *lisztopad*nak, a lombhullás havának nevezik. De nálunk ekkor még a leveleknek eszük ágában sincs lehullni. Ezen a vidéken a lombhullás később kezdődik, amikor először csípi meg a leveleket a dér.

Nálunk a szeptember ünnepélyes hónap, amikor a zöldbe borult világ a jól végzett munka érzésével bőkezűen ajándékoz meg bennünket egész nyáron át érlelt gyümölcseivel. Ezekben a napokban a természet, mint csecsemőjét tartó fiatal anya, büszke a termékenységére. Gyönyörködik benne a szeme.

Szeptemberben ragyog a jóllakott, elégedett emberek képe. Látják, hogy nem fáradoztak hiába, kiegyenesítik hátukat, jót ásítanak, kedvük szerint nyújtózkodnak. Az aulokban a gyerekek eszeveszetten rohannak az utas elé gyümölccsel a kezükben, hogy megvendégeljék. Szeptemberre az állatok zsírt szedtek magukra, felhíztak. A növendékjószág felnőtt. Nálunk ezt a hónapot *küzem*nak hívják –, az az időszak ez, amikor másodszor nyírják a juhokat. *Küjek aldi*nak is mondják –, a juhok, kecskék nászának ideje ez.

Senkivel sem akartam találkozni. Hazafelé igyekeztem az öregeimhez. Nem mentem a piactérre, a teázókba, ahol találkozhattam volna aulunkból valakivel, aki átengedi hátaslovát. Ezúttal úgy határoztam, hogy gyalog megyek. Siettem. A falu nagy. De hamarosan elértem a mi aulunkat.

A faluban még sokan aludtak. Csak az asszonyok szaladtak ki sebtiben magukra terített kendőben a kunyhókból, hogy kiengedjék a teheneket. A falu széles utcáján a görbe hátú pásztor hajtotta a csordát, mesterien pattogtatva hosszú ostorával a szarvak fölött. Elhagyva az udvarokat, a tehenek csatlakoztak a csordához, bőgtek, mintha üdvözölték volna nővéreiket és szomszédaikat. A falu vége felé a csorda egyre nőtt, s lassan kiballagott a legelőre. Gerelyhajításnyira a pásztor mögött szapora léptekkel haladtam. Egy kilométer után balra befordultam, hamarosan átgázoltam az utolsó kis csermelyen aulunk előtt.

Senkinek a figyelmét nem keltettem fel, senki sem rohant elibém, mint azelőtt, amikor lóháton jöttem.

Hadisa az utcán, a tűzhely előtt guggolt, kezében piszkavas. Amikor megpillantott, meglepetésében felkiáltott: *Oj – baj, au! Szoldat bala goj.* „Ez igen!" – „A katonafiú!"

A jurtából bő köpennyel a vállán kiszaladt az anyám, és sírva vetette nyakamba magát.

– *Mening balam, mening balam!* Gyermekem, gyermekem! – ismételgette mama, arcomat, szememet csókolva. Az izgalomtól és a könnyektől remegő, éneklő hangon árasztott el számtalan gyengéd szóval, amely csak egy anya ajkán hangzik igazán őszintének. Szeme fényének, szerencsecsillagának nevezett. Mindazt újra elismételte remegve, az izgalom tetőfokán, csaknem önkívületben, ami anyai szívé-

ben születésem óta felhalmozódott. A találkozástól meghatottan, karjaimban tartottam anyámat. Igyekeztem megnyugtatni.

– Mama, mi van magával? – ismételgettem. – Mi van magával? Látja, megjöttem, nyugodjon meg!

Válaszképpen azonban újra meg újra jajveszékelni kezdett, fulladozva a feltartóztathatatlanul ömlő könnyektől és az izgalomtól, még mindig nem hitt a szemének, és tapogatta a vállamat.

– Nagy ég! Hát valóban te vagy, kincsem? Ó, Tengri, hát látlak, napocskám?... – És haragudott magára, hogy az örömtől nem szakadt meg a szíve, s hogy még él... És kapkodva, zavartan vett egy marék földet, a port szétszórta a szélbe, miközben imát mormolt, hogy elűzze tőlünk a rossz szellemeket.

Nem tudom, hogy ez az első találkozásunk mennyi ideig tartott. Amikor magamhoz tértem – még mindig anyám ölelő karjai között –, észrevettem, hogy gyerekek meg síró anyák vesznek körül minket, akik könnyeiket *kijmesek*ük szélével törlik le. Egy vizeskancsóval Hadisa lépett hozzánk, odanyújtotta anyámnak, hogy igya ki és nyugodjék meg.

– *Üjge kir, kalkam* – menjünk be a házunkba, én támaszom, te – hívott anyám a jurtába.

Mindenki bement és leült. Az asszonyok némán törölgették könnyüket. A gyerekek odasimultak anyjukhoz.

Amikor megnyugodott kissé, anyám vállára húzta a lecsúszott kendőt, s megkérdezte:

– *Karagim, amanszing ba? Dening karning szau ma?* – ez hagyományos üdvözlést jelent, amellyel a messziről jött utast fogadják. Nagynéném egymás után, szintén e szavakkal tettek eleget a kötelező udvariasságnak.

Azon kívül, hogy azt mondtam, *sukir* – Istennek legyen hála –, egy szót sem ejtettem, jóllehet a szokás megkövetelte volna, hogy én is érdeklődjem egészségük, a család jóléte, az állatok, a ház felől.

Anyám megparancsolta, hozzanak szamovárt, azonnal vegyenek ki a nyájból egy fiatal bárányt.

Egyre nyugodtabb, bátrabb és szigorúbb lett, nem pihegett már, egy szót se szólt, úgy látszik, azt hitte, hogy a történtekről mindent tudok.

Aztán felállt, kinyitotta a mintákkal díszített nagy bőrládát, kivett onnan egy papírtekercset, s a padlóra terítette.

– Látod, azt mondják, hogy ez – mutatott a képre – válogatás nélkül fogja el az embereket, megkínozza áldozatait úgy, ahogyan ezen a rajzon. Azt hittem, te is a szerencsétlenek sorsában osztozol, fiam.

Közben behozták a jurtába a puha szőrű bárányt, felállt a dzsigit, várta az áldást, a *batát*.

Anyám félrehajtotta fejét, s kitárt tenyérrel égnek emelte kezét. Válláról lehullott a kendő a földre, ruhájának bő ujja visszacsúszott, könyékig szabadon hagyva

száraz, öreg karját, nyaka megfeszült, álla alatt redők gyűrődtek. Szemét a jurta felső nyílásán bekandikáló égre függesztette...

Összeszorított fogakkal sziszegte:

– Az asszonyokat özveggyé, a gyerekeket árvákká tette, általános rettegést keltett... elvette nyugalmunkat... tönkrezúzta a barátságot... Meggyalázta hírünket... Hetedíziglen legyen átkozott, életünk megrontója! Te szörnyeteg, szálljon vissza rád a könnyek keserve, az anyák és gyermekek szenvedéseinek súlya! Milyen anya szült téged, szőrös pusztai rókája az emberi nemnek?... – A megzavarodott dzsigithez fordult, s rábökve a bárányra, hangosan megparancsolta:

– Levágni! Levágni a fejét! Áldozat az ártatlan mártírokért, áldozat!

Elképedve mindannyian leengedtük kezünket, arra sem volt erőnk, hogy rámondjuk az „ámen". A bárányt kivitték a jurtából.

Előttem a földön feküdt Gyenyi plakátja, amely a népbiztost ábrázolta határőr bundában, nagy sálgallérban, kinyújtott kézzel. Szőrös mancsában nevetséges törpét szorongatott, amelynek orrából csepegett a vér. „Vaskézzel..." olvastam a nagy betűket.

„Hát erről van szó..." – dobbant meg a szívem.

Mindketten hallgattunk.

– Megértem önt. Bármilyen jól forrtak is össze a törés után a csontok, mégis fáj a láb, ha menni akarsz.

– Máig is sajog a szívem, apám sírját kutatva.

Nyikolaj Regyin szakaszparancsnok-helyettes

1932 novemberében tényleges szolgálatra hívtak be. Katona lettem.

Mindenki tudja, hogy a *katona* – a legalacsonyabb rendfokozat a hadseregben. Akkor bennünket „X. Y. vöröskatona elvtársnak" tiszteltek. Amikor én „vöröskatona elvtárs" voltam, egyszer sem találkoztam olyan zsarnok vagy goromba parancsnokkal, aki a katonát női felmenőire emlékeztette volna Éva anyánktól saját szülőanyánkig.

A szakaszparancsnok helyettese, Nyikolaj Regyin volt első katonai oktatóm. Középtermetű, szőke, kék szemű ember. Jól ismerte a katonai szolgálatot, és jól illett rá az egyenruha. Mindent pontosan méretre igazítottak rajta. Büszkén és magabiztosan járkált, mintha hosszú lépteivel a szülőföldet mérné fel. Mindannyian utánoztuk őt, de tartottunk is tőle. Szíve csücskében azonban mindenki tisztelte Regyin szakaszparancsnok-helyettest. Rendkívül igényes volt, magának sem bocsátott meg semmit, s nekünk még kevésbé.

– Baurdzsán Momisuli vöröskatona elvtárs, hozzám! – parancsolta. Odaléptem hozzá, és jelentettem, ahogy tőlem tellett.

Regyin szigorúan rám nézett. Kihúzta magát.

– Baurdzsán Momisuli vöröskatona elvtárs! – parancsolta. Én is kihúztam magam. – Úgy viselje a sapkát, ahogyan én! – Megigazítottam sapkámat. – Kezet előre! – Kinyújtottam a kezemet. – Ne remegjen. Nem ölöm meg magát! Körmöket lenyírni. – Megismételtem a parancsát. – Végrehajtani...

Aztán jött a „jobbra át", „balra át". Két-háromszor „hátrrra arrc!"-ot vezényelt... Megparancsolta, varrjam fel a gombokat, vasaljam ki a zsebkendőmet, pucoljam ki a csizmámat, üssek két tartaléklyukat a derékszíjba, s azonnal cseréljem ki a nyakszegélyt. Parancsait sorra megismételtem. Amikor elmenőben „hátraarcot" csináltam, úgy látszik, az izgalomtól és a sérelemtől csaknem megtántorodtam. – „Állj!" – kiáltotta Regyin. Visszaléptem hozzá.

– Megfordulni a bal váll körül, a bal sarkon és a jobb lábujjhegyen kell. Így.

Regyin pontos hátraarcot csinált, s amikor arccal felém fordult, parancsot adott: „Hátra arc!"... Ezúttal sikerült, s néhány kemény lépést vágtam ki. Mögöttem hallottam Regyin elégedett hangját:

– Így kell eltávozni a parancsnoktól... És most menjen „pihenj"-ben, vöröskatona elvtárs...

Egyszer ismét hívott Regyin. Izgatottan mentem hozzá, mert tartottam az újabb letolástól. De nem, a szakaszparancsnok-helyettes mosolygott.

– Üljön le, Baurdzsán Momisuli elvtárs – kínált hellyel, s amikor bátortalanul melléje ültem, így szólt: – Elégedett vagyok az előmenetelével. Szakaszunkban nem is tartozik a rossz lövészek közé. Az alaki kiképzéssel rendben van. Csak a testgyakorlás nem megy úgy, ahogy kell. Lemaradt a társaitól.

– Szakaszparancsnok-helyettes elvtárs, igyekezni fogok...

– Tudom, hogy igyekszik, de most nem erről van szó. Egészen másról akarok beszélni.

Aztán hirtelen megkérdezte:

– Nem volna kedve mesterlövésznek menni?

– De hogyan, szakaszparancsnok-helyettes elvtárs, hogy lehet belőlem mesterlövész?

– Engem a mesterlövészosztaghoz vezényeltek. Ha akarja, együtt tanulhatunk.

Örömmel beleegyeztem.

Regyin volt az osztag parancsnokhelyettese. Tőle ott alaposan kijutott mindannyiunknak. Még szigorúbb, még igényesebb lett. Valósággal az önkívületig hajszolt bennünket, követelve, hogy a gyorsaságot pontossággal párosítsuk. Fájt neki minden elhibázott lövés, talán jobban, mint nekünk.

Hadosztályunkat egyszer megszemlélte Kogoszov tábornok, Bugyonnij helyettese, egy sovány, vézna, de büszke testtartású férfi. Minden vöröskatonát „fiacskámnak" hívott.

– Te, fiacskám, ne izgulj. Nem téged jöttem ellenőrizni, hanem a parancsnokaidat. Meg akarom nézni, hogyan oktattak téged. Mutasd meg, amit tudsz. Nem téged foglak szidni, hanem a parancsnokaidat. Ha lesz miért, őket dorgálom meg. Szemjon Mihajlovicsnak mindent jelentek. Ő meg aztán szigorú férfiszemély...

Regyin odajött hozzám, és suttogva mondta:

– Azt mondják, párosával mennek tüzelőállásba a lövészek. Az egyik a megfigyelő, a másik lő. Menjünk együtt. Én leszek a figyelő, maga meg lőni fog. Úgy látszik, a hatodik gyakorlatot mutatjuk be.

Kogoszov helyettese, aki gimnasztyorkáján bíbor nyakszegélyt viselt (mint akkoriban minden vezérkari tiszt), megnyomta a stopperóra gombját, s kiadta a parancsot:

– Regyin szakaszparancsnok-helyettes elvtárs és Silimili vöröskatona elvtárs, tüzelőállásba – futás, in-dulj!

Elrohatunk a megindulási ponttól. Futottunk, s mint a kő, zuhantunk a tüzelőállásra.

– Kettes jelző, jobbra bokor, periszkóp! – szólt a figyelő.

A kis periszkóp összefolyt a bokor zöld hátterével. Lőni kezdtem.

– Két vonással balra! – kiáltotta Regyin, amikor megpillantotta a kis porfelhőt a bokornál. Háromszor lőttem egymás után. A periszkóp a levegőbe repült. Hátul felharsant Kogoszov nagy hahotája.

Újra meg újra néhány másodpercig látszottak, s mint az álomkép, eltűntek a megjelenő és mozgó célpontok: a „hírvivő kutya", a „figyelő", a „futó katona", a „géppuska"... Csak lőttem, lőttem... Hirtelen megjelent az égen egy repülőgép. Zuhanórepülést végzett. Küldtem feléje néhány golyót.

Megint a „hírvivő kutya". Tehát az első két lövés nem talált. Három lövést adtam le.

– Talált! Ne fecséreld az időt! – kiabált Regyin. – Verd a „tüzérségi összekötőt", ötös irányzék, jobbra négy vonás!

A fedezékből a periszkópos távcső szarva nézett minket. Kétszer lőttem. A második lövés után a levegőbe repültek a furnér bábu forgácsai. Újra hallatszott Kogoszov nagy kacaja.

– Állj! – kiáltott a szemlélő tiszt. – A megindulási pontra – futás, in-dulj!

Odajött hozzánk Kogoszov.

– Fiacskám – mondta a tábornok, s vállon veregetett –, nem tudom, hányszor találtál célba, de te nem lövész vagy, hanem automata. Két perc alatt harminckét lövés!

A céltáblák megszemlélése után kiderült, hogy a harminckét lövésből huszonkettő talált.

– Ki a parancsnokod, fiacskám? – kérdezte Kogoszov. Ostobán bizalmaskodva Regyinre mutattam.

– Köszönöm, fiacskám, a szolgálatot. Köszönöm, hogy ezt kiszorítottad, és ilyen lövészt neveltél, fiam!

Kogoszov kezet nyújtott Regyinnek.

– A dolgozó népet szolgálom! – harsogta Regyin, s kihúzta magát.

– Lám, így kell oktatni a vöröskatonát – mondta a tábornok.

Az úton visszafelé Regyin vett három nagy görögdinnyét, s megvendégelte az egész szakaszt.

Mosolyogva nyújtott oda nekem egy nedvdús szeletet.

– Jó kis családneve van, Baurdzsán. A főnök meg csak „Silimilinek" hívta!...

És jó hangosan, vidáman nevetni kezdett.

Negyednapra Regyin sugárzó mosollyal hozta a körzeti katonai újságot, melyben tudósítás volt olvasható: „Momisuli mesterlövész a tüzelőállásban" címmel.

Regyin meg én ősszel leszereltünk. Én hazatértem Kazahsztánba, ő pedig a Volga-vidékre ment.

Tíz év telt el.

Tetőfokán volt a háború. Délen egymás után érték a katasztrófák csapatainkat. Odessza, Krím, a kercsi tragédia, a Don menti Rosztov, Kaukázus, a szalszki sztyeppék, a Sztálingrádot megközelítő utak távoli szakaszai...

A mi szakaszunkon a harcok váltakozó sikerrel folytak. Ha mi támadtunk – a németek indítottak ellentámadást, ha a németek támadtak – akkor meg mi. Egyszer huszonöt kilométerre előrenyomultunk. A németek erre bevetették „tigriseiket" és „ferdinándjaikat"*, megállítottak, és vagy tizenöt kilométerre visszavetettek minket.

Bejött figyelőpontomra Csisztyakov tábornok hadseregparancsnok. Jelentettem a helyzetet. Miután meghallgatott, dörmögött egy sort: „Igen, igen!... Nyilvánvaló... megverte önt... Vagyis, pofon vágta? Tehát, visszakergette önt!"

* a „tigris" német harckocsitípus, a „ferdinánd" - rohamlöveg

Zavartam pislogtam. A tábornok keserűen elmosolyodott, aztán halkan megkérdezte:

– Mi a véleménye, jogosan verte meg a német?

– Nekem az a véleményem, parancsnok elvtárs, hogy jogosan vert meg minket. Mert a mi tüzérségünket lovak vontatják. Nem bírt a harckocsikkal és a gyalogsággal.

– Há-á-át!... Ha úgy véli, hogy önt a német jogosan páholta el, akkor kérem, legyen szíves, ahogy egy hadosztályparancsnokhoz illik, érdeme szerint üdvözölje a németeket győzelmük alkalmából!

Nem tudtam, mit válaszoljak a tábornoknak.

– Ne búsuljon, hadosztályparancsnok – mondta még halkabban a tábornok. – Nem jókedvemből jöttem önhöz. Sem ön, sem emberei nem hibásak. Lebecsültem az ellenséget, nem számítottam a csínyére. – A tábornok rábökött a térképen az ellenség hadtesttartalékainak állására. – Engem hat órával megelőzött, önt meg visszavetette.

Aztán a tábornok, miután megismerkedett az ellenségre vonatkozó új adatokkal, megparancsolta:

– Tartson ki estig, pirkadat előtt pedig ellenlökést hajt végre! Az éjszaka folyamán megérkezik önhöz egy tüzérdandár és két önjáró tüzérezred. És üdvözölje holnap reggel a németeket a győzelem alkalmából. Tisztelegjen negyven percig, aztán ahogy ő tette, vágjon oda neki.

Ivan Mihajlovics Konykovszkij hadosztálykomisszár derék, hatvanéves öregember volt. Parancsnoki munkám során sok ostobaság elkövetésétől tartott vissza. Amikor én heveskedtem – ő hallgatott. Aztán odajött hozzám, s ketten mindig megtaláltuk a helyes megoldást.

Hadosztályunk sávjában háromnapos harc után félszáz harckocsijával együtt megvertük az ellenséget. Miután erről Konykovszkij jelentést tett, így szólt:

– Köszönet a parancsnoknak, hogy segített nekünk. De katonáink is derék fickók! Regyin őrmestert Lenin-rendre javasolom. Öt német harckocsit lőtt ki.

– Ki az a Regyin?

– Regyin a páncéltörő tüzérosztály szakaszparancsnoka.

– Ivan Mihajlovics, küldje át hozzám. Meg kell vele ismerkednem.

És Regyin eljött. Nem ismertem meg. Nagyon megöregedett. Gimnasztyorkája jobb oldalán hat sebesülési érmet pillantottam meg. Közülük négy súlyos sebesülésről tanúskodott.

Tanítóm és első parancsnokom kihúzta magát előttem. Kezét kifakult tábori sapkájához emelte. Most is, mint régen, gondosan és a frontviszonyokhoz képest csinosan volt öltözve.

– Nyikolaj Vasziljevics! Hát ön az, Nyikolaj Vasziljevics! Hát miért nem hallatott már magáról?

Megkérdeztem, miért öregedett meg ennyire. Mosolyogva válaszolt:

– Hiszen mi, ezredes elvtárs, a Szovjetuniót szolgáljuk. A Szovjetuniónak pedig eddig nagyon nehezen ment a sora.

Konykovszkijnak könnyek jelentek meg a szemében.

– Nem venném a lelkemre, Nyikolaj Vasziljevics, hogy egy hetedik sebesülési érmet is szerezzen – mondtam Regyinnek vacsora közben. – Menjen el péknek a hadosztálypékségbe.

– Ne sértsen meg, ezredes elvtárs – dörmögte fogai közt Regyin, visszafogva felháborodását.

Izgatottan és türelmetlenül várta végső döntésemet.

Én is mérges lettem, s hivatalos hangon adtam ki a parancsot.

– Regyin törzsőrmester elvtárs! Menjen, vegye át szakaszának parancsnokságát!

– Értettem, ezredes elvtárs. Köszönöm önnek az engedélyt, hogy visszatérhetek bajtársaimhoz.

Miután Regyin elment, Konykovszkij sokáig szidott, hogy nem tudok az emberek nyelvén beszélni. Mentegetőztem: semmi rosszat nem akartam Regyinnek, csupán biztonságosabb helyet ajánlottam neki. Konykovszkij keserűen mosolygott.

– Épp ez a baj, parancsnok elvtárs! – mondta. – Becsületében és önérzetében bántottad meg a harcost! Épp ez a baj, parancsnok elvtárs...

Hallgattam.

... Zümmögni kezdett a telefon.

– Ezredes elvtárs – szólt egy ismeretlen női hang –, orvos vagyok. Bocsásson meg, kérem. Nagyon súlyos állapotban hozták be Regyin törzsőrmestert...

Azonnal a zászlóalj segélyhelyére siettem. Nyikolaj Vasziljevics hordágyon feküdt, beesett arccal, sápadtan. A kórteremben vér- és fenyőszag terjengett. Arcának kékes színárnyalata volt.

Amikor beléptem, Regyin megpróbált felemelkedni.

– Baurdzsán! – fordult felém. – Hát eljöttél? Látod, a német átfúrta a csigolyámat... Még csak fel sem tudok állni a hadosztályparancsnokom előtt!... Szégyenletes. Baurdzsán. Bocsáss meg nekem, kérlek... ,

– Ugyan már, Nyikolaj Vasziljevics, kedves, hát mért állnál fel! Köszönöm neked a tanítást, a szolgálatot, Nyikolaj Vasziljevics! Köszönöm, kedvesem!

Kinyitotta szemét, felém nyújtotta jéghideg kezét, és alig hallhatóan suttogta:

– Úgy gondolod?... A Szovjetuniót szolgálom! – Ezek voltak utolsó szavai.

Átöleltem, és hangosan felzokogtam.

Nyikolaj Vasziljevics Regyin, első katonai tanítóm, első parancsnokom meghalt.

Utóhang

A hős kilép a könyv lapjai közül...

Kezemben a sokat forgatott, orosz nyelvű könyv, Momisuli Baurdzsán: *Mögöttünk Moszkva* (Egy tiszt feljegyzései) alma-atai kiadása. Benne a szerző lendületes, határozott írása, személyes, baráti sorok a véletlenül megismert magyar párnak, akik 1961 nyarán Gagrában, az Alkotóházban, miközben a mai kazak prózáról faggatták Gali Ormanovot, a költőt, a mögötte álló, szálfa termetű, kőből metszett, mongolos arcú, zárkózott ezredesben felismerték Momisuli Baurdzsánt, A *volokalamszki országút* hősét.

Alekszandr Bek népszerű könyve a panfilovisták 1941. őszi, Moszkva alatti hősi harcairól, mellyel feltartóztatták a főváros felé nyomuló fasiszta haderőket, a háborús napló frisseségével hatott; első két részletét már 1943-ban közölte a *Znamja* című folyóirat, 1944-ben megjelent könyv alakban, és az akkori körülményekhez képest rendkívül gyorsan – 1948-ban – első magyar nyelvű kiadása is napvilágot látott. „Én csupán lelkiismeretes és szerény íródeákja vagyok e könyvnek..." – ezekkel a szavakkal kezdte Bek írását. Momisuli Baurdzsán találkozásunkkor arról beszélt, hogy hogyan és miért kezdett naplót írni, hogyan és miért adta át a naplót – a témát – és a szerzőséget Alekszandr Beknek, aki ebből az anyagból írta meg *A volokalamszki országút*at.

Megjelenésekor, 1948-ban megrendítő erővel hatott e könyv ránk, háborús és háború utáni fiatalokra, akiknek életét ugyancsak felforgatta a háború, mély nyomot hagyva rajta. Feltárta előttünk a háború hétköznapjainak kegyetlen valóságát, és emberközelbe hozta a hazájáért harcoló katonát. Momisuli Baurdzsán, a távoli kazak puszták fia, az egyszerű harcosból lett kiváló parancsnok legendás hőssé vált szemünkben, aki le tudta győzni a katona legnagyobb ellenségét – az ember természetes reakcióját a veszélyre –, a félelmet. Sem méltatni, sem elemezni nem akarom Bek könyvét, ezt megtették más helyütt, mások. Csak jelezni kívántam: Momisuli Baurdzsán alakját Bek vitte be a köztudatba, ő tette irodalmi hőssé, olyan konkrét vonásokkal ruházva fel szavaival és tetteivel hitelesített jellemét, hogy bár írói fogásnak vettük, amit fennen hangoztatott önmagáról, hogy ő „csupán íródeák", s nem kerestünk eleven hőst Momisuli Baurdzsán különös hangzású, fogalommá vált neve mögött, mégis, amikor először megpillantottuk a gagrai Íróházban feltűnő és tiszteletet parancsoló, katonazubbonyos alakját, azt mondtuk: „Itt van Momisuli Baurdzsán!" – S a költő, akit a kazak próza új vonulatáról faggattam, rámutatott: „Én költő vagyok – mondta –, a prózáról inkább az ezredes elvtársat, a Szovjetunió Hősét, a kazak írószövetség katonai próza szakosztályának titkárát kérdezzék." – A neve? – kérdeztem. – „Momisuli Baurdzsán."

Nehéz leírni megdöbbenésemet. – Lehetetlen... Hát igazán él?! Hiszen mi, ahogy megpillantottuk, benne láttuk az igazi Momisuli Baurdzsánt, a hős megtestesítőjét!

– Hát valóban író? És mióta ír? – kérdeztem, amikor egy hét múlva, felesége társaságában vendégül látott alkotóházi szobájában bennünket.*

– Egyesztendős korom óta – felelte. Meghökkent arcunk mintha elégedetté tenné az eredménnyel. – Az én népem együtt tanulta az irodalmat az anyanyelvvel – fűzte hozzá kisvártatva magyarázatképpen. – Igen, nálunk még elevenen élnek a szóbeli irodalom hagyományai. A kazakoknál az én gyermekkoromban nem is vették sokba azt a fiatalembert, aki nem szerepelt méltón a verses-dalos vetélkedőkön – az *ajtis*zokon, s aki rögtönzött verseivel-rigmusaival nem vidította fel az ünnepi lakomák – ahogy nálunk mondják –, a *toj*ok résztvevőit, sem azt a kérőt, aki választottja előtt nem tűnt ki szellemes szavakkal, csattanós válaszokkal, maga költötte dalokkal. De erről többet megtud, ha elolvassa *A nagy család* című könyvemet. Benne van a válogatásban. Annak az első része, ha úgy tetszik – kötete.

Alig egy évvel később kaptam meg a könyvet, melynek első oldalán ez a szöveg áll:

„A *Mögöttünk Moszkva* tartalmában A. Bek: *A volokalamszki országút* című könyvének folytatása. Sem kitalált események, sem kitalált hősök nincsenek benne. Ezekben az írásokban egy ember elmeséli azt, ami a szeme előtt játszódott le, vele magával történt. A szerző nem titkolja az élet olykor keserű és nehéz igazságát, de ez nem kisebbíti a szovjet emberbe s a győzelembe vetett tiszta hitét..."

Momisuli Baurdzsán kilépett *A volokalamszki országút* lapjai közül, és maga vette kezébe a tollat. A címadó *Mögöttünk Moszkva* elbeszéléseinek összefüggő sora, s az *Egy éjszaka története* című kisregény – ha a műfajában és tartalmában teljesen különálló *A nagy család*ot itt most nem is vennénk figyelembe – egy hallatlanul érdekes, sajátos íróegyéniség és egy izgalmas korszak valós élményanyagának szerencsés találkozása. A lélektanilag is kitűnő visszaemlékezések minden sora igazolja, hitelesíti, hogy *A volokalamszki országút* hőse Bek regényének valóban *szerzőtársa volt*. Egyénisége rányomta bélyegét.

– Mi volt mégis az oka annak, hogy ön, aki megírta a *Mögöttünk Moszkvát*, az *Egy éjszaka történetét*, sok novellát, elbeszélést, s nem utolsósorban a revelációként ható *A nagy család*ot gyermekkorának emlékeiről, legkedvesebb témáját, féltve őrzött emlékezéseit a háború forró napjairól, naplójának egész anyagát átadta Beknek?

– Az igazság. Azt akartam, hogy népünk tudja meg rólunk az igazságot. Nézze, mi ötször voltunk bekerítésben, és ötször törtünk ki a háború alatt. Ilyenkor a hadijelentésben azt írták: „A zászlóalj elpusztult." Egy zászlóaljban 750 ember van.

* Találkozásunkról lásd: Lénárt György: *A szerző hőse és a hős szerzője*. Beszélgetés Gagrában „A volokalamszki országút" hősével. (*Ország-Világ*, 1961. szeptember 27. V. évf. 39. sz.)

750 apa és anya, ennyi feleség vagy menyasszony, testvérek és gyermekek aggódtak minden egyes katonáért. Ennyien gyászolták őket, az eltűnteket, az elesetteket. Azt akartam, hogy tudják, hogy harcoltunk, és hogy nem adtuk gyáván az életünket.

Én azt tanultam valamikor Panfilov tábornoktól, és erre neveltem magam is minden harcosomat, hogy a katona dolga nem az, hogy meghaljon, hanem hogy harcoljon és törje meg az ellenségnek a verhetetlenségébe vetett hitét.

Ezért kezdtem naplót írni. Hogy azok, akik várnak ránk, megtudják, hogyan harcoltunk. Harmincöt csatát írtam le. És a naplómat átadtam Beknek, mert, mint mondtam, ötször voltunk bekerítésben. És nem tudtam, hatodszor is ki tudunk-e törni.

Az orosz nyelvű kötet utószava rövid életrajzi információt közöl az irodalmi és háborús hősként híressé vált íróról. Kiegészítik ezt a *Prosztor* című orosz nyelvű, alma-atai irodalmi folyóirat „Baurdzsán u nasz ogyin" című lírai publicisztikájának adatai* és a szerző saját közlései.

Momisuli Baurdzsán 1910. december 24-én született a mai Kazak SZSZK Dzsambul területének Kolbásztau auljában, nomád állattenyésztő családban. Tanulmányait mohamedán papi iskolában kezdte, de apja, Momis, felismerve a kor követelményeit, világi iskolába íratta be az éles eszű gyermeket, ahol a *Korán* arab nyelvű, holt szövegei helyett írást-olvasást, matematikát és orosz nyelvet tanult. Középiskolába már a szovjet hatalom idején járt. Utána nomád aulokban volt tanító, majd a kollektivizálás idején a szovjetekben dolgozott ifjúsági vonalon, de ellentétbe került az egyik vezetővel, és hazatért a falujába. Később Alma-Atában a Kereskedelmi bankban kapott állást, ahol rövidesen felfigyeltek rá. Közben 1932-ben tényleges szolgálatra vonult be. Az afgán határvidéken és a Távol-Keleten szolgált. Későbbi katonai pályafutása voltaképpen itt kezdődött el. Mesterlövész-kiképzést kapott. Katonaidejének letöltése után visszatért előbbi munkájához, és továbbtanult. A Nagy Honvédő Háború kitörésétől utolsó napjáig a fronton volt. Tüzérfőhadnagyi rangban egy gyalogsági zászlóalj parancsnoka lett. 1941. november 26-án, Moszkva alatt ezredparancsnok lett. Két és fél év múlva, már mint ezredest, hadosztályparancsnokká nevezték ki. Ekkor 33 esztendős volt.

207 csatában vett részt, ötször volt bekerítésben, és kétszer sebesült meg súlyosan.

A háború után elvégezte a vezérkari akadémiát, és Szibériában lett parancsnok, majd Moszkvában a tiszti akadémián a hadművészet tanszékvezetője. 1956-tól – nyugállományba vonulásától – az irodalomnak szentelte életét.

Momisuli Baurdzsán, ez a bölcs, nagy kultúrájú és sokoldalúan művelt író, anyanyelvén – a kazakon – és néhány rokon nyelven kívül oroszul és angolul ír és olvas, és több ezer kötetes könyvtára bizonyítja tájékozottságát a szélesebb értelemben

* *Prosztor* 1973. 2. szám. 55–59. old. (Bakbergen Szaurbek: *Baurdzsánunk csak egy van*)

vett világirodalomban. Írásai valahol a tényirodalom és a memoár határán mozognak. Minden művében a valóságnak valamely darabját örökíti meg. Emlékiratai ma még alig felmérhető kincset őriztek meg az utókor számára. S nemcsak a háborúról, de arról a régi, látszatra békés korszakról is, amikor a kazak puszták népe még *kalim*ért vette az „eladólányt", a pusztai nomádok szilaj paripákon száguldozva versengtek a *kökpár*-játékokon. Amikor a szájhagyományban megőrződött ősihősi mondák folytatásaként a csengő-bongó, muzsikáló szavak, az elevenen továbbélő regösénekek sziporkázó villogtatása éppoly férfierény volt, mint a hősiesség s a testi ügyesség. Amikor az egyén sérelmének megtorlása az egész nemzetség közös dolga volt, az egyén boldogsága mindenki öröme, a halál közös bánat, a részvét a gyászban emberi kötelesség, ezért állt nyitva a halottasház – a jurta – ajtaja esztendőn át mindenki előtt.

Erről a korról ad hiteles és ihletett képet az olvasó számára meglepetésként ható *A nagy család* (oroszul: *Nasa szemja*), a válogatás kötetnyi első része, amelyben az író gyermekkorára emlékezik. E visszaemlékezések az egykori, nomád kazakság élete megszabott rendjének, sajátos erkölcseinek-szokásainak valóságos enciklopédiáját adják. Minden sorát áthatja a szűkebb és a nagycsalád, a nemzetség tagjai iránti szeretet, a hagyományok tisztelete, ennek az ősi, közösségi formának összetartó ereje, s az egészet valami finom nosztalgia lengi át a letűnt gyermekkor után.

Momisuli könyvéből egy letűnt kor, egy letűnt, ősi társadalmi rend évszázadok, talán évezredek során kialakult és rítussá merevedett szokásairól, az élet különböző alaphelyzeteiben kötelezővé vált magatartásformákról, a születést és a halált, a házasságkötést megelőző és kísérő bonyolult szertartásokról – a leánykéréstől a menyasszony ruhájának, ékszereinek és közszemlére kitett kelengyéjének, az esküvői lakomának, az új házasok útnak indításának a legapróbb részletekig terjedő leírásáig –, a gyász- és temetési szokásokról, a közös szórakozásokról – egyszóval a ma már kiveszőben lévő népi-nemzeti hagyományokról kapunk izgalmas és eleven képet.

Remekbe formált alakjai – a bölcs, megfontolt s az új iránt fogékony, makulátlanul becsületes apa, az ősi hagyományokhoz szenvedélyesen ragaszkodó nagyszerű lovas, az ősz Akkul, a kegyetlen asszonyi sors ellen lázadó büszke, szép Zejipa – közül messze kimagaslik a családot összetartó, s a korán elhunyt anyát is pótoló nagyanya ősi erőt, bölcsességet sugárzó, mondai alakja, aki életével és halálával is tiszteletet követel, elvesztésétől lesújtott családjának példát mutatva arra, hogyan kell nyugodt méltósággal elfogadni a halált.

Az író mindemellett világosan látja a megmerevedett hagyományok visszahúzó erejét, a családfő korlátlan hatalmát, a nők teljes jogfosztottságát, s a földmagántulajdon történelmi kialakulásával párhuzamosan a gazdagok zsarnokoskodását a kiszolgáltatott nincstelenek fölött. Gyermekszemmel is észreveszi a látszólag nyugodt felszín alatt érlelődő ellentéteket. Szemlátomást alakulnak a feltételek, amelyek között majd talajra lelnek az új eszmék. Közép-Ázsiában is születőben van az új, szovjet hatalom. A kis Baurdzsánra mély benyomást gyakorol a találkozás a bolsevikok első népszerű képviselőjével, a kazak Ablanulival, aki a nép nyelvére le-

fordítva, egyszerűen és közérthetően magyarázza a marxizmus–leninizmus tanításait, az új rendeleteket, és emberközelbe hozza Lenin alakját népe előtt.

A gyermekkor röpke éveit átfogó emlékirat fontos oldalai azok, amelyek az orosz családdal valo közös munkának, s e munkában szövődő barátságnak állítanak emléket. Az állattenyésztő kazakok és a földművelő oroszok közös munkája alkalom arra, hogy a különböző kultúrák egymáshoz közeledjenek, a két nép egymást jobban megértse és megbecsülje, s a nomád legeltetők számára a földművelésnek az oroszoktól átvett, viszonylag magasabb kultúrájával új, helyhez kötöttebb életforma veszi kezdetét.

A népi hagyományok, szokások, játékok leírásában nemegyszer ismerünk rá saját, hazai hagyományainkra. Épp ezért *A nagy család* nemcsak az érdeklődő olvasó, de a magyar néprajzkutatók és szociográfusok számára is meglepetésként ható, izgalmas olvasmány, mely – megkockáztatom azt az állítást – saját távolba vesző történelmi múltunk, népi szokásaink megfejtéséhez, ha nem is ad kulcsot, de alighanem kalauzunk lehet.

Lénárt Éva

Kazak fogalmak és nevek magyarázata

abiszin az idősebb testvér(ek) felesége a fiatalabb testvér(ek) felesége számára

ajrán aludttej; aludttejből vagy joghurtból (tarhóból), hideg forralt tej vagy víz hozzákeverésével készített étel-, illetve italféleség; az Alföldön szintén *ajrán* vagy *érány, irány* néven ismerik

ajtisz két énekes (költő) vagy két csapat közötti rögtönző dalos vetélkedő, dalverseny

Aka az *Akkul* név kedveskedő, tiszteleti alakja

akin népi költő, dalnok, énekmondó, regös

akszakál szó szerint: „fehér szakáll(ú)"; tiszteletre méltó idős ember; régebben az *aul* feje; az aul életét irányító öregek tanácsának tagja

ak szüjek szó szerint: „fehér csont"; kazak népi gyermekjáték; azonos vagy hasonló játékokat különböző neveken az egész magyar nyelvterületen többfelé is találunk

alangaszár kara küs meggondolatlan (szertelen, féktelen); fekete (nyers) erő

aman szó szerint: „egészséges"; az *Aman ba?* „Egészséges-e?"; „Egészséges vagy-e?", „Jól van-e?"; „Jól vagy-e?" kazak köszöntés megrövidült alakja

apa testvérnéne, nővér; idősebb női rokon; nagynéni; néni; anya; nagyanya

apataj az *apa* szó becéző alakja: „nénike, nénikém"

asz étel; lakoma; halotti tor

ata nagyapa, öregapa; apó; gyakran idősebb férfiak tiszteletteljes megszólítása: „apó, öregapó"; após (a férj apja; a meny így szólítja apósát)

atalár apók, öregapók, öregek (az *ata* szó többes számú alakja)

aul nomád állattenyésztő szállás; a legelőiket évszakonként meghatározott rend szerint váltogatva költöző állattenyésztők legkisebb, egy vagy több (rokon) családot magába foglaló vérségi, társadalmi és gazdasági egységének nemzetsátor-házaiból és a hozzájuk tartozó karámokból, aklokból, ólakból álló ideiglenes szállása; *aul*okon manapság több-

nyire az egykori téli szállásokból alakult, és a mára már nagyobbrészt letelepített és állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben dolgozó állattenyésztő-földművelők faluszerű településeit értjük

azán a müezzinnek a hivőket imára hívó, elnyújtott hangú éneke

azat szó szerint: „szabad"; itt azt jelenti, hogy: „szünet van, szabadok vagytok, kimehettek"

bacsalár az özbeg *bacsa, baccsa* „gyermek" szó többes számú alakja: „gyerekek"

báj gazdag, vagyonos ember; nagygazda

Bajtana kazak nemzetségnév; jelentése: „Gazdag + (egyéves) borjú"

Bajtok személynév; jelentése: „Gazdag + jóllakott"

Bap boptu! Megfelelt!; Elég volt!; Elég lett!; Sikerült!

barimta ellenségeskedésből vagy bosszúálló szándékkal egy idegen nemzetség vagy törzs jószágának rajtaütéssel való erőszakos elhajtása

bata áldás; jókívánság

bata okurluk áldás, ima mondására vagy mondatására való adomány (jószág, pénz stb.)

bata okuv áldásmondás, áldás; itt imamondás halottért

batpan súlymérték, kb. 2 q

baurszak bórcog; keletlen tésztából készült, olajban, vajban vagy faggyúban kisütött, kis gömbölyded vagy négyszögletes alakú fánk-, illetve lángosféle

bejge lóverseny

besmet rövid, kb. csípőig érő könnyű felsőkabát, ujjas mellény-, illetve menteféle

beszbarmak szó szerint: „öt ujj"; apróra vagdalt főtt juhhúsból és külön főzött laska- vagy lebbencstésztából készített, a hús levével meglocsolt és vékonyra szeldelt, a fövő hús levében gyengén párolt vöröshagymával és borssal ízesített kazak nemzeti eledel

bolusz járási elöljáró

Borkazgán a helynév szó szerinti jelentése: „Mészásó (hely)", „Mészbánya"

bosalau a jószágnak ellés előtti, a vajúdási időszak kezdetén való nyugtalan viselkedése

botka köles-, rizs-, árpa- stb. kása

boza kölesből erjesztett ital, sörféleség; Magyarországon a kunok körében még a múlt század végén is népszerű volt

csagatáj nyelv, a XV. századtól a XX. század elejéig a közép-ázsiai törökség közös irodalmi nyelve

csalma turbán

csapán vattával bélelt, tűzdelt meleg köntös, köpönyeg, felsőkabát

csekpen köpönyeg, kaftán, hosszú felsőkabát, nagyujjas

csokpár nagy, nehéz bunkósbot

dasztarkán étkezéskor, teázáskor a földre, a padlóra vagy az asztalra terített kendő, abrosz

dijkán földműves

dijuana kolduló dervis, kóbor mohamedán koldus, kéregető

dzsajlau legelő; nyári legelő; az aul nyári szállása a hozzá tartozó legelőkkel

dzsigit legény; derék harcos; ügyes, bátor vitéz; katona

dzsut ínség, éhínség; a jószág tömeges elhullása nagy szárazság idején vagy hosszú, kemény télben; az Alföldön *zsút* vagy *csút*

eke atya, apa

ekpe néne, nővér; néném, nénikém; a kazak irodalmi nyelvi *epke* szó nyelvjárási alakja

ensi örökségrész; osztályrész

Ijmaning zsoldasz bolszun! Tiszta lelkiismereted (becsületed) legyen a társad!

ijsán mohamedán egyházi vezető személy; főmolla

kajinaga a férj vagy a feleség bátyja

kalim a menyasszony vételára; a vőlegény és szülei részéről a menyasszony szüleinek és rokonságának a lányuk férjhez adásáért adott, esetenként változó számú jószág vagy annak eszmei értéke pénzben stb.

Kambár karabajir teljes címén: *Kambár batir:* kazak hősének híres kazak telivér lófajta

Karakatpa a név szó szerinti jelentése: „Fekete sovány-(ság)"

kara szöz fekete szó, azaz: próza

Karatau hegységnév; jelentése: „Fekete (nagy) hegy"

kasagán a ménestől mindig elszökni igyekvő makacs, szilaj, vad természetű, nehezen megfogható ló

Kaz, kaz! Lépj, lépj!; Lépegessél, lépegessél!; így biztatják a járni tanuló kisgyermekeket az első lépésekre (ugyancsak e szócskákat mondogatják a tiszántúli anyák is alig elinduló kicsinyeiknek)

kazak legnagyobb részben a Szovjetunióban (Kazakisztánban, az Oroszországi Föderatív SZSZK-ban, Özbegisztánban, Türkmenisztánban, Kirgizisztánban, Tadzsikisztánban), továbbá Kínában, Afganisztánban, Mongóliában és Törökországban élő, a törökség kun-kipcsak ágába tartozó tízmilliós nép neve; e korábban használt helyes névalakot az 50-es években orosz mintára *kazah*ra változtatták (ugyanis az oroszban a *kazak* szó a kozákok elnevezése, s megkülönböztetésül a *k*-t, *h*-ra írták át). A legújabb helyesírási szabályzat már ismét a helyes *kazak* névalakot közli

kesze csésze; teáscsésze

kijmesek a kazak asszonyok fehér vászonból varrt, a nyakat, a fület, a hajat és részben a felsőruha mellrészét is takaró, de az arcot teljesen szabadon hagyó, többnyire hímzett fejrevalója

Kiztuvmasz a név szó szerinti jelentése: „Lány (reméljük, valószínűleg) már nem fog születni"; „(Több) lány (reméljük) már nem születik"

Kokandi kánság közép-ázsiai feudális állam a XVIII–XIX. században a Ferganai-medencében. Lakói túlnyomórészt özbegek. 1876-ban Oroszországhoz csatolták; ma az Özbeg SZSZK-hoz tartozik

konak vendég; vendégbarát

korzsun díszes mintázatú szőttesből készült átalvető nyeregtarisznya

koszsi bérlő; kishaszonbérlő

kögen a bárányok megkötésére szolgáló, két végén cövekhez, karóhoz erősített hosszú kötél

kökpár a két csapatra oszlott lovasok kecske- (ritkábban juh-) tetemmel játszott, igen magas fokú lovastudást, erőt, ügyességet és bátorságot igénylő sportjátéka; különösen a kazakok és más közép-ázsiai török népek (karakalpakok, kirgizek, özbegek) kedvelik, de nemrégiben még a tiszántúli kunok között is igen népszerű volt *kögböre, kegbere, köböre* néven

köngül ajtuv vigasztaló, megnyugtató szavakkal részvétet nyilvánítani

Kulager lónév; a kazak népköltészet egyik epikus alkotásának azonos nevű lóhőséről kapott címe; jelentése: „Fakó gesztenyepej"

kun érték; az okozott kárért fizetendő büntetéspénz; vérdíj

kup rendben van; jól van

kurt szárított sajt

Kuvbász a név szó szerinti jelentése: „Száraz (kiszáradt) fej(ű)"; „Szerencsétlen (nyomorult) fej(ű)"; „Gyermektelen"

küj népi dallam, melódia; kobzon vagy dombrán előadott szólózene

kündük idősebb asszonyok hosszú, fehér vászonból csavart turbánszerű fejviselete, fejdísze

kündük-zsauluk lásd *kündük*

marzsan korallgyöngy

Mingbulak a víznév jelentése: „Ezer forrás (patak)"

mirza úr, nemesúr

Molda bala a név szó szerinti jelentése: „Molla gyerek"

Momeke a *Mominkul* név kedveskedő, tiszteleti megszólító alakja

Momintaj a *Momis* név kedveskedő-becéző alakja

müszetir szalmiákszó

naib főnök, vezető, elöljáró; itt: a földműves bérlők, kishaszonbérlők járási szövetségének elnökhelyettese

namaz imádkozás; imádság

narin apróra vágott, főtt húsból és tésztából összekevert, a hús levével leöntött sűrű ételféleség

nauruz a régi kazak naptár szerint az évkezdő hónap, illetve a tavaszi napéjegyenlőség (március 21.) napjának és az e napon tartott újévi ünnepségnek a neve; ma a március hónapot jelenti

nauruz közse szó szerint: „*nauruz* (újévi) leves", vagyis az újév napján a vendégeknek kínált hagyományos ünnepi ételnek, a hántolt, pörkölt búza tejben főtt, kásaszerű, sűrű levesének a neve

otau az esküvő után a szülőktől különköltözött ifjú pár új sátorháza, lakóhelye

pijala porcelánból vagy cserépből készült fületlen csésze, teáscsésze

Pispek a mai Frunze város régi kirgiz neve

piszte tulajdonképpen „pisztácia", „pisztáciadió", de egyes vidékek kazak nyelvjárásában a szó „pirított napraforgómagot" jelent

Rüsztem dasztán közép-ázsiai (főként török: özbeg, karakalpak, kazak stb.) hősének

sabandoz kiváló, nagyszerű, merész lovas, a lóversenyek és *kökpár*ok állandó résztvevője, gyakran győztese; lovasedző

sangrak a nemezzel borított sátorház kupoláját alkotó hosszú, az oldalfal rácsozatához csatlakozó végükön kissé meghajlított farudakat felül összefogó, a fény bebocsátására és a füst kivezetésére szolgáló, fából készült nagy gyűrű vagy abroncs; a családi, rokoni, vérségi együvétartozás és összetartás jelképe

silbir kötőfékszár

Singbulak a név szó szerinti jelentése: „Hegycsúcs-forrás (patak)", azaz „Hegycsúcson eredő forrás" vagy „Hegycsúcsról alázúduló forrás (patak)"

Solpán Esthajnalcsillag

solpu a hajfonat végére erősített, sorba fűzött ezüst pénzérmékből álló hajdísz, ékszer

szajipker a versenylovakat a *bejgé*re (lóversenyre, futtatásra) felkészítő edző

Szári kempir szó szerint: „Fehér (sárga) öregasszony"

Szári kozsa szó szerint: „Fehér (igazságos) gazda (főnök, vezető)"

Szerkes a *Szerkebaj* név kedveskedő-becéző alakja

szirnajcsi dudás; tárogatón, töröksípon játszó zenész

Szirti kampijgan – isi kuvusz kazak szólás, szó szerinti jelentése: „külseje dagadt – belseje üresség", vagy: „kívül dagadó – belül üres"

szogum a tenyészállatoktól és növendékektől külön tartva őrzött-gondozott, a téli időszakban levágandó kövér jószág; a télire és tavaszra eltett hústartalék

tabit ravatal; koporsó

takszir többnyire kéréskor, könyörgéskor használt megszólítószó: „Uram!" „Ő, uram!"

Talsibik a név jelentése: „Fűzfavessző"

Taramisz a név jelentése: „Ín"; „Inas (erős)"

taubuzár szó szerint: „hegyrontó", „hegyromboló"

tekemet nemezből készült, színes mozaikmintákkal gazdagon díszített szőnyeg

tentek rendetlen, haszontalan, semmirekellő

Terisz a név jelentése: „Fordított", „Fordítva", „Ellenkezőleg", „Helytelen"

Tije berszin! „Érjen el hozzá!", „Jusson el hozzá (ti. Istenhez az ima)!"

toj ünnepség; ünnepi lakoma; lakodalom; tor

Toj kuttu bolszun! „Az ünnep boldog legyen!", vagyis: „Boldog ünnepet!"

Toka a *Tokmirza* név kedveskedő-tiszteleti megszólító alakja

tukumszuz magtalan, gyermektelen, utód nélküli

tulpár nemes paripa; a legsebesebb, leggyorsabb ló

tumarsa gyöngy- és drágakő berakásos, csúcsukon ezüstcsengőkkel, pénzérmékkel díszített, ezüst háromszögekből összeállított talizmántartó nyakék

Tuvra Momis „Egyenes (igazmondó, igazságos) Momis"

tuvragán et szó szerint: „apritott hús"; a *narin* nevű étel másik neve (lásd ott)

tübetejka a török *töbetej* szó orosz *tjubetejka* alakjának némileg „magyarosított" formája; kerek, többnyire gazdagon hímzett kis sapka,

amit a mohamedán férfiak a bőrsüveg, nemezkalpag vagy a turbán alatt is viselnek

Uszta bala szó szerint: „Mester gyerek"; ***uszta*** „mester", *bala* „gyermek"

zaman kor; korszak; idő; idők

Zsareke a *Zsarimbet* név kedveskedő-becéző, tiszteletteljes megszólító alakja

zsariktik derék, kiváló, igaz, tiszteletre méltó

zsaszau kelengye; a menyasszony hozománya; **ezzel** rendezik be a fiatalok *otau*ját

zsaszaul szó szerint: „tiszt"; „kapitány"

Zsatkan zsering torka bolszun! „Nyugvóhelyed bársony legyen!"

zsauluk kendő; fejkendő

zsausi hírvivő; hírnök; közvetítő

zsent apróra tördelt-morzsolt túróból, kölesből (köleslisztből), vajból és cukorból készült ételkülönlegesség; egyfajta halvaféle édesség

zsezmurt szó szerint: „rézbajusz(ú)"

zsirtisz ünnepeken vagy egyéb nagy jelentőségű események alkalmával (gyász stb.) a résztvevőknek megemlékezésül, ajándékul osztott levágott szövetdarabok, pénz stb. (a szó jelentése: „tépet")

zsora szokás, hagyomány; bizonyos időközönként rendezett, hagyományos keretek között lezajló vidám összejövetel, társas mulatság, szórakozás

zsora boza *boza*ivással egybekötött társas mulatság, összejövetel

Mándoky Kongur István

Tartalom

A nagy család *(Lénárt Éva)* 5

Mögöttünk Moszkva *(Lénárt György)* 165
- **Liszenko százados** 167
- **Éjszaka** 185
- **Nappal** 196
- **A törzsőrmester** 210
- **Brudnij hadnagy** 213
- **Panfilov tábornoknál** 218
- **Szemrevételezésen** 224
- **A peremvonalban** 230
- **Gorjuni** 237
- **„Marija Ivanovna"** 241
- **Kurganov alezredes** 250
- **A tüzérhadnagy** 262
- **A levél** 278
- **Az ellenség támadása** 281
- **Újra a mieinknél** 289
- **Veszteség** 293
- **Az első találkozások** 296
- **Hallgatjuk Moszkvát** 329
- **A pofon** 334
- **A tábornok halála** 335
- **Jelin őrnagy** 339
- **A puskás ember** 340
- **Kinevezés** 342
- **Harc Szokolovóért** 349
- **Az erdőben** 354
- **Krjukovói történetek** 356

Egy éjszaka története *(Lénárt Éva)* 367

Elbeszélések *(Lénárt György)* 401
- **A hát** 403
- **„Vaskézzel..."** 408
- **Nyikolaj Regyin szakaszparancsnok-helyettes** 415

Utóhang *(Lénárt Éva)* 421

A hős kilép a könyv lapjai közül... 423

Kazak fogalmak és nevek magyarázata *(Mándoky Kongur István)* 429

A borító és a kötésterv Keresztes Mária munkája

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (799736/80)
Alföldi Nyomda, 7972.66-19-1
Debrecen, 1980
Felelős vezető: Benkő István igazgató

Felelős szerkesztő: Labányi Ágnes
Műszaki vezető: Gonda Pál
Műszaki szerkesztő: Keresztes Mária
Megjelent 12 000 példányban, 27,75 (A/5) ív terjedelemben,
Az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint

Bóc Imre

Az utolsó és első hetek

„Öt-hat háznyit megyek előre, majd ismét megállok egy kirakat előtt. Az illető most már határozott léptekkel kerül mögém. Megragadom a pisztolyt a zsebemben. – Berthier hadnagy? – néz rám kérdően. Bólintok. – Papagáj vagyok – nyújtja a kezét –, engem várt a kávéházban. A dolog világosnak látszik. Ő is óvatos volt. Nem jött be a kávéházba, kint lesett. Ahogy kezet fogtunk, észrevettem, hogy jobb kezének két ujja hiányzik. Rossz – gondolom – erről könnyen felismerhetik."

Bóc Imre, aki diákként vett részt a grenoble-i ellenállás harcaiban, izgalmas, regényszerűen megírt könyvében egy francia kisváros zaklatott életét mutatja be a felszabadulást megelőző és követő hetekben.

Hová tűnt el Luc? Miért maradt el a felkelés? Két ellenállás, két taktika, de melyiké volt a helyes? Mi történt a felszabadulás után? Az illegális harc körülményei között elkövetett tévedések felelőssége meddig terheli a túlélőket? Hiba volt-e a fegyverek leadása? Igazság-e, hogy akiket az első napokban fognak el, azok járnak a legrosszabbul? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a szerző.

Színesen ábrázolja ezt a feszültséggel teli korszakot, a különböző ellenállási csoportok sajátos viszonyát, majd a felszabadulást követő helyzet ellentmondásait, a hatalomért folyó harcot, sokak csalódottságát és értetlenségét. Könyve azon túl, hogy cselekményével mindvégig feszült izgalomban tartja az olvasót, történelmileg hiteles hozzájárulás a francia ellenállásban részt vett magyarok harcának feltárásához.

Boros János

A Kaukázus — a népek hegye

A Kaukázus – a szivar alakú hegység Európa és Ázsia határán, a Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger között – rendkívül izgalmas része földünknek. Völgyeit, tengerpartjait, közvetlen környékét több mint 50 nép lakja. Nagy történelmi menedékhely, ahol a népvándorlás máshol elsöprő erejű hullámai megtörtek, amely túlélt világhódító hatalmakat, Rómát, Bizáncot, arabot, perzsát, tatár–mongolt, törököt, amely biztonságos szigetként állt a körülötte hullámzó-dúló nagy háborúkban, be-befogadta a már ott lakók mellé a veszteseket, a menekülőket, megteremtette számukra is a továbbélés, a fennmaradás lehetőségét. Így alakult ki évezredek során a Kaukázus sajátos nemzetiségi mozaikja, amely a maga sokszínűségében mégis valamiféle egységet alkot, kaukázusi kultúrát, gondolkodásmódot, szokásrendet és etikát, amely mind a mai napig hatása alá vonja azokat, akik tartósan idekerülnek.

A szerző – két utazása során – bejárta a hegység és a környék jelentős részét, bepillantást nyert az ott lakók életébe, és különös előszeretettel kereste fel a helyi tudósokat: történészeket, régészeket, nyelvészeket, etnográfusokat, akik fel-felvillanthatták előtte a Kaukázus múltjának egy-egy darabját. Ott szerzett ismereteit kiegészítette mindazzal, amit régi és mai utazók, kutatók könyvei kínáltak. A tájékozódásban nagy segítségére voltak magyar tudósok is, akik egy-egy részterület kiváló ismerőiként adták gondolataikat, tudásukat e kötethez.

Ez az igen nagy ismeret- és élményanyagot magában foglaló mű olyan, mint a geológusok magmintája, mint a kutatófúrások során a mélyből kiemelt vékony kőzetoszlop, amely tartalmazza és megmutatja az azon a helyen a földkérget alkotó kőzetfajtákat, különböző rétegeiket. Ennek az idők mélyéből kiemelt magmintának az alján a még éppenhogy emberré vált ősember emlékei láthatók, felettük sziklarajzok, titokzatos dolmenek, kőszerszámok, sajátos fémművesség emlékei. Felismerhetők a továbbiakban távoli kultúrák idáig húzódó erei és a történelem eseményeinek alakító hatásai. Ezt a „magmintát" a földkéreg olyan szerencsés pontján emelték ki, hogy – kisebb-nagyobb mértékben – szinte egész Eurázsia történetét magában foglalja.